„PIERRE CHAUNU.
La civilisation de l'Europe des Lumières
© B. Arthaud, Paris 1971.
Toate drepturile asupra prezentei ediţii în limba română sunt rezervate Editurii Meridiane
Pierre Chaunu civilizaţia Europei a
XII
secolul luminilor
Volumul II
EDITURA MERIDIANE BUCUREŞTI, 1986
Traducere şi cuvânt înainte de IRINA MAVRODIN
0752432
Pe copertă:
ANTOINB WATTEAU Îmbarcarea pentru Insula Cltera detaliu Muzeul Luvru Paris partea a treia întoarcerea gândirii

CĂTRE VIAŢĂ ŞI CĂTRE LUCRURI

Gândirea Secolului Luminilor s-a născut – am spus cum – la intersecţia a doua structuri. Ea îşi are originea în revoluţia mecanicistă. Dezvoltarea sa este accelerată şi modelată de jocul multiplicatorilor. Multiplicatorul vieţii omeneşti înlocuieşte, în jur de 1730, multiplicatorul cunoaşterii, care intră în acţiune mai devreme, înceDÂnd din 1680. În măsura în care ea se resemnează la o diminutio capitis a unei radicale reducţii escatologice, combinând raţionalismul practic şi empirismul preciziei, gândirea Secolului Luminilor are în mod firesc priză asupra lucrurilor şi asupra vieţii. Pragmatismul ei a fost invocat pe bună dreptate. Filosofia mecanicistă s-a născut dintr-o asimilare generală a structurii universului cu arhitecturile artificiale ale artei inginerului. Atunci cum să nu slujească şi ea această artă a inginerului cu toată măiestria dobândită, cu siguranţa şi exaltarea cucerite prin stabilirea concordanţelor din mecanica corpurilor cereşti? Filosofia mecanicistă este o invitaţie la inventarea de maşini. Un dialog se instaurează între reprezentarea lumii şi unealtă, spre folosul uneltei. Inginerul are de partea lui această iscusinţă a savantului mecanicist care făureşte şi perfecţionează, zilnic şi gratuit, un instrument apt atât pentru a reprezenta cât şi pentru a acţiona,

Europa. recoiuiui i, uminnor este înarmată în vederea unei reorganizări a spaţiului şi a mediului. Omul este împins către centru. Şi nu numai omul, ci şi corpul; şi nu numai corpul, ci şi simţurile; şi nu numai simţurile, ci şi plăcerea. Întoarcerea gândirii la lucruri constituie mult mai mult decât materia unei singure cărţi. De fapt, ar trebui scrise cel puţin trei.

Întoarcere a gândirii la economie. Şi, în chiar inima problemei, faptul atât de important al condiţiilor prealabile exploziei. de creştere susţinută, tradiţional numită revoluţia industrială. Întoarcere a gândirii la societate: este aproape materia cărţii lui Albert Soboul. Într-o perspectivă oarecum diferită, el a tratat-o cu o ştiinţă şi cu o precizie care fac inutilă orice revenire. Întoarcere a gândirii la cadrul de viaţă, care este mai întâi un cadru de frumuseţe, la artă, la viaţa cotidiană, la estetică şi la erotică. Neputând trata aici ampla materie a acestor trei cărţi, scutit din fericire de o parte din aceste îndatoriri, ne vom mulţumi la câteva sugestii în vederea unor noi căutări.

ECONOMIA. VIAŢA MATERIALĂ. ÎNCEPUTUL CREŞTERII

Problema creşterii întoarcere la economie. Optimismul Secolului Luminilor şi umanismul său sunt în parte guvernate de conştientizarea progresivă a modificărilor mediului înconjurător. Or, această modificare este mai întâi de ordin economic, în niciun alt domeniu istoriografia nu a lucrat atât de mult şi atât de bine. Sute de monografii au fost publicate şi toate converg. Dar momentul monografiilor şi cel al studierii crizelor – afirmat acum douăzeci de ani – este depăşit. Recolta e frumoasă şi semnificativă. Istoria îşi propune acum un proiect mai important. Administraţia ultimului secol al Vechiului Regim ne-a lăsat un material brut (registre parohiale, portuare, accize, impozite ad valorem) sau elemente de statistică preelaborate care permit, cu preţul unui mare efort, să se treacă de la anecdotă, fie ea şi reprezentativă, de la fragmentar la continuu. Istoria a abordat marea problemă a creşterii. Două studii pot sluji drept exemplu: Phyllis Deane şi W.A. Cole, despre creşterea economiei britanice cu începere din 1688 (care se sprijină pe bilanţul lui Gregory King), şi istoria cantitativă a economiei franceze, în curs de publicare, la îndemnul lui J. Marczewski şi al lui J. Markovitch. Recent, Istoria

economică şi so-Pierre Leon aduce nuiuiiiuau;

clemente noi.

Aceste studii privitoare la creşterea „spaţiilor naţionale" sunt în mod necesar nişte schiţe. Noi am conceput un studiu mai detaliat, referitor la un spaţiu mai restrâns, şi anume la cei 30.000 kmdin Normandia, care se află încă la începuturile sale. Pretutindeni se pregătesc încercări în acelaşi spirit. Acestor studii globale asupra unei suprafeţe naţionale (300.000, 500.000 km^2) sau regionale (30.000, 40.000 km^2) li se adaugă de acum înainte studii care procedează pe sectoare. Două sunt în curs de lucru, sau pe punctul de a fi terminate. Sectorul cheie este cel agricol. El reprezintă la început mai bine de 80% din produsul naţional brut şi la sfârşit 70 – 75% din acelaşi produs naţional brut. Sectorul agricol pune în mişcare totul, prin masa sa enormă, dacă nu prin dinamismul său; totodată, numai el permite dublarea numărului populaţiei, căci fără el Europa nu.ar fi putut avea în plus, la sfârşitul secolului, câteva zeci de milioane de „amânaţi ai morţii", care modifică nu numai lucrurile, ci şi gândirea, care creează ici-colo câte un moment de euforie, pe care obişnuinţa şi clipa scadenţei îl risipesc, când vin, odată cu succesele, şi adevăratele dificultăţi ale sfârşitului de secol. Una dintre aceste cercetări este consacrată arhitecturii, până în jur de 1880, în Franţa şi pe continent.

Sectorul agricol

Să ne întoarcem la agricultură. Cu privire la ea există două enorme dosare, şi o mare dezbatere. Slicher Van Bath, în Olanda, a reunit 11 462 de informaţii privitoare la randamentele europene cu începere din secolul al IX-lea şi până în primii ani ai secolului al XIX-lea. Ele indică o creştere a productivităţii în secolului nvui-Kd ai u mai uuna îoiosire a seminţei. Al doilea dosar recent: dijmele. Primele rezultate sunt mai puţin univoce. Apare la nivelul secolului o oscilaţie analoagă cu ritmurile conjuncturii economice şi cu cele ale creşterii populaţiei. O utilizare necritică a primelor zeci de dosare decimale în curs de a fi cercetate ne-ar lăsa să presupunem că există o mare stabilitate a randamentelor. Variaţiile s-ar datora, în esenţă, înaintărilor şi regreselor suprafeţelor cultivate. Creşterea din secolul al XVIII-lea ar fi, în această perspectivă, mai puţin optimistă decât cea a

istoricului olandez, mai mult cantitativă decât calitativă. Evaluările făcute de J.C. Toutain pentru Franţa, în cadrul cercetării întreprinse de J. Marczewski, arată totuşi, pentru producţia cerealelor panificabile, o creştere mult mai importantă decât cea a populaţiei, şi anume de la 59, 1 milioane de chintale în 1701 – 1710, la 94, 5 milioane în 1803 – 1812. E. Le Roy Ladurie a arătat de ce, din nefericire, nu ne putem încrede cu totul în aceste cifre. În starea actuală a cercetării, producţia agricolă din Europa continuă să ne scape în parte. Există totuşi câteva certitudini. Se constată un progres în folosirea seminţei: dosarul Slicher Van Bath nu poate fi contestat. Acest progres, esenţialmente calitativ, a fost mai rapid la vest decât la est, adică în sectorul celei mai mari dezvoltări tehnologice.

Există un contrast violent între prima şi cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La început, progresul este lent, unii au putut chiar să-l nege, dar el este rapid către sfârşit; nimeni nu-l mai contestă.

Progresul producţiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea este datorat defrişărilor; în cea de a doua jumătate, tot defrişărilor (defrişări ce au loc aproape numai în Europa Orientală), dar din ce în ce mai mult, iar în Anglia aproape exclusiv, progreselor tehnologice. Progresul este lent la început, rapid, la

S11191" – o – prafeţelor, iar în Anglia, de ameliorările tehnologice. În Franţa, situaţia este intermediară. Difuzarea progresului tehnic în agricultură este opera unui mic număr de întreprinderipilot de tip capitalist, având capitaluri şi, mai mult încă, acel know how al economiştilor anglo-saxoni. El este indisociabil în agricultură de o privire mai atentă asupra condiţiilor de dezvoltare a plantelor. Ca exemplu, şi ca exemplu important: o tentativă, în sectoarele de vârf ale agriculturii engleze, de selectare a seminţei şi, aproape pretutindeni, o mai bună conservare a seminţei.

În secolul al XVIII-lea, Anglia a realizat o revoluţie agricolă, indisociabilă de revoluţia industrială, născută din efortul inteligent al unui mic număr de oameni întreprinzători, solicitaţi de o piaţă urbană importantă (singură, Londra concentrează 12 – 15% din populaţia ţării), ilustrare a ceea ce poate să facă, pe planul tehnic, adevăratul empirism, adică o atenţie inteligentă îndreptată către lucruri şi voinţa

de a le supune, într-un scop modest şi precis: acela de a obţine o ameliorare. Revoluţia engleză (expresia a devenit tradiţională, dar ea nu este excesivă) are un rol de dinamizare. Ea a oferit un exemplu şi a câştigat, sector cu sector, întreaga Europă, începând cu Franţa. Trăsătura ei esenţială constă în ruptura cu asolamentul trienal: cultivarea trifoiului pe terenurile lăsate în pârloagă restituie solului azotul (procesul fizico-chimic este ignorat, dar oamenii constată o ameliorare, în locul epuizării la care s-ar fi aşteptat), introducerea plantelor ce trebuie plivite în cadrul asolamentului, faimoşii napi (acei turnips ai lui Townshend aduşi de la Hannovra), contribuie la curăţirea în profunzime a solului. Această trăsătură merită să fie subliniată; revoluţia engleză din planul agricol nu inventează, ea este mai curând economică decât strict tehnică: acel turnip şi sfecla de zahăr vin din Germamă, prima îaee a asoiamentului neîntrerupt vine din Flandra, şeptelul selecţionat se inspiră dintr-o practică ce are loc pe continent. Dar gentilomii englezi din secolul al XVIII-lea, minaţi de dorinţa de câştig şi educaţi de tradiţia empiristă britanică, pun în mişcare masa critică de transformări care provoacă progresul rapid al agriculturii, un take off în întregime datorat unui ansamblu impresionant de mici modificări tehnice şi unui număr restrâns de mari modificări de acelaşi fel, şi care are drept rezultat un progres al producţiei explicabil numai (şi în aceasta constă revoluţia) printr-o ameliorare radicală a randamentelor la hectar şi pe cap de locuitor.

Între 1700 şi 1820, pe un spaţiu perfect închis – niciodată, în istoria oamenilor, nu fusese obţinut un asemenea rezultat într-un timp atât de scurt –, producţia cerealelor (după P. Deane şi W.A. Cole), adică producţia-cheie, evoluează astfel în Anglia:

Pentru a înţelege imporiania auesiei uuwau, fără precedent şi iară echivalent, ce are loc doar în cursul unui secol, trebuie să ţinem seama de faptul că la sfârşitul secolului al XVIII-lea abia ceva mai mult de o treime din populaţia activă lucrează în sectorul agricol. Anglia din acea vreme, adică din anii 1780, are o densitate de 50 locuitori pe km^2. Pentru prima oară, un om hrăneşte trei oameni care lucrează, la rândul lor; un om, muncind pământul, ajunge astfel să hrănească între doisprezece şi cincisprezece semeni de ai săi! Dar sămânţa nu este

decât un aspect al problemei, progresele realizate în domeniul creşterii animalelor sunt încă şi mai rapide şi mai semnificative. Producţia de carne de oaie şi de lână a crescut mai repede decât producţia cerealelor, producţia de carne de vită, mai încet. În ceea ce priveşte lâna, de exemplu, domeniu în care lucrurile sunt relativ mai bine cunoscute, creşterea se înscrie în raportul dintre milioane de livre în 1695, 57, în 1741, şi 94 milioane, în 1805. Uimitoare Anglie! Un zid a fost trecut. Începând de acum, devin posibile creşterea susţinută, explozia demografică, deci singura adevărată bogăţie, cea a înmulţirii sufletelor, a conştiinţelor, a inteligenţelor, şi deci progresul. Cum s-a produs acest miracol?

Totul pare mai întâi a fi nu atât o chestiune de inovare, în sensul strict, cât de difuzare, de transmitere. Dovadă cultura rădăcinoaselor. Folosirea lor le-a fost inspirată agronomilor şi

35. AGRICULTURA ŞI POPULAŢIE (După cifrele lui Ph. Deane şi W.A. Cole, op. cit.) În partea de sus, balanţa pune în evidenţă o Anglie care exportă nu prea multe produse până în jur de 1770, şi care importă în chip destul de moderat începând cu această dată. Extras din statisticile ţării lui Malthus, este graficul anti-Malthus prin excelenţă. Hrana creşte în acelaşi ritm ca şi populaţia, iar bogăţia sporeşte începând cu secolul al XVIII-lea, în Europa şi în prelungirile sale de dincolo de Ocean, mult mai repede decât numărul oamenilor educaţi. Acest grafic ilustrează totodată marele miracol al agriculturii de tip englez.

— 1UIUU1 ¡Ji UJJI ic L-ai 1 CXlglllil UC CAempiul xiamand. Dar a fost nevoie cam de un secol şi jumătate de căutări fecunde: „Nici Googe (1571), nici Richard Weston (după 1645), care preconizau cultivarea lor pe câmp, asocierea lor cu trifoiul şi cu fineţurile artificiale, nu avuseseră nici cel mai mic succes. Abia multă vreme după moartea lor au fost consideraţi adevăraţi iniţiatori" (D. Faucher). Arthur Young s-a amuzat spunând că Richard Weston „fusese un mai mare binefăcător al omenirii decât Newton". Marea revoluţie, dacă acceptăm această idee, trebuie căutată la nivelul pajiştii artificiale, care furnizează azot solului şi hrană animalelor, deci a acestui dublu producător de proteine. Noua tehnică şi-a făcut drum încet în Anglia secolului al XVII-lea, fără să

izbutească a se impune, apoi, printr-o mişcare ireversibilă şi sistematică, ea face explozie în secolul al XVIII-lea.

Dacă Anglia este motorul Europei agricole a Secolului Luminilor, ţinutul. Norfolk este modelul, după cum a arătat în mod insistent Arthur Young. În 1794, ţinutul Norfolk exporta mai mult grâu decât tot restul Angliei, în mijlocul secolului al XVIII-lea, şi după Anglia, continentul descoperă ţinutul Norfolk. Prima descriere entuziastă a acestui gen de agricultură poate fi citită în Franţa, în 1754, în Enciclopedie. Ea fusese precedată, după cum observă A.J. Bourde, de informaţii dispersate. Transformările ce au loc într-un Norfolk-pilot se explică printr-un trecut îndelungat. Acest ţinut, care a atras atenţia agronomilor, este în realitate sectorul de vârf al întregii jumătăţi sud-estice a Angliei, aflată în plină transformare: dacă Surrey a rămas puţin în urmă, Suffolk, Essex şi Kent sunt aproape la fel de avansate ca şi Norfolk. Motivele profunde ale acestei importante mutaţii tehnologice sunt de ordin social. Este cu neputinţă să nu invocăm aici faimoasele enclosures. Dreptul de a îngrădi, care se afirmă odată cu împărţirea teritonilor cuiiiunaic, iiiuiui-uw

agricole, era unui openfield şi a asolamentului trienal, marea cucerire, în Vest, a evului mediu constructor de catedrale. Punctul de plecare timid al acestor enclosures este situat în mod tradiţional în secolul al XVI-lea. El este indisolubil legat de o revoluţie pe jumătate socială, pe jumătate religioasă, care are drept rezultat o slăbire considerabilă a regimului seniorial pe continent. Începută între 1515 şi 1551, mişcarea se menţine până în jur de 1580; după o lungă întrerupere, reîncepe în primii ani ai secolului al XVIII-lea. În 1850, perisajul englez va fi cu desăvârşire altul. În vederea acestei transformări, care implică posibilităţi de progres tehnic, clasa marilor proprietari beneficiază, datorită parlamentului, de complicitatea statului. Dovadă curba acelor bills of enclosure: 3 acte în doisprezece ani, sub regina Ana; 1 act pe an, între 1714 şi 1720; 33, între 1720 şi 1730; 35, între 1730 şi 1740; 38, între 1740 şi 1750; dar 156, între 1750 şi 1760; 424, între 1760 şi 1770; 642, între 1770 şi 1780; 287, între 1780 şi 1790; 506, între 1790 şi 1800; 906, între 1800 şi 1810.

Are loc un regres al yeomanry-ei, ridicarea unei clase de

fermieri capitalişti care, alături de marii proprietari, şi poate chiar mai mult decât ei, sunt atenţi la progresul tehnic, sursă de profit. Ca şi în restul Angliei, sistemul feudal începe să dispară foarte curând: în Norfolk, către mijlocul secolului al XVI-lea, proprietarii nobili primiseră pentru pământurile lor o rentă în bani. Această evoluţie favorizează individualismul agrar; ea trezeşte dorinţa de a obţine producţii negociabile, money crops; ea sfărâmă cătuşele comunitare. Aşa-numitele enclosures încep să apară mai curând aici decât în altă parte. În mod tradiţional, punctul de plecare al mişcării este situat în secolul al XV-lea; încă din secolul al XVI-lea, ţinutul Norfolk aproviziona Londra. Ameliorările tehnologice importante au loc între 1660 şi 1680.

Dovadă folosirea marnei şi a îngrăşămintelor de sol sistematice, cu bălegar bine păstrat, având puterea de fertilizare intactă, inserţia în asolament de producţii capabile să asigure o alimentaţie abundentă pentru vite în timpul iernii, datorită unui sistem axat pe marea proprietate şi pe ogoare foarte întinse; ţinutul Norfolk rupe prematur cu asolamentul trienal Acestei situaţii privilegiate i se adaugă influenţe externe, datorită unui intens sistem de comunicaţii maritime. Flandra şi Olanda realizaseră, în spaţiu închis, fără a obţine vreodată un efect generalizat de dinamizare, transformări importante. Aceste experienţe cunoscute, imitate şi reinterpretate în Anglia se răspândesc într-o Europă privilegiată, cea care se află pe malurile Mării Nordului, Norfolk, Suffolk, Kent, Flandra, Olanda, dar şi Hannovra, organic legată de Anglia după urcarea pe tron a dinastiei de Hannovra, în 1714.

De aici, Charles Townshend aduce turnip-ul, care este, împreună cu trifoiul şi cu pajiştile artificiale, legea profetică a noii agronomii. El este imitat „de câţiva mari proprietari pe care comitatul a avut norocul să-i numere printre cetăţenii săi şi ale căror nume sunt adevărate simboluri ale reuşitelor agricole" (A. Bourde) din Europa Secolului Luminilor. „Charles, viconte de Townshend, nu s-a ocupat serios de agricultură decât după 1733. Dar, încă din 1706, registrele sale de socoteli pun în lumină existenţa unei culturi intensive de napi, de trifoi şi de sparcetă, introducerea junincilor de Scoţia şi o preocupare deosebită pentru creşterea vacilor de lapte, toate acestea constituind

aspecte caracteristice ale Norfolkului occidental. În 1732, Townshend, care îşi sporise deja câştigurile cu 900 de livre sterline, procedează la şi mai multe enclosures, prin care, ca şi prin îngrăşămintele cu marnă şi cultivarea napilor, el îşi explică reuşitele". Cook de Holkham îi continuă opera, La douăzeci şi doi de ani, în

36. ÎNAINTE ŞI DUPĂ MUTAŢIA LEGATĂ DE Enclosures (După D. Thompson, The British People, 1760 – 1902, 1969.)

Recunoaştem cele trei sole, moşteniri ale marii inovări ce are loc în evul mediu, în Anglia, la Barton, ca şi pe continent. Barton rămâne un spaţiu „deschis" până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Peisajului tradiţional îi urmează un peisaj tipic englez: mari câmpii geometrice împrejmuite cu grijă, admirabile laboratoare ale înnoirii agricole care duce la înmulţirea numărului de oameni robuşti şi instruiţi, condiţie a revoluţiei mijloacelor şi a gândirii.

1776, începe să exploateze un mic domeniu de 43 de acri (adică de mai puţin de 20 ha) şi, între 1776 şi 1842, printr-o serie de experimentări şi de încercări fericite, el izbuteşte să transforme un întreg district într-un fel de

17

XV-x. nu. li-i, „uuuimiiic dgiituie pe care le ţinea cu prilejul tunderii oilor, şi care reuneau uneori mai mult de şase sute de invitaţi veniţi din întreaga Europă", au dobândit un renume internaţional. Mai ales cea din 1784. Cook de Holkham reprezintă un caz exemplar al mecanismului de dinamizare, dar şi oameni întreprinzători ca Arthur Young, William Marshall, sir John Sinclair, Nathaniel Kent completează această aristocraţie a revoluţiei agricole-pilot din Norfolk.

Sistemul din Norfolk, empiric şi experimental, legat de condiţii favorabile şi de spiritul întreprinzător şi înclinat către experimentare al unei elite inteligente de gentlemen farmers atenţi la ameliorarea asolamentelor, va fi înlăturat, la începutul secolului al XIX-lea, de combinaţia maşinism/chimie agricolă pe care o propusese Jethro Tuli. Jethro Tulr (1674 – 1741) reprezintă celălalt aspect al uneia şi aceleiaşi mişcări de transformare. Şi cum nimeni nu este profet în ţara lui, Jethro Tuli, mai abstract, inspirat de un model mediteranean, mai teoretician, preştiinţific, i-a cucerit pe francezi. El şi-a publicat ideile

într-o carte apărută la Londra în 1731 (reeditată în 1733, 1751): The horsehoeing husbandry or an essay on the principles of tillage and vegetation wherein is shown a method introducing a sort of vineyard culture into the corn fields, in order to increase their product and diminish the common expense by the use of instruments described în cuts. Acest Locke al agronomiei îl va întâlni pe al său Coste în persoana celui mai mare agronom de pe continent, Duhamel du Monceau, care a contribuit la succesul său european, publicând marele lui tratat sub un titlu care este totodată un omagiu: Tratat despre cultura pământului conform principiilor domnului Tuli, englezul, Paris, 1750 – 1756, 6 vol. (numeroase reeditări). „Născut în 1680 [? după alte surse, în 1674], după Marshall, îşi începe experienţele agricole în 1699.

lătorit prin toată Europa» şi a studiat cultura pământului şi diferitele recolte agricole din ţările pe care le-a vizitat" (A. J. Bourde). Privirea sa este mediteraneană, ceea ce explică succesul de care se bucură în Franţa şi pe continent. Cunoaşte bine Italia, a trăit trei ani în Languedoc în jur de 1709, ceea ce a constituit pentru el o tragică experienţă. Acest englez a fost viu interesat de arboricultura vinicolă; el caută să introducă „a sort of vineyard culture into the corn fields". Townshed era un experimentator pur, Tuli încearcă să înţeleagă, cu ajutorul filosofiei mecaniciste, „anatomia şi fiziologia rădăcinilor şi a frunzelor şi […] felul lor de a se hrăni". El insistă asupra importanţei griului şi a noilor plante, rădăcinoase, napi, sparcetă, lucernă. Nu acceptă îngrăşământul cu bălegar, neînţelegându-i rolul important, pentru el totul depinde de apa pe care plantele şi-o iau din pământ, cheia noii agriculturi rezidind în arătura adâncă şi repetată. Este consecinţa logică a unei ştiinţe care este cea – din nefericire incompletă – a celor mai bune lucrări de botanică şi de fiziologie vegetală de la sfârşitul secolului al XVII-lea, operă a unor savanţi ca Grew, Bradley, Woodward. El urmăreşte şi obţine o cultură permanentă a solului şi preconizează mecanizarea maximală a lucrărilor, în calitate de contemporan pasionat al primelor maşini care încep să se însereze în procesul producţiei industriale din vremea sa, în Anglia. Lui Tuli i-au lipsit două elemente: o biologie fizico-chimică a plantelor şi a solului, maşinismul avansat al secolelor al XIX-lea şi al

XX-lea.

Adevărata soluţie constă în asocierea şi depăşirea metodelor, eronat opuse, folosite în Norfolk şi de către Tuli, adică asocierea dintre empirism şi ştiinţă, inducţie şi deducţie, asolament şi maşină. Adevărata soluţie se află în viitor, în secolul al XIX-lea, dar toate elementele există deja, reunite, în Anglia secolului al marea pl OUUC – llt-l, liuuiarca ia SUJJI – maia cgaia şi la mină de lucru egală, deci prima dublare seculară a productivităţii, în sectorul economic care condiţionează viaţa în mod direct. Această victorie, care este cea a vieţii, este, în proporţie de cel puţin 50%, o victorie a spiritului care se întoarce către lucruri, un bun exemplu al pragmatismului Secolului Luminilor.

Franţa, ale cărei performanţe tehnice sunt mediocre (dovadă cartoful: Parmentier realizează, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, o difuzare a acestuia comparabilă cu cea obţinută în Anglia şi în Irlanda la sfârşitul secolului al XVII-lea), a jucat un rol de intermediar în difuzarea pe continent a tehnologiei şi a agronomiei britanice, nu fără a-i imprima o nuanţă sistematică proprie spiritului său. O mutaţie bibliografică se produce în jur de 1750. Suntem uimiţi de numărul mic al lucrărilor de tehnologie agricolă din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, de unde şi succesul lui Olivier de Serres. „Teatrul agricol [care datează din 1605] este de fapt ultimul tratat de agricultură generală înainte de Noua casă rustică de Léger [1700], Va mai trece un secol [în Franţa, între 1600 şi 1700, fără ca să mai apară vreo altă lucrare importantă, cu excepţia Manualului pentru cultivatorii de livezi de La Quintinie (1690). Şi totuşi, reeditările de lucrări vechi şi depăşite dovedesc o nevoie nesatisfăcută a publicului de astfel de cărţi (Casa rustică este reeditată, între 1570 şi 1702, de o sută trei ori, iar Teatrul agricol este reeditat de douăzeci de ori în secolul al XVII-lea)" (A. J. Bourde). În prima jumătate a secolului al XVIII-lea se elaborează totuşi o filosofie sistematică izvorâtă dintr-o reflecţie superficială asupra agriculturii: fiziocraţia, care aparţine marilor curente de idei din secolul al XVIII-lea. Eseul fizic despre economia animală de Quesnay a apărut în 1736, Filosofia rurală sau Economia generală şi politică

Ci CLQTH7U.ilUI li UC iunaucuu, XXX avu, dam. Voltaire, căruia

nu-i scapă nimic, a văzut mutaţia de interes care se produce către mijlocul secolului: „În jur de 1750 […] naţiunea, sătulă de versuri, de comedii, de opere, de romane […] de dispute filosofice, a început să cugete asupra cerealelor". Franţa nu-i singura ţară cuprinsă de această pasiune, Anglia, Italia, Elveţia, ţările de limbă germană participă toate la extraordinara dezvoltare. O bibliografie consemnează douăzeci şi şase de titluri în secolul al XVI-lea şi o mie două sute în secolul al XVIII-lea. Bineînţeles, după cum observă, glumind, Voltaire, „toată lumea le citeşte, cu excepţia celor care lucrează pământul". „Dar «toată lumea», înseamnă burghezii proprietari, nobilii ruinaţi […] sau acea nobilime instruită care acordă o atenţie specială domeniilor sale" (D. Faucher). Iar societăţile agricole îşi transmit una alteia noutăţile.

Este o cotitură (1750) marcată, în Franţa, de personalitatea şi opera exemplară a lui Duhamel du Monceau. Acest Townshend francez este un mare fermier, un savant, un om al condeiului. Născut la Paris în 1700, dintr-o familie bogată, el posedă „bani, pământuri în Le Gâtinais, în localitatea Denainvilliers" (A. J. Bourde). Face studii la colegiul din Harcourt, manifestă un interes special pentru ştiinţele naturii, rămâne celibatar, ceea ce îi asigură libertatea de spirit necesară, lucrează în colaborare strânsă cu fratele său, Alexandre Duhamel de Denainvilliers, celibatar, ca şi el. şi cu toţi savanţii din vremea sa. „Ambiţia lui Duhamel [spune Condorcet, a fost aceea de] a se face interpretul ştiinţelor pe lângă popor" (A. J. Bourde). Sub pana sa apare, ca o obsesie, cuvântul umanitate. „Este neîndoielnic că Duhamel, care, de altminteri, a manifestat o atitudine conservatoare în plan social şi politic, a vrut totdeauna să-i promoveze pe indivizii cei mai activi, cei mai muncitori, cei mai inteligenţi din rândurile lucrătorilor, artizanilor yj. «i wynivi. v-uuui u ucciax a cApn-il atest lucru când îi descrie activitatea în întreprinderile artizanale la întemeierea cărora contribuise". Devine membru al Academiei de ştiinţe în 1728. Lucrările sale (mai bine de o sută de volume) au fost traduse în toate limbile; era membru corespondent al aproape tuturor societăţilor savante din Europa. În 1739, era pe punctul să capete conducerea Grădinii regelui. Buffon i-a fost preferat, ezitare întru totul onorabilă. Drept compensaţie, Maurepas îl numeşte inspector general al Marinei.

Printre numeroasele descoperiri ale unei vieţi consacrate cercetării, una, în aparenţă modestă, este capitală: păstrarea seminţelor. Încă din 1734 şi 1748 apar primele sale însemnări cu privire la studiul ventilaţiei. Acest savant modest şi util pledează cum nu se poate mai bine cauza pragmatismului Secolului Luminilor. El este o verigă esenţială în transmiterea progresului tehnic.

Lenta pregătire a revoluţiei-cheie – revoluţia agricolă – ţine de difuzare, de renunţarea la izolare, mai mult chiar decât de progresul pur ştiinţific, sau chiar tehnic. A fost nevoie de patru secole între apariţia inovaţiilor agricole din secolul al VIII-lea şi difuzarea lor din secolul al XIII-lea. În secolul al XVIII-lea, este nevoie doar de o sută de ani între primele experienţe serioase şi difuzarea lor. Acest ritm dinamic este consecinţa fericită a multiplicatorului Secolului Luminilor. Mutaţia industrială este şi ea, şi cu atât mai mult, consecinţa multiplicatorului. De înţelegerea ei depinde, în parte, o apreciere corectă a politicii ce trebuie aplicată în vremea noastră în domeniul problemelor recuperării şi ale creşterii armonizate. Lucrurile se hotărăsc în Anglia, răspândindu-se de aici pe continent. Tabloul propus de Deane şi Cole (cf. graf. 37), rod al multor ani de muncă, a mii de calcule istovitoare, pledează în favoarea precocităţii statistice a Angliei.

Anglia din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea aparţine deja viitorului. Începând

Industrie de export
Industrie (piaţă internă)
Industrie şilomerţ
Agricultură
Drumuri şi Servicii
Stat şi Apărare
Produs naţional brut
Produs pe cap de locuitor

37. CREŞTEREA ECONOMIEI ENGLEZE (După cifrele lui Ph. Deane şi W.A. Cole, op. cit.) Două serii totalizatoare ilustrează acel take off de la sfârşitul secolului: între 1700 şi 1800, trecerea produsului naţional brut şi a produsului pe cap de locuitor de la indicii 100 la 251

şi, respectiv, de la 100 la 160. Nicăieri nu se întâmplase vreodată un fenomen comparabil cu acesta. Să ne amintim că nimic nu ar fi fost cupuţin că dacă nu ar fi avut loc progresul echilibrat al agriculturii de la 100 la 143. Dar vedem uşor care sunt adevăratele sectoare dinamice: industria şi comerţul, nu atât piaţa internă – care se dezvoltă abia în ritftnul creşterii populaţiei –, cât piaţa externă, pusă în evidenţă de industriile de export (de la 100 la 544). Haotic, în ritmul războiului (marele conflict franco-englez şi dominaţia oceanelor şi a noilor pieţe), sectorul Stat-apărare. Este evident totuşi că nevoile sporite ale statelor teritoriale aflate în conflict au fost un factor de progres tehnologic şi de transformare economică.

— Cuiele arata un tăke off indiscutabil. Aproape dublarea populaţiei, popularea frontierelor îndepărtate, şi totuşi o multiplicare a produsului de 2, 5 şi a venitului pe cap de locuitor de 1, 6. Toate mărturiile concordă, şi, recent, David S. Landes a reunit o culegere convingătoare în acest sens; nu e vorba numai de o Anglie privilegiată, ci de e Anglie profundă, cu excepţia a 30 – 35% de indivizi respinşi în propria lor patrie: nivelul de viaţă din Anglia diferă de cel de pe continent. O Anglie care mănâncă multă carne, bea prea mult alcool, se încălzeşte cu cărbuni, într-o casă de cărămizi, care nu este acoperită cu stuf: un nou peisaj îl izgoneşte pe cel vechi. Nevoile acestei prime pieţe interioare de masă contribuie – tot atât şi chiar mai mult decât pieţele exterioare – la creşterea economiei britanice. Dezvoltarea bruscă a Angliei are o valoare care depăşeşte cazul englez, pentru că, prin contaminare, ea afectează Europa continentală, ex-coloniile engleze din America, apoi procesul declanşat în sectoare geografice tot mai largi, după ce a pregătit medierea prin alte sectoare geografice dinamizatoare. Nu putem relua aici întreaga istorie a exemplarei creşteri engleze din secolul al XVIII-lea. Două certitudini s-au precizat odată cu cercetările lui Mantoux. Privilegiul englez este foarte vechi, el trebuie situat cel puţin cu începere din secolul al XVI-lea; îl exprimă lungile serii din Colyton. O speranţă de viaţă neobişnuită, cincisprezece ani mai mult decât pe continent la sfârşitul secolului al XVI-lea, dacă putem considera că oraşul Colyton exprimă cu adevărat Anglia. Demografia confirmă aceste descoperiri ale economiştilor, rezultat al

unor îndelungi căutări. Distanţa continuă să se mărească – F. Crouzet a arătat în mod convingător acest lucru – în decursul secolului al XVI-lea, între Anglia şi sectoarele favorizate ale continentului, printre care figurează în primul rând Franţa. Într-un cuvânt, am înlocuit revoluţia industrială din secolul al XVIII-lea printr-o vedere mai complexă a fap

38. INDICII DE SALARII ÎN INDUSTRIA ENGLEZA DE CONSTRUCŢII (Ibid.)

Indicele 100 a fost ales pentru anul 1770. La stânga, vedem evantaiul real al salariilor. Comparaţia dintre coloana din stânga şi cea din dreapta ne vorbeşte despre preţul iscusinţei meşteşugăreşti. Lucrătorul confirmat, compagnon-ul, primeşte un salariu dublu faţă de cel al muncitorului necalificat. A doua concluzie: extraordinara deschidere a evantaiului geografic al salariilor. Între Londra, sector unde se plăteşte bine, şi Oxford, raportul este aproape de la simplu la dublu. Nu departe de Londra se situează ţinutul Kent. Lancashire, aproape ca şi Oxford, pune în evidenţă o Anglie cu salarii mai scăzute. Rata crescută a remuneraţiei muncii la Londra aparţine modelului descris de Wrigley, care vede în Londra motorul transformărilor ce au loc în societatea şi în economia engleză între 1650 şi 1750. La dreapta, evoluţia seriilor regionale. Putem fi sensibili la enormul evantai din punctul de plecare şi la reducerea distanţelor din punctul de sosire. În 1790, salariile din Anglia au o tendinţă de a se situa la nivelul celor din Londra. Marea Anglie de la începutul secolului al XVIII-lea, cu economii dezarticulate, fuzionează treptat într-o piaţă naţională unică. Ceea ce constituie, de asemenea, o condiţie prealabilă pentru un take off.

25
2 – c. 65
mai puţin de 10 cordbii
BELGIA
OLANDA
POMERANIAV
ANGLIA
Provinciilei. din Est
SUEDIA
FINLANDA

39. ÎNAINTE ŞI DUPĂ MUT ATI A MARITIMA

DIN SECOLUL LUMINILOR (După P. Leon, op. cit., apud N. Ellinger Bang.) Preţioasele taxe vamale din Sud ne permit să măsurăm, pentru un timp foarte îndelungat, între Marea Baltică, pe de o parte, Marea Nordului şi Atlanticul, pe de altă parte, una din axele esenţiale ale marelui comerţ maritim din Europa. Mutaţia poate fi văzută uşor şi are loc între 1665 şi 1770. În 1665, Olanda avea hegemonia, dar în 1770 ea îşi împarte dominaţia cu alte state. Anglia şi Scoţia echilibrează traficul olandez la sfârşitul secolului al XVIII-lea, chiar în direcţia Mării Baltice. În toate domeniile, cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea vede afirmându-se puterea revoluţionară britanică. Este triumful inteligenţei, al educaţiei, dinamizat de o creştere demografică susţinută.

1550 şi 1780, situează Anglia cu 15 – 20% deasupra sectoarelor celor mai avansate de pe continent; adevărata revoluţie are loc între 1780 şi 1830.

Revoluţics industrială

Revoluţia engleză continuă să stârnească un nesfârşit şir de întrebări. Existăaproape tot atâtea răspunsuri câţi economişti şi istorici. Deane şi Cole pledează pentru argumentul complexităţii; la capătul unuia dintre eforturile cele mai izbutite ale istoriei cantitative, trei aspecte par a se impune, după părerea lor: „populaţie, recolte şi comerţ maritim". Noi am examinat primele două, factorul dinamizator reprezentat de marele comerţ colonial a putut fi exprimat în cifre, America de Nord şi Indiile Occidentale joacă un rol de vârf după 1763; Anglia începe cu adevărat să se dezvolte după 1780. După Războiul de Independenţă nu îşi pierde piaţa din vechile colonii, care rămân într-o strictă dependenţă economică faţă de ea. „Populaţie, recolte, comerţ maritim"; am fi ispitiţi să adăugăm: „inventare" de oameni şi „frontieră" tehnologică. „Nicio ţară nu a fost, între 1780 şi 1800, un focar de invenţii la fel de coerent şi de autonom ca Marea Britanie" (M. Daumas). Frontiera tehnologică a Europei este engleză în proporţie de 80%. Lucrul se explică. Europa Secolului Luminilor nu se identifică cu Anglia mai mult şi mai bine decât cu Franţa? Orizontul anilor '80 a fost aici mai precoce, mai revoluţionar şi mai profund. În sfârşit,

empirismul din gândirea engleză are o superioritate asupra" aprio rismului raţionalist. Empirismul este eminamente practic. În mod firesc el creează o „frontieră" de transformare tehnologică. Maurice Daumas insistă: mai importantă decât revoluţia industrială este expansiunea maşinismului;

„Aramq \ /prelucrata (1.00)
Aramă brută. (¿.000) /
CositorjtOO)
Mătăsuri (Ib. joI
Cărbune [¿.000]
Pânzeturi (yds.000)
Lână şi produse din lina (¿.000).

40. EXPORTURILE ENGLEZE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA (După cifrele lui Ph. Deane şi W.A. Cole, op. cit.) Am reţinut principalele sectoare (excluzând agricultura) ale exporturilor. În general, constatăm o tendinţă spre creştere. În raport cu exportul, economia engleză se împarte între doi poli: străvechile activităţi, aproape la orizontală (lina, mătasea, cositorul); noile activităţi, care apar cu începere din 1740 – 1750. Pânzeturile urcă rapid, bumbacul, de asemenea. Între amândouă: arama lucrată, fierul şi oţelul, huila, care stagnează. În 1790, lina continuă încă să domine în raport cu bumbacul în balanţa exporturilor. Totuşi, viitorul îi aparţine bumbacului, după cum ne arată atât de limpede graficul.

după noi, aceasta se produce între 1760 şi 1830, în Anglia, mai întâi, apoi în Franţa, în Ţările de Jos, în Germania; are loc o înain

Lrti «i. uuoyniuiu, ULLC – ltiaia ¿1 unei „11UII – tiere tehnologice" care datorează aproape totul rapidităţii comunicaţiilor, caracterului ei dinamic, spiritului de observaţie, voinţei de a obţine o mai bună stare modestă, precisă, concretă, unei anumite bogăţii, interesului capitalurilor faţă de această nouă frontieră. Prosenegal Tgliineea

Ţ i Exporturi totale Y/A//A Exporturi industriale
SPANIA
litotele Bisericii

Genova

IMPERIUL OTOMAN, LEVANTUL

I Oroşele ţ honseotice GERMANIA. FLANDRA ELVEŢIA, Geneva k Milano, Toscana, Lucca H – Veneţia

STATELE UNITE

OLANDA;

mu de livre tournois

SUEDIA <?

NORVEGIA, DANEMARCA.

11. STRUCTURILE COMERŢULUI EXTERIOR ÎN FRANŢA (1787) (După P. Léon, op. cit., apud A. Arnould.) Această hartă ne dezvăluie structura profundă a economiei franceze şi, în consecinţă, echilibrul geografic al creşterii economice europene de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Raportul-cheie este cel dintre exporturile industriale şi exporturile totale. Această parte este importantă spre sud. În raport cu Mediterana şi cu coloniile, economia franceză se află într-o poziţie de forţă; în raport cu spaţiul maritim din Nord (Marea Manecii, Marea Nordului, Sund), dominat de puterea economică britanică în plină mutaţie, Franţa se află într-o poziţie slabă. Ea regăseşte o poziţie privilegiată în Polonia. Franţa de Nord şi de Est aparţin Europei aflate în plină mutaţie, iar Sudul, sectoarelor tradiţionale ale economiei europene. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, o frontieră economică fundamentală taie în două spaţiul francez.

niciste şi progresul tehnic participă poate la unul şi acelaşi climat mental colectiv, dar, până în 1830, progresul tehnic nu datorează propriu-zis nimic ştiinţei, ştiinţa datorind mai mult tehnicii decât tehnica, ştiinţei. Daumas, care explică totul prin accelerarea procesului tradiţional, este de această părere. Dovadă industria textilă: „Dacă cercetăm istoria invenţiilor cărora ea le datorează mecanizarea, vedem că s-a scurs uneori un secol şi jumătate între primele tatonări vizând realizarea unor maşini şi utilizarea industrială a acestora".

Industria textilă. Totul se trage de aici. Istoria ei a fost scrisă de Mantoux, în 1906. Punctul de plecare trebuie căutat în ultimii ani ai secolului al XVI-lea, în acea maşină de tricotat ciorapi (stocking-jrame) inventată de un licenţiat al universităţii din Cambridge, William Lee, în

1598. Secolul al XVII-lea nu a valorificat-o, el a întreprins cercetări mai curând zadarnice în domeniul mătăsii. Lipsesc încă structurile capitaliste şi climatul mental creat de lenta coborâre în social a filosofiei mecaniciste. După cum am arătat, partida se joacă în jurul problemei bumbacului. Cei interesaţi în domeniul comerţului cu lână veghează, obţinând de la parlament interzicerea pânzeturilor din bumbac. De aici decurg nenumărate răspunsuri, de care beneficiază atât lâna cât şi bumbacul. Procesul care are drept rezultat masa critică de transformare este declanşat în 1733, de către John Kay *, inventatorul suveicii volante (fly-shuttle). Invenţia, care trebuie „privită ca aflându-se la originea tuturor celorlalte, este o simplă perfecţionare a vechiului război de ţesut" (P. Mantoux). Dar cum pot fi realizate piese mai mari? Creşterea productivităţii era considerabilă, dar nu fusese urmărită până atunci. De acum înainte lipsesc firele necesare. Iată cum începe procesul rupturii echilibrului motrice. John Wyatt şi Lewis Paul atacă problema firului. Să reţinem că un brevet în acest sens este înregistrat la 24 iunie]738. Soluţia este aşa-numita spining-jejiny a lui Hargreaves *, o maşină de mici proporţii şi uşor de fabricat, care corespunde bine stadiului intermediar al procesului de concentrare, cel al etapei comerciantului manufacturier care păstrează vechile structuri ale sistemului domestic, realizând totodată un minimum de concentrare la nivelul repartizării materiei prime, al cumpărării şi al construirii maşinilor, precum şi al vânzării produsului finit. Maşina Jenny este din 1765, maşina waterframe, inventată de Arkwright, din 1767. Or, contemporanii au preferat-o pe aceasta din urmă, poate pentru că inventatorul ei s-a îmbogăţit atât de repede, dar mai ales pentru că maşina lui, de mari proporţii, tehnologic mai puţin reuşită decât cea a lui Hargreaves, anunţă ultimul stadiu al concentrării, sistemul manufacturier. Cu începere de aici, totul este posibil: între 1775 şi 1785, ritmul se accelerează nebuneşte, revoluţia tehnică în domeniul industriei textile a început.

„Când o invenţie pare a avea în chip rapid rezultate, ca în cazul maşinii water-frame, inventată de Arkwright, sau al maşinii Jenny, inventată de Hargreaves, i se găsesc antecedente care urcă în timp până în ultimul sfert al secolului al XVII-lea". Să reţinem: ultimul sfert

al secolului al XVII-lea, adică orizontul nostru, cel al anilor ’80, întreaga grosime a epocii Luminilor pentru cele două maşini cu deosebire exemplare din istoria tradiţionalei revoluţii industriale. În ceea ce priveşte cocsul metalurgic, observăm acelaşi proces cu începere din jurul anului 1600: mai întâi lent, apoi rapid, din anii ’80 până la mijlocul secolului al XVIII-lea. „În istoria tehnicilor, invenţia se reduce foarte rar la dimensiunea unui singur eveniment, datorat unui singur personaj”. Arkwright, Hargreaves, Newcomen şi Watt sunt repere comode şi este firesc să le recunuaşiem memeie, ca şi lui jenner, cel mai mare dintre empirici, acest inventator de oameni care ştie să privească atent către viaţă şi către lucruri. „Este o operaţie complexă care, înainte de a duce către inovaţiile industriale, beneficiază de o experienţă uneori necesitând mai multe secole, acumulată din generaţie în generaţie, şi la care iau parte indivizi separaţi aproape întotdeauna prin timp şi spaţiu. Ea nu capătă o formă desăvârşită decât atunci când epoca o îngăduie. Trebuie ca anumiţi factori să se întâlnească pentru a o face posibilă şi totodată utilă, trebuie ca mediul în care ea urmează să apară să fi atins nivelul de maturitate indispensabilă” (M. Daumas). Ritmul creşte pe măsură ce ne apropiem de perioada contemporană. Accelerarea este decisivă în secolul al XVIII-lea. Nu îndeajuns, totuşi, consideră Daumas, ca să putem vorbi de o revoluţie.

O problemă capitală: energia, motorul. Între tatonările lui Savery şi ale lui Newcomen şi maşina lui Watt, între maşina atmosferică şi maşina cu vapori, a fost depăşită o etapă decisivă, dar cum? În secolul al XVIII-lea, Europa nu este redusă doar la motorul uman. În această privinţă ea se deosebeşte de restul lumii, de alte civilizaţii şi culturi. Europa carnivoră, după cum am mai spus, recurge masiv la motorul muscular animal. Către mijlocul secolului al XVIII-lea, putem evalua şeptelul european la 14 milioane de cai şi la 24 milioane de boi (F. Braudel), adică la un motor animal de 10 milioane de cai putere. În faţa acestui potenţial, motorul muscular uman (de 50 milioane muncitori, socotiţi în mare la o populaţie de 100 de milioane) reprezintă ceva mai puţin de un milion de cai putere (900.000). Vin apoi „lemnul, echivalentul, poate, a 10 milioane de cai; roţile

hidraulice, echivalând între 1 milion şi jumătate şi 3 milioane de cai [...] în sfârşit, corăbiile cu pânze, echivalând cel socoteala nota se razuoi. u 111 auesie un re putem trage două concluzii importante. Dacă totalizăm motorul muscular, animal, lemnul, rotile hidraulice, forţa vântului, exercitată prin mijlocirea morilor şi a corăbiilor cu pânze, constatăm, nu fără surpriză, că, la mijlocul secolului al XVIII-lea, fiecare locuitor din Europa posedă deja, în medie, de douăzeci şi cinci de ori mai multă energie decât îi poate procura aparatul său muscular. Europeanul dispune acum de un motor de cinci ori mai puternic decât cel al chinezilor – oameni ai altor civilizaţii – şi de zece ori superior celor ale oamenilor din alte culturi. Dar acest motor este insuficient. El intră mai ales în concurenţă cu viaţa omenească. Motorul muscular animal şi lemnul (în proporţie de 85 – 90%) îşi dispută pământul cu hrana omului. În această privinţă, recurgerea la cărbune este o problemă capitală. Liège şi Newcastle, datorită mării, care rezolvă problema transportului, produc „30.000 tone pe an în 1503 – 1564, 500.000 tone pe an în 1658 – 1659". Cu începere din 1700, în afară de energia calorică, energia fosilă dă, datorită maşinii cu foc atmosferică a lui Newcomen, cu pierderi extraordinare şi randamente infime (1%), o cantitate mică de energie nobilă, mecanică. „Producţia [de la Newcastle], în jur de 1800, se situează, fără îndoială, în jur de 2 milioane". Producţia engleză atinge atunci 11 milioane de tone. Cu începere din 1780, adevărata mutaţie a motorului este pe cale de a se produce în laboratorul englez.

Dar înainte de a ajunge la Watt, mutaţia motorului vizează mai întâi ameliorarea uneltelor tradiţionale, 20 milioane de cai-putere imputabili unor surse musculare şi vegetale direct împrumutate ciclurilor oxigenului şi azotului, un motor biologic rival şi primejdios. Huila aduce o primă şi modestă îmbunătăţire. Roţile hidraulice şi morile de vânt pregătesc, de multe secole, străpungerea tehnologică. Pro – în vin-lea, morne de vânt sunt în întregime din lemn: o ameliorare sensibilă se produce către 1750; ea se datorează introducerii metalului. „John Smeaton a fost poate primul care a folosit fonta pentru a consolida şi întări scheletul clasic de lemn" (M. Daumas şi B. Gille). Metalul reduce frecarea: în mijlocul secolului al XVIII-lea,

randamentul unei mori cu angrenaj de lemn nu depăşea proporţia de 39%; Edmund Lee, tot un englez, „introduce cârma", care permite utilizarea la maximum a forţei vântului. Difuzarea cârmei a fost totuşi frânată de dificultatea de a realiza la nivel industrial un mecanism metalic robust şi ieftin.

Motorul hidraulic este mult mai important. El este cel care a procurat energia necesară, în prima sa fază, manufacturilor engleze. Până în 1830, în Anglia, până în 1860, în Franţa, motorul hidraulic rămâne cel mai avantajos. Maşinile cu foc atmosferice sunt chiar, în anumite faze, în mod curios asociate ca regulatoare şi ca ajutor: „când căderea nu se producea de la o înălţime suficient de mare, erau folosite maşinile lui Newcomen, cu care apa era ridicată de la nivelul inferior la nivelul superior al canalului ce duce apa la moară". În aceste condiţii, ameliorarea formei paletelor şi a sistemului de transmisie este capitală. Un uşor spor de productivitate era multiplicat de amploarea implantării. Mariotte, Newton şi, mai ales, Daniel Bernoulli, în 1727, s-au interesat de problema paletelor. Principala ameliorare nu este datorată lucrărilor teoretice ale savanţilor, ci tatonărilor sistematice, unor experienţe pe modele reduse: John Smeaton aduce un nou aport în 1762 şi 1763, şi, în Franţa, Borda, în 1767. Printre multe ameliorări rămase anonime, englezului Smeaton i se datorează creşterea regulată a randamentelor motoarelor hidraulice, între 1750 şi 1780; ea permite ki comandă totodată trecerea de la „comerciantul manufacturier" la factory sistem. În Germania, la mijlocul secolului, de data aceasta cu colaborarea unui savant, marele Euler, apar turbinele cu apă, al căror progres este stânjenit de dificultăţile concrete legate de rezistenţa materialelor. Ameliorarea morilor de vânt şi a roţii hidraulice duce în curând la creşterea considerabilă a energiei. Afirmarea tehnologică se situează, totuşi, la nivelul maşinii cu vapori. Această realitate engleză îi frapase pe Marx şi pe Engels.

A fost nevoie pentru aceasta de un secol de tatonări şi de încăpăţânarea unor inventatori de geniu, în primul rând Newcomen – după Worcester, Denis Papin şi Savery; prima etapă este legată de numele său. S-a născut la Darmouth, în Devon, în 1663, şi a murit la Londra, în 1729. A cunoscut, desigur, brevetul lui Savery, depus în

1698; a fost, fără îndoială, în relaţie cu Robert Hooke, secretarul Societăţii Regale. Chiar în acest stadiu, ştiinţa, adică, mai simplu spus, filosofia mecanicistă, nu este cu totul lăsată deoparte. Dar Newcomen este aproape sută la sută un meşteşugar – un meşteşugar care ştie să citească, care a învăţat să numere, un produs al alfabetizării sistematice din Europa protestantă. Când îşi începe, cu succes, în 1703, primele operaţii, el exercită profesia de „negustor de obiecte de metal şi de unelte de tot felul, sau, mai bine zis, meseria de fierar, în oraşul său natal". Principiul invenţiei sale este simplu: forţa extensivă a vaporilor este comunicată unui piston vertical. „Datorită răcirii vaporilor şi condensării lor, presiunea atmosferică exercitată prin deschiderea superioară a tubului împingea pistonul în jos". Timp de trei sferturi de secol, această invenţie este ameliorată neîncetat (un dispozitiv pentru închiderea automată a robinetelor, în locul copilului care le închidea înainte etc.), dar principiul rămâne acelaşi, ca şi randamentul, foarte slab, de ordinul a 1%. Watt înseamnă totuşi oarecum altceva. James watt (1736 – 1819) este un empiric, aproape un meşteşugar (pregătea aparatele ştiinţifice la universitatea din Glasgow), dar care a fost crescut şi a trăit într-un mediu intelectual; altfel spus, simţul său de observaţie şi empirismul său sunt susţinute de contactul cu ştiinţa teoretică. „Fără nicio îndoială, Watt era un om cultivat. [De la Newcomen la Watt constatăm un progres sensibil.] Putem să ne întrebăm dacă nu s-a cultivat în urma succesului primei sale maşini cu vapori, datorită căreia a dobândit o poziţie: socială ce l-a pus în legătură cu prietenii săi din Birmingham, citaţi întruna, succes care nu a putut fi doar consecinţa cunoştinţelor câobândite în contactul cu profesorii de la universitatea din Glasgow" (M. Daumas).

Şi totuşi, o ambianţă mentală este un tot. Filosofia mecanicistă nu intervine direct, ci indirect, prin deprinderile de gândire pe care le modelează. „James Watt era nepotul unui matematician şi fiul unui notar [prezbiterian] din Greenock, un orăşel din Scoţia. Având o sănătate şubredă, şi-a făcut mai întâi studiile în familie şi a învăţat să execute lucrări de tâmplărie, prin care a dobândit o mare abilitate manuală. [Această asociere dintre mână şi minte este o trăsătură a mediilor cu tradiţie puritană.] îşi reluase studiile cu succes, când

dificultăţile prin care trecea familia sa l-au obligat să-şi caute o meserie". A lucrat mai întâi la Londra, cu mâinile, la un fabricant de instrumente de navigaţie, înainte de a fi preparator la universitate. Această iniţiere în tehnologia de vârf paraştiinţifică din acel timp îşi are importanţa sa. Ambianţa în care a trăit „l-a putut ajuta să dobândească deprinderi intelectuale riguroase, metode de a judeca pragmatice; aceste calităţi l-au slujit din plin". Dacă luăm în considerare, în schimb, cunoştinţele ştiinţifice din anii 1750 – 1770, nu întâlnim nimic cu adevărat important pentru invenţia pe care avea s-o facă. „Ne putem întreba ce cunoştinţe l-ar fi putut ajuta să nepăşeasua insuficienţele geniului său inventiv. El se afla, cu privire la ştiinţă, aproape în aceeaşi situaţie ca Papin, Savery sau Newcomen, după lucrările lui Otto de Guericke şi descoperirea vidului". Dar el are o altă aptitudine, legată de o ambianţă riguroasă şi favorizată de disponibilitatea capitalurilor, o prodigioasă forţă de concentrare: „Watt a fost omul unei singure probleme", dăruindu-i acesteia între cincisprezece şi douăzeci şi cinci de ani din viaţă. Ce cale mai economică poate exista decât acest lux prodigios? Iată diferenţa dintre Smeaton şi Watt. „Dacă cunoştinţele ştiinţifice ar fi fost în măsură să ajute la realizarea acestei creaţii, poate că Smeaton ar fi fost inventatorul maşinii cu condensator". Ca şi în cazul motorului cu explozie, descoperirea lui Watt a avut loc datorită unor calităţi mentale de care a beneficiat filosofia mecanicistă şi la care ea a contribuit, dar fără intervenţia directă a ştiinţei. Dimpotrivă, termodinamica este cea care s-a născut din generalizarea maşinii lui Watt şi nu aceasta din termodinamică. 1769 este data primului brevet; în 1780, sunt vândute patruzeci de maşini cu condensator Watt şi Boulton. Vor fi necesari cincizeci de ani spre a cuceri Anglia, şi optzeci pentru a întrece, pe continent, motorul hidraulic. Povestea lui Watt şi Boulton este pasionantă în măsura în care arată, în acţiune, spiritul şi mijloacele, geniul inventator de maşini şi mijloacele şi exigenţele capitalismului, întreg amestecul exploziv al pragmaticei şi unicei Anglii de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, bogată în oameni, zgârcită cu moartea, respectuoasă faţă de cer şi faţă de pământ, străduindu-se să conducă la fel de bine şi în acelaşi timp totul, şi unde aşteptarea împărăţiei lui

Dumnezeu, conform doctrinei lui Wesley, este întovărăşită de activismul practic al unui Dissent eficace.

Iviai întâi „îrontui teiinologic" este unul singur. El acoperă totul în bloc. Descoperirea izolată, prea îndrăzneaţă, este inoperantă, pusă în rezervă pentru timpuri mai bune. Fără alezorul lui Wilkinson, maşina cu condensator a lui Watt este irealizabilă, din lipsa unei etanşeităţi suficiente între piston şi cilindru. În Franţa, Vaucanson face minuni, dar minunile sale nu au puterea de a influenţa. Geniul său, în avans faţă de epocă, este astfel pedepsit. Am putea reface demonstraţia în ceea ce priveşte maşinile de ţesut şi broşele; rezultatele ar fi convergente. Dovadă tot metalurgia: ea controlează materialul prin excelenţă, adică fierul, apoi oţelul. O primă revoluţie industrială limitată a fost poate blocată în secolul al XV-lea din lipsă de fier. Mecanica primei părţi a secolului al XVIII-lea este încă o mecanică a lemnului, fragilă, enormă, multiplicând rezultatul frecării pieselor între ele. Gândiţi-vă la morile de vânt. A urmări istoria fierului înseamnă deci a urmări istoria mutaţiei industriale. Un economist polonez, Ştefan Kurowski, a pretins chiar „că toate pulsaţiile vieţii economice pot îi sesizate prin mijlocirea cazului privilegiat al industriei metalurgice: ea rezumă totul, anunţă totul" (după F. Braudel). Producţia de fier în lume, în 1800, era, crede Fernand Braudel, mult sub 2 milioane de tone. În jur de 1525, producţia de fier în Europa este de aproximativ 100.000 tone. În frunte se ai la Germania (30.000 tone), pe locul al doilea, Spania, pe locul al treilea, Franţa, iar Anglia, pe locul al patrulea (6.000 tone). Anglia se pare că a atins 75.000 tone în jur de 1640, când nu s-a găsit lemn. În jur de 1760, incluzând şi Rusia, producţia europeană oscila cam între 145.000 şi 180.000 tone. Către 1720 (cf. Deane şi Cole), producţia de fier britanică este estimată la 25.000 tone, ea rămânând staţionară, ba chiar scăzând, până în 1750, şi aceasta dat fiind raporturile sale cu mecanica lemnului. Industria mecanică britanică importă fierul ale acestuia, şi un uram nusiei, pentru preţurile scăzute. Începând din 1760, soluţia tehnică se impune, producţia sporeşte. 10.000 tone mai mult. Între 1757 şi 1788, rata de creştere pe deceniu este de ordinul a 40%. Ea depăşeşte cifra de 100% între 1788 şi 1806: 68.000 tone în 1788, 125 400 tone în

1796, 250.000 tone în 1806, 325.000 tone în 1818, 678.000 tone în 1830. Demarajul fierului marchează demarajul industriei britanice, cu cele două praguri ale sale: 1760, prima punere în mişcare, 1780, un salt înainte. Franţa, în ciuda eforturilor lui Calonne, a pierdut partida în timpul Revoluţiei şi în cei câţiva ani care o precedă. Creşterea economiei britanice este atunci irezistibilă. Cărbunele, ca simplu accesoriu, urmează aceeaşi mişcare: 5 milioane de tone în 1760, 10 milioane de tone pe an, la sfârşitul lui 1780, cel puţin 11 milioane în 1800. În 1805, producţia de fier a atins chiar 5, 9% din produsul naţional brut, ceea ce reprezintă un procentaj demn de secolul al XX-lea. Producţia urmează de bine de rău exigenţele vieţii practice. Trebuie să mai amintim oare că primele şine de tren sunt din lemn, apoi din lemn îmbrăcat în metal, apoi din fontă, cu mult înainte de a fi din oţel?

Fără îndoială, nicăieri dificultăţile ce trebuiau învinse nu vor fi fost mai mari. Iată de ce sau şi oferit până la urmă soluţii şi recursuri geografice. Între 1680 şi 1760, fierul a fost o producţie a îndepărtatelor „frontiere ale pionieratului – forestier. „Fierul străin ajunsese să reprezinte cam 60% din consumul englez" (B. Gille). Între primele căutări efectuate pentru a obţine un metal pornind de la cărbune, substitut ieftin al lemnului (a doua jumătate a secolului al XVI-lea), şi eforturile încununate de succes ale lui Abraham Darby I (1678 – 1711), s-a scurs un secol şi jumătate; a fost nevoie de cincizeci de ani pentru perfecţionare şi implantare. Procedeul ste revoluţionar nupirism foarte indirect influenţat de atmosfera mentală a filosofiei mecaniciste. Metalul îngăduie fabricarea şuruburilor, a roţilor dinţate, a unor angrenaje, toate cerute tot mai mult. Poate în acest domeniu irumpe în primul rând spiritul ştiinţific mecanicist, dat fiind şi avansul zdrobitor pe care îl au geometria şi mecanica matematică. Mecanica industrială constituie primul sector al tehnologiei ce poate fi socotit un rezultat direct al ştiinţei; este adevărat că el le controlează pe toate celelalte. „Dificultăţile, constată Daumas, pe care creatorii maşinii cu vapori şi ai primelor maşini-unelte le-au avut de înfruntat, i-au făcut conştienţi de faptul că numai elaborarea unei teorii a maşinilor, pe atunci inexistentă, ar fi susceptibilă să le sugereze soluţii generale.

Noţiunea de maşină era încă extrem de confuză. Arta de a le inventa, de a le construi şi de a le perfecţiona era o adevărată artă în sensul vechi al termenului, impregnat de empirism. Nu fusese încercat niciun fel de studiu analitic şi comparativ al părţilor ce alcătuiau diferite maşini; el nici nu putea fi încercat înainte de a se fi pus bazele fundamentale ale unei asemenea ştiinţe prin câteva elemente teoretice". În anii 1780 începe să se construiască, procesul continuând până în jur de 1820, o schiţă de teorie ştiinţifică a maşinii industriale, ceea ce nu reduce cu nimic partea de iscusinţă a celor care au fost inteligenţi cu mâinile lor.

Mai rămân căile de comunicaţii. Ele controlează totul. Multiplicatorul cunoştinţelor şi multiplicatorul mediului înconjurător trec prin ele. Este firesc ca aceste căi de comunicaţii să fi beneficiat de consecinţele pragmatismului Secolului Luminilor. Secolul al XIX-lea înseamnă calea ferată şi telegraful electric; în secolul al XVIII-lea, comunicaţiile au loc prin

1.000 Comerţ total

42. COMERŢUL EXTERIOR DINTRE ANGLIA/MĂREA BRITANIE/FRANŢA (După cifrele lui Ph. Deane şi W.A. Cole, op. cit. şi Istoria economică şi socială a Franţei.)

Am suprapus evoluţiile respective ale comerţului exterior englez (până în 1772) şi britanic (începând din 1772) în partea de sus, ale celui francez, în partea de jos. În partea de sus, mai întâi importurile, apoi exporturile, în două sectoare fundamentale: comerţul colonial (obţinut prin însumarea Indiilor Occidentale, a Indiilor Orientale şi a Africii), comerţul cu străinătatea (Europa şi restul Insulelor Britanice, Scoţia şi Irlanda, înainte de 1772; Irlanda, Sund, după această dată). În ceea ce priveşte exporturile, alegerea era dificilă. Trebuia să eliminăm sau să adăugăm reexporturile deosebit de importante pentru economia britanică? Eliminându-le, am fi subliniat fenomenul urne uuiiuscui al. iiezecninoriuui aparent ai balanţei comerciale engleze şi britanice din secolul al XVIII-lea. Dar trebuia să ţinem seama de valoarea adăugată mărfurilor reexportate. Am ales soluţia de a adiţiona exporturile şi reexporturile. Ea prezintă inconvenientul de a exagera distanţa favorabilă dintre exporturi şi

importuri, dar înfăţişează totodată o realitate incontestabilă a economiei engleze din secolul al XVIII-lea: bilanţul pozitiv al balanţei conturilor şi îmbogăţirea Angliei prin comerţul exterior. Balanţa comerţului exterior este şi unul dintre punctele tari ale statisticii economice franceze din secolul al XVIII-lea. În mare, conjunctura este identică. Creşterea comerţului exterior a fost una dintre condiţiile prealabile cele mai decisive ale take oiî-ului economiilor Europei fericite. Notaţi că stabilitatea lirei sterline este dobândită la sfârşitul secolului al XVII-lea, iar cea a lirei tournois abia în 1726; începând cu această dată raportul nu mai variază: o liră sterlină = 25 lire tournois. În valoare nominală, creşterea comerţului exterior al Franţei este şi mai rapidă decât creşterea celui britanic (de cinci ori mai mare între 1730 şi 1790, de trei ori mai mare în monedă cu putere de cumpărare constantă); de 2, 5 şi 1, 75 mai mare (cu putere de cumpărare constantă) pentru Marea Britanie. Seriile exagerează o distorsiune reală, dar uşoară. Seriile franceze sunt mult mai puţin sigure la începutul secolului al XVIII-lea decât seriile engleze, mai complete. Situaţia comerţului englez este excepţional de bună la începutul secolului al XVIII-lea (după F. Crouzet, Anglia întrece Franţa mai mult în secolul al XVII-lea decât în secolul al XVIII-lea), situaţia Franţei este extraordinar de rea. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, dimpotrivă, Anglia comercială este pentru moment lovită de înfrângerea pe care o suferă în războiul de Independenţă al coloniilor din America, iar Franţa cunoaşte o scurtă perioadă de prosperitate în urma victoriei sale. Nu putem totuşi să înlăturăm ideea unei recuperări franceze, pe care o compromit consecinţele catastrofale pe plan economic ale Revoluţiei franceze. Vom fi sensibili la creşterea rapidă din anii 1750 – 1755 şi la prosperitatea din anii 1764 – 1770. Criza din anii 1745 – 1748, 1756 – 1763 este datorată în mod evident războiului. Comerţul cu străinătatea stagnează, amplitudinile cele mai mari pot fi citite pe curba comerţului colonial. Ca valoare, comerţul francez şi comerţul englez sunt aproape echivalente. Această aparentă egalitate ascunde divergenţe profunde. Mai bine de jumătate din comerţul englez este constituit de comerţul colonial. Comerţul colonial alimentează o parte din exporturile britanice pean. Dar populaţia Angliei nu depăşeşte, în

mijlocul secolului al XVIII-lea, un sfert din populaţia franceză. În Anglia, comerţul exterior pe cap de locuitor este deci de patru ori mai mare decât comerţul francez. De unde şi rolul comerţului exterior şi, mai ales, al celui colonial în take-off-ul britanic.

mijlocirea drumului pavat, a podului, a trăsurii cu roţi şi suspensii bune, cu frecare redusă, a canalelor şi, către sfârşit, a telegrafului lui Chappe, născut din nevoia, resimţită de stat, a unei transmiteri rapide a informaţiilor. Problema tehnică a transporturilor este în primul rând cea a reducerii procesului de frecare. Oamenii nu ştiu să construiască un drum pietruit decât în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea. Prin el se câştigă viteză, uzura vehiculelor este mai mică, forţa necesară deplasării se reduce, sporul de productivitate poate să ajungă, în cazurile extreme, la un raport de 1 la 10. Am arătat altă dată câteva incidenţe ale acestei situaţii asupra preţurilor din Burgundia. Mutaţia drumurilor are loc în doi timpi. Este aşa-numitul drum pavat regal, din Franţa, din anii 1760 şi 1770. Printre colaboratorii lui Turgot care au creat, începând din 1761, 160 de leghe de drumuri în Limoges, câţiva novatori; în primul rând, inginerul şef Pierre Tresaguet: un enorm efort, desigur, dar nu încă reflecţia metodică şi eficace asupra artei de a obţine drumuri care să reziste la vreme proastă şi la uzură. Lui Tresaguet îi revine meritul de a fi simţit slăbiciunea vechii tehnici. „Când se încerca să se construiască un drum solid [primul drum pavat regal este contemporan cu această tehnică], se aşeza un strat de pietre, îngrămădite la nimereală, de mărime variabilă, realizându-se astfel o suprafaţă foarte bombată, dar plină de neregularităţi şi lipsită de orice coeziune" (M. Daumas şi B. Gillet); şoseaua cu scurgere proastă se dezagrega rapid din cauza roţilor şi a îngheţului. Foarte curând.

Gloucester
Worcester]1
¿Birmingham Coventry-if
3 ialford
Chesterfield Ite
MARCA NORDULUI
Manchester
7 Sheffield".

Huddersfiel
Lancosier
Kendal
— Proiecfs

nu> Canale – Aceste două hărţi, la scară diferită, juxtapuse, ne îngăduie să vedem enormul avans luat de Anglia. Anglia maritimă este prelungită de o reţea densă de căi fluviale amenajate şi legate între ele, care asigură pătrunderea huilei, a materiilor prime şi ieşirea produsului fabricat. Franţa se află totuşi în poziţia a doua şi, în cele din urmă, dat fiind masa sa, în fruntea continentului, şi încă din plin. Până în 1790, inovaţiile engleze trec repede, prin Franţa, pe continent. Astfel stau lucrurile până la ruptura provocată de războaiele catastrofale ale Revoluţiei şi ale imperiului napoleonian. Franţa este cu douăzeci de ani în urmă în 1790, cu treizeci de ani, în 1815, iar restricţia prea precoce şi prea răspândită a naşterilor compromite în cele din urmă industrializarea franceză din secolul al XIX-lea.

44. EUROPA DRUMURILOR (După P. Léon, op. cit., apud H. Cavaillés, Drumurile franceze, 1946 şi J. Vicens Vives, Historia social y económica de España y America, 1958.)

Revoluţia mijloacelor de transport începe în secolul al XVIII-lea, în Europa dens populată, la nivelul drumurilor şi al canalelor. Franţa şi Spania au oarecum aceeaşi suprafaţă. Este de ajuns deci să comparăm densitatea respectivă a celor două reţele rutiere după adevărata revoluţie ce are loc în Franţa prin caldarâmul regelui şi după efortul depus în Spania de miniştrii luminaţi. Între densitatea cu adevărat „engleză" a treimii nord-estice a Franţei şi spaţiul aproape vid al peninsulei este o distanţă imensă. Să notăm că între Franţa bogată din Nord şi Est, şi Spania mediteraneană săracă, se interpune, în poziţie intermediară, o Franţă meridională care a devenit treptat, în secolul al XVIII-lea, o Franţă săracă, subeducată şi subechipată.

aceasta rezistenţă sporea, la rândul ei, efectul de dezagregare.

Principalul merit al unei soluţii novatoare şi revoluţionare aparţine englezilor John Loudon McAdam * (1756 – 1836) şi Thomas Telford * (1757 – 1834). McAdam îşi expune ideile în Prezent State of Road-making. Pentru a obţine o suprafaţă netedă, solidă şi pe care o

trăsură să poată merge, fără risc de dezagregare, trebuie folosite pietre tăiate grosolan şi triate pe straturi de grosimi diferite, pentru ca presiunea vehiculelor să întărească coeziunea drumului în loc de a o slăbi. Într-un cuvânt, la două mii cinci sute de ani după descoperirea sa, principiul cheii de boltă este aplicat în construirea drumurilor. Cantonierul care sparge pietre pe marginea şoselei este o imagine simbolică: gândirea pătrunde în sectoarele cele mai umile ale vieţii. După cum presimţise Tresaguet, existau aplicaţii în Franţa, în Elveţia şi în Suedia, dar generalizarea, perfecţionarea şi multiplicarea lor aparţin lui McAdam şi lui Telford, precum şi anilor 1780 şi 1790. Telford îmbunătăţeşte tehnica lui McAdam şi a lui Tresaguet printr-un studiu sistematic al tracţiunii cailor. La Hire notase, în 1699, că forţa de tracţiune a calului descreşte cu mult mai mult în funcţie de pantă decât cea a omului (un cal = 7 oameni pe loc plat, mai puţin de 3 oameni pe o pantă de înclinare mijlocie). Telford trage de aici consecinţele necesare, după nouăzeci de ani: pe un drum mijlociu nu trebuie să existe o pantă mai mare de 3%, iar pe o arteră principală, o pantă mai mare de 2, 5%. îmbunătăţirea şoselelor şi urbanizarea duc la o modificare profundă a trăsurilor. Orizontul anilor 1780 – 1790 se semnalează, încă o dată, ca fiind orizontul revoluţionar al vitezei şi al căilor de comunicaţii. Sunt construite acum primele poduri de fier, poduri late, cu piloni robuşti şi distanţaţi (cel al lui Bayeux, la Tours, din 1764 – 1777.

CCI ¿11 i-iujjcau şi i ciiunci, în ividilies, UUU – struit încă din 1757 – 1765). Dar totul abia acum urmează a fi făcut: ne aflăm în ajunul inventării drumului de fier. Rouen, cel de al treilea oraş al regatului Franţei, după ce-şi pierduse podul de piatră în secolul al XVI-lea, cu prilejul modificării climaterice care a accelerat curentul apei, se mulţumeşte până la începutul secolului al XIX-lea cu un pod făcut din bărci.

Telegraful lui Chappe este în raport cu transmiterea electrică a gândirii ceea ce drumul pietruit este în raport cu căile ferate. Invenţia lui Chappe (1763 – 1805), realizată pentru prima oară în 1793, nu prezintă niciun aspect revoluţionar; tehnic, ea era posibilă cu un secol în urmă. Presupunea totuşi o putere, o voinţă şi o nevoie a statului,

precum şi fabricarea ieftină a unor lunete cu obiective acromatice. Consecinţa ei firească: un spaţiu economic mai omogen; este un proces ce începuse încă din primii ani ai secolului al XVI-lea (cf. imensele cercetări ale lui F. Braudel şi F.C. Spooner). Măsurăm omogeneizarea spaţiului european prin uniformizarea preţurilor. Să lăsăm deoparte atenuarea amplitudinii ciclice şi lenta reducere a perioadei. Aceşti factori îşi au incidenţa lor demografică, precum şi asupra creşterii, încurajând o rotaţie mai rapidă a capitalurilor şi a transferurilor speculaţie-investiţie.

Să ne întoarcem la geografie şi la cel mai bun indicator: grâul. Multă vreme au existat trei Europe: la sud, o Europă care a fost timp îndelungat o Europă a preţurilor ridicate, în măsura în care era o Europă dezvoltată. La est şi la nord, o Europă a preţurilor scăzute, cu o piaţă încă nonsaturată. Între cele două, o Europă de mijloc. Faptul de mare importanţă nu îl mai constituie, în aceste condiţii, ritmurile aşteptate, fluctuaţiile la nivelul unui secol, ci fantastica deschidere a evantaiului, în punctul de pornire, şi, în cele din urmă, închiderea sa. Între Valencia, pol peninsular al Meditejyn. ywiiiui iiuiuate, 01 uvuv, ucu li u medieval al Poloniei preţurilor scăzute, raportul preţ-argint al griului, în cursul deceniului 1440 – 1449, se situează în relaţia aproape incredibilă de 1 la 7 (între 6 şi 43 g de argint hectolitrul). La sfârşitul secolului al XVI-lea, când Sudul se află la 100, Nordul se află la 76, iar Polonia la 25.1650 – 1659 marchează prima schimbare importantă. Zonei mediteraneene a preţurilor ridicate i se adaugă acum coasta Atlanticului şi a Mării Mânecii. Anii 1690 – 1699: primul orizont al Secolului Luminilor. Europa preţurilor ridicate, Europa economic dominantă se confundă cu Anglia şi Ţările de Jos (Olanda), precum şi cu jumătatea de nord a Franţei centrate asupra Parisului. Mediterana regresează, ocupând locul doi. Estul rămâne o zonă a preţurilor mai puţin ridicate (Lvov, 44, 31 g; Lublin, 40, 13 g; Varşovia, 25, 24 g [hi], „Proaspăt îmbogăţiţii din secolul al XVII-lea mănâncă o pâine foarte scumpă". 1740 – 1749: noua geografie este confirmată. Există o Europă a preţurilor ridicate, adică o Europă bogată, de-a lungul coastelor Atlanticului, ale Mării Mânecii şi ale Mării Nordului. Şi o Europă a pâinii ieftine, adică o Europă continentală, la est. De

asemenea o Europă cu preţuri mijlocii, reprezentând sectorul retrogradat al Mediteranei. La limită, se tinde către o bipolarizare simplă între sectorul Atlantic al preţurilor ridicate şi un sector al preţurilor scăzute care cuprinde Mediterana, centrul şi estul Europei. Între polii preţurilor ridicate şi cei ai preţurilor scăzute, este distanţa dintre 7, 5/1 şi 2/1. Desigur, grâul nu înseamnă totul. Începând din 1760 – 1780, avântul economic al Marii Britanii provoacă noi mari diferenţe. Omogenizarea unui spaţiu economic, multă vreme profund dezarticulat, aparţine totuşi momentului când Secolul Luminilor ajunge la nivelul fiinţelor şi al lucrurilor.

(JUIIUIICCI 111. UUIW V. VAW. V.». Wll «!!» *…

Întoarcere are loc prin mijlocirea unei structuri sociale. Ea poate constitui materia unei cărţi. Şi această carte există. Demarajul englez din secolul al XVIII-lea este indisociabil totuşi de o plasticitate socială anterioară Secolului Luminilor, din care s-a inspirat gândirea acestui secol şi pe care a justificat-o. Gânditorii anilor ’80 au pus stăpânire, cu o adevărată încântare, pe paranteza carteziană. La limită, ce au făcut ei? Nu prea mare lucru! Răspunsul, adevărat doar la modul aproximativ, este simplist şi nedrept. Totul ţine de loc şi de moment.

La est, gândirea Secolului Luminilor a colonizat statul, adică a ţinut seama de stat şi l-a făcut mai eficace. Gândirea Secolului Luminilor a dăruit structurilor tradiţionale ale statului, aflate în vârful unei societăţi de tip feudal, patriarhal, cu economie închisă, cu raporturi foarte împovărătoare de dominare, un plan de acţiune: recuperarea. Ajungerea din urmă economică a Vestului dominant, în funcţie de puterea statului, implica mari transformări în mijloacele puse în serviciul producţiei, fără o modificare sensibilă a raporturilor de producţie. Cazul Rusiei este cazul limită, cel al Austriei este mai puţin accentuat, Prusia se află într-o poziţie intermediară. Conservarea sau întărirea structurilor nobiliare ale societăţii au apărut ca fiind condiţia de eficacitate a primului stadiu al revoluţiei tehnologice la care aspiră despotul luminat. De fapt, el nu are alegere. Despotismul luminat, pe termen scurt, consolidează structurile sociale moştenite. Difuzând mijloacele de cunoaştere şi, în primul rând, un nivel foarte elementar şi foarte parţial de alfabetizare, sporind producţia şi nivelul

comunicaţiilor, el pregăteşte modificarea pe termen lung a raporturilor sociale.

49

3 – c. 65

La vest, situaţia este cu totul diferită. Două cazuri, două nuanţe capitale, Anglia şi Franţa. Plasticitatea societăţii engleze este unică în Europa. De fapt, revoluţia socială se află în

— „. Ţ-l., în secolul al XVI-lea, face parte din condiţiile pregătitoare ale unui take off englez. Sistemul seniorial s-a fisurat încă din secolul al XVI-lea, veniturile încasate la termen fix şi traduse în monedă au dispărut repede, în timp ce rezerva pornea spre cucerirea unor noi domenii. Britanica gentry renunţa la rentă şi miza pe profit. Am văzut rolul său în modelul transformării agricole din Norfolk. Revoluţia politică a avut loc în 1688 – 1689. O parte dintre doctrinari propuneau în Franţa, în cursul campaniei politice din 1829 – 1830, modelul acelei Glorious Revolution, Guizot vedea corect şi ne dă măsura avansului luat de Anglia. Locke a justificat acel new deal din 1689. Elita se confundă aproape cu clasa conducătoare, sistemul este destul de suplu pentru a rezolva, prin retuşuri succesive, contradicţiile ce iau naştere. Şansa Angliei decurge din această realitate. Gândirea Secolului Luminilor nu-şi propune să urmărească o utopie. Aceste jocuri sterile sunt depăşite, de la Thomas More (1516) şi până la sistemele comuniste ale iluminaţilor şi ale spiritualiştilor din anii 1650. Este mai puţin primejdios pentru realizarea unei creşteri susţinute să ai inevitabilul folclor social în urmă şi nu înaintea ta, în jur de 1650 mai curând decât în 1793. Cât priveşte radicalii utilitarismului, în frunte cu Jeremy Bentham (1748 – 1832), impactul lor este foarte redus. Ei nu recuză jocul politic şi social englez, ci aspiră doar să grăbească o proiecţie tendenţială şi simplificatoare a acestuia.

Cazul francez este cu totul altul: elita nu se confundă cu clasa conducătoare. Societatea franceză a cunoscut trei momente de cotitură nefaste: cu prilejul reformării nobilimii, din anii 1670 – 1680, la nivelul Regenţei, şi odată cu eşecul loviturii de stat Maupeou (1774). Preferinţa nobilimii pentru rentă, menţinerea unei mici întreprinderiţ arăneşti aveau drept rezultat scindarea artificială a elitei. Nobiliprin a

pierde pe plan economic. Ea polarizează, împotriva unui privilegiu de nejustificat, revendicările bogaţilor şi intelectualilor din celelalte clase. După restabilirea tribunalelor, a controlului castei asupra puterii legislative şi de reglementare a statului, orice adaptare era imposibilă. Contradicţiile aşteaptă să izbucnească la primul incident. Franţa şi Anglia, care urmaseră un trend paralel – Franţa fiind în urmă cu începere din 1530 –, au apucat pe căi divergente în anii 1680, odată cu catastrofalele reformări, care întăresc rigiditatea socială. Gândirea Secolului Luminilor s-a arătat foarte dezarmată, şi, la limită, prea puţin lucidă, în faţa complexităţii franceze. În cele din urmă, a avut prea puţină priză asupra ei. A fost capabilă să înarmeze şi nu să evite Revoluţia. Schematic vorbind, ea este, într-o primă etapă, foarte conservatoare, chiar reacţionară. Într-o a doua etapă, începând din 1750, ea oscilează între două poziţii nerealiste, propunerea orientală, cea a despotismului luminat, şi modificările utopice. Voltaire confruntându-se cu cavalerul de Rohan, viitoarea doamnă Roland prin intrigi pledează în favoarea scandaloasei rigidităţi a raporturilor sociale. Istoria intelectuală şi istoria socială îşi pun cu greu de acord ritmurile.

Alimentaţia, locuinţa, îmbrăcămintea

Dar cadrul de viaţă: alimentaţia, locuinţa, îmbrăcămintea, totul se schimbă; e o schimbare profundă, care respectă îndeajuns cadrul tradiţional pentru a nu fi o răsturnare, pentru a fi trăită ca o reală îmbunătăţire. Născută în parte din experienţa unui progres, prin întoarcerea sa către lucruri, gândirea Secolului Luminilor contribuie la progresul vieţii materiale. Desigur, există, într-o oarecare măsură, un regres, începândxjâiâfT55 Bfâân ceea ce priveşte consumul de cirnq ceaţă oscilaţie nu dimi-l –!

lumii. Trebuie să situăm corect modificarea din secolul al XVIII-lea: ea nu explodează ca o revoluţie, ci este o accelerare decisivă a unui proces multisecular. Europa alimentară, Europa grădinilor a ieşit îmbogăţită dintr-o lungă confruntare Nord/Sud, pe care Emmanuel Le Roy Ladurie a urmărit-o în desfăşurarea sa îndelungată începând din Languedoc. Europa bogată, Europa densă a primit această recompensă a realizării unei prime schiţe de economie-lume,

care face din ea un loc de confluenţă. Or, progresul agriculturii este legat şi de reînnoirea surselor, de extinderea domeniului comunicaţiilor. Dovadă grâul din Languedoc. În secolul al XVIII-lea, datorită extinderii reţelelor de schimburi, noile soiuri vor sosi direct din Levant şi din rezervorul recent afirmat al Mării Negre. „Astfel o parte din grâul importat din Levant, prin Marsilia şi prin Sete, după iarna lui 1709, a fost semănat în pământurile franceze. A fost întâlnit apoi în culturile vechilor populaţii cerealiere din sudul Franţei şi un grâu de Marianopoli, care creşte lângă Avignon, un grâu din Creta, bărbos ca un palicar, un grâu din Smirna, sau un grâu din Egipt; şi, desigur, după 1820 [...] vestitul grâu din Odesa şi din Taganrog" (E. Le Roy Ladurie). Acest mic episod al unei imense istorii privitoare la gustul pâinii cea de toate zilele arată cum se accelerează în secolul al XVIII-lea, în Europa, procesul de îmbogăţire a stocului genetic pus în slujba hranei.

Aceeaşi aventură are loc în domeniul viţei de vie, al măslinilor, al şeptelului; dar porumbul, care se răspândeşte masiv, începând de la baza sa iberică şi italiană cucerită în secolul al XVI-lea, impunându-se în Sudul nostru oceanic în secolul al XVIII-lea, dar orezul din Valencia şi din Câmpia Padului, dar cartoful, ce porneşte din Insulele Britanice în secolul al XVII-lea şi din câteva locuri privilegiate din

A Ullllicrxe; uuua utv-cnii uv-w/iuiwi le-a şi în primul deceniu al secolului al le-a? Grădinile noastre de zarzavat cunosc aceeaşi aventură, chiar mai surprinzătoare: între secolul al XVI-lea şi începutul secolului al XIX-lea evantaiul de produse s-a deschis într-un raport de 1 la 4. O multiplicare cu 4 în trei secole, şi poate chiar o dublare practică în secolul al XVIII-lea. Demonstraţia din Languedoc are, fără îndoială, o valoare semnificativă pentru aproape întreaga Europă densă şi numeroasă. Este o binefacere a intensificării comunicaţiilor şi a întoarcerii către lucruri a pragmatismului activ din Secolul Luminilor. Dar, ca întotdeauna, nu este vorba de o revoluţie, ci de o accentuare a tuturor plasticităţilor potenţiale ale unor foarte vechi structuri. Secolul Luminilor constă din toate virtualităţile unei lumi foarte vechi, în sfârşit puse în valoare înainte de furtuna care, începând cu mica Anglie a orizontului 1780, mătură totul, revoluţionează,

răstoarnă un orizont 1780 care se scrie când 1830, când 1840, şi 1860 aproape pretutindeni pe continentul păstrător al duratei îndelungate.

Dar să ne întoarcem la studiile cantitative privitoare la alimentaţie. Ele încep acum. Să ne referim la cazul parizian. Este un calcul serios şi global, pornind de la o statistică ce oarecum subestimează şi apreciază cu parcimonie intrările. Nu trebuie să ne lăsăm prea mult influenţaţi de bilanţul energetic confortabil şi modest situat la nivelul a 2000 calorii. Pentru bărbaţi, femei, copii, săraci şi bogaţi. Singura eroare posibilă este cea legată de o subapreciere. Un minimum din care deducem, desigur, 3.500 calorii pentru muncitorul manual. Or, frapează calitatea alimentaţiei, stropită din belşug cu vin, din fericire cu un vin uşor, şi mai ales bogăţia proteinelor animale. „La Paris [...], în jur de 1780 [...] cerealele nu reprezintă decât 50% din totalul alimentaţiei" – un un nu u d ajunge Ici nivelul alimentar al celor mai săraci parizieni de la sfârşitul perioadei Vechiului Regim. La ţară, oamenii continuă să mănânce multă pâine; dar această hrană bogată în raport cu vechiul terci, săracă în raport cu noile rafinamente, nu mai deţine monopolul la oraş. La Londra, salvată de la tentativa sa de sinucidere colectivă prin gin (1730 – 1740), la Paris, dar încă nu şi la Berlin. La Berlin, după W. Abel (citat de Braudel), pâinea reprezintă, pentru familia unui zidar, alcătuită din cinci persoane, mult mai mult de 50% din totalul cheltuit pentru alimente (alimentaţie: 72, 7%; 44, 2% din total este cheltuit pentru pâine), în comparaţie cu 17% numai, la Paris. Şi ce pâine! Pe de o parte cenuşie, pe de alta, albă; înţelegem acum uimirea grenadierilor veniţi din Pomerania în 1792, uimire în legătură cu care Goethe ne-a lăsat o povestire nostimă.

În Occident, în secolul al XVIII-lea, omul a pornit să cucerească ceea ce este de prisos. Marele promotor este luxul. „Omul este o creatură a dorinţei şi nu a nevoii". În Europa fericită o adevărată revoluţie – şi de data aceasta cuvântul nu este prea exagerat – se produce în ceea ce priveşte mâncărurile celor bogaţi şi modul de a fi servite, dar nu numai ale celor bogaţi, ci şi ale celor înstăriţi; în jur de 1720 – 1730 în unele locuri, în jur de 1740 – 1750, în altele. În Franţa, „faimoasa bucătărie franceză nu se afirmă decât mai târziu, după dezarmarea «artileriei culinare» din timpul Regenţei, «artilerie»

susţinută de bunul gust foarte activ al regentului" (F. Braudel). 1750 marchează o a doua etapă, de data aceasta socială: „În 1746, apare, în sfârşit, Bucătăreasa burgheză de Menon" (Fernand Braudel). „Nu ştim să mâncăm în mod rafinat, susţine chiar un parizian, în 1782, decât de o jumătate de secol". 1730 reprezintă deci aceeaşi etapă, camodest al vieţii cotidiene. În Rusia, ceaiul este cunoscut poate încă din 1567, dar generalizarea lui presupune existenţa căii maritime şi a acelor indiamen englezi din anii 1730. Să nu ne lăsăm impresionaţi de civilizaţia samovarului: între Rusia şi Anglia există o diferenţă care se afirmă în avantajul mării şi al îndelungatei, secularei educaţii a libertăţii. „La sfârşitul secolului al XVIII-lea, Rusia nu importă nici 500 tone de ceai. Suntem departe de cele 7.000 tone consumate de Occident". Ceaiul este introdus episodic şi fără succes în casa şi printre prietenii lui Séguier (1635 – 1636), pornit în căutarea elixirului de viaţă lungă. „Samuel Pepys a băut ceai pentru prima oară la el acasă la 28 mai 1667". 1720 – 1730, iată anii de cotitură. În victoria împotriva morţii, ceaiul este o armă importantă, prin canalul involuntar al apei fierte. Cafeaua este folosită de mai multă vreme, dar difuzarea ei este contemporană cu mutaţia ceaiului. Afirmarea deprinderii de a bea cafea a fost un stimulator al cuceririi de către Europa a spaţiului extra-european. „Dacă, începând din mijlocul secolului al XVIII-lea, consumul cafelei a sporit în asemenea măsură, şi nu numai la Paris şi în Franţa, înseamnă că Europa a organizat ea însăşi această producţie. Atâta vreme cât piaţa mondială a depins doar de plantaţiile de cafea din împrejurimile oraşului Moka din Arabia, importurile europene fuseseră limitate cu uşurinţă. Or, în 1713, erau plantaţi arbori de cafea în Djawa; în 1716, în Insula Bourbon (La Réunion); în 1722, în Insula Cayenne (cafeaua a traversat deci Atlanticul); în 1723 – 1730, în Martinica; în 1730, în Jamaica; în 1731, în San-Domingo. Aceste date nu se referă la producţie, căci a fost nevoie ca arborii de cafea să crească şi să se înmulţească" (F. Braudel).

În privinţa veşmintelor, Europa secolului al XVIII-lea continuă să trăiască la două niveluri: cel al unei lumi populare, cu fluctuaţii

— Uuguic, uaic este u lume a modei. Legea stabilită de F. Braudel cu privire la două ritmuri sociale ale veşmintelor continuă să

se aplice şi în Europa Secolului Luminilor. Dar cu o diferenţă: moda este la vârf mai rapidă, mai nervoasă, iar stratul popular, la vest, în Europa numeroasă şi fericită, sau cel puţin bogată, încetează să mai fie cu totul imobil. Poporul din Londra şi din Paris începe chiar să asculte de o modă pe termen scurt. Există o evoluţie generală către veşminte mai suple, mai puţin grele, care să lase mai multă libertate corpului; este un veşmânt transformat prin apariţia pânzeturilor de bumbac. Femeile elegante şi pe jumătate dezgolite din timpul Directoratului împing doar la limită, şi poate chiar până la absurd, tendinţa ce se schiţează odată cu sosirea acestor pânzeturi din Orient. Este o dovadă tangibilă a afirmării trupului, a afirmării sexualităţii. O consecinţă aproape caricaturală a Secolului Luminilor. Cum am putea subaprecia această afirmare a mişcării prin transformarea veşmântului? „De fapt, viitorul aparţinea societăţilor destul de frivole, dar îndeajuns de bogate şi de inventive pentru a voi să schimbe culorile, materia, formele costumului şi, de asemenea, ordinea categoriilor sociale şi a hărţii lumii [...] Totul se înlănţuie" (F. Braudel). Culturile africane au plătit luxul stofelor colorate pe care industria lor nu ştia să le producă, dar pe care gustul lor le dorea, cu preţul ridicat al unui export de oameni. Sclavi vânduţi pentru hanbels, care să lucreze pe plantaţiile din America, sclavi pentru zahăr, acest important şi recent articol de lux cotidian, sclavi pentru vopselele extrase din plante... şi astfel cercul s-a închis.

Dar luxul veşmintelor are drept rezultat şi câteva modeste victorii ale igienei. împuţinarea băilor publice, atribuită acţiunii sifilisului şi a ascezei propagate de biserică în timpul reformelor, este Ioane veche, murdăria corporală nedând îndărăt decât foarte lent. Parisul îşi are băile sale, civilizaţia urbană redescoperă treptat virtuţile îngrijirilor corporale. Principalul progres este legat de generalizarea lenjeriei de corp. Este o bătălie începută în secolul al XVI-lea, dar definitiv câştigată abia în secolul al XVIII-lea, în straturile cele mai sărace ale populaţiei. Cămaşa şi izmana devin două mijloace modeste ale victoriei împotriva morţii: iată un efect benefic al unei reinventări a trupului. Izmana câştigă teren împotriva pantalonului căptuşit, în jur de 1770 în Franţa, iar în armata prusacă în jur de 1860. Este decalajul

geografico-cronologic obişnuit dintre Vest şi Est.

Rămâne să mai vorbim şi despre case. Secolul al XVIII-lea a construit mult. Şi asta pentru că s-a dublat numărul populaţiei, pentru că modul de a locui s-a ameliorat, pentru că volumul populaţiei urbanizate este de patru ori mai mare. Casa de piatră dăinuieşte două sute cincizeci de ani, în medie. În secolul al XVIII-lea, construirea clădirilor rămâne prima dintre activităţile nonagricole: luată în mare, se situează ea oare înaintea producerii de textile? Casa este o importantă unealtă economică, dar ea este încă şi mai mult locul privilegiat al vieţii, loc încărcat cu un conţinut afectiv, trăsătură de unire între generaţii. Important ar fi să surprindem construcţia globală, cea care asigură un acoperământ celor săraci şi care face parte din aparatul de producţie. Îndepărtarea activităţii de construcţie din istoria economică cantitativă are cauze documentare: ea derivă din structurile elaborării statistice. În aparatul de producţie, acea zonă marginală care nu intră în circuitele de schimb, ne scapă; o evaluăm, dar numai în cazuri excepţionale ajungem să o măsurăm.

În secolul al XVIII-lea subzistă o foarte veche opoziţie, cea dintre Mediterana şi restul Europei. Bazinul Mediteranei a fost vreme meniul locuinţelor. Roma a avut întotdeauna un fel de obsesie a pietrei; victoria pietrei asupra lemnului a avut loc abia după două mii de ani. Casa grea, casa cam de 400 – 500 tone, s-a impus foarte lent. În secolul al XVIII-lea, pe malurile Balticii, în Polonia, în Rusia, în Scandinavia, piatra era folosită doar în cartierele rezidenţiale ale oraşului. America de Nord datorează mai mult adevăratei Europe de Nord decât Angliei: soluţia americană, acea lodge cabin, se inspiră dintr-un model scandinav. Locuinţa tradiţională este locuinţa grea din piatră, soluţia mediteraneană transplantată pentru motive mai mult psihologice decât tehnice. Locuinţa tradiţională culminează în secolul al XVIII-lea. În întreg sectorul european unde domină piatra, acolo unde nu a bântuit războiul, o parte din locuinţele ţărăneşti datează din secolul al XVIII-lea. Odată mai mult, secolul al XVIII-lea ne apare în adevărata sa lumină, ca apogeul unei civilizaţii pe care o numim, în lipsa altui cuvânt, tradiţională. Şi totuşi, în câteva sectoare rămase în urmă, „subzistă şi locuinţe mai sărace şi mai vechi: bordeie, găuri acoperite,

colibe. Iată locuinţa anului o mie; briganzii din 1789, pretinşii vrăjitori ai Ordonanţei din 1670 au ieşit, în mare număr, din această infra-locuinţă.

Locuinţa tradiţională se poate defini prin greutate, preţ de cost, durată, regim termic. Este o soluţie mediteraneană, absurdă acolo unde lemnul se află din abundenţă. Dar locuinţa ascultă de alte legi decât de cele tehnice şi economice. Casa este un loc de confluenţe psihologice. Mutaţia nivelurilor de viaţă, deci progresul tehnic, se face la vârf, mai întâi prin imitarea, difuzarea seculară a modelelor aristocratice. Modelul mediteranean va învinge astfel, mult dincolo de limitele impuse de imperativele mediului. Casa tradiyiu.

soliditate, protecţie. Iată de ce secolul al XVIII-lea juxtapune piatra din majoritatea câmpiilor din Bazinul parizian şi placajele, lemnul, ipsosul caracteristice construcţiei urbane, la Paris, la Amiens, la Rouen. La oraş se construiesc case mai uşoare decât la ţară, fără îndoială pentru că preţul exorbitant al transportului impune recurgerea maximă la soluţia plutirii, deci la lemn, dar şi pentru că aglomeraţia din oraşe compensează din punct de vedere psihologic ceea ce s-a pierdut prin lipsa de soliditate. Oraşul truchează: oraşul francez îşi ascunde lemnul îndărătul unei suprafeţe ce dă iluzia pietrei. Europa de mijloc, încă în secolul al XVIII-lea, se vrea mediteraneană printr-un mod ciudat de a fi greoaie, ea are pudoarea lemnului, care este privilegiul Nordului. Nordul are totuşi nevoie să se încălzească. Lemnul este un bun izolator; casa de lemn, mai puţin costisitoare, rezolvă mai bine problema încălzitului. Soba ce menţine căldura în mod continuu, un avantaj al Nordului, se răspândeşte în secolul al XVII-lea şi triumfă în secolul al XVIII-lea. Ea tronează într-o construcţie făcută aproape numai din lemn. O casă din lemn nu se poate mulţumi cu o sobă mediocră, în timp ce casa de piatră îşi concentrează şansele pe regimul termic realizat datorită tonelor sale de zid. Casa tradiţională, casa de piatră, în primul rând tipul cel mai desăvârşit, cel mai apropiat de modelul mediteranean, reprezintă o investiţie enormă. Ea s-a impus în cele din urmă în Europa pe o suprafaţă mai mare de 4 milioane de km^2. Durează cam între două şi trei secole şi înlocuieşte pe etape o infra-locuinţă a cărei explicaţie nu ne-o poate da decât

arheologia civilizaţiei materiale. Ultima etapă a fost depăşită în decursul secolului al XVIII-lea. Locuinţa tradiţională este făcută ca să dăinuie. Ea reprezintă un maximum de investiţie, la început, pentru un minimum de întreţinere. Dacă acorani casei tradiţionale – cu un efort de întreţinere la două treimi de secol egal cu jumătatea efortului iniţial de construire –, ajungem – în ipoteza unei populaţii stagnante, a unui nivel de viaţă stabil şi a unei locuinţe de tip tradiţional complet – la o investiţie anuală egală cu 0, 4% pentru construire şi cu 0, 2% pentru întreţinere; odată locuinţa construită, 0, 6% din capitalul imobiliar este de ajuns pentru întreţinerea şi pentru înlocuirea ei. În ipoteza unei creşteri a populaţiei de 0, 5% pe an (în Franţa din 1750 – 1780), trebuie să adăugăm un 0, 5%; investiţia anuală, în acest caz, atinge 1, 1% din capitalul imobiliar. Cu 2%, o ameliorare a locuinţei şi o urbanizare accelerată devin posibile. În toate aceste cazuri, securitatea economică este enormă. Construcţia unei case ascultă de îndelungata conjunctură a populaţiei şi a subzistenţelor, dar ea se arată a fi şi hipersensibilă la conjunctura pe termen scurt, la conjunctura ciclică, la conjunctura dramatică ce are loc la răstimp de un deceniu. Dat fiind că, cu 1% din capitalul imobiliar, întreţinerea, înlocuirea, dezvoltarea construcţiei de locuinţe sunt asigurate cu uşurinţă, înţelegem că producerea de locuinţe poate fi oprită, mai curând decât oricare alta, fără niciun inconvenient. Absenţa de originalitate pe termen lung a conjuncturii construirii de locuinţe nu intră nicidecum în contradicţie cu hipersensibilitatea pe termen scurt a construirii locuinţelor. Pe plan social, această flexibilitate economică comportă o seamă de inconveniente. În acest domeniu se manifestă şomajul sezonier şi legat de anumite conjuncturi. Construcţia de locuinţe, sector tradiţional al producţiei, constituie deci, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în secolul al XIX-lea, un sector de tensiune socială, de conflicte, un sector de vârf al contestării sociale.

Este foarte greu să măsurăm corect ce a reprezentat soluţia casei de piatră pentru sectopsihologice. Soluţia are avantaje şi inconveniente. Este soluţia unui spaţiu prematur închis. Marile momente ale progresului material, secolul al XVIII-lea, deci, investesc cu o anume dificultate. Două investiţii sunt atunci posibile. În oameni

şi în case… A înlocui vizuina din anul o mie prin casa clasică tradiţională rămâne soluţia ideală care păstrează, într-o enormă rezervă de piatră, surplusul fragil al marilor perioade de creştere; soluţia casei de piatră răspunde poate dificultăţii de a capitaliza surplusurile de producţie. Casa de piatră permite un câştig permanent legat de întreţinerea şi de încălzirea ei. Ea costă mai mult la început, de zece ori mai mult, dar întreţinerea ei costă mai puţin. O izbă durează în medie treizeci sau patruzeci de ani. Nu este sigur că tradiţionala casă de piatră constituie o soluţie mai costisitoare pe termen lung; ea este poate mai economică. Câştigul principal rezultă fără îndoială din rezerva termică: zidurile realizează această rezervă proporţional cu masa lor. Zidul restituie căldura iarna, răcoarea vara; el combate efectul contrastant al aerisirii. Zidul gros s-a răspândit în bazinul Mediteranei ca o protecţie împotriva căldurii, într-o zonă lipsită de lemn. În Nord, lemnul îl protejează pe om împotriva frigului. Dar casa de piatră are unele inconveniente. Ea întreţine soluţii ale trândăviei. Regimul ei termic va bloca vreme îndelungată progresul tehnic în domeniul mijloacelor de încălzit. Casa de piatră este păstrătoare a situaţiilor vechi. Ea protejează împotriva risipirii capitalului, dar ea procură cu cheltuială mare o unealtă care frânează mobilitatea. Totuşi, în secolul al XVIII-lea, înmulţirea hambarelor de piatră asigură o mai bună păstrare a recoltelor. Dar principalul ei defect este faptul că durează prea mult. Într-o perioadă de slabă plasticitate tehnică, această caracteristică acţionează ca o indispensabile progresului.

Cineva va trebui să abordeze, în mod sistematic, problema progreselor tehnice în domeniul construirii locuinţelor. Acolo unde sunt studiate, ameliorările din secolul al XVIII-lea urmăresc etanşeitatea, durabilitatea, o mai bună protecţie termică şi un cost de întreţinere mai mic; ele testează evoluţia îmbogăţirii, întăresc caracteristica de a alege, în favoarea duratei, pe care o implică locuinţa tradiţională, alegere în favoarea capitalizării la început, a permanenţei. O alegere care corespunde familiei conjugale extrem de stabile din creştinătatea latină. Dar şi mai important încă este câştigul de productivitate. În casa tradiţională totul poate fi redus la transport: un mare progres este legat de ameliorarea fundamentală a drumurilor în

cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Locuinţa din secolul al XVIII-lea câştigă în calitate. Casele din secolul al XVIII-lea sunt încă şi astăzi în picioare şi, în mare, se află în stare destul de bună. Construcţiile din secolul al XVIII-lea au beneficiat de ameliorarea transportului, de nivelul ridicat al artei de a construi. Acum se construieşte mai mult şi mai bine. Casa de piatră înlătură aproape cu totul infra-locuinţa din anul o mie. Frontiera casei de piatră se deplasează către nord. Dovadă Petersburgul: un oraş de piatră înlocuieşte la nord oraşul de lemn, cel al izbei şi al arhetipului scandinav devenit acea lodge cabin nord-americană. În zonele rustice ale Europei Occidentale, apar frumoase locuinţe destinate eliteiţ arănimii, cu ferestre mari, cu un etaj, cuprinzând cel puţin două încăperi (din patru) unde există sobe; este un model pătrat, sensibil la armonia unui echilibru ce îşi are originea în estetica clasică. Se fac progrese în domeniul materialelor: cărămida este utilizată alături de piatră; stuful regresează în faţa ţiglei şi a ardeziei; cărămida crudă şi vălătucii sunt înlocuiţi cu o cărămidă mai bine arsă sau înlătură aproape mortarul din paie şi din lut. Se realizează un progres al orizontalităţii şi al verticalităţii, deci al echilibrului; suprafeţele curbe, cauză de uzură, diminuează; dintr-odată, casă, mai înaltă, este şi mai deschisă, mai bine luminată. Secolul al XVIII-lea nu inovează, dar el difuzează în masă soluţii intelectual posibile, efectiv dorite şi economic realizabile în straturi sociale care nu puteau să aspire la ele. Totodată, secolul al XVIII-lea dă impresia de a fi venit la întâlnirea cu o mare înnoire a locuinţei existente. Mvftte dintre locuinţele sumare şi de proastă calitate, care datau din vremea reconstruirii ce avusese loc în secolul al XVI-lea, sunt acum aproape în ruină; două secole mai târziu, în mijlocul secolului al XVIII-lea, o locuinţă devenită brusc învechită a încetat, încă şi mai brusc, să corespundă nevoilor şi gustului societăţii tradiţionale, stăpână, în sfârşit, pe toate mijloacele sale; construcţia se uniformizează, ea închide evantaiul unei game de acum înainte ceva mai puţin bogate.

Trebuie să încercăm a descifra influenţa acestui veşmânt nou de piatră cu care Europa s-a îmbrăcat în secolul al XVIII-lea? Putem gândi în mod rezonabil că 60 – 70% dintre casele care existau în Europa la

sfârşitul secolului al XVIII-lea, sub acţiunea tuturor factorilor arătaţi – creşterea populaţiei, difuzarea modelelor pornind din vârful piramidei sociale, ameliorările tehnice, învechirea lotului dens din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, progresul economic… –, aveau mai puţin de cincizeci de ani. Sunt locuinţe reînnoite când ia sfârşit Secolul Luminilor, bine adaptate genurilor de viaţă cu evoluţie lentă din secolul al XVIII-lea, locuinţe mai bine făcute pentru a dura decât cele pe care le înlocuiesc. Sunt locuinţe construite pentru trei secole, şi mai mult chiar. În secolul al XVIII-lea, Europa Occidentală s-a înzestrat cu un foarte bogat capital imobiliar.

asupra condiţiilor prealabile acelui take off din secolul al XIX-lea? Un nivel ridicat al activităţii din domeniul construirii de locuinţe şi al lucrărilor publice în sensul cel mai larg. În secolul al XVIII-lea, construirea de locuinţe a putut juca, la un moment dat, un rol mobilizator. O parte din capitalurile formate în secolul al XVIII-lea, într-o proporţie superioară oricărei alteia, a fost investită sub această formă. Înaltul nivel de activitate în domeniul construcţiilor timp de aproape un secol a pregătit economia în vederea altor eforturi, permiţând, sub o formă arhaică, o primă acumulare de capital. La începutul secolului al XIX-lea, alte sectoare ale economiei demarează. Construcţiile se dezvoltă mai lent. Demarajul lor necesită o masă sporită de capitaluri. Lucrătorii din Lille şi din alte părţi au fost îngrămădiţi în pivniţele şi în hambarele unor imobile construite aproape în întregime în secolul al XVIII-lea. Marile investiţii imobiliare din secolul al XVIII-lea au făcut posibil, la începutul secolului al XIX-lea, un mai mic efort relativ în domeniul construcţiei. Secolul al XVIII-lea a lăsat drept moştenire primei părţi a secolului al XIX-lea un avans util. Datorită caselor din secolul al XVIII-lea a putut fi utilizată în altă parte, şi mai bine, masa mereu insuficientă a capitalurilor necesare nevoilor mereu sporite ale creşterii accelerate. Acest ajutor este mai mult decât un ajutor. Frumoasa casă din secolul al XVIII-lea, locuinţa tradiţională ajunsă la un stadiu de echilibru şi perfecţie, se impune pretutindeni acolo unde piatra oferă pentru multă vreme vieţii un cadru. Secolul al XVIII-lea ne-a lăsat drept moştenire structurile materiale ale căminelor noastre, un model durabil pe care revoluţia industrială nu-l transformă

decât pe nesimţite. Dincolo de structurile materiale, se păstrează un stil de viaţă familial, o sensibicreat o condiţie favorabilă mutaţiei de creştere, moştenirea imobiliară a secolului al XVIII-lea a contribuit să atenueze, pretutindeni unde domină locuinţa de piatră, desfăşurându-le în timp, o parte din undele afective ale trepidantei evoluţii economice, tehnice şi mentale din secolul al XIX-lea. Generaţia revoluţiei industriale a trăit o parte din viaţa ei într-un cadru ce aparţinea secolului al XVIII-lea. Moştenirea imobiliară a secolului al XVIII-lea a stabilit o punte concretă între un înainte şi un după greu de conciliat, şi a menţinut o oarecare continuitate în momentul mutaţiei. Casa din secolul al XVIII-lea, pe care o întâlnim în toate drumurile noastre, rămâne cel mai elocvent martor al civilizaţiei tradiţionale care îşi trăieşte ultimele clipe în Europa, la nivelul anilor ’60 din secolul al XX-lea.

Europa Secolului Luminilor şi-a avut laboratorul privilegiat în oraş. Creşterea-oraşului este deci un element capital. Faptul urban apare în secolul al XVIII-lea, deasupra pragului de 2000 locuitori. Flandra şi Brabantul au depăşit limita nemaiauzită de 50% populare urbană în secolul al XVIII-lea; în Spania Occidentală, media oscilează între 20 şi 25%, în 1780 – 1790; în Franţa rămasă rurală, ea este de 16%În Anglia, la începutul secolului al XVIII-lea, media este de 30%. „Când se apropie de 50%, sau chiar de 40% în ceea ce priveşte populaţia nonrurală, o întreagă regiune trece automat în categoria economiilor urbane”. În 1796, Overijssel a depăşit această limită (locuitori rurali în proporţie de 45, 6%, dar în Rusia raportul este încă de 4%) – întoarcerea gândirii către lucruri a avut loc aproape exclusiv la oraş. Tot la oraş s-a elaborat estetica Secolului Luminilor, mai simplu spus, un cadru de frumuseţe prin care viaţa devine mai umană, mai demnă de a fi trăită, de către un popor mai numeros, alcătuit din amânaţi ai uaixe via – a poate 11 cel mai Dine surprinsă aici, după cât se pare. O civilizaţie se manifestă în formele pe care ea le creează, în culori şi în sunete. Lucrul este cu atât mai adevărat în secolul al XVIII-lea, cu cât elaborarea estetică nu este atunci câtuşi de puţin privilegiul unei categorii restrânse. Sufletul moştenirii laice atât de greu de surprins, şi care întotdeauna ne-a scăpat tocmai când credeam

că l-am circumscris, sufletul Secolului Luminilor, aşadar, noi îl vom afla poate acum.

estetica secolului luminilor. sfârşitul barocului, împărăţia muzicii

O tp M fit.

CÂŢI J – O ŞI CO M 0! SJ <f – Vf!

Estetica unică sau multiplă a Secolului Luminilor

Abordarea unei civilizaţii este în mod necesar arbitrară. Noi am vrut să înţelegem civilizaţia Secolului Luminilor la nivelul unui corp de gândire abstract, ca un du-te-vino constant relativ la social, adică la relaţia dintre om şi spaţiu şi dintre omul androgin cu el însuşi. Odată modelul construit, rămânea deci să-i fie pusă la încercare valoarea. Am numit acest demers: întoarcerea gândirii către lucruri, trecând de la grosolan la subtil, de la brut la complex.

Cel mai bine înţelegi o civilizaţie studiind modul cum este elaborat frumosul. Civilizaţia. Secolului Luminilor, de fapt a secolului al XVIII-lea al unei Europe privilegiate, dens populate, mediteraneene şi atlantice, se confundă aproape, în felul cum o percepem noi astăzi, cu o estetică şi cu o artă de a trăi. Să fim modeşti şi să lăsăm deoparte un titlu care promite mai mult decât spune. Estetica Secolului Luminilor: să înţelegem prin ea doar efortul oamenilor din Europa – deveniţi mai numeroşi – de a construi în jurul lor o frumuseţe pentru indispensabila relaţie ontologică – să ne amintim că apogeul estetic al secolului al XVIII-lea este o rugăciune rostită de orgă –, o frumuseţe pentru cadrul vieţii, al unei vieţi care, câştigând zece ani în raport smuls în favoarea omului. Estetica Secolului Luminilor, adică şi marea, interminabila luptă a omului şi a lucrurilor pentru a elabora, în slujba sa, un mediu înconjurător de o frumuseţe în plină mişcare.

La început, nu a existat o estetică a Secolului Luminilor la orizontul anilor 1680. Nu este sigur că, un secol mai târziu, există una şi aceeaşi concepţie despre frumos, valabilă pentru Mediterana şi pentru Europa de Nord, pentru Anglia şi pentru Rusia, pentru muzică şi arhitectură, pentru Curte, oraş, şi pentru generaţiile, cu fiecare deceniu tot mai numeroase, care trec de la cunoaşterea din văzute şi din auzite la marea solidaritate interseculară a celor care au acces la

limbajul superior al scrisului. Totuşi, între 1680 şi 1780, într-un secol când se dublează numărul oamenilor în Europa şi se înzecesc cunoştinţele, are loc miracolul unei relative unificări. Această unificare are cauze externe, din care pricină ea nu este în mod necesar un câştig. Ea decurge din multiplicarea căilor de comunicaţii şi din efectul de dominaţie exercitat de Anglia şi de Franţa asupra totalităţii spaţiului cultural european, cu atât mai eficace cu cât această acţiune esteîntov ărăşită, la nivelul elitelor, după cum am văzut, deci al statului, la est, de o voinţă de recuperare, adică de ajungere din urmă sistematică a Vestului. Această unificare decurge pretutindeni din regresul culturilor populare. Alfabetizarea masivă a populaţiilor, acolo unde ea se produce, la vest, mai ales, funcţionează ca un front de aculturaţie. Dacă există o estetică a Secolului Luminilor, dominantă şi simplificatoare, va trebui să o căutăm la sfârşitul acelei perioade pe care istoria demografică şi intelectuală ne-a învăţat să o decupăm la orizontul anilor 1750. Această estetică, ce triumfă la sfârşitul secolului al XVIII-lea, este cea a unei elite, paradoxal a unui număr mai mic de oameni. Astfel, la început Utruuic o ci puii-M.

toare: pentru cine şi prin cine există această estetică? Va mai fi nevoie de mulţi ani de cercetări pentru ca să fim în măsură să dăm un răspuns global acestei întrebări naive.

Cotitura din anii 1680

Mica Europă din anii 1680 ocupă un spaţiu imens, iar în ordinea frumosului, un spaţiu fracţionat. Şi aceasta pentru că estetica de la sfârşitul secolului al XVII-lea este, chiar dacă nu mulţi afirmă acest lucru, o estetică a elitei. În ordinea frumosului, Europa anilor 1680 se scrie la plural. Şi lăsăm deoparte, desigur, marea şi noua problemă a unei Europe a culturilor tradiţionale. Frumuseţea veşmântului, frumuseţea cântecului coral, amenajarea spaţiului rural în casă şi în afara casei, iată un domeniu infinit multiplu în care secolul al XVIII-lea realizează adeseori, fără inovări fundamentale, cu materialul moştenit din trecut, un număr impresionant de capodopere. Cele mai multe dintre casele de lemn din Transilvania, demontate şi reconstituite la Muzeul satului din Bucureşti, sunt contemporane cu Secolul Luminilor. Îi aparţin ele oare cu adevărat? Lucrul e îndoielnic. Etnografia Europei

tradiţionale rămâne încă, cel puţin în parte, a fi construită. Vom lăsa deci pentru moment deoparte stratul inferior al acestor două sute (?) de culturi ţărăneşti care sunt ocultate de către civilizaţia unică în curs de edificare în secolul al XVIII-lea. Istoria artei le ignorează. Va trebui să renunţăm momentan a le integra într-o imposibilă sinteză de istorie cu adevărat totală. Chiar la nivelul elitei celor care citesc curent, deci la nivelul anecdotelor despre artă, spaţiul estetic al Europei este, în jur de 1680, un spaţiu fracţionat. Fără îndoială mai fracţionat decât la sfârşitul evului mediu, şi mai mult arhitectura.

Către mijlocul secolului al XVII-lea, Italia a desăvârşit barocul în asemenea măsură, încât i este aproape cu neputinţă să se depăşească o asemenea reuşită; există două vârfuri: Bernini şi Borromini. În biserica Santa Maria della Vittoria din Roma, capela sfânta Tereza. Totul a fost spus despre Treinsverberaţie. Ea datează din 1646. Douăzeci de ani mai târziu, cavalerul Bernini 4 ermină colonadele catedralei Sfântul Petru. Ele fac să conveargă spre faţada „lui Maderna, către loggia benedictinilor, miile de ochi ai marilor mulţimi de pelerini din anii jubiliari. Scala Regia, pe un spaţiu îngust, între bazilica Sfântul Petru şi palatul pontifical, rămâne una dintre capodoperele în trompe-l'oeil. Borromini realizează în 1667 faţada cu frontoane curbate a edificiului San Carlo. alle Quattro Fontane care a obsedat, timp de un secol, imaginaţia arhitecturală a Germaniei ¡catolice şi a Europei danubiene.

Italia domină către nord un spaţiu baroc pe care victoria de la Kahlenberg îl extinde, de-a lungul câmpiei panonice, până în Transilvania. Orizontul anilor 1680 este pentru întreaga Germanie de Sud cel al înlocuirii arhitecţilor italieni de către o generaţie de arhitecţi germani care vor depăşi – dacă lucrul mai este posibil încă – poziţiile lui Bernini şi ale lui Borromini. Primul baroc sud-german danubian a fost dominat de italieni dovadă cazul lui Guarino Guad.ni. Acest călugăr oratorian, matematician şi filosof, este şi un teoretician. El se născuse la Modena, în 1624. A construit şi a conceput opere de artă în Italia (la Torino, palatul Carignano şi San Lorenzo), în Portugalia, în Franţa, dar mai ales în Germania de Sud, în Austria şi în Boemia, unde a propus mai mult decât a realizat. Dovadă şi cazul lui Santino Solari (începe să construiască în 1614 catedrala din Salzburg), al lui Barelli şi al lui

Zuccalli * (ei încep să construiască la München.

Jj} J.000, Ulsciind icauniiui ai auia wgw

(constructor al catedralei din Passau cu începere din 1668), al lui Petrini (care construieşte la Würzburg Haug Kirche, începută în 1670). Carlo Canevale concepuse planul bisericii Serviţilor din Viena (1651 – 1677), Francesco Caratti, faţada palatului Czernin din Praga, cu cele treizeci şi două de coloane colosale angajate, pe care cade mai bine lumina mai zgârcită a Nordului decât pe nişte simpli pilaştri. Şi tot un italian, Domenico Martineiii construieşte, între 1692 şi 1705, în Liechtenstein, la Viena, avan corpul central al palatului, mai înalt decât aripile, o soluţie îndrăzneaţă care se va impune în spaţiul austro-german.

Or, iată că începe să se afirme pleiada de giganţi: Bernhard Fischer von Erlach* (1656 – 1723), Johann Lukas von Hildebrandt* (1668 – 1745), Andreas Schlüter (1664? – 1714). Înţelegem astfel cum, în 1691, Hans Jakob Wagner von Wagenfels, în al său Ehren-Ruff Deutschlands, a putut proclama, la egalitate cu Italia, superioritatea arhitecturii germane asupra arhitecturii franceze, în climatul galofob al ligii de la Augsburg.

ţ

71

O estetică barocă domină Italia, Germania catolică, Europa danubiană în expansiune; ea capătă noi dimensiuni în Peninsula Iberică şi în prelungirile americane ale acesteia, odată cu generaţia Churriguera (José Benito, 1665 – 1723; Joaquín, 1674 – 1724 şi Alberto, 1676 – 1740). Dar ea s-a izbit în Franţa, după ce se bucurase de mari succese către mijlocul secolului, de o mare rezistenţă. Este inutil să amintim semnificaţia eşecului lui Bernini la Paris în 1665 şi 1666, alegerea făcută de Colbert, colonada lui Perrault, în momentul când marile academii (Le Brun prezidează Academia de pictură, Academia de ştiinţe şi Academia franceză de la Roma, în 1666, Academia de arhitectură, în 1671) făgăduiesc opţiunilor clasice din anii 1660 durata îndelungată a instituţior XAAKJ. v/ IL/uxu-U) i lauya oficială se prezintă ca un dig solid, înaintând mult în mare, al unei estetici clasice. Putem uşor aprecia forţa de răspândire a excepţiei,

dacă privim liniile drepte ale faţadelor palatului din Versailles.

Franţa clasică – am arătat altă dată îngustimea şi ambiguitatea acestei victorii – este închistată încă de la începutul anilor 1660 într-un ocean de forme baroce. Dar această schemă este prea simplă. Mai rămâne Europa de Nord. Acel nord profund care moare la Londra. Va fi nevoie de un secol în Franţa pentru ca estetica Renaşterii să izgonească din ultimele-i bastioane fidelitatea faţă de vechea artă de a construi. Pe măsură ce ne îndepărtăm de centrul de difuzare italian, timpul acestei înlocuiri pe nesimţite se prelungeşte. Anglia, care este totuşi apropiată şi deschisă comunicării, şi-a păstrat de-a lungul secolului al XVII-lea bastioanele gotice, în ciuda lui Íñigo Jones (1573 – 1652) şi a simetriei frumoaselor locuinţe elizabetane din bazinul Londrei. Íñigo Jones însuşi, palladianul, a trebuit să se supună în faţa voinţei hotărâte manifestată printr-o cerere precisă. I se datorează capela gotică din Lincoln's Inn. Christopher Wren, „reconstructorul" Londrei după incendiu, adevărat „Bramante" al bisericii Sfântul Paul, este şi autorul, în pragul anilor '80 (1681 – 1682), la Oxford, capitală spirituală şi păstrătoare a formelor, a goticei Tom Tower (Christ Church Collège). La începutul Restauraţiei, arhiepiscopul de Canterbury, William Juxon (1660 – 1663), a putut comanda marele hol gotic din Lambeth Palace. Un gotic englez, minoritar, desigur, dar foarte vivace, este contemporan atât cu Bernini cât şi cu Mansart. Această Anglie gotică din anii 1680 constituie colţul sud-vestic al unei Europe de Nord ce urmează a fi definită şi care rămâne pe plan arhitectural locul unde se păstrează, la urma

LUI «1— * „– OWilAţ-AXAV-Ai CIX1

ceze, reînviate, ale gloriosului secol al XIII-lea. Sunt două estetici foarte vii, aproape la fel de bine înarmate, şi o a treia, care nu se hotărăşte să moară. Iată, simplificând peste măsură, ceea ce ne învaţă istoria – aflată totuşi în minoritate – bisericilor şi a palatelor.

73

4 – c. 65

Am vorbit despre arhitectură, dar care este situaţia muzicii? Trebuie oare să evocăm episodul celebru, şi chiar revoltător, din 1752? La 1 august 1752, trupa italiană care juca la teatrul Bouffons îşi face

debutul pe scena operei cu Serva padrona de Pergolesi. Această capodoperă a operei bufe datează din 1734. Jucată în 1746 la Paris, dar la Théâtre des Italiens, trecuse cu totul neobservată. În 1752, publicul Operei îi face o primire triumfală. Partida filosofică pune stăpânire pe această victorie. În noiembrie, baronul d'Holbach, menţinându-se în anonimat, deschide focul; Jean-Jacques Rousseau, în a sa Scrisoare despre muzica franceză, din 25 noiembrie 1753, declanşează, prin violenţa atacurilor sale contra tradiţiei muzicale franceze, ceea ce numim îndeobşte la querelle des Bouffons. Aceasta marchează, dacă vreţi, punctul de plecare al procesului care duce, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, la spaţiul reunificat al unei Europe muzicale. Dar în 1680 lucrurile sunt abia la început. Peste universul muzical francez domneşte Lully, care moare în 1687. Sunt gata să-l înlocuiască Marc-Antoine Charpentier (1636 – 1704) şi Michel-Richard de La Lande* (1657 – 1726). Este un univers muzical francez care rezistă modelor italiene, ce se impun în Germania de Sud şi în Europa danubiană. Europa lui Lully este cea a lui Mansart şi cea a lui Perrault. Europa lui Frescobaldi, „a lui Corelli, a lui Scarlatti şi a lui Vivaldi corespunde, în mare, spaţiului dominat de estetica arhitecturală a lui Borromini, a lui Bernini, a lui Fischer von Erlach şi a lui Hildebrandt.

lebre ce se duce pe urmele lui d'Holbach şi ale lui Jean-Jacques, pe de o parte, replica usturătoare a lui Jean-Philippe Rameau, pe de altă parte, în ale sale Observaţii cu privire la instinctul nostru muzical (1754), a fost sensibilă mai ales la tensiunea tragică dintre moda franceză şi moda italiană: „[…] în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, limbajul muzical nu se internaţionalizase încă: şcoala franceză şi şcoala italiană erau despărţite printr-o mulţime de particularităţi care îţi îngăduiau să \ vezi de la bun început căreia dintre ele îi aparţineau un cântăreţ, un instrumentist, o bucată muzicală; felul de a trata ornamentele, textura armonică etc. […] îţi îngăduiau să situezi în mod sigur personajul sau opera dincoace sau dincolo de Alpi" (E. Borrel). Această profundă fisură, urmând un ax nord-vest/sud-est al spaţiului muzical european, datează de la începutul secolului al XVII-lea. Ea este legată de triumful treptat al muzicii instrumentale aparţinând stilului concertant şi contrapunctului, de explozia acestui compromis genial şi

multiplu care este opera italiană. În secolul al XVI-lea lucrurile stăteau cu totul altfel. „Istoria muzicii din timpul Renaşterii este istoria hegemoniei glorioase a geniului franco-belgian asupra tuturor celorlalte centre artistice din Italia, din Spania şi din Statele germanice" (M. Expert).

Dar această tensiune este simplificatoare. O analiză mai fină îi îngăduie lui Norbert Dufourcq, în al său Jphann-Sebastian Bacii, maestrul orgii, să desluşească la izvoarele geniului acestui mare muzician principalele tradiţii. a-Garor. fuzinn & are-fee treptat – de-a lungul secolului al XVIII-lea. O tradiţie spaniolă, engleză şi neerlandeză, o tradiţie franceză, o tradiţie italiană; o Germanie meridională şi danubiană, dominată de maeştrii italieni, înnoitoare în materie de muzică şi în materie de arhitectură, o Italie pe cale de a rămâne în

Provinciile Unite şi se întinde peste toată Germania protestantă a ţinuturilor de şes, peste Scandinavia şi coastele Mării Baltice; sunt cinci Europe muzicale deci, sau cel puţin trei, dacă operăm o regrupare în sânul marilor articulaţii obişnuite, italiajşi 4 âi: elungirea. ei rătre Germania a. lpestră. Franţa cu o A-nşli («prrtpjată şi. sfâşiată. În sfârşit, Nordul. Este o geografie care nu e controlată număr de tradiţiile legate de scriere, ci, mai mult încă, fără îndoială, de tradiţii legate de construirea de instrumente muzicale. Vom avea prilejul să revenim asupra acestei chestiuni.

Este o Europă împărţită în cel puţin trei mari zone. Dacă luăm în considerare orizontul anilor 1680, unitatea se află înainte sau după. 1680, 1690. Cotitura cea mare a secolului care se sfârşeşte este oare perceptibilă? Da, desigur, dar printr-un ansamblu de semne modeste care, la urma urmei, ne decepţionează. Să amintim pe scurt aceste semne, şi apoi să încercăm să le înţelegem. În măsura în care spaţiul estetic european a apărut, la sfârşitul secolului al XVII-lea, ca un spaţiu fracţionat în ciuda marii victorii a barocului, semnele care marchează cotitura din secolul al XVII-lea sunt departe de a fi univoce. Ele afectează aproape în exclusivitate sectorul francez lato sensu şi pot fi interpretate într-o oarecare măsură în cadrul unei problematici a ajungerii din urmă. În 1680 – 1690. barocul italian sfârşeşte prin a cuceri Germani", catolică-şi Europa danubiană. Nicio ruptură, ci doar o

linie de dezvoltare. Reforma catolică a găsit modul de expresie arhitecturală şi clasică ce corespunde în / acelaşi timp teologiei, reprezentării intelectuale 1 a elitelor şi nevoilor sensibilităţii populare. Vom vedea cum. E o dezvoltare, o linie în pantă şi o densitate.

Nu suntem surprinşi de faptul că goticul tardiv şi-a dat ultima bătălie în Anglia, cu dea aici simpla lichidare a unui anarhism. În Germania Centrală şi în Germania dţTTvâord, faptul esenţial privitor la viitor rezidă în construirea infrastructurii materiale a marilor orgi în noul stil: fenomenul Johann-Sebastian Bach ar fi în parte imposibil, fără aceste modeste prolegomene. Ştim că geografia producerii de instrumente pune în evidenţă" una din manje-falircturae „ale TSuropeitradiţionale. Orga s-a născut în nord, în spaţiul medieval privilegiat al Franţei septentrionale şi al Ţărilor de Jos. Regina muzicii instrumentale pune în mişcare un ansamblu complex de tehnici greu de stăpânit. Italia, care a creat opera şi a popularizat acest spectacol de Curte, rămâne fidelă unei forme muzicale la urma urmei arhaice, care recurge încă din plin la suportul vocii omeneşti. Până la sfârşitul secolului al XVII-lea, orga italiană este un instrument modest, lateral, de mare finețe. Germania catolică îi rămâne în cea mai mare parte fidelă. „În Germania de Sud, în secolul al XVII-lea, este folosită orgă de cea mai. bună calitate, vestită pentru timbrele ei gingaşe, pentru luminozitatea vocilor sale, pentru poezia combinaţiilor sale sonore, o orgă italiană cu pedalier redus, înzestrată cu claviatură simplă sau dublă, rareori triplă" (Norbert Dufourcq). Orga din nord, pe care o întâlnim în Germania protestantă, de la coastele Mării Nordului şi până la cele ale Mării Baltice, se înrudeşte cu orgile franceze, neerlandeze, chiar spaniole, fiind „un instrument impunător cu manete multiple, cu un pedalier prevăzut cu zece sau cincisprezece registre – cu combinaţii de timbre numeroase, colorate, vii, surse de opoziţii constante". Spaţiul privilegiat din Germania Centrală: Westfalia, Thuringia, Saxonia, Silezia, timpul privilegiat al ultimului sfert din secolul al XVII-lea vor vedea realizându-se indispensabila şi tardiva sinteză dintre cele două tehnici şi, din „un şi uigamstui, meşterul care construieşte orgi călătoreşte, şi aceste deplasări contribuie la evoluţia artei sale. Pretutindeni unde se află, el îşi impune metodele, predilecţiile, dar

trebuie totodată să-şi satisfacă şi clientul şi să se adapteze obiceiurilor locale. De acest amestec de idei şi de tehnici profită orga". Această mutaţie este destul de bine rezumată de două mari nume: A. şi G. Silbenuanru Ei încep să lucrezela sfârşitul secolului al XVII-lea. Lor li se datorează instrumentul prin care Germania Cen7 tră îşi exercită dominaţia muzicală asupra \ Europei Secolului Luminilor. J

Dar pentru a înţelege tulburarea estetică ce se produce în anii 1680 – 1690, trebuie să ne situăm în Franţa. Aici nu se petrece nimic care ar putea surprinde. Alunecarea, conform modelului pe care l-am propus, de la sistemul mecanicist la acel sistem bis care, prin mijlocirea tradiţionalei crize de conştiinţă europeană, duce la filosofia Secolului Luminilor, s-a produs în Franţa. În Franţa şi în Anglia. Este firesc ca primele repercusiuni estetice – chiar dacă interacţiunile dintre un plan şi altul sunt greu de circumscris – să fie mai întâi percepute în spaţiul francez.

Suntem ispitiţisă ne adresăm mai întâi arhitecturii, această artă prin excelenţă, pentru că ea le totalizează şi le rezumă pe toate celelalte, pentru că se ocupă de locuinţă, pentru că organizează spaţiul privilegiat al căminului, unde 1 etnograful – Marcet Mauss o amintea adeseori – ne învaţă să descoperim resortul secret al unei civilizaţii". Răspunsul său este discret şi totuşi lipsit de orice echivoc. Louis Hautecœur arătase deja acest lucru. Cotitura arhitecturală ce are loc în Franţa corespunde ultimelor două decenii ale secolului al XVII-lea, adică orizontului anilor ’80, cel al crizei de conştiinţă. Trahard situa odinioară Lă nivelul expresiei literare, aproximativ în jur de 1720, afirmarea şi răspândirea extraordinară a noii sensibilităţi, mă primele semne prevestitoare sunt anterioare. Dacă vom căuta bine, le vom găsi, fără îndoială, la întâlnirea fatidică. „Încă din 1680 – 1690, s-au născut anumite tipuri inedite de palate şi de castele". Ele sunt opera numeroasei echipe conduse de Jules Hardouin-Mansart. Acest arhitect este un om al activităţilor multiple eliberat prin desăvârşirea complexului de ziduri ale palatului Versailles. Marele Trianon nu poate masca regresul comenzilor făcute de un principe acaparat de marea confruntare militară suscitată de succesiunea la tronul Spaniei.

Puţine lucruri deosebesc aceste realizări de cele, mai rare, din

timpul lui Colbert. Puţine lucruri. Şi totuşi. Prima mutaţie este legată de număr. Ultimii ani ai secolului al XVII-lea anunţă spiritul – fcuminiler, acest fenomen urban, printr-o punere în valoare decisivă a spaţiului urban… Ultimele. iile „frumoase ale unei aristocraţii, rustice re-ungază poate între 1620 şi 1650; un veşmânt roşu şi alb, al cărui arhetip a fost conceput la Balleroy de către foarte tânărul Mansart, depune mărturie cu privire la promovarea aristocratică a noii nobilimi ce se trage, în secolul al XVI-lea, din comerţul făcut de stat şi care se stabilizează, în secolul al XVII-lea, în magistratură. S-a construit puţin în afară de marile comenzi oficiale, în 1660 – 1680, perioadă când elita nobilimii ia drumul Curţii. În mod paradoxal, se construieşte mult în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea. Această mişcare a construcţiilor de lux se situează, fapt revelator, împotriva conjuncturii rustice, dar în corelaţie pozitivă, este adevărat, cu indicii comerţului exterior.

În ultimii ani ai lui Jules Hardouin-Mansart (mort în 1708), când este director al Construcţiilor, apoi sub Antin, care rămâne în această funcţie până în 1736, construcţiile civile de lux îşi modifică orientarea. După 7 frumoasele locuinţe câmpeneşti din prima – jumătate a secolului al XVII-lea, după cepe ora pajatelor clin 1 aris şi din provincie, reflex al nonor orierilăii aie-Sconomiei şi ale societăţii şi al progresului realizat de oraşe. Elitele, aflate în pragul crizei de conştiinţă care are drept rezultat gândirea eminamente socială a Secolului Luminilor, sunt irezistibil atrase de spaţiul urban. Oppenord*, Boffraind*, R. de Cotte şi Jumel răspund noilor nevoi create de dispersarea Curţii, de noua întâlnire dintre aristocraţie şi Paris. Dovadă felul cum este mărit palais-Royal. Oppenord se ocupă de aceste construcţii, după câte se pare, în 1708, R. de Cotte lucrează pentru contele de Toulouse. El este autorul galeriei aurite. Hotelul Toulouse şi castelul Rambouillet, hotelul du Maine şi castelul din Secaux fac parte din aceste noi implantări. Le Marais începe să fie părăsit, aristocraţia, magistratura şi oamenii de finanţe schiţează un zoning social al spaţiului urban. Armata şi elita magistraturii încep colonizarea cartierului Saint-Germain – împrejmuit cu un zid între 1704 şi 1707, este un spaţiu privilegiat în oraş a cărui urmă o aflăm

încă în planul lui Turgot –, oamenii de finanţeâmbogăţiţi datorită nevoilor unui stat angajat în lupta sa dificilă împotriva primei coaliţii (Liga din Augsburg şi Războiul de succesiune la tronul Spaniei), pun fundamentele cartierului Saint-Honoré. Hotelul Matignon este un admirabil martor al acestei faze, ca şi luxoasele pavilioane de agrement din Chaussée d'Antin.

Parisul nu este însă Franţa. Caen, Valognes, Pont-l Évêque, Bayeux din Normandia de Jos, Sens, Auxerre, Avallon, Dijon, Beaune, Mâcon, Besançon, Cnâlons-sur-Marne, Verdun, la est, Bordeaux, Nantes, Le Havre datorită reluării brutale, foarte timpurii, a activităţilor maritime, păstrează încă şi astăzi clădiri în stilul Regenţei (al unei Regenţe care începe în jur de 1690). Are loc dezvoltarea reţelei urbane în afara capitalei, altfel spus, are loc dezvoltarea oraşului.

aşa-numitei Glorious Révolution, de la William şi Maria până la regina Ana.

Răspunzând unor noi nevoi în cadrul unui spaţiu urban, această nouă arhitectură se deschide – sub o aparenţă de continuitate – inovaţiei creatoare. În exterior, forma este clasică. Hotelul urban din perioada premergătoare Regenţei nu rupe cu soluţiile tipic franceze din timpul lui François Mansart şi al lui Perrault. Aparenţa deci este salvată, învelişul rămâne intact. Veşmântul, dar nu corpul, corpul, dar nu sufletul. Hotelul din perioada premergătoare Regenţei ascunde îndărătul faţadelor sale clasice o decoraţie care rupe cu trecutul. Perioada premergătoare Regenţei, în Franţa, la nivelul hotelului urban, înseamnă în esenţă contradicţia fundamentală dintre suflet şi înveliş, o nouă formă a decoraţiea baroce, al cărei insolit frapează cu atât mai mult cu cât ea se refugiază îndărătul aparenţei înşelătoare a unei ordini exterioare clasice. Această soluţie franceză a anilor 1690 – 1700 va cunoaşte, prin mijlocirea Germaniei şi Angliei, cel puţin o jumătate de secol de uimitor succes. Ea exprimă în felul său moştenirea laică a gândirii. Ea este însuşi simbolul tensiunilor şi ambiguităţilor sistemelor de referinţă din Secolul Luminilor. J Vechiul echilibru dintre arhitectură şi decoraţie este dintr-odată rupt. Arhitectura acestei perioade de dinaintea Regenţei, cea a orizontului anilor '80 ai crizei de

conştiinţă, a putut fi considerată – dovadă Palais-Royal, construit de Oppenord – ca fiind tributară artei decoratorului. Pentru un timp deci, învelişul este lucrat dinlăuntru de orgia în volute a unui baroc ce se pregăteşte să trăiască ultimul avatar al rococoului. Este uşor să interpretăm transformarea decoraţiei hotelului urban, în anii 1690, ca resorbţie a unei anomalii, ca îngustare a parantezei clasice franco-engleze sub revărsarea Europei baroce. Cotitura din anii 1690 înseamnă mai ului asta, uai lutuudid şi Leva mai mult. Această revoluţie modestă este capitală, căci ea afectează cadrul vieţii. Mutaţia decorului, care porneşte din direcţia hotelului parizian către cucerirea geografică şi socială a Europei, în etape succesive, se poate situa, grosso modo, pe linia barocului. Dar există o mare diferenţă între barocul teologic şi politic aflat în serviciul afirmaţiilor fundamentale ale Reformei catolice şi al elaborării dificile a statului monarhic, în perioada aşa-numitelor Stände, şi decoraţia volnptuoasă care apare la orizontul 1690, în „slujba ochijqlui. şi spre bucuria simţurilor, în intimitatea lărgită a căminului celor puternici.

De vreme ce pictura tinde să devină decor, este firesc să ne oprim asupra ei un moment şi, cum totul pleacă din Franţa şi din Anglia, şi cum nu există o pictură autonomă engleză înainte de începutul secolului al XVIII-lea, să cercetăm îndeaproape arta picturală franceză. Perioada de tranziţie începe în jur de 1680; trebuie să vorbim şi în această privinţă de o pre-Regenţă? Încercând să caracterizeze această trecere, Albert Châtelet, după alţi specialişti, ne propune o Regenţă cuceritoare, consecinţă a unei istorii excesiv de fracţionate. Anii 1715 – 1723 „n-au putut da naştere unui nou stil. Ei au cunoscut doar apogeul unei evoluţii care începuse în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea şi care va fi încă vie după moartea Regentului. De fapt, manifestările picturale ale acestei epoci de tranziţie se întind pe mai multe decenii. Ele apar în jur de 1680, în opera unor pictori care se fac atunci cunoscuţi la Paris". Am putea situa pe o primă linie pictori ca Largillière, Rigaud, Desporteş şi Antoine Coypel. Largillière s-a născut în 1656, Rigaud în 1659, Coypel şi Desportes, în 1661: apoi, pe o a doua linie, generaţia strălucită a lui Jean-François de Trov (1679 – 1752), Oudry (1686 – 1775), Le Moine

(1688 – 1737) şi, desigur, Jean Antoine Watteau (1684 – 1721). Pictura de orientare către Nord, de redescoperire a lui Rubens. Cotitura picturii franceze se situează la nivelul generaţiei lui Largillière şi nu la nivelul celei a lui Watteau: într-un cuvânt, putem vorbi de victoria adepţilor „lui Rubens asupra adepţilor lui Poussin. „Din Nord vine înclinaţia pentru o galetă vibrantă, ca şi încercarea de a traduce cafităţilef tactile ale materiei, calităţi care se afirmă în acea vreme. De unde şi o nouă predilecţie pentru subiectele de gen" (J. Thouillier, A. Châtelet). Dar o. schimbare a tematicii presupune mai ales q modificare la nivelul comenzii sociale. Aristocraţia din naştere, precum şi cea provenită din lumea – finanţelor trece de la mitologia eroică „la amorurile dintre zei şi la scenele galante". Piaţa se modifică. Statul, odată încheiată implantaţia sa la Versailles, absorbit de alte îndatoriri, se dă deoparte. „Marile lucrări decorative devin rare". Hotelul urban, pe un spaţiu acum scump, are tendinţa să sacrifice galeriile somptuoase în favoarea apartamentelor intime.

Modificarea socială a comenzii, evoluţia gustului, afirmarea trupului, racursiul escatologic care începe încă de pe acum – întoarcerea gândirii către lucruri –, reducerea şi fărâmiţarea suprafeţelor ce trebuie acoperite cu ornamente, totul contribuie la o importantă modi – fiecare a temelor. Sunt teme care au nevoie de coloritul proaspăt al trupului feminin din anii adolescenţei. Modificarea se insinuează chiar acolo unde nu o aştepţi. Când Ludovic al XIV-lea, în anii bătrâneţii, construieşte pentru nepoţii săi, arta născută în laboratorul tulbure al noilor hoteluri pariziene se infiltrează în comanda pariziană. Dovadă felul cum este amenajată La Ménagerie din Versailles pentru foarte tânăra ducesă de Burgundia (1699), sau transformările suferite de castelul din Meudon, destinat Marelui Delfin. În aceeaşi perioadă se schiţează, de asemenea, o evoluţie în domeniul mobilierului. Noile hoteluri trebuie mobilate.

vor fi ceva mai multe la număr. Fotoliul şi scaunul, „mai mobile datorită unui spătar mai puţin voluminos şi mai confortabil, sunt împodobite cu o sculptură aurită şi foarte lucrată, fiind astfel preţioase atât prin lemn cât şi prin garnitura lor" (P. Verlet). Ele sunt concepute în linii curbe. Dovadă piciorul de scaun din timpul Regenţei: el apare

cu puţin înainte de 1700, schiţând la bază curbura în stil Ludovic al XV-lea. Trupul uman se simte bine în asemenea mobile. Patul şi şezlongul sunt auxiliarele unei arte a conversaţiei mai destinse, ele apar în interioarele privilegiate din anii 1700. Patul îşi simplifică suprastructurile, draperiile care îl înconjurau se reduc la minimum, marele pat cu coloane e pe cale de dispariţie, încăperile fiind mai bine încălzite. Accesoriile se înmulţesc: masa de biliard, construită pentru prima oară la sfârşitul secolului al XVII-lea; masa cu un singur picior, gheridonul, „scaunul-oală de noapte", de o factură rafinată şi discretă, care îl transformă în fotoliu sau în taburet încărcat cu cărţi, măsuţele uşor deplasabile şi comodele mai mici, mai uşoare, care încep să se ridice mai mult deasupra solului, toate aceste mobile mai numeroase şi mai variate sunt indisociabile de noua decoraţie care lasă loc neprevăzutului, liniilor curbe, entrează cs-ului şi, ici-colo, unei discrete note erotice.

Pentru o teorie generală a barocului

Iată câteva dintre aspectele acestor ani de cotitură: 1680 – 1700. Să-i interpretăm? Mai întâi trebuie să le restabilim adevărata dimensiune. Nimic fundamental nu opune estetica Secolului Luminilor esteticii anilor 1620 – 1680, pe care o icuca unei Europe ce este totodată barocă şi clasică. Nu întâlnim acum nimic care să poată fi comparat cu fenomenul ce opune, în ajunul primei Renaşteri şi imediat după ea, estetica tradiţională a creştinătăţii medievale unui bloc temporal solidar, urmând cotiturii reprezentate de întoarcerea către antichitate. În interiorul acestui continuum, în care perioadele se succed în funcţie de cronologii diferite – vreme îndelungată Italia, în mare, anticipează fenomenul: Europa mediteraneană nu-şi pierde prioritatea în ceea ce priveşte inventarea şi difuzarea formelor decât în jurul anilor 1700 –, stilurile se nasc unele din altele printr-un fel de alunecare, având plasticitatea dinamică a structurilor autonome deja formate. Cele mai mari modificări – îndrăznim să afirmăm – sunt net anterioare sau net posterioare. Secolu" al XVIII-lea şi-a afirmat oricum solidaritatea cu trecutul, adică a realizat atât ruptura cu estetica medievală cât şi recunoaşterea antichităţii ca arhetip-aL-arielor şi al formelor. Marea scindare în domeniul gândirii – dovadă Voltaire – este

situată de secolul al XVIII-lea la nivelul matematizării. cunoaşterii, odată cu naşterea analizei algebrice şi cu fizica galileană, dar, în plan estetic» el îşi afirmă neobosit solidaritatea, nu atât cu antichitatea, cât cu o antichitate reinterpretată conform canoanelor Renaşterii italiene. Şi aceasta în asemenea măsură încât cea mai importantă mutaţie estetică din secolul al XVIII-lea, cea din anii 1750, este indisociabilă, după cum bine ştim, de un nou mod de a privi antichitatea, de o afirmare a cunoaşterii istorice, Ştim cât de fecunde şi de eliberatoare au fost descoperirea doricului arhaic din JSiciiia… studiul arheologic al formelor antice dezitalienizate. Ele au permis o schimbare venită din Nord (Anglia precedă în această privinţă Franţa) care zguduie din temelii şi remodelează în totalitatea sa spaţiul unei Europe a formelor. Să nu ne lăsăm impresionaţi de unui stil Ludovic al XV-lea prin prima volută a piciorului de scaun inventat în timpul Regenţei – secolul al XVIII-lea este în întregime solidar cu opţiunile Renaşterii italiene în aspectele sale clasice, ale Renaşterii reinterpretate de perioada barocului italian în aspectele sale rococo şi rocaille. Ea este cu adevărat revoluţionară, şi nimic comparabil cu ea nu se va produce în domeniul estetic înainte de secolul al XIX-lea. Renaşterea italiană are prioritate prin modelele sale, prin pelerinajul la Roma, care rămâne obligatoriu pentru artistul din Nord, dar şi prin scrieri. Pe de o parte există Renaşterea italiană, pe de alta, barocul italian. Când sir Christopher Wren a reconstruit biserica Sfântul Paul, înălţând cel de al doilea loc de cult – în ceea ce priveşte proporţiile – al creştinătăţii, Wren, fostul zidar, omul cel mai îndepărtat de o cultură livrescă, are totuşi sub ochi, datorită gravurilor sau a unor vedute, modelele italiene. Cum să nu vedem filiaţia dintre această biserică şi modelul italian pe care şi l-a ales cu siguranţă, şi anume biserica Santa Agnese în Agone, construită între 1625 şi 1657 de către Borromini şi Rainaldi? „Este limpede, notează E.H. Gombrich, că deşi nu a fost niciodată la Roma, Wren l-a imitat pe arhitectul baroc atât în privinţa concepţiei generale cât şi în privinţa efectului asupra credincioşilor”. Biserica Sfântul Paul este mult mai vastă decât Santa Agnese, „dar, ca şi ea, comportă o cupolă centrală, turnuri laterale şi un portic de inspiraţie romană care încadrează intrarea principală”. Există aceeaşi analogie şi

între turnuri, mai ales în ceea ce priveşte cel de-al doilea etaj. Desigur, Wren se inspiră cu multă dezinvoltură, urmându-şi geniul propriu: „Faţada bisericii Sfântul Paul nu mizează pe linia curbă, sugestia mişcării a dispărut, lăsând locul robusteţii şi stabilităţii".

Există o dominaţie a formei, şi totodată o dominaţie a cărţii. Dovadă tirania acelui pseuglosă a glosei, comentariu al comentariului, în lumina ediţiei italiene din secolul al XVI-lea, reluată la nesfârşit, tradusă, adaptată, de-a lungul unei Europe a cărţii. Vitruviu are scuza de a purta pecetea antichităţii, dar Palladio? În multe privinţe, Andrea di Pietro, zis Palladio (1508 – 1580), va fi fost pentru Europa Secolului Luminilor un contemporan capital. Opera sa arhitecturală este de importanţă redusă dacă o comparăm cu influenţa pe care au avu i-o scrierile sale. Anglia secolului al XVIII-lea a văzut Roma prin mijlocirea planşelor sale. Ca arhitect, a construit bazilica din Vicenza, villa Rotonda, care datează din 1550, având patru faţade identice, „fiecare comportând un portic de templu ionic, iar interiorul fiind o sală ce aminteşte de Panteon". Este absurdul însuşi, vădit în imitarea servilă a unei antichităţi rău interpretate. De fapt, Palladio are un alt titlu de glorie: îi datorăm, în esenţă, faimosul Teatru olimpic din Vicenza, sau cel puţin ideea, dacă nu şi realizarea lui, căci construcţia aceasta nu a fost terminată decât în 1585, la cinci ani după moartea sa. Vom vedea rolul pe care îl joacă teatrul lui Palladio într-una dintre revoluţiile care marchează cel mai profund estetica solidară a secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, scena creatoare de iluzie, în manieră italiană. Palladio, prin scena teatrului din Vicenza, va fi contribuit, fără să ştie, la construirea – desigur, mult mai puţin decât Osâlileu – unei noi şi atât de fecunde concepţii despre univers. Începând cu ediţia publicată la Oxford în 1709, ale cărei volume masive se bucură de un prestigiu extraordinar, Palladio exercită o adevărată fascinaţie asupra arhitecturii engleze. El va fi contribuit să menţină în Anglia urâbastion al clasicismului arhitectural sever, de-a lungul primei părţi a's ecoaului al XVIIFRcă T Anglia-este – arr-bastien clasic, asaltai, ca „şiranţa anilor 1660 – 1690, vila în stil palladian înseamnă acum suprema eleganţă. Chiswick House, de lângă Londra, reprezintă un bun exemplu de arhitectură palladiană, care pare a anticipa, în anumite privinţe, cu o jumătate de

secol un stil francez Ludovic al XVI-lea. Chiswick House este oarecum un caz limită. „Corpul central, desenat, pentru propria-i folosinţă, de lordul Burlington (1694 – 1753), acest adevărat arbitru al bunului gust", a fost început în jur de 1725 şi a fost decorat de William Kent (1685 – 1748); este o adevărată imitaţie, aproape o pastişă a villei Rotonda construită de Palladio. Ca atâtea locuinţe din clasica Anglie, Chiswick House poate comporta „un anume număr de aripi şi pavilioane a căror îmbinare" te duce oarecum cu gândul la palatul Belvedere construit de Hildebrandt. Spre deosebire de Hildebrandt, totuşi, „autorii acestei locuinţe nu transgresează în nicio privinţă regulile stricte ale stilului clasic. Nobilul portic prezintă forme asemănătoare cu cele ale unui templu antic în stil corintic [Palladio alesese pentru villa Rotonda stilul ionic]. Zidurile sunt simple şi fără decoraţie: niciun fel de curbe, niciun fel de volute, nicio statuie care să încununeze edificiul, nici urmă de decor în stil rocaille".

Doctrina continuităţii, a totalei solidarităţi cu arhetipul italian din secolul al XVI-lea a fost formulată aproape pretutindeni în Europa Secolului Luminilor. Dar nicăieri, poate, cu mai multă naivitate decât în Anglia celei de a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea, de către sir Joshua Reynolds * (1723 – 1792), care, împreunarea „H6 garth (1697 – 1764) şi Gainsborough * (1727 – 1788) este unul din cei trei mari maeştri ai picturii engleze. Spre deosebire de Hogarth, modest artizan al gravurii, Reynolds a urmat tradiţia continentală a călătoriei în Italia. Are loc astfel, în mijlocul secolului, o promovare socială a picturii engleze. El va gândi lucrurile ca amatorii de artă de pe itockholm

Edinburgh
Schlüter Îl >Knobelsdrofh
Ch. Wrfpl. Vanbrugh I
S I „J → londra
Ţ
Berlinul i I I pöppelmarin
lr stau
LUeumani C/e /s-ffl I IMainzlJ
Wentzenho/ei:
VW... I iitt

Cracovia
Fischer!
Hildebrandt
Prandtauer
Moybruggerde?
mimipă
I TMiinchen. ±;
Jöigăaizb
Cuvilliéstli Versailles lardouin-Mansart JI Delamoire şi Gabriel
Besançon iiïw
Bologna fi Bath da Bibbiena
Bordeaux
Juvartf Viltone
Santiago
I Churriguera
Rodríguez Madrid ¿i I
Salamanca
Zaragoza
Vanvitelli
Nmieiim
Lisabona
89

Axa de difuzare a formelor baroce s-a deplasat către nord. Ea acoperă de acum înainte întreaga zonă alpestră, Germania de Sud, Germania renană, Austria, Boemia, Bavaria, Parisul difuzează o estetică clasică, care a făcut mari concesii decoraţiei, intimităţii interioarelor. Londra este împărţită între direcţii diverse. În ansamblu, Parisul izolează şi încercuieşte imperiul italo-german al formelor. Un lucru este sigur, pe planul estetic Europa Secolului Luminilor este mai puţin uniform franceză decât s-a afirmat prea adeseori. Ea se împarte în mod vizibil în două sectoare de o importanţă aproape egală.

privinţa ne modernismul notarii ai pieţei franceze, încât maeştrii din Italia secolului al XVI-lea renascentist, manierist sau baroc (conform unei terminologii ignorată de secolul al XVIII-lea), Rafael, Michelangelo, Gorreggio şi Tiţian „rămân exemple incomparabile de

perfecţiune artistică. Îşi va însuşi doctrina atribuită lui Carracci, conform căreia artistul nu se poate realiza decât studiind atent şi imitând ce este mai bun în fiecare dintre aleşii. maeştri: desenul lui Rafael, coloritul lui Tiţian". Ca preşedinte al recent createi Royal Academy, Reynolds va expune cu autoritate această doctrină „academică", într-o serie de discursuri ce. vor cunoaşte o largă difuzare: ca toţi artiştii şi ca toţi amatorii de artă din epoca Luminilor, Reynolds crede în studiul şistemalic-al-maeştrilor Renaşterii italiene; din studierea antichităţii, văzută prin Italia secolului al XVI-lea, se desprinde un ansamblu de reguli a căror aplicare este – dimpreună cu foarte buna cunoaştere a meseriei – unul dintre secretele artei.

Modelul italian este una dintre cheile esteticii Secolului Luminilor, până la cotitura ce are loc către mijlocul secolului, adică până la acea semiruptură care trece de la modelul antic trădat în secolul al XVI-lea, la modelul antic restituit de tinerele ştiinţe auxiliare ale istoriei, cel al lui Vitruviu şi al lui Palladio, la vigoarea arhaizantă a doricului monumental din Marea Grecie. Totuşi, atât înainte cât şi după 17.5 Q, estetica Secolului Luminilor rămâne strâns legată de opţiunile Renaşterii. Solidar cu aceste opţiuni ale Renaşterii italiene şi conştient de ele, secolul al XVIII-lea este totodată, fără să o ştie, solidar cu şi conştient de tensiunile tragice ale artei europene. Estetica Secolului Luminilor, dincolo de alegerea globală a mijloacelor din secolul al XVI-lea, continuă să trăiască tensiunea tragică a cotiturii fundamentale de la începutul secolului şi cu fizica galueana, tensiuncă-cTTN sânui unuia şi aceluiaşi sistem dintre aspiraţiile clasice şi baroce aparţine moştenirii integrate în estetica Secolului Luminilor.

H. Wolfflin care, începând cu Renaştere şi Baroc şi până la Principiile fundamentale ale istoriei artei, s-a străduit să arate cotitura decisivă ce are loc la sfârşitul secolului al XVI-lea în Italia, la începutul secolului al XVII-lea în afara Italiei, cotitură prin care se afirmă o trecere de la Renaştere la baroc, a propus – şi lucrul rămâne încă valabil – o interpretare care vede aici cei doi poli antitetici şi în disociabili ai sistemului estetic comun clasicismului şi barocului, adică ai unui sistem ce-l – aparţine secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea. Între cei doi poli, secolul al XVIII-lea/oscilează, aşa cum făcuse şi perioada

anterioară (1621 – 1680), cu care secolul al XVIII-lea este solidar. Pe de o parte, este vorba de o opţiune lineară şi plastică, pe de alta, de o opţiune picturală. Figura, fixată în contururile ei în opţiunea, clasică, se dizolvă, devenind imagine mişcătoare în viziunea barocă fiinţa nu mai este concepută ca o esenţă imuabilă, ci ca o devenire perpetuă; absolutul nu mai este perfecţiunea, ci infinitul. Viziunea clasică, ni se* spune în repetate rânduri, proiectează spectacolul, taie raze16 „piramidei vizuale". „Viziunea barocă pătrunde spaţiul în profunzimea lui". „Clasicul procedează printr-o analiză […] barocul sintetizează". „Clasicul pretinde absoluta claritate; barocul menţine o obscuritate relativă". Bernard Teyssedre ne aminteşte, în sfârşit şi pe bună dreptate, că niciunul dintre aceste cinci concepte nu are o consistenţă autonomă, o poziţie absolută. Să nu uităm intima coerenţă a opţiunilor esenţiale care gravitează în jurul celor doi poli principali, „plenitudinea fiinţei şi fluiditatea aparenţei" sau „nevoia de ordine şi aspiraţia către libertate".

n. v xxi-icci şi ai un-lea nu pot 11 Dine înţelese decât împreună, în măsura în care orice gândire a Secolului Luminilor decurge – şi am văzut cum – din evoluţiile şi din opţiunile de la începutul secolului al XVII-lea. Să recunoaştem că renunţarea la lumea închisă, la fizica statică a calităţilor, în favoarea unui univers infinit al fizicii matematicej la o cu-lnoaştere esenţială în favoarea unei organizări fenomenologice a aparenţelor, înclină, prin analogie şi compensaţie, către alternativa barocă a sistemului estetic izvorât din opţiunile globale ale Renaşterii. Absolutul identificat cu infinitul, viziunea în profunzime, compoziţia deschisă şi colosalul aparţin analogiei. Alegerea în favoarea sintezei şi a clarobscurului ţine de ordinea compensaţiei.

Barocul rămâmp răspunsul artistic – cel mai deplin coerent poate – dat revoluţiei intelectuale de la începutul secolului al XVII-leaTTN, măsura în care mica revoluţie intelectuală din anii 1680 – 1700 pune în discuţie soluţiile provizorii propuse în anii 1620 – 1640, este api-ape fataL-Ca ea să implanteze şi în conştiinţa artistică, dezvoltându-le, răspunsurile propuse de artiştii baroci din secolul al XVII-lea. Primul baroc este, în esenţa sa, teologic. Enorma dezvoltare a

bazilicilor, a abaţiilor, a mănăstirilor, în Germania catolică şi în Europa danubiană, între anii 1680 şi 1720, corespunde unei extraordinare vitalităţi religioase în acest sector al Europei. Secolul sfinţilor culminează în Franţa între 1630 şi 1650; există deci, în ra – port cu Estul, un decalaj cronologic de o jumătate de secol şi mai bine. Barocul religios de la începutul secolului al XVII-lea poate fi considerat ca o tentativă de răspuns concret şi compensatoriu la sfidările lansate reprezentării intelectuale a creştinătăţii, de către universul infinit scris în limbaj matematic, din care Dumnezeu, Deus absconditus, fuge ia în

2 nnt mu nu tiuno-ciiuciiya. i. viai unui UIS tanţa dintre Dumnezeu şi ceea ce este creat, minând bazele teologiei naturale scolastice, revoluţia intelectuală din prima jumătate a secolului al XVII-lea are drept rezultat o teologie mult mai centrată asupra întrupării. Refuzând interpenetrarea anodină a sacrului şi a cotidianului, ea schiţează o religie dualistă pietistă de aşteptare oarecum pasivă a desăvârşirii împărăţiei lui Dumnezeu. Anii 1620 au schiţatmoştenirea laică, cea care, după cum am văzut, triumfă în gândirec Tserolului al XVIII-lea. Îngăduind salvarea esenţialului cu preţul delimitării celor două foruri. În aceste condiţii, spaţiul sacru al cultului Hprinp nu spaţiu-refngin care dă către realitatea tangibilă a supranaturalului. Chiar cu preţul unei anume iluzii – realizată tehnic ca şi în teatrul baroc, unde jocul se desfăşoară pe o scenă îndepărtată, separată de public, o scenă a iluziei ce permite în felul său afirmarea existenţei unei realităţi distincte. A producedovezi aproape materiale cu privire! Ia existenţa unui mediu divin complet gpparat, iată către tin-o Ferica Vwnrăim npânri – Pil TWninj şi „Rnrmmirii, iată în ce constă perfecţiunea barocului german ÎN P1*71 Secol al Luminilor-A afirma existenţa unei lumi de dincolo pe chre eseiştii şi ateii o neagă, a afirma existenţa unei lumi de dincolo care este un refugiu, înseamnă, la limită, singurul mod acceptabil, pentru sectoarele cele mai raţionaliste ale opiniei publice luminate, de a concepe religia. Astfel pot să coexiste două lumi care nu riscă să se întâlnească între ele. Bazilica din secolul al XVIII-lea poate fi interpretată ca afirmarea unei biserici triumfătoare; ea este totodată expresia moştenirii laice, a separării vieţii autonome a lumii raţionale de lumea de dincolo. În anumite

privinţe, cazul bisericii SfântuLIoan Nepomue că te-unul dintre jeele mai semnificative. Egid Quirin de patruzeci de ani, a început să se gândească la gloria sa postumă. În 1731, s-a hotărât deci să construiască, alături de propria-i casă, o biserică al cărei donator să fie tot el. Dedicat sfântului Ioan Nepomuc, edificiul a fost zidit între 1733 şi 1750. Este o bisericuţă care măsoară în lăţime mai puţin de zece metri; relativ înaltă şi strâmtă, având de jur-împrejur o tribună nu prea adâncă, ea comportă două altare, unul la parter, celălalt, deasupra. Tribuna se sprijină pe nişte îngeri-cariatide mai mult sau mai puţin aplecaţi înainte. Cornişa superioară se înalţă şi apoi coboară, în nuanţe de aur stins, de maron, de roşu întunecat, ce strălucesc dintr-odată în umbră când sunt atinse de lumină […] O fereastră înaltă, la răsărit, este aşezată astfel încât un grup reprezentând Sfânta Treime apare în contre-jour: Dumnezeu-Tatăl, ţinând în mână crucifixul, are deasupra sa pe Duhul Sfânt. Ei sunt înconjuraţi de îngeri şi lasă impresia unei fantastice şi totodată miraculoase realităţi". Pevsner, din care luăm aceste amănunte, nu ezită să vadă în această biserică însăşi perfecţiunea barocului religios, sifuind-o chiar înaintea-bisericii din Rohr, din Wfeñbúrg sau a acelui Transparente din catedrăla-dih Toledo, în măsura în care este sensibil la coordonarea perfectă „a unei compoziţii strict arhitecturale cu simple efecte de trompe-l'oeil, totul producând o extraordinară senzaţie de surpriză care se poate transforma uşor în fervoare mistică".

Această impresie a unei realităţi de netăgăduit a lumii de dincolo, a unui inaccesibil făgăduit oamenilor prin sacrificiul unic şi perfect oferit pe cruce şi actualizat la nesfârşit pe altar, poate fi regăsită în toate bisericile din anii 1670 – 1750, în Germania de Sud, în Austria, în Spania. De asemenea, ea este creată şi de biserica Teatinilor din München, de mî năstirea din Grenada, de amenajările menite a pune în valoare Transparente-le din Toledo.

— 1

teatrală. Ritualul catolic netolerând ca, „în timp ce fac înconjurul deambulatoriului, credincioşii să poată trece îndărătul tabernacolului, [a fost imaginat] un dispozitiv […] care să îngăduie ca Sfântul Sacrament să fie văzut şi adorat atât din deambulatoriu cât şi din nava

bisericii". În centru, o monstranţă de sticlă, acel Transparente, sau ostia, trupul lui Christos, ocupă punctul central „al unui decor de altar de o măreţie nemaiîntâlnită, terminat în 1732". Un întreg ansamblu de efecte de trompe-l'oeil măreşte spaţiul din jurul trupului lui Christos, în timp ce cerul este prezent deasupra locului sacru unde se realizează misterul întrupării în sacramentul altarului, „îngerii înconjură monstranţa, mascându-i suporţii, şi, de la ceata lor, privirea noastră se înalţă către personajele din marmură policromă ale unei Cine care se desfăşoară la o înălţime prodigioasă, chiar sub picioarele Fecioarei ce se înalţă către ceruri. Pentru a spori această impresie de apariţie miraculoasă, întreg acest decor este scăldat într-o lumină ce-şi află izvorul undeva îndărătul nostru, într-un mod care aminteşte întrucâtva de eclerajul indirect al teatrelor noastre moderne. Arhitectul a suprimat micile bolţi ale unei părţi a deambulatoriului [...] El a acoperit marginile acestei breşe cu o mulţime de îngeri, apoi i-a pus deasupra un vast clopot şi o fereastră. Un val de lumină aurie năvăleşte prin ea, cade pe îngeri inundă traveea deambulatoriului unde se află vizitatorul şi, în cele din urmă, luminează altarul, statuile şi monstranţa. Când, pentru a contempla sursa acestei lumini supranaturale, ne înălţăm ochii, îl zărim pe Christ deasupra îngerilor, în claritatea strălucitoare a sticlei, tronând maiestuos, înconjurat de profeţi şi de mulţimile cereşti" (N. Pevsner). La Toledo, ca şi la München, există o prezenţă fizică a lumii de dincolo. La fel de reală ca şi Scrisorile filosofice, cu care această artă este strict conspaţii-timp aproape fără contact între ele are drept rezultat o falsă contemporaneitate.

Arta aceasta este şi o artă a contactului. Ea se străduieşte să traducă, cu ajutorul unui ansamblu de mijloace materiale, întâlnirea cu Dumnezeul ascuns. Transverberaţia Sfintei Tereza de Bernini comunică în felul său propriu experienţa mistică. Moartea Sfintei Scolastica, de Jean al II-lea Restout, realizată în jur de 1730, încearcă să concretizeze, cu mai puţină convingere, dar cu virtuozitate şi o anume inspiraţie fericită, prezenţa cerului. Transverberaţia cunoaşte o întreagă descendenţă, prin mijlocirea barocului din secolul al XVIII-lea.

Contactul-se stabileşte la nivelul sfinţii lui – sacramgnt. Iată de

ce transparente este un element aproape obligatoriu al barocului religios, şi este bine să ne gândim şi la baldachinul imitat al lui Bernini; altarul central al bisericii din Vierzehnheiligen, punct de convergenţă a privirilor şi a tuturor eclerajelor, centru focalizator al tuturor traiectoriilor eliptice care împresoară spaţiul sacru al bazilicii, pune în valoare în mod fizic misterul inexprimabilului. Transsubstanţierea, răspuns catolic dat îndepărtării infinite în spaţiul matematic fără de sfârşit al lui Dumnezeu, Deus absconditus, este închisă în pedagogia naivă, realistă şi eficace a arhitecturii baroce. Barocul religios s-a pus în slujba transsubstanţierii: transsubstanţiere pe care Cina cea de taină protestantă o refuză, întrupare pe caff o neagă gândirea filosofică, de care Dumnezeul impersonal (Deus sive Natură)-a [Tui Spinoza nu duce lipsă, de vreme ce el este imanent lumii, Marele Arhitect al universului dezinteresându-se de opera sa, din ce în ce mai autonomă la succesorii lui Newton. Arhitectura religioasă din prima parte a secolului al XVIII-lea, solidară cu concepţia lui Bernini şi a lui Borromini, este o arhitectură combatantă, a Contrareformei din secolul al AVli-lea, aaapiinciu-se iara mei o umcuftafe" apo Togeticii antifilozofice din secolul al XVIII-lea. Ea este demonstraţia Prezenţei Reale. Europa protestantă are aceleaşi probleme, sau aproape. Protestantismul de tendinţă pietistă care ia fiinţă la sfârşitul secolului al XVII-lea, ca răspuns la fenomenul de uscăciune raţionalistă, este şi el o religie an lumii de dincolo şi, mai mult încă decât Reforma catolică, se află. În slujba. unui Deus abr sconditus, deci a întrupării, o întrupare realizată prin sacrificiul unic şi desăvârşit, deci inactualizabil. Arhitectura de piatră şi de stucatură nu poate exprima eternitatea. Miracolul pe care contrapunctul arhitectural nu-l poate evoca în acest caz este vizat de contrapunctul muzical, de catedrala plină de sunetele şi acordurile marilor orgi ale lui Silbermann, puse în slujba lui Bach. Iată de ce Pevsner a putut spune, în legătură cu biserica din Vierzehnheiligen: „Acest stil este în raport cu arhitectura ceea ce fuga este în raport cu muzica".

Barocul civil a pus în slujba statului, într-o societate bine orânduită, pe categorii sociale, mijloace concepute iniţial spre a demonstra supranaturalul. Ţăranii, cărora li se îngăduie, în anumite

zile ale anului, să contemple decoraţiile palatelor princiare din Germania alpestră şi din Europa danubiană, află ce distanţă de nedepăşit îi separă de universul categoriilor superioare, care este şi cel al principelui. Dar, prin chiar aceasta, lumea superioară se face cunoscută. Palatul baroc este în serviciul unei comunicări, în aceeaşi calitate ca şi bazilica. Pentru sărbătoarea care marchează încoronarea, nunta, botezul princiar, micul stat princiar din Europa mediană se dăruieşte spre a fi cunoscut, iubit şi slujit într-un elan afectiv care îşi are valoarea şi eficacitatea sa.

97

5 – c. 65»

Într-un cuvânt, estetica din secolul al XVIII-lea este foarte solidară cu cea a Renaşterii şi, în mai mică măsură, cu cea a barocuiui am secoluu ai. un-lea. um este Lazul să amintim că barocul s-a născut, istoric vorbind, în perioada cotiturii fundamentale a gândirii europene, din Renaştere, deci dintr-o estetică clasică; că Franţa, în jur de 1660 – 1680, şi Anglia, în perioada lui Jones, Wren şi a palladienilor, pe vremea reginei Ana şi a lui George I, au putut menţine, într-un ocean baroc, câteva insule de clasicism. Barocul este o posibilitate în interiorul sistemului plastic izvorât din Renaştere, antiteza, într-un sistem care comportă o teză clasică. Oceanul baroc poate deci în fiecare clipă să-şi zămislească din nou contrariul său aparent, care este de fapt doar elementul său complementar. Estetica din secolul al XVIII-lea se înserează într-o structură pluriseculară alcătuită, mai întâi, dintr-un ansamblu de date, de mijloace, de forme, de condiţii economice şi sociale cu evoluţie foarte lentă. Societatea şi economia secolului al XVIII-lea sunt, văzute în totalitatea lor, mai bogate, dar mutaţia vine mai târziu. Au loc ameliorări tehnice, inovaţii de detaliu, dar secolul al XVIII-lea recurge în mod necesar la mijloace ceva mai bine stăpânite, de care dispuneau înainte arhitecţii, pictorii şi muzicienii Renaşterii şi ai primului baroc. În sfârşit, comanda socială nu se modifică fundamental înainte de cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Iată de ce nivelul anilor 1680 – 1720, cel al regresului demogafic şi al crizei conştiinţei europene, se situează mult mai mult pe un plan de continuitate decât pe un plan de ruptură

estetică. Dar această cotitură modestă este o cotitură sigură. Ea se poate caracteriza printr-un ansamblu de semne indiscutabile: noul avânt pe care-l capătă barocul religios şi barocul de stat, în Germania catolică şi în Europa danubiană. Construirea, în Germania protestantă, a infrastructurii contrapunctului de orgă, aflat la apogeul său; inovaţiile subtile ce au loc în Franţa şi în Anglia: Anglia continua u „— i r* – o distanţare de stat, afirmarea unei noi pături cociale, a spaţiului urban şi a trupului, în cadrul unui reflux al Reformei catolice şi odată cu tulburarea pricinuită de criza de conştiinţă, favorizează elaborarea unui nou decor pus cu mult rafinament în serviciul simţurilor.

Teatrul, opera

După ce am stabilit că are loc cotitura, suntem siliţi să întreprindem un studiu rapid pe sectoare. Trebuie să începem cu teatrul şi cu muzica. Muzica domină întreg secolul al XVIII-lea şi în această privinţă, perioada Luminilor ajunge la adevăratul său apogeu, adică y, npon mi Rarh şi a inj Mozart. Putem urma alte căi, dar nu putem merge mai departe; o singură dată absolutul a fost atins. Dar teatrul? Secolul al XVIII-lea a avut pasiunea acestei mari liturghii sociale. Şi totuşi, reuşitele sale sunt precare în materie de comedie şi de tragedie. Secolul al XVIII-lea a scris teatru din plăcere sau'în scopuri pedagogice, nelăsând drept moştenire nimic comparabil cu operele din secolul care îl precedă, cele ale lui Shakespeare, Lope de Vega, Calderón, Corneille, Racine; secolul al XVII-Tcă a fost pentru Europa secolul unic al poemului tragic. Oricât de admirabil ar fi efortul unor autori ca Marivaux, Voltaire, Goldoni, Sedaine, Alfieri, Goldschmidt, Beaumarchais, Lessing, şi chiar al acelui Goethe care a scris Götz von Berlichingen, operele lor, pe măsură ce trece timpul, nu înseamnă cu adevărat mare lucru. Secolul al XVIII-lea îşi exprimă geniul teatral asociindu-l intim cu muzica. Teatrul din secolul al XVIII-lea este – orcorn: Joan-Phiebpe Rameau, Pergolesi, Haendel, Glück. După Mozart, s-a întors o filă din istoria muzicii. Născută în primii ani ai secolului al XVII-lea, opera îşi scrie cele mai frumoase partituri în secolul al XVIII-lea; apoi îşi supravieţuieşte, devenind un spectacol desuet, martor al unei societăţi definitiv perimate.

<Qpgra – căci trebuie să începem cu ea, ceea ce constituie un

avantaj enorm – se înscrie într-o cronologia scurtăj ea s-a născut înTE – alin barocă –, la începutul secolului al XVII-lea, îtrtr-o societate aristocratică, adică într-o mare bogăţie, TÂşr „rtirrrre nu 3-pănit îndeajuns de costisitor pentru ca acest copil să fie împodobit în vpsmirită vrprimpp-7 lsZpp-Opera vede lumina zilei în Europa mediteraneană care, ia începutul secolului al XVII-lea, rămâne, timp de încă un secop laboratorul este de al Europei. La început este un spectacol de Curte: „publicul este alcătuit din prinţi, curteni, ambasadori". Dovadă lista invitaţilor la căsătoria Ivtanelde Medici cu Henric al IV-lea, ce are loc la Florenţa, la 6 octombrie 1600; istoricii teatrali, amatori de date exacte, văd în ziua de 6 octombrie momentul când se naşte spectacolul de operă. În sfârşit, o altă dată italiană este cea din 1637, când are loc primul spectacol public de operă, odată cu deschiderea teatrului San Cassiano din Veneţia. Preţul biletului este enorm, de 4 lire „veneţiene. Dar reprezentaţia se bucură de un asemenea succes, catharsis-ul social obţinut prin acest spectacol de Curte popularizat este atât de evident încât, dat fiind ajutoarele acordate de principe şi cererea foarte mare manifestată de public, preţurile scad. Începând din anii '70 ai secolului a. LXVII-lea, spectacolul de operă pentru popufaţa oraşelor, în vechea civilizaţie a agorei care este cea italiană, este accesibil aproape tuturor., De acum înainte, în Italia, liturghia jrpliginagă este Hiih1 ală-prm-J3 pară T de oJitiir = … ghiesocială. Din acest centru italian, opera a cucerit, prin unde concentrice, unul după altul, diferitele spaţii culturale al e Europei baroce, în Franţa ajunge pentru „prima dată în 1647, când o trupă italiană interpretează la Paris i nomice care urmează KazDoiuiui se Treizeci je Ani, vede apărând pe teritoriul ei, încă din 1650, teatre stabile puse în slujba acestei posibilităţi de evadare oferită de arta operei italiene. Viena (cea italiană) posedă, încă din 1652, o operă construită de Giovanni Bumggtrrti Hamburgul îşi are opera sa în 1678, urmă FUE. München şi de Dresda, mândră de a sa Opemhaus, din 1719. Berlinul nu îşi va avea opera sa decât în 1742. În Anglia, opera este introdusă de Íñigo „Jones, iar în 1656 este reprezentată „la Rutland House, pe domeniul de Avenant, prima operă engleză, The Siege of Rhodes".

Cum se explică acest succes? El poate avea două cauze. Rolul operei ca punte socială într-o societaţe EUN iomrhio puternică. Participarea de sus la un spectacol de Curte are acelaşi rol ca şi serbarea barocă san intrarea rituală, la date fixe, a poporului de la ţară, în grădinile şi în galeria reşedinţei princiare, adică un rol coordonator. Atenuând-o pentru o clipă, ea face mai suportabilă indispensabila distanţă socială; ea menţine un minimum de comunicare necesar echilibrului politic, constituind, pe de altă parte, evoluţia irezistibilă a artei muzicale. Muzica medievală este o polifonie „vöcälă T Muzica Instrurppntală se afirmă tot, mai millt începând din secolul al XVI-lea. Ea va duce la diminuarea treptată a rolului vocii omeneşti. Pe lângă făptui că nu-i uşor să înlocuieşti vocea, care este cel mai nuanţat şi cel mai sensibil dintre toate instrumentele muzicale, această ruptură va provoca mari rezistenţe. Cunoaştem refuzul calviniştilor de a nu accepta să folosească" Th cadrul cultului religios decât vocea omenească. Va fi o experienţă crudă pentru Bach, în perioada şederii sale la Coethen (1717 – 1723). Opera este un alt mijloc – un fel de cor profan – de a menţine]

Opera este, totodată inttim asociată cu o inovaţie-capitală a Italiei baroce: scena în trompe Iluzii. Poemul muzical îşi desfăşoară „spectacolul convenţional pe o scenă îndepărtată de public şi izolată de acesta prin proscenium şi prin locul unde se află orchestrai în Italia – tot în Italia! – teatrul a căpătat în secolul al XVII-lea acea formă pe care, în esenţă, şi cu puţine modificări, secolul al XVIII-lea a primit-o şi a lăsat-o moştenire secolului al XIX-lea. Hélène Leclerc, care a consemnat istoria acestei transformări capitale într-un studiu de autoritate, rezumă ceea ce constituie poate moştenirea esenţială lăsa" tă de Italia Europei Speninliii T.liniini1" 1 „Sfena în tmmpp Hoeil în pprsppetjvă în] imaşinăriua. sale, parcă magice, dindărătul prosceniumului şi al sălii Etajate cu loji, care au găzduit toate formele dramei până la reacţia recentă în favoarea «scenei deschise», nemaiurmărind simulacrul unui alt loc, sunt invenţii ale Italiei din perioada Renaşterii şi a secolului al XVII-lea, când literatura pălea, dar când geniul plastic se transforma şi prolifera". Pentru Hélène Leclerc, „această concepţie răspundea aspiraţiilor unei societăţi căreia îi plăcea

ostentaţia". „Ar însemna însă, fără îndoială, să rămânem la suprafaţa lucrurilor, dacă ne-am mărgini la această constatare. După toate probabilităţile, semnificaţia mutaţiei care se produce în spaţiul teatral în secolul al XVII-lea este mult mai profundă. Scena şi sala alcătuiesc în secolul. al XVIII-lea – când, în 1759 râa Pâr" is; „ultimele vestigii ale interpenetrării dispar odată cu banchetele de pe scenă – două lumL.com. plet separate. Într-o perioadă a cunoaşterii fenomenologice. scena este asemenea lumn. pe care savantul nu o cunoaşte decât printr-un reflex al ei; între public şi scenă, distanţa este totodată o proiectare a spaţiului social într-o societate ierarhizată, al cărei evantai este larg pidă a spaţiului privilegiat al spectacolului cu structura matematică abstractă a universului infinit, ce nu poate fi deloc cunoscută în esenţa sa; dar un lucru este sigur: arhitectul barocului religios se inspiră din ceea ce se petrece pe scenă, din tehnicile pe care arta inginerului le pune la punct datorită cunoaşterii unei geometrii fizice a luminii. Autorii de transparentes, arhitecţii marilor bazilici baroce au profitat de lecţia scenei italiene. Ne putem chiar întreba în ce măsură filosofia mecanicistă a universului a beneficiat ea însăşi atât de arta inginerului, cât şi de arta inginerului de scenă, a maşinistului creator de iluzie. Educaţia fenomenologică a Secolului Luminilor trece prin operă, microcosmos al universului mecanicist, lipsit, ca şi teatrul dătător de iluzii, de orice realitate esenţială.:

„Italia a descoperit una dintre formele de exprimare cele mai originale ale geniului său plastic în scenografie, această artă a iluziei optice, a cărei naştere şi ale cărei avataruri sunt intim legate de avatarurile perspectivei [...]" În secolul al XVII-lea-scenografia devine arta decorului tp? trQ! – vă avri-m-perspectivă. Primele baze fuseseră puse de Sebastiáno Seriio, care publică la Paris, în 1545, o A doua carte despre perspectivă. Începând cu Practica della perspettiva de Daniele Barbaro, apărută la Veneţia în 1568, ritmul publicaţiilor şi al căutării se precipită. Matematicianului Guido Ubaldus îi revine meritul de a fi pus (în de Scenis, carte apărută în 1600) „bazele matematice ale scenografiei, elaborând teoria punctelor de fugă ale perspectivei". Paralel, se dezvoltă o întreagă maşinărie foarte complexă, iar

arhitectura intră şi ea în joc. Nicola Sabbattini, a cărui carte, Practica di fabricar scene e macchine né teatri, publicată la Pesaro, în 1637 – 1638, se va bucura de un succes îni-ul unic v-u giioicic, laia luvemaid şi gieucuci mecanică a prismelor rotitoare (la scena vor satilis). În Anglia, Íñigo Jones va fi apărătorul soluţiei moderne a scenei cu culise, care asociază teoria punctelor de fugă cu o maşinărie relativ uşoară, deci eficace. Dar, încă din mijlocul secolului al XVII-lea, progresele cele mai rapide au loc în domeniul scenei picturale cu mişcare rotitoare, sub egida lui Giacomo Torelli de Fano, supranumit vrăjitorul. Şi Torelli recurge încă din plin la tot felul de maşinării. Ultimele decenii ale secolului al XVII-lea se bizuie pe progresele a ceea ce numim în mod jthjşniiit.

— Uw. Îi iii-iii pir turn! în acest domeniu presupus modest, două mar; mimp Hnmină întreaga Europă a Secolului Luminilor: iezuitul AH (frea-pozzen familia Galii Bibiena. Prospettiva di pittori e architetti, publicată în italiană între 1693 şi 1700, va fi tradusă în aproape toate limbile. Ea este contemporană cu aşa-numitele „teatre sacre" ale Bunului Dumnezeu, ale căror spectacole se desfăşoară în timpul sărbătorilor religioase. „Pozzo insistă asupra liniei oblice a culiselor, care îngreunează stabilirea unghiului de vedere, dar sporeşte iluzia optică, îndulcind desenul liniilor. Cele şase culise pe care el le preconizează de o parte şi de cealaltă a scenei erau din ce în ce mai mici pe măsură ce se apropiau de fundul scenei […]" Totuşi, Pozzo rămâne credincios decorului simetric; el nu descentrează încă unghiul de vedere. Acest ultim rafinament va fi opera unor decoratori ca Galii Bibiena. „Aceşti prodigioşi decoratori şi arhitecţi ai teatrelor princiare au propagat în Italia, în Germania şi în Austria [e vorba deci tot de spaţiul privilegiat al barocului tardiv italian] ultimele manifestări ale unei arte de Curte" ajunsă la apogeul ei. Marile tratate se succed: 1711, 1731. Arhitectonica nu mai este văzută din faţă, ci dintr-o parte, iar scena capătă un aspect fantastic şi imens. Se impune o nouă jjjjtort. mă, capabilă să înglobeze această scenă Hproratoare de spaţin Ţ.pI mai mnrr iijrrpi nostimi al lui Palladio este un teatru, Teatrul olimpic e] în Y.i ren 7 a, un amfiteatru semieliptic inaugurat 4 n 15.85. Monumentul acesta se inspiră prea mult din reminiscenţe antice. O parte din

construcţiile secolului al XVIII-lea vor continua să fie în relaţie de dependenţă faţă de modelul clasic al lui Palladio. Anglia îşi plăteşte tributul prin prestigioasele opere ale lui Íñigo Jones şi Christopher Wren: Drury Lane, Covent Garden, Haymarket poartă pecetea lor. Progresul cerea totuşi o înlăturare a soluţiilor prea puţin teatrale, prea exclusiv arhitecturale ale lui Palladio. Teatrele din secolul al XVIII-lea se înscriu într-un dreptunghi tot mai alungit în sensul adâncimii, prin care spaţiul scenic obţine o tot mai vastă perspectivă.

În ceea ce priveşte partea din teatru rezervată spectatorilor, secoau Tal XVIII-leao modifică jinmulţind numărul lojilor. Ele sunt o consecinţă a accesului obţinut de unpublic care plăteşte, (la Veneţia, în lbJV, mai întâi). Iluminatul – lămpile cu ulei sau lumânările de ceară albă – progresează. În secolul al XVIII-lea se impune obicei Tife-a lăsa sala în întuneric înainte de începerea reprezentaţiei. Câţiva privilegiaţi aprind totuşi în „acest răstimp un fel de lumânărele (cerini); datorită lor, ei pot citi textul libretelor vândute la intrare; păstrate în bibliotecile noastre, ele poartă încă şi astăzi urme de arsuri şi de picături de ceară. Sfârşitul secolului al XVII-lea a fost mai ales sedus de procesele mecanice ale maşiniştilor decoratori. În secolul al XVIII-lea, Italia răspândeşte în întreaga Europă o adevărată patimă pentru bel canto. Neapolul se situează în fruntea operei italiene, un Neapole care rămâne cel mai mare oraş italian şi al treilea oraş din Europa. Cum gustul Secolului Luminilor conferă valoare registrelor vocale înalte şi cum femeile au fost multă vreme ţineapolul, oraş tulbure şi crud, s-a specializat i în castrarea unor nefericiţi copii, vânduţi unor profesori de bel canto călăi, de către familiile sărace din cartierele cele mai mizerabile; unul dintre ei, cel mai celebru, Farinelli, a guvernat Spania – cel puţin aşa pretind ambasadorii francezi – sub domnia lui Ferdinand al VI-lea şi a reginei portugheze, mari amatori de muzică vocală. Părerile – în această Europă împătimită de operă – cu privire la talentul castraţilor sunt foarte diferite. Să spunem în treacăt că Charles de Brosses şi Jean-Jacques Rousseau sunt adversari înverşunaţi ai acestei soluţii.

f După opinia călătorilor veniţi din Nord, pul blicul italian nu ştie să se poarte cum trebuie la operă, după cum nu ştie să se poarte

cum trebuie în biserică. Deşi parterul, unde spectatorii stau în picioare, manifestă un mare entuziasm, publicul din loji afectează o mare indiferenţă. Nu se face linişte decât atunci când sunt cântate ariile cele mai importante. Aşa-numita barcaccia, alcătuită din mai multe loji reunite şi ocupate de membrii aceluiaşi grup, prelungeşte viaţa de societate până în faţa scenei. „De Brosses a jucat şah [cel puţin aşa se laudă el] într-un teatru italian" (Bronisław Horowicz). La Roma, în ciuda interdicţiilor pontificale, mulţi se dedau la jocuri mai puţin inocente. După Tor di Nona, de la Roma, teatru dărâmat în 1697 sub papa Inocenţiu al XII-lea, Alibert şi Capranica, spre a nu mai vorbi de Veneţia şi de Neapole, deţin în secolul al XVIII-lea primul loc în ierarhia locuri lor deocheate. În 1737, la Neapole, cu prilejul inaugurării teatrului San Carlo, construit de Charles de Bourbon, s-a făcut o tranzacţie fi naririară cu totul curioasă. „Lojile aU-fost vândut. p, devenind proprietatea celo Fxelurmau a le ocupa, la un preţ variind între.580 şi 770 ducaţi", putând fi şi închiriate cu o chirie anuală de 180 – 230 ducaţi. La San Carlo din

INC J-" – 1 – o: r. – 1 –".

pentru pe incipe, o strictă, disciplinăe & ntrustând cu obiceiul italienesc: ptvblk-ul nu are – d-piiji. să aplaude, să aprindă luminări spre a-şi manifesta astfel aprobarea, să ceară ca aria să mai fie cântată încă o dată, toate acestea fiind privijegiui J. egelu i.

Problema majoră cu care se confruntă arhitecţii de săli de operă – problemă majoră şi problemă nouă – este cea g jacusticii, ale cărei exigenţe trebuie acum conc ÏÏÏ – ăâë eu' cele – odinioară unice şi suverane, ale perspectivei. Este preocupare înrudită cu cea a constructorului de instrumente muzicale, dar mai complexă, dat fiind obligaţia de a realiza o cutie de rezonanţă cu formă armonioasă. Sălile dreptunghiulare şi prelungi ale palatelor, galeriile tradiţionale unde aveau loc concerte, „plafonul plat şi pereţii lor verticali", ofereau condiţii favorabile propagării undelor muzicale. „Problema formală s-a pus odată cu necesitatea de a mulţumi un public foarte numeros", dornic să vadă şi să aucia bine, iara ca diferitele" categorii sociale să ne amestecate. Într-un spaţiu rëalizâïTS" o lerariiie în cadrul unui public care plătea în mod inegal [dar mai ales cu un statut social diferit:

publicul de operă este un micro-Sfişmos al societăţii dintr-un oraş italiant. Îngăduiau, de asemenea, menţinând un volum egal, includerea mai multor spectatori" (Hélène Leclerc). La sfârşit. iil seeninhii al yvTL-lpfi este realizată o acustică empirică ce să rezultate. uiimitoare. Arhitecţii italieni din acea epocă „au avut intuiţia unor forme şi a unor materiale favorabile". În secolul al XVIII-lea, le revine succesorilor lor, mai teoreticieni, grija de a sistematiza, de a fixa regulile, dacă nu chiar legile demersurilor empirice din cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, şi de a le propaga prin scrieri savante care, dat fiind complexitatea problemei, mizează mult gini gravate, descrise minuţios în texte de mare întindere, soluţiile descoperite în Italia au fost din plin difuzate în întreaga Europă a spectacolului muzical. Arhetipul sălii de operă din secolul al XVIII-lea îl constituie Tor di Nona din-Jkmaa1 e care Carlo Fo" ntana o construişe-Jără îndoială, inspirându-se din experienţa atât de reuşită a teatrului Farnese. Construit în 1671, devenit un ixx The desfrâu, teatrul Tor dinsloril Tva fi demolat în 1697 e către papa Inocenţiu iil. XHlea-Carlo Fontana cedase-probaKTân faţa modei care tocmai impunea lojile din avanscenă. Inconvenientul lor vizual este evident; totuşi, pe plan acustic, ele contribuie să îngusteze laturile, adunându-le către scenă. Ajungem astfel la planul în ormă de potcoavă realizat la Tor di Nona şi care se impune în întreaga Europă a Secolului Luminilor. Undele sonore condensate se desfăşoară mai liber către fundul sălii: astfel este aplicat principiul cutiei de rezonanţă. Triumful acestei concepţii arată felul cum, în hibridul care este spectacolul liric, latura spectaculară, deci cea a maşinăriilor ingenioase, care predomina în secolul al XVII-lea, lasă locul, în secolul al XVIII-lea, exigenţei muzicale. În descendenţa lui Carlo Fontana, Alfieri construieşte o operă la Torino, în jurul anului 1740, Soufflot, la Lyon, în 1753, Gabriel, opera din Versailles, în 1770, şi Parte, în 1782. Dar Argentina, construită de Teodoli la Roma, opera San Carlo din Neapole (1737) şi mai ales Scala din Milano, construită de Pier Marini în 1211 = 1778, sunt şi ele inspirat. e din strălucita şi t5 todată-eiemgra lor di inona. Un lucru este sigur: chiar dacă ţinem seama de mijloacele ei mult mai bogate, Europa Secolului Lumininilor a consacrat construirii unor mari săli de spectacole din piatră, stuc,

aurării şi marmură, o cantitate de mijloace comparabile cu cele de care a fost nevoie pentru înălţarea catedralelor din secolele al XII-lea – al XIII-lea, şi aceasta uuai pe unu piautrica suiiţuiiiur, în vederea unui misterios exorcism social. Este incontestabil vorba de o întoarcere a gândirii către lucruri.

Pentru cine sunt construite aceste săli? Pentru descendenţa lui Monteverdi (1567 – 1643) şi a şcolii romane, care se află la apogeu între 1620 şi 1660. Este şi perioada când cardinalul Rospigliosi, viitorul papă Clement al IX-lea, creează această variantă facilă ce se va bucura de un mare succes t-oper bârff (7 – 7 iT7—efirei intrigi se inspiră din repertoriul acelei commedia dell'arie ale cărei tipologii şi ai. cărei mimi au Jliveseliţp Qporul din cartierele sărace ale întregii Europe – În seC6 lur" aT-XVII-lea şi. În nenumărate variante, până la sfârşitul secolului al XVIII-lea", „bă poate chiar şi până mai târziu. După 1660, şcoala veneţiană duce mai departe tradiţia unei Rome epuizate, dar, în secolul al XVIII-lea, capitala operei este Neapole.

Alessandro Scarlatti, tatăl virtuosului clavecinist, s-a născut în Sicilia, în jurul anului 1659. El şi-a făcut studiile la Roma, apoi în nordul Italiei. A venit la Neapole în 1684, unde a fost dirijor la capela regală până în 1702. În general, este considerat iniţiatorul operei napolitane. Cât a durat perioada napolitană, adică între 1684 şi 1702, a scris în medie două opere pe an. În 1702 pleacă din Neapole, locuieşte la Roma şi la Florenţa până în 1707 şi se întoarce la Neapole, unde moaie în 1725. Cea mai mare parte a creaţiei sale (115 opere) este astăzi pierdută: este o abundenţă sau o neglijenţă care denotă o anume spontaneitate a unei arte devenite tot mai populare. Cel puţin sub acest raport influenţa lui Alessandro Scarlatti va fi fost decisivă. Nimeni nu a contribuit mai mult decât el la evoluţia orchestrei. Ceva mai sus am arătat contribuţia lui la evoluţia arhitecturii sălii de operă, care sacrifică tot mai mult efectele vizuale în favoarea celor acustice. În ultimele sale opere, t

109

SCALA DIN MILANO (1774 – 1778) (După Istoria spectacolelor, 1965, apud A. Nicoll.)

Construită în patru ani de Pier Marini, Scala este templul

spectacolului de operă. Proporţii gigantice ale scenei, acustică neegalată, netă separare a scenei, cutie de rezonanţă şi sală social ierarhizată prin excelenţă, după chipul şi asemănarea societăţii care supravieţuieşte în Italia de la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Tigrane (1715), Telemaco (1718) şi Griselda (1721), orchestra devine mai mare şi capătă un rol mai important. „După 1700, în acompaniamentul aşa-numitului recitativo strumentat-o, care constă în arii solo în stilul arioso, plasate în momentele de violentă tensiune dramatică şi de conflict interior [orchestra dobândeşte tot mai multă importanţă], Cântăreţul este întrerupt de sunetele puternice ale orchestrei, care subliniază astfel schimbările rapide ale stărilor sul, eieşii şi augcicata u tiiiuyic jiv/iluiwu pe care numai vocea nu le-ar putea exprima" (Donald J. Grout).

Italienii vor fi şi mari autori de librete de operă: Apostolo Zeno * (1668 – 1750) mai întâi, şi, mai ales, Metastasini (Pietro Antonio Tra passi, 1698 – 1782), cea mai mare glorie a Arcadiei, libretistul solicitat de toată lumea; a sa inelodramma se inspiră formal din drama grecească, de care se deosebeşte însă în ceea ce priveşte. – conţinutul. Bărbat adulat, comparat de contemporanii săi cu Homer şi cu Dante, este autorul aşa-numitei opera aria sub forma ei definitivă, cea a unei drame prescurtate. condensate în trei acte, „dramă întemeiată pe episoade din istoria antică, tratate astfel încât să fie adevărate exemple de virtute şi lecţii raţionale., de morală. O scenă caracteristică a unei opere de ăcesi fel se împarte în două părţi: un dialog util acţiunii (recitativul); exprimarea sentimentelor sau a cugetărilor (aria)".

Franţa l-a avut pe Luuji (1632 – 1687) care, paradoxal, a fost o adevărată fortăreaţă a tradiţiei franceze, opunându-se muzicii italiene, îi datorăm introducerea recitativului simplu sau cu acompaniament, fără de care nu există o adevărată desfăşurare dramatică. Pornind de la baletul muzical, el ajunge la ceea ce putem numi opera franceză… Jean-Philippe Rameau (1683 – 1764), care a ţinut să-şi arate cu orice prilej pietatea filială faţă de florentinul de la Versailles, va duce opera franceză cătlă perfecţiuae. -întrp timp, I ninotte, Campra şi Destouches montaseră, în 1697, Europa galantă, care constituia o întoarcere la balet. „Între 1697 şi 1735, dată când este reprezentată opera Indiile

galante de Rameau", aproximativ patrim ci de „opere-balet au fost reprezentate la Academia regală. În primul rând, Serbările veneţiene de Campra (1710), Elementele de La Lande şi Destouches (1721), Iubirile zeilor de Mouret (1727). Jean-Philippe Rameau reprezintă căzui aosoiut opus celui al geniului precoce. De origine din Burgundia, educat sever, elev mediocru al iezuiţilor, născut încă de pe vremea când trăia Lully, va fi cunoscut probabil debutul parizian al lui Glück şi al lui Mozart. Modest organist la Clermont-Ferrand, se stabileşte la Paris abia la vârsta de patruzeci de ani. Cariera sa este definitiv marcată de mecenatul lui La Popeliniere, fermier general, prinţ al finanţeâor-2 mtn & t amator de artă. „Între 1733 şi 1739, el creează cinci lucrări dramatice socotite a fi capodoperele sale: Hipolit şi Arida, Indiile galante, Castor şi Polux, Serbările Hebeei şi Dardanus" (Paul-Marie-Masson). Între 1739 şi 1745, Rameau nu mai produce nimic. Între 1745 şi 1752, creează vreo douăsprezece opere, dintre care mai importante sunt Plateea, Pygmalion, Zoroas + ru, Acante şi Cephisa. Este cunoscut rolul decisiv jucat de bătrânul Rameau în legătură cu aşa-numita ceartă din jurul teatrului Bouffons: iniţiator al tradiţiei franceze, el se ridică împotriva afirmaţiilor nedrepte şi delir-ante-ale lui. Jean-Jacques Rnussean sustinnfnţ-Tmţi-nini Hpx ligliensriar faptul că Rameau are dreptate-e-lipsit de importanţă, că ei Rousseau este cel care câştigă. Publicul francez, în pragul celei de a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea, mişcat în profunzime de surda revanşă a sentimentului, prea multă vreme încorsetat de raţionalismul practic al secolului al XVIII-lea more gallico, obosit de rigoarea clasică a stilului muzical francez – în Franţa, muzica, de la Lully la Rameau, este unul din rarele sectoare care nu a cunoscut deloc marea revanşă barocă –, urmează direcţia apărată de Rousseau, pentru că aşteaptă altceva.

Această aşteptare explică şi uimitorul succes – împotriva tradiţiei – al operei bufe: născută în secolul al XVII-lea – după cum am văzut –, opera bufă ajunge la apogeul ei în secolul al XVIII-lea, favorizată de reformele indirect la dezvoltarea şi la emanciparea unei opere comice.

— La originea operei comice se afla – cummedia în musica,

opera cu un libret comic, de lungime normală. Pe această linie se situează II Trionfo dell'onore de Alessandro Scarlatti, scrisă şi montată în 17 Î8. – Dar-3 devărata origine a npprm petă mult mai vech?! pa fiind ştrict napolitană şi constând în acel intermezzo practicat la Neapoleîn jurul anului lZlfl. Spectacolul dintr-o seară obişnuită cuprindea o opera seria în trei acte, întreruptă de două intermezzi. Primele intermezzi scrise în dialect napolitan îşi luau temele şi personajele din commedia dell'arte, cu inepuizabilul ei repertoriu. La început, aceste intermezzi erau creaţia unor obscuri compozitori. După Alessandro „HScarlatti, urmează Leo, Vinci, Hasse, Rinaldo da Gapua şi, în prim plan, Perj golesi, a cărui operă Serva padrona, reprezentată pentru prima oară la Neapole în 1733, dezlănţuie, în 1752, la Paris, cearta din jurul teatrului Bouffons.

Opera comică va fi contribuit cel puţin la înlăturarea unor prejudecăţi legate de tradiţia aşa-numitei opera seria, şi anume la o reabilitare a başilor. Cunoaştem costul uman atroce al gustului nebunesc pentru tenor soprano, locul devorator acordat soZo-ului. Datorită operei bufe, în secolul al XVIII-lea ansamblul va căpăta un rol tot mai mare. Ilustrată mai întâi de talente modeste, apoi de divinul Nicola Logroscino, la Neapole, începând din 1738, de Piccinni, Anfossi, Guglielmi, Paisiello, opera bufă va cunoaşte un PTiorrn» „pe popnl Pr Ea ajunge la apogeu în jur de 1760, datorită, în parte cel puţin, excelentelor librete ale lui Goldani *, şi va fi încununată de apoteoza mozartiană, de la Nunta Lui biqaro la Cosi jart tutt Pi frptând prin Dnjţ. Cirovqnni.

Dar această aşteptare pariziană va fi satisfăcută de Glück la capătul a ceea ce nu mai

Viij. v-iJinii v. WkAX UU J U XXX UXXXV – gvX lllllll unui tragic destin. Acest fiu al unui fost soldat al prinţului Eugène, pădurar al unui principe ceh, supus al dinastiei de Habsburg, Christoph Willibald Glück, născut la Erasbach, în 1714, în adâncul pădurii bavareze din apropierea Boemiei, depune mărturie în felul său cu privire la felul cum centrul muzical al Europei alunecă spre Germania de Sud, în timp ce ia sfârşit dominaţia universală a Thuringiei şi a Saxoniei. A fost format la Viena, într-un mediu de orientare italiană. Ca şi Rameau,

Glück nu este un precoce. La Viena, în contact cu Ranieri Calzabigi, „poet, dramaturg, estetician, financiar" (Georges Favre), el concepe noua operă, cristalizând mai mult decât creând linia dramei lirice, în momentul când domină neoclasicismul şi mania arhaizantă a antichităţii. Din colaborarea Glück-Calzabigi iau naştere, între 1762 şi 1769, Orfeu, Alcesta, Paris şi Elena, „unde preocuparea pentru dramă şi căutarea unor linii nobile şi simple trec în prim plan", replică dramatică a doricului arhaizant al faţadelor în stil Ludovic al XVI-lea.

Cariera pariziană a lui Glück este legată de soţia Delfinului, ce va deveni curând, adică în 1774, regină. Primul triumf al lui Glück, la 19 aprilie 1774, precedă cu puţin moartea lui Ludovic al XV-lea. Ecoul succeselor vieneze ale noii drame muzicale au ajuns până la Paris. „Consilierul municipal Du Roullet, ataşat pe lângă Ambasada din Viena", scrie un libret, o Ifigenie în Aulida, după Racine. „În focul entuziasmului, el realizează o partitură având o unitate şi o generozitate de ton încă niciodată atinse până atunci". Directorul Operei, Dauvergne, acceptă opera propusă, dar el simte că o asemenea dramă „le nimiceşte pe toate cele de până atunci". Între 1774 şi 1779, Glück-exercită, de la Paris, o dominaţie tiranică-asupra întregii Europe muzicale: liigenia în Aulida. Orfeu (2 august 1774), Acest (1776), Armida t-ei Echo şi Narcis – care rupe vraja. Glück, bogat şi încărcat de onoruri, îşi termină viaţa publicând studii teoretice a căror influenţă este durabilă. Condensarea acţiunii lirice, opţiunea pentru „pasiunile puternice", un limbaj direct, simplu, iată câteva dintre caracteristicile acestui neoclasicism al formei care se situează, de fapt, sub imperiul pasiunii eroice, în pragul unei epoci în care tensiunile sociale zguduie deja în profunzime subtilele echilibre ale Secolului Luminilor.

Opera, artă de compromis şi de echilibru, cu un destin mereu pus sub semnul întrebării, oferă câteva dintre exemplele cele mai tipice ale geniului Secolului Luminilor. Artă populară, dar simplă participare – publicul aplaudă, fredonează, asistă pasiv, departe de scena care-i creează iluzia unor visuri melodice –, opera, această creaţie bastardă, este prea intim integrată într-o liturghie socială 7 pentru a ajunge pe culmile artei. Privilegiul l acesta îi revine muzicii instrumentale.

Muzica până la Bach

Acordând un vast, spaţiu de exprimare vocii omeneşti – opera „a favorizat victoria totală a

Istoria muzicăăi-°Se-olul-ULunhni! of nu poate fi disociată de cea a construirii instrumentelor – Qiuzicale. Geniul Etirăpei-Secolului Luminilor are nevoie, pentru a se exprima, de un ansambkt „de ifiljroace: „pe „scurt –, decoarda ciupită cu claviatură şi de ancia-metalică de orgă.

Secolul al XVIII-lea muzical reprezintă un apogeu exact în măsura în care rămâne fidel tradiţiilor sale. Nicio ruptură, ci o evoluţie continuă. Şi în materie de muzică, deci, Europa

Europa Secolului Luminilor ne-a apărut ca punctul de sosire, deci de mutaţie, al unei lumi foarte vechi, născute între secolul al XII-lea şi secolul al XIV-lea, adică într-o perioadă pe care o numim de obicei evul mediu în deplinătatea lui. Secolul al XVIII-lea muzical începe-" – e o ipoteză zgârcită – în secolul al XVI-lea; (conform unei ipoteze mai generoase, în secolul al XIV-lea.

EL.foloseşte instrumente a căror fabricaţie a ajuns, de secole, Ia „o adevărată perfecţiune. El se dezvoltă în câteva provincii privilegiate, începând cu Germania Centraik-S-cântorilor, a scholae cantorum, a coru Tul şi acultului, asociind xântecul – şi-orga, în mijlocul mulţimii de-credincioşi. În Thuririgâa-Saxonia lui Johann Sebastián Bach, muzica „este singura artă la care" colaborează întregul popor. La începutul săcoluliii al XVIII-lea, Germania Centrală pare a fi realizat miracolul educaţiei totale. La limită, fenomenul Johann Sebastián Bach este rodul educaţiei, o victorie a acestor cantori care sunt mai întâi institutorii, învăţându-i pe copii să se roage prin muzică, aşa cum şcoala duminicală calvinistă îi învaţă să citească. După două secole de intensă pregătiie, Thuringia şi Saxonia din secolul al XVIII-lea au folosit Toate talentele unei populaţii al cărui geniu constă într-o îndelungată răbdare, toate posibilităţile unui instrument aflat la încrucişarea tuturor tradiţiilor europene, a unor tehnici treptat izvorâte din evoluţii seculare.

Secolul al XVIII-lea A xiezvolfeat-mtrâirmuzica aparatelor cu claviatură. Clavecinistii şi organiştii sunt adeseori unii şi aceiaşi.

Dovadă cei cinci, „constructori ai templului pe care Couperin, Rameau, Bach, Haendel, Domenirn-Scarlatti T-au înălţat întru gloria" aparatelor cu coarde ciupite"; trei dintre ei sunt totodată. cei mai mari clavecinişti şi organişti ai epocii lor: Quperiri, Dacii, naaiuui; aean-iriiippe Rameau s-a formaţia ay pl a şcoală de orgă din Clermont-Ferrand.

Să privim totalitatea instrumentelor cu corzi şi cu claviatură: este o veche „m oşteni rei" Eie pal" a să îi născut la mijlocul secolului al XIV-lea, împărţindu-se în două grupuri; instrumentele cu percuţie, instrumentele jai-CQ3 a: i rânpite. Secolul al XVIfî-lea a moştenit, am hfiEJfadiţii. Monocordul, manicordionul, clavicordu Tsint strămoşii acelui pianoforte de la începutul secolului al XVIII-lea şi ai pianului, apărut şaptezeci de ani mai târziu. Europa Secolului Luminilor a înglobat în moştenirea ei clavicordul, dar nu a făcut nimic cu el până la mutaţia din anii 1780 – 1790, care văd brusca afirmare a pzemo/ortelui. Clavecinul are aproape aceeaşi poveste. Născut în secolul al XIV-lea, transformat în secolul al XVI-lea, eh este înzestrat cu o a doua claviatură la sfârşitul secolului al XVI-lea. Marele clavecin de concert care se afirmă la sfârşitul secolului al XVII-lea, foarte perfecţionat acum, se desprinde din grupul celorlalte instrumente asemănătoare, alături de modesta spinetă şi de virginalul din Anglia. Englezii numesc în secolul al XVIII-lea harpsichord clavecinul complet, cu dublă claviatură. Astfel, locul clavecinului în muzica instrumentală din secolul al XVIII-lea decurge dintr-o alegere inconştientă. Spre deosebire de clavicord, clavecinul nu prelungeşte nota. Alegerea clavecinului, în ciuda limitelor sale, şi poate chiar dat fiind acestea, obligă la o anume estetică muzicală. Sau poate că el este rezultatul acesteia. Familia clavecinului pare să ia naştere aproape din nimic, odată cu o muzică originală, în preajma anilor 1620 – 1630. De unde şi – ascensiunea este lentă în Franţa, necesitând aproape un secol – succesul subit al virginalului în Anglia şi al modestei spinete în Ţările de Jos, în Germania şi în Italia. În cursul ultimelor trei sferturi ale secolului al XVII-lea, datorită muncii câtorva cale (Riichers, Loosemoor, Player), instrumentul îşi dezvoltă toate posibilităţile de care dispune: „Ultima ameliorare importantă de care el beneficiază în secolul al XVII-lea este cea privitoare la acordaj". „Violonistul opune re

diez lui mi bemol] câteva tentative pentru a «frânge» toate semitonurile octavei au rămas fără rezultat: instrumentul cu sferturi de ton nu este viabil". Problema este pusă astfel: „Cum să ajungi la un «acordaj egal», în care re diez să se poată confunda cu mi bemol?" Aici intervin intuiţia, virtuozitatea manuală şi urechea constructorului. „Soluţia constă […] în a diminua cu câteva come fiecare chintă şi, prin urmare, în a mări terţele". Acordajul egal astfel realizat va permite să se facă faţă unei noi exigenţe a compozitorilor francezi şi germani de la sfârşitul secolului al XVII-lea: aceea de a cânta în toate tonurile. Cu o jumătate de secol înaintea lui Bach, nemuritorul autor al Clavecinului bine temperat, constructorii de instrumente au răspuns acestei mari aspiraţii.

Nenumărate mici progrese tehnice sunt lăsate moştenire – după cum a arătat Norhsit Bufowek – de către constructorii de instrumente de la sfârşitul secolului al XVII-lea, muzicienilor din secolul al XVIII-lea: registrul de şaisprezece picioare, devenit lucru curent, pedalele introducând sau suprimând registrele care facilitează execuţia; pana de corb care se rupe sau se uzează rapid este înlocuită cu un vârf de piele, mai robust şi mai ales mai puţin dur. La Paris, propagatorul acestui sistem a fost Pascal Taskin. În sfârşit, şi din ce în ce mai mult, meşterii din secolul al XVIII-lea îmbunătăţesc instrumentele – spinete şi clavecine – pe care clienţii lor li le încredinţează, îmbogăţind registrul sunetelor grave. Această preferinţă pentru sunetele grave aparţine nevoilor manifestate de ureche pe măsură ce înaintăm în secolul al XVIII-lea.

lald 5LUJ/UJ „wwj-v.

progrese realizate, factura clavecinului tinde mai mult către rafinament decât către inovaţie". Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, marele clavecin de concert a ajuns să… aibă cincizeci şi cinci şi apoi cincizeci şi nonă de clape, iar diferitele grr) p) mi r-nr-ilnr au crescut până la patrusprezece, acestea fiind din aramă sau oţel".

După familiile de meşteri Riickers şi Conchet, printre cei mai mari constructori de instrumente muzicale din Secolul Luminilor Italia îi numără pe Rnssn, Zanptti, Tacani r. ri-lnfQ – acesta din urmă fiind, în prima jumătate a secolului, unul dintre inventatorii picinofortelui, ce

va revoluţiona arhitectura orchestrei încă de la începutul secolului al XIX-lea –, Zenti, Giusti, Sodio. În Flandra, după N. Dufourck, mai există şi „Heinemann, Bull şi Hagens, Dulcken, Bremer, Pelin. Taskin". În Germania se afirmă Gottf ned Silbermann, originar din Freiberg, în Erzgebirge, născut în 1683, mai cunoscut, împreună cu fratele său mai mare Andreas (născut în 1678) în calitatea sa de cel mai marg constructor de orgi din toate timpurile. La nivelul construcţiei, ca şi la nivelul execuţiei şi al compoziţiei, regăsim încă o dată acea misterioasă complicitate dintre ancie şi coarda ciupită. Alături de Silbermann trebuie să-i mai citäm şi pe Hass, Gleichmann, Hildebrand, care, de asemenea, construieşte orgi, şi care a transportat şi a restaurat în 1728 cea mai mică dintre cele două orgi din biserica Sfântului Toma de la Leipzig, o orgă în stil renascentist pe care Johann-Sebastian Bach a folosit-o între 1728 şi 1740; să mai adăugăm la această listă pe J.-N. Bach, Osterlein; în Anglia, pe Schudi, Broadwood, Hitchcock, Townsend, familia Kirkman; în Franţa, în sfârşit, pe Richard, familia Denis, Goujon, familia Blanchet, N. Dumont şi Marius.

Instrumentul este şi o mobilă somptuoasă şi o operă de artă. „Ne putem închipui uşor că au pa ce uavecmui, spineia sau virginalul au fost construite, clientul, la cererea sau la sfatul meşterului care le-a făcut, se adresează şi unui tâmplar, unui ebenist, iar apoi, unui pictor […] învelişul şi picioarele sunt opera ebenistului, consola claviaturii este făcută de meşteri care lucrează în os, în ivoriu, în baga sau în sidef; capacele sunt lăsate pe seama pictorilor, care le împodobesc, pe dinăuntru şi pe dinafară, cu figuri şi cu peisaje, cu scene mitologice. Căci instrumentul trebuie să fie deschis" (N. Dufourcq). Bruegel, Rubens, Teniers, Rosa şi Van Dyck au contribuit odinioară aproape tot atât de mult cât şi familia Riickers la faima clavecinelor flamande. La această ornamenta –, ţie se mai adaugă tot felul de devize, monograme, semnături. „Anumite spinete au fost înfrumuseţate cu pietre preţioase". Instrument de Curte, de salon, auxiliar indispensabil al muzicii de cameră, clavecinul ajunge să se impună, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, ca o semn al unei civilizaţii, al unei societăţi. Ştim care sunt consecinţele: în timpul Revoluţiei, marile autodafeuri ale clavecinelor pariziene. Clavecinul dispare odajjţ cu Revoluţia-., ca un simbol delicat

al unei epoci mfin TITE şi clemu 11 trecute

În slujbajyocLLsubţiratice şi plăpânde se află cel puţin cinci dintre-cele mai mari genii ale secolului al XVIII-lea: François Couperin.

Teap-Philippp fiameau, JohanfTSebastian Bach. (Seorg Friedrich-Haendel, Domenico Scarlatti. Upera lor – mai bine de o mie deupusurise întinde pe o jumătate de secol. Gloria lui Bach şi a lui Rameau nu a trecut de frontiera ţărilor lor decât după ce ei au murit; totuşi, Couperin, Haendel şi Scarlatti au fost aproape pe data-şi preţu'tineferri rmiuscuţlTOpera lor a contribuit mai mult decât oricare alta la unificarea spaţiului muzical european. „Idiomurile naţionale tind să se întrepătrundă şi să dea naştere unui vocabular internaţional".

(N. Duiourcq). Se pare că centru ultima oară în istoria artei muzicale, cei cinci izbutesc să menţină un fragil echilibru între stilul polifonic, această moştenire mult primejduită a trecutului, şi stilul omofon. „Linia melodică dă atunci o ultimă bătălie împotriva acordului. Mâine, armonia va câştiga această luptă. Europa muzicală [şi faptul acesta nu este neapărat un câştig] va renunţa la paralelismul planurilor şi al liniilor melodice". Astfel, prima jumătate a secolului al XVIII-lea realizează miracolul de a cuprinde întreg trecutul şi de a conţine totodată toate făgăduielile viitorului.

François Couperin, născut la Paris în 1668, fPtr-n familierie mil-ieni, este fiul lui P.harles (1638 – 1679), nepotul lui Louis (1626? – 1661) şi al lui François (1630 – 1700?). El învaţă să cânte la orgă. „În 1685, este numit organist la biserica Saint-Gervais, iar în 1693, organist al Capelei regale, fiind şi profesorul de clavecin al vlăstarelor regale", în 1694. Dă f lecţii în oraş şi contribuie la educaţia muzicală a unor viitori iubitori mujică, aparţinând cu precădere mediului financiar, acum în plină afirmare socială. Într-adevăr, aproape toată viaţa îl întâlneşâe încalea sa pe Michel-Richard de La Lande (1657 – 1726), care este cu unsprezece ani mai mare decât el; Franţa nu este yr Germania melomană a Curţilor regale. Cele patru cărţi ale sale consacrate, clavecinului apar în 1713, 1717, 1722, 1730. Având o sănătate şubredă, şi fiind un soţ şi un tată fericit, François Couperin se întoarce adeseori în ţinutul de baştină al tatălui şi al unchilor săi, /

Champagne. El îi inspiră o dragoste delicată şi cu totul neobişnuită pentru natură, pe care o exprimă în piese pe teme rustice, „printre care figurează acele Bergeries pe care le-a imitat Bach" (P. Citron). În primele sale două cărţi, i specialistul îşi mărturiseşte filiaţia certă şi profunda admiraţie faţă de arta lui Corelli, care moare în 1713, după ce dusese la apogeu tradiţia veneţiană, tocmai când apare prima

! 21 6 – c. 65

carie a lui couperin. nirsi-n în – pl Corelliân a treia carte, se cufundă în tradiţie şi Jşi-aeeentuează şi mai mult tendinţele lin-are. írucarteaa patra. „Nu vom discuta latura descriptivă şi pitorească a operei lui Couperin r originar dio Qiampagne – el este spumos precum vinul din ţinuţui său de baştină – frrt" (N. Duiourcq)! Este un om de tranziţie într-o perioadă de tranziţie. „Portretele-sale au uneori" o măreţie ce aminteşte de Ludovic al XIV-lea şi care îţi impune. „Este oare un Watteau al muzicii? Poate, dar este şi un Largilliére. Acest «autor minor» nu este lipsit de forţă. Autoritar şi puternic, precis şi chinuit, el trece cu fruntea „sus [...] Recitiţi a sa Passacaglia m şi minor".

Couperin moare în 1733, când Jean-Philippe „Rameau are cincizeci de ani. Prima carte de piese pentru clavecirtrdatează-din-lâúfi... Douăzeci de piese sânţiuiblicate în 1724. Între 1727 şi 1733 el-publică Noi Suite de piese pentru La-vecin. Rameau este mult mai sobru decât CpiipePHvfiind totodată şi mai organizat: „Cei doi se completează reciproc, aşa cum se completează Watteau şi Chardin" (N. Dufourcq).

Dar cel mai mare este tot Bach; acest râu este un fluviu, Heşi clavecinul nu reprezintă decât o mică parte din opera sa uriaşă. La Coethen, ţinut calvinist pe care nu l-a iubit niciodată, Johann Sebastián Bach a consacrat cea mai mare părte din activitatea să-filfivgci—nului. Prima carte a Clavecinului bine... – tempe-Hii „este din 1722. cele şase Suite germ" ™ se succed între 172R. şi JTL. Deşi îşi începe Smtele franceze la Weimar, în jur de 1713 – 1717 – Sub influenţa lui Couperin, şi Suitele engleze la Coethen şi Leipzig (1720 – 1725), el se consacră clavecinului până la moarte. Cea de a doua carte a Clavecinului bine temperat este din 1744.

Bach este primul care stabileşte în Germania – fapt ce are loc în mod curent în Franţa – o frontieră precisă într. e „grgă şi clavecin.

Icl – wliitu (at: vexriaţii şi publicată în. J.7 – 42 – ia cererea lui Goldberg, discipol şi prieten condamnat să calmeze cu ajutorul clavecinului nopţile de insomnie şi de suferinţă ale maestrului său Keyserling. 1742 este deci un moment culminant al Secolului Luminilor.

Haendel. a fost totuşi, în timpul vieţii, mai apreciat decât Bach. Ca şi el, s-a născut în 1685, în Saxoniala Halle-am-Saale (cu şaptesprezece luni după Rameau, cu douăzeci şi şapte de zile înainte de Bach). Familia sa era de origine din Silezia. Bunicul său Valentin, meşter căldărar, se stabilise în Saxonia în 1609, unde căpătase statutul de burghez. Fiul său cel mai tânăr, Georg, devine chirurg, şambelan al ducelui Saxoniei, apoi al prinţului elector de Brandenburg. Georg Haendel se căsătoreşte a doua oară, la şaizeci de ani, cu fata unui pastor, care îi dăruieşte patru copii. Georg Friedrich este cel de al doilea fin din această căsătorie. Haendel aparţine familiei geniilor-precoce la şapte ani cin la la orgă în prezenţa ducelui Saxoniei. Este desigur un miracol al geniului, 3 ărşi al impregnării muzicale din Germania Centrală şi al educaţiei saxone. Haendel îşi face educaţia muzicală şi totodată umanistă la liceul municipal din „Hâlle, unde profesează – cantorii celor trei principale biserici luterane din oraş. Wilhelm Zachow, organist la Marienkirche, îl învaţă să cânte la orgă şi la clavecin. Această întâlnire cu Zachgw, care fusese format de maeştri de talia unui Gerhard Prejşensin sau a unui Johann Schelle, îşi are importanţa ei. Acest mediu restrâns de la Halle, unde se află reuniţi, în decursul anilor 1690, pe băncile aceleiaşi şcoli, alături de geniul precoce al lui Haendel, şi alte talente foarte semnificative: un Gottfried Kirchhoff, un Johann Ziegler, un Johann Gotthilf Krieger, între alţii, este o adevărată pepinieră. Ca odinioară Schütz şi Kuhnau, jlucita universitate din Halle. La cincisprezece; ani, este un împătimit al operei, la şaptesprezece ani devine organist interimar al catedralei. La optsprezece ani, se află la Hamburg, unde va resimţi o mare atracţie pentru atât de apropiata Anglie-Docăljăach, acest cantor din Leipzig-vorbeşte un idiom-ce reprezintă o valoare universală”, el, care

nu a plecat niciodată din Saxonia, Haendel, copilul minune din Halle", apare, dimpotrivă, ca muzicianul ambulant prin excelenţă. Johann Sebastián asimilează citind, Georg Friedrich asimilează ascultând". Haendel vizitează, în decursul unei întregi vieţi încuni-ate-3 e3T03SS rfeeurile cele mai de seamă ale Europei muzicale-GIL – excepţia-ţi! antei, când Germania de Nord [Hamburg, Electoratul de Hannovra], când Germania de Sud, uneori Italia. Iar în cele din urmă – Anglia" a doua sa patrie. El este un martor! în ceea ce priveşte fericita întrepătrundere [ce are loc sub dinastia de Hannovra] dintre spaţiul cultural englez şi spaţiul cultural al Germaniei de Nord protestante. Creştin însufleţit de necredinţă arzătojqrp – care se exprimă în de neuitatul /VfgaţaJ [1741) –, el finanţează aproape singur mai multe fundaţii, ajutorul pentru văduve şi orfani Foundling Hospital; gesturi care, pe fmdulpâetismului german, poartă amprenta activismului anglo-saxon, într-un secol al binefacerii.

În afară de piesele sale pentru clavecin, Haendel (care trăieşte încă nouă ani după moartea lui Bach, stingându-se din viaţă în 1759, la şaptezeci şi patru de ani) lasă o creaţie colosală: 40 de opere, „— Tg6 de clue, arii sau cantate, psalmi sau motele7 – 5" Te Deum-uri, 18 antheme, o Funeral – nf! tvăm, 12 concerte de-orgăr-l & – Cancerti-grossi-Mxi-repertoriu de muzică populară, 2 Pasiuni şi ciclul celor 32 de oratorii. Neîndoielnic, trebuie să admirăm faptul că acest mare spirit teologic a găsit timp să se consalje jjjcitLViieiixujui. cu culegere pentru jjlavecin apare în 1720; Walsh editează, la Amsterdam, în 1732" şi 1733, două caiete cu operele de tinereţe ale maestrului, fără participarea sa; în 1735, la Londra, apar şase fugi sau voluntaries pentru orgă sau Harpsichord, în 1750, o sonată în do major. În acest ansamblu domină operele de tinereţe; esenţialul a fost scris între doisprezece şi douăzeci de ani. Când moare, în 1759, maestrul saxon devenit englez, clavecinul este de fapt în declin.

Mai rămâne Scarlatti. Mai mult decât Haendel şi pecât, „Bach, Domenico Scarlatti se leapădă de trecut. Pe clavecinul „pe cale de ai dispărea, el „pregăteşte viitorul sonatei pentru. jortepiano (1685 – 1757)". Acest napolitan, fiut al unuia dintre maeştrii operei, se naşte prea târziu într-o Italie în declin. Ca şi Haendei, dar pentru motive

diferite, el este condamaaifr să călătorească. Va" contribui, prin chiar aceasta, împreună cu el, la reunificarea spaţiului muzical european. '71 lucrat la Vfiaetia, unde" l-a mtiinit pe englezul Th. Roseisgrave „ca şi Ilaendel la Roma; călătoreşte în Anglia „la Lisabona, se stabileşte la Madrid" în 1729 „unde una Tdânr prinţesele din familia Brăganza. s-a căsătorit cu viitorul Ferdinand al VI-lea „protectorul castratului Farinelli. Domenica Scarlatti compune qplpj-kp sntă de pe care le-a consacrat clavecinului la Madrid, unde şi moare în 1757. Cunoaşte încă din timpul vieţii o glorie extraordinară; ea o eclipsează pe cea a lui Bach, care nu a depăşit mediul restrâns al Germaniei Centrale şi de Nord: „manuscrisele sale circulă în întreaga Europă şi numele său figurează în orice culegere, în orice colecţie muzicală". Faptul ne poate ajuta să apreciem mai corect gustul Secolului Luminilor. Un anume rol îl joacă aici şi gloria tatălui său, pasiunea universală, pentru operă, ba poate chiar şi prestigiul, persistă încă, ni Italiei: el explică atitudinea exagerată din

Couperin, Rameau, Bach şi Haendel a fost rezultatul unei îndelungi răbdări. Geniul. lui Scarlatti izbucneşte, se impune, se menţine" (N. Dufourcq). 15 căr Tăfn păstrează din vechea suită doar ritmurile, tăietura binară a mişcărilor de dans. Ale sale şşerazz, adică studii, sau mai bine zis ingenioase badinerii, încearcă să-i mai trezească din amoreţală pe hidalgii xnorocănoşi de la Curţile adormite ale Portugaliei şi Spaniei. Această şedere în Peninsula Iberică îi inspiră teme vizibil împrumutate din folclorul napolitan sau din cel spaniol, de care amintesc „anumite ritmuri învăţate de la ghitariştii populari […] o scriitură permanentă pe două voci, dar pe care o pigmentează cu tot felul de tachinerii şi de întorsături neaşteptate […] El cunoaşte atât părţile tari cât şi părţile slabe ale clavecinului […], găurile, «lipsurile» dintre două note ciupite, inexpresivitatea […] pe care se va strădui să le ascundă". În unele privinţe îl anunţă pe Haydnj. Şi totuşi, în această operă plină de bună dispoziţie, în această operă plină de veselie, Scarlatti vă deşte frivolitatea aristocratică din prima jumătate-a secolului său. i

Geniul secolului al XVIII-lea este reprezentat e orgă. Regele instrumentelor, marea catedrală de note, sunete şi acorduri, se află la

capătul unui drum lung şi foarte lent. Îndărătul orgii lui Silbermann stau şase secole, întreaga creştinătate, un întreg popor, poporul creştin al Germaniei Centrale, Hannovra, Thuringia, Saxonia, Silezia. Toate acestea sunt încununale de-apariţia" lui Bach. Opera lui Bach aparţine în întregime tradiţiei. Niciodată civi-i lizaţia Europei Secolului Luminilor nu a fost; în asemenea măsură şi atât de deplin solidară cu apogeul evului mediu, cu marea mutaţie a 1 Europei, devenită mai numeroasă în secolele al XII-lea – al XIII-lea, cu mutaţia estetică a Renaşterii, cu arzătoarea descoperire religiuu – vwiuj ui – îv v i-ica, asteuua meditaţie a unui secol al XVII-lea excesiv de sever în Germania, cu marea imaginaţie tehnologică a ultimelor decenii din secolul al XVII-lea. Este o operă de continuitate. Norbert Dufourcq îl situează pe Johann Sebastián ibach în momentul de apogeu al etapei a treia – pe axa mediană – a istoriei muzicale. O primă perioadă se înscrie între secolul al XII-lea şi sfârşitul secolului al XV-lea, care vede constituindu-se treptat o artă instrumentală ce se disociază încetul cu încetul de arta vocală. De la bun început există trei leagăne: Germania, Italia, Franţa. Muzica executată aici avea înfăţişarea unui motet instrumental. A fost nevoie de trei secole pentru crearea unui limbaj adaptat posibilităţilor instrumentului. O a doua perioadă corespunde Renaşterii, mai bine zis secolului al XVI-lea; într-adevăr, nu are loc nicio ruptură, chiar în această epocă, ci constatăm existenţa unei linii de continuitate rapid ascendentă. Multe orgi din timpul Renaşterii, ca aceea de la biserica Sfântului Toma din Leipzig, reluată de Hildebrand, sunt încă folosite în secolul al XVIII-lea. În secolul al XVI-lea se afirmă totodată autonomia muzicii instrumentale şi, în urma unui progres prea rapid, ia sfârşitul secolului, o fărâmiţare atât a tehnicilor privind construirea instrumentelor cât şi a scriiturii muzicale. Secolele al XVII-lea! şi al XVIII-lea formează un singur bloc: deplina maturitate, în strânsă relaţie, neîndoielnic, cu alfabetizarea masivă a Europei protestante, o educaţie totală a unui întreg popor pe o parte privilegiată – cel puţin din acest punct de vedere – a spaţiului german.

Şansa lui Bach şi cea a Germaniei Centrale, unde s-a produs mai întâi miracolul muzical european (în a doua jumătate a secolului, spaţiul privilegiat alunecă cu câteva sute de kilometri mai la sud, în

zona alpestră a Germaniei catolice, de la Salzburg la Viena, în epoca lui Haydn şi a lui Mozart, înainte de cea a fluenţa tuturor tradiţiilor mu z irale f n r n pp n p.

Bach s-a născut la ¿1 martie 1685, la J2 isenjictij în Thuringia – într-un ţinut strâns. legat de lutgranismul evanghelic, unde totul aminteşte încă de primele timpuri eroice ale Tteformei. Pustiit în timpul Războiului de Treizeci de Ani, ţinutul intră într-o fază activă de reconstrucţie. Ţesutul uman s-a reconstituit; a fost reluată o viaţă economică – în cadrul căreia mărfurile circulă şi relaţiile au fost restabilite – mai activă decât înainte, pe cele două mari axe nord-sud şi vest-est, unde circulă ideile, tehnicile şi oamenii. În familia sa toţi bărbaţii-au-ipsţ „muzicieni din fafa-TrT7 âH7-pricepându-se atât la Construirea de instrumente muzicalepcât şi la compoziţie, fiind profesori de canto şi virtuozi ai tuturor instrumentelor şi, mai cu seamă, ai orgii. Este un mediu de artizani, aflat la jumătate de drum între bunăstare şi sărăcie. Un Bach, odinioară, a emigrat în Ungaria, pe care a trebui trsa-g părăsească din m-ttve-e jjyjiştllnţă! Johann Am brosius este „muzician al oraşului", violonist al oraşului, şi munca sa constă în a cântă din vioară, de două ori pe zi, pe turnul primăriei, şi duminica la biserică. Este vorba de impregnarea muzicală a unui întreg popor, de un nivel de cultură care aminteşte, într-un sector mai restrâns, de cel atins de Noua Anglie la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

După Eisenach, urmează Ohrdrpf, în 1695 – Ţig zgce ani, iât5-l orfan Trebuind să-şi caute unadăpost împreună cu un frate mai tânăr, în casa unui frate mai hiăry – din fericire, familia Bach este prolifică –, arganistiij Johann-Christoph. Acesta a fost, la Erfurt, elevul lui Pachelbel; tânărul Johann Sebastián exersează suţT-controlul său, pe un mic pozitiv cu pedală. După orele de liceu, lucrează cu cantorul Arnold; în educaţia sa – extraordinară şi fecundă bogăţie a acestei Germanii Centrale – muzica alternează cu la11ICHN ituiii iauiiicrolc u auiiuaniaie-iumia – iar îndatorirea de a învăţa este intrat. îl. de incontestabilă ca şi dreptul la – mâţărtimir tvn q fost neglijat în vederea educării orfanului. După Ohrdruf urmează Lüneburg. În 1700, la cincisprezece ani, Johann Sebastián se duce, împreună cu colegul său de şcoală Erdmann, în orăşelul aflat la sud de Hamburg, unde există

şcoala Sfântului Mihail. Iată-l corist şi totodată instrunientist, angajat pe post de soprană la Mpt.t. anrhrrr Ap la fifţnint Mihail Aici îi este dezvăluita întreaga artă a tradiţionalei polifonii. În acest orăşel atât de bogat, ca atâtea alte orăşele din acea vreme din această fabuloasă Germanie muzicală, el se poate familiariza şi cu arta lui J.L. Loew, prieten şi discipol al marelui Schütz, mort în 1672, care cântă la orgă la biserica Sfântul Nicolae, cu Georg Boehm, de asemenea, aflat la începutul glorioasei sale cariere şi care cântă încă la orgă la biserica Sfântul Ioan. Sunt doi ani extrem de importanţi.

La optsprezece ani. În 170Â1, i? lăl la Amstadt, unde inaugurează orga noii biserici. Un frumos instrument construit de J.F. Wender, din Mülhausen. Face o impresie atât de puternică, încât i se oferă un post de organist. În august 1703, ia în posesie în mod oficial orga. Dar Amstadt nu oferă, chiar dacă orăşelele sunt aproape de mărime egală, posibilităţile orăşelului Lüneburg. În 1705, el solicită deci un concediu de o lună pentru a se duce să urmeze la Lübeck cursurile lui Buxtehude. Miraculoasă întâlnire între bătrânul suedez şi tânărul din Thuringia: Buxtehude este de-a dreptul cucerit, el îi oferă lui Bach succesiunea, dimpreună cu mâna fiicei sale; Bach refuză. Consistoriul din Amstadt nu-i iartă cantorului faptufde a-şi fi prelungit concediul. Bach îşi depune candidatura la succesiunea lui Georg Ahle din Mülhausen, şi se căsătoreşte cu verişoara sa Maria

Lüneburg Lübeck Hamburg kX
*
vX 0
O Nordhausen i:
Sondershausen
1707.1709, 1735 MUHLHAUSEN
CETHEN ’1717, 1723, 1726 1728, 1729, 1735 N/l A \ 1713.1716, 1719 17/\ HALLE 10746. Zschortau 5: LEIPZIG” / i
Stontzscho/1732 WEISSENFELS 1717, 1726 – 36
4
Rossbach}7151072/ t
Langensalza 1685 EISENACH
Naumburg)”.

Erfurt 1 0

loMolsdorf °Wechm ar-/. V-ARNSTADT 1703 DORNHEIM 1707 l/U R I N 6>A – / Gehren /

O

Altenburg 1739

Gera A 1724

Grafenroda

fii WEIMAR/ 1703., 1708

47. DOUĂ EUROPE MUZICALE (După N. Dufourcq, Johann Sebastián Bach, maestru al orgii, 1948 şi P. Collaer şi A. Van der Linden, Atlas istoric al muzicii.)

Două Europe muzicale, în prima şi în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Amândouă sunt germane. Cea dintâi, cea a lui Bach, este mai mică, mai orientală, mai nordică: Luzacia, Thuringia şi Saxonia. Europa lui Mozart se întinde de-a lungul Alpilor austrieci. Dar ea face explozie la dimensiunile Europei fericite. Miracolul Bach este legat de cultura muzicală tradiţională a tuturor oamenilor din păturile de jos din Thuringia, Saxonia, Luzacia şi Silezia. Spaţiul pe care îl parcurge şi pe care îl încântă Mozart se confundă, în schimb, cu totalitatea Europei Secolului Luminilor.

Rarhara. jată-l. deci în 1707 aici, dar pentru puţină vreme.

În J708. este chemat la Weimar pentru a ocupa –, postul dublu de organist al Curţii şi de muzician al Camerei lui Wllhelm-Ernst de Saxa-Weimar. Sunt nouă ani de fericire familială şi de-creaţie enormă. Ori de câte ori se construieşte o orgă, ori" de câte ori este încercat un nou instrument, este consultat tânărul maestru. În 1713, capătă un nou post, care li se adaugă celorlalte: iată-l conzertmeister, ceea ce înseamnă că el conduce orchestra ducelui ca prim-violonist! în absenţa kapellmeisferului. Dar în 1717 Weimar este un loc oarecum închis; el se mută la Coethen. Sunt cinci mtmcăpt>inevoaţorşi binefăcător. Totuşi, rigoarea calvinistă îl lipseşte practic de orgă, principal instrument al cultului. Capelmeisterul din Coethen se consacră clavecinului. Aici – va-cunoaşte o mare nenorocire: moartea Mariei Jşarbara, la V iulie1720. Din şapte copiij câţi a avut cu ea, vor supravieţui doar te 21 decembrie 1721, se căsătoreşte din nou cu o

tânără femeie extraordinar de inteligentă, clavecinistă celebră, care va fi tovarăşa şi colaboratoarea sa până la moarte, Anna Magdalena Wulken, în vârstă de douăzeci şi unu de ani, cu care va avea patrusprezece copii între pnii UJ22 – 1735.

Februarie 1723, o ultimă etapă Ceipzig-El ocupă aici postul de cantor la Thomasschule, şcoala dia Xeipzig, devenit vacant prin moartea titularului, în iunie 1722. Mai mult ca nici)

Ofjfiţă-RP rătrp Diimnpypipiipândn – SP V

În slujba sa, în această parte a Saxonei aflată 1 On relaţiedmaalică cu Polgnu-unde evanghehsmuTTuteran a conservat ce Tlnal. h] nP-Tezăuriil traniţipi litm-giro a rrpştinătăţii medievale. Aici, în cadrul acestui evanghelism, cu atât mai rin îţi" 7 lr uni minlirizant în forma sa, Bach îşi acceptă din plin vocaţia de cântă reţal lui Dumnezeu. Are la dispoziţie o foarte vec Ke" orgă/într-o biserică datând din 1489. „Compune cantate după cantatei-preludii şi fugi după preludii şi fugi. Şi apoi acel Maţ/nificat, SpI Orninrin rin C.mri-ne Pnf? Tr" 7" Hl p5

Sfântul Ioan, după Sfântul Matei [...] primelor misse [...] le succede marea Missn m şi minor. motetelor le succed alte motete, iar concertele pentru clavecin sunt urmate de cele patru părţi ale piesei Klavierubung; jsi apoi iată şi Ofranda muzicală, iată Arta fugii] La 28 iulie 1750 îşi dă duhul". Doar pentru perioada 1723 – 1750, un calcul rapid şi, prin forţa lucrurilor, incomplet, căci nu toate compoziţiile au ajuns până la noi, are drept rezultat: o sută şaptezeci şi cinci de cantate bisericeşti, douăzeci de cantate p J – T*I J r".

mare missa, doi Sanctus, un Chrişte, arii şi lieduri, cele două Patimi şi cele două Oratorii.

A fost atinsă o culme. Dar Europa nu pare prea emoţionată, şi e un lucru firesc. Într-atât în opera lui Bach totul este un rezultat desă vârşit al incomparabilului efort colectiv depus timp de cinci secole de civilizaţie. Dar să nu exagerăm. Înainte de a muri, nu este ignorat, ci doar recunoscut ca unul dintre cei mai buni printre cei mai buni. Dovadă, de exemplu, omagiul pe care, în 1747, regele Prusiei, tânărul Frederic, rege filosof şi cântăreţ din flaut, ţine să-l prezinte, aproape în calitate de coleg, ca de la un amator către un virtuoz, maestrului clavecinist şi organist. Trebuie să fii specialist pentru a vorbi corect

despre această operă, în care ne place să vedem adevărata recompensă a efortului colectiv de educaţie totală a unui întreg popor, a respectului inteligent al tradiţiei şi al voinţei de a-l slăvi pe Dumnezeu într-un mod care să fie şi plăcut, prin exercitarea inteligenţei, sensibilităţii şi agilităţii cultivate prin efortul de fiecare zi. Dar să-l lăsăm pe Norbert Dufourcq să ne vorbească despre toate acestea. Iată ce ne spune el cu privire la arta fugii: „[…] organistul este un arhitect. El este un virtuos. Arhitect este acela care caută să pună în slujba operei sale planurile sonore oferite de instrument […] Este cu putinţă să sporeşti sonoritatea cutărui sau cutărui fragment îmbinând două sau trei planuri sonore […] Orga nu este numai instrumentul arhitecturii, ci şi cel al virtuozităţii". Or, să notăm că în acest moment al istoriei muzicale, compozitorul este totdeauna şi interpret. „Bach este compozitor şi, în aceeaşi măsură, interpret. Ca atare, el dă concerte, inaugurează orgi, şi interpretul este cel care trebuie să îmbogăţească o literatură susceptibilă de a pune în valoare instrumentul a cărui construcţie sau restauraţie el a supravegheat-o […]".

Iuuu cui mul, ixi-xj-ciici j-/xeoc* ex xiiuigiuci. iuterane. Au fost găsite o sută şaizeci de astfel de piese, dar câte altele s-au pierdut! Coralul este inserţia tradiţională, cufundarea în colectivitatea multiseculară a rugăciunii muzicale. Artistul nu poate face, în acest caz, altceva decât să brodeze pe un subiect pe care îl ia dintr-o tradiţie. Toate formele se succed în acest interminabil registru al coralului armonic, contrapunctic, ritmic, după canon, în trio, fugă, figurat, ornat sau variat. Compunându-şi coralurile, Bach, depozitar al unei tradiţii, a voit să o transmită îmbogăţită fiilor şi elevilor săi: „[…] coralurile din Orgelbiichlein şi cele din Dogma au fost compuse cu dublu scop […] în dorinţa de a iniţia elevii în această artă severă a parafrazei. Dar există şi nevoia de a comenta […] principalele sărbători ale anului, de a difuza un catehism […]" Avem astfel, fără îndoială, una dintre cheile decadenţei – manifestată după 1750 – artei care culminează în catedrala de sunete a operei lui Bach: credinţa colectivă care o susţine slăbind, marea operă, ultimă culme a timpului creştinătăţii în perioada Luminilor, rămâne fără suflet, fără motivaţie şi fără elan.

Secolul lui Mozart încă de pe vremea când trăia, Bach era un

arhaic. Clavecinul începe să dispară în faţa pianofortelui, în ultimele decenii ale secolului, vioara, pe care Franţa aristocratică din prima jumătate a secolului al XVIII-lea o dispreţuieşte, socotind-o un instrument popular după ale cărui melodii dansează ţăranii în zilele de sărbătoare, îşi reafirmă demnitatea. Într-un cuvânt, gama instrumentală se modernizează şi devine mai largă. Dar substituţia este treptată. Clavecinul nu dispare înainte de 1770 – 1780, viola bas îşi duce şi ea bătălia împotriva violată a sonori ia Vil baie, va avea auiunaioii piua la mijlocul secolului al XVIII-lea" (Marc Pincherle). Hubert Le Blanc publică în 1740, sub lin titlu semnificativ, o Apărare a violei bas. Franţa a fost multă vreme reticentă în ceea ce priveşte folosirea viorii, care în Italia s-a bucurat în schimb de cel mai mare succes. Violoniştii francezi oferă străinului doar anumite servicii lipsite de prestigiu, dar altminteri foarte apreciate. „Sunetul său strident", o anume discreditare socială interzic pătrunderea viorii în saloane până în jurul anului 1750. Cotitura pe care o cunoaşte sensibilitatea franceză, care se manifestă şi în „cearta din jurul teatrului Bouffons", este însoţită şi de o acceptare şi afirmare a viorii; încă şi mai semnificativă este victoria tardivă a violoncelului. Cearta din jurul teatrului Bouffons, acceptarea viorii, atât de aptă a traduce tulburările sufleteşti şi dezlănţuirea pasiunilor şi, mai mult încă, a violoncelului, trebuie puse în relaţie cu modificarea sensibilităţii, ce are loc către mijlocul secolului, cu un preromantism care se manifestă întruna sub carapacea formelor vechi.

Noua eră – apogeul sau sfârşitul Secolului Luminilor – este dominată de fenomenul Mozart, care nu aparţine în cele din urmă nici unui timp. Asistăm, între 1750 şi 1770, la o mutare decisivă a centrului de gravitaţie al Europei muzicale. Europa a fost dominată până în 1750 de universul micilor Curţi ale cantorilor, ale învăţătorilor şi ale dirijorilor din Germania Centrală, adică din Germania luterană şi catolicizantă a ţinuturilor Hannovra, Thuringia, Hessa, Saxonia şi Silezia. Glück, Haydn, Mozart reprezintă revanşa estetică a Medite rănii. La sfârşitul epocii Luminilor, Europa muzicală este dominată de Germania catolică alpestră, vieneză, italienizantă şi italienizată. Wolfgang Amadeus Mozart s-a născut la Salzeurg, la afl iahti în? 1756,

ca „şi Bach, şi, ani şi până la vârsta de douăzeci şi unu de ani J el a compus jumătate dintr-o operă socotită dintre cele mai bogate, călătorind întruna prin Europa austriacă, din loc în loc, de la o Curte la altă Curte şi dintr-un oraş într-alt oraş. Între 1769 şi 1771: Veneţia, Torino, Milano şi Neapole. Germania ţinuturilor Salzburg şi Viena este o partizană hotărâtă a Italiei. În decembrie 1771 se întoarce grabnic la Salzburg, din cauza bolii prinţului arhiepiscop von I Schrattenbach. Tânărul Mozart cântă la orgă şi cu prilejul funeraliilor acestuia; noul arhiepiscop îl numeşte konzertmeister, asigurându-i astfel o stabilitate socială. De la Salzburg, continuă să călătorească spre Milano, Verona, Viena şi München, prin Germania italiană. Din această perioadă datează Concertul în mi bemol pentru pian (să notăm apariţia noului instrument). În 1777, Mozart are douăzeci şi unu de ani: face acum o călătorie decisivă la Mannheim şi Paris. La Mannheim are. loc o dublă –, şi fructuoasă întâlnire cu „vestita orchestră care a constituit unul dintre factorii determH nanţi ai creaţiei stilului simfonic. clasic", cu Aloysia şi Constance Weber; neputând să se căsătorească cu Aloysia, se va mulţumi cu Constance. Missa în de minor: Europa este cucerită, Versailles, Strasbourg… Ofertele se înmulţesc. 1777 – 1778: o răbufnire romantică de Sturm und Drang; 1781: ruptura cu Salzburg. O dată de primă importanţă în istoria socială a muzicii. Pentru prima oară un compozitor dispreţuieşte Curţile princiare şi posturile oferite de Biserică: Mozart „va trăi la Viena ca un creator independent, continuând să călătorească prin toată Europa, de obicei pentru a pune în scenă o operă sau a interpreta una dintre compoziţiile sale". Căci, în ciuda drumului uriaş străbătut după Bach, mai subzistă încă o legătură puternică – legătură pe care secolul al XIX-lea o va distruge.

şi simfonia Haffner (1782) marchează perioada apogeului… până la Fantezia în fa minor şi flautul fermecat. Când Mozart moare prematur, la 5 decembrie 1791, într-o semiclandestiuitate care contrastează cu triumfurile din anii precedenţi, Europa Secolului Luminilor este pe cale să se dizolve într-o tragică veche armată, odată cu cel mai strălucit şi cu ultimul dintre copiii săi.

estetica secolului luminilor. culoarea, formele, decoraţia în viaţa cotidiană

Germania Secolului Luminilor a construit, prin educarea unui întreg popor, acest imperiu muzical de unde civilizaţia-lume, izvorâtă din dilatarea Europei tradiţionale, continuă să-şi tragă hrana. Oricare ar fi independenţa relativă a unei structuri autonome formate, o estetică nu se poate concepe în afara mediului social şi a unei economii. Educaţia muzicală a unui întreg popor implică, evident – în cadrul unei economii care smulge cu atâta greutate hrana din mediul înconjurător, în cadrul unei civilizaţii pe care o putem defini în mod global în raport cu celelalte civilizaţii şi cu culturile extra-europene ca pe o civilizaţie zgârcită cu timpul liber –, un mic supliment de bunăstare, o sporire a productivităţii, un mai bun randament per capita, opţiunea fundamentală cu privire la educaţie care caracterizează civilizaţia tradiţională în perioada Secolului Luminilor.

Legătura cu domeniile economic şi social este mult mai directă la nivelul artelor plastice şi, în primul rând, al arhitecturii. Muzica – orga şi opera (care aparţin domeniului spectacolului) fac excepţie – costă puţin, dacă nu este un mod de a fura timp din cel ce ar trebui consacrat îndatoririlor legate de viaţa materială. împlinirea muzicală a Europei Secolului Luminilor se înrudeşte deci cu uriaşul cvadruplarea numărului celor care silabisesc, şi poate înzecirea celor care citesc în mod eficace.

Arhitectura şi sculptura

Inserţia în social şi mai întâi în economic a artelor plastice este mult mai importantă, acel du-te-vino interstructural este mult mai sesizabil, mai ales în domeniul arhitecturii. Şansele arhitecturii sunt legate într-o oarecare măsură de volumul construcţiei. Între sfârşitul secolului al XVII-lea şi sfârşitul secolului al XVIII-lea, populaţia a crescut de două ori, iar populaţia urbană, fie de trei, fie de patru ori. Este o creştere fără precedent şi totuşi bine stăpânită: posedăm cifre privitoare la locuinţele din spaţiul urban în secolul al XVIII-lea. Cele care au fost calculate în Normandia, la Rouen sau la Coutances, oraş de dimensiuni mijlocii, au drept rezultat, mai ales pentru Coutances, procentul de un locuitor pe încăpere. În 45% din cazuri numai, numărul locuitorilor este superior celui al încăperilor, casele suprapopulate, tot în cazul mediu şi destul de semnificativ al oraşului

Coutances, nedepăşind 20%. Oraşul tentacular datează din secolul al XIX-lea. Îngrămădirea în pivniţe sau în hambare este posterioară sau anterioară Secolului Luminilor. Secolul al XVIII-lea a construit în spaţiul urban o masă arhitecturală cam de trei ori mai mare în raport cu cea lăsată moştenire de secolele precedente. Întreaga istorie a arhitecturii Secolului Luminilor este controlată de această observaţie prealabilă.

Tehnicile construcţiei au evoluat puţin, prin sporiri de productivitate modeste, care sunt mai curând sporiri de calitate. Stereotomia în domeniul clădirii fastuoase atinge perfecţiunea.

Étienne din Caen, cutare scară a primăriei din Rouen, a arhiepiscopatelor din Tours şi din Bordeaux, sunt adevărate capodopere de precizie. Teoreticienii artei de a construi sunt pe deplin conştienţi de această perfecţiune tehnică, de certitudinea de a găsi îndeajuns de mulţi meşteri capabili să execute, fără a o trăda, gân direa arhitectului. Parte, la care toţi se referă, atrage atenţia cititorului său, cu mult orgoliu, asupra frumuseţii bisericii Sainte-Geneviève, care este totuşi un monument colosal. Această calitate tehnică a execuţiei îi dă certitudinea arhitectului că va putea obţine totdeauna până şi întruchiparea celei mai fantastice năluci a imaginaţiei sale. Fără această infrastructură a execuţiei – acest răspuns dat de corporaţiile de artizani formaţi pentru munca din oraş la aspra şcoală a asociaţiilor de meşteşugari aminteşte de educaţia muzicală totală a poporului simplu din Thuringia, Luzacia şi Saxonia – hiperbarocul colosal din Germania, decoraţia rococo din Franţa şi din Europa mediană ar fi fost imposibile. Această perfecţiune tehnică obţinută în cadrul unei foarte vechi structuri multiseculare de mijloace şi de metode decurge dintr-un mediu economic şi din volumul sporit al cererii. Totul se explică prin triplarea masei urbane. Casa ţărănească este construită – după un model întru totul tradiţional – de ţărani în acele perioade ale anului când nu sunt munci agricole; planul de construcţii urbane este rezultatul unui ansamblu de lucrări de tip mult mai complex, care sunt, în fapt, laboratoare ale progresului productivităţii şi ale progresului calităţii. Sporirea cererii va fi fost cauza unei scăderi relative a preţurilor de cost sau cel puţin a plafonului lor (dovadă prezbiteriile,

într-un mediu rustic, dar totuşi semnificativ), o dezvoltare generală a capacităţii tehnice. Multiplicatorul Secolului Luminilor se manifestă la nivelul urbanismului şi al arhitecturii.

a barocului religios, de inspiraţie italiană, în imensul spaţiu inventiv al Germaniei alpestre şi al Europei danubiene. Austria, deci Germania catolică, Italia, Spania pe de o parte, Franţa, Anglia, Germania protestantă de Nord, pe de altă parte. Pe de o parte, imperiul barocului german de inspiraţie spirituală, artă a fugii arhitecturale, muzica contrapunctică de piatră întru lauda unui Deus absconditus pe care Reforma catolică îl face accesibil prin misterul euharistiei, pe de alta, în ceea ce rămâne, totuşi, gândirea Europei Secolului Luminilor, o artă profană pusă în slujba simţurilor, în slujba unei vieţi pământeşti de două ori mai lungi, pe linia acelei prescurtări escatologice careîntov ărăşeşte, într-o primă etapă a eticii, difuzarea raţionalistă şi pragmatică a filosofilor. Preţul prea costisitor, efortul prea îndelungat, durata operei, totdeauna multiseculară, totul condamnă arhitectura dintr-o economie şi o societate tradiţională la o linie progresivă de evoluţie. Continuitatea învinge mai ales la vest, în Franţa şi în Anglia. Sfârşitul secolului al XVII-lea a fost dominat de-comaţâdH-i egală şi der personalitatea puternică a lui Jules Hardouin-Mansart –, de unde şi tentaţia – vechile" istorii ale artei nu s-au putut fier ideea – „de a alegl Tmoartea arhitectului marelui rege (1708) drept o dată care marchează începutul unei epoci.

În realitate, acest mod de a vedea este greşit. Şi asta cel puţin pentru trei motive: pentru că ansamblurile arhitecturale din anii 1665 – 1690, prin masa şi prestigiul lor, legate în Franţa şi în Europa de realizările domniei lui Ludovic al XIV-lea, sunt semnificative pentru întreg Secolul Luminilor; prin imitaţie există în axa Europei germane din nord o difuziune, de la o Curte la alta, a arhitecturii de tip Hardouin-Mansart; importanţa cabinetului Hardouin-Mansart – acest singular este un plural –, legăturile de familie şi jocul succea secolului al XVIII-lea.

În jurul lui Jules Hardouin-Mansart evoluează o întreagă pleiadă de arhitecţi: Cochery, primul şi cel mai vechi desenator al său. J ac ques al III-lea Gabriel, nepot al autorului pri „mariei din Rouen, D'Aviler

(născut în 1653, intrat în slujba maestrului la vârsta de treizeci şi doi de ani, autor al unui Curs de arhitectură 1 celebru publicat în 1691, mort prematur la 1 Montpellier în 1700), Pierre Le Pautre şi Lassurance. Dar să ne amintim mai ales că două dintre cele mai mari nume din prima parte a I secolului al XVIII-lea aparţin unor arhitecţi care s-au format în atelierul lui J. Hardouin-Mansart. Robert de Cotte s-a născut în 1656; fiu şi nepot de arhitecţi, se afirmă ca antreprenor al maşinii hidraulice din Marly. Este angajat la treizeci de ani – în 1685 –, la 1 agenţia lui Mansart, cu a cărui cumnată, Catherine Bodin, se căsătoreşte. Cu începere din acest moment, cariera sa este asigurată: la 10 ianuarie 1687, este admis la Academia de arhitectură, acest extraordinar element de continuitate. Louis Hautecœur notează că partea cea mai strălucită a operei sale (capela din Versailles, corul catedralei Notredame, primăria din Lyon) este cea pe care a realizat-o înainte de 1708, sub autoritatea şi supremaţia lui Jules Hardouin-Mansart. Cunoaştem rolul pe care l-a jucat Robert de Cotte în Parisul marilor hoteluri, la hotelul Tubeuf din strada Petits-Champs, hotelul ducesei D'Estrées, hotelul familiei Du Lude, hotelul familiei de Toulouse, De la Grenouillère… dar produsul cel mai strălucit al dinastiei Mansart este Boffrand: fiu de arhitect şi sculptor el însuşi, nepot, prin mama sa, al lui Quinault, el are o dublă deschidere: către lumea artelor şi a literelor. Germ ai n B o f f r an d s-a născut la Nantcărân 1667. Devine disa-poâilTTlâr TuâesTTâfaouin la puţina" vreme după Robert de Cotte, fiind jiai mai ucin «Leala ai ucu mai lucueauii.

Are douăzeci de ani în 1687 şi ocupă postul de desenator, fiind plătit cu un salariu de 600 livre pe an şi admis în viaţa de zi cu zi a maestrului. În atelierul Mansart i se poate atribui o participare originală la lucrările efectuate la Dijon. Nu numai că a produs foarte mult cu începere din 1695, dar a publicat şi o masivă carte de arhitectură, în 1743, la editura Guillaume Cavelier din Paris: Pierre Parte *, publicistul ce se consacră arhitecturii franceze, îl face celebru în 1753. Academician asiduu, priceput în arta ingineriei, construieşte podurile din Sens şi Montreau; ceea ce ne-a rămas din opera sa este cu adevărat impresionant: hotelul Le Brun din Paris, hotelul Ameiot;

cunoaştem rolul său în Lorena, Boffrand reconstruind, cu începere din 1703, la cererea ducelui, castelul Lunéville, care data de la mijlocul secolului al XVI-lea. Are în perspectivă cincisprezece ani de muncă. Îi datorăm mai ales palatul Malgrange, adevărat Versailles din Naftcy, şi palatul ducail, adevărat Luvru al lui Leopold. Dar să ne întoarcem la Paris, unde construieşte hotelul d'Argenson, castelul Saint-Ouen, hotelul Torcy, hotelul Seignelay, hotelul DOI as", cel" ar Uoamnei Jumet.f. Un ultim produî Tstrălucit al atelierului Mansart este Jacques al III-lea Gabriel. Născut în 1667, morpâii 1 – 74—gâdromină, împreună cu Cotte şi Boffrand, primele decerui" ăle-ăfnâtecturii franceze din Secolul Luminilor. 1708 nu constituie o soluţie, nici chiar falâlS, de continuitate, în măsura în care, după cum am arătat, transformările care marchează trecerea către celălalt secol au fost pregătite de fapt în atelierul lui Jules Hardouin-Mansart foarte de timpuriu, aproape imperceptibil, în fisurile discrete ale stilului Ludovic al XIV-lea.

Totul se decide la nivelul decoraţiei. Arhitectura franceză şi arhitectura engleză. par a se modifica foarte puţin între 1680 şi 1720;

— Juwixii-al Liaui-iei, uar revoluţâă-esfe internă şi capitală. Conformismul exterior al gândim, respectul aparent al structurilor politice, economice şi sociale, totul se desfăşoară la nivelul conştiinţei. Faţadele palatelor şi ale hotelurilor amintesccle tradiţie, afirmând o continuitate; la suprafaţă, viaţa din intimitatea forului familiar adoptă un noii decor. Un decor omolog cu senzualismul lui Locke, cu afirmarea simţurilor, cu prelungirea vieţii omeneşti, cu exigenţele trupului, care a înaintat în ierarhia valorilor, un decor cald, un decor tulbure în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, cele care poartă pecetea unui erotism al „atingerii", în stilul vieţii aristocratice.

Mobilierul în stil Ludovic al XIV-lea târziu se caracterizează prin bogăţia materiei, abundenţa şi greutatea bronzurilor, minuţia cu care este lucrat. Pentru tânărul Boulle * (1642 – 1732), Le Brun a fost, fără îndoială, contemporanul capital. La sfârşitul secolului al XVII-lea, decoraţia mobilierului porneşte oarecum să ia cu asalt zidurile. Iată de ce este important să subliniem rolul unui Berain sau al unui Audran. Jean Berain, născut la Saint-Mihiel în 1640, descinde dintr-o familie de

făurari; este fiu de archebuzier şi decoraţia sa se inspiră din modul cum este lucrat fierul forjat. Dar Berain, care moare în 1711, este cunoscut mai ales prin importanţa pe care o acordă creaţiei groteşti. Încă din 1670, el vădeşte, decorând galeria lui Apolo din Luvru, o mare ştiinţă a arabescului. Desigur, tradiţia creaţiei groteşti este foarte veche, avându-şi originea în antichitatea romană, şi nu putem ignora nici momentul pe care îl reprezintă secolul al XVI-lea, şi totuşi, cum am putea să nu fim sensibili la proliferarea tehnicii, la evoluţia formei şi la îmbogăţirea temelor? Desigur, Berain împrumută unele din temele sale fondului tradiţional: satiri, sfincşi, tritoni, himere, grifoni, mai vaporoase, golurile multiple le pun mai bine în valoare, iar micşorarea este niai-pronunţată, datorită unor forme mai gingaşe. Berain asigură mai ales afirmarea unor teme noi. Decoraţia care include figuri stilizate de maimuţe nu este cu totul nouă, dar acum ea capătă o altă consistenţă. Totul vădeşte conştiinţa unei lumi mai vaste. Iată şi personaje din commedia dell'arte, din diferite opere, muzicanţi care cântă la trompetă, la ghitară, care înalţă cu gesturi voioase tobele, umblă în mâini, dar iată mai ales lumile noi: visul exotic, înţelepţii grădinari şi filosofii chinezi, „turci cu cai păscând alături, aşezaţi la umbra palmierilor, clădirile din Nephelococcygia, unde totul sfidează arta construcţiei, adevărată revanşă a decoratorului asupra realităţii". Dar şi revanşă a decoratorului asupra arhitectului. Fântânile lui Berain înveselesc ochiul şi le anunţă pe cele ale lui Audran, Gillot şi Watteau. Berain se desfăşoară cu toată dezinvoltura în cadrul arhitecturii urbanistice. Şi faptul acesta anunţă, de asemenea, schimbările ce au loc în secolul al XVIII-lea. Este mai îndrăzneţ când decorează hotelul Mailly-Nesles, care este de asemenea posterior (în jurul anului 1686, la intersecţia străzii Beaune cu cheiul Voltaire, fost Malaquais). Desene găsite la National Muséum din Stockholm arată evoluţia lui Berain, care se eliberează de constrângerile impuse de Curte. Decoraţia îşi pierde relieful, sculptura în ronde-bosse lasă locul culorii, devine picturală: caneluri arcuite de entrelac-uri, panglici, flori, capete în medalion, figuri groteşti, amoraşi şi tradiţionala pădure de palmieri cu turci şi chinezi. O asemenea decoraţie presupune o strânsă colaborare cu un pictor, în cazul de faţă cu André Carnot.

145

7 – c. 65

Tendinţele pe care Jean Berain le afirmă cu prudenţă, dat fiind tradiţiile Curţii, se manifestă spectaculos în noul curent reprezentat mai cu seamă de opera lui Claude al III-lea

— / o – *

Lyon, aparţinând unei familii de pictori şi decoratori. Primele sale arabescuri pot fi văzute pe plafonul Marelui Delfin din Meudon. Amoraşi, maimuţe, indieni, delfini se îmbulzesc pe suprafeţele ornamentate. De la bun început, stilul lui Audran depăşeşte frontierele regatului. Noua decoraţie porneşte foarte curând să ia cu asalt reşedinţele princiare din Germania catolică barocă, unde găseşte în cele din urmă un cadru care îi corespunde mai! bine. Între Marele Delfin şi Iosif Clement de Bavaria există o legătură de rudenie. Audran decorează palatul Buen Retiro din Bonn în mod foarte asemănător cu palatul din Meudon; astfel începe o nouă etapă a decoraţiei în Germania. Aflat în serviciul Manufacturii Gobelins, I care îşi reia activitatea în 1699, Audran află prin ea o posibilitate magnifică de a-şi difuza opera în întreaga Franţă şi Europă.

Moartea lui Colbert, eclipsa şi moartea lui Le Brun, dificultăţile economice din deceniul 1690 şi războiul contribuie, în felul lor, la această revoluţie franceză cu răsunet european. 3 J. Hardouin-Mansart îşi asumă – începând din 1689 – 1690 – răspunderea decorării edificiilor Marelui Atelier. De la o decoraţie neîncorporată, placată, deci greoaie, care mizează pe căldura tonurilor, pe cantitatea impresionantă a lucrăturii şi pe bogăţia materialului (bronz aurit, marmură, abanos, baga) se trece la o decoraţie încorporată, pictată pe lemn, care contribuie la confort. Cum să nu vedem legătura – semnalată în al său Curs încă din 1691, de către însuşi D'Aviler, colaborator al lui J. Hardouin-Mansart – între îmbunătăţirea mijloacelor de încălzire şi lambriurile de lemn? „Lemnul face ca locuinţa să fie uscată şi călduroasă şi, prin urmare, sănătoasă şi confortabilă la puţină vreme după ce a fost construită. Pe de altă parte, în încăperile nu prea mari şi cel mai des folosite, nu mai este nevoie de multe mobile, căci pereţii sunt căptuşiţi cu

Id-U-11— v»— v>v-v – J –,» j-x» la xvxnwuna, ca aga ţi câteva oglinzi şi tablouri pe panouri. Lambriurile de lemn pot sluji şi la corectarea unor defecte de construcţie, ca, de pildă, un zid strâmb sau un cotlon datorat vreunui horn de cămin, alături de care pot fi montate dulapuri care să menţină proporţiile simetrice ale încăperii". Iată deci cum mobilierul este încorporat în construcţie, devenind parte integrantă a arhitecturii interioare. J. Hardouin-Mansart montează peste tot lambriuri de lemn, foloseşte tot mai mult ipsosul, material sărac, caracteristic unei perioade de criză, oglinzile, pe care tehnologia anilor 1690 le realizează la un preţ mai ieftin şi cu dimensiuni mai mari. Mulurile care, între 1680 şi 1690, arată tot ca pe vremea lui Le v-au, devin mai subţiri în anii 1690 – 1700. Aurăriile sunt sistematic înlocuite cu tonuri cenuşii şi albe. J. Hardouin-Mansart introduce, de asemenea, în decoraţia interioară, o inovaţie ce se va bucura de un îndelungat succes în întreaga Europă. El îşi aminteşte că este arhitect, drept care multiplică ordinele în saloane, ca în cabinetul oval din micul apartament al regelui, sau în saloanele din palatul Trianon.

Inventarea hornurilor cotite a făcut posibilă construirea unor şemineuri mai eficace şi mai puţin voluminoase. Această modificare se situează tot la nivelul anilor 1680 – 1690. Şemineul în stil nou, semn obligatoriu al confortului în locuinţa de lux, se pretează la un adevărat desfrâu de originalitate. Se trece acum la şemineul à la mansarde sau la cel à la royale. Pierre Le Pautre şi Hardouin-Mansart însuşi au fixat un model care dăinuieşte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. El este folosit deja în hotelul Lorge, pe care J. Hardouin-Mansart îl decorează înainte de 1695. La sfârşitul secolului al XVII-lea şemineul nu mai are atică, iar oglinda, piesă principală a noului confort, ocupă întreg panoul; mărginită de un cadru dreptungnnar, t? et cu e 111 – CIJ. l/V CA WV. J w» v

semicirculară.

Pe suprafeţele de lemn şi de ipsos pe carenoul mod de a construi le multiplică, paleta; pictorului trece la tonuri mai joase. Să lăsăm; la o parte raţiunile economice, care au avut şi ele rolul lor, căci, pe de altă parte, dorinţa de ostentaţie, de a demonstra o poziţie socială, cedează în favoarea plăcerii intime a ochiului. Influenţa

flamanzilor contribuie la contracararea lui Le Brun. Tonurile de albastru şi de galben precedă cu puţin griurile şi alburile. Echipa de reformatori din jurul ducelui de Burgundia – Beauvillier, Saint-Aignan,Fénelon – justifică noua paletă în numele unei etici a simplităţii. Morala politică vine în ajutorul odihnei delicate a simţurilor. Transformările au loc prudent, pe etape. În interioarele sale, Mansart ordonează marile mase ale decoraţiei interioare în funcţie de regula de simetrie a arhitecturii clasice şi numai în interiorul panourilor – al unor panouri desenate cu rigla –, pe care imaginaţia, acum autentic barocă, a microdecoraţiei, le invadează cu totul, concepută în funcţie de o fantezie a liniei curbe. Cu ajutorul filosofic al supuşilor împăratului Chinei, Berain, Audran şi emulii lor se inspiră din Starea prezentă a Chinei, în figuri, lucrare a preabunului părinte Bouvet, care tocmai apăruse în 1697. În serviciul noii decoraţii puse la punct în Franţa de J. Hardouin-Mansart, aflat acum în pragul bătrâneţii, şi ajutat de Berain, Boulle, Pierre Le Pautre, Lassurance, Robert de Cotte, Audran şi întreaga echipă a desenatorilor mai mult sau mai puţin anonimi de la Manufactura Gobelins, stampa şi gravura pornesc să ia cu asalt Europa. Mai întâi Daniel Marot, apoi germanii Gottfried Stern, Jeremias Wolff, J.C. Haffner difuzează această adevărată nouă etică… în 1747, ducele de Luynes, aducând un binemeritat omagiu fondatorului acestui stil, numea, la treizeci şi şase de ani după moartea creatorului lor, arabescurile „desenele lui tserain". În secolul al XVIII-lea. Claude Audran, Gillot şi Watteau continuă de fapt opera de imaginaţie a lui Berain. Nu este lipsit de semnificaţie nici faptul că Berain a fost şi un om de teatru. În pragul secolului al XVIII-lea, un decor de operă pătrunde până în intimitatea căminului, până în însuşi genul de viaţă a celor bogaţi şi puternici din oraşe.

Chiar dacă le pare zvelt şi fragil elevilor lui Le Brun, arabescul lui Berain păstrează până la capăt, până la moartea maestrului (1711), o anume întindere, o opulenţă în stil Ludovic al XIV-lea. Odată cu Audran arabescul devine mai rafinat. El îşi pierde orice realitate, nu mai este decât o linie suplă şi neprevăzută. Prin Audran, decoraţia interioară colaborează în mod hotărât cu pictura. De fapt, se

precizează destul de limpede două perioade. Între 1700 şi 1725 se menţine o anume rezervă în interiorul liniilor de delimitare stabilite de J. Hardouin-Mansart; după 1725 triumfă imaginaţia pură în linia curbă speculată până la ultimele consecinţe ale stilului rococo. Îi datorăm lui Audran câteva opere magnifice ca, de exemplu, Portierele zeilor sau Tapiseriile cu cele douăsprezece luni. Ca paznic la palatul Luxembourg, l-a primit pe Watteau. Opera de decorator a lui Watteau nu mai există din nefericire. Scene cu chinezi şi cu maimuţe, partide de vânătoare şi scene bahice împodobeau castelul La Muette, hotelurile Chauvelin, Poulpry şi hotelul lui Law. Totuşi, imaginea lor ne-a fost păstrată datorită gravurilor lui Boucher, Jeaurat şi Aubert. Iar pe linia lui Watteau mai există şi opera lui Lancret, din jur de 1730, precum şi panourile hotelului Boullongne. Decoraţia poate fi încredinţată şi unui sculptor; este tocmai cazul lui Toro (Bernard-Honoré Turreau pe numele său adevărat, născut la Toulon, 1672 – 1731), care lucrează la Paris şi în sudul Franţei. Dacă nu-i punem la raţia de la începutul secoluiui ai vm-lea rămâne în esenţă opera arhitecţilor. Robert de Cotte, Boffrand, Lassurance, Oppenord pot fi consideraţi cei mai buni decoratori din Secolul Luminilor. Odată cu ei, decoraţia devine iarăşi întrucâtva greoaie. Spaţiile pline sunt chiar mai numeroase decât cele goale.

Suntem ispitiţi să situăm apogeul decoraţiei ceva mai târziu, în cel de al doilea sfert al secolului. El are loc odată cu Herpin, decorator al hotelului Soubise, cu Oppenord, poate cu Nicolas Pineau, şi de ce nu şi cu Meissonnier? Născut la Torino în 1693 sau în 1695, Juste-Aurele Meissonnier este de origine franceză. Meissonnier este mai întâi orfevrier; la treizeci de ani, este orfevrier al regelui, şi până la moartea sa, în 1750, este desenator al Cabinetului regal. În această calitate „desena pentru pompele funebre, serbările galante, focurile de artificii" şi, de asemenea, pentru teatru. Fie că desenează un altar, un mormânt, decoraţia unui interior de hotel, un chioşc de grădină sau un sfeşnic, Meissonnier îşi pune pe ele pecetea stilului său. El ignoră legile gravitaţiei, confundă în mod voit linia verticală şi cea orizontală. Odată cu el, „toate materiile devin plastice, se răsucesc, se desfac, se umflă, se golesc". Meissonnier înseamnă decoraţia devoratoare, decorul care

mănâncă arhitectura, sfârşitul ipocriziei celor două lumi, al continuităţilor lor exterioare mascând revărsările lăuntrice. Meissonnier este totodată un fel de transpunere erotică în decor sau, dacă citǎm demonstraţia lui Louis Hautecœur, o transpunere a regnurilor: „Când priveşti a sa Carte despre legume, morcovii, verzele, cepele sale, descoperi care este originea concepţiei sale artistice: el a vrut să confere arhitecturii – aşa cum vor face în 1900 creatorii unui modern style – toată flexibilitatea, toată supleţea vie a florei. Lucarnele sale seamănă cu nişte tabachere de sidef, clopotniţele sale, cu nişte sieşnice, fântânile sale, cu nişte solniţe, iar candelabrele sale, cu arbuşti, cu palmieri, cu'madrepori. Opera lui este o perpetuă transpunere a «regnurilor» şi a materiilor".

Meissonnier influenţează întreaga Europă, revelându-i tendinţe şi aspiraţii profunde. El nu este propriu-zis părintele rococoului. Prestigiul carierei sale pariziene a grăbit o ultimă manifestare spectaculoasă a barocului sălbatic, deturnat de la relaţia ontologică şi de la rolul său de principiu de coeziune al arhitecturii sociale. Succesul lui Meissonnier este uriaş în Portugalia, unde el eliberează tendinţele refulate timp de două secole ale artei manueline. Meissonnier este alibiul privilegiat al Europei Centrale. El îi îngăduie aristocraţiei engleze să se elibereze pentru o clipă de constrângerea palladiană. Prinţul Czartoriski – şi de ce ne-am mira – şi contele Bieliński îi comandă decoraţia saloanelor lor. „În 1724, execută pentru ducele de Mortemart un cadran care este un simbol: decorurile sale sunt parcă umflate, duse de vânt, niciodată în repaus". Adevăratul continuator al lui Meissonnier, cel care pune în evidenţă o complicitate profundă între decorul elaborat spre a satisface aspiraţiile noii burghezii, ale fermierilor generali, ale financiarilor şi ale furnizorilor de armată din Franţa, în acest laborator unic care este hotelul parizian, şi aspiraţiile mediului aristocratic din Germania barocă, este Cuvilliès, cel mai bavarez dintre germanii de origine franceză. Francez din nord, Jean-François Cuvilliès s-a născut în 1695 în Le Hainaut, şi a fost neîndoielnic elevul lui Boffrand şi al lui Jean-François Blondei. Amalienburg, Falkentust, opera din München, mai multe biserici… Care edificiu din München şi din împrejurimi nu poartă încă şi astăzi

pecetea geniului lui Cuvilliès? O revărsare je figuri groteşti, o acumulare de arabes cu maimuţe, pl –, taţ-N alexieri, turci universitär.

clujrmapoca chinezi purtând mici pălării ascuţite şi nostime. Cuvilliès se dedică maiestuosului baroc german, într-un moment când acesta începe să apună. După marele impuls italian din anii 1670 – 1680, după mica zguduire franceză din anii 1720 – 1730, este deschis astfel un ultim capitol al barocului german. Capodoperele lui Cuvilliès se situează la apogeul acestei renaşteri franceze. Pavilionul de vânătoare din Amalienburg (1734 – 1739), în vastul ansamblu din Nymphenburg, este important mai ales pentru decoraţia sa interioară şi pentru ceramica, de un albastru pe care nu-l mai poţi uita, ce îmbracă zidurile. La Residenztheater (1750 – 1753), „mica sală în alb şi auriu este cadrul ideal pentru operele" unui Mozart pe cale de a se naşte. Cel mai paradoxal, cel mai uimitor miracol al geniului religios bavarez este Cuvilliès ca arhitect religios: într-adevăr, el colaborează cu J.M. Fischer la construirea bisericii Sfântul Mihail din Berg-am-Laim (1738 – 1744), fundaţie a arhiepiscopului elector de Köln. Să notăm în treacăt că, în această uimitoare, atât de vie şi de arhaică Germanie alpestră, J.M. Fischer (1691 – 1766) construieşte abaţia din Ottobeuren, de lângă Memminger (1747 – 1766), „edificiul în stil rococo cel mai important din Germania de Sud", şi că la Wiblingen se înalţă, între 1772 şi 1781, „ultimul mare edificiu religios din Suabia, baroc încă prin planul său", cu o notabilă răsturnare, o curioasă agresiune a unor planuri întregi de decoraţie neoclasică. ai.

Cuvilliès este originar din Le Hainaut: trebuie să mai amintim influenţa ţinutului Anvers asupra stilului rococo târziu? Meissonnier, Cuvilliès, desigur, dar şi familia Slodtz, şi J. Verberckt sunt originari din Anvers. Sébastien Slodtz este fondatorul dinastiei cu acelaşi nume; el moare în 1726; fiii săi sunt Sébastien-Antoine, Paul-André şi, nici mai mult nici mai puţin, Michelangelo. Michelangelo a decorat sala de spectacole construită le vei's «„1" cu visat în uasaţoriei ueilinului (1745), sala unde se jucau comedii, în mai 1763, catafalcul regelui şi al reginei Spaniei de la Notredame, în 1760. Tot în decoraţia barocului târziu întâlnim o ciudată complicitate, o intimitate caldă dintre teatru, funeralii şi viaţă. Ca şi Sébastien Slodtz, J. Verberckt s-a născut la

Anvers în 1704; va fi colaboratorul nedespărţit al lui Gabriel. În decursul vieţii (moare în 1771), va fi trăit sfârşitul decorului rococo, pe care a ştiut să-l ilustreze mai bine ca oricare altul.

Decorul este central, în inima oricărei reflecţii asupra unei civilizaţii în măsura în care el apare ca o epidermă făurită de mâna omului în contactul cu viaţa, în măsura în care cuprinde câteva fâşii de intimitate, de taină a fiinţelor. Casa închide alte secrete în zidurile sale, în felul cum este alcătuită, în planul ei, în finalităţile sale practice. Mai întâi, arhitectura din secolul al XVIII-lea, chiar când se situează în registrul nobil, nu este niciodată total despărţită de modalităţile regionale ale civilizaţiei tradiţionale, în care continuă să se însereze. Lucrul acesta îşi are valoarea sa, în perspectiva pe care am susţinut-o până acum, cea a unui Secol al Luminilor aflat la apogeul unui tip de civilizaţie născută cu cinci sau şase secole mai devreme în orizontul Europei medievale cu populaţie numeroasă, civilizaţie cu care nu a rupt, ci pe care o continuă.

Dovadă materialul: secolul al XVIII-lea a cunoscut, datorită calităţii artizanilor săi formaţi în oraşe, datorită şi prodigioasei şcoli a compagnonnagelui, o virtuozitate stereotomică nicicând egalată. Faţada este din piatră nobilă. Dar interiorul, ceea ce nu se vede din afară, din alte materiale: la Rouen, la Lisieux, chiar la Versailles şi la Paris se întâmplă ca lemnul să se răzbune, lemnul şi ipsosul. La Rouen, al treilea oraş din regat, casa din secolul al XVIII-lea este construită după modelul tradiţional, din lemn şi din ipsos. Faris – şi Versailles au şi pereţi din lemn umpluţi cu pietre mici prinse în argilă. Nobleţea pietrei nu a reuşit să elimine peste tot cărămida, pe care constructorii se străduiesc uneori să o facă mai uşoară prin încorporare de turbă sau de scoarţă de stejar pisată. Secolul al XVIII-lea ajunge să construiască repede şi bine poate tocmai pentru că se resemnează la aceste concesii.

Accesibilitatea crescută a artei dificile a cioplitului pietrei duce la multiplicarea bolţilor ca protecţie împotriva primejdiei de incendiu, care scade, desigur, dar rămâne totuşi mare în spaţiul urban. Vedem uneori cum renasc anumite tehnici străvechi, de mult părăsite, ca, de exemplu, la primăria din Kassel sau în Burgundia, în mijlocul secolului,

unele bolţi cu muchii foarte proeminente. Se generalizează şi o tehnică mult mai îndrăzneaţă, dovedind o mare măiestrie în arta construcţiei: cea a bolţilor plate. Primele, din cărămizi, apar la Castelnaudary, în jurul anului 1710, dar procedeul nu se extinde decât la nivelul anilor 1750, după publicarea (1754) unei lucrări a contelui d'Espie: frecvent în sudul Franţei, el câştigă teren şi în nord, unde este folosită piatra. La Paris, Courtonne construieşte, peste vestibulul palatului Matignon, o boltă plată de 7, 80 m, a cărei înălţime nu depăşeşte 0, 43 m.

Casa somptuoasă de la oraş oscilează între două planuri: casa care dă spre stradă, şi care, la primă vedere, nu se deosebeşte de o locuinţă modestă oarecare construită spre a fi închiriată, dar acest inconvenient este compensat prin soluţia celor două scări; casa situată între o curte şi o grădină, soluţie folosită mai întâi aproape numai la Paris şi care prevalează în cele din urmă în Franţa şi în afara Franţei. În general, către stradă se află două aripi menite atenanselor şi un zid, în general arcuit, cu portal. Domină bolta semicirculară; portalul duce către curtea principala, ne airect, fie printr-un pasaj; întâlnim o curte sau, dacă este destul spaţiu, două curţi, ba chiar trei şi patru, care permit rezolvarea delicatei probleme a cailor. O altă problemă capitală: locuinţele servitorilor; ele sunt în general plasate deasupra atenanselor; dormitoarele din secolul al XVII-lea sunt acum înlocuite cu mai multe cămăruţe individuale repartizate în jurul unui coridor. În decursul secolului al XVIII-lea, asistăm nu atât la o sporire a numărului servitorilor, cât la o diferenţiere a funcţiilor, la o creştere relativă a personalului feminin în raport cu personalul masculin, mult mai numeros chiar la sfârşitul secolului al XVII-lea.

La nivelul serviciilor şi al atenanselor, hotelul din secolul al XVIII-lea pune în evidenţă dacă ştim să observăm cu atenţie – un progres în arta de a trăi, o organizare mai inteligentă a muncii şi a efortului. În secolul al XVII-lea, bucătăriile sunt construite la o oarecare distanţă de casa propriu-zisă, cea unde locuiesc stăpânii; ele au ca anexă o brutărie cei bogaţi îşi fac pâinea în casă –, o cămară, un loc unde se spală vesela, un oficiu. Distanţa foarte mare dintre sufragerie şi bucătărie obligă la construirea unui oficiu învecinat cu sufrageria, unde sunt încălzite mâncărurile. Toate acestea înseamnă o

pierdere de timp, eforturi inutile spre a încălzi o hrană rece. O privire inteligentă asupra aspectelor modeste ale vieţii, care pune în valoare efortul şi plăcerea, are drept rezultat câteva modificări în planul casei somptuoase din secolul al XVIII-lea. Aproape în toate cazurile, bucătăria este construită mai aproape de locuinţa stăpânilor, îmbunătăţirea şemineurilor permite o mai bună evacuare a mirosurilor. Când bucătăria rămâne totuşi izolată, un pasaj subteran asigură menţinerea alimentelor în stare caldă. Dar prevalează alte soluţii: de exemplu, cea a dublei bucătării. Vechea bucătărie din dependinţe este menţinută pentru a se găti acolo masa servitorilor, dar o a doua bucătărie este încorporată în locuinţa principală şi ea asigură hrana stăpânilor. În cazul construcţiilor noi, se impune tot mai mult soluţia unei singure bucătării construite la subsol şi legată adeseori de sufragerie printr-un fel de ascensor. Această soluţie implică o micşorare a bucătăriei, compensată printr-o orânduire mai chibzuită a mobilierului şi printr-un plan mai eficace al casei.

Un efort de raţionalizare asemănător poate fi constatat şi în ceea ce priveşte clădirea principală. Ca şi în secolul al XVII-lea, aceasta cuprinde adeseori un rând sau două rânduri de încăperi, dar cel mai adeseori este folosit planul cu dispunere masată a camerelor, care nu este nou, existând încă din secolul al, XVI-leai. Se înmulţeşte numărul coridoarelor care asigură intimitatea încăperilor şi permit o mai bună folosire a spaţiului. Să ne amintim că sporirea numărului populaţiei la oraş face să crească preţul terenului. Arhitecţilor le place să rupă cu tradiţia. Boffrand, de exemplu, combină, la Wiirzburg, un plan în formă de n cu un plan masat şi adoptă un plan în X pentru Malgrange. Boffrand, dar şi Here *, Pigage, La Guepiere se lasă în voia imaginaţiei lor creatoare.

Aproape pretutindeni poate fi observat un regres al construirii scării de mari proporţii, ostentative, care devorează în mod inutil spaţiul şi nu facilitează comunicarea. Pentru a compensa toate aceste inconveniente sunt cheltuite adevărate comori de imaginaţie. De regulă, începe să fie abandonată simetria în interior. Totodată se precizează o nouă organizare în ceea ce priveşte repartizarea încăperilor, mai mici şi mai numeroase, pentru a răspunde unei nevoi

de intimitate, ce creşte cu fiecare zi. Această nevoie corespunde – după tru a «i – r vieţi sociale ce priveşte către exterior, pentru a concilia, desfăşurările fastuoase cu afectivitatea familială, ba chiar cu trăirile complexe cerute de o erotică mult mai rafinată, bazată pe senzaţie şi nu numai pe pulsiuni, repartizarea apartamentelor se face în mod tradiţional pe trei nivele.

Curând în secolul al XVIII-lea, are loc o diferenţiere, devenită tradiţională (dovadă Parte, Blondei) între apartamentele de paradă, destinate reprezentării sociale, apartamentele în care sunt primite zilnic rudele şi cunoştinţele, pentru plăcerea conversaţiei, care atinge perfecţiunea în înalta societate, şi apartamentele existenţei intime şi comode, ultim refugiu al vieţii de familie sau al plăcerii simţurilor.

Tradiţional, „la apartamentele de paradă se ajunge prin vestibulurile unde se află vizitatorii şi slugile casei, prin anticamerele unde valeţii aşteaptă să li se dea porunci; de aici se pătrunde în salon, în sala de reuniune, în încăperea de paradă, în galerie". Această tradiţie se va modifica pe nesimţite. În noile construcţii urbane din cea de a doua treime a secolului, au fost mai întâi sacrificate camerele de paradă, iar galeriile au devenit mai mici. Ele se transformă în mari saloane, vor ocupa întreaga lărgime a casei şi vor avea o deschidere atât către curte cât şi către grădină. Hotelul Crozat, desenat de J.S. Cartaud (1675 – 1753), face excepţie, dar financiarul acesta este un mare colecţionar, şi galeria, în cazul său, capătă o funcţie modernă. Anticamerele, de asemenea, dobândesc o funcţie nouă: ele devin sufragerii, după cum dovedesc bufetele încastrate în pereţi sau fântânile interioare (cel mai adeseori din marmură, primind apă prin gura unor delfini de bronz). Anticamera devenită sufragerie evoluează foarte repede, ajungând a fi dublă: sufragerie de vară la subsol, sufragerie mai izolată; în hotelurile marilor financiari, ea poate fi locul tainic, apărat de pri – o. uguui, unue se organizează

„Mese zburătoare" încărcate cu toate cele de trebuinţă, în timpul supeurilor foarte intime sau foarte galante; în mod excepţional, ea poate deveni o încăpere unde se fumează. În 1743, Briseux, în Arta de a construi case la ţară, se referă, oarecum stingherit, la capelă: „Folosirea ei […] este diferită în multe dioceze. În unele este îngăduit

să construieşti o capelă în casă, şi chiar dulapuri [...] arhitectul trebuie să urmeze în această privinţă obiceiul locului".

Apartamentele particulare sunt de obicei alcătuite „dintr-o anticameră, dintr-o cameră, dintr-o încăpere unde sunt păstrate hainele, dintr-un cabinet de lucru şi din latrine". Alături de cameră apar tot mai multe alte încăperi, fie pentru a-i culca acolo pe servitori, fie pentru a-i primi pe oamenii de afaceri; când încăperea cuprinde şi un pat, putem vorbi de un budoar. Robert de Cotte face un fel, de filosofie a budoarului, unde „stăpânul cdsei şi familia sa se pot retrage în zilele când nu sunt vizitatori. Când familia rămâne singură, ea se simte bine în asemenea încăperi mai mici".

Arhitecţii au fost siliţi să satisfacă nevoile sporite de confort: confortul micilor încăperi total independente, confortul unei intimităţi apărate cu străşnicie, al tăcerii şi al izolării, realizat prin jocul coridoarelor prelungite prin alte coridoare, în care rişti să te pierzi. De unde şi un fel de devalorizare a vechilor case construite după alte norme. În materie de locuinţe ca şi în materie de mobilier, secolul al XVIII-lea este foarte modern; el nu respectă vechiul, refuzându-l şi dispreţuindu-l. Doamna de Graffigny, de exemplu, se plânge că în camera sa de la Cirey suflă vântul din toate părţile şi că îngheţi în ea. Asemenea însemnări aproape că nu pot fi concepute cu un secol mai devreme. Trebuie să mai amintim că triumful micilor încăperi nu este legat numai de nevoia de intimitate, ci şi de progresele genif, general, ale hornurilor cotite, ale unor sobe venite din est, pe care Germania le difuzează prin mijlocirea locuinţei europene de lux.

După cum a arătat Fernand Braudel, în acest domeniu totul se schimbă în jurul anului 1720, moment, după Trahard, al noii sensibilităţi, al profundului impact – e vorba de cei douăzeci de ani necesari pătrunderii unei gândiri din domeniul speculaţiei pure în cel al vieţii practice – al senzualismului, promotor al epidermei, simţurilor şi trupului, acesta din urmă devenind adevăratul centru al percepţiei. „Începând cu Regenţa, oamenii vor să stea la căldură în timpul iernii [cum fac şi germanii], şi se va ajunge aici dat fiind progresele «hornă ritului>\ datorate unor meşteri tot mai pricepuţi". Vatra căminului este îngustată, adâncită, partea de deasupra devine mai scundă,

căminul propriu-zis (coşul sobei) se curbează. Căminurile cu vetre multiple (cel puţin duble, zise „à la Popeliniere" – e vorba tot de cunoscutul om de finanţe) „ne vor permite să încălzim până şi camerele slugilor".

Până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Franţa se agaţă cu încăpăţânare de soluţia şemineului, deşi R. de Cotte a putut aprecia superioritatea sobelor cu prilejul şederii sale în Germania electorilor renani. Mauriciu de Saxa va aduce la castelul Chambord sobe împodobite cu faianţă de Delft sau de Rouen. Către sfârşitul secolului al XVIII-lea triumfă soba mare clin fontă. Datorită progreselor metalurgiei, ea se impune treptat în întreaga Europă, de la est către vest. Odată cu plăcerea locuinţei încălzite se naşte cu încetul şi plăcerea igienei corporale. Antichitatea care se spăla era mediteraneană, aristocrată şi urbană. Nu te speli în frig. Căzile de baie apar în hotelurile pariziene tot în perioada de afirmare a senzualismului, în jurul anilor 1720. Putem vorbi deci de o perioadă a epidermei spălate, pe care o descifrăm şi în pânzele micilor maeştri şi, curând, mai puţin licenţioase. La început, apartamentul unde se face baie, introdus în casă parcă pe furiş, ca un lucru de ruşine, este cât mai departe de camerele de locuit propriu-zise: „El cuprinde o anticameră, o cameră unde te poţi odihni pe un pat, sala de baie propriu-zisă, care cuprinde adeseori două căzi, cazanul de încălzit apa, o sobiţă pentru încălzit lenjeria, latrine după moda englezească", totul presupunând o desfăşurare neobişnuită de bronzuri aurite şi de faianţă. Dar pe măsură ce timpul trece, sala de baie se va apropia, în mod logic, de dormitor. În sfârşit, hotelul parizian, mult mai avansat în această privinţă decât Curtea, introduce latrina după moda englezească, omagiu indirect adus progresului englez în materie de confort şi de igienă.

Dar progresul igienei este strâns legat de difuzarea apei. Parisul este în urmă faţă de Londra, care posedă nouă pompe, când fraţii Perier instalează abia două pompe pe colinele Chaillot, în 1782, aprovizionând cu apă în primul rând bogatul cartier Saint-Honoré. Parisul foloseşte apa din Sena, distribuită de douăzeci de mii de sacagii care cară aproximativ 15 milioane de litri pe zi, făcând vreo treizeci de

drumuri pe zi, în medie cu şaizeci de căldări. Hotelurile îşi au rezerva de apă în puţul sau în cisterna ce le aparţin. Louis Hautecœur reţine, pentru cifre, un text al lui La Hire din 1699, extras din procesele – verbale ale Academiei regale de arhitectură. La Hârc susţinea în faţa Academiei că la Paris, pentru o suprafaţă locuită de aproximativ 200 m^2, o cisternă putea acumula aproximativ 490 1 de apă pe zi, „ceea ce ajungea, precizează el, pentru folosinţa zilnică a unei familii de optzeci de persoane". Şi Hautecœur ajunge, puţin cam prea repede, la concluzia (poate calculând banii pe care îi căpătau probabil sacagiii ce aduceau apa din Sena: „La Hire se mulţumea deci cu aproximativ cinci litri de apă de persoană şi pe – băut, pentru baie, pentru spălatul rufelor etc". prototipul din vremea lui Ludovic al XIV-lea nu mai este cel al locuinţei somptuoase de la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Locuinţa care se modifică este cea urbană; locuinţa de la ţară, exceptând-o pe cea nobiliară, rămâne încremenită în tiparele tradiţionale

*

create în urmă cu cinci sau şase secole, ceea ce nu exclude, după cum am văzut, o anume plasticitate. Dar urbanismul este o preocupare a secolului al XVIII-lea. O voinţă politică vizează o metaarhitectură care trece de la locuinţa izolată la totalitatea spaţiului urban. Incendiul din Londra, cutremurul de pământ de la Lisabona *, dar mai ales cvadruplarea populaţiei în raport cu punctul de plecare au permis această cucerire a oraşului – cel mai adeseori datorită statului – de către o arhitectură la nivelul cel mai ridicat corespunde unei nevoi pe care Voltaire o exprimă în Franţa în Dialog despre înfrumuseţările aduse oraşului Caşmir – a se citi Paris –, iar Charles de Brosses, în ale sale Scrisori familiare scrise din Italia, pentru Italia, nevoie care a dat naştere unei întregi literaturi tehnice; să reţinem doar, pe linia lui Palladio, care a inspirat atâţi arhitecţi englezi din secolul al XVIII-lea, începând cu Colen Campbell, lordul Burlington *, şi până la John Wood *, William Adam şi cei patru fii ai săi, René Alexis Delamaire, autorul hotelului Soubise, căruia îi datorăm Visul şi trezirea lui Alexis Delamaire (1731), despre înfrumuseţările aduse oraşului Paris, Jacques-François Blondei şi Parte.

Jacques-François Blondei dă la începutul monumentalului său Curs de arhitectură (1771) o definiţie a unui fel de metaarhitectură care este, de fapt, o vastă concepţie despre urbanism, cea care îi animă pe Manuel da Maia la Lisabona, pe intendenţi în provinciile lor, pe Frédéric al II-lea la Berlin, pe Ecaterina a II-a la Petersburg. Blondei o exprimă în câteva cuvinte: „Arhitectura [aşa cum o vede el] concepe totul în mare; ea preferă, în oraşele noastre, accese şi comunicaţii mai uşoare, chiar în detrimentul decoraţiei; ea se ocupă de alinierea străzilor, a pieţelor, a /răspântiilor, de felul cum sunt distribuite în cadrul oraşului pieţele şi locurile de plimbare publice". Parte se exprimă încă şi mai limpede. Acest parizian născut la 3 ianuarie 1723, care călătoreşte în Italia şi în Anglia, colaborează la Enciclopedie, intră în polemică cu Soufflot în legătură cu soliditatea Panteonului, este inepuizabilul poligraf al arhitecturii din secolul al XVIII-lea. În fruntea Memoriilor despre construcţiile arhitectonice cele mai importante, publicate în 1769, abia la patru ani după Monumentele ridicate în Franţa întru gloria lui Ludovic al XV-lea, el scrie în dedicaţia către Marigny aceste firuluăm în considerare arm lectura în mare, pe Uărri seama că […] până acum am văzut tot timpul edificiile cu ochi de zidar, în timp ce ar fi trebuit să le privim ca filosofi. Iată de ce oraşele nu au fost niciodată construite aşa cum trebuie, adică astfel încât locuitorii lor să se simtă bine în ele; aici eşti neîncetat victima aceloraşi flageluri, a murdăriei, a tuturor duhorilor şi a multor altor rele pe care un plan judicios gândit le-ar fi înlăturat".

Reţeaua urbană este prezentă în Europa mediană dens populată şi în bătrâna Europă urbană mediteraneană. Aceste Europe sunt cele ale măririi spaţiilor urbane, ultimele creaţii datând din secolul al XVII-lea. Dovadă Brest, Rochefort, Sete. Versailles se află prins între era clasică şi cea a Secolului Luminilor. Spania totuşi şi-a avut un Versailles al său, creaţie ex nihilo din cea de a doua jumătate a se-Complet distrusă de incendiul care a urmat cutremurului de pământ din 1 noiembrie 1755, este acum un oraş nou, datorat energiei lui Pombal şi geniului lui Manuel da Maia. Măsuri de protecţie, mari axe, bulevarde largi şi, în inima oraşului, lângă mare, acea magnifică piaţă regală, cu nume profund simbolic, piaţa Comerţului, precum şi

uriaşele spaţii libere plantate cu copaci din Passeio Publico.

20 UOO de locuitori ia începutul secolului al XIX-lea, şi este opera unui arhitect italian, 1 Bonavia. În Anglia, care a construit la Londra 1 de două ori şi jumătate mai mult decât a con1 struit Franţa la Paris, este înălţat Tremadoc, orăşel situat la vestul Ţării Galilor, construit la sfârşitul secolului al XVIII-lea pentru a întări – în faţa pericolului francez – legăturile cu Irlanda. La sfârşitul secolului al XVII-lea, Scandinavia cunoaşte o substanţială dezvoltare a reţelei sale urbane, iar Germania reconstruieşte din plin. Adevăratele creaţii se situează la est, în zona de frontieră a Europei. La limită, dat fiind şi enorma perioadă de criză a Războiului de Treizeci de Ani, Europa de Est începe odată cu Imperiul. Oare Germania nu este un teritoriu al colonizării interioare? Erlangen, orăşel situat la 20 kilometri de Nürnberg, îşi dublează populaţia între 1686 şi 1700, datorită afluxului hughenoţilor. Erlangen, al cărui centru nu posedă nicio clădire, pentru a lăsa loc – parcului castelului, este o creaţie aproape ex nihilo a perioadei situate la orizontul crizei de conştiinţă. Ludwigsburg, adevărat „Potsdam I suab", de lângă Stuttgart, este construit ca şi Versailles în jurul unei reşedinţe princiare. 1 Prima piatră a castelului a fost pusă în 1704, oraşul se extinde începând din 1709. Mannheim, în întregime refăcut după distrugerile suferite în timpul războiului din 1699, este un spaţiu! prins într-un sistem complex de fortificaţii. 1 Karlsruhe apare multora ca fiind cel mai tipic dintre oraşele rezidenţiale. El se naşte în 1715 din voinţa unui mic prinţ cu ambiţii nemăsurate, Karl Wilhelm von Bade Dur lach. Altă reuşită de netăgăduit, care a obsedat imaginaţia unei Germanii-frontieră deschisă… nisipuri, turbă şi păduri nemărginite la est: Neustrelitz, în Mecklenburg, primă imitaţie, în 1726, modestă, la 100 kilometri nord de Berlin, de asemenea operă a unui prinţ: Neustrelitz având în centru un castei. Ueva mai târziu, în 1743, este construit oraşul Karlsruhe din Silezia, datorat unui mare prinţ. O nouă ediţie, modestă, târzie, dar fermecătoare, este acel Ludwigslust cu nume atât de plăcut, construit după 1765, la 170 kilometri nord-vest de Berlin, din voinţa ducilor de Mecklenburg-Swerin. Dar nimic nu poate fi comparat cu creaţiile estului îndepărtat. Un nume, Petersburg *, reprezintă adevăratul

simbol al voinţei hotărâte exercitată timp de un secol de către un guvernământ despotic care urmăreşte recuperarea. După cum bine ştim, prima piatră a fost pusă ia 29 iunie 1703. Mai ştim şi în ce condiţii

Viena s-a mărit mult în secolul al XVIII-lea. Suntem departe de micul poligon îngrămădit pe care îl iau cu asalt turcii în 1683. Viena se întinde pe cele două maluri, geometric organizată, ca toate oraşele noi. Ea beneficiază, în procesul de creştere, de puterea celui de al doilea stat al continentului şi de avantajele securităţii, consecinţă a colonizării câmpiei ungare şi a puterii militare deţinute de monarhia habsburgilor.

Iaia tunurilor suedeze, în mlaştinile presărate eu insulţe ale ţinutului în germanland. Petersburg a fost mai întâi un oraş insular aflat la gurile Nevei. Primul său arhitect, Domenico Trezzini, era un italian format în Olanda. Andreas Schlüter, apoi Homann au participat la această operă, dar numai în treacăt, înainte de sosirea (în 1716) lui Le Blond, discipol francez al lui Le Nötre, care a încheiat prima etapă.

Trezzini (1670 – 1734) şi-a pus adânc pecetea ne primul Petersburg; originar din Ticino, fusese în serviciul regelui Danemarcei, la Copenhaga. S-a putut spune că arhitectura daneză de la sfârşitul secolului al XVII-lea nu a fost decât o ramificare a arhitecturii olandeze, înţelegem astfel şi alegerea lui Petru cel Mare, care voia să construiască un nou Amsterdam în zona mlăştinoasă unde Neva se vărsa în mare, în fundul unui interminabil golf care te duce cu gândul la Zuvderzee. Dat. fiind acel efort fantastic de recuperare, totul a început într-o îngrozitoare dezordine. Primul Petersburg nu are nici pe departe străzile rectilinii ale oraşelor artificiale.

Prima pecete este barocă. Ea se datorează marilor construcţii ale lui Trezzini; importantă înainte de orice pentru statul pe cale de a se occidentaliza era ruptura cu trecutul rusesc. Biserica fortăreţei Sfinţii Petru şi Pavel (1714 – 1733) este o reuşită perfectă din acest punct de vedere. Ruptura cu tradiţia moscovită este consumată: „noua biserică nu mai are nimic comun cu soborurile ruseşti cu cupole, este o adevărată Kirka protestantă, cu aspect mohorât şi proporţii meschine". Pentru Petru cel Mare, esenţială este clopotniţa, imagine a

occidentului, simbolic calchiată de Trezzini după Bursa din Copenhaga. În peisajul urban, această săgeată este în capitala Balticii ceea ce campanila bisericii San Marco este pentru Veneţia. Tot lui Trezzini îi aparţin, în Insula Vasili-Ostrov, edificiul celor Douăspreproiectul – niciodată realizat – al unei Lavra a lui Alexandr Nevski, într-o primă manieră.

Cea de a doua etapă: oraşul lui Le Blond. El reuneşte cele două insule şi o parte din malul sudic al continentului, un oval încercuit cu metereze. Cea mai mare parte din Insula Vasili-Ostrov era împărţită asemenea unei table de şah. „Semăna cu desenul unei grădini, precizează Lavedan, dar aplicat unui oraş; diagonala vine în ajutorul pătrăţelelor alternate ale tablei de şah". În cel de al doilea stadiu, oraşul lui Petru cel Mare îşi păstra înfăţişarea de Amsterdam al Nordului, cu canalele sale întreţesute cu străzile din preajma lor, după maniera olandeză. Din nefericire, planul lui Le Blond – ce va muri curând de variolă, în 1719 – a eşuat. Urmează o nouă răbufnire anarhică: cucerirea urbană a malului stâng va avea loc într-o mare dezordine. Ecaterina a II-a va disciplina torentul şi va conferi oraşului, devenit continental, demnitatea arhitectonică ce face încă şi astăzi din Leningrad unul dintre cele mai frumoase oraşe din lume.

Început conform unui model neerlandez şi danez, Petersburgul se va modifica treptat şi din ce în ce mai mult în sensul unui model francez. Iar cotitura fundamentală, care opune arhitectura Ecaterinei a II-a arhitecturii Elizabetei a Angliei, este o cotitură europeană, marele clivaj franco-englez al esteticii Secolului Luminilor neapărând nicăieri mai agresiv decât în capitala Nordului.

O fază de libertate asociază în jur de 1740 o reafirmare a tradiţiilor ruseşti armonios reinterpretate şi marile linii ale rococoului francez nuanţat cu exotism. Are loc o întoarcere la bisericile cu cupole, săgeata germană fiind din nou înlocuită de campanila laterală şi detaşată. Maestrul care creează acest al doilea Petersburg baroc este un sculptor de

Petersburg, oraş artificial, construit pentru a-i oferi Rusiei o deschidere spre mare la vest, este aşezat – precum o Veneţie a Nordului – într-un spaţiu întretăiat de arbori şi ape. Planul afirmă

limpede vocaţia maritimă a capitalei acestei Rusii a recuperării.

origine italiană, crescut şi format la Paris: Rastrelli. Lui Rastrelli îi revine ultima victorie a celui mai nobil baroc colosal: Palatul de vară, palatul Ţarskoie Sielo şi, mai ales, perspectiva Nevski şi palatele sale, care pun în evidenţă o concepţie urbanistică în acord cu dimensiunile unui imperiu. Rastrelli este ajutat de Quarenghi şi de Rossi.

Împărăteasa Ecaterina a II-a conferă – după câţiva ani de decalaj – acestei faţade a unei Rusii europene o înfăţişare neoclasică.

— Ca pretutindeni, prin mijlocirea Academiei de arte frumoase, întemeiată în 1758, la sfârşitul domniei împărătesei Elizabeta. Palatul în care se află Academia de arte frumoase, terminat în 1765, oferă modelul neoclasic. El este opera francezului Vallin de La Mothe. Tot el este rina şi al arcului de cărămizi al Noii Olande.

Alături de Vallin de la Mothe, admirabilul Rinaldi creează câteva bijuterii, o montagne Russe, pavilionul chinezesc, Palatul de marmură şi castelul Gatşin, înainte ca împărăteasa Ecaterina, nevrând să rămână în urmă faţă de modele occidentale să se fi pasionat pentru cercetările arheologice ale monseniorului Cameron. Cea mai mare creaţie urbanistică a Secolului Luminilor, marginală şi exhaustivă, nu a putut duce până la capăt una şi aceeaşi concepţie arhitecturală. Dar tocmai de aceea acest oraş nou este viu, deci contradictoriu şi îmbogăţit cu toate orientările – aduse pe mare, izbindu-se şi încrucişându-se aici – Secolului al XVIII-lea.

169

8 – c. 65

Adevăratul urbanism al Secolului Luminilor este cel care trebuie să ţină seama de o reţea veche. Casa de la oraş durează în medie trei secole în vechea Europă a oraşelor, în Europa pietrei şi a cărămizii. Piaţa regală dă tonul: în Europa secolului al XVIII-lea, „este numită astfel o piaţă unde se află aşezată statuia unui suveran”. Primele modele, sunt franceze: data iniţială: 1614, când este creată statuia lui Henric al IV-lea şi piaţa Dauphine. Artiştii francezi s-au mărginit să asocieze două elemente oferite de arhetipul universal al Renaşterii italiene: o frumoasă piaţă cu arcade, ale cărei faţade trebuie să asculte de anumite reguli comune în ceea ce priveşte înălţimea lor; este piaţa

programată, cuprinzând statuia principelui aşezată într-un loc foarte vizibil. În piaţa regală franceză, imitată la nesfârşit de Europa Secolului Luminilor, ajungem la această inversare semnificativă: o piaţă, operă de primă importanţă a unei „arhitecturi de mari proporţii", concepută „filosofic", „creată pentru a sluji drept cadru" statuii principelui, pentru a pune în valoare o operă de sculptor aflată în slujba statului civilizator pe care-l slăveşte.

mătate a secolului al XVII-lea: piaţa Dauphine şi piaţa Royale (astăzi piaţa des Vosges) au fost imitate de Jules Hardouin-Mansart, autor al pieţei Victoriilor şi al pieţei Vendôme de la Paris, după piaţa Royale (de la Liberté) din Dijon. Astfel este lansată noua modă. Începând din 1686 – 1690, aproape toate marile oraşe din provincie vor voi să aibă – după modelul oferit de Mansart – piaţa lor, slujind drept cadru statuii regale create de un artist celebru. Tours şi Lyon aparţin acestei prime etape. Lucrările începute la Lyon de către Mansart, în 1686, şi continuate foarte repede de Robert de Cotte, nu vor fi terminate decât în 1731. Foarte curând vor exista pieţe asemănătoare la Caen, Rennes şi Montpellier.

Moda este lansată şi cele mai multe dintre pieţele regale franceze au fost create spre gloria lui Ludovic al XV-lea: s-a apelat la sculptori ca Bouchardon, J.-B. Lemoyne, Guibal, Cyfflé, Pigalle. La Rennes, mai întâi, Rebelin şi Gabriel conduc reconstrucţia oraşului, după incendiul din decembrie 1720, care pustiise centrul. Proiectul cel mai îndrăzneţ: două pieţe care să comunice prin diagonală, cea a lui Ludovic al XIV-lea asociată cu palatul tribunalului din Bretania, cea a lui Ludovic al XV-lea, asociată cu primăria. A doua, mai vastă – între timp proporţiile ei au crescut –, desena un dreptunghi neregulat de 100 de metri pe 120; J.-B. Lemoyne a aşezat în mod voit statuia într-o poziţie descentrată, la picioarele turnului Orologiului. În 1726 şi 1728, Bordeaux se entuziasmează pentru primele proiecte asemănătoare. Un al doilea proiect al lui Gabriel* este ales în 1730, iar planul definitiv este hotărât în 1733. Piaţa Royale din Bordeaux, astăzi piaţa Bursei, este, asemenea majorităţii pieţelor regale, oarecum izolată de marile axe de comunicaţie; ea are forma unui dreptunghi (120 m X 100 m); pe laturile mici se află, la dreapta, hotelul Bursei, iar la stânga, r „I.A.W…

w. HUIU JLUI JUV.111VJJ 11V „V/Ui.

a fost preferat lui Coustou, este înălţată în 1743.

Parisul nu putea să rămână în urmă. Şaptezeci şi cinci de ani despart piaţa Louis-le-Grand de piaţa Louis – XV (La Concorde), a cărei istorie a fost scrisă cu de-amănuntul de către Parte, ce-i drept, cu multe inexactităţi. Ludovic al XV-lea îl prefera pe Boffrand: moartea sa, la 18 martie 1754, îi lasă mână liberă lui Gabriel. Amploarea proiectului, lenta desfăşurare a lucrărilor vor modifica treptat spiritul în care sunt concepute. Lucrările au început în 1757 şi au durat aproximativ douăzeci de ani. Gabriel rămâne credincios „dispunerii tradiţionale a temeliilor şi ordinului colosal, dar manifestă un gust nou, iar opera sa anunţă transformarea ce are loc atunci în domeniul arhitecturii. Statuia lui Bouchardon, terminată de Pigalle, a fost inaugurată la 20 iunie 1763". Piaţa Royale era, în prima sa formă, legată de tradiţia pieţei regale, un loc de plimbare situat la extremitatea vestică şi aproape rustică a unui oraş în plină şi rapidă expansiune.

Piaţa Royale din Nancy (piaţa Stanislas) avusese la început funcţia modestă de a reprezenta trăsătura de unire dintre un vechi Nancy, derizoriu prin zidurile sale ruinate în urma tratatului de la Rijswijk, şi un oraş nou, martor al unei prosperităţi în plină afirmare şi construit într-un spaţiu vid. Această piaţă reia planul celei din Bordeaux, comportând un dreptunghi uşor alungit de 120 m X 100 m. Piaţa din Reimş închide seria pieţelor Ludovic al XV-lea: creată între 1755 şi 1760, ea este opera inginerului Legendre şi a marelui Soufflot.

Remodelarea urbană de către această arhitectură pusă în serviciul statului s-a răspândit din plin în afara Franţei în această perioadă, marcând cu o nuanţă franceză şi monarhică spa«-un ui uiciira, îiiueiuiig gmuiia, esit: începuia în 1776, fiind o operă colectivă prin care se ilustrează Fisco, Barnabé Guimard şi mai ales Barré; concepută ca o piaţă închisă de 115 mX X80 m (este poate vorba de o veche reminiscenţă spaniolă), ea se afirmă prin caracterul greoi al constrângerilor de tip austriac şi prin demnitatea celor opt pavilioane riguros identice. Piaţa Amalienborg din Copenhaga este încastrată

într-un complex alcătuit din mai multe pieţe şi palate. Ea se inspiră, desigur, din piaţa oraşului Nancy; totuşi, forma ortogonală îi conferă o originalitate marcată. Mărginită de patru palate întru totul identice, menite în principiu celor patru mari familii Moltke, Schaek, Brockdorff, Levetzau, Amalienborg este piaţa regală a unei monarhii aristocratice cu structură „statală". La cealaltă extremitate a Europei, pe spaţiul rămas liber în urma cutremurului de pământ, Pombal crea la Lisabona – spre slava suveranului său, Iosif I – enormul dreptunghi al unei Praca de Commercio (177 m X 119 m) care, spre deosebire de celelalte pieţe regale, se situează, dat fiind demolările, de la bun început, aşa cum arată şi numele său, în centrul comercial al unui port aflat sub influenţa afirmării irezistibile a economiei braziliene din faza ascendentă a ciclului aurului.

Putem să-i reproşăm urbanismului care cultivă asemenea pieţe regale faptul că este un urbanism de statuie. El a contribuit totuşi la menţinerea unei arte în plin declin cu începere din secolul al XVI-lea. Prima parte a secolului al XVIII-lea nu este o perioadă benefică pentru arta bronzului şi a pietrei. Sanghina ironică a lui Watteau, care imaginează sculptura sub trăsăturile unei maimuţici batjocoritoare şi lirice care smulge dintr-un bloc de marmură bustul provocator al unei tinere femei este poate simbolică.

nu apar nume mari, ci doar o seamă de talente stimabile. Barocul rococo este o artă picturală, o artă decorativă care se pretează prea puţin la ronde-bosse. Statuia maiestuoasă din piaţa regală devine ceva încremenit, ceva lipsit de suflul unei gândiri originale. Ea nu mai este susţinută de nevoile publice, de marele entuziasm al agorei antice. În contrast cu invenţia picturală a Regenţei, primul orizont al Secolului Luminilor este cel al creatorilor minori. Lipsită de un Bernini, Franţa este bogată în talente, într-un moment când se afirmă elevii lui Girardon şi Coysevox. De la Coustou la Falconet, sculptura se lasă cucerită de sensibilitatea neobarocă dominantă, de un baroc de divertisment, al unei arte de a trăi plină de graţie, „într-un crescendo de linii în zigzag, de atitudini din ce în ce mai patetice. Un mijloc comod de a urmări o linie de evoluţie: să examinăm sculpturile prezentate în vederea primirii la Academie de către principalii actori ai sculpturii

franceze din această primă jumătate a secolului al XVIII-lea. Am începe cu un Apolo îjifăţişând Franţei bustul lui Ludovic al XIV-lea (1693) de Nicolas Coustou, am reţine, unsprezece ani mai târziu, Moartea lui Hercule de Guillaume Coustou, apoi, succesiv, într-o ascensiune aproape lineară a pateticului şi a tensiunii, Moartea Di donei de Cayot (1711), Titanul lovit de trăsnet de Dumont (1712), Sfântul Sebastián de Condray (1713), Moartea lui Hipolit de J.B. Le moyne (1715), Ulise încordându-şi arcul de Bousseau, Neptun potolind valurile mării (1737) de L.S. Adam. În sfârşit, cu Căderea lui Icar de P.A. Slodtz (1743), cu Prometeu de N.S. Adam şi cu Milon din Crotona de Falconet, ajungem la apogeul tensiunii în barocul sculptural rococo.

Fraţii Coustou au fost nişte preacinstiţi artizani ai ciocăniilUL" şi ai dălţii, solid înrădăcicele două secole. Talentul lor triumfă prin carnea suplă şi flexibilă a nimfelor, prin sănătatea robustă a formelor pline şi armonioase ale statuilor ce reprezintă fluvii, Ronul, Garonna, şi poate încă şi mai mult, acea Saâne, prin care Nicolas Coustou a exprimat toată dragostea sa pentru pământul generos al străbunilor. Un apogeu îl reprezintă în mod incontestabil Maria Leczińska de Guillaume Coustou, acum la Luvru, şi Caii din Marly. Robert Le Lorrain (1666 – 1743), cunoscut mai ales prin Caii soarelui din hotelul Rolian, a cărui operă este, din nefericire, pierdută în parte, regăseşte o artă a sculpturii strâns asociată zidului, resituată, deci, în mişcarea arhitecturală. Prin sculptori ca Lemoyne şi Slodtz triumfă pateticul; Bouchardon dovedeşte un simţ al compoziţiei nobile, dovadă fântâna Grenelle.

Marele moment al sculpturii franceze începe către jumătatea secolului, odată cu întoarcerea la antichitate şi la estetica neoclasică. Sculptura colaborează din nou cu decoraţia interioară a caselor somptuoase. Dovadă arabescurile sculptate din hotelurile pariziene ale anilor 1760. Sculptura în ronde-bosse se impune tot mai mult în decoraţia frumoaselor locuinţe urbane: „hotelul Hocqueville, din Rouen, cuprindea o admirabilă decoraţie care i-a fost atribuită lui Clodion"; acesta lucrează totodată la jubeul catedralei; la hotelul Salm, „arabescurile în stuc ale rotondei cuprind, alături de ornamentele în formă de frunziş şi de vase de tip antic, viori şi palete. La hotelul

Gallifet, femei goale sprijină urne şi stau în echilibru pe lire […]" Am putea da nenumărate exemple de acelaşi fel. Această mutaţie a gustului corespunde unei mutaţii a cererii şi unei mutaţii a viziunii în spaţiu. Cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea îşi are sculptorii de care are nevoie şi sculptura pe care o merită.

artizan născut în mediul parizian specializat în mobilier, a călătorit la Roma. El se impune dintr-odată la douăzeci şi şase de ani prin statuia Mercur. Pigalle este totodată spiritualul portretist al doamnei de Pompadour şi autorul unor mari şi nobile ansambluri, care culminează prin mausoleul mareşalului de Saxa, din biserica Saint-Thomas din Strasbourg. Este şi autorul unor frumoase fântâni. Étienne Maurice Falconet (1716 – 1791) se naşte în acelaşi mediu parizian, din această adevărată aristocraţie a artizanilor ce construiesc mobile, inteligenţi şi cultivaţi prin mâinile lor. În ale sale porţelanuri de Sèvres (Leda, Femeie la scăldat, Pygmalion) Falconet asociază maniera lui Boucher cu o sculptură intelectuală care dovedeşte o cunoaştere aprofundată a moştenirii clasice transmise de antichitate. Pajou (1753 – 1809) este un sculptor al lacrimilor (Psyché părăsită). Cel mai mare dintre ei este Jean Antoine Houdon (1741 – 1824), originar dintr-un mediu foarte sărac: tatăl său era slugă, dar la Versailles. În urma unei călătorii la Roma creează Vestala, Ecorşeu pentru Sfântul Ioan şi uimitorul său Sfânt Bruno din biserica Santa Maria degli Angeli allé Terme din Roma. El ajunge la un fel de perfecţiune clasică în Diana, aflată la Muzeul Ermitaj, operă a unui bărbat de treizeci şi şase de ani, aflat în deplinătatea puterii creatoare (1777). În anul următor, în cadrul unei producţii extrem de bogate, se naşte neuitatul Voltaire.

Italia porneşte de la barocul sculptural, moştenire bogată lăsată de Bernini, un baroc sculptural manifestându-se din plin prin fântâni cu grote, prin sfinţi drapaţi pudic, prin morminte de o concepţie oarecum edulcorată, ai căror autori sunt Serpotta, Le Gros, Parodi, Cametti, Schiaffino, Machiori, Valle, căruia îi datorăm atât de frumoasa Bunavestire din biserica sfântului Ignaţiu din Roma, Calegari, Queirolo, Slodtz, care practică toate soluţiile baroce din su, v-anuva –, ne un neoclasicism agresiv contemporan cu Houdon. Germania catolică

rămâne în dependenţa Italiei. Palatele şi bisericile baroce, marile fântâni din oraşe sunt fie opera unor italieni, fie cea a unor artişti formaţi la şcoala italiană. Această legătură şi dependenţă este bine pusă în lumină de Balthasar Permoser* (1651 – 1732), care a lucrat timp de patrusprezece ani la Florenţa.

La început sculptura este mediteraneană. În nord, ea se aclimatizează treptat. De exemplu, sculptura engleză este mai tardivă decât pictura. Şi totuşi, arhitectura palladiană cere, prin imitaţie, un complement sculptural; Bird şi Cibber sunt nişte oneşti artizani ai dălţii. Pierre Scheemaker (1691 – 1770) vine din Anvers*, Laurent Delvaux (1696 – 1778), din Gand, Jean Michel Rysbraek (1692 – 1770), tot din Anvers. Sculptura engleză este o prelungire – în secolul al XVIII-lea – a şcolii franceze. De fapt, ea este opera unui om care a marcat-o profund: a unui lyonez, a unui elev al lui Nicolas Coustou, apoi al lui Balthazar, sculptor al electorului de Saxa, Jean François Roubillac (1695 – 1762). Roubillac – revoluţie tardivă – introduce nudul, de care se temea atât de mult puritana Anglie din secolul precedent. Producţia sa este imensă: ea îşi pune pecetea pe gustul secolului. Dovadă inteligenta compoziţie a mormântului lui sir Peter Warren. O Anglie neoclasică ni se dezvăluie prin arta familiară a medalionului, odată cu generaţia propriu-zis engleză a lui Joseph Wilton (1722 – 1803), Joseph Nollekens (1732 – 1823), Bacon, Flaxman.

Pictura

Tradiţia policromiei – artă dificilă care presupune naivitatea primitivilor şi pasiunea geniului popular – s-a pierdut, din nefericire. Marmura este rece. Or, secolul al XVIII-lea a

Barocul a lăsat drept moştenire Secolului Luminilor imensele perspective în trompe l'oeil ale scenei creatoare de iluzie. Din momentul când desenul a rezolvat problemele perspectivei, pictura – la fel şi chiar mai mult decât arta sculpturii – are profunzime şi, în plus, culoare. Secolul al XVIII-lea şi-a exprimat din plin simţămintele cu ajutorul paletei şi al penelului: încă de la bun început el este un secol al marii picturi.

Ar trebui să încercăm a studia cantitativ mediile, studiu cu care,

din nefericire, istoricii artei nu ne-au obişnuit până astăzi. În secolul al XVIII-lea, pictura se dezvoltă considerabil, în raport direct cu cererea. Totuşi, există un regres al comenzilor oficiale în câteva sectoare minoritare ale Europei: statul, Curtea din Franţa comandă mai puţin în secolul al XVIII-lea decât în perioada marilor construcţii de la Versailles. Comenzile lor nu mai îngăduie – asemenea acelui Versailles din perioada lui Le Brun – opere de tipul decoraţiei din Vatican sau din Capela Sixtină. Comanda oficială din Franţa se diluează: de la Versailles, ea a trecut în provincie, unde datorează mult iniţiativei intendenţilor. Cantitativ, nu este sigur că ar fi inferioară comenzilor Marelui Rege, dar ea nu mai oferă totuşi aceleaşi posibilităţi. Dar să nu limităm Europa la Franţa. Palatele după modelul celor din Versailles, ce se ţin lanţ în statele germane, în plină fază de recuperare, sunt infinit mai numeroase în secolul al XVIII-lea decât în epocile precedente. Şi nu trebuie să uităm nici Rusia împărăteselor Elizabeta şi Ecaterina, Suedia de sub conducerea unei monarhii luminate, Spania Burbonilor, Portugalia lui Pombal şi Austria danubiană a Mariei Tereza. Chiar în Franţa, statul consumă mai multe suprafeţe pictate în secolul al XVIII-lea decât în secolul al XVII-lea, dar altfel, pentru proiecte

Biserica rămâne – când spunem biserica trebuie să înţelegem aproape exclusiv pietatea catolică – în primele rânduri ale cererii de tip tradiţional. Cel mai mare pictor al relaţiei ontologice din secolul al XVII-lea – e vorba, desigur, de Rembrandt – făcea parte din Her vormde Kerk, dar el răspundea şi cererii difuze a unui mare popor creştin; o cerere născută din exigenţele adânci ale credinţei nu este în mod necesar instituţionalizată. Chiar în cea de a doua parte a secolului al XVIII-lea, pe vremea Trezirilor, pietatea protestantă nu este picturală; ea preferă să-şi rostească rugăciunea în catedrala armonioasă a acordurilor şi a elanurilor mistice ţâşnite din orgă, în momentul când se afirmă contrapunctul. De aceea, numai biserica catolică face propriu-zis comenzi şi, în consecinţă, comanda are loc în mare măsură la vârf, răspunzând nevoilor pioase ale înaltului cler, care rămâne, în secolul al XVIII-lea, în Franţa mai ales, sectorul cel mai prematur şi cel mai puternic atins. Această criză – să nu-i exagerăm

totuşi întinderea – are repercusiuni numeroase asupra picturii religioase franceze.

Singurul reprezentant al acestei picturi – critica din zilele noastre îl copleşeşte cu laude, dar el abia dacă aparţine secolului al XVIII-lea – este Jean Jouvenet (1644 – 1717): „Printre pictorii religioşi ai acestei epoci sceptice şi libertine, cel mai sincer şi cel mai înzestrat este, desigur, normandul Jean Jouvenet, pe care contemporanii săi îl numiseră, oarecum emfatic, Jouvenet cel Mare". Jouvenet, aparţinând unei familii de pictori şi fiind cel mai mic din cincisprezece copii – fata unui ceasornicar, Marie Baronneau, cu care s-a căsătorit, i-a dăruit, la rându-i, patrusprezece copii –, este un foarte corect artizan-pictor. Deşi familia sa pretinde că ar fi de origine călătorie la Roma. El se vrea a fi pe linia lui Carracci, prin mijlocirea maestrului său, Le Brun. După ce termină Vindecarea paraliticului (1673), produce neîncetat mari tablouri religioase, ale căror culori sunt astăzi, adeseori, năpădite de murdărie şi verniuri. Se impun, printre numeroasele sale opere, Triumful Justiţiei şi al Religiei (1694), patru pânze de foarte mari dimensiuni, pictate pentru biserica Saint-Martin-des-Champs, plasate aici în 1706, învierea lui Lazăr, Christos izgonindu-i pe neguţători din Templu, Prânzul din casa lui Simon… Chinuit de gută, infirm, reuşeşte totuşi să picteze cunoscutul său Magníficat. Un anume patetic care te duce cu gândul la Carracci, multă bunăvoinţă, conştiinciozitate şi tehnică, pe linia lui Le Brun, o supunere totală faţă de tradiţie, fără nicio notă personală: iată cum apare astăzi vasta operă a lui Jouvenet.

O anchetă recentă – purtată sub conducerea lui V.L. Tapié – se ocupă de bogata pictură a retablurilor. Producţia din secolul al XVIII-lea, alimentată de comenzile susţinute ale creştinilor din provincie, de pietatea fidelă şi activă a preoţilor din ierarhia inferioară a bisericii, o concurează atât prin cantitate cât şi prin calitate pe cea a secolelor precedente. Comanda bisericească rămâne unul dintre punctele tari ale activităţii picturale din Europa Secolului Luminilor. Şi cu atât mai mult în sectoarele legate de pietatea tradiţională din Europa barocă. Dovadă, de exemplu, activitatea neobosită a unui Francesco Solimena (1657 – 1743). Ca şi întreaga pictură bisericească italiană de la începutul secolului al XVIII-lea, opera sa poartă pecetea

lui Carracci: decoraţia bisericii Gesü Nuovo din Neapole, Apoteoza sfântului Filip din Neri. Pictor de plafoane în cel mai pur stil baroc, el este şi autorul unei înălţări a Fecioarei printre sfinţii şi sfintele ordinului Sfântului Dominic. După el, Fran1765), Andrea dell'Asta, Niccolò Rossi şi alţii pictează întruna plafoane şi ziduri bisericeşti, în întreg regatul Neapolelui, fără a reînnoi vreodată temele, tehnicile, concepţia. Mai spre nord, Italia îl are pe Marcantonio Franceschini (1648 – 1729), care a decorat bisericile din Bologna pentru ordinele de călugări fiiipieni, celestini şi serviţi. Doar în Spania se mai poate întâlni o pictură religioasă încă vie şi originală, nu în filiaţia directă a lui Carracci, ci în cea a lui Murillo. Alături de Houasse (1680 – 1730), Madridul posedă şi alte talente: García Hidalgo (1642 – 1718), García de Miranda (1677 – 1749), Jacinto-Miguel Melendez (1679 – 1731), „mai cu seamă pe Melendez, care are la Prado două tablouri remarcabile, recent restaurate: Miracolul suntului Augustin şi înmormântarea contelui de Orgaz, pictate într-o gamă de griuri verzui şi având o atmosferă aproape fantastică, în maniera lui Magnasco". Dar cu toţii se înscriu – precizează Paul Guinard – „în tradiţia Secolului de Aur aflat în plin declin şi caracterizat printr-un baroc mai zbuciumat". Totul depinde de comandă, de cerere şi de atmosferă. Fresca există în continuare, foarte vie la Sevilla, pe linia lui Murillo şi a lui Valdés Leal. Lucas Valdés (1661 – 1725), Clemente de Torres (1665 – 1730), Domingo Martínez (1689 – 1750) pictează neostenit mari suprafeţe, acoperindu-le cu „compoziţii istorice sau alegorice încadrate de ghirlande, flori şi balete de îngeri […]". Martínez este specialist în producerea în serie a unor Madone prin care îl imită bine pe Murillo. În Andaluzia, pictura religioasă nu se mulţumeşte să reproducă, ci chiar inventează. Bernardo German Llorente (1680 – 1759) este creatorul unei Fecioare păstoriţe ce are trecere în mediul călugărilor capucini, Divina Pastora, purtând o mare pălărie de pai şi care se bucură de un neobişnuit succes în întreaga Andaluzie. Spania monastică realizează miracolul unei pier* *** v. ¿—v-fci a i jumi. Îi. ilor, în tradiţia lui Zurbarán. Este cazul lui Juan de Espinal (mort în 1783), autor al unui ciclu consacrat Vieţii sfântului Ieronim, care poate îi comparat cu operele clasicilor barocului italian. Foarte bună este, de asemenea,

seria Viaţa sfântului Petru Nolascul, pictată pentru biserica Merçi din Córdoba de către Gobo y Guzmán (1660 – 1740), un foarte frumos Prânz ai sfântului Francisc şi al sfintei Clara aflat la Barcelona, datorat penelului lui Antonio de Viladomat (1673 – 1755). Ţinut foarte credincios, a cărui exprimare, legată puternic de trecut, nu a încercat să se adapteze noilor limbaje, Spania ne duce cu gândul la Rusia, acest alt sector din secolul al XVIII-lea al unei picturi religioase vii. Desigur, cel de al doilea mare secol al picturii ruse este secolul al le-a, aflat în raport direct cu viaţa intens spirituală a Raskol-ului. Icoana continuă să existe în decursul întregului secol al le-a în arta lui Andrei Rubliov. În secolul al XVIII-lea, pictura religioasă rusă realizează o coexistenţă între ikonopis, adică reproducerea modelelor sacre, şi jivopis, adică pictura după un model viu, care ia naştere în secolul al XVII-lea, sub influenţa imediată a fiilor spirituali ai lui Simon Uşakov (1626 – 1686), în perioada când noii locuitori ai Petersburgului cheltuiesc bani grei pentru a picta pe zidurile palatelor lor occidentale scene de război şi portrete realizate de artişti occidentali ce îşi răscumpără astfel plictisul exilului lor. În acest imens sector tradiţional al cererii, Rusia şi Italia de Sud repetă, Spania imită, inovând uneori în ceea ce priveşte vreun amănunt, dar se întâmplă şi ca pictura religioasă să degenereze. Într-un cadru tradiţional al cererii, într-o ţară unde respectul exterior faţă de formă abia dacă maschează deteriorarea fondului, profanarea este imanentă. Dovadă Veneţia. Se întâmplă chiar ca ea să-i scandalizeze pe noii veniţi – deloc radicali – din afară.

xensiunue dintre formei iuhu, uuiuc viuvturile instituţionale ale cererii, pe de o parte, spiritul artistului şi gustul publicului, pe de altă parte, nu sunt nicăieri mai evidente decât în producţia religioasă a şcolii veneţiene, altminteri una dintre cele mai mari şcoli de pictură din secolul al XVIII-lea. Giovanni Antonio Pellegrini (1675 – 1741) este un bun elev al lui Sebastiáno Ricci (1659 – 1734). Pellegrini este un om de teatru – opera a devenit, cu începere din 1637, marele vis colectiv al Veneţiei. El lucrează în Anglia cu Vanbrugh, pentru lordul Manchester, în castelul din Kimbolton, apoi la Düsseldorf: aceasta pentru a-l situa la adevăratele sale dimensiuni europene; la Veneţia, acceptă, pentru a câştiga bani, să picteze în serie nişte surprinzătoare tablouri religioase,

ÎI vedem deci pe Pellegrini înfruntând o temă uzată din pictura veneţiană a secolului al XVIII-lea: Rebeca la fântână. „Versiunea lui Pellegrini ni se înfăţişează de la bun început ca idilică şi totodată ireverenţioasă. Subiectul […] plăcea în calitatea sa de episod sentimental din Biblie – în timp ce în tabloul lui Pellegrini ai impresia că asişti la un adevărat târg. El pare chiar a evoca tema mijlocitorului, căci a sa blondă şi seducătoare Rebecă pare a fi pe cale de a se prostitua […] Scena nu se petrece într-o epocă sau într-un loc anume, conform gustului nou şi ca o reacţie deliberată împotriva atitudinii mai exacte şi mai realiste din secolul al XVII-lea". Şi Levey îşi continuă analiza: „În acest decor dezinvolt [doi copaci cu frunze parcă argintii, un fragment de fântână în stil renascentist, o oaie asemenea acelora care figurează în poezia pastorală] pozează o blondă veneţiană cu nasul în vânt. Ea îşi sprijină mâna pe un ulcior ce pare a aparţine unui decor de teatru şi totodată ţine elegant, cu un deget, o bucată de frânghie cu totul inutilă […] Pellegrini inventează o poveste, conferind, în – an. uranic uituiurea dintre o tânără femeie şi un bătrân îndrăgostit", încă o dovadă a dezinvolturii veneţiene: când, pentru o culegere de gravuri, Banchetul Cleopatrei de Tiepolo trebuie transformat într-un Banchet al lui Nabed, pictorul se mulţumeşte să acopere cu culoare perla de pe mâna Cleopatrei şi să scrie, sub tablou, un verset din Cartea Regilor.

Cazul lui Pellegrini ilustrează seria unor numeroase exemple de deturnare, de captare din interior a picturii religioase din Veneţia. Să-l vedem şi pe Piazzetta confruntându-se cu tema Rebecăi. Giambattista Piazzetta (1683 – 1754) este un pictor foarte aplicat, foarte corect, foarte muncitor. „Un melc", spunea contele de Tessin, care îl admira, prin contrast, pe Tiepolo, care „execută un tablou în timp ce un altul abia dacă are timp să-şi amestece culorile". Pictorii specializaţi în frescă lucrează repede, Piazzetta face pictură de şevalet, într-un gen burghez ce se opune geniului adeseori hiperbaroc din secolul al XVIII-lea veneţian. Piazzetta face pictură religioasă în felul său, fără îndoială pentru că aceasta se cere, fără să fie prea atent la conţinut, şi pentru că tablourile sale se vând. Un exemplu îl constituie Sfântul Iacob dus la supliciu, pictat în 1717 pentru biserica San Stare din

Veneţia. Drama pentru care Piazzetta are o predilecţie „tinde aici către melodramă”. Nu mai puţin semnificativ este faptul că spiritul pozitiv, adică foarte cu picioarele pe pământ al lui Piazzetta a ales un subiect lipsit de orice trăsătură supranaturală: „un bătrân viguros trăgând, printr-o mişcare de răsucire confuză, un tânăr musculos şi oacheş. Nu apare aici nicio opţiune morală pentru sfânt sau călăul său […]” Piazzetta, neînscriindu-se nici măcar în barocul rococo, are geniul diminuării. Dar geniul său prozaic şi meschin este rezumat în a sa Rebeca la fântână, „care contrastează puternic grini. El nu urmăreşte un sui gia-u», ia. scena este înfăţişată în chipul cel mai burghez. Rebeca şi prietenele ei devin [o ceată de ţărăncuţe vesele şi îndrăzneţe] în timp ce bătrânul servitor al lui Abraham este un strălucit cavaler înveşmântat ca personajele lui Caravaggio, într-o scenă de seducţie rustică. Această manieră aparţine unui pictor de gen”, lucrând pentru plăcerea ochiului şi confortul unui interior intim de negustori înstăriţi. Dar nu numai maniera este diferită de cea a lui Pellegrini, ci însuşi spiritul în care este conceput tabloul. „Pictorul nu a ţinut seama de adevăratul subiect biblic […] Tabloul nu este lipsit numai de dezinvoltură şi de graţie, ci şi de nobleţe”. Servitorul cu mutră roşcovană este un bărbat copt, fascinat de sânii opulenţi, ce se oferă parcă spre a fi mângâiaţi, ai unei tinere ţărăncuţe cam proaste, dar pe care ochiul o pipăie, caldă şi vie, sub o rochie care mai mult o dezbracă. Iată ce devine această verigă din marele plan al lui Dumnezeu, care duce, prin poporul ales al Israelului, către venirea lui Christos pe drumul miraculos de simplu al întrupării. Şi Poussin o întâlnise odinioară pe Rebeca la fântână. Era o Rebecă ce asculta mesajul lui Eliezer cu atenţia şi în atitudinea Fecioarei din Bunăvestirea, a cărei imagine profetică este aici. Înţelegem de ce întreaga Europă, chiar franceză, chiar engleză, chiar cea care se crede sceptică şi care, de altfel, a gustat această robustă scenă câmpenească, a fost profund şocată. Pictura religioasă din secolul al XVIII-lea nu poate evita prea uşor cele două obstacole înălţate de fervoarea ce se manifestă la nivelul elitei: sau un supranatural stereotip exprimat prin apoteoze şi scene de slavă, prea teatral pentru a convinge mai mult decât ar putea să o facă scena finală a unei opere-balet; sau – şi este vorba de excepţia

pe care o reprezintă Piazzetţa – „ea timeni ODişnuit”. Piazzetta este un pictor de gen ce îşi are locul său bine stabilit într-o serie care îl are, la vârf, pe Pietro Longhi (1702 – 1785), după Giuseppe Maria Crespi (1665 – 1747), Giacomo Ceruţi, Gaetano Zompini (1700 – 1778), Domenico Tiepolo (1727 – 1804), fiul lui Giambattista cel Mare. Realismul său, cu o notă de fantezie, se exprimă cel mai bine într-o idilă la malul mării aflată la muzeul din Köln, sau în Saltimbancii. Piazzetta ştie să răspundă motivaţiei sociale a picturii din secolul al XVIII-lea, adică faptului de a contribui la intimitatea, la agrementul vieţii, acoperind zidurile noilor palate urbane, ale unor somptuoase locuinţe, dar mai ales ale confortabilelor case rezultate din cvadruplarea spaţiului urban, cu pete vii de culoare, cu scene plăcute, cu chipuri care să-ţi amintească de cei iubiţi, puncte de plecare pentru vreun vis privitor la o viaţă plăcută şi mai umană: iată vocaţia socială a picturii din secolul al XVIII-lea şi iată, deci, însăşi condiţia unei creşteri a cererii. Multiplicatorul din Secolul Luminilor a funcţionat din plin în ceea ce priveşte pictura. Putem presupune fără a exagera că acum cererea este de cinci până la zece ori mai mare decât cea din secolul precedent. Condiţiile sociale sunt dintr-odată modificate. Priviţi-i pe pictorii din secolul al XVIII-lea: ei sunt aproape cu toţii originari din medii relativ modeste, aparţinând adeseori păturii superioare a artizanatului. Asistăm la o creştere a cererii, la o creştere a numărului celor care pictează, la o coborâre în sectoare mai puţin cultivate, a căror întârziere nu este totdeauna şi în mod necesar rezolvată prin difuzarea cărţii. Toate acestea fac şi ele să aibă prioritate pictura de gen, în raport cu pictura mitologică, cu pictura istorică şi cu pictura pe teme nobile.

În sfârşit, o ultimă caracteristică: noile legături întreţinute de pictură, datorită saloanerol în Franţa. Paradoxal, în mintea întemeietorului Enciclopediei, artele plastice îşi află în parte originea în artele – în sensul cel mai larg al cuvântului – tehnice. În această privinţă deci, ordinea tradiţională a valorilor este inversată. Odinioară, pentru a conferi o demnitate muncii artistului, trebuia să uiţi aspectul material al acesteia. Din perspectiva lui Diderot, lucrurile stau cu totul altfel. Pictura este şi o tehnică, un suport material pentru un ansamblu

de senzaţii care se organizează într-unui de idei. Să ne raportăm la prospectul Enciclopediei, publicat în octombrie 1750, la mărturia credinciosului Naigeon cu privire la modul de a lucra al lui Diderot. La limită, putem pe bună dreptate să ne întrebăm dacă salonul, critica de artă, această punte aruncată între pictură şi literatură, se înrudeşte cu genul de anchetă pe care el o practicase odinioară pe lângă tot felul de meseriaşi, dornic să ştie şi să înţeleagă, adânc pătruns de nobila demnitate a mâinii care comunică materiei ideea printr-un subtil joc de du-te-vino: „Diderot, scrie Naigeon (după J. Proust), petrecea zile întregi în atelierele celor mai iscusiţi artişti şi nu-i ocolea nici pe cei mai simpli meşteşugari care, fără să fi reflectat vreodată asupra artei lor, o cunosc foarte bine în unele privinţe şi au ajuns chiar să perfecţioneze metodele cunoscute, printr-o practică de zi cu zi şi printr-o îndelungată experienţă pe care niciodată teoria nu o va putea înlocui […]". Să admitem că munca lui Diderot a fost, mult mai mult decât spune Naigeon, şi decât făgăduieşte prospectul, o muncă de a doua mână. Intenţia contează mai mult decât actul. Există o anume dorinţă de a înţelege, un ochi de tehnician, de practician al picturii care marchează o etapă importantă. Pictura s-a integrat, mai mult decât în trecut, universului cuvintelor.

J nutri cild, pictura beneficiază de dezvoltarea artelor mecanice în universul mental al Enciclopediei, la vest; artă a intimităţii căminului, ea beneficiază de interesul acordat acestuia, de întoarcerea afectivă către forul familial. Artă cu debuşee tot mai mari, şi mai ales artă în plină expansiune. Producerea de pictură este în funcţie de o cerere foarte greu de aproximat.

Este o pictură influenţată în mod firesc de noile debuşeuri. Desigur, nevoile decoraţiei interioare a locuinţei urbane construite de noile straturi sociale ajunse la această formă da bunăstare nu suprimă povara cererii tradiţionale: palatul princiar şi Biserica. Partea relativă se reduce treptat. Dar, la limită, se schimbă direcţia. Pictura de gen va modifica în cele din urmă structura picturii istorice şi a picturii religioase. Prin a sa Rebeca la fântână, Giambattista Piazzetta ne-a oferit exemplul caricatural a ceea ce putem numi marea răsturnare picturală din secolul al XVIII-lea.

Din aceste consideraţii decurg două tipuri de consecinţe. O nouă geografie a picturii: artă italiană, artă flamand-neerlandeză, ea devine, în secolul al XVIII-lea, în primul rând o artă franceză. Franţa dens populată, Franţa burgheză, Franţa noii gândiri, care modelează arta picturală, vede triumful unui tip de pictură tehnic apropiată de cea olandeză, adaptată gustului zilei, în acord cu noua mentalitate. Alături de acest spaţiu pictural francez dominant, secolul al XVIII-lea vede afirmându-se – pentru prima oară – o mare şcoală engleză. Superioritatea este deci deţinută de pictura franceză şi de pictura engleză. Arta picturală domină acolo unde corpus-ul gândirii Secolului Luminilor s-a constituit, pictura merge mână în mână cu înaltele niveluri de alfabetizare, ea prosperă acolo unde natura este scrisă în limbaj matematic, unde se impune mecanica cormele senzualismului lui Locke, afirmându-se în ţările unde burghezia participă tot mai mult la structurile bogăţiei şi ale puterii, în sectoarele europene ale unei tehnicităţi înaintate, unde se pregătesc condiţiile prealabile revoluţiei industriale.

O a doua consecinţă: pictura din secolul al XVIII-lea începe cu o ceartă franceză în legătură cu culoarea; în momentul crizei de conştiinţă, pictura franceză afirmă drepturile culorii împotriva domniei desenului. Episodul acesta are şi un nume: cearta Culorilor.

Am arătat, la început, modificările care survin în pictura franceză în anii 1680. Să additem că ea domină între 1660 şi 1690: Versailles, Le Brun; într-un contur precis, construindu-se riguros, are loc o lentă transformare, care pregăteşte pe nesimţite estetica picturală a Regenţei. Colbert văzuse în Charles Le Brun omul capabil să conducă, să coordoneze, „să corespundă marilor proiecte prin unitatea unui stil”. În jurul lui roiesc o mulţime de artişti, rivali ca Mignard, veleitari şi simpli executanţi. Le Brun are adevărate echipe de meşteri care pictează tavanele şi ghirlandele, aşa cum un sculptor îşi are cioplitorii săi. „Dar decoraţia şi aranjamentul festiv – notează Jacques Thuillier – capătă o importanţă mai mare decât tablourile propriu-zise”.

„Curând urmează protestul. «Cearta Culorilor» care, încă din 1671, preocupă Academia, pare a nu-i opune decât pe «partizanii lui

Poussin» şi pe «cei ai lui Rubens», în legătură cu mărunte aspecte de doctrină; de fapt, ea exprimă revendicarea imediată a «amatorilor-n adică, mai limpede spus, apariţia la orizont a unei noi comenzi, a unei noi pături sociale, prin care se afirmă o altă folosinţă, o altă viziune, cea a lumii amatorilor care vor să menţină în toate drepturile sale «plăcerea», şi care îi cer pictorului acorduri rafinate de cupoetice". Jean-hăaptiste Monnoyer (1634 – 1699), în câteva naturi moarte, Pierre Mignard (1612 – 1695), în Fetiţa cu baloane de săpun, anunţă o pictură ce va fi o adevărată sărbătoare a culorii.

Rubens sau Poussin: dezbaterea se deschide în 1671. „O conferinţă a lui Champaigne [...] a marcat începutul ostilităţilor". Îndărătul lui Philippe de Champaigne se află partizanii liniei şi ai gândirii, în faţă, partizanii culorii. Discursuri după discursuri susţin meritele culorii. Un amator luminat, Roger de Piles, decide – procedură neobişnuită – să prezinte dezbaterea în faţa publicului. „Al său Dialog despre culoare, apărut în 1673, a avut un mare răsunet". În 1676: noi scrieri, noi dezbateri. Frumoasa colecţie de tablouri de Carracci şi de Poussin, aparţinând ducelui de Richelieu, fiind risipită în urmă cu zece ani, Roger de Piles coloristul este însărcinat de puternicul mecena să descrie colecţia pierdută şi să reunească, de bine de rău, o colecţie de tablouri de Rubens; operaţia este dusă repede la bun sfârşit. Roger de Piles publică astfel în 1681 o apologie a lui Rubens care, la început, câştigă numeroşi partizani. La nivelul publicului luminat din oraşe, adepţii lui Rubens triumfă deci în 1681. În 1699, ultimele bastioane ale Academiei trebuie să cedeze: Roger de Piles este numit consilier onorific al acesteia. Aşadar, între 1690 şi 1780, de la Watteau şi până la David, coloriştii triumfă timp de un secol.

În prim-plan l-aş situa pe Charles de La Fosse (1636 – 1716), pentru al său Moise salvat din apă, remarcabil prin coloritul carnaţiei fetei Faraonului şi a însoţitoarei sale; pe Joseph Parrocel (1648 – 1704), pentru un Popas al călăreţilor de la Muzeul din Lyon, scăldat în tonuri de roşu şi plin de mişcare, într-un stil aproape impresionist, pe Rigaud, pe Largillière şi pe Coypel.

Ill UUCSL Uclil CI 1UUCIL VIC111C UXUCIU – ligal.à la Paris în 1656, el moare în 1746) pentru noul public al picturii. Printre clienţii

săi nu figurează nici regi (cu excepţia lui Jack al II-lea, aflat în exil), şi nici prinţi: „Îi plăcea să lucreze pentru marele public, spune, nu fără o notă de umor, Dezallier d'Argenville, căci îi dădea mai puţină bătaie de cap şi îl plătea mai repede şi mai bine". A. Châtelet crede, şi pe bună dreptate, că este vorba de o alegere făcută în deplină cunoştinţă de cauză. Acest fiu de pălărier, născut într-un mediu negustoresc din Paris, a fost crescut la Anvers. Prin educaţie, devine un pictor flamand şi este primit la şaisprezece ani în ghilda din Anvers; această educaţie este completată şi printr-o şedere în Anglia. În sfârşit, la Paris, face carieră datorită clanului flamand, deci datorită lui Van der Meulen. Al său Ex voto către sfânta Genoveva (1697) este o magnifică compoziţie flamandă în care veşmintele roşii ale consilierilor municipali au o strălucire neobişnuită, un frumos tablou de grup, o serie de portrete juxtapuse, motivul religios fiind un simplu pretext. Înainte de orice, Largillière este primul, în ordine cronologică, din strălucita serie de portretişti din secolul al XVIII-lea. Numeroasele sale portrete sunt dominate de două capodopere: un portret de familie – aflat la Luvru – în care doamna Largillière ascultă, cu o atenţie concentrată, vocalizele fiicei sale; Frumoasa din Strasbourg, portret încă şi mai tulburător, aflat la Muzeul din Strasbourg şi care datează din 1703. „Într-un parc umbrit şi învăluit în zăpuşeală, ce pare a fi fost pictat de penelul lui Watteau – dar suntem în 1703 şi Watteau nu are decât nouăsprezece ani –, o tânără femeie", într-o atitudine modestă, ne priveşte, schiţând un surâs timid. „Rochia ei neagră de catifea şi pălăria-i cu boruri largi sunt caracteristice femeilor elegante din Strasbourg. Bogăţia corsajului de

Diu-aii. am în, iixipuuuil, CU panglici TOZ, pUTL în evidenţă un gust rafinat foarte personal, ca şi căţeluşul negru şi alb din rasa «pyrame», atât de apreciată în acea vreme. Strălucirea tonurilor de negru este redată cu adevărată virtuozitate, dar, mai mult încă: tânăra femeie este învăluită într-un farmec cu totul special, accentuat de surâsul ei discret". Paleta lui Largillière seamănă cu cea a lui Watteau – un mare suflu venit din Nord îi uneşte –, iar psihologia exprimată prin acest chip este demnă de un Quentin de La Tour.

Orgia coloristică – care preferă tonurile de roşu – se

accentuează odată cu opera lui Gatalan Rigaud (1659 – 1743). Rigaud este, la limită, un pictor specializat în redarea veşmintelor, a acelui lux vestimentar celebrat de revista Le Mondain: un exemplu ar fi Preşedintele Gaspard de Gueidan cântând la cimpoi, tablou tardiv, datând din 1735, şi care se află la Muzeul Granet din Aix-en-Provence. Este un portret în care pictorul se arată foarte sensibil la caracterul somptuos şi plin de strălucire al ţesăturilor, tipic pentru o întreagă generaţie şi punând în evidenţă un mod predilect al penelului din anii 1700. În 1680, stofa din care este croit veşmântul exprimă măreţia rangului social; în această perioadă care precede Regenţa ea s-a încorporat confortului vieţii. Jean-Baptiste Santerre (1658 – 1717) şi Jean Raoux (1677 – 1734) au în comun, dimpreună cu Rigaud şi mai mult decât Largillière, această plăcere specială de a picta veşmintele.

Generaţia dominată de geniul lui Watteau este desigur o generaţie a culorii, dar ea reflectă, dacă vedem lucrurile mai în adâncimea lor, toate contradicţiile ce izbucnesc la nivelul gândirii; sau poate că ea reflectă doar diferitele straturi socio-culturale ale cererii.

Dacă vreţi, putem vorbi de trei mari familii unite prin cultul comun al culorii. Mai întâi există o moştenire a trecutului: măreţia, respectul tradiţiei, şi totodată culoarea. Cel ce se

Hlici în iruiikcu ttccawri scriu, j. xn-wmuuj!

(1661 – 1722), posedă o formulă fericită, tradiţional reluată, de a fixa limitele unui moment, ale unei familii: gustul pentru maniera nobilă. Şi, ca întotdeauna, poate tocmai acolo unde aparenţele sunt intacte, va trebui să surprindem cel mai bine evoluţia. „Gustul pentru maniera nobilă" – un „stil a cărui măreţie se afirmă în alegerea temelor, în felul cum este conceput subiectul, în expresie, în compoziţie, în sfârşit, în execuţie" (A. Châtelet) – este legat, cel puţin la început, de decoraţia Marelui Trianon, adică de o formă tradiţională a comenzii făcute de Curte. El reprezintă un asalt al picturii, pornită să cucerească decoraţia interioară: „lambriurile de lemn devin mai suple şi mai lucrate, ornamentele picturale se dezvoltă şi invadează treptat plafonul". Plafoanele oferă perspectiva unor imense suprafeţe suplimentare ce urmează a fi pictate, dar numai conform unor anumite exigenţe: caracterul nobil al temelor, o compoziţie care pune în

mişcare volume mari, culori luminoase şi vii, o gamă nesfârşită de tonuri albastre.

Antoine Coypel este un copil răsfăţat. Fiu al lui Noël Coypel, apropiat colaborator al lui Le Brun, el devine elev al Academiei din Roma la unsprezece ani; reuşeşte în toate: are parte de glorie, bani, onoruri. Mediul în care s-au născut François Lemoine (1688 – 1737) şi Jean-François de Troy (1679 – 1752) este ceva mai modest, dar cel de unde provine Jean al II-lea Restout (1692 – 1768), născut la Caen, într-o familie de artişti, ca şi Coypel, este înstărit şi cultivat. Ai sentimentul că la începutul secolului se produce un fel de selecţie socială. Comanda tradiţională, chiar şi cea mai prestigioasă, cea care consacră şi anunţă succesul economic, acea comandă căreia îi corespunde gustul pentru maniera nobilă, pare rezervată unei elite aparţinând unui mediu alcătuit din artişti consacraţi. Gustul penn u. iiiaiiiicicl iiuuixa L-uiiocn-j.ci ex uuuci şi a treia generaţie, ba chiar şi pe cele ce le urmează. Or, o mare modificare în ceea ce priveşte sensibilitatea se afirmă tocmai în cadrul acestei maniere. Cum să nu vedem, sub aparenta fidelitate faţă de tema tradiţională, o alunecare (Coypel, în Moartea Didonei, 1704, Lemoine, în Apoteoza lui Hercule) către o mitologie a iubirii, într-o direcţie care ne va duce până la Boucher?

Cel de al doilea grup alcătuit de prietenii culorii este constituit de pictorii animalieri; să spunem mai curând de pictorii vânătorii? Ei exprimă nostalgia citadinilor faţă de viaţa rustică, nostalgia unor burghezi ce vor să-şi amintească – în timp ce locuiesc la oraş – de şederea lor la ţară, şi care vor să creeze iluzia unei vieţi aristocratice. Fiecare familie burgheză posedă micul ei domeniu, foarte modest, cel mai adeseori, care îi asigură o parte din hrană. Pictura animalieră este rezultatul unei comenzi urbane şi burgheze. Cum să ne mai mirăm atunci că arhetipul ei trebuie căutat în foarte burgheza şi foarte urbana Olandă?

Pentru a răspunde unei cereri căreia pictura franceză nu-i poate încă face faţă, piaţa franceză a recurs mai întâi la pictura flamandă.

Ludovic al XIV-lea a fost primul care s-a arătat interesat de pictura flamandă şi olandeză. În 1671, el cumpără Autoportret cu şevalet de Rembrandt şi Fecioara inocenţilor de Rubens. În 1737, una dintre colecţiile pariziene cele mai celebre, cea a contesei de La Verrue, cuprindea treizeci de tablouri de Teniers şi treisprezece tablouri de Wouwermans. În faţa unei asemenea evoluţii a gustului şi a unei atitudini atât de nete a cumpărătorilor, era fatal să se organizeze şi un răspuns francez. Mai mult decât o adevărată şcoală, se afirmă acum două nume prestigioase: François Desportes (1661 – 1743) şi Jean-Baptiste Oudry (1686 – 1757).

Irangois Desportes – lucru care corespunde perfect modelului pe care l-am propus – este de origine modestă. Acest fiu de ţărani din Ardfennes a avut şansa de a fi format la Paris de către un flamand, Nicasius Bernaerts. După ce a călătorit mult, după ce a avut câteva succese onorabile la Curtea Poloniei, se întoarce în Franţa, unde constată că nu s-ar putea afirma ca portretist, dat fiind că există deja o mare ofertă. Dar moartea lui Bernaerts îi deschide drumul către o carieră de pictor animalier. În 1699, este primit în Academie, chiar în această calitate. Este singurul pictor animalier şi, încă din 1702, comenzile regale devin tot mai numeroase, asigurându-i succesul. Partea cea mai bună a operei sale rămâne decoraţia noilor palate, aflate în proprietatea noii pături conducătoare, care îşi întreţine astfel la Paris nostalgia pentru viaţa de la ţară. Marile scene de vânătoare pictate de Desportes alimentează aspiraţiile nobiliare ale oamenilor de finanţe, făgăduindu-le parcă o consacrare pe care o simbolizează viaţa câmpenească.

Adevăratul geniu este însă Oudry. Cariera sa seamănă cu cea a maestrului său Desportes. Desportes este un portretist care a renunţat la portret pentru a face faţă unei cereri mai abundente, deci mai uşor de obţinut; Oudry este un pictor religios – Academia regală alege pentru biserica Saint-Martin-des-Champs, în 1719, o închinare a Magilor pictată de el – care se orientează către un domeniu căruia Desportes nu-i poate face singur faţă. După ce pictează scene de vânătoare, Oudry alunecă spre ceea ce am putea numi o formă a vânătorii pasive, adică spre natura moartă. Vânătorile lui Ludovic al

XV-lea îi consacră gloria, iar Raţa albă (1753) se află printre cele patru sau cinci capodopere ale naturii moarte. Opera lui Oudry a fost concepută în funcţie de marile suprafeţe al tapiseriei, care fac parte din luxul tot mai mare al decorului din secolul al XVIII-lea. „Concepţia picturală a tapilui pe bază de lambriuri de lemn, inventarea plină de fantezie a liniilor acestuia au dat poate naştere dorinţei de a imita realul, de a obţine în arta tapiseriei o deschidere către spaţiul liber" (A. Châtelet). Scenele de vânătoare pictate sunt, pentru o aristocraţie orăşenească provenită din domeniul finanţelor şi al perceperii impozitelor, o formă de evadare către un real încărcat de o simbolică socială şi greu accesibil.

Jean Antoine Watteau (1684 – 1721) va merge mult mai departe. Pictura sa se aseamănă cu un vis: un vis de copil senzual, alcătuit din mângâieri şi din ezitări. Cu o extraordinară prezenţă de spirit, Academia îi deschisese porţile în 1712, atunci când el nu avea decât douăzeci şi opt de ani. Totuşi, neştiind cum să-l situeze pe acest pictor ireductibil la categoriile prestabilite, Academia a făurit o formulă nouă şi a creat o – categorie pe care, pentru un timp, le-a ilustrat numai Watteau: „Pictorul serbărilor galante". Watteau este un om modest. El se înrudeşte cu mediul social al pictorilor animalieri, ignorând cu totulaşa-numita manieră nobilă. Tatăl său, şindrilar, l-a încredinţat ca ucenic unui pictor de mâna a doua din Valenciennes, oraşul său natal, Jacques Albert Gerin. Prin provincia sa natală Hainaut, prin Jacques Albert Gerin, prin Nicolas Vleughels şi prin Jean-Jacques Spoede, care îl primesc cu braţele deschise la Paris, Watteau aparţine şcolii flamande neerlandeze. O întâlnire decisivă: Claude al III-lea Audran îl ia ca ucenic. îl va cunoaşte şi pe Berain: iată-l angajat în marea aventură a decoraţiei noilor hoteluri pariziene din perioada care precede Regenţa.

Dornic să urce pe scara socială, el se prezintă la Jocurile Academiei. I se decernează, în 1709, premiul al doilea, ceea ce constituie pentru el o decepţie. La douăzeci şi cinci de crutul. Negustorul de tablouri Sirois îl remarcă. Geniul său este acum recunoscut şi devine un om bogat. Academia îl acceptă şi îi este prezentat lui Crozat. Pictorul serbării galante îi leagănă în visuri

senzuale pe marii financiari. Este perioada când Watteau pictează Anotimpurile, Pelerinajul la Citera, Pentru a păstra cinstea unei fete frumoase, Frumoaselor, nu ascultaţi ce vi se spune… El îşi aminteşte de teatru, altă formă a visului, de originile sale modeste, către sfârşitul unei scurte vieţi minate de tuberculoză, în ultimele sale picturi de gen: Iubirea liniştită (temă care revine), Iubirea în teatrul francez, Iubirea în teatrul italian. Acel teatru italian care i-l inspiră pe Gilles, o stare sufletească sub o mască, Dansul şi, cu un accent erotic mai apăsat, Jupiter şi Antiopa, Toaleta, Toaleta intimă, adevărată schiţă pentru acea Judecată a lui Paris care ne propune cu ingenuitate o Venus subretă ce-şi scoate cămaşa.

Watteau este simbolul unei epoci, cel care a fixat visul unei civilizaţii, visul conştiinţei europene în plină criză; după el serbarea galantă continuă cu mai puţină dezinvoltură, cu mai puţină siguranţă, cu o notă de vulgaritate. Epigonii lui Watteau reprezintă doar o frumoasă colecţie de talente reale.

Lancret (1690 – 1743) este cel mai desăvârşit imitator. Aparţinând, ca şi Watteau, unui mediu modest, dar parizian, el exploatează posibilităţi ce s-au dovedit atât de bogate. Cu talent, desigur, dar exagerând. Bărbaţii galanţi din Morişca (tablou aflat acum la Berlin) le fac curte femeilor pipăindu-le. Afirmaţia este şi mai adevărată în ceea ce-l priveşte pe Jean-Baptiste Pater (1695 – 1736). François Octavien (mort în 1740) coboară şi mai jos: serbarea galantă a părăsit lumea visului, ea a devenit reprezentarea concretă a unor preliminarii erotice, o pictură de budoar menită să aţâţe poftele.

— Uv-iiilll wu.

Acest crescendo vine de sus. Arta nu transformă moravurile, ci corespunde transformării moravurilor. În 1736 – 1737, Ludovic al XV-lea se gândeşte să-şi decoreze apartamentele intime. La Paris, Soubise se ocupă de decoraţia interioară a hotelului pe care i l-a construit Boffrand. Pe de o parte observăm prezenţa lui Carie Van Loc, a lui Charles Natoire şi a lui François Boucher, pe de alta, pe cea a lui Par rocel, Pater şi, din nou, pe cea a lui Carie Van Loc şi Boucher.

Pictura licenţioasă, care corespunde unei evoluţii a moravurilor aristocratice, deci decoraţiei palatelor şi a locuinţelor somptuoase, îşi

are originea nu în serbarea galantă – ea a rămas chiar, la capătul evoluţiei sale, prin Prânzul cu jambon de Lancret, adevărat răspuns la Prânzul cu stridii de Troy, la un nivel inocent care te duce cu gândul la truculenţa flamanzilor sau a lui Hogarth –, ci în maniera nobilă. Astfel este deschisă o poartă către temele galante ale mitologiei şi către aspectele erotice ale pastoralei.

François Boucher, cap de serie al acestei picturi în manieră nobilă deteriorată, aproape dovedeşte că regula minte. Desigur – şi legea se aplică din acest punct de vedere şi în cazul său –, el aparţine celei de a doua generaţii, dar unei generaţii lipsită de orice glorie. Născut la Paris, în 1703, el este fiul unui meşter care pictează modele ce urmează a fi brodate. Elev al lui Lemoine şi apoi angajat al gravorului Jean-François Cars, cucereşte premiul cel mare, la douăzeci de ani, datorită unui tablou cu subiect istoric, Evilmerodah eliberându-l pe Ioachim, prizonierul lui Nabucodonosor, dar ratează premiul acordat de Academia din Roma. Iată-l deci întors la gravură: la gravura operelor lui Watteau, pe care o execută ca angajat al lui Jean de Julienne; câştigă astfel bani îndeajuns de mulţi ca să poată călători tâlneşti pe Marie-Jeanne Busseau, atunci în vârstă de şaptesprezece ani, modelul său preferat, cu care se căsătoreşte. În 1736 – 1737, este prezentat la Curte. Preţuit de rege, iubit de doamna de Pompadour, este un om bogat, care poate să se lase acum în voia uşurinţei sale de a picta. Începând cu Triumful lui Venus şi până la admirabilele chinezării din Festinul împăratului Chinei (1742), trecând prin Porumbarul (1750), care ne pune în prezenţa unui uimitor peisagist, adevărat virtuoz al tonurilor de verde, opera lui Boucher este mai variată decât se crede în general. Boucher ne oferă un uimitor recital al tuturor temelor pe care le iubeşte un secol al XVIII-lea bogat, frivol, senzual şi uşuratic (e vorba, bineînţeles, de o parte minoritară, dar cel mai adeseori scoasă în evidenţă, a Secolului Luminilor). De unde şi succesul său. Prin portretul lui Victoire O'Murphy, pictată goală, în chip de odaliscă, pe o sofa, unde îşi oferă vederii rotunjimile şoldurilor, se afirmă un Boucher superior în faţa modelului. Un exemplu în acest sens este şi portretul Louisei O'Murphy. Boucher află aici – şi nu în tonurile obositoare de albastru şi de roz ale preavastelor sale decoraţii

murale, sau în senzualitatea unei erotici neruşinate – adevărata dimensiune a geniului său modest. Fie că vrem sau nu să recunoaştem acest lucru, nu ne putem imagina o Europă a Luminilor fără Voltaire, imagine inevitabilă a unei civilizaţii care înseamnă totuşi infinit mai mult şi mai bine. Boucher este un plural, odată cu el au pictat neobosit fie un Carie Van Loc, fie un Charles Natoire (1700 – 1777), fie alţi zece: zeiţe lăfăindu-se în pat, sultane îndrăgostite, şolduri şi sâni opulenţi, o mie şi unu de accesorii din viaţa de plăceri a Curţii şi a înaltei aristocraţii.

Toate acestea nu sunt într-adevăr decât accesorii. Căci există şi un spirit serios al lucrurilor pe care pictura ştie să-l redea. Secolul al cărei trece dincolo de aparenţă, care ştie totdeauna să descopere chipul îndărătul veşmântului şi sufletul îndărătul privirii; portretul, într-o lume care călătoreşte, într-o lume care a întărit legăturile afective, în sânul unui nucleus al familiei restrânse, are o funcţie socială primordială. Înainte de inventarea fotografiei, el protejează împotriva scurgerii neliniştitoare a timpului. Legat de aparenţă, de fragilitatea unui timp prelungit, a cărui uzură scandaloasă este acum mai mult resimţită, portretul smulge clipa făpturii iubite din curgerea inexorabilă a duratei, fiind o modestă apărare împotriva prescurtării escatologice ce are loc în acest secol. Portretul se specializează. Fiecare grup social are nevoie de un complice al picturii care să-i poată oferi fragilul refugiu al pastelului sau al culorilor în ulei în faţa deznădejdii de a nu fi etern, un troc cu această iluzorie dedublare a vieţii omeneşti.

Să admitem deci – în mod superficial – că Quentin de La Tour (1704 – 1788), fiu al unui modest cântăreţ de biserică din Saint-Quentin, a fost complicele saloanelor, al doamnelor Geoffrin, Julie de Lespinasse, sau Du Deffand. Dar el este şi pictorul filosofilor. Voltaire îi pozează în 1736. El dă dovadă de o mare virtuozitate tehnică, de ştiinţa de a obţine efecte puternice, iar pasiunea excesivă pe care o manifestă fraţii Goncourt faţă de pictura lui nu îi scade cu nimic meritul, care rămâne mare. Jean-Baptiste Perronneau (1715 – 1783) va fi rivalul lui La Tour, disputându-i gloria de a fi primul portretist al secolului al XVIII-lea. Quentin se află în serviciul unui fel de neoaristocraţie a gândirii şi a modei, fiind portretistul filosofilor,

precum şi al marchizei de Pompadour, protectoarea recunoscută a acestora. Perronneau pictează o upper middle class mai modestă: „Mica nobilime, nobilimea provenită din magistratură, bogata burghezie olandeză: iată clientela lui". Portretist în acest sens este tabloul său Abraham Van Robais, aflat la Luvru (1767) –, Perronneau a luptat mult pentru a se afirma; el este mai întâi un meşteşugar modest care face gravură, un muncitor ce pictează lumea celor care muncesc, lume aspră şi serioasă, contribuind la măreţia secolului al XVIII-lea.

Jean-Marc Nattier (1685 – 1766) a fost mai favorizat de soartă. Talentul său se impune mai uşor. Quentin de La Tour pictează aristocraţia de dată recentă a parveniţilor, Perronneau, lumea serioasă a manufacturii şi a magistraturii, Nattier, pe cea a aristocraţiei din naştere şi a politicii. Ruinat de falimentul lui Law * – adevărat mimetism al acelui mediu –, trebuie să dea o bătălie grea. Jean-Marc Nattier era totuşi reprezentantul unei a doua generaţii de artişti, de unde şi succesul său printre aristocraţi. Tatăul său Marc era un talent recunoscut, ca şi fratele său mai mare, care se sinucide în 1725. El a trăit în preajma celor mari. Este chemat de Petru cel Mare, pictează un Portret al mareşalului de Saxa, care îl consacră, o Domnişoară de Clermont. Capodopera sa, care este poate chiar capodopera – nu îndeajuns de recunoscută – a portretului din secolul al XVIII-lea, este neuitatul portret, adevărată simfonie în toate tonurile de verde, al Marchizei de La Fierte Imbauld. Această marchiză în rochie de bal, care ţine în mână o mască neagră – „în spatele ei o fluturare de stofă, albastră, uşoară, izolează parcă strălucirea chipului şi a frumosului ei piept dezgolit" –, în ciuda lipsei de adâncime psihologică, poate pleda, alături de tablourile lui Watteau, în favoarea insesizabilului geniu al acestui secol al artei de a trăi.

Dar trebuie să vorbim şi de Chardin. Realitatea pe care o surprinde el este mult mai serioasă. El este adevăratul pictor al secolului al XVIII-lea, pictorul familiei, al educaţiei, al ascetismului puritan al muncii, al inteligeninc, tJ>1 r* – v... din Benedicite, care ar putea fi, în acest cadru, o rugăciune în manieră geneveză. Chardin (1699 – 1779) ne dezvăluie adevăratul secol al XVIII-lea, cel care înseamnă cu adevărat ceva, cel care pregăteşte condiţiile unui take off.

Cunoaştem prea puţine lucruri din viaţa sa. Fiu de artizan, destinat artizanatului, el este un exemplu de inteligenţă a mâinii, o ilustrare vie a Enciclopediei. Morala sa este intransigentă, ea aparţine imperativului categoric, înainte chiar ca acesta să fi fost formulat. El, care cunoaşte valoarea banului şi care ştie că averea asigură demnitatea şi liniştea necesară muncii, se căsătoreşte cu logodnica sa, ajunsă la sapă de lemn şi foarte bolnavă. Ea îi dăruieşte un singur fiu, în 1731, şi apoi moare. Un fiu căruia Chardin îi consacră întreaga iubire. Mai târziu se va recăsători, pentru că aşa trebuie. Bufetul, Calcanul, Coşul cu fragi… Chardin este pictorul lucrurilor care au un suflet, pentru că ele sunt o recompensă pentru efortul inteligent al omului, pentru munca sa, pentru că ele sunt prinse în plasa afectivităţii dense din cadrul familiei; el este pictorul genial al omului aflat la el acasă, pictorul copilului educat (Guvernanta), pictorul transmiterii ştiinţei. Acest om modest şi genial este pictorul civilizaţiei.

Al civilizaţiei şi al sobrietăţii: Chardin s-a născut în 1699. Greuze, născut în 1725, ajunge la vârsta maturităţii într-o perioadă când are loc o cotitură importantă în sensibilitatea contemporanilor săi: între Benedicite şi Tatăl explicând Biblia copiilor săi – este titlul tabloului care îl impune pe Greuze la salonul din 1755 –, există o întreagă lume a expresiei. Chardin sugerează, Greuze (1725 – 1805) arată cu insistenţă. Îţi trebuie mult curaj sau perversitate pentru a suporta atâtea bune sentimente: avem de-a face cu un Churriguera al moralei mic-burgheze. Şi totuşi, acest picmarei abaţii, să facă un arhitect din fiul său –, un admirabil truditor al penelului; la Lyon, un anume Grandon îl învaţă meserie, dar bunul gust? Miracolul Greuze – el constă în incredibila sa întâlnire cu Diderot –, este, fără îndoială, tocmai această vacuitate. Greuze era disponibil tocmai în momentul marii transformări a sensibilităţii. Pictor de gen – cultura lui nu-i îngăduie să facă altceva –, el se va orienta după cele două mari axe etice ale celei de a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea: viaţa de familie, asceza muncii, rolul prioritar al mâinii. Încurajat de Diderot, el exploatează această vână, devine fără să vrea pictorul eticii Revoluţiei Franceze şi pictorul unui mediu, cel al ţăranilor şi al artizanilor, pe care elemente importante din clasa conducătoare şi cititorii

Enciclopediei îi văd astfel, adică aşa cum îi visează Greuze şi Diderot. Mediocritatea lui Greuze nu are mare însemnătate, dincolo de ceea ce subzistă astăzi din opera sa, importantă este afirmarea picturii ca gen literar.

În măsura în care Greuze este un pictor de gen, el a putut să apară ca fiind port-drapelul unei arte puse în slujba unei mari gândiri: reconstruirea societăţii şi a lumii în perioada Enciclopediei. Dar schimbarea radicală ce are loc în domeniul sensibilităţii poate fi sesizată mai discret, dar într-un mod mai convingător, la nivelul a ceea ce Châtelet numeşte portretul sensibil. Pentru a-l înţelege bine pe Greuze, trebuie să-l situezi printre contemporanii săi: Alexandre Roslin, Drouais, Duplessis, Adélaïde Labille-Guiard şi Elizabeth Vigée-Lebrun, fără a-l uita şi pe Nicolas-Bernard Lépicié (1735 – 1784). În galeria portretelor din această a doua parte a secolului al XVIII-lea, unde se înşiruie mari nume, dar mai ales o înaltă clasă de mijloc, din deceniu în deceniu având un acces tot mai mare la acest lux al portretului, frapează de acum înainte voinţa deliberată de a traduce sentimente pe care odinioară politeţea le disimula. Un portret sensibil este totodată un portret fad, un portret diluat.

În ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, pictura cunoaşte numeroase orientări. Peisajul se afirmă în acea perioadă prin lucrările lui Louis-Gabriel Moreau (1739 – 1805), Hubert Robert (1733 – 1808) sau ale lui Joseph Vernet (1714 – 1789), producător în serie de marine, oarecum pe linia vedutiştilor, fabricanţi de amintiri pentru turiştii veniţi în Italia, în timp ce neoclasicismul, eminamente arhitectural şi sculptural, se insinuează oarecum în pictură prin Joseph-Marie Vien (1716 – 1809) şi încercările lui Fragonard (1732 – 1806), din penultima sa manieră, cea a perioadei ambigue a Fântânii iubirii.

Fragonard, ultimul geniu pictural al secolului al XVIII-lea – Fragonard, cel ce nu poate fi comparat cu nimeni altul şi care îţi încălzeşte sufletul cu tot soarele Provenţei –, reţine, din frecventarea pasageră a lui Boucher, o notă licenţioasă. Dar odată cu Fragonard trecem de la o erotică a desfrâului aristocratic la una populară şi galică. Lui Fragonard îi place viaţa, deci îi plac femeile, el pictează frumoase poeme închinate frumuseţii senzuale a trupurilor, precum

Bacanta adormită de la Luvru, Femeile care se scaldă. În opera lui apar tot mai frecvent peisaje pline de viaţă cuprinzând, ca în Petrecere la Saint-Cloud (1775), reminiscenţele unor serbări galante, ale unor scene de gen pline de viaţă, de adevăr, de iubire pentru oameni, situate într-un cadru simplu, robust, viu. Fragonard înseamnă sănătate, o sănătate de respiraţie oarecum scurtă, cam în genul celei a lui Renoir. Aflat în locul de întâlnire a mai multor secole al XVIII-lea, Fragonard aparţine tuturor timpurilor.

A trata aparte pictura franceză înseamnă a recunoaşte evidenţa marelui număr şi a talentului pictorilor francezi şi un fel de dominaţie a lor care se exunue pl uyiesiv tipxuape în întreaga Europă: în Italia, la Roma şi la sud de Roma, în Spania, la sud de Madrid, în îndepărtata Rusie, cea a Moscovei, departe de Petersburg şi de iconostasele sale ieşite din timp – iată frontierele acestui imperiu pictural francez, un imperiu care se confundă cu spaţiul Luminilor. Cazul francez se caracterizează prin întâlnirea dintre o cerere sporită şi un mediu îndeajuns de vechi, pregătit, organizat, susceptibil să răspundă agresiunii unei cereri sporite şi diversificate. Toate acestea explică influenţa picturii franceze. Ea se desfăşoară pe linia maiestuoasă a unei creşteri rapide şi susţinute, Anglia oferind exemplul apropiat şi totodată diferit al unei cereri prodigioase şi pe care nicio tradiţie locală, înainte de Hogarth, nu izbuteşte să o satisfacă. O Anglie pe care la început nu o putem disocia de pictorii tradiţionali ce-i satisfac comenzile, cei din Italia de Nord şi, firește, cei din Veneţia, i

Anglia, devenită bogată şi puternică, dominând, alături de Franţa, în amurgul acelei Glorious Revolution, a fost mai întâi un pol european al cererii picturale. Straturile diferite, multiple şi puternice ale clasei conducătoare engleze au asigurat subzistenţa unei părţi (la un moment dat, a unei treimi, poate) dintre artiştii europeni, mai ales veneţieni. Să ne amintim ce spunea Montesquieu, în urma călătoriei sale: în secolul al XVIII-lea, Veneţia putrezeşte ca vai de lume pe laguna sa, dar este totuşi unul dintre polii picturii europene, pictura fiind singurul mijloc de expresie tolerat de o ocârmuire poliţistă şi poltronă. Această absurditate economică ar fi fost imposibilă dacă nu ar fi existat amatorii şi colecţionarii englezi. Canaletto, Guardi, Pietro Longhi – nu

şi marele Giambattista Tiepolo – au trăit în parte sau cu totul (Canaletto) din comenzile străine, adică din comenzile noilor clase conducătoare engleze.

ungnu, care uuee lipsa ne piciori, îşi are una dintre antenele sale la Veneţia, unde pictura este tratată ca o anexă a activităţii de import-export. Şi asta în asemenea măsură, încât pictura veneţiană a început să decadă la sfârşitul secolului al XVIII-lea, odată cu încetinirea importului britanic, adică în momentul când oferta unei puternice şcoli de pictură engleză a putut în sfârşit să răspundă la o parte mai importantă din cererea internă. „În primii ani ai secolului, a existat la Veneţia un grup de – «amatori» înzestraţi cu un spirit deschis şi cu o cultură cosmopolită şi care îi cunoşteau foarte bine atât pe pictorii veneţieni cât şi pe pictorii străini. Dar pe măsură ce aceşti amatori au îmbătrânit şi au murit, nimeni nu le-a mai luat locul. Veneţia încetează treptat să mai fie un centru artistic […] în jur de 1789, John Straye îi scrie agentului său veneţian Sasso, plângându-se de un fel de schimbare care se produsese: obiectele vechi sau străine sunt dispreţuite, la modă sunt obiectele moderne lipsite de preţ” (M. Levey). Asta înseamnă că producţia veneţiană este afectată de evoluţia gustului care are loc în Anglia. Anglia lui Reynolds şi a lui Gainsborough are acum la ea acasă o pictură pe care o preferă. Franţa, prima exportatoare, dar şi prima importatoare după Anglia, a reacţionat mai repede decât piaţa engleză. Cu mult înainte de 1789, „Mariette menţionează schimbarea de gust care duce la înlocuirea artei italiene prin arta Ţărilor de Jos. În 1769, el recunoaşte că propriul său gust este demodat. Oamenii cheltuiesc acum adevărate averi pentru operele olandeze, în timp ce pictura şi desenul italian sunt privite «cu un fel de indiferenţă»”.

În prima parte a secolului, în schimb, o reţea de export era reprezentată la Veneţia de către Rosalba şi Sebastiáno Ricci, ce lucrau în strânsă legătură cu Parisul şi Londra. „Anton Maria Zanetti, fiul cel mai mare al familiei, prieten al lui Rosalba, a locuit la Londra la domnul Smith (mai târziu consul la Veneţia), a vizitat Hampton Court şi şi-a făcut prieteni printre englezi. Francesco Algarotti a vizitat Londra şi Parisul. Smith s-a instalat la Veneţia […] toţi […] întreţineau între ei o

corespondenţă vastă, făceau schimb de gravuri şi de pietre preţioase, de desene, bârfeau, se lăudau şi se complimentau, aducându-le pe toate foarte bine din condei. Mariette şi Zanetti […] au fost prieteni mai bine de cincizeci de ani […]" Zanetti şi vărul său, coautori ai lucrării Delle antiche statuie Greche e Romane, au contribuit la consacrarea lui Canaletto. O reflecţie asupra lui Canaletto ne duce în mod firesc cu gândul către Anglia. În cadrul uneia dintre cele mai mari şcoli de peisagişti, se precizează un gen: vedutele, adică fotografiile peisajului urban ce urmează a fi vândute călătorului venit din Nord şi care este dornic să păstreze o amintire. Aceste vedute aparţin arheologiei istoriei marelui turism internaţional. În ierarhia italiană a picturii, peisajul se situează într-un loc mult inferior picturii istorice. Dovadă acel Compendio pe care Alessandro Longhi l-a consacrat pictorilor veneţieni contemporani (1762) şi care îi omite în mod deliberat pe Zuccarelli şi pe Canaletto.

Peisajul veneţian din secolul al XVIII-lea este un peisaj încremenit, desenat, un peisaj teatral, în măsura în care cei mai mulţi dintre pictorii peisagişti din Veneţia îşi câştigă viaţa făcând decoruri de teatru în trompe d'oeil. La începutul secolului domină Marco Ricci (1676 – 1729), aparţinând celei de a doua generaţii de pictori (este nepotul lui Sebastiáno). Unii dintre cei mai mari vedutişti, Canaletto, Marieschi şi Guardi, îi datorează foarte mult. Lui Ricci îi place natura zbuciumată. Lucrarea sa Furtună pe mare, impresionantă şi neverosimilă, îţi inspiră spaimă fără a-ţi da sentimentul primejdiei. Furtună pe mare este un gen de operă după care englezii se dau în vânt; dovada cea această afinitate. Cei doi Ricci au colaborat ia realizarea mormântului ducelui de Devonshire, eu o serie de douăzeci şi patru de picturi, „a căror idee le fusese dată, în jur de 1720, de către impresarul falimentar Owen MacSwiny". Au lucrat la ele Ricci, Canaletto, Pittoni şi Piazzetta. Natura în tablourile lui Ricci este sălbatică într-un mod factice. Barocul său teatral se află într-o armonie prestabilită şi profetică cu gustul – pe cale de a se naşte – preromanticilor englezi de la sfârşitul secolului. Poate că datorită operei lui Ricci a fost grăbită o evoluţie a sensibilităţii engleze.

„În opera lui Francesco Zuccarelli (1702 – 1788), natura este

bine ţinută în frâu, fiind purificată de asperităţile ce mai apar la Rosa şi la Magnasco, cu grijă protejată împotriva intemperiilor prezente în tablourile lui Marco Ricci". Mai trebuie să spunem oare că peisajele lui Zuccarelli sunt tot atât de bine îngrijite ca gazonul englezesc, în timp ce, odată cu Giuseppe Zai's (1709 – 1784), peisajul devine populat şi evoluează către scena de gen şi serbarea galantă?

Vedutiştii depind mult mai mult de cererea venită din exterior decât peisagiştii (care îşi câştigă pâinea zilnică pictând decoruri teatrale). Chiar şi la Veneţia, vedutiştii sunt dispreţuiţi, în ierarhia statutelor, aceşti excluşi din Compendio se află pe treapta cea mai de jos. Într-un interior veneţian din secolul al XVIII-lea poţi vedea un tablou de Zuccarelli, dar zadarnic vei căuta un peisaj veneţian, fie el şi de Canaletto. Vedutiştii trăiesc din ceea ce vând turiştilor, în primul rând, turiştilor englezi, de care Veneţia este plină. „Tablourile lor duceau în lumea îngheţată a Nordului ceva din căldura şi din lumina meridionale. Aceste imagini ale Veneţiei puteau să aibă uneori chiar o valoare terapeutică: astfel când, în Emma de Jane Austen, domnul Woodhouse, bolnav fiind, piaţa San Marco din Veneţia»".

„Un om care nu a fost niciodată în Italia, spunea Johnson (el nu călătorise niciodată acolo), se simte totdeauna oarecum inferior celor care au fost". În secolul al XVIII-lea a fost pusă la punct ideea „Marelui Tur" şi Marele Tur cuprinde şi escala veneţiană. Veneţia îl farmecă de-a dreptul pe călătorul venit din Nord. O copie fidelă, aproape fotografică, a realităţii, este de ajuns. „În Italia, spune Addison, vezi pe chipul ţinuturilor trăsături mai ciudate şi în operele naturii trăsături mai uimitoare decât în oricare alt loc din Europa". Este o putere de a te uimi care se naşte din miraculoasa încălcare a legilor naturii, căci Veneţia, împotriva lui Arhimede şi a lui Galileu, pare a ţâşni deasupra apelor. Goldoni, pe de altă parte, confirmă impresia lui Addison.

Aceste vedute ignoră stingheritoarea satiră socială. Ele privesc fără să înţeleagă. Vedutiştii sunt mai întâi atraşi de sărbătoare, pentru că imaginea ei se vinde mai bine, presupunând acea desfăşurare de pitoresc pe care Nordul o aşteaptă de la Mediterana. Nunta cu marea este o temă inepuizabilă, pe care Canaletto a dus-o pe culmile perfecţiunii. În peisajul pictat în maniera lui Canaletto sau Guardi,

omul se dizolvă, ajungând să nu mai fie decât o biată musculiţă pe o piatră. Aceste siluete minuscule creează o impresie de voioşie înşelătoare. Dacă priveşti bine un tablou de Canaletto, poţi distinge, datorită veşmintelor, trăsăturile exterioare ale diferitelor grupuri etnice şi sociale pe care doctorul Moore, excelent turist britanic, le-a descris astfel: „În piaţa San Marco vezi o mulţime amestecată, alcătuită din evrei, turci şi creştini, din avocaţi, puşlamale şi hoţi, din saltimbanci, babe şi medici […]" (după M. Levey). Trebuie să nu uităm că strămoşii vedutiştilor, Heintz şi Richter, din secolul al XVII-lea, erau nişte pictori germani fermecaţi (1653 – 1736) împinge mimetismul până la a-şi italieniza numele, modificându-l în Vanvitelli. Primul vedutist italian de o oarecare importanţă s-a născut în 1663 la Udine: este vorba de Carlevaris, mort în 1730. Deşi pictează celebra Intrare a ducelui de Manchester, genul acesta nu se impune în Anglia decât odată cu trecerea timpului şi datorită talentului lui Canaletto.

Giovani Antonio Canaletto (1697 – 1768) aparţine unei a doua generaţii de pictori. Tatăl său, Bernardo, ajunsese să fie destul de cunoscut. Familia Canaletto (Bernardo Cristoforo, Giovanni Antonio) lucrează împreună la decorurile de teatru. La douăzeci de ani, Giovanni rupe cu teatrul, se duce la Roma, pictează ruinele Forumului, îi întâlneşte pe Joseph Smith şi pe MacSwiny. La douăzeci şi şase de ani, bunăstarea lui este asigurată, el putând face cu greu faţă comenzilor engleze. În Anglia, toată lumea vrea să aibă picturi de Canaletto: ale sale vedute şi capricii vor fi cumpărate masiv, mai târziu, de către George al III-lea; ele fac astăzi parte din colecţiile aflate la castelul Windsor. Nevrând să lucreze numai pentru englezi, face călătoria în sens invers, sosind, în 1746, în Marea Britanie, cu scrisori de recomandare din partea lui Smith. Dar Anglia rurală nu-l prea inspiră. Pictor al oraşului, el dă cele mai bune lucrări din această perioadă atunci când pictează aspecte din Londra, cu o minuţie mai mult decât olandeză, redând fiecare cărămidă. După o îndelungată şedere în acest oraş, se întoarce la Veneţia, unde îşi trăieşte bătrâneţea şi unde moare.

Bernardo Bellotto (1720 – 1780) seamănă întrucâtva cu Canaletto, dar nu e de valoarea lui; Marieschi (1710 – 1743) moare tânăr; adevăratul, singurul succesor al lui Canaletto este Francesco

Guardi, care trăiește și el din comenzile făcute de englezi: Vedere generală a Veneției. Compusă și pictată pentru domnul său, (jiucomo uuardi (1764 – 1835), dar Anglia se plictisește curând de tablourile sale.

Comanda engleză a contribuit și la susținerea picturii de gen. Primul nume care se impune este cel al lui Pietro Longhi (1702 – 1785). El se înrudește în multe privințe cu Crespi (Giuseppe Maria Crespi, 1665 – 1747), ba chiar și cu Giacomo Ceruți. Longhi și Crespi preferă descrierea unei mizerii tulburi, într-o tradiție picarescă adaptată la erotismul nesănătos al anumitor pături aristocratice din secolul al XVIII-lea. Această înfățișare a mizeriei ține de un aspect al visului erotic septentrional. Este neîndoielnic că acest gen a fost susținut de comanda venită din Nord. Nordului îi place să pună astfel în evidență, prin contrast, propria-i reușită economică și socială. Există, pe linia Crespi-Longhi, o bună doză de nostalgie a noroiului. Cei doi săraci de Ceruți sunt pe bună dreptate celebri; pictați fără nicio simpatie, fără nota romantică a lui Muriile, fără realismul plin de umanitate al olandezilor, aceste personaje palide și slăbănoage evocă atât o decadență morală cât și una fizică, prefigurând parcă erotismul în maniera lui Șade. „Uneori Crespi picta un singur personaj rustic, o fetișcană care se căuta de purici, de exemplu, proiectată pe un fundal întunecat; aceste tablouri te duc cu gândul la primele opere ale lui Longhi, la Tânăra țărancă, între altele […]" Fetișcana lui Longhi nu-i nici pe departe respingătoare. „Ea este chiar sănătoasă și fermecătoare, cel puțin în intenție", și ne închipuim fără prea mare greutate că acele fete, mai mult sau mai puțin bucuroase că se află acolo, din foarte realul castel provensal al marchizului de Sade, arătau ca aceste fetișcane goale sub zdrențele lor, oferindu-și carnea torturilor erotice. Putem chiar presupune că petrecerea sadică s-a hrănit cu aceste imagini pictate de Crespi și Longhi.

diteranei pentru a-și hrăni fantasmele.

Giambattista Tiepolo (1696 – 1770) este singurul venețian pe care Italia a vrut să și-l păstreze, singurul care s-a putut lipsi de Anglia. În timpul perioadei active a existenței sale, între 1716 și 1770, „el nu reușește să-și facă un nume în Anglia și nu este apreciat prea mult în

Franţa". Rugat să împodobească cu fresce palatul regal din Madrid (1762), acest mediteranean se hotărăşte să-şi sfârşească zilele în Spania. Tiepolo nu aparţine cu adevărat secolului al XVIII-lea, asemănările sale cu Veronese ne surprind, el face parte totodată din baroc şi din Renaştere. El ilustrează, în cel mai pur stil baroc, paginile pitoreşti ale scripturii, şi cântă, după două secole de decadenţă, gloria moartă a Veneţiei. Este un geniu precoce – Levey, în entuziasmul condeiului, scrie: „este asemenea lui Metastasio şi lui Mozart", dar această comparaţie este exagerată opera sa, ca şi cea a lui Bach, este imensă, de dimensiunile unei vieţi îndelungate şi ale unei munci prodigioase. El rămâne credincios mai ales tehnicilor trecutului, pictând de cele mai multe ori frescă. Geniul lui Tiepolo aparţine tuturor timpurilor, dar gloria de care se bucură în secolul al XVIII-lea este strict mediteraneană. Cu începere de la mijlocul secolului al XVII-lea, Anglia este o mare consumatoare de pictură. Consumul creşte întruna odată cu dezvoltarea unei upper middle class a comerţului, a manufacturii, a mării, odată cu urbanizarea, care face din Londra cel mai mare oraş al lumii. La început, Anglia este clientă: ea recurge la Italia, Flandra, Olanda, şi doar din când în când la Franţa.

Van Dyck devenise englez, sir Peter Lely, acest olandez, urcă, în perioada dinastiei Stuart, aceleaşi trepte în ierarhia socială. Lely – împreună cu James Thornhill, Godfrey Kneller, Willem van de Velde şi Francisc Barlow – cu adevărat vorbi, chiar dacă includem elemente de import, de o şcoală engleză.

Hogarth nu şi-a uzurpat titlul de părinte al picturii engleze. La începutul secolului al XVIII-lea, statutul social al pictorului rămâne la nivelul artelor mecanice, adică la acela al unei profesii cu totul nedemnă de un gentleman. Anglia secolului al XVIII-lea îşi va depăşi cu greu vechile prejudecăţi.

Pentru afirmarea picturii va pleda Jonathan Richardson, cu argumente opuse celor pe care Diderot le va folosi patruzeci de ani mai târziu. Richardson afirmă că Rafael îi este superior lui Virgiliu, căci pictorul (se subînţelege: pictorul pe teme istorice) trebuie să aibă aceleaşi cunoştinţe ca şi scriitorul, şi anume în toate domeniile, şi, pe deasupra, să mânuiască un număr de tehnici de care scriitorul este cu

totul lipsit. Această reabilitare, destul de teoretică, nu se aplică decât unui gen limitat şi tradiţional şi nu corespunde cererii burgheze şi urbane, aflate în plină creştere.

Ea explică totuşi, într-o oarecare măsură, atitudinea lui Hogarth (1697 – 1764). Întreaga sa viaţă, William Hogarth a vrut să picteze în manieră nobilă; nimic nu poate fi mai revelator în acest sens decât autoportretul din 1745. Reynolds, foarte modest, se reprezentase pe sine având în spate bustul lui Michelangelo (1733), Hogarth s-a pictat împreună cu un câine, câteva obiecte de artă, paleta sa, şi recurgând la o referinţă literară: pe masă se află trei cărţi, Shakespeare, Milton şi Swift, tradiţia şi prezentul. Diderot îl anexează pe Greuze, Hogarth anexează literatura şi filosofia în ce au ele mai bun, ducându-ne cu gândul la portretul tradiţional al elitei cultivate din secolul al XVIII-lea, ce ţine în mână un volum de Locke. Hogarth, ce aparţine şi el unei a doua generaţii de pictori – nu este el oare ginerele lui sir James Thornhill, marele pictor

Hogarth, bărbat cultivat – a publicat o Analysis of Beauty –, reacţionând foarte curând împotriva barocului rococo – va fi sărbătorit de şcoala din Burlington –, supunându-se unor reguli stricte de compoziţie, de simetrie la suprafaţă şi în profunzime, de dublă simetrie newtoniană alcătuită din faimoasa linie S (înfăţişată în a sa Analiză a frumuseţii), Hogarth, deci, este un pictor în slujba ideii.

Aflat în serviciul unei structuri sociale şi al unei etici sociale, el condamnă descompunerea morală a unei mici părţi din elită în perioada lui Walpole, în momentul când gin drinking mania face ravagii în mari sectoare ale Angliei orăşeneşti şi când are loc afirmarea raţionalismului sec al bisericii anglicane, cu puţină vreme înainte de marile Treziri din mijlocul secolului. Hogarth critică, dar şi propune soluţii. El critică într-un tablou celebru ca Harlot's Progress, din 1731, din nefericire distrus într-un incendiu în 1735; mai celebru încă este Rake's Progress, terminat în 1735, după noi una dintre cele mai vechi şi mai faimoase benzi desenate. Avem de-a face cu o artă angajată, cu o reflecţie, o interpretare şi un comentariu privind condiţia socială a epocii.

Rake's Progress, ca şi toate celelalte serii hogarthiene, a fost

conceput în vederea unei difuzări prin gravură. Pentru motive comerciale desigur, dar în vederea unei noi forme de persuasiune, în perspectiva unui activism creştino-social propriu protestantismuluianglo-sax on. Prima scenă: Tom Rakewell moşteneşte; a doua scenă: Scularea de dimineaţă. Urmarea poveştii constă în decrepitudinea la care ajunge acest libertin din pricina beţiei şi a femeilor. Iată-l beat mort, jefuit de o ceată de prostituate într-un bordel. Ajunge în închisoarea datornicilor. Pentru o scurtă perioadă, eroul este salvat printr-o căsătorie îjriată-l din nou la închisoarea datornicilor, acea sinistră Fleet Prison, şi, în cele din urmă, la Bedlam, la închisoarea de nebuni. Tehnica este reluată, dusă până la perfecţiune, în neuitata serie a căsătoriei la modă.

Dar Hogarth propune o morală a probităţii, a selecţiei prin strădanie şi muncă, a puterii care refuză luxul, care cinsteşte banul – semn de puritanism – prin binefacere, virtute cu adevărat bărbătească. În Lord George Graham in his cabin (1745), puterea Angliei se află pe apă. Dar nimic nu este mai frumos, mai nobil, mai demn de adevărata măreţie a secolului al XVIII-lea, cel care lasă moştenirea cea mai preţioasă, decât uriaşul portret (2, 36 m X 1, 45 m) al căpitanului Thomas Coram, aflat şi astăzi încă la Thomas Coram Foundation for Children, căreia bătrânul lup de mare îi consacrase întreaga sa avere. Hogarth a iubit acest portret, lucru pe care l-a şi spus (este portretul pe care l-am pictat cu cea mai mare plăcere). Acel bărbat mic de statură, firesc şi bun, aşezat pe scaun într-o atitudine demnă, având alături toate atributele meseriei marinăreşti, globul şi sextantul, este căpitanul-negustor Coram, bătrân lup de mare, cu faţa roşcovană, care şi-a consacrat averea câştigată într-o viaţă de muncă şi de aventuri, copiilor – această nobilă şi mare pasiune a secolului al XVIII-lea –, avere realizată în marele comerţ maritim şi menită ajutorului social şi sănătăţii copiilor şi tinerilor instruiţi. Acest portret cuprinde programul Secolului Luminilor – al adevăratului Secol al Luminilor – în mai mare măsură decât prospectul Enciclopediei. În această operă pusă în slujba marelui plan economic, social, moral şi metafizic al secolului, Hogarth s-a depăşit pe sine: el a mobilizat întreaga ştiinţă a Europei picturale.

Statura personajului este uriaşă, după toate regulile portretului în manieră nobilă, în tradiţia lui Kigaud, pe care Hogarth îl cunoaşte şi îl admiră; nu lipseşte o coloană antică, draperiile, de asemenea, sunt prezente, ca atribute simbolice ale statului fondator-donator; personajul are o atitudine care trebuie să înfrunte timpul şi eternitatea; acest om face cât împăratul Alexandru al Rusiei şi cât Ludovic al XIV-lea la un loc, iată ce crede despre el Hogarth, şi are dreptate. Este un bărbat rotofei, de şaptezeci de ani, ce pare cum nu se poate mai fericit că şi-a îndeplinit datoria, fericit până la capăt, în atitudinea emfatică cerută de pictor şi încadrat de câteva obiecte aristocratice şi umaniste, după moda italiană, căci fapta sa trebuie să aibă o valoare de exemplu. El trebuie să se înfăţişeze ca un mare rege, pentru a afirma o credinţă modestă, precisă şi concretă în progres, prin respectarea legii morale şi printr-o privire inteligentă şi deferentă asupra lucrurilor făcute întru slava lui Dumnezeu.

Ceva mai târziu, Johann Zoffany, înfăţişând familia celui de al patrusprezecelea baron Willoughby de Broke (în jur de 1770), va pleda de asemenea pentru educaţie.

Desigur, Anglia oraşelor îşi va avea peisagiştii ei – eşecul lui Canaletto este semnificativ –, dat fiind că numai ei pot să-i amintească de plăcerile naturii şi ale vieţii la ţară. În anii ’50 se afirmă o întreagă generaţie: Samuel Scott, care are o predilecţie pentru marine, Richard Wilson (originar din Ţara Galilor) şi Thomas Gainsborough, acesta având şi alte titluri de glorie. Unul dintre tablourile cele mai importante, care se situează aproape la înălţimea portretului căpitanului Coram, este capodopera lui Joseph Wright of Derby, dovadă a pasiunii pentru experiment, în secolul abatelui Nollet, a lui Watt şi a lui i-avoisier. Experiment on a bird in the air Pump datează din 1768. Pompele cu aer sunt fabri-Late lij. lui uiuiiuo, ¿jehw u uiic decât experienţele ştiinţifice. Pasărea din glob va muri, o stranie lumină invadează centrul scenei unde se va juca această dramă şi unde se exercită noua magie a explorării ştiinţifice aplicată ordinii naturale a lucrurilor: la dreapta, o fetişcană înaltă, care nu poate suporta acel spectacol, îşi acoperă faţa, în timp ce o fetiţă întinde către glob şi către pasăre un chip pe care se citeşte nu atât mila şi teama, cât curiozitatea.

Aşa stau deci lucrurile în ceea ce priveşte ştiinţa şi experimentul, consecinţă evidentă a unei gândiri ce se îndreaptă către artă şi lucruri.

Anglia anilor 1750 şi chiar şi cea a perioadei următoare posedă unul dintre pictorii animalieri cei mai însemnaţi din toate timpurile, pe George Stubbs, martor al pasiunii orăşeneşti pentru curse şi pentru creşterea unor cai făcuţi parcă pentru a fi pictaţi, martor implicit, totodată, al revoluţiei agricole lato sensu care reprezintă una dintre condiţiile esenţiale ale unui take off. Pictura engleză capătă o consacrare universală prin prezenţa simultană a lui sir Joshua Reynolds * (1723 – 1792) şi a lui Thomas Gainsborough * (1727 – 1788). Prin Reynolds – primul preşedinte al noii Royal Academy, înnobilat în 1769 –, pictura a câştigat şi în Anglia. Reynolds îşi propune ideile atât prin tablouri cât şi prin literatură. Ca şi Hogarth, el este scriitor: ale sale Discourses cunosc un răsunet uriaş. El a pictat toate straturile clasei conducătoare. Ca şi Zoffany, şi chiar mai mult decât el, Reyholds este pictorul educaţiei, al sentimentelor legate de un nucleus familial, pictorul copilăriei surprinse în adevărata sa dimensiune, pictorul copilăriei proslăvite. Reynolds izbuteşte bine şi cu uşurinţă ceea ce Gainsborough obţine poate cu ceva mai mult efort. Reynolds explică, Gainsborough sugerează. Figura contesei Howe mai ales, şi Plimbarea matinală, în ciuda unui aer oarecum scorţos, se sixuează, împreună cu L, aay uoctcourn şi cei trei fraţi mai mari ai săi şi Lordul Heathjield de Reynolds pe culmile artei picturale moderne.

Mobilierul

Pictura a evoluat foarte mult. În esenţă, pictura barocă este un element de cult sau o participare la afirmarea statului într-o societate strict ierarhizată; pictura Secolului Luminilor face parte integrantă din decorul cotidian, ea participă la arta de a trăi. Odată cu mobilierul, intrăm încă şi mai adânc în intimitatea vieţii cotidiene.

În secolul al XVIII-lea, numărul mobilelor creşte la toate nivelurile sociale. Metoda serială, aplicată inventarelor făcute după decesul proprietarului, ne permite să afirmăm că, până şi în mediile cele mai sărace, există, în Franţa, în fiecare casă, o sporire poate în proporţie de unu la patru a mobilei, în decurs de un secol. Este argumentul cel mai elocvent care ne poate îngădui să afirmăm că a

avut loc o creştere modestă, şi totuşi sensibilă, a nivelului de viaţă. Regăsim această cvadruplare a mobilierului şi la nivelul locuinţei somptuoase, a hotelului de la oraş sau de la ţară. În perioada cuprinsă între anii de mijloc ai domniei lui Ludovic al XIV-lea şi anii de mijloc ai domniei lui Ludovic al XV-lea, mobilierul dintr-o încăpere devine de două ori mai numeros, sau aproape; între 1750 şi 1790 se produce, fără îndoială, acelaşi fenomen. „Ansamblurile cele mai importante se compun din vreo zece piese sub Ludovic al XV-lea şi din cincisprezece până la douăzeci, poate, sub Ludovic al XVI-lea, şi doar arareori mai mult […] Mobilele nu sunt încă foarte numeroase: în secolul al XIX-lea se vor înmulţi peste măsură scaunele" (P. Verlet). Această concordanţă dintre evoluţia paralelă a

10 – c. 65

Interiorului casei populare şi a casei somptuoase îşi are importanţa ei: ea ne arată că nu putem să o atribuim numai unor factori economici, chiar dacă aceşti factori sunt decisivi. Sporirea numărului mobilelor înăuntrul casei corespunde unei evoluţii a afectivităţii. Trebuie să situăm acest fenomen în relaţie cu concentrarea afectivă asupra nucleului familial, cu nevoia de căldură şi de intimitate. Pe întreg secolul are loc o sporire, în medie, de trei ori cel puţin, de patru ori cel mult, a coeficientului de mobile, care se adaugă dublării medii a populaţiei. Pretutindeni unde este cu putinţă, secolul al XVIII-lea este pasionat după tot ceea ce e nou. „Se observă parcă un fel de ierarhie a mobilelor, aşa cum există o ierarhie a locuinţelor sau a indivizilor. Vedem asta limpede în castelele regale, mobilele cele mai noi fiind în general rezervate familiei regale şi palatului Versailles; cele demodate sunt trimise la Fontainebleau, Marly, Compiègne, unde sunt aşezate în apartamente mai modeste". Acelaşi fenomen poate fi constatat şi în celelalte straturi superioare ale societăţii. Toţi aceşti factori conjugaţi duc la o dezvoltare considerabilă a capacităţii producătoare în domeniul artizanatului constructor de mobilier din secolul al XVIII-lea.

Este un artizanat difuz, exercitat în mici orăşele şi la ţară, care stabileşte, cu un decalaj cronologic mai mult sau mai puţin important, o serie de compromisuri între tradiţiile locale şi o anume modă, venind

mai ales de la Paris. Deşi, din punct de vedere cantitativ, Franţa se situează în frunte, nu trebuie să ne închipuim că dominaţia ei nu este mereu ameninţată. Căci mai există şi Anglia. Mobilierul englez este în general mai puţin încărcat, fără îndoială sub influenţa curentelor palladiene, mai clasic, mai funcţional. Nu trebuie să uităm nici importanţa modelului englez din secolul al XVIII-lea privitor la tot ceea ce înseamnă o artă a vieţii (începând cu filialw-iicoi. oi, ill guild al, LU tu I, CiiGcl ce are vreo legătură cu o igienă mai eficace şi mai raţională). Influenta mobilierului francez se exercită aproape fără rivalităţi asupra Europei mediteraneene şi asupra Germaniei meridionale şi centrale, dar în Olanda şi, uneori, în Germania de Nord şi în Scandinavia ea este înlăturată de influenţa engleză. Şi totuşi, Anglia însăşi şi ţinuturile dependente de ea cunosc din când în când o influenţă franceză; iar în Franţa există, pe de altă parte, o adevărată anglomanie, decisivă mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când grăbeşte instaurarea unui stil Ludovic al XVI-lea.

Suntem tentaţi să stabilim, împreună cu Verlet, o cronologie a francomaniei în domeniul mobilierului, în Anglia: ea corespunde anilor 1730 şi durează între douăzeci şi treizeci de ani, „când Hogarth sau Zoffany pictează, nu fără o intenţie ironică, scaune în cel mai pur stil franţuzesc". Acest fenomen se explică şi prin acţiunea constantă a ambasadorilor englezi de la Versailles. Vedem cum trec dincolo de Canalul Mânecii nenumărate mobile făurite de Delanois, Gourdin, Lebas. În schimb, în perioada neoclasică, întreg continentul este cuprins de o adevărată anglomanie, în anii 1770. Un lucru este sigur: Parisul constituie un centru de o importanţă unică, fiind primul, şi de departe, din întreaga Europă a Secolului Luminilor. Acţiunea sa de difuzare a modei şi a stilurilor se exercită asupra a 60 – 80% din spaţiul european, în funcţie de o perioadă sau alta. Am văzut cât de important este mediul artizanatului producător de mobilier: aproape jumătate din pictorii francezi, majoritatea pictorilor de gen, a peisagiştilor şi a pictorilor animalieri provin de aici; nu putem marca mai limpede unitatea profundă dintre mobilier şi pictură în domeniul artei amenajării şi decorării cadrului vieţii.

Începutul beuuiuiui ¿11 v inicci ot jvuuby. observa încă o mare

distanţă între tâmplari şi ebenişti, şi chiar adeseori origini etnice diferite. Există între ei, desigur, o strânsă colaborare, dar nu putem niciodată vorbi de o asimilare, nici chiar prin căsătorie. „Etimologic, tâmplarul este cel care taie şi îmbină lemnăria din care sunt alcătuite mai ales mobilele. Ebenistul plachează lemn în general exotic, cel mai folosit fiind mai întâi abanosul […]" În decursul timpului, cele două meserii, multă vreme rivale, se apropie una de alta. Să căutăm un exemplu tot în Franţa: „[…] scrisori ale lui Ludovic al XV-lea, emise la Versailles, în luna martie 1744, înregistrate la Tribunalul din Paris pe data de 20 august 1751, confirmă Statutele privilegiate ale Comunităţii meşterilor tâmplari şi ebenişti din oraşul Paris şi din împrejurimile sale" (P. Verlet). Înfiinţarea unor confrerii asigură coeziunea afectivă a noii bresle; începând din 1776, ea este reprezentată şi printr-o jurândă, adică printr-un fel de birou juridic menit a o proteja. Ucenicia, compaqnonnage, maîtrise, chef-d oeuvre, cu înlesniri materiale pentru fiii sau ginerii de meşteri sau de văduve de meşteri: toate acestea aparţin tiparului comun tuturor vechilor şi prestigioaselor bresle şi corporaţii. Această structură puternică nu împiedică existenţa unui artizanat liber, sub privilegiu regal. Regele a protejat câteva individualităţi puternice, a îngăduit instalarea la Paris a unor străini, împotriva dorinţei corporaţiei. „Fiii lui Boulle stau la Luvru până în 1745. Manufactura Gobelins îi adăposteşte pe tâmplarul Germain, pe ebeniştii Desjardins, Oeben, Georges Riesener; la Arsenal sunt instalaţi Jean-Henri Riesener, Molitor şi. Înaintea lor, J.F. Oeben «(P. Verlet). S-ar cuveni să vorbim aici şi de „neguţătorii agreaţi de Curte". Câţiva ebenişti au făcut uz de acest privilegiu: Pierre Bernard, Joseph Baum hauer, Macret, Laurent Rochette. Existenţa unor comunităţi, tot mai numeroase, de lucrăluum suoiui-iiimijue. universitatea, am Giovanni în Laterano şi mai ales abaţia Saint-Antoine-des-Champs beneficiază în mod tradiţional de privilegiul exteritorialităţii în ceea ce priveşte corporaţiile.

„Prin originea şi naşterea lor, tâmplarii şi ebeniştii par a aparţine unor lumi diferite […]" Pierre Verlet are meritul important de a fi stabilit acest fapt. Din o sută treizeci până la o sută patruzeci de nume purtate de marii tâmplari meşteri în mobilă de lux, de la Paris,

din secolul al XVIII-lea, niciunul nu este străin, cu excepţia lui Sefert, poate, care este probabil un Schelfer alterat. Nume ca Delanois, lYlichard, Carpentier, Boulard, Chevigny, Beiiangé, Dupain, Demay sunt foarte franceze. În ceea ce priveşte ebeniştii, lucrurile stau cu totul altfel: din două sute patruzeci până la două sute cincizeci de nume, o treime aparţin unor străini; mulţi vin din Germania, din Ţările de Jos şi din Provinciile Unite. Proporţia sporeşte în mod neobişnuit. În ultimii cinci ani ai Vechiului Regim, printre cei mai importanţi meşteri afli tot atâţia germani cât şi francezi: familia Oeben, Bayer, Reisell, Schlichtig, Evalde, Rubestuck, Stumpff, Feuerstein, Grevenich, alături de Ancellet, Angot, Barthélémy, Bury, Caumont, Cordié, Delaître, Doirat, Du boisson, Dubut, Duhamel, Bon Durand, Elleaume, Fléchy, Foureau, Genty, Leleu, Petit, Boudin, Montigny. Printre tâmplarii cel mai frecvent pomeniţi în secolul al XVIII-lea să-i reţinem pe cei din familiile Foliot, Roubo, pe Delanois, pe Georges Jacob şi, printre ebenişti, pe Gaudreaux şi Joubert, Riesener *, Leleu, Oeben şi Lacroix, Cressent. Lucrările lui Roubo constituie încă şi astăzi, împreună cu planşele Enciclopediei, cea mai bună sursă de informaţie.

Uneltele sunt primitive, mâna care le foloseşte trebuie să facă mai mult decât ele. Unul dintre secretele reuşitei societăţii tradiţionale pun siapma pe eci însăşi, şi mu-uu nu>, ele unelte folosite la perfecţie: tot felul de fierăstraie, rindele, dălţi, pile, un echer, un compas, un mai, un ciocan, şi o masă de lucru foarte simplă. Eşti uimit de economia mijloacelor. Tâmplarul nu foloseşte decât lemn indigen, fag şi nuc – preferându-le stejarului, greu de lucrat – lemn de sorb, de păr, de măr – excepţii regionale –, uscat vreme îndelungată şi pregătit cu inscusinţă; după Roubo, tot secretul constă în felul cum tai lemnul; tehnica din secolul al XVIII-lea, solidară cu trecutul, rămâne fidelă vechii asamblări prin îmbinarea părţilor, fără cuie sau clei. Pentru partea artistică – decoraţie, sculptură, pictură şi aurării, garnituri – tâmplarul face apel la gama apropiată a meseriilor complementare, ceea ce explică trecerea frecventă, din tată în fiu, de la unele la altele.

Uneltele ebenistului sunt ceva mai complexe: el mai are nevoie şi de o rindea foarte fină, de un cuţit cu care să taie lemnul, de compase speciale, de o riglă anume, de ciocane pentru placat şi pentru încălzit

lemnul, de numeroase prese mari sau prese mici. Gama materialelor, dimpotrivă, este foarte largă: de la lemnul de trandafir la amarant, de la lemnul violet – violet de palisandru – la lemnul adus din Cayenne, din China, din India, lemn de măslin, acaju, lemn de lămâi, lemn adus din Insula Amboine, abanos. Placajul şi, mai mult încă, marchetăria, al cărei scop este acela de a imita pictura, presupun o mare iscusinţă. Sub influenţa modelelor venite din China şi din Japonia prin mijlocirea Companiei Indiilor, arta lacurilor şi a verniurilor este foarte avan sată; în perioada cuprinsă între sfârşitul secolului al XVII-lea şi mijlocul secolului al XVIII-lea, folosirea bronzului este în parte părăsită, pentru a cunoaşte un nou avânt la sfârşitul acestei perioade.

jt". – în x-vyi» u nmiiva sa simplitate din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Întâlnim întreaga gamă a scaunelor: taburete, pliante, scaune în formă de X, banchete, scaune sau fotolii à la reine, en cabriolet, meublants sau courants, în funcţie de ierarhia încăperilor pe care le mobilează. Fotoliile mai încăpătoare favorizează comodităţile conversaţiei sau manevrele galante, luând astfel naştere şi aşa-numitul confident sau têteà-tête.

Dar în secolul al XVIII-lea triumfă canapeaua: sunt mai mult de zece modele; patul cu coloane este în regres – el se menţine doar în castelele rău încălzite ale micii nobilimi retrograde din provinciile cele mai îndepărtate –, odată cu progresele încălzirii locuinţelor, în faţa unor paturi à la duchesse, à la polonaise, à la turque. Cât priveşte dulapul, care înlocuieşte lada, izgonind-o în satele cele mai îndepărtate cu începere din 1770 – 1780, putem spune că el corespunde unei mutaţii a mentalităţilor. Dulapul este triumful spaţiului geometric asupra confuziei, al orânduirii metodice asupra învălmăşelii din spaţiul întunecat şi nediferenţiat al lăzii.

Împreună cu decorul hotelului urban, mobila este cel mai bun reactiv la schimbările modei, sau poate chiar la marile etape ale evoluţiei estetice. Am văzut trecerea aproape insensibilă de la stilul Ludovic al XIV-lea la stilul Ludovic al XV-lea în foarte lunga perioadă care precede Regenţa, de la 1680 – 1690 la 1710 – 1715. Trecerea se face printr-o deschidere a evantaiului, prin apariţia unor noi modele, în relaţie strânsă cu construirea marilor hoteluri urbane, şi printr-o

evoluţie a formelor. „Însăşi forma mobilelor se află în plină evoluţie. Ea a rămas, până la începutul domniei lui Ludovic al XIV-lea, fidelă tradiţiei medievale, adică rectilinie şi concepută conrm unor modele folosite timp de secole. ÎnsUS-BOUT” (După F. Braudel, op. cit.)

Am arătat ce înseamnă, în Europa dens populară, bogată şi inteligentă, triumful dulapului asupra cufărului. Nu este vorba numai de un câştig, economic, ci şi de unul intelectual, căci el favorizează o nouă organizare a spaţiului mental. Fernand Braudel a ştiut şi descopere aici, în Bretania secolului al XVIII-lea, un caz curios de tranziţie.

drăznelile pe care şi le putuseră îngădui mobilele de argint şi pe care le vor relua cele din lemn aurit, picioarele – «de căprioară» sau «în consolă», liniile curbe pe care încep să le capete anumite mobile, ca, de exemplu, comoda, sunt explicabile în mare parte prin influenţa desenelor de mobile făcute de Berain şi vor fi exploatate din plin în secolul al XVIII-lea” (P. Verlet). Într-un cuvânt, mobila repercutează şi amplifică marea mutaţie care are loc în domeniul formelor în perioada crizei de conştiinţă. Deceniile 1690 – 1700 ne-au apărut ca fiind excepţional de importante la nivelul amenajării interioare a locuinţei somptuoase de la oraş. Am interpretat această mişcare ca pe o anexare, operată de către baroc, care domină în cea mai mare parte a spaţiului european, a unuia dintre sectoarele ce i se sustrasese vreme îndelungată. Doi factori cel puţin

XOOU JUU” muuiuu ui iuţi un unui v-l de aparenţă clasică: dificultăţile asamblării – aşadar lipsurile unei foarte vechi tehnologii –, rolul Franţei ca furnizor de mo

53. ÎN INTIMITATEA VIEŢII CELOR BOGAŢI ŞI PUTERNICI, O EVOLUŢIE A FORMELOR (După P. Verlet, Arta mobilierului la Paris în secolul al XVIII-lea, 1958.)

Picioare de fotoliu: 1. Stilul Regenţei. 2. Stilul Ludovic al XV-lea. 3. Stilul de tranziţie. 4. Stilul

Ludovic al XVI-lea.

Braţe de fotoliu: 1. Stilul Regenţei. 2. Stilul Ludovic al XV-lea. 3. Stilul de tranziţie. 4. Stilul Ludovic al XVI-lea.

Icpciiina u uxiiujd icuuid a luxmtuor clasice, în 1 oceanul

revărsat al plasticii baroce. Stilul Lu1 dovic al XV-lea are deci o dublă semnificaţie: I cea a adecvării mobilierului la decorul şi la; formele arhitecturii interioare a locuinţei somptuoase, cea a adecvării Franţei şi a An-I gliei la sectorul geografic major al Europei continentale şi mediteraneene baroce.

Iată de ce nimic nu este mai convingător decât mişcarea (pe care abia dacă îndrăznim să o calificăm drept inversă) care reprezintă trecerea treptată de la stilul Ludovic al XV-lea la stilul Ludovic al XVI-lea. Evoluţia stilurilor este lentă, ea are loc în ritmuri diferite, în funcţie de niveluri. Meşterii ebenişti reacţionează mai repede, tâmplarii, mai încet. Rococoul a cucerit decoraţia hotelurilor încă din 1720, dar el nu se impune în domeniul mobilierului înainte de 1740, dat fiind rezistenţa habitudinilor, precum şi exigenţele ineluctabile ale lucrării tradiţionale a lemnului. „Abia în preajma lui 1740, precizează Verlet, vedem cum mobilele încep să se rotunjească, cum picioarele lor devin mai elansate şi mai subţiri, într-un mod care îmbină îndrăzneala cu prudenţa. Să comparăm desenele familiei Slodtz, din 1738 – 1739, schiţând mobilele lui Ludovic al XV-lea, cu însăşi executarea acestor mobile, şi vom constata cum servituţile şi poate şi tradiţiile meseriei au îngreunat cu mult îndrăzneaţă linie zveltă dorită de desenator". Stilul Ludovic al XV-lea, altfel spus, stilul rococo la nivelul mobilierului, a cerut prea multe strădanii, prea multă pricepere suplimentară pentru a nu dura măcar timp de o generaţie. Anglia, mai puţin convertită – de fapt ea a importat, în timpul modei baroce de care Hogarth îşi bate joc –, va reacţiona mai repede şi va trece mai curând la mobilierul neoclasic.

Între 1760 şi 1780, cele două forme au coexistat. Stilul Ludovic al XVI-lea – chiar şi la Paris – a înlocuit toarte pe nesimţite stilul Ludovic al XV-lea. Şi atunci cum să ne închipuim că s-au petrecut lucrurile în provincie? Şi mai ales în Germania de Sud, în Austria, în Europa danubiană, în Câmpia Padului, toate zone în care domină mobilierul baroc până în jurul anilor 1785 – 1790? „Un ebenist de primă mărime cum este Carlin rămâne fidel, în micile mobile pe care le execută în jur de 1780, picioarelor curbe moştenite de la stilul Ludovic al XV-lea. Riesener execută, în 1784, pentru castelul Fontaineblau, un

mare secretaire cu cilindru, care a fost multă vreme considerat, dat fiind formele sale, o mobilă în stil Ludovic al XV-lea; iar Salverte a observat că în 1789 mai bine de a zefcea parte din mobila care se află în atelierul tâmplarului Forget are încă «picioare de căprioară» „(P. Verlet).

Tranziţia se operează în deceniul 1765 – 1775. La Paris, Oeben şi Georges Jacob joacă un rol decisiv. „Georges Jacob inventează picioare în formă de «consolă» care, pornind de la o centură rectilinie, abandonează curbele continue în stil Ludovic al XV-lea; pentru scaunele pe care le creează pentru doamna Du Barry, Louis Delanois adoptă picioarele cu suporţi, care se subţiază treptat, şi drepte ce au caracterizat în cele din urmă stilul Ludovic al XVI-lea". Se pare dă arhitectul Delafosse i-ar fi convertit în cele din urmă la noua linie pe Delanois şi Gourdin. Începând din 1775, evoluţia se precipită. Braţele scaunelor sunt iar plasate mai sus, picioarele străbat drumul invers în raport cu anii 1690 – 1710. Ele încep chiar din centură şi sunt din nou aproape drepte. Apar picioarele în formă de balustru. În 1763 – 1764, Foliot şi Babei folosesc carteluri, agrafe, ornamente ce închipuie frunzele de palmier; în 1769, mici floricele şi perle întovărăşesc cununi de flori; în 1770, la nivelul Curţii, domină frunzele şi florile în stil antic, iasomia şi micşunelele; 1771: „la Trianon, printri edid îi unz, e ne picinit auvaune, pene şi panglici răsucite", în timp ce policromia scade. Linia dreaptă triumfă odată cu stilul Ludovic al XVI-lea – care nu mai este decât o tranziţie prelungtră către adevăratul, severul şi masivul stil neoclasic din anii 1800 – 1810 –, impunându-se, dar şi menţinând o voinţă de mişcare, dezinvoltură şi agilitate care dovedesc că o unitate a stilului de viaţă al elitei urbane subzistă totuşi între 1730 şi 1790.

Cotitura neocfasâcă

Mobilierul în stil Ludovic al XVI-lea – în întreaga Europă de Nord el se numeşte în stil George al III-lea – nu este decât un aspect mai curând secundar al unei probleme foarte importante şi anume a mutaţiei artistice care are loc la sfârşitul secolului? Răspunsul nu este deloc simplu, drept care să încercăm să vedem lucrurile cât mai limpede cu putinţă.

În prezenţa cotiturii neoclasice, putem adopta o scriitură naivă,

urmând cu stricteţe cronica vremii. Asta ar semăna cu o poveste de Perrault: era odată la Versailles o favorită… Şi în felul acesta am introduce în istoria noastră rolul doamnei de Pompadour şi călătoria la Roma a domnului Abel Poisson, pe domnul de Vandderes, într-un cuvânt, pe Marigny. Această călătorie a avut importanţa ei, neîndoielnic, pentru Franţa, dar toată această chestiune nu este numai franceză. Ar fi mai bine să încercăm să o reinserăm în durata îndelungată, să vedem în ce măsură cadrul de frumuseţe al unei civilizaţii aparţine domeniului greoiului, structurilor celor mai puţin plastice.

De la bun început suntem ispitiţi să amintim câteva adevăruri elementare. Marea mutaţie estetică vine din Italia secolelor al XIV-lea al XV-lea, şi ea i s-a impus creştinătăţii latine, în cercuri concentrice, pornind din epicentrul itauei renascentiste, estetica clasică – cea care pune laolaltă prima parte a secolului al le-a italian, Franţa monarhică din anii 1660 – 1680 şi o parte importantă din Anglia palladiană – se opune esteticii baroce în interiorul unui vast ansamblu estetic aflat în relaţie cu o structură tehnică, economică, socială, politică. Barocul trebuie căutat la nivelul arhitecturii, al plasticii şi al muzicii religioase. La început, barocul asigură o mediere ontologică şi socială, el este un mijlocitor între om şi Dumnezeu, la locul de întâlnire a sistemului de gândire al creştinătăţii scolastice şi al universului infinit scris în limbaj matematic, într-o societate ierarhizată, în momentul edificării statului monarhic. Barocul este un răspuns global la tensiunea tragică dintre o lume geometrică vidă şi un Dumnezeu îndepărtat. Efortul este arhitectural şi plastic la sud, legat de teologia transsubstanţierii euharistic e, efortul este muzical la nord, legat de dubla Inspiraţie a Scripturii, Cuvânt viu al lui Dumnezeu. Formele baroce s-au născut din arta religioasă, barocul este aproape o necesitate într-un sistem care se străduieşte să reţină adevărul lui Dumnezeu ce se revelează şi ipoteza unei lumi matematice vide de orice esenţă, ce se străduieşte să concilieze edificarea statului cu realitatea seculară a unei societăţi ierarhizate. Barocul creează forme care pot fi înţelese şi, la un moment dat, care nu mai pot fi înţelese. La sfârşitul secolului al le-a, în Franţa şi în Anglia, are loc o modificare radicală, prin care interiorul locuinţei şi

cadrul vieţii, într-un cuvânt, decoraţia, sunt cucerite de către forme născute altundeva şi într-un mediu cu totul diferit, al unui baroc degenerat în rococo. Această cucerire decurge totodată dintr-o punere de acord cu universul formelor majoritare din Europa şi dintr-o reacţie împotriva efortului unei domnii ambiţioase, efort îndreptat împotriva temeiniciei unei tradiţii. Formele rococoului decurg din baroc, dar ele sunt golite de semnificaţia lor iniţială. Ele sunt un joc, o invitaţie la distracţie, la bucuria simţurilor într-o lume a aparenţei. Stilul rocaille, adică barocul golit de medierea sa ontologică, barocul desacralizat, profan, se adaptează perfect vulgatei continentale a senzualismului lui Locke. El este chiar un gest sacrilegiu, dar făcut cu gingăşie, sacrilegiu în raport cu mitologia păgână redusă doar la o dimensiune galantă, sacrilegiu faţă de formele care aveau menirea de a exprima elanul către Dumnezeu şi misterul întâlnirii. Barocul în slujba unui cadru al evadării fanteziste, al rupturii cu tradiţia, barocul profan al decoraţiei locuinţei somptuoase corespunde crizei de conştiinţă, atâta vreme cât este resimţit ca o noutate. Un răstimp de cincizeci de ani este prea lung pentru o noutate. În mijlocul secolului al XVIII-lea, stilul rococo nu mai este înţeles ca un refuz al rigorii clasice impuse de teologia jansenistă şi de statul monarhic de la începutul domniei lui Ludovic al XIV-lea, în reacţia sa anti-Frondă, anti-spaniolă, anti-italiană; a jortiori, barocul religios este refuzat ca estetică a medierii, şi dacă ar fi înţeles, el ar fi a jortiori refuzat ca estetică a unei medieri în unanimitate respinsă de curentele raţionaliste şi senzualiste din perioada lui Jean-Jacques Rousseau.

De aici şi impresia – care începe să se manifeste, în Anglia, mai întâi, în jur de 1740, în Franţa, mai târziu, către 1750 – unui univers de frumuseţe aflat într-un total dezacord cu universul gândirii, cu aceste elemente contradictorii, neresimţite ca fiind contradictorii, care sunt raţiunea, natura şi antichitatea. Această conştientizare va fi grăbită de progresele ştiinţelor istorice auxiliare, de difuzarea planşelor arheologice şi de progresele comunicaţiilor, mai cu seamă în Anglia şi în Franţa, adică în sectoarele spaţiului european cel mai adânc şi mai prematur atinse de progresele tehnicilor şi ale randamentelor.

arnitecturn şi al decoraţiei, producându-se în doi timpi. În

deceniul 1755 – 1765, un ansamblu de semne discrete se produce în Franţa, punând-o de acord cu poziţiile engleze, uşor mai avansate. În anii 1780, în timp ce Franţa şi Anglia evoluează către un neoclasicism agresiv, unitatea spaţiului european se restabileşte. Are loc totodată o reconciliere cu Europa barocă: este regăsită astfel o anume unitate. Prima jumătate a secolului al XVIII-lea îşi afirmă cu predilecţie solidaritatea cu secolul al XVII-lea, dar către mijlocul secolului începe să apară un fel de nerăbdare. Ştim că toate curbele se modifică în preajma anilor 1750, începând cu cea mai importantă: curba demografică. Este, fără îndoială, o situaţie prin care se caracterizează o anumită nerăbdare faţă de trecut.

Observaţiile lui Louis Hautecœur depăşesc arhitectura şi spaţiul francez. „Stilul rocaille francez, care ne pare atât de aerian, atât de graţios, când îl comparăm cu stilul nobil al fondatorilor Academiei, cu stilul cam sec şi cam ţeapăn al anumitor artişti orientaţi către antichitate din anii 1780 – 1815, li s-a impus totuşi apărătorilor tradiţiei ca un scandal. În mijlocul secolului, anumite spirite morocănoase au declarat că totul nu decurgea chiar atât de bine în cea mai bună dintre lumile posibile: sunt criticate nu numai Curtea, pentru cheltuielile sale nebuneşti, nu numai guvernul, pentru măsurile sale fiscale, ci şi această arhitectură şi această decoraţie, acuzate că sunt simbolul decadenţei. Lafont de Saint-Yenne, Bachaumont, părintele Laugier, Jacques-François Blondei, Diderot şi ceilalţi le-au reproşat arhitecţilor şi pictorilor că au pierdut sentimentul demnităţii şi al măreţiei, iar statului că nu le mai dă prilejul să-şi manifeste talentul. După 1750, anumiţi artişti vor dori să reia tradiţia stilului Ludovic al XIV-lea, supunându-se regulilor de odinioară”.

Multe se schimbă către mijlocul secoluiui, axn mediul, cât şi gândirea. Corpus-ul gândirii Luminilor îşi modifică dimensiunile, pătrunde adânc în toate straturile sociale, în perioada Enciclopediei. El devine tot mai exigent, înglobând treptat totul. În 1750 – şi nu ne mai referim la opţiunile Renaşterii, pe care nimeni nu se mai gândeşte să le pună în discuţie – simţi cum se produce un mare decalaj între ritmul tuturor transformărilor şi cadrul plastic şi arhitectural al formelor, care pare că aparţine în întregime moştenirii trecutului. Criza de

conştiinţă de la sfârşitul secolului al XVII-lea a putut fi interpretată ca sfârşitul punerii între paranteze a politicii şi a religiei; criza de conştiinţă estetică din mijlocul secolului al XVIII-lea poate fi resimţită şi ca punerea între paranteze implicită a esteticii, adică, mai simplu spus, a formelor moştenite.

Dar această conştientizare are nevoie de un mijlocitor. În Franţa şi în Anglia, în acea parte a Europei unde barocul, transformat în rococo, nu a reuşit niciodată să se impună total, să facă într-adevăr corp comun cu universul gândirii şi al sensibilităţii, în Europa unei revoluţii a gândirii, a economiei, a modurilor de producţie şi a raporturilor sociale, în acea Europă care domină datorită comunicaţiilor şi arheologiei, mijlocitorul este descoperirea unei antichităţi cunoscute direct, altfel decât prin prisma deformantă a traducerilor parţiale din timpul Renaşterii italiene. Iată de ce Louis Hautecœur are dreptate: trebuie să vedem mai întâi impactul noii antichităţi asupra spaţiului francez şi englez, întoarcerea către antichitate, înainte de tulburarea spirituală numită contradictoria întoarcere la natură şi raţiune.

Dar să reluăm evenimentele: călătoria domnului de Marigny; în 1749 – 1750, o întreagă generaţie de artişti vede Italia într-un mod neobişnuit, care rupe cu tradiţia; descocuitiv –, auiaiiaill, al anume ai UOril UIUL din

Marea Grecie, frapează extraordinar spiritele. Această adevărată revelaţie primitivă, această întoarcere la surse, amintind de Renaşterea italiană, proclamată acum, ne îngăduie să măsurăm gradul de evoluţie sau de pervertire a unei tradiţii recente; iată astfel pornit procesul clasic al confruntării tradiţiei recente, prezente, opresive cu tradiţia mai veche. Mutatis mutandis, se recurge la scriitură împotriva tradiţiei, se face apel la inteligenţă împotriva instituţionalizării.

Abel Poisson, fratele mai mic al doamnei de Pompadour, care, la douăzeci şi patru de ani, conduce Direcţia Clădirilor, post ocupat odinioară de Antin, după ce este iniţiat în artele frumoase de Leblanc, autorul unei Scrisori despre saloanele din 1747, este trimis, în 1749 – împreună cu mentorii săi – într-o misiune solemnă la Roma. Tânărul este întovărăşit de un strălucit alai: Cochin, cel ce va publica peste

nouă ani faimoasa Călătorie în Italia, şi Soufflot. Această vizită va influenţa puternic evoluţia gustului francez. Franţa, care se pregăteşte să se pună şi în această privinţă de acord cu Anglia, este semnificativă sub acest raport pentru o întreagă Europă a gândirii Luminilor.

Domnul de Vandieres a stat la Roma doar un an (de la 17 martie 1750 la 3 martie 1751), o parte din cei ce-l întovărăşeau rămânând vreme mai îndelungată şi deplasându-se către sudul Italiei. Şocul acestei vizite găseşte un teren pregătit îndelung şi în adâncime. În cursul primei părţi a secolului al XVIII-lea, erudiţia istorică – a cărei dezvoltare modestă şi semnificativă, produsă în anii 1680 – 1700, a fost arătată de noi mai sus – oferă elementele unei versiuni mai obiective a antichităţii. Antichitatea explicată de Montfaucon este ilustrată, din nefericire, cu nişte planşe foarte proaste, recopiate după lucrările anterioare ale cepând din 1752, o Culegere de antichităţi egiptene, etrusce, greceşti şi romane. Influenţa lui Caylus este considerabilă, aşa cum dovedeşte şi polemica îndreptată împotriva sa de către partizanii stilului rocaille. O avalanşă – care creşte cu fiecare an – de desene şi de sanguine, realizate cu procedeele perfecţionate ale gravurii, se năpusteşte dinspre Roma. În 1750, poţi găsi în librării cam vreo cincizeci de titluri, începând cu marile volume injolio şi până la numeroasele ghiduri de călătorie cuprinzând itinerariile cele mai instructive din Roma, întru folosul străinilor. Opera cea mai importantă pare a fi tot cea a lui Piranesi, continuat de Bouchard şi de Gravier. A existat o tendinţă care a exagerat influenţa artei de la Pompei şi de la Herculanum. Ruinele acestea au fost multă vreme inaccesibile, din ordinul regelui celor Două Sicilii. Marea colecţie ştiinţifică Antichità d'Ercolano este publicată între 1757 şi 1792, dar volumele ei sunt de valoare inegală. Scrisorile despre picturile de la Herculanum de Cochin (1751), gravurile lui Bellicard şi planşele lui Caylus sunt mediocre. Totodată trebuie să ţinem seama de ritmul lucrărilor. Dezgroparea ruinelor începe abia acum. În 1750, la Herculanum, Soufflot abia dacă îşi poate da seama de forma semicirculară a teatrului. La Pompei, amfiteatrul nu a fost dezgropat decât în 1755, cazarma gladiatorilor, în 1766, templul lui Isis şi al lui Zeus Meilichios, în 1767, casa lui Diomede, în 1771. Arhitecţii puteau

studia unele coloane dorice mai puţin masive decât cele de la Paestum, planul unor case vechi din care s-au inspirat Clérisseau şi Lequeu. Publicarea marii lucrări ştiinţifice a lui Sylvain Maréchal, ale cărui Antichităţi din Herculanum vor avea unsprezece volume, începe abia în 1781. Nu trebuie să amestecăm planurile: marele şoc vine din Roma şi dezgroparea oraşului Pompei este grăcreue uneori.

Adevăratul element revoluţionar se află mai la sud: e vorba de templele greceşti arhaice de la Paestum. Prima descriere îi aparţine lui D.G. Antonini, şi se află în al său Trattato della Lucania (1745). Soufflot a vizitat Paestum împreună cu Natali, Dumont şi alţi câţiva arhitecţi napolitani. Impactul este uriaş, constând în descoperirea unui lucru necunoscut şi nebănuit, doricul fără bază, adevăratul doric arhaic, a cărui robusteţe şi măreţie nudă îl surprind: este o antichitate grecească văzută, pentru prima oară, nu prin prisma antichităţii romane şi nu prin ochelarii Renaşterii italiene. Iată de ce corpus-ul publicaţiilor consacrate ruinelor de la Paestum are o mare importanţă. El este vast: un prim volum de Dumond, din 1764, masivele cărţi ale lui Berkenhout şi ale lui Major (Londra şi Paris), din 1767 şi 1768, deschid o lungă serie. O discuţie pasionată cu privire la doricul fără bază începuse înainte chiar ca publicul să poată vedea ruinele, datorită unor însemnări ale lui Barthélémy şi Winckelmann. Convergenţa cercetărilor asupra ruinelor de la Paestum deschide calea nesecatelor bogăţii arheologice din îndepărtata Sicilie, dintr-o „Sicilie neolitică", am spune cum grano salis, pe care numai interesul arheologic o leagă dintr-odată de Europa Secolului Luminilor. Anglia este cea care cercetează cu cea mai mare decizie Agrigento, Segeşte şi pitoreştile „insule ale Siciliei": Patrick Brydone, Borah, Swinburne, încă din 1773, înaintea lui Saint-Non şi a celor cinci volume in-folio ale sale, publicate în 1781. Urmează Hackert, Ducros, Bellysard şi, în sfârşit, colaborarea oferită de puterea politică a celor Două Sicilii: Neapole înţelege în sfârşit interesul economic al acestei pasiuni. La capătul Siciliei se afla Grecia: superioritatea grecilor asupra romanilor este, în Franţa ca şi în Anglia, începând din secolul al XVII-lea, o temă dezvoltată în Drosses o reiau, ia rinuui lui, în seuuiui al XVIII-lea –, cu atât mai teoretică cu cât între Grecia şi Europa Secolului Luminilor există bariera ridicată de

Imperiul turcesc. Or, această barieră este în parte înlăturată, datorită impresionantei reţele de consuli francezi, datorită redutabilei puteri maritime engleze din Mediterana, precum şi presiunii austriece din câmpia dunăreană. Prima publicaţie importantă este engleză. Richard Dalton publică în 1749 Antiquities and views of Grece and Egypt şi, în 1751 – 1752, ale sale Series of engravings reprezenting views în Sicily, Grece, Asia minor and Egypt. Din acest moment, o fericită emulaţie are loc între Londra şi Paris, publicaţiile alternează, de la un an la altul, în engleză şi în franceză, aproape una pe an, cu începere de la mijlocul secolului. După Dalton, Stuart şi Revett urmează Le Roy, Chandlers, Pars, Worsley. În jurul unor planşe şi releveuri, continuă polemici intense privitoare la meritele celor două antichităţi, Europa proclamând în unanimitate, împotriva lui Piranesi, superioritatea grecilor.

Dar marea problemă este cea a ordinelor greceşti. Dificultatea constă în acomodarea cu formele arhaice ale doricului şi ale ionicului, ale doricului, mai ales. Robert Wood constată, în 1753, exprimându-şi totodată regretul, că doricul Partenonului nu coincide cu normele lui Vitruviu. În 1787 încă, Soufflot şi Goethe vor admite cu mare greutate coloana dorică scurtă, fără bază, de la Paestum. David Le Roy are meritul de a fi făcut o clasificare istorică ce se va impune în cele din urmă. Le Roy deosebeşte trei ordine, care corespund celor trei perioade: „prima, când coloanele măsoară patru diametre, ca, de exemplu, cele de la templul din Corint; a doua, când proporţiile sunt mai zvelte (ca acelea ale coloanelor de la templul lui Tezeu, din Partenon); în sfârşit, soare şase diametre (ca acelea de la templul lui August din Atena)". Clasificarea lui Le Roy, adoptată de Winckelmann în 1760, se impune de acum înainte cu autoritate. Aceeaşi observaţie are loc cu privire la stilul ionic. Iată că, datorită planşelor arheologice, începe să fie cunoscut un stil ionic foarte diferit de cel codificat de Renaşterea italiană, diferit de cel al lui Vignola, Scamozzi şi Michelangelo. Aflată pe această cale a cunoaşterii, Anglia trece la practică. Pregătită de tradiţia palladiană, aflându-se în fruntea descoperirilor arheologice din bazinul oriental al Mediteranei, ea este cea dintâi care face pasul hotărâtor. Doricul arhaic fără bază apare

pentru prima dată, în Anglia, în 1759, la templul rotund al lui Stowe. Italia refuză să-l adopte, dar Franţa cedează în cele din urmă, prin J.D. Antoine (1733 – 1801), care îl foloseşte, cel dintâi, la porticul spitalului Charité din Paris, Brongniart, ce-l introduce în mănăstirea Capucinilor de pe Chaussée d'Antin, Chalgrin, care recurge la el pentru lojile teatrului Brunoy. Nici Antoine, nici Brongniart nu fuseseră distinşi cu premiul Romei, şi aceste tentative franceze sunt posterioare cu douăzeci-treizeci de ani experienţelor engleze.

Egiptul oferă argumentele formelor sale. O egiptologie şovăitoare s-a născut în anii 1680, în perioada crizei de conştiinţă, iar publicaţiile se succed acum într-un ritm tot mai rapid: o primă mutaţie are loc la nivelul anilor 1700. Domnul de Chazelles va măsura piramidele, iar Pouchard va însera, în 1701, în Memoriile Academiei de inscripţii, lucrarea sa despre obeliscuri. A doua mutaţie, cea din anii 1750, are loc într-o perioadă când „călătorii sunt mai numeroşi", deşi relatările lor nu vorbesc decât despre piramide. O dată importantă o constituie traducerea franceză, şi larga ei difuzare, între 1774 şi 1780, a celor patru volume ale Călătoriei în Arabia şi în ţările învecinate de aduse de călători şi de consuli, şi expuse de amatori. Este cazul să mai amintim şi de memoriul lui Quatremere de Quincy, premiat de Academia de inscripţii şi de arte frumoase? O a treia mutaţie se situează, desigur, la nivelul expediţiei în Egipt, şi ea explică pătrunderea în masă a temelor egiptene în cadrul greoiului neoclasicism imperial.

Antichitatea nu mai este cunoscută prin medierea renascentistă. Şi totuşi, paradoxal, trebuie să amintim oare că cel puţin una dintre ele va contribui la pregătirea, în Anglia, şi apoi, prin mijlocirea Angliei, pe continent, la întoarcerea la antichitate? Această mediere privilegiată este cea exercitată de Palladio. Am semnalat şi până acum rolul frumoaselor ediţii publicate la Oxford; dar această pasiune engleză este mai veche. Íñigo Jones a lansat în mod durabil moda palladiană. Aceasta trece pe continent. Parisul şi Londra rivalizează în privinţa editării celui mai fidel antichităţii dintre arhitecţii renascentişti. De fapt, Palladio este important prin metodă, iar adepţii săi îl depăşesc; Palladio este o afirmare teoretică şi practică a copiei fidele după

modelul antic. În aceste condiţii, trebuie oare să ne mirăm că găsim în jurul lui Palladio aceleaşi nume pe care le întâlnim când este vorba de cercetările de la Roma, Paestum, Sicilia, Grecia. Egipt şi Mesopotamia? După Jones, Webb şi Vanbrugh, Burlington, Stuart, Revett, cei patru fraţii Adam, aceşti palladieni au fost cei mai înverşunaţi în strădaniile lor de a impune în practică noile proporţii şi motivele decorative calchiate după modelele antice. Antichitatea oferă formele, ni se spune. Dar noi credem că nu atât antichitatea, cât intensificarea schimburilor şi a comunicaţiilor cu o veche lume mediteraneană pe care geografia din prima parte a secolului al XVIII-lea o lăsa în afara spaţiului privilegiat al Luminilor, cât noi mijloace de difuzare, cât progresele dimensiunii istorice a cunoaşterii şi, mai mult decât orice, o privire nouă.

Această privire nouă este consecinţa impactului tardiv – decalajul este de o jumătate de secol şi mai bine – cu o gândire veche; să ascultăm deci discursul despre artă al anilor când are loc mutaţia. Către mijlocul secolului, pe de o parte, observăm un fel de multiplicare a discursului estetic: două idei foarte vechi, două cuvinte, poate, „au obsedat spiritele: filosofii, esteticienii, literaţii, moraliştii, economiştii, au pledat, în acelaşi timp, pentru întoarcerea la raţiune şi pentru întoarcerea la natură”. Aceste două revendicări – aflate într-o contradicţie pe care esteticienii o ignoră – sunt în realitate prezente în curentele de gândire cele mai opuse din secolul al XVIII-lea, contradictorii ca şi gândirea Luminilor însăşi. Oare una dintre trăsăturile cele mai profunde ale secolului al XVIII-lea nu constă tocmai în capacitatea sa de a reuni contradicţiile într-un plan de acţiune practică? Este ceea ce se petrece cu arta acestui moment de mutaţie. Curentul ce afirmă întoarcerea la raţiune aparţine raţionalismului, pe linia secolului al XVII-lea, unui raţionalism care, pe măsură ce înaintăm în secolul al XVIII-lea, dă o bătălie tot mai grea pe două fronturi. Curentul care afirmă întoarcerea la natură reuneşte toate formele senzualismului. De partea lui se află Diderot şi o bună parte din colaboratorii Enciclopediei; Rousseau, prin postulatul „bunei naturi”, reuşeşte să reunească cele două curente. În numele raţiunii, va putea fi condamnată fantezia curbei arhitecturale şi, în numele naturii,

va putea fi acordată prioritate parcului englezesc şi grădinii chinezeşti, în raport cu rigidul model al grădinii franceze.

Reacţia împotriva decoraţiei rocaille începe chiar atunci când – aproximativ în 1740 – stilul îşi exagerează formele, perioadă în care Meissonnier îl influenţează pe Boffrand. Thomas germain, şi pe au-ia aiçn. j. Îi empiut bunului gust, Voltaire îşi bate joc de toate astea. Soufflot, Caylus se lansează în polemici episodice: 1744, 1747; primele atitudini rezervate apar în Franţa, care, după Europa alpestră şi danubiană, se află acum în fruntea extremismului rocaille. Cochin, care călătoreşte împreună cu Marigny, începe o polemică în decembrie 1754, în Le Mercure de France, printr-o suplică adresată giuvaiergiilor, cizelatorilor, sculptorilor. Din acest moment încep să apară tot mai des asemenea intervenţii, tot mai nete pe măsură ce trece timpul. În Franţa, noua atitudine este afirmată de călugărul iezuit Laugier, în Italia, de către Milizia, numit intendent al Clădirilor regelui celor Două Sicilii în 1761, deşi este adept al superiorităţii romanilor asupra Greciei arhaice, mamă a noului stil; în anii 1760, academiile fac front comun: s-a născut o modă, mai mult, un stil, realizat în practică, justificat prin scrieri teoretice; de fapt elementele neoclasicismului aşteptau să izbucnească la suprafaţă încă de la începutul secolului al XVIII-lea, iar intruziunea formelor antice ajută doar la formarea unui sistem. În jur de 1765 se ivesc primele manifestări ale unui anume interes pentru gotic, consecinţă, poate benefică, a anglomaniei, dar, desigur, prim jalon al viitoarelor mutaţii.

Important este şi că se afirmă o nouă generaţie. În Franţa domină un nume, cel al lui Soufflot, adevăratul urmaş al lui Gabriel, un Soufflot marcat de călătoria în Italia şi care beneficiază de sprijinul sigur al lui Marigny; după ce impune oraşului Lyon un stil care este numai al său, iată-l la Paris, pentru multă vreme, de la 1752 până la 1780, când moare. Soufflot îşi exprimă cel mai bine geniul – care este şi cel al unei epoci – reconstruind biserica Sainte-Geneviève, Pantheonul. Între 1755 şi 1765, îşi fac apariţia primele manifestări formale; noul stil se afirmă din plin între ruptura unui echilibru şi o rigiditate legată de o altă lume, o altă societate, o altă economie, o altă etică socială. Dovadă arhitectura religioasă: în numele logicii, ordinul colosal, în

faţadă, în locul ordinelor suprapuse. Idealul propus de Soufflot, incomplet realizat prin panthéon, dat fiind rezistenţa clerului, este cupola şi cele patru braţe egale. O altă tentaţie: bazilica; planul lui Chalgrin pentru biserica Saint-Philippe du Roule va face şcoală. Un lucru este sigur: aceste edificii pot să placă ochiului, ele pot, ca biserica Sainte-Geneviève, în chip fericit deturnată de la finalitatea ei firească, să slujească o mare liturghie socială, politică, umană. Dar ele nu au o vocaţie religioasă. Barocul era religios prin esenţa lui, el punea în evidenţă unitatea poporului creştin în relaţia care-l leagă cu Dumnezeu, relaţie aristocratică şi totodată populară; neoclasicismul apare în momentul marii căderi religioase a secolului, bisericile sale sunt locuri golite de orice prezenţă, imitând temple moarte şi înălţate pentru plăcerea profană a ochiului de către oameni care şi-au pierdut credinţa, pentru o religie de rutină. Nu are prea mare importanţă faptul că la vârf şi în Europa de Est o nouă sevă se pregăteşte, arhitectura, mai mult decât orice altă formă artistică, stagnează, neoclasicismul situându-se în acest gol.

241

11 – c. 65

Geniul neoclasic se manifestă în hotelul de la oraş, în reşedinţa somptuoasă de la ţară, în planurile de masă ale unui urbanism mult mai ambiţios şi, ca întotdeauna, în decoraţie, care traduce, mai bine decât orice altă formă de artă, adevăratele complicităţi. Decoraţia urmează modificările survenite în domeniul mobilierului. Sau poate, dimpotrivă, mobila este cea care evoluează în ritmul decoraţiei locuinţei luxoase. Ca şi în cazul mobilierului, constatăm aici o evoluţie lentă şi persistenţalitate discretă corespunde atât de bine eticii şi stilului de viaţă al elitei vechilor şi noilor privilegiaţi.

Primele tuşe sunt uşoare. Pe lambriuri sunt pictate teme exotice, favorizate de progresul comunicaţiilor, în epoca lui Cook şi a lui Bougainville. Temele câmpeneşti sunt mult mai numeroase, reprezentând o concesie făcută interesului pentru natură. „Ledoux, la Benouville, agăţa flori pictate pe un spalier simulat. Anumite încăperi sunt decorate în trompe l œil, oferind acestor credincioşi ai naturii iluzia că nu sunt doar nişte citadini: camera lui Beaujon, din a sa

«Chartreuse «du Roule, înfăţişa un boschet; pe pereţi erau pictaţi copaci, ale căror ramuri se întindeau pe un plafon zugrăvit în culoarea albastră a cerului" (L. Hautecœur). Aproape pretutindeni pot fi întâlnite flori, trunchiuri de copaci, spaliere. Ruptura care are loc în virtutea unui model al reîntoarcerii ciclice, ba chiar a apelului, împotriva generaţiei prezente, la generaţia anterioară, se afirmă mai întâi printr-o reabilitare a stilului Ludovic al XIV-lea. Stilul Régence, din anii 1700, refuzase ostentaţia, rigoarea îndatoririi de a reprezenta, caracteristice stilului Ludovic al XIV-lea, precum şi împotriva unui anume ascetism al tradiţiei creştine, ce-l caracteriza, de asemenea, întrucâtva; stilul Ludovic al XVI-lea, din anii 1760, refuză „maniera depravată a contemporanilor, făcând apel la gustul nobil al secolului al XVII-lea". Este, dacă vreţi, un fenomen de „belle époque". Când oameni ca Lafont de Saint-Yenne, Caylus, J.F. Blondei încep să laude meritele lui Mansart, ale lui Perrault şi ale lui Jules Hardouin-Mansart, ne aflăm, desigur, în faţa unui fenomen de acest gen, dar avem de-a face cu mult mai mult decât atât. Noua rigoare a decoraţiei în stilul Ludovic al XVI-lea, o rigoare bine temperată, corespunde într-o oarecare măsură unei conştientizăria în voia unei fantezii care hotărăşte totul – drept obţinut prin naştere, sau reuşita, ce nu ţin seama de tradiţionalele îndatoriri faţă de stat şi de obsesia mântuirii, nu mai sunt de ajuns. Decoraţia locuinţei somptuoase, dincolo de misterul afectivităţii familiale sau al complicităţii erotice a partenerului în exercitarea plăcerii, va regăsi o îndatorire privind coeziunea socială şi reprezentarea ei. Decoraţia în stil Ludovic al XV-lea este sigură de caracterul ei intim, decoraţia în stil Ludovic al XVI-lea îşi ia toate garanţiile împotriva unei eventuale intruziuni neaşteptate.

Moda arhaizantă marchează o trecere, dar în stilul Ludovic al XVI-lea trebuie să discernem mult mai mult decât o întoarcere ciclică spre gustul nobil al anilor 1670 – 1680. Ca întotdeauna, pentru a se impune în domeniul formelor, exemplul are nevoie de scriitură. La începutul noului val, în momentul inovaţiilor arhaizante, apar artişti ca Jean-Franeois de Neufforge şi Delafosse. Mulurile îşi pierd fragilitatea, redevenind compacte şi aproape masive, pentru puţină vreme chiar în decoraţie reapar stucatura şi brocartul. Dar e o inovaţie fără urmări.

Ne amintim că decoraţia în stil Ludovic al XV-lea fusese o revoltă din interior, care tulburase în cele din urmă rigoarea clasică a faţadelor. În 1760, adeseori mişcarea pare inversă, ca şi cum rigoarea grecească a faţadelor – ca, de exemplu, în cazul hotelului Salm – ar fi împovărat ordinea interiorului. Grimm, când exclamă, în 1763: „Totul la Paris este grecesc", vrea să spună, fără îndoială, tocmai acest lucru. Scara, element ostentativ şi care demonstrează rangul social, reia în parte importanţa pe care prima jumătate a secolului al XVIII-lea i-o refuzase. Dar cele două trăsături cu adevărat caracteristice ale modificării decoraţiei din anii 1755 – 1775, constau în introducerea sistematică a ordinelor arhitecturale şi triumful (pe care asupra picturii.

În raport cu decorul teatral – conceput ca o scenă în trompe l'oeil, revendicare subconştientă a unei reunificări a vieţii – este marcată o distanţă. Prima parte a secolului al XVIII-lea stabilea o opoziţie între faţadă şi interior, pentru ea contând cu adevărat doar interiorul. Ordinele, coloanele şi pilaştrii (cf. stilul corintic din sufrageria castelului Maisons, datorată lui Bellange, stilul ionic din hotel Gallifet, pavilionul Saint-Vigor din Viroflay), pledează, cel puţin prin intenţie, în favoarea unităţii vieţii. Nici faptul că faţada devorează interiorul nu este lipsit de sens. Trebuie să vedem oare în asta revanşa pe care şi-o ia utilitatea socială asupra intimităţii familiale? Dar să nu mergem prea departe cu asemenea interpretări, de vreme ce nu avem texte pe care să ne sprijinim, iar manifestările subconştientului colectiv sunt încă prea misterioase pentru a ne putea îngădui să le descifrăm doar pe temeiul unui prea mic număr de fapte aparente. Stilul Ludovic al XVI-lea îşi are delicioasele sale ipocrizii. El autorizează fantezia, dar o preferă pe cea savantă. Exotismul din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea are o nuanţă scorţoasă, pedantă. Mandarinii săi nu mai sunt creaţi de fantezia dezlănţuită ce se manifesta în figurinele de porţelan reprezentând chinezi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Fantezia – mai ales – este antică.

La Roma, artiştii francezi studiaseră, aşa cum făcuseră şi fraţii Adam, veniţi din Anglia, „figurile groteşti ale Vaticanului şi stucaturile antice", iar Clerisseau şi Lhuillier păşesc din proprie iniţiativă pe urmele artiştilor englezi şi scoţieni. Piranesi oferă modelele recent

descoperite ale edificiului Torre de Schiavi. În 1769 apare lucrarea sa Diverse maniere d'adornare i camini ed igni. „Grifoni, femei mari floare, frunză de palmier, delfin, sau diferite alte animale […]" pornesc – lansate de Piranesi – să cucerească decoraţia interioară a locuinţei somptuoase din Europa Secolului Luminilor aflată în perioada ei de declin. Arabescul iese parcă în mod sistematic din perete. Aşa cum am arătat referindu-ne la Rouen, el capătă un relief pronunţat. După Piranesi, apar numeroase alte lucrări, contribuind la difuzarea acestui stil, copiat în provincie, în Germania, în Ţările de Jos, în Olanda, în Nordul şi în Estul îndepărtat. În jur de 1780 se desăvârşeşte, pe aceste baze, o reunificare a decoraţiei interioare în întreaga Europă: G.P. Cauvet, Camporesi, Volpato, Pietro Colombani care editează la Londra New Book of ornaments, în 1775, G. Richardson şi Pergolesi, care îşi difuzează lucrările de la Londra.

Şi pretutindeni, în piatra, marmura, fierul scărilor monumentale şi grilajelor, arta – iarăşi atotputernică – a sculptorului o înlocuieşte pe cea a pictorului, în slujba unei decoraţii care caută să realizeze un echilibru dificil între o artă de a trăi senzuală şi exigenţele unei etici sociale.

Frumuseţe realizată de cine şi pentru cine între traducerea concretă a unui mare proiect, raportat la Dumnezeu şi constructor al unei ordini, şi contribuţia precisă la o artă de a trăi, arta oscilează, în mod necesar, un fapt neexcluzându-l niciodată cu desăvârşire pe celălalt; în esenţă, barocul va fi fost ultima formă a unei arte guvernate de o voinţă de a servi şi expresia a doua raporturi fundamentale, cel dintre om şi Dumnezeu şi cel dintre om şi om. Această artă domină cel mai mare segment cronologic şi spaţiul cel mai important care corespunde conceptului – aşa cum d înţelegem noi – de Europă a Luminilor.

decursul celor două faze succesive şi strâns asociate a ceea ce numim, printr-o formulă comodăt Europa Clasică şi Europa Luminilor. Barocul este contemporan cu Luminile, fără să aparţină total – dacă exceptăm formele degradate ale rococoului – perioadei Luminilor. Trebuie oare să opunem, la nivelul restrâns al decoraţiei şi al arhitecturii locuinţei somptuoase, artei unui pur stil de viaţă din prima

jumătate a secolului al XVIII-lea, o artă prin care se exprimă o mai mare participare socială, în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea? Lucrul este posibil, la urma urmei, şi oricum, foarte ispititor, dacă nu întru totul convingător.

Să ne întoarcem la marea întrebare: cine sunt autorii produselor estetice şi pentru cine le creează ei? Decoraţia, prin mobilier, prin copie, prin imitaţie, din aproape în aproape, prin imagine, prin modă – acest fenomen caracteristic Europei secolului al XVIII-lea – pătrunde cu repeziciune până în locurile cele mai îndepărtate. Arhitectura religioasă este o artă deschisă. Chiar dacă executarea planului şi comanda aparţin unei elite, la ele participă întreg poporul. Dar arhitectura religioasă se află în declin. Totodată ea constituie excepţia. În secolul al XVIII-lea, artele plastice nu sunt decât într-o mică măsură arte de largă participare. Altfel stau lucrurile cu muzica. Am subliniat la timpul potrivit extinderea culturii muzicale germane, în câteva provincii favorizate, către mijlocul secolului.

În expresia muzicală trebuie să căutăm cheia gândirii profunde a secolului al XVIII-lea, traducerea concretă a unor mari proiecte. Catedralele, acropolele secolului al XVIII-lea sunt muzicale. Bach şi Mozart sunt, în epoca Luminilor, ceea ce au fost, pentru vremea lor, Eupalinos şi Michelangelo.

Artele plastice – iată de ce am acordat decoraţiei un loc privilegiat – sunt în primul muzical al Uermaniei cantorilor aparţine tuturor. Decoraţia care ne-a reţinut atenţia este o decoraţie aristocratică. Prin mijlocirea mobilierului, a pieţei regale, a planurilor de masă, aceasta pătrunde treptat în straturi ceva mai largi ale vieţii sociale. Totuşi, aceste arte izvorâte dintr-un mediu privilegiat şi destinate, prin natura lor, unui mediu privilegiat, nu se transformă cu adevărat într-un stil de viaţă decât pentru puţini oameni. Participarea este mai generoasă la sfârşitul perioadei decât la începutul ei. Aristocratice, artele plastice din secolul al XVIII-lea rămân în slujba unei aristocraţii, cu fiecare deceniu mai numeroasă, prin naştere şi bani, prin reuşită şi talent. Sunt arte ale unui stil de viaţă, şi iată de ce produsele lor pot fi socotite încă şi astăzi documente prin care avem cel mai bun acces la civilizaţia Secolului Luminilor.

Totul se schimbă radical în Orizontul anilor" 1630. Totul se schimbă iarăşi, în jurul anilor 1680. Europa Secolului Luminilor s-a născut la acest nivel, în punctul de intersecţie a gândirii unei mici elite triumfătoare din vest cu structurile aproape imobile ale unei lumi străvechi, cu felul ei de a produce, de a trăi laolaltă, de a iubi: Europa Secolului Luminilor a devenit pe zi ce trece tot mai mare. La început, ei sunt o mie, la sfârşit sunt câteva milioane. Între acest vârf, mai compact la vest, mai precar la sud şi la est, şi masa prea puţin sensibilă la transformarea gândirii, timpul nu curge în acelaşi ritm. Dar începând fie din 1730, fie din 1750, gândirea se întoarce către lucruri. Vârful Secolului Luminilor nu mai alunecă, el pătrunde în străvechile raporturi, în felurile de a fi şi de a acţiona, modificându-le. Există o mutaţie totală la vârf, la nivelul anilor 1630, şi există, din nou, o mutaţie totală la vârf, în jurul anilor 1680, totul scârţâie şi se mişcă, în profunzime, în Anglia privilegiată a gândirii şi a schimbării în orizontul anilor 1780. Începând de aici, în valuri concenordine a creşterii susţinute, adică a modificării – devenită structurală – gândirii şi a lucrurilor.

De unde, fără îndoială, şi ambiguitatea civilizaţiei Secolului Luminilor. Nicio perioadă nu este, în asemenea măsură, un început, dar şi un sfârşit. Început al creşterii susţinute, sfârşit al societăţii tradiţionale, în care cunoaşterea şi etica se transmiteau din văzute şi auzite, sfârşit al creştinătăţii, pe care secolul al XVI-lea o ucisese la nivelul prinţilor şi pe care secolul al XVII-lea o apărase şi încălzise la inima unui popor numeros.

Ambiguitate, desigur. Dar fragilitatea Secolului Luminilor? [Civilizaţia este o moştenire, o moştenire care se transformă şi sporeşte. Din toate moştenirile trecutului care îşi spun cuvântul în prezentul nostru, moştenirea lăsată nouă de Secolul al XVIII-lea este una dintre cele mai importante. De fapt, tot ceea ce ne vine dintr-un trecut foarte îndepărtat, ajunge la noi prin mijlocirea opticii, alegerilor, parcimoniilor Secolului Luminilor.] Acel sapere aude, filosofia mecanicistă transformată în cultură ştiinţifică, matematică, fenomenologică şi operaţională ne parvin dintr-un secol al XVII-lea profund remodelat de epoca Luminilor. Dar secolul al XVIII-lea ne-a

lăsat drept moştenire şi alte înţelepciuni discrete, pe care să le numim parcimoniile Luminilor.

Este cu neputinţă să cuprindem totul, deci trebuie să recurgem la o fărâmiţare. Retragere afectivă în intimitatea căminului, retragere ontologică în forul interior. Ruptura cu parcimoniile Secolului Luminilor nu este uşoară.

penoni ciutfvm, uar suit şi pedeapsa unui succes. Ele ne îngăduie să îmbinăm creşterea cea mai rapidă cu cea mai mare libertate şi ne lasă deschisă alegerea cu privire la esenţial: progresul, libertatea şi, prin libertate* dreptul la speranţă.

tabele cronologice bib-ioteca centrala – UNIVERSITARA CLUJ-NAPOCA

1675 Succes aproape general al francezilor în război.

27 iunie. Prusacii îi învinq pe suedezi la Fehrbellin. Moare Turrene. Jan Sobieski îi învinge pe turci la Lvov.

Avansarea ofiţerilor francezi. 1668 – 1675. Marea reformă a nobilimii franceze. Răscoala Torreben din Bretania.

1676 Moare Ahmed Koeprili, mare vizir în Turcia. Constituirea partidului whig în Anglia.

1676 – 1685. A treia mare epidemie de ciumă din Spania: 250.000 morţi.

Moare Shabatai Zevi (1625 – 1676), întemeietorul sabbatianismului, erezie mistică evreiască. „Casa convertirilor" din Franţa. 1676 – 1689. Inocenţiu al XI-lea.

Încep negocierile de la Nimegue. Tratatul polonoimperial.

Alianţa angloolandeză. Front protestant reconstituit împotriva Franţei.

Începe conflictul dintre Ludovic al XIV-lea şi Inocenţiu al XI-lea Titus Oates: noul Bill of Test. Întărirea anticatolicismului în Anglia.

INTELECTO ALĂ – ştiinţă

Descoperirea aproape simultană a calculului infinitezimal de către Newton şi Leibniz (al lui Newton, mai limpede, al lui Leibniz, mai de viitor). 22 noiembrie. Römer: măsoară viteza luminii. Newton formulează teoria luminii şi a culorilor.

1675 – 1755. Saint-Simon.

1675 – 1679. Mathcy le Bourguignon: palatul arhiepiscopilor din Praga. 1675 – 1710. Christopher Wren care, în 1674, a stabilit planurile teatrului Drury Lane din Londra, reconstruieşte catedrala sfântul Paul din Londra. J. Hardouin-Mansart: arhitect al regelui. Lully: Tezeu.

1675 – 1677. Marele atac indian frontal împotriva Noii Anglii.

Coysevox: Fecioara şi Pruncul. 1676 – 1690. Le Pautre construieşte Palais-Royal din Paris.

1676 – 1677.

Largillière la Londra.

Leeuwenhoek descoperă spermatozoizii.

Moare Spinoza

(1632 – 1677).

Apare postum

Etica.

Richard Simon: Istoria critică a Vechiului Testament.

Racine: Fedra.

La Fontaine: Fabule (VII-IX). Doamna de La Fayette: Prinţesa de Clèves.

1670 – 1680. Scade comerţul între Filipine, China şi America.

Pacea de la Nimègue (5 febr.), Saint-Germain

(29 iun., 25 sept), de la Fontainebleau (2 sept.), Lund (26 sept.). Pacificare generală. Apogeul hegemoniei franceze în Europa.

Politica „întrunirilor". Se intensifică antijansemismul: dizgraţia lui Pomponne.

Bill al Habeas Corpus-ului din Anglia.

Iulie. Răsculaţii scoţieni sunt învinşi la Bothwell Bridge.

Răscoala ţăranilor cehi.

1680 – 1683.

Freder i c-W iâhelm le impune nobililor din Brandenburg

Controversa Claude-Bossuet. Suprimarea camerelor Edictului. Iau sfârşit protecţiile 1 judiciare de care se bucurau protestanţii în vi Franţa.

Interzicerea sinoadelor, începutul dragonadelor. >îi 1680 – 1700. Mare reflux al misticii în toată Europa catolică.

1681, 28 – 30 sept.

Franţa ocupă Strasbourgul.

Ordonanţa marinei comerciale (Franţa).

Adunarea clerului din Franţa. Răpirea copiilor de protestanţi (Franţa).

1682 Pregătirea marii ofensive turceşti.

Decembrie. Ruptura dintre împărat şi Turcia. Moare ţarul Fevdor. Petru cel Mare devine împărat al Rusiei. Sofia devine regentă

Ia naştere în Franţa şcoala de cadeţi. Edictul din iulie 1682 privitor la justiţie asimilează vrăjitoria cu iluzionismul şi escrocheria (Franţa).

Este executat Avakufn, părintele Raskolului. 19 martie. Declaraţia celor Patru Articole este condamnată de papă la 11 aprilie.

Intelectuală ştiinţă

Aliatele Edme Mariette (1620? – 1684): Despre creşterea plantelor.

Începe construirea bisericii iezuiţilor din Cambrai.

Huygens: Tratat despre magnet. Malebranche: Tratat despre natura graţiei divine.

J. Mabillon: De re diplomatica. Bossuet: Discurs asupra istoriei universale. Articole de Pierre Bayle despre Cometă în Journal des savant's.

Burnet publică Teoria sacră a pământfithă.

I

255

Newton descoperă legea gravitaţiei universale. Acta Eruditorum, la Leipzig.

Purceii: Dido and Aeneas.

Lully şi Quinault: Proserpina. J. Hardouin-Mansart construieşte castelul Dampierre. Ia naştere Comedia franceză. Teatrul „Les Italiens" se instalează în hotelul Bourgogne din Paris.

Primele dansatoare pe scenă în Franţa. Moare Calderón. Este construită biserica Răstignirii la Moscova. 1681 – 1682. Wren construieşte Tom Tower din Christ Church Collège (Oxford).

Puget: Milon din Crotona.

1682 – 1692. Wren construieşte Royal Hospital din Chelsea.

Recopilación de leyes de Indias.

Frontenac în Canada.

Manciuria cucereşte ţinutul Yunnan. 1681 – 1687. Aureng

Zeb încearcă să supună ţinutul Deccan.

Cavelier de La Salle în Louisiana.

1683, 6 septembrie.

Moare Colbert. Asedierea Vienei de către turci. 12 sept., Kahlenberg, începe retragerea generală a turcilor.

1684 Ludovic al XIV-lea iese victorios; 15 aug., pacea de la Regensburg. Imperialii încep cucerirea Ungariei. Cucerirea Pestei.

Persecutarea protestanţilor în Franţa.

1685 Moare Carol al II-lea. Vine pe tronul Angliei regele catolic Jack al II-lea.

Revolta lui Argyll şi a lui Monmouth. Imperialii cuceresc de la turci Neuhâusel.

1686, 9 iulie. Armatele imperiale cuceresc Buda. Ia naştere Liga din Augsburg.

Edictul de la Potsdam organizează în Brandenburg-Prusia primirea hughenoţilor.

Bulgarii se răscoală împotriva turcilor.

18 oct. Edictul de la Fontainebleau revocă edictul de la Nantes.

1685 – 1715. Mare criză a conştiinţei europene.

1686 – 1689. Jurieu

Scrisori pastorale. Din ordinul lui Ludovic al XIV-lea este distrusă regiunea Vaudois. Este întemeiat Saint-Cyr.

IIUKUrA al LUMEA

INTELECTUALA ŞTIINŢĂ

1683 – 1757.

Réaumur.

1683 – 1764. J.

— Ph. Rameau.

Purceii: Sonate în trei părţi.

Penn: General description of Pennsylvania.

Leibniz: Nova Methodus… Cugetări asupra cunoaşterii… 1684 –

1753. Berkeley.

M.-A. Charpentier, muzician-şef la Colegiul Louis-le-Grand. 1684 – 1721. Watteau.

1686. Colonada palatului Versailles. Moare Corneille.

1750.

J.S. Bach. 1685 – 1757.

Domenico Scarlatti. 1685 – 1759. G.F. Haendel.

Este reprimată revolta din Massachusetts.

Codul negru promulgat la Versailles. 25 aprilie. Tratat de pace şi de comerţ între Franţa-Anglia. Chinezii îi învinq pe ruşi.

28 noiembrie

Leibniz, într-o scrisoare către Arnauld, declanşează cearta forţelor vii (1686 – 1716). Fontenelle: Convorbiri despre pluralitatea lumilor.

1686 – 1688.

Bergonzoni construieşte la Bologna biserica Santa Maria della Vita.

Domenico Guidi termină sculptura Faima regelui pentru Versailles.

Este întemeiat Chandernagor.

*

1687 Derută turcească: veneţienii cuceresc Corintul.

12 august. Armatele imperiale învinq la Mohaci.

1687 – 1692. Este Moare Jean construit marele pod Claude, pastor de piatră de pe (1619 – 1687). Râul Moscova. Jack al II-lea:

Declaraţia de Indulgenţă.

Dieta din Presburg instaurează ereditatea Habsburgilor în Ungaria.

Glorious Revolution.

6 sept. Cucerirea Belgradului.

1688 – 1689.

Tulburări în Bulgaria şi în Macedonia. 29 noiembrie Crearea miliţiilor în Franţa.

Afacerea dreptului de azil la Roma. >3 Deportarea hughenoţilor „i refractari.

Apogeul tensiunii dintre Ludovic al XIV-lea şi Inocenţiu al XI-lea. Franţa lădoi paşi de schismă. 1688 – 1772. Swedenborg.

1689, 22 februarie. Declaraţia Drepturilor în Anglia.

20 iunie. Wilhelm al III-lea şi Maria a II-a. Războiul Ligii din Augsburg.

Palatinatul invadat de trupele lui Louvois. Petru cel Mare ia puterea în Rusia.

1690 Jack al II-lea pierde Irlanda.

Organizarea definitivă a inscripţiei maritime în Franţa. Revolta din Irlanda.

Emigrare masivă a sârbilor către Ungaria.

1690 – 1720. Scădere demografică aproape generală în Europa.

Jurieu: Suspinele Franţei ajlale în sclavie. Tolerance Act sudează frontul anglican Dissent.

jvTELEPTUALĂ ŞTIINŢĂ

Aureng jlewton: philosophiae naturalis principia tnathematica (Trinity College, S mai 1686, apărută la Londra în 1687).

Moare Lully. M.-A. Charpentier compune Te Deum-al.

1687 – 1690.

Zeb luptă împotriva Companiei Indiilor.

Locke: Scrisori despre toleranţă. Ch. Perrault: Paralelă între antici şi moderni.

1688 – 1744. Pope. 1688 – 1763.

Marivaux. La Bruyère: Caracterele.

Observatorul din Greenwich, început în 1675 de Wren. Domat: Legile civile.

Locke: Eseu despre guvernarea civilă.

1689 – 1755.

Montesquieu. 1689 – 1690.

Robert de Cotte în Italia.

A doua guvernare Frontenac în Canada. 6 sept. Tratatul ruso-chinez de la Necinsk:

surpriză în întreaga Europă la nivelul Curţilor.

O nouă revoltă în Massachusetts.

Huygens: Tratat despre lumină. Locke: Eseu despre înţelegerea

umană. °enis Papin: Memoriu despre folosirea vaporilor de apă.

Missa de Couperin. Pierre Mignard prim pictor al regelui. J. Hardouin-Mansart îi urmează lui Le Brun.

Întemeierea Calcuttei.

1691 Moare Louvois. Înaintare victorioasă, a francezilor în Ţările de Jos şi Împotriva Piemontului.	Reluare aproape generală a marelui comerţ colonial (1690 – 1700).	1691 – 1700. Inocenţiu al XII-lea
1692, 29 mai 3 iunie. Bătălia de la Hougue. Franţa pierde controlul mărilor.	Land tax este restabilită în Anglia.	
1693 Bătăliile de la Saint-Vincent. Neerwin	1693 – 1694. Criză catastrofală a economie	Ludovic al XIV-lea dezavuează CMB declaraţi

den, La Marsaille.	i franceze.	a celor j3 Patru Articole. Orice primejdie de schisma este Îndepărtată.
1694	Banca Angliei. Gregory King: Observaţii.	
1695 Tratative Între Ludovic al XIV-lea şi Ţările de Jos.	18 ian. Capitaţia În Franţa.	Moare Louis Thomassin (1619 1695). Locke: Reasonableness of Christianity. Conferinţa de la Issy cu privire la quietism.
1696 Moare Jan Sobieski, regele	mai. Panică financiară în	Toland: Christianity not

Poloniei. Petru cel Mare cucereşte Azovul şi creează aici o flotă.	Anglia.	mysterio us.

VIAŢA
Intelectuala ŞTIINŢĂ
Racine: Athalie. Purceii: King Arhur.
Stucaturi de Kang-hi
Zuccalli la biserica autorizează
Teatinilor din creştinismul în
München. China.
Pachelbel: corale. Lorenzani: motete.
1694 – 1777.
Bernard de Jussieu.
Fischer von Erlach începe construirea palatului Schönbrunn. 1695 – 1699. Palatul Esterházy din Viena.
1695 – 1697. P.
Bayle: D icţionar…
1696 – 1770.
Tiepolo.
Moare Sor Juana Iñes de la Cruz (1650 – 1696).
Moare Malpighi (1628 – 1694).
1694 – 1778.
Voltaire.
D'Iberville cucereşte Terra Nova.
Începe ciclul aurului în Brazilia.
1697, 1697 – 1698.
Petru cel Mare în Occident. 21 sept. – 30 oct. Pacea de la Rijswijk.

Mare anchetă economică în Franţa.

Malebranche: Tratat despre iubirea faţă de Dumnezeu. Fénelon: Maximele sfinţilor.

1698 Activitate diplomatică în jurul succesiunii la tronul Spaniei.

Revolta streliţilor în Rusia.

1699 Tratatul de la Karlowitz.

13 sept. Crearea Consiliului de comerţ în Franţa. Petru cel Mare impune costumul occidental.

31 martie. Ludovic al XIV-lea condamnă quietismul. îs Relativă ameliorare a situaţiei protestanţilor din Franţa.

1700, 2 oct. Testamentul lui Carol al II-lea de Spania în favoarea ducelui de Anjou. 1 noiembrie. Moare Carol al II-lea. 16 noiembrie. Acceptarea lui Ludovic al XIV-lea.

Philippe d'Anjou, rege al Spaniei. Petru cel Mare obţine Azovul şi atacă Suedia.

Prima stradă pavată din Moscova. John Law:

Consideraţii asupra comerţului.

Suprimarea"] patriarhatului din Moscova. Reforma calendarului.

1700 – 1721. Clement al XI-lea.

Yliif»

INTELECTUALĂ ŞTIINŢĂ

Stahl (1660 – 1734)

formulează teoria flogistică.

Perrault: Povesti. 1697 – 1764. Hogarth. 1697 – 1768.

Canaletto.

1698 – 1782

J.-A. Gabriel şi

Metastasio.

1698 – 1710.

Robert de Cotte:

capela castelului

Versailles.

1698 – 1762.

Bouchardon.

Creştinii persecutaţi în loc. hinchina. Serviciu regulat de caravane între China şi Rusia.

Malebranche: o nouă formulare a teoriei culorilor. Homunculus-xxl lui François de Plantade.

1699 – 1779. Chardin Fénelon: Telemah. Jules Hardouin-Mansart superintendent al Construcţiilor.

1699 – 1705.

Puterea mahrattă face progrese în India.

Academia de ştiinţe din Berlin. 1700 – 1782. Daniel Bernoulli.

Corelli este publicat în Anglia. Opera italiană în Spania. Arhitectul Domenico Trezzini este chemat în Rusia.

1700 – 1800.

Într-un secol, populaţia chineză aproape se triplează. 1700 – 1715. Al doilea apogeu al comerţului din Manila.

Kang-hi recunoaşte concordanţa dintre religiile creştină şi chineză.

ISTORIE POLITICĂ	ECONOMIE – SOCIETATE	RELIGIE – SPIRITUALITATE
1701 Ludovic al XIV-lea îşi întăreşte poziţiile. Către războiul de Succesiune. 7 sept. Marea Alianţă. Frederic I încoronat ca rege al Prusiei.	Maşinile lui Savery, apoi ale lui Newcomen.	Este întemeiată Society for promoting christian knowledge.

1702	Primul cotidian din Anglia: The Daily Courant.	1702 – 1704. Les j Camisards.
1703 Revolta ienicerilor. Diversiunea lui Rákóczi în Slovacia. Bătălia de la Hochstaedt.	Întemeierea Petersburgului. Tratatul de la Methuien consacră supremaţia engleză asupra Portugaliei.	1703 – 1791. John Wesley.
1704 împăratul îi învinge pe rebelii unguri la Tyrnau.		Clement al XI-lea condamnă „riturile chinezeşti”. Jurieu: Istoria critică a dogmei și a cultului.
1705 Arhiducele Carol, rege al Spaniei. Moare Leopold I. Se urcă pe tron fosif I.		Moare Philippe J. Sperier (1635 – 1705), luteran mistic. Bula Vineam Domini împotriva janseniştilor.

INTELECTUALĂ – ŞTIINŢĂ
1701 – 1707.
Construirea castelului Champ de către Bullet de Chamblain.

Vanbrugh construieşte pavilionul din Greenwich.

1702 – 1706.

Primele cantate de Rameau.

de Trévoux.

Journal

Este întemeiată universitatea din Yale.

1700 – 1715.

Comerţul dintre Filipine, China şi America se menţine la un nivel înalt. Asiento este acordat Companiei franceze din Guineea.

Flota spaniolă este distrusă la Vigo. Comunicarea dintre Spania şi America este practic întreruptă între 1702 şi 1713.

Leibniz: Noi eseuri asupra înţelegerii umane.

1635 1703. Robert Hooke.

Newton: Opticks. Lumina albă este o lumină compusă. Moare Locke.

Moare Jacques Bernoulli (1654 – 1705). Mandeville: Fabula albinelor.

1770.

Bouclier. De La Lande: muzică pentru supeurile regelui. J.S. Bach: primele compoziţii pentru orgă.

1788.

Quentin de La Tour.

1708. Galland traduce o mie şi una de nopţi. Mor Bossuet, Bourdaloue.

J. Parrocel.

Haendel în Italia.

1724. John Vanbrugh: Blenheim Palace pentru familia Marlborough. Buxtehude:

265

12 – c. 65

Războiul de Succesiune ia o nouă întorsătură: armata franceză suferă înfrângeri. Ramillies (23 mai). Pierderea Belgiei. Madridul este ocupat şi apoi recucerit de Filip al V-lea.

Scoţia se uneşte cu Anglia. 25 aprilie.

Almanza. Filip al V-lea recapătă puterea în Spania. Puterile

coalizate cuceresc regatul Neapolelui.

Ia sfârşit revolta lui Râkoczi. Petru cel Mare creează guberniile.

Ruşii îl învinge pe Carol al XII-lea la Poltava.

Vauban: Dijma regală.

12 aprilie. Curs forţat al bancnotei.

Răscoala lui Bulavin (Rusia).

Criză catastrofală a economiei franceze.

Boettger inventează porţelanul.

13 iulie. Este condamnat Pasquier Ouesnel.

INTELECTUALA ŞTIINŢĂ

Abendmusiken. Addison: Remarks on several Parts of Italy. Vanbrugh construieşte Queen's Theater din Haymarket.

Coysevox: Ronul. Rameau: Primele compoziţii pentru clavecin.

1706 – 1790.

Benjamin Franklin, începutul secolului al XVIII-lea. Faţada sculptată a catedralei din Oaxaca (Mexic).

Moare Aureng Zeb.

1707 – 1783. Euler, născut la Basel. 1707 – 1778.

Linné.

1707 – 1788.

Buffon.

1707 – 1793.

Goldoni.

Este întemeiată la Londra Society of Antiquaries.

Berkeley: Teoria vederii.

Boerhaave: tratat de medicină.

Regnard:

Legatarul universal. Haendel: învierea. Moare J.

Hardouin-Mansart. Cristofori construieşte primele pianoforte la Elorenţa. Prima operă bufă la Neapole. Lesage: Tur caret.

Francezii distrug biserica Sfântul Ioan din Terra Nova.

martie.

Conferinţele de la Geertruidenberg, Franţa în plină criză.

10 decembrie.

Villaviciosa: Filip al V-lea stăpân al Spaniei. Ruşii cuceresc Riga.

Dizgraţia lui Marlborough.

8 mai.

Preliminariile de la Londra, înaintarea lui Petru cel Mare este oprită în România (Bătălia de la Stănileşti).

14 octombrie.

Dijma în Franţa. Fénelon: Memoriu asupra situaţiei jalnice a Franţei.

Petru cel Mare creează Senatul.

Port-Roy-des-Champs este distrus.

Occasional Conformity Act împotriva Disidenţilor.

1712 Congresul de la Utrecht. 27 iulie. Denain.

1713, 11 aprilie.

Utrecht. Pragmatica sancţiune a lui Carol al VI-lea. Tratatul ruso-turc de la Adrianopole.

1714 6 martie.

Rastadt. Moare

Epidemie de variolă în Franţa.

Anglia obţine monopolul comerţului cu sclavi negri.

Parlamentul englez respinge tratatul

Război religios în Elveţia, tratatul de la Aarau (11 aug.).

Moare Richard Simon.

8 septembrie. Bula Unigenitus. Moare Pierre Jurieu (1637 – 1713). 1713 – 1715. Antoine Court predică în Sudul Franţei.

Coli ins: Discurs asupra liberei gândiri

Moare Gottfried Arnold (1666

INTELECTUALĂ ştiinţă

Leibniz: Teodiceea. gerkeley: Tratat despre principiile cunoaşterii umane.

1710 – 1736.

Pergolesi.

Compania engleză din Marea Sudului.

1711 – 1778. David

Hume.

pope: Essay on criticism. Shaftesbury: Philosophical Writings.

1711 – 1714. Steele şi Addison: The Spectator. Watteau:

îmbarcarea pentru Cât era.

Vivaldi: Concertos. 1711 – 1722. Poppelmann: Zwinger, Dresda.

august. Tentativa engleză de a cuceri Canada eşuează.

1712 – 1778. J.-J. Rousseau.

Misionarii sunt expulzaţi din Tonkin.

1713 – 1784.

Diderot. Descoperirea ruinelor de la Herculanum. Couperin: Primul manual pentru clavecin.

1714 – 1787. Glück. 1714 – 1785.

regina Ana. George I, succesiunea protestantă în Anglia.

Petru cel Mare cucereşte Finlanda, care va rămâne totuşi, până la urmă, suedeză. Turcii ocupă din nou Peloponesul.

1715, 1 sept.

Moare Ludovic al XIV-lea.

1716, februarie.

Pretendentul Jack Eduard este înfrânt.

Alberoni, prim¡ministru al lui Filip al V-lea.

270

„ÎIşşt

1717 Răsturnarea alianţelor. Tripla Alianţă (11 ian.) grupează într-o ligă a statu-quo-ului Franţa şi comercial franco-englez.

Primele rudimente ale unei instrucţii publice în Rusia. În Franţa, numărul celor ce ştiu să citească începe să se dubleze. Scoţia trece în fruntea Europei alfabetizate, înaintea Angliei.

Polisinodie: reacţie aristocratică în Franţa. Tulburări în Marea Britanie. Act for preventing tumults (iulie). Revolta Scoţiei, eşecul dinastiei Stuart.

Începutul experienţei lui Law. Reducerea încasărilor, manipulări monetare.

Crearea în Franţa a întreprinderii de Poduri şi Şosele. 1716 – 1717. John Lombe copiază maşinile de lucrat mătasea din Italia şi le implantează în Anglia. Casa de la Contraatación este transportată de la Sevilla la Cadix. Activităţi ale Companiei Mării

1714), creator al Trezirii în ţările luterane.

Moare oratorianul Bernard Lamy (1640 – 1715).

Reacţie jansenistă în Franţa.
Rezistenţă generală împotriva bulei
Unigenitus.
Apelurile.
Intelectuală ştiinţă
Pigalle. 1714 – 1781.
Soufflot.
Fahrenheit: jerniometrul cu alcool şi mercur.
Brook Taylor
(1685 – 1731):
funcţia f (x). 1715 – 1771.
Helvétius. Moare
Malebranche.
Lesage: Gill Bias. Trezzini construieşte la Petersburg mănăstirea A. Nevski.
Juvara, arhitect al curţii din Piemont, începe construirea castelului Brilhl (după planurile lui R. de Cotte).
1716 – 1727.
Effner continuă să construiască Nymphenburg (Bavaria). 1716 – 1719. Le Blond la Petersburg: Peterhof, grădinile de vară.
1716 – 1725. Fischer von Erlach: Kariskirche din Viena.
„17 – 1783.
D'Alembert. Prima inoculare în Anglia: luptă împotriva variolei.
Couperin: Al doilea manual pentru clavecin.
Colen Campbell transformă
Compania franceză din Occident.

IO 1 WXV – li-l POLITIC Ă	SOCIETA TE	SPIRITU ALITATE

puterile maritime. Prinţul Eugène cucereşte Belgradul. Tories se aliază cu dinastia hannovriană.	Sudului pe piaţa financiară londoneză.	
1718 sept. la sfârşit polisinodia. Regentul reia tradiţia domniei lui Ludovic al XIV-lea. Conspiraţia lui Cellamare. Ţareviciul Alexei este executat din porunca lui Petru cel Mare.	Mare instabilitate monetară în Franţa. Banca lui Law devine bancă de Stat.	
1719 Război franco-spaniol. Spania este înfrântă. Concedierea lui Alberoni.	Primul recensământ din Rusia. Efervescenţă în lumea afacerilor. Creştere speculativă şi dezordonată în	Moare Pasquier 1 Quesnel.

	Europa Occidentală. Compania Mării Sudului dă faliment la Londra. Abolirea serbiei în Prusia.	
1720 Filip al V-lea supune: Cvadrupla Alianţă (26 ianuarie). Pragmatica	Marea ciumă din Marsilia. Apogeul transporturilor de aur din Brazilia la Lisabona.	Parlamentul înregistrează bula Unigenitus. M

VIAŢĂ

Intelectuala ştiinţă până la reuşita lui jenner din 14 mai 1796.

Chinezii în Lassa, Englezii pun piciorul în Honduras. Spaniolii pătrund în Texas.

1720 – 1744. R. de Cotte şi Boffrand construiesc palatul episcopal din Würzburg.

Mciare Addison.

Burlington House din Londra. Apare stilul palladian.

1732. Juvara începe să construiască Superga din Torino.

Egid Quirin Asam: decoraţia bisericii din Rohr.

1721.

Juvara construieşte la Torino palatul Madama.

Mollet construieşte hotelul contelui d'Evreux (actualul Élysée).

Watteau: Gilles. Arhitecţii Chiaveri şi Michetti în Rusia.

Daniel Defoe: Robinson Crusoe. Neumann: Reşedinţa, Würzburg. Primele săpături arheologice metodice la Herculanum.

1723. K. Moosbrugger construieşte în Elveţia abaţia Einsiedem.

Este întemeiat Noul Orleans.

Parlamentul englez interzice fabricarea pânzeturilor de bumbac.

sancţiune adoptată de diferitele state habsburgice (1720 – 1723).

1721 Apropiere între Franţa şi Spania.

Sfârşitul sistemului lui Law. Criză financiară simultană în Franţa şi în Anglia.

„Tabla rangurilor" organizaţie a nobilimii din Rusia.

Crearea Sfântului Sinod. (Moscova).; 1721 – 1724.1

Inocenţiu al XIII-lea.

1722 Dubois prim-ministru.

Înfiinţarea companiei cadeţilor din

Berlin.

1723 Majoratul lui Ludovic al XV-lea. Mor Duboisşi Regentul.

Înfiinţarea Companiei din Ostende. Pânzeturi de bumbac în Normandia. Întemeierea unor birouri comerciale la Paris. Maşina lui Newcomen se generalizează în minele din Anglia.

2 octombrie. Bill împotriva comerţului din Ostende.

1724, 10 ianuarie – 31 august.

Abdicarea lui Filip al V-lea şi reluarea puterii de către el.

Este anchetat controlorul general al finanţelor Dodun.

Este întemeiată Bursa din Paris. 18 iulie. Ordonanţă asupra cerşetoriei.

Biblia din Ostervald (prima ediţie) (1663 – 1747). 1724 – 1803. F.G. Klopstock. 14 mai. Declaraţie împotriva protestanţilor (Franţa). 1724 – 1730. Benedict al XIII-lea.

Velectuală ştiinţă

Berkeley: Tratat despre mişcare.

Microscop binocular (după indicaţiile lui Chérubin).

1723 1789. D'Holbach. 1723 – 1790. Adam Smith. Moare

I-eemvenhoek.

Academia din Petersburg. 1724 – 1804. Immanuel Kant.

1720 – 1728.

Dientzenhofer: biserica Sfântul Ioan Nepomuc din Praga.

Montesquieu: Scrisorile persane. Scarlatti: Griselda. Moare Watteau. Hildebrandt: Palatul Belvedere.

Rameau: Tratat despre armonie. J.S. Bac II Clavecinul bine temperat (prima carte).

Giardini şi Pierre Lasurance: hotelul Bourbon. Trezzini: palatul Ministerelor din Petersburg.

J.S. Bach: Patimile după sfântul Ioan. 1723 – 1792. Joshua Reynolds. Bach: Magnificat.

J.S. Bach: Patimile după Sfântul Ioan. Permoser: Apoteoza prinţului Engine. Este întemeiat clubul Entresol. Este construit la Veneţia palatul Correr.

Lenoir, director al întreprinderilor franceze din Indii.

Parlamentul englez interzice comerţul dintre coloniile din America şi Canada: se schiţează Pactul colonial. Este întemeiat biroul comercial din Mahe.

Ruşii cuceresc Baku.

Compania franceză din Indii este reconstituită, începe perioada porţelanurilor Yung-Tehin.

Război turcopersan.

Este întemeiată Academia braziliană din Bahia.

t

275

ISTORIE POLITICĂ	ECONOMIE – SOCIETATE	RELIGIE – SPIRITUALITATE
1725 Tensiune franco-spaniolă. Ludovic al XV-lea se căsătoreşte cu Maria Leczińska.	5 iunie. Revoltă fiscală în Scoţia.	Prima lojă masonică din Paris.

Moare Petru cel Mare. Ripperda, prim-ministru al Spaniei.		
1726 Fleury, prim-ministru.	Ducele de Bourbon stabilizează moneda franceză.	
1727 Ruşii ocupă Curlanda. Petru al II-lea îi urmează la tron Ecaterinei I.		Moare Francke (1663 – 1727), pietist german, i începutul afacerii convulsionăril or; din Saint-Médard. Prima lojă masonică din Madrid.
1728 Moare George I. George al II-lea rege al Angliei.	Incendiul din Copenhaga.	
1729 Reconcilierea franco-spaniolă.	Se deschide primul cabaret din Paris.	

ARTA – LITERE

INTELECTUALA ŞTIINŢĂ

Vico: Principii ale filosofiei istoriei.

1729. Voltaire în Anglia. Jean Bernoulli:

Tratat despre legile comunicării mişcării. Vico: Scienza nuova.

1781. Turgot.

Bradley descoperă fenomenul de aberaţie al luminii.

Alberto Churriguera construieşte catedrala din Salamanca. Cuvilliès la München. Pope traduce Odiseea.

Manufactura din Chantilly.

1805.

Greuze.

Swift: Călătoria lui Gulliver. Vivaldi: Anotimpurile. Moare Vanbrugh. Primele fresce de CL Tiepolo la iudine.

1726 1729. Effner decorează Reşedinţa din München.

1729. Bachr: Frauenkirche din Dresda.

Tulburări în Paraguay. Este descoperită strâmtoarea Behring. Descoperirea minelor de diamante din Brazilia va accelera ritmul de ocupare a podişurilor.

1726 – 1727.

Expediţia Behring în Kamceatka. Întemeierea oraşului Montevideo.

Prima tipografie din Constantinopole.

1728 – 1734. Feijoo: Teatru critic.

Gray: transmiterea electricităţii. Bouguer: 1728 – 1778.

Familia Bibiena: Opera din Bayreuth. Parlament House din Dublin. 1728 – 1733. Transformarea castelului Brühl de către Cuvillies şi Neumann.

J.S. Bach: Patimile după sfântul Matei.

Prima călătorie în strâmtoarea Behring. Este întemeiat Djaipur.

Zăcăminte de diamante în Brazilia.

ISTORIE	ECONOMIE	RELIGIE
POLITIC	SOCIETA	SPIRITUALIT

Ă	TE	ATE ¡1
Tratatul de la Sevilia (9 noiembrie).		
1730 Walpole ia puterea.	Mare anchetă economică în	1730 – 1740. Clement al X-lea.
1730 – 1745 Orry. controlor general al Finanţelor.	Franţa.	
Ana Ivanovna îi urmează la tron lui Petru al II-lea.	1730 – 1735. În Franţa, reluare generală a activităţilor economice.	
Pace ruso persană.	1730 – 1740. Transformare profundă a satului englezesc: se accelerează ritmul	

		sistemului enclosures.	
1731	Al doilea şi al treilea tratat de Ja Viena.	În tribunalele engleze limba engleză înlocuieşte limba latină.	
1732			Este închis cimitirul Saint Médard.

INTELECTUALĂ ŞTIINŢĂ

fotometría. Maller: Al pH.

1729 – 1781. Lessing. 1729 – 1733. Piaza Mayor din Salamanca (construită de Churriguera). Moda grădinilor englezeşti se răspândeşte în Franţa.

Întemeierea coloniilor engleze din insulele Caroline. Louisiana: răscoala natcezilor.

Salonul doamnei Du Defand devine celebru.

Este folosit pentru prima oară sectantul în navigaţie.

Marivaux: Jocul dragostei şi al Uitâmplării. Goldoni: Don Juan. Metastasio: Alexandru.

Tratatul sino-rus de la Kialshta.

A. Clairaut: Cercetări cu privire la curbele cu dublă curbură. Progres decisiv al geometriei analitice.

1731 – 1816. Henry Cavendish. Este desfiinţat Clubul Entresol. Este întemeiată Academia de chirurgie.

Boerhaave: De wenstruis. Maupertuis: Discurs despre aştri.

Hogarth.

A Har lot" Progress. Egid Quirin Asam: Altarul principal al bisericii din Osterhufen.

1732 – 1799. Beaumarchais. 1732 – 1806. Fragonard. 1732 – 1809. Haydn.

Secolul al XVIII-lea în Brazilia: sculptură populară, în Mexic, azuleros în plină dezvoltare. Reîncepe războiul turco persan. 1731 – 1742. Dupleix guvernator în Chandernagor.

Este întemeiată colonia engleză din Georgia.

ISTORIE POLITICĂ	ECONOMIE-SOCIETATE 1	RELIGIE-SPIRITUALITATE 1
1733, 1733 – 1738. Războiul de Succesiune la tronul Poloniei.	17 noiembrie. Instituirea a dijmei în Franţa. Instaurarea recrutării militare în Prusia. John Kay inventează naveta volantă (flyshuttle).	
1734 împăratul declară război Franţei. Bătălia de la Parma. Ruşii cuceresc		Zizendorf în fruntea unităţii Fraţilor moravi.

Gdańskul. 1735 Preliminarii secrete francoaustriece. Război ruso-turc. 1736 Război austro-turc. Reglementarea chestiunii Lorenei.	Abraham Darby: începuturi timide în fabricarea fontei pe bază de cocs. 9 aprilie. Două exemplare semnate din registrele parohiale (Franţa). Fondarea Băncii din Copenhaga. 1736 – 1819. James Watt.		

INTELECTUALĂ ŞTIINŢĂ

1732 – 1740.

Boffrand: hotelul Soubise din Paris.

Du Fay (1698 – 1739) descoperă cele două electricităţi.

1733 – 1734. Pope: Essay on Man. 1733 – 1804. Priestley. 1733 – 1815. Fr. Mesmer.

Este întemeiată universitatea din Göttingen. Réaumur: Istoria insectelor. Voltaire: Scrisori filosofice.

1735 – 1736.

Măsurarea meridianului. Dom Calmet: Istoria universală.

1736 – 1813.

Lagrange. 1736 – 1744.

Expediţia lui Ea Condamine în Perú.

Pergolesi: Slujnica stăpână.

1733. Fresce de Tiepolo la Colleone din Bergamo şi la Biserica San Marco.

1745. Castelul

Christianborg din Copenhaga. J.S. Bach. Oratoriul de Crăciun.

1739. Amalienburg. Este terminată construirea colegiului AII Soul sdin Oxford. W. Kent începe să construiască Holkham Hall (Norfolk).

Rameau: Indiile galante.

Juvara reconstruieşte la Madrid Palatul imperial. Hogarth: Cariera unui ticălos.

Pergolesi: Stabat Mater.

Moare Juvara la Madrid. Hogarth: Cele patru ceasuri ale zilei.

Du Halde: Descrierea imperiului Chinei.

1737 Campanie antispaniolă în Anglia.

1738 Al patrulea tratat de la Viena. la sfârşit războiul de succesiune la tronul Poloniei.

Revolte muncitoreşti în Anglia de Sud. În Franţa, o Ordonanţă cu privire la corvezile regale.

24 mai. Convertirea lui Wesley. Primele predici ale lui Whitefield.

1739 Război anglospaniol. Turcii asediază Belgradul. Tratatele de la Belgrad

Tulburări în Yorkshire.

Începutul Trezirii metodiste.

1740 Se deschide succesiunea la tronul Austriei. Ruptură franco-engleză.

Frederic al II-lea (1740 – 1788) îi

Primul jurnal publicat în Grecia.

1740 – 1760. Şcoli religioase în Polonia. Moare Jeati Cavalier (1681 – 1740), căpetenie a aşa-numiţilor Camisards.

Intelectuala

— Ştiinţă

Linné: clasificarea vegetalelor.

1738 – 1822.

Herschel. Bernoulli: hidrodinámica. Cassini, Thury, Maraldy şi Lacaille măsoară, viteza sunetului. Voltaire: Elemente ale filosofiei lui Newton.

Frederic al II-lea: Anti-Machiaveli. David Hume: Tratat despre natura umană. Moare Boerhaave. Clairaut: cercetări asupra calculului integral.

t

1740 – 1786. Vârsta de aur a Academiei din Berlin: Maupertuis, Euler, grange, Lambert.

Prima reprezentaţie de operă în Rusia.

Glück la Milano. Instituirea saloanelor de pictură. Inaugurarea teatrului San Carlo din Neapole.

Haendel: Saul. Planşe gravate de J.-F. Cuvillies. 1738 – 1764. Este reconstruit Palacio Real (Madrid). Crearea manufacturii de porţelanuri din Vincennes.

1739 – 1740.

Charles de Brosses: Scrisori familiare din Italia. La Granja (Spania). Bouchardon: Fântâna din strada Grenelle.

1739 – 1765. Abaţia din Zwiefalten (Suabia).

1739 – 1740. Gibbs construieşte Radcliffe Library din Oxford.

Chardin: Benedicite. Coustou: Caii din Mari y.

Este creat viceregatul Noii-Grenade. Este întemeiat karikal.

1740 – 1744.

Succesele amiralului Anson în Pacific.

J'AAJ. N. WIVll îl – SOCIETATE

urmează la tron regelui-sergent. Invadează Silezia.

1741 Franţa începe războiul împotriva Germaniei. Război ruso suedez.

1741 – 1742.

Ultima dintre marile crize ciclice ale economiei franceze.

1740 – 1758. Benedict al XIV-leaJ

Noi dezbateri asupra bulei Unigenitus.

1742 Căderea oraşului Praga. Demisia lui Walpole.

Moare Jean-Théophile Desaguliers J

(1683 – 1742) … M Legătură între, protestantismul liberal şi frânema

1743 Moare Fleury. Este ameninţată Alsacia.

Al doilea pact de familie. 1743 – 1757. Contele d'Argenson ministru de Război.

1744.1744 – 1747.

Marchizul d'Argenson ministrul afacerilor străine.

Ludovic al XV-lea declară război Angliei şi Austriei.

1745 Ameninţare iacobită împotriva în Franţa, statul devine proprietar al subsolului.

Mare anchetă economică

Prima conferinţă generală metodista.

Swedenborg: Despre cultul şi

VIA + A

INTELECTUALA ŞTIINŢĂ

David Hume: Eseuri morale şi politice.

1741 – 1743.

Knobelsdorf!: Opera din Berlin. 1741 – 1828. Houdon. Haendel: Mesia.

Voltaire: Mahomet. Gabriel, prim arhitect al regelui.

Mahraţii ameninţă ţinuturile Pondichery şi Madras. Englezii atacă localitatea Carthagena din Indii.

Revolta lui Santos Atahualpa din Perú.

Condamnare definitivă a riturilor chinezeşti.

D'Alembert: Tratat de dinamică, punct de plecare al mecanicii raţionale. 1743 – 1794. Lavoisier. 1743 – 1794. Condorcet. 1743 – 1819. Jacobi. 1743 – 1795. Cagliostro. Este întemeiată Academia daneză.

Cassini începe harta localităţii Thury. Mor Vico, Pope.

Haendel: Iosif şi fraţii săi şi Dettingen Te Deum. Crespi: Regina Boemiei spovedindu-se sfântului Ioan Nepomuc.

Servandoni: marele altar din catedrala din Sens.

Pigalle: Mercur. Hogarth: Căsătoria la modă.

Albinoni: simfonii. Moare Campra.

Needham: noi descoperiri începe construirea palatului regal din Anvers.

Angliei.

11 mai. Fontenuy. Marchiza de Pompadour devine favorită.

Întreprinsă de Orry în Franţa. Machault d'Arnouville controlor general al Finanţelor.

despre iubirea lui Dumnezeu.

1746, 21 februarie.

Francezii cuceresc oraşul Bruxelles. Eşecul iacobiţilor. Ferdinand al VI-lea îi urmează la tron lui Filip al V-lea.

1747, 28 octombrie.

1748, 28 octombrie.

Tratatul de la Aachen.

Generalizarea impozitului. vingtième în Franţa. Huntsman obţine topirea oţelului.

1749, 30 aprilie.

Maurepas în dizgraţie. Liga italiană împotriva corsarilor din Africa de Nord.

Francezii cuceresc Bergen-op-Zoom.

Trudaine înfiinţează la Paris Şcoala de mine. Revoluţie orangistă în Zeelanda.

VIA + – „1 y intelectuală ştiinţă microscopice. 1745 – 1746. Von Kleist şi Van jlusschenbroek: butelia de Leida. 1745 – 1827. Volta.

Condillac: Eseu despre originea cunoştinţelor umane. Vauvenargues: Maxime.

Diderot: Cugetări filosofice. Abatele Prévost: Istoria generală a călătoriilor.

1747 – 1818. Monge. Primele cercetări ale lui Benjamin Franklin (1706 – 1790).

Montesquieu: Spiritul legilor Euler:

Introductio în analysin… David Hume: Eseuri filosofice. 1748 – 1822. Berthollet. 1748 – 1833. Bentham.

Buffon: Teoria pământului, Istoria naturală a omului. '749 – 1827. Laplace.

Diderot: Scrisoare a „pre orbi. Journefort: studiu Qe anatomie

1746 – 1750.

Canaletto la Londra 1746 – 1828. Goya.

1746 – 1755.

Hoppenhaupt construieşte palatul Sans-Souci. Bouclier: Răpirea Europei.

Quentin de La Tour: AÏauriei» de Saxa.

Sunt descoperite ruinele oraşului Pompei.

J. S. Bach: Arta fugii.

1749 – 1750.

Marigny, împreună cu Soufflot, Cochin şi Le Blanc călătoresc în Italia.

Este întemeiată universitatea din Princeton. 21 septembrie.

La Bourdonnais cucereşte Madrasul şi îl predă englezilor.

Revoltă în Venezuela. Noticias secretas de Jorge Juan şi Antonio de Ulloa. Politică teritorială a lui Dupleix în Indii.

1750, 1750 – 1777.

Pombal, ministru al lui Iosif I, regele Portugaliei. Dizolvarea Statelor generale din Languedoc. Răscoale la Paris. Machault devine ministru de Justiţie.

1751 Bernstorf, prim-ministru la Copenhaga

Scade brusc producţia aurului în Brazilia. Producţie de argint în Mexic.

Machault împotriva privilegiaţilor. 1750 – 1755. În Europa sunt reluate activităţile economice. 1750 – 1760. Primele semne ale mutaţiei malthusiene în satele franceze.

„Journal économique.”!

1750 – 1760. fi Apogeul Trezirii.! în vestul coloniilor engleze din America. ti

Edict care suspendă aplicarea impozitului Vingtième clerului. Guvernul portughez interzice autodafeurile. – ti J.-A. Bengel întemeiază pietismul german (1687 – 1751). 3

1752 Kaunitz, cancelar al Austriei.

Afacerea biletelor de spovedanie. Prima condamnare a Enciclopediei.

1753 „Grandes Remontrances”. Exil (mai) şi rechemare (oct.)

Rezistenţă la începuturile maşinismului: este atacată casa
A. de Liguori: Teologia morală.
VIAŢĂ
INTELECTUALĂ ŞTIINŢĂ
comparată.
1832.
Goethe.

j J. Rousseau: Discurs despre litere şi arte. Distribuirea prospectului Enciclopediei.

1760. Carlyle Spedding pune la punct sistemele de aerisire din mine.

Episod capital la originile neoclasicismului.

Moare J.S. Bach. Pedetti: Palatul Radziwiłł din Nieswicz.

Soufflot şi Cochin vizitează Paestum.

Tibetul se ridică împotriva Chinei.

Apar primele două volume din Enciclopedie, cuprinzând şi Discursul preliminar al lui D'Alembert. David Hume: Cercetare asupra principiilor moralei. Voltaire: Secolul lui Ludovic al XIV-1 ea.

Contele de Caylus: Culegere de antichităţi… Réaumur: Digestia păsărilor. 1752 – 1833. Le Gendre.

289

13 – c. 65

Moare Berkeley. Apare cel de al treilea volum din Enciclopedie.

Haendel: jephte. 1751 – 1773. J.-A. Gabriel construieşte Şcoala militară din Paris.

1752 – 1777. Este construită piaţa Stanislas din Nancy. Rousseau: Vrăjitorul satului.

Gabriel începe Opera din Versailles. Buffon: Discurs despre stil.

Acord provizoriu franco-englez asupra Acadiei. Clive cucereşte Ariot.

Bussy impune un subab
Aurengabadului.

Canadienii nimicesc portul Pickawillany. Rivalitate franco-engleză în Deccan.

a Tribunalului din Paris.

Conferinţa de la Londra cu privire la India. Ostilităţi între lui John Kay, inventatorul suveicii volante (1733).

1754 Franţa: Machault părăseşte postul de Controlor general pentru Marină.

Wilkinson întemeiază prima sa fabrică la Bradley. În Franţa, privilegiaţii învinge tentativa de reformă adâncă.

Expulzarea iezuiţilor din Brazilia.

1755 Ruptură diplomatică franco-engleză.

Răsturnarea alianţelor, începe Războiul de Şapte Ani. Agitaţie, parlamentară în Franţa.

Atentatul Damiens. Cad în dizgraţie Machault

Cutremurul de pământ de la Lisabona. Oraşul este reconstruit. 1755 – 1760/ 1775 – 1780. Explozia de creştere a economiei europene.

Franţa: crearea unui nou impozit vingtième. Tulburări în Dauphiné.

1750 – 1760/ 1770 – 1780.

Condiţiile

Expulzarea iezuiţilor din Paraguay.

Rousseau: Scrisoare despre Providenţă-o enciclică pune capăt certei cu privire la biletele de spovedanie.

VIAŢA

INTELECTUALĂ ŞTIINŢĂ

Condillac: Tratat despre senzaţii. Diderot: Cugetări asupra interpretării naturii.

Rousseau: Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii. Maupertuis: Eseu despre formarea corpurilor organizate, primă afirmare filosofică a unui transformism integral.

Este întemeiată Universitatea din Moscova. Prima gramatică rusă.

Black descoperă gazul carbonic. Euler: Institutiones calculi differenţialis.

Voltaire: Eseu despre moravuri.

1756 – 1825. I-acip de Marchiza du Chatelet traduce Principia de Newton.

Helvetius: Despre spirit.

Nicolai întemeiază

Cearta dintre Frederic al II-lea şi Voltaire. Jean Nicolas Jadot: Poarta Potsdam din Berlin şi palatul Academiei din Viena.

J.-A. Gabriel începe construirea pieţei Ludovic al XV-lea.

Ch. N. Cochin şi Bellicard: Observaţii asupra antichităţilor şi oraşului Herculanum. John Chute: Biblioteca în stil gotic din Strawberry Hill.

Greuze: Tată de familie. 1754 – 1755.

G. Tiepolo termină Pietà (plafonul) din Veneţia. Haydn: primul quator cu corzi, pentru instrumente.

1756 – 1791.

Mozart.

Manufactura din Vincennes este mutată la Sèvres.

Diderot: Fiul natural.

Ph. E. Bach: Eseu canadieni şi anglo-americani. Canadienii pun stăpânire pe Ohio. Clive cucereşte Trichinopoli.

Congresul de la Albany. Întăriri engleze în America. Este întemeiat King's College din New York. August. Dupleix părăseşte India. Tratatul Godeheu. Influenţa franceză din Indii în scădere.

Englezii ocupă Acadia şi îi deportează pe acadieni. 1755 – 1783. Biserica

(churrigueresc) din Santa Trinidad (Mexic).

Rezistenţă împotriva englezilor în Indii: masacrul din „Gaura neagră". Montcalm soseşte în Canada.

Victorie decisivă a lui Clive la Plassey.

şi d'Argenson, miniştri reformatori. Un nou minister Pitt.

Ruşii împotriva lui Frederic al II-lea. Bătălia de la Rossbach.

1758 Choiseul la Afacerile externe prealabile de demaraj al economiei engleze sunt treptat realizate.

Quesnay: Tabloul economic.

1758 – 1769. Clement al VIII-lea

Swedenborg: De caelo ei inferno".

1759 Carol al III-lea de Spania (1759 – 1788) îi urmează la tron lui Ferdinand al VI-lea.

Almanahul din Gotha este publicat pentru prima oară.

Enciclopedia este condamnată a doua oară. Expulzarea iezuiţilor din Portugalia. 1759 – 1833. Wilberforce.

1760, 25 octombrie.

Moare George al II-lea. Îi urmează George al III-lea.

1761 Choiseul secretar de stat la ministerul de război (27 – 1) şi la Marină (15 – 10). Bute îl înlocuieşte pe Pitt ca prim-ministru. Franţa propune pace Angliei (31 – 3).

Decret al Consiliului regal încurajând defrişările în Franţa. Conjunctură economică şi demografică favorabilă. Turgot intendent al Limousinului. Carol al III-lea începe o politică de

Mare atac împotriva iezuiţilor în Franţa. Procesul La Valette. Tribunalul îi incriminează pe iezuiţi.

nuit – uinnc.

LUMEA

— ŞTIINŢĂ

la Berlin Academia de Bele-Arte şi de

Ştiinţe.

D'Alembert părăseşte

Enciclopedia.

Diderot: Scrisoare către d'Alembert.

Voltaire la Ferney.

Spallanzani: Nei cercetări.

1760 – 1825.

Saint-Simon.

D'Alembert:

Ecuaţii diferenţiale.

Rousseau: Noua Eloiză.

despre adevăratul mod de a lovi clapele. Soufflot face primele planuri pentru biserica Sainte-Geneviève. Chambers: Designs for Chinese Buildings.

Louis Tocqué întemeiază Academia rusă de arte-frumoase.

Voltaire: Candide. Sterne: Tristram Shandy.

Diderot: Salonul din 1759. Este întemeiat British Museum.

1805. Schiller.

Macpherson: Poeme de Ossian.

1842. Cherubini.

Greuze: Logodnica din sat.

Burke: Aşezările europene în America.

Victorii ale englezilor în Senegal. Lally-Tollendal în Indii.

Moare Montcalm. Harta Québecului.

8 septembrie.

Cade Montréal. Pierderea Canadei. Lally-Tollendal asediat la Pondichéry.

Pondichăry şi Mahe capitulează (februarie). Catedrala din Rio de Janeiro: începutul stilului neoclasic în America.

POLITICĂ

SOCIETATE

SPIRITUALITATE

Reorganizarea administraţiei portugheze.

1762, 2 ianuarie.

Război anglospaniol. Portugalia este invadată în februarie. Continuă negocierile franco-engleze.

Rusia încheie pace cu Prusia. Moare Elizabeta. Scurtă domnie a lui Petru al III-lea. Urcă pe tron Ecaterina a II-a (28 – 6).

1763 Sfârşitul Războiului de Şapte Ani. Tratatul de la Paris (10 – 2) şi de la Hubertsburg (15 – 2).

Bute demisionează. Grenville prim-ministru. Începe afacerea Wilkes. Moare August al III-lea al Poloniei. Ruşii invadează Lituania.

1764, 29 martie.

Franţa:

condamnarea lui Sirven.

Moare doamna De

Pompadour, protectoarea ameliorare a rentelor în Spania.

Abolirea drepturilor feudale în Savoia.

Decret asupra liberei circulaţii a cerealelor în Franţa. Gazette de commerce, tribună a mişcării fiziocratice. Statutul şcolilor elementare în Prusia.

Punct de plecare al alfabetizării masive a Prusiei. Comisie

pentru a defini statutul nobilimii ruse.

Libertatea comerţului cu grâne în Spania. Ecaterina a II-a întreprinde un program de reforme.

Procesul şi executarea lui Calas.

Tribunalul ordonă suprimarea iezuiţilor din Franţa.

Febronius: De stătu et legitima protestate romani pontificis liber singularis., Voltaire: Tratat despre toleranţă.

Noiembrie. Sunt închise aşezările iezuite din Franţa.

aklü – litere jn-i üi-ü-l-i. ua1-a ştiinţă

Rousseau: Contractul social şi Emile-Diderot scrie Nepotul lui Ratneau (ediţia lui Goethe în 1805).

Glück: Orfeu. Pigalle: Statuia lui Ludovic al XV-lea din Reims. Gabriel începe Micul Trianon. Este terminată fântâna Trevi din Roma. 1762 – 1772. Mersham-le-Match (Kent) de Robert Adam şi fraţii săi.

Capitularea Insulei Martinica. Englezii ocupă Havana (13 – 8) şi Manila (22 – 9). Porticul bisericii Trinităţii din Mexic.

Tatăl înfăţişându-şi fiul întregii lumi.

a-i îi –.1: „iis. II.

1763 – 1779. Noul palat din Potsdam este continuat. Gontard construieşte colonada palatului Sans-Souci.

Rio devine capitală a Braziliei în locul vechii Bahia. Lichidarea primului imperiu colonial francez. Franţa se repliază pe partea occidentală a ţinutului San-Domingo, primul producător de zahăr din lume.

Beccaria: Despre delicte şi pedepse„Oftaire:

dicţionar filosofic. Kousseau: Epistole scrise de la munte.

Winckelmann: Istoria artei la antici. Soufflot îşi publică desenele după cele din Paestum.

Englezii îl învinge pe Marele Mogol la Buxad. Palatul guvernamental din La Antigua (Guatemala).

POLITICĂ	SOCIETATE	SPIRITUALITATE
filosofilor. Începutu		

l procesel or din Bretania: La Chalotais Împotriva lui d'Aiguillon. 19 ianuarie. Wilkes exclus din Camera comunelor. Stanislas Poniatowski ales rege al Poloniei. Invazie rusă. 1765 Reabilitarea lui Calas. Tulburări în Bretania. Este arestat La Chalotais.	Este întemeiată publicaţia Ephemerides du citoyen (fiziocraţii vor avea acces la ea în 1767).	Camponianes: Tratat despre amortizarea ecleziastică. denunţare discretă a paralizantei

Jacques al II-lea Împărat şi coregent. Leopold mare duce de Toscana. Ferdinand duce de Parma.	Gribeauval începe reforma artileriei. Frederic al II-lea Întemeiază Banca din Berlin. Ecaterina a II-a confirmă privilegiile nobilimii ruse. Hargreaves Inventează spining-jenny. Turgot: Cugetări asupra formării şi distribuirii bogăţiilor.	acumulări de begătii de către cler. Autos sacramentales Interzise în Spania. Iunie. Condamnarea Iezuiţilor în Spania.
1766 Loreua ducală este alipită Franţei. Tribunalul din Paris îi sprijină pe La Chalotais.		

Condamnarea cavalerului de La Barre. Aranda ministru 1		

VIAŢĂ w jjlTELECTUALAŞTIINŢĂ

1764 – 1790.

Soufflot: Sainte-Genevieve. Începe construirea bisericii Madeleine. Houdon: Sfântul Bruno. Valiin de la Mothe construieşte primul Ermitaj din Petersburg. Philidor: Vrăjitorul.

Rousseau începe

Confesiunile. Goldsmith: Vicarul din Wakefield. Cavendish: studiul hidrogenului.

Este întemeiată Şcoala veterinară (Alfort). 1766 –, 1834. Malthus.

I-essing; Laokoon.

Diderot redactează Eseul despre pictură (publicat în 1796). Piranesi, villa cavalerilor de Malta (Roma). Boucher primpictor al regelui. 1765 – 1771. Vallin de I, a Mothe: Palatul Cernigov şi Razumovski. 1765 – 1768. Faţada bisericii Tea anilor din München, construită de Cuvillies.

1766 – 1786.

Lucrări de Guimard la Bruxelles. Luton Hoo, lângă Bedford, de fraţii Adam.

Falconet: statuia ecvestră a lui Petru cel Mare din Petersburg.

Încep frământări în coloniile engleze din America. Tentativă de a impune dreptul timbrului. Clive guvernator al Bengalului. Politică de forţă în folosul Companiei Indiilor.

Faţada bisericii Valenciana din Guanajuato (Mexic) reînvie goticul flamboaiant în America (1765 – 1788).

Dreptul de timbru suprimat. 1766 – 1769. Călătoria lui

Bougainville: explorarea Pacificului. 1766 – 1794. Catedrala Santa Marta (Noua al lui Carol al III-lea.

Motin de Esquilache.

1767 Danemarca pune stăpânire pe Slesvig şi Holstein. Franţa: este revizuit procesul lui Sirven. Ecaterina a II-a convoacă Marea Comisie.

Arkwright, waterframe. Începutul comerţului cu grâne în Spania.

Iezuiţii sunt expulzaţi din Spania (27 – 2) şi din Franţa, (mai). Iosif al II-lea cere controlarea prealabilă a textelor pontificale. Ecaterina a II-a îşi arogă protejarea ortodocşilor din Polonia. D'Holbach: Creştinismul dezvăluit, prim paroxism al urii antireligioase.

1768 Maupeou cancelar. Tratatul de la Versailles: Franţa dobândeşte Corsica. (15 – 5). Doamna Du Barry, favorită.

1768 – 1774. Război ruso-turc. Confederaţia de la Bar (Polonia). Concedierea Marii Comisii din Rusia.

Utilizarea efectivă a maşinilor spining-jenny şi water-frame inventate, de Hargreaves şi, respectiv, de Arkwright. Quesnay: Fiziocraţie sau constituţie. mai. Răscoale la Londra. Carol al III-lea ordonă împărţirea bunurilor comunale în Spania.

Expulzarea iezuiţilor din Parma. Conflict între Clement al XIII-lea şi Burboni. 1768 – 1834. Schleiermaclier, cel mai mare teolog protestant liberal.

1769, 1769 – 1821.

Napoleon Bonaparte.

Suprimarea privilegiului Companiei 1769 – 1774. Clement al XIV-lea.

VIAŢĂ

INTELECTUALĂ ŞTIINŢĂ

Priestley: Istoria electricităţii.

, 767 – 1835.

Wilhelm von Humboldt.

A zu 1 er os se generalizează în

Chandler: Ionian Antiquities.

Diderot: Visul lui „Ălembert.

Euler: Institutiones calculi nu te °ralis. Sterne: Călătorie sentimentală. Beccaria inaugurează catedra de economie politică din Milano.

Lessing: Minna von Barnhelm. Winckelmann: Monumentele inedite ale Romei.

Fuga restaurează catedrala din Palermo. John al II-lea Wood: Royal Crescent din Bath. Glück: Alcesta. Mozart: An die Freude.

J.-J. Rousseau: Dicţionar de muzică.

Blainville: Istorie generală critică şi filosofică a muzicii.

1768 – 1775.

Gabriel termină piaţa Ludovic al XV-lea.

Este întemeiată Royal Academy din Londra. 1768 – 1785. Rinaldi: Palatul de marmură al prinţului Orlov.

Grenadă), frumos exemplu de baroc vertical.

Februarie. Clive părăseşte India. Cucerirea este întreruptă. Parlamentul englez contraatacă: decrete vamale şi boicot în cele treisprezece colonii engleze din America. Efecte catastrofale după expulzarea iezuiţilor din întreaga Americă spaniolă.

Carmo din Recife: faţada (fronton cu volute).

Petiţia din Massachusetts: „Boston Convention". 1768 – 1771. Prima călătorie a lui Cook. Explorarea Pacificului. Primii intendenţi din America spaniolă; tentativă de modernizare a administraţiei.

decembrie.

Terray controlor general al finanţelor. Afacerea Wilkes. Rezistenţă la reinstituirea prerogativei regale în Anglia. Conflict în Dieta Suediei. Ruşii ocupă principatele turceşti.

Iunie decembrie.

Conflict între rege şi Tribunalul din Paris în legătură cu procesul d'Aiguillon.

decembrie. Choiseul în dizgraţie, septembrie. Întâlnire între Iosif al II-lea şi Frédéric al II-lea. Lordul North, omul prerogativei regale, prim-ministru. Struensee ministru al lui Christian al VII-lea al Danemarcei.

Lovitura de stat Maupeou. Tribunalul din Paris exilat (20 – 1), edict asupra justiţiei (23 – 2) şi suprimarea celorlalte tribunale.

Ducele d'Aiguillon franceze din Indii. Watt îşi brevetează maşina (primul model, fără utilizare imediată).

Criză economică serioasă în Franţa. 1770 – 1790. Cerştere demografică încetinită în Franţa, accelerată în Anglia.

Mare răscoală ţărănească în Boemia. Publicarea codului penal al Mariei Tereza.

Impozit al Mariei Tereza privitor la corvezile din Silezia.

Recensământ în Bavaria. Abolire.» serbiei în Savoia. În Franţa, pentru a face fală crizei, abatele Terray

D'Holbach: Sistemul naturii; Eseu despre prejudecăţi, violente atacuri împotriva religiei creştine revelate.

VIAŢĂ

Intelectualăştiinţă

1769 – 1859.

Alexander von Humboldt.

Piranesi: Diverse maniere di adornare i camini.

1769 – 1771. Mozart în Italia. 1769 – 1770. Prefaţă la Alcesta de Glück. Francisco Sabattini construieşte palatul Vămii din Madrid.

Mexic în decoraţia caselor.

Abatele Galiani: Dialog despre comerţul au grâne. Abatele Raynal:

Istoria filosofică şi politici a aşezămintelor şi a comerţului europenilor în cele două Indii. 1770 – 1831. Hegel.

Monge inventează geometria analitică.

Lavoisier analizează compoziţia aerului. 1771 – 1802. Bichat.

Goldsmith: The deserted village. 1770 – 1827. Beethoven. Ecaterina a II-a cumpără o parte din colecţia Crozat (este primul fond al Ermitajului). Inaugurarea Operei din Versailles (Gabriel).

1772. Ledoux: Pavilionul Louveciennes. Johann Bouman: Biserica sfânta Hedwiga din Berlin.

1783.

Soufflot: Şcoala de drept din Paris. Houdon: bustul lui Diderot. 1771 – 1773. Clârisseau, la Londra, tablouri înfăţişând ruine antice.

Masacrul din Boston şi retragerea vamală a Angliei (cu excepţia ceaiului). 1770 – 1771. Conflict anglospaniol în legătură cu Insulele

Falkland.

1771 – 1773. Kerguelen în Mările Sudului. Palatul guvernamental din Havana.

Santo-Domingo din Santiago de Chile: trei nave fără bolti.

ministru al afacerilor străine. Ruşii cuceresc Crimeea. Alianţă austroturcă.

Gustav al III-lea urcă pe tronul Suediei.

Ecaterina a II-a aboleşte privilegiile cazacilor, înăbuşindu-le totodată revolta. 5 august. Prima împărţire a Poloniei.

19 august. Lovitura de stat a lui Gustav al III-lea în Suedia. 28 octombrie. Procesul şi executarea lui Struensee.

Procesul şi achitarea lui Clive. 1773 – 1774. Afacerea Goezman în Franţa.

Interzice exportul de grâne.

Pombal introduce învăţăm în tul ştiinţelor exacte în universitatea din Coimbra.

Începe construirea primului pod de fier în Coalbrookdale.

Clement al XIV-lea dizolvă ordinul iezuiţilor.

1773 în Spania, Aranda în dizgraţie. Eşec rus în Moldova.

1773 – 1779.

Începe revolta lui Pugaciov în Rusia.

Ia naştere „Grand Orient de France", direcţie violent anticreştină a francmasoneriei franceze.

1774 Moare Ludovic al XV-lea (10 – 5). Ludovic al XVI-lea.

13 septembrie.

Turgot: libera circulaţie a grânelor în Franţa.

Toleranţă faţă de necatolici în Ungaria.

viaţă

INTELECTUALĂ ştiinţă

1771 – 1791.

Hoffman: biserica din Poczajow. Mozart: Prima

Ia sfârşit publicarea Enciclopediei. Lagrange: Adaosuri la algebra lui Euler. Priestley: Observaţii asupra aerului.

Diderot: Supliment la călătoria lui Bougainville.

Goethe: Goetz von Berlichingen. Mengs: frescele din Biblioteca

Vaticanului. 1772 – 1775. Ledoux amenajează salina din Chaux (lângă Arc) şi Senans.

Haydn: Salve Regina şi Stabat Mater.

Warren Hastings guvernator al Bengalului: reîncepe cucerirea Indiei. 1772 – 1775. A doua călătorie a lui Cook în Pacific. 1772 – 1801. La Guadalupe de San Luis Potosi, faţadă neoclasică.

Diderot în preajma Ecaterinei a II-a.

Bernardin de Saint-Pierre: Călătorie în Insula Mauritius.

Robert şi James Ada m: Worhs în Architecture.

Începe răscoala celor treisprezece colonii:

Boston Tea Party (16 – 12).

Priestley: studii asupra oxigenului. Herschel: marele telescop.

Debutul lui Canova la Veneţia cu Orfeu şi Euridice. Pilgram termină biserica Fraţilor minori din Eger. Grétry: Magnificat.

David capătă Premiul Romei. Mozart: Missa în

Regulating A et regularizează administrarea

Companiei

Indiilor.

Warren Hastings guvernator general al Indiilor.

Congresul din Filadelfia: Québec Act.

Maurepas consilier. Vergennes la Afacerile externe. Turgot la Marină (20 – 7), apoi la Controlul finanţelor (24 – 8). Întoarcerea tribunalelor din provincie (12 – 11). Pugaciov este înfrânt.

1775 Rusia cedează Bucovina Austriei. Ordonanţa guvernăniintelor în Rusia. Malesherbes, ataşat Casei regale. Saint Germain ministru de Război.

1776, 12 mai.

Turgot în dizgraţie, septembrie. Franklin la Paris, octombrie. Necker adjunct al Controlorului general de finanţe. Florida Blanca, principal ministru al lui Carol al III-lea.

Suprimarea fermierilor generali. Austria: reglementarea generală a şcolilor germane. Campomanes: Discurs asupra surselor industriei.

Foamete la Paris. Războiul făinii, începe recesiunea interciclică a preţurilor agricole în Franţa. Ordin al Mariei Tereza cu privire la

corvezile din Boemia şi din ţinuturile austriece. Ecaterina a II-a reformează administraţia. Libertatea comerţului şi a industriei.

Suprimare, apoi restabilire a corvezilor şi a corporaţiilor în Franţa (5 – 1 şi 11 – 8).

Primul sindicat muncitoresc în Anglia.

Primele şine de cale ferată fabricate în Franţa.

Jouffroy inventează un vaporaş cu aburi care navighează pe Doubs.

1775 – 1799. Pius al VI-lea. 1775 – 1790. În ţinuturile protestante se înmulţesc mişcările aflate sub semnul Trezirii.

D'Holbach: Morala universală sau îndatoririle omului întemeiate pe natură, violente atacuri împotriva religiei.

mi t – i-i X r-nr.

I. UIMEA

J ÎN A ÜJJÜV/ J. i' AL, n

— ŞTIINŢĂ

fa major. Goethe: Werther.

Piaţa comerţului inaugurată la Lisabona. Strarov reconstruieşte lavra A. Nevski. Tiepolo: Frescele Palatului ducal din Veneţia. Beaumarchais: Bărbierul din Sevilla. Rousseau: Rousseau judecător al lui Jean-Jacques.

Începe războiul din America. 19 aprilie: Lexington. Al doilea congres. Washington generalul armatei. N.-D. de la Candelaria din Rio.

Adam. Smith: Cercetări asupra naturii şi cauzelor bogăţiei naţiunilor. Diderot:

Convorbirea unui filosof cu doamna mareşal de... 1776 – 1778. Gibbon: Decline and Fall of the Koman Empire. Mably: Principiile legilor.

1776 – 1780.

Jean-Louis Desprez: Teatrul Curţii din Stockholm. 1776 – 1780. William Chambers: Somerset House din Londra. 1776 – 1796. Thomas Cooley: Cele patru Curţi din Dublin.

Mozart: Serenada zisă Haffner.

4 iulie. Declaraţia de independenţă. Thomas Paine: The Common Sense. Guatemala Nueva, noul baroc american. 1776 – 1779.

Ultima călătorie a lui Cook.

POLITICĂ

SOCIETATE

SPIRITUALITATE

Moare José I. Pombal în dizgraţie. Saint-Germaine în dizgraţie. Necker Controlor general de finanţe.

Alianţă francoelveţiană.

Crearea unei adunări provinciale în Berry.

Încep ostilităţi franco-engleze. Tratat de alianţă franco-american. Criză de succesiune în Bavaria. Convenţie între Iosif al II-lea şi Palatinat. Frédéric al II-lea invadează Boemia. Vergennes proclamă libertatea de navigaţie a ţărilor neutre; Anglia refuză.

1779, 12 aprilie.

Alianţă franco-spaniolă… Aranjuez. Crearea unei adunări provinciale în Guyana.

Şcoală de război la Paris. Criză generală a podgoriilor în Franţa.

Reforma municipală extinsă la toate oraşele din Toscana.

Tratat comercial franco-american. Crearea Băncii de Scont din Paris. Necker pune regie pe domeniile, ajutoarele şi drepturile reunite.

Abolirea şerbiei în Franţa pe domeniile regale. Ecaterina a II-a stabileşte libertatea în afaceri în Rusia. Crompton inventează mule-jenny. 1775 – 1785. Se înmulţesc maşinile de ţesut în toate districtele din vestul manufacturier al Angliei.

ştiinţa j-voisier: teoria coffibustiei. Le Journal de Paris”:

primul cotidian francez.

Houdon: Diana. Pigalle:

monumentul lui Mauriciu de Saxa. Glück: Armida.

La Fayette în America.

octombrie. Saratoga.

noiembrie. Articolele Confederaţiei.

Mor: Voltaire, Linné, Rousseau. Buffon: Epocile naturii1778 – 1795. Lamarck: Flora franceză.

Mozart la Paris: Micile nimicuri. Inaugurarea Scalei din Milano. Peyre începe Opera din Paris. Tiepolo: decoraţia Domului din Padova.

1778 – 1780. John Soane în Italia. 1778 – 1781. Hefele: palatul

episcopal din Bratislava.

Începe intervenţia franceză în America. Sfârşitul monopolului oraşului Cadix. Deschidere oficială a Imperiului spaniol, cu excepţia

Mexicului, către comerţul internaţional. Ultima fază a barocului în Mexic: planuri curbe, dinamism şi revenirea la coloană (Enseñanza).

Glück: Uigenia în Taurida. Mozart: Missa încoronării. Canova: Didona şi Icar. 1779 – 1786. A.F. Peyre termină, palatul electoral din Coblenz. Goethe: Ifigenia (prima versiune). Lessing: Nathan der Weise.

Sfârşitul secolului al XVIII-leaânceputul secolului al XIX-lea. Faţada barocă a catedralei din Havana. Decoraţie gotico-barocă în interior.

POLITICA

SOCIETATE

SPIRITUALITATE

Moare Maria Tereza. Domnia personală a lui Iosif al II-lea. Rodney îi sileşte pe spanioli să despresoare Gibraltarul. Rusia: neutralitate. armată.

Februarie.

Compte-rendu. către rege de Necker. 19 mai. Demisia lui Necker.

Frédéric al II-lea intră în Liga ţărilor neutre.

12 aprilie.

Bătălia de la Saintes. Cade ministerul North. ilel de al doilea Pitt cere reforma Parlamentului. Eşec franco-spaniol în Gibraltar. noiembrie. Preliminarii de pace anglo-americane.

3 septembrie

Tratatul de la Versailles. Ruşii ocupă Crimeea.

Ministeriatul celui de al doilea Pitt. 10 noiembrie. Calonne controlor general de finanţe. Campomanes preşedinte al Consiliului Castiliei.

24 august.

Abolirea torturii în Franţa. Burke: Discurs despre reforma economică.

Franţa: edictul celor quatre quartiers, etapă capitală a reacţiei nobiliare, întemeierea uzinei din Creusot. Abolirea serbiei în Austria.

Reforma procedurii în Prusia.

Iosif al II-lea stabileşte libertatea muncii. Restabilirea celui de al treilea impozit vingtième în Franţa.

Este inventat puddiage. Montgolfier şi Pilâtre de Rozier fac o ascensiune în balon. Introducerea serbiei în Ucraina. Iosif al II-lea aboleşte corvoada.

Austria: toleranţăi reforma clerului, laicizarea cenzurii. Toleranţă în Suedia.

Întemeierea Asociaţiei şcolilor de duminică t în Anglia.

Iosif al II-lea secularizează averile mănăstireşti. Abolirea Sfântului Oficiu în Toscana şi în Sicilia.

Iosif al II-lea semnează un concordat pentru Lombardia.

viaţa

ARTE – LITERE

Intelectuală l ştiinţă

Kant: Critica raţiunii pure (publicată la Riga). Adevărată cotitură în istoria gândirii.

Herschel descoperă planeta Uranus.

Academia din Berlin propune ca temă de concurs universalitatea limbii franceze. Contele de Choiseul-Gouffier: Călătorie pitorească în Grecia.

Houdon: Voltaire. Louis termină teatrul din Bordeaux. Fuga: Faţada bisericii S. Filipo Neri din Neapole.

Mozart: Răpirea din Serai.

1781 – 1783. Mique: „le hameau de Trianon" din Versailles. Publicarea Confesiunilor lui Rousseau. Schiller: Hoţii.

Ch. de Laclos: Legăturile primejdioase. Mozart: Şase quatuor dedicate lui Haydn. Giacomo Quarenghi: teatrul Ermitaj din Petersburg.

Rochambeau în America. Prima catedrală din Santiago de Chile distrusă de un seism. Septembrie. Raid al lui Haider-Ali asupra Carnaticului.

19 octombrie.

Yorktown. 1781 – 1783.

Răscoala din Túpac Amaru (Perú).

Suffren în Indii. Madras asediat. Tipu-Sahib.

Lavoisier: analiza apei.

Kant: Prolegomene la orice metafizică viitoare. Mably: Despre felul de a scrie istoria.

Beaumarchais: Nunta lui Figaro. Mozart: simfonia Linz.

1783 – 1784.

Roland de Moitte: decoraţia hotelului Salm.

Goya: primul autoportret.

Independenţa Statelor Unite ale Americii.

Căpitănia generală din Cuba. 1783 – 1804. Catedrala neoclasică din Montevideo.

Unicul său scop este acela de a uşura cititorului consultarea lucrării. El va afla deci aici cele mai multe dintre cuvintele importante care figurează în text, întovărăşite de trimiteri la text, la ilustraţii şi la fiărţi şi planuri. Totodată, conform programului colecţiei, anumite rubrici au fost dezvoltate pentru a permite fie reunirea comodă a unor noţiuni dispersate, fie câteva informaţii complementare de ordin biografic, topografic sau tehnic, principalele abrevieri utilizate:

p. oo: trimitere la text privitoare la o frază sau la o rubrică întreagă.

Il. oo: trimitere la ilustraţii.

Cuvintele în verzale: trimitere la o altă rubrică. BIBLI.: referinţe bibliografice.

A

ABAŢII

Secolul al XVIII-lea rămâne – nu s-a subliniat îndeajuns acest lucru – un mare secol religios. Au loc multe reforme: metodism, pietism, MUZICA sacră etc. Biserica catolică exercită – în Europa Centrală mai ales, dar chiar şi în FRANŢA, patria FILOSOFILOR – un mecenat pe scară mare. Maurice Eschapasse a făcut, în a sa Arhitectură benedictină în Europa (Paris, 1963) bogatul inventar al construcţiilor şi reconstrucţiilor monastice ale marelui ordin: la Caen, Bec-Hellouin, Saint-Dénis, Saint-Germain sub impulsul maurist; la Monte-Cassino, la San Giorgio Maggiore din Veneţia, la Melk (I, il. 176), Einsiedem, Ottobeuren (I, il. 123), Zwiefalten, Neresheim etc. În RUSIA ortodoxă,

grandioasa mănăstire din Smolnîi rivalizează cu Ţarskoe Sielo (I, il. 82). (II, p. 92, il. 169.)

ACADEMII

Luând drept exemplu academiile regale, academiile din provincie s-au înmulţit în Franţa, ca şi în întreaga Europă, în cursul secolului al XVIII-lea. Ele vor juca un rol foarte activ în dezvoltarea şi difuzarea ideilor şi a cunoştinţelor, spre deosebire de universităţi. (I, pp. 277 – 278, 311 – 313.)

ADAM, fraţii

Celebră familie de arhitecţi-decoratori, originară din Edinburgh. Fii ai unui arhitect, cei patru fraţi Adam deschid un birou la LONDRA în 1759, sub direcţia lui Robert (1728 – 1792), care se întoarce dintr-o lungă călătorie făcută împreună cu Clerisseau în Italia şi Pe coasta dalmată. Desenele reprezentând Ruins of şi cele păstrate la Soane Muséum arată limpede sursele artei lor. ARHITECTURA lor, cu linii foarte pure, şi motivele în tonuri luminoase ale stilului lor decorativ marchează una dintre etapele întoarcerii la antichitate, cea a unei arte aristocratice şi rafinate, înainte de faza austeră a anilor 1780. Influenţa lor scade în această perioadă în ANGLIA, dar se va prelungi pe continent (Bélanger, Lemoine etc.) până în perioada Directoratului şi a Imperiului. Decoraţie interioară la Syon House (ducele de North umberland), Osterley Park, Bowood (lordul Shelburne), institutul Courtauld etc. Construirea universităţii din Edinburgh, a faţadei de sud a Keldston Hallului etc., (II, pp. 238, 244.)

AGRICULTURA

Sector hotărâtor pentru Economie (II, pp. 9 – 10). (II, il. 125.)

În ANGLIA (II, pp. 6 – 20, graf. 35, p. 13, plan 36, p. 17, il. 126). În FRANŢA (II, pp. 20 – 22).

ALEMBERT, d'

Jean le Rond, după numele bisericii Saint-Jean-le-Rond, pe treptele căreia a fost părăsit de către mama sa (doamna de Tencin), zis d'Alembert, 1717 – 1783. Membru al Academiei de ştiinţe în 1741 şi al Academiei franceze în 1754. Cofondator, împreună cu DIDEROT, al ENCICLOPEDIEI, al cărei Discurs preliminar este compus de el (1751). Este unul din marii matematicieni ai secolului al XVIII-lea (Tratat de

dinamică, 1743). (I, pp. 25, 36, 264, 277, 290, 352, 354, 355.)

ALFABETIZARE

Progresele sale merg aproape pretutindeni mână în mână cu revoluţia demografică, multiplicându-i efectele, cu nuanţe regionale (I, pp. 190 – 193). Atinge densitatea maximală în „mica Europă" dens populată şi fericită din nord-vest (I, graf. 22, p. 196; 23, p. 197; 24, p. 198). (I, pp. 188 – 202, il. 37, 39.)

AMERICA

Cuvântul, puţin folosit în secolul al XVII-lea (este utilizat atunci mai curând cuvântul Indii, sau chiar sintagma Indiile Occidentale), apare în secolul al XVIII-lea în titlul a numeroase impresii de călătorie (La Condamine, Poivre etc.). Expansiune europeană în (I, pp. 102 şi urm., graf. 8, p. 113, harta 9, pp. 114 – 115).

Conflict franco-englez în – de Nord (pp. 116, 118
120). (I, pp. 62, 93, 94, 95, 99, 100, 127, 130, 136, 138.
141, 186, 226, 279, 285, 362, 380 i, 412, 42/1; II, pp 24, 27, 58.)

Amsterdam pare a fi ajuns la 100.000 locuitori către sfârşitul secolului al XVI-lea. Roger Mols îl consideră al optulea oraş din Europa (exceptând Rusia) către 1600, al patrulea, către 1700, al cincilea, către 1800. La BECENSAMÂNTUL din 1795 are 221.000 locuitori, mai mult de patru ori decât Rotterdam, care vine pe locul doi cu 53.000 locuitori, foarte mult înainte fată de Haga (38.500 locuitori), Utrecht (32 300 locuitori) şi Leida (31.000 locuitori). Dar nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de aparenţe: rolul oraşului Amsterdam s-a modificat mult în secolul al XVIII-lea. MONTESQUIEU, căruia nu-i scapă nimic, compară Amsterdamul de la începutul secolului al XVIII-lea cu Veneţia din secolul al XVI-lea. Regresul relativ al marelui comerţ este mascat de o adevărată febră imobiliară. Amsterdam, oraş de rentieri, de tipografi, de artişti, oraş industrial, începe să fie minat de triumful insolent al LONDREI, devenită capitală a marelui comerţ colonial. Centrul Amsterdamului datează din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, fiind construit pe stâlpi de lemn. Niciodată poate această artă a construcţiei pe stâlpi de lemn, a digurilor, a podurilor şi a canalelor nu a atins o asemenea perfecţiune. Elementul lichid este aici încătuşat într-o reţea de mici canale dispuse geometric, „de parcă voinţa umană

ar fi vrut să se impună astfel şi mai mult apei". Celebrele semicercuri concentrice din Amsterdam, care desemnează „unul dintre cele mai frumoase planuri de oraş cunoscute", datează abia din mijlocul secolului al XVII-lea. Pe hărţile lui Cornelis Anthonisz sau ale lui Pieter Bost (1544 şi 1597) nu apar, pot fi însă limpede văzute pe planul din 1667. Motive evidente de securitate au dus la construirea unei incinte fortificate alcătuită din douăzeci şi şase de bastioane, operă a inginerului Cohorn. Modelul urban al Amsterdamului s-a impus în numeroase oraşe din Nord: COPENHAGA, construită de ingineri olandezi, Göteborg şi BERLIN pe râul Spree sunt exemplele cele mai incontestabile ale influenţei modelului în partea de nord şi de vest a Europei. Protejat la sud de i, barieră", de puterea financiară a unui stat care a respins atacurile lui Ludovic al XIV-lea şi de alianţa engleză, Amsterdamul îşi dublează, în secolul al XVIII-lea, suprafaţa în afara fortificaţiilor sale, ca şi cele mai multe oraşe, în decursul unui secol în care urbanizarea beneficiază de progresele păcii. Din splendorile sale trecute, Amsterdamul îşi păstrează în secolul al XVIII-lea rolul de loc de refugiu şi de centru de editare a cărţilor. El continuă să primească în sânul său toate heterodoxiile. Dovadă cazul Jean Labadie, după Antoinette Bourignon. Comunităţile colegianţilor au jucat până către 1720 un rol important în difuzarea tuturor formelor de raţionalism. Totuşi, începând din 1720, raţionalismele olandeze apar în ochii filosofilor francezi şi englezi ca fiind minate de MISTICISM şi de religiozitate, de unde şi decepţia lui Montesquieu: liberalul oraş Amsterdam din secolul al XVII-lea este pe cale să devină unul dintre focarele cele mai importante de viaţă religioasă, cea mai intensă, cea mai bogată, mai liberă, o modalitate foarte nordică deci a geografiei intelectuale a Secolului Luminilor. (I, pp. 71, 104, 328, 358; II, pp. 166 – 167; II, graf. 10, v. 117; 1, il. 23.)

ANGLIA

În secolul al XVI-lea, în fruntea mişcării (Vital Revolution, noua AGRICULTURA, expansiune colonială, progrese tehnologice) care anunţă revoluţia industrială din secolul al XIX-lea (II, pp. 10 – 12). (I, il. 114, 118, 119, 121; II, 144, 177, 194.) întindere (I, pp. 235 – 236).

Regim politic şi social (I, pp. 266 – 269; II, graf. 38, d. 25, il. 50,

75).

Vital Revolution (I, pp. 26 – 27, 162, 164, 186, 203 – 209; II, harta 39, p. 26, graf. 40, p. 28, harta 43; p. 44, il. 34).

Alfabetizare (I, pp. 192 – 193, 195, 199, graf. 22, p. 196; 23, p. 197; 24, p. 198).

Agricultură (II, pp. 10 – 20, graf. 35, p. 13, plan 36, p. 17, graf. 37, p. 23, il. 126).

Tehnologie (II, pp. 27 – 47; I, il. 91; II, 129 – 136). Arhitectură (II, pp. 71 – 73; I, il. 1, 2, II, 149, 170, 184, 187).

Franţa şi – (I, pp. 71 – 72; II, graf. 42, pp. 41 – 43). Franţa şi relaţii ştiinţifice (I, pp. 311 – 312). Demografie (I, graf. 14, p. 143, harta 15, p. 160; 18, p. 178, graf. 19, p. 181).

Pictură (I, il. 7, 8, 11, 24, 25; II, 148, 150). (I, pp. 42, 45, 50, 56, 58, 59, 65 – 68, 70, 95, 97, 99, 103, 132, 139, 141, 142, 144, 148, 151, 153, 161, 172, 176, 177, 179 – 181, 200 – 204, 207 – 209, 211 – 216, 225, 230, 234, 248, 249, 259 – 260, 262, 264, 265, 271, 273, 280, 281, 287, 293, 306 – 309, 326, 330, 332, 334, 335, 337, 339, 352, 371, 372, 387, 388, 398, 403, 409, 420, 421, 429; II, pp. 21 – 24, 49 – 51, 55, 58, 65, 68, 75, 77, 80, 81, 86, 87, 98, 101, 104, 105, 117, 119, 124, 125, 141, 162, 164, 204, 205, 210, 211, 213, 216, 218, 219, 226, 229 – 233, 235, 244.)

Anomalia termică sau „mica eră glaciară" a istoricilor englezi este una dintre cuceririle recente ale istoriei seriale. Pentru prima oară un dat natural obiectiv este folosit de demersul istoric. Este un fascicol convergent de dovezi de netăgăduit. „Climatul, o funcţie a timpului", notează Emmanuel Le Roy Ladurie în a sa fundamentală Istorie a climatului cu începere din anul o mie, „variază". Multă vreme istoria nu s-a putut articula cu această variabilă capitală. Astăzi ea este înarmată cu un ansamblu de certitudini. Datul variabilei climatice se rafinează pe zi ce trece. El nu mai este susceptibil de corectări care să pună sub semnul întrebării o inserţie prudentă a acestui nou dat într-un efort de explicaţie globală. Colectarea şi elaborarea serială a martorilor elocvenţi au început, în Europa şi în America, cu un mai mare sau mai mic succes. Seriile meteorologice riguroase nu sunt mai lungi decât statisticile noastre generale. Ca şi ele, nu acoperă total, în ceea ce

priveşte aproape un secol, începând din 1860, 1870, 1880, decât o Europă şi o Americă fericite. Între statistica meteorologică şi un Vechi Regim al măsurării aerului şi timpului, se înserează o protestatistică ce permite câteva întoarceri spectaculoase în acea Europă densă a Secolului Luminilor care a cunoscut toate izbânzile. FRANŢA lui Ludovic f) l XVI-lea şi ANGLIA, desigur, cu începere din 1698, aparţin acestei protestatistici. Fondul lui Vicq d'Azyr, secretarul Academiei de medicină, promite douăzeci de ani (1774 – 1794) de observaţii la scara unei acoperiri naţionale foarte dense care prefigurează sfârşitul secolului al XIX-lea. Observatorii noştri din secolul al XIX-lea, francezi şi mai ales englezi, au fost trădaţi, mai puţin de spiritul metodei, care este bun, decât de instrument, care nu oferă încă toate garanţiile de omogenitate dezirabile. Astăzi, istoria cantitativă a climatului se sprijină în esenţă pe trei elemente: inelele de creştere, datele culesului viilor (I, graf. 3, p. 84) şi de înflorire, observarea gheţarilor. Americanii au ajuns la un adevărat grad de perfecţiune în ceea ce priveşte studierea inelelor de creştere a copacilor. Dendroclimatologia permite, cu preţul unui mare efort, o datare precisă. Arborii de sequoia de pe versantul ce dă către Pacific al munţilor Stâncoşi oferă o serie de benzi de înregistrare între 500 şi 1500 de ani, care permit concluzii ce depăşesc spaţiul geografic american. Dar totalizatorul de măsuri cel mai eficace rămâne tot aparatul glaciar. Inainfânte şi retragerile gheţarilor în zonele locuite din Alpi, Scandinavia, Islanda, chiar şi din Groenlanda, mai recent, din Alaska, au făcut obiectul unei se confirmă. Există totodată şi o împărţire a sarcinilor. Cumulatorul glaciar constituie cel mai bun instrument al variaţiilor semnificative, adică pe o anume durată. Arborele de sequoia este o excelentă bandă de înregistrare a accidentului pe termen scurt pe o durată de timp care poate, în mod excepţional, să acopere douăsprezece până la cincisprezece secole. Alpii Orientali oferă, pentru variaţia pluridecenală şi multiseculară, un minunat instrument natural; turbăria din Fernau. Alternanţa nisipului şi a turbei ne oferă o lectură controlată de carbonul 14. Fernau arată, pe o perioadă de 8.000 – 9.000 ani, tendinţa seculară, întreaga densitate a istoriei. Apropierea şi folosirea sistematică a instrumentelor au împins pe al doilea plan

câteva dintre căile explorate ieri. Şi în primul rând marile serii evenimenţiale, pe care colegii noştri, medieviştii, au încercat să le stabilească, cu preţul unor mari strădanii. Demersul rămâne valabil dar, în stadiul actual al cercetării, el dă un randament mai mic. Originalitatea noii climatologii istorice, frumoasa sa siguranţă ştiinţifică rezidă în utilizarea sistematică a unei metode regresive care ne permite să racordăm datele mai puţin precise ale proto şi prestatisticii, adică epoca Luminilor, cu certitudinile perioadei statistice. O fluctuaţie climaterică bine circumscrisă, bine situată în întregimea ei, în câmpul unor serii incontestabile, corespunde celor 90 de ani care se situează între 1860 – 1870; şi 1950 – 1960. Pentru ea, neîndoielnic, retragerea spectaculoasă a gheţarilor, care are loc de un secol, corespunde cu o încălzire planetară de ceva mai puţin de 1°C. Această încălzire seculară a climatului, care are loc sub ochii noştri, în plină perioadă statistică, a făcut obiectul unei serii decisive de lucrări mai mult sau mai puţin sintetice. Le cunoaştem marile articulaţii. Îndulcirea iernilor a precedat, la sfârşitul secolului al XIX-lea, verile mai calde din prima jumătate a secolului al XX-lea; emisfera nordică a fost mai atinsă de acest fenomen decât emisfera sudică, încălzirea s-a făcut cu deosebire simţită în întreaga Europă de Nord, şi mult mai puţin în zona mediteraneană. În Islanda, diferenţa atinge 1, 5°C în ceea ce priveşte încălzirea din perioada iernii. În Statele Unite, „între deceniul cel mai rece (cel care ia sfârşit în 1875 – 1876) şi deceniul cel mai cald, diferenţa termică atinge 2°C". Această încălzire seculară din era statistică oferă un model. Corelaţiile multiple, pe care meteorologii şi climatologii le-au putut calcula între aceste limite cronologice, ne îngăduie să traducem în grade centigrade şi în milimetri de ploaie cutare înaintare sau cutare retragere a fronturilor glaciare, /. ucu actuiaia recenta ne-a îngăduit să etalonăm benzile de înregistrare naturale cu variabilele climaterice. Mica eră glaciară, care merge aproximativ de la 1570 la 1850 şi constituie elementul simetric invers al încălzirii seculare contemporane, poate fi, datorită etalonării seriilor, circumscrisă cu exactitate şi măsurată cu o precizie la care nu am fi îndrăznit să ne gândim în urmă abia cu cincisprezece sau douăzeci de ani. Ajungem să circumscriem, cu mai puţină precizie,

încălzirea din evul mediu îndepărtat, răcirea vremii între 1200 – 1350, încălzirea ei în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, între 1400 şi 1550 – 1560. S-a calculat că între caldul secol al XI-lea şi recele secol al XIII-lea, sfârşitul secolului al XV-lea începutul secolului al XVI-lea cald, secolele al XVII-lea – al XVIII-lea reci, secolul al XX-lea cald, diferenţele planetare sunt de ordinul unui grad, ele neatingând decât în mod excepţional, pe spaţii bine circumscrie şi strict limitate, 1, 5°C. Putem oare vorbi de parametrul climateric al timpului „greu" al istoriei civilizaţiilor, şi totodată să depăşim cearta oricum depăşită – dintre istoricii fixişti şi cei evoluţionişti? S-a putut observa în mod superficial că două dintre cele mai importante revoluţii ale istoriei europene, revoluţia din secolul al XIII-lea şi dubla revoluţie mentală şi tehnică din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea şi de la începutul secolului al XIX-lea, se înscriu în timpul dificil al unei variaţii climaterice negative. Trebuie să ne ferim, bineînţeles, să cădem într-un determinism rigid şi univoc. Noţiunea unui optimum confundat cu anomalia termică pozitivă trebuie îndepărtată, pentru a face loc unor optima complexe, construite după modelul pe care Slicher von Bath l-a propus pentru cultura griului în Olanda şi în Anglia. Compozanta climaterică afectează prea puţin Europa mediteraneană şi Europa densă a axei celor 40 locuitori pe km^2. Cel mult – odată cu sfârşitul secolului al XVII-lea, când efectele sale acumulate au drept rezultat o serie de grave accidente apropiate – va fi handicapat câmpiile miloase cerealiere, larg deschise maselor de aer rece, în avantajul zonelor de cultură mai variate. Notasem aceasta în privinţa Vestului francez şi a Bazinului parizian; Wrigley ne aduce o mărturie care concordă, cu privire la Anglia secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea. Componenta climaterică acţionează puţin şi în că ţeva momente relativ limitate. Doar la început, când – i surprinde pe oameni. Şi, de asemenea, după multă vreme, când efectele sale se acumulează. În Europa dens populată au existat probabil două astfel de momente: în jur de 1570 – 1580, când tendinţa se răstoarnă, în jur de 1640 şi de 1690 – 1710, când se mă „ifestă momente de severitate. Situaţia aceasta poate în ceea ce priveşte RUSIA „tlGgrlSUL peioionv. Îi. economiei agricole în POMORJE, încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea, avansul Rusiei de

Sud în detrimentul Nordului, excepţionala severitate a dificultăţilor din Perioada Tulburărilor nu pot ignora ceea ce este, la această latitudine, şi numai la această latitudine, o profundă deteriorare climaterică. Să ne ferim totuşi de un determinism naiv. Modificarea climaterică surprinde. Ea contribuie la dificultăţile ruse şi scandinave de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea şi până la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea. Ea atârnă greu în Europa de Nord, dar este destul de puţin semnificativă pentru destinul Europei dens populate. (I, pp. 82 – 83.)

anvers

Această mare capitală din secolul al XVI-lea, blocată, din pricina relei voinţe a olandezilor în estuarul râului Escaut, oferă exemplul cel mai tipic poate de evoluţie în ciuda împrejurărilor neprielnice. Dacă suntem de acord cu Blockmans şi extrapolarea sa, neîndoielnic oarecum simplistă, după numărul botezurilor, Anvers trece de la 67.000 locuitori, în 1699, la ceva mai mult de 42.000 în 1755. Acest regres – 37% –, este, fără îndoială, exagerat, dar incontestabil. Asemenea reflux demografic se explică, între altele, prin renaşterea industriei rurale flamande, întoarcerea refugiaţilor la ţară, diminuarea imigraţiei provenind din ţinuturile de câmpie. Întărirea fortăreţelor de la Barrière a dat o altă lovitură grea prosperităţii oraşului Anvers, care nu mai progresează cu adevărat înainte de începutul secolului al XIX-lea. (I, p. 381; II, pp. 152, 153, 176.)

arhitectura

Pe plan estetic: BAROCUL, originar din ITALIA (secolele al XVI-lea, al XVII-lea), tinde să se propage în restul Europei (II, harta 45, p. 88), dacă nu totdeauna în structurile sale, cel puţin în ceea ce priveşte decoraţia interioară (II, pp. 70 – 73). Pe plan social: mai mult încă decât marile şantiere (palate, mănăstiri, URBANISM), frecvente mai ales în Centru şi Est (II, pp. 162 – 169), se multiplică în toate oraşele construcţiile de hoteluri şi de CASE (II, pp. 57 – 68), care devin tot mai solide (este folosită piatra) şi mai confortabile (felul cum sunt împărţite şi mobilate este ameliorat) (II, pp. 153 – 161). C il. 29.)

În Anglia (I, il. 1, 2; II, 170).

— În Germania (I, il. 16, 83, 84, 123; II, 161, 164, 165, 172, 175).

În Franţa (II, il. 160, 173, 174). În Italia (I, il. 5, 21, 87; II, 168). În Portugalia (I, il. 89; II, 167). În Prusia (I, il. 3).

r în Rusia (I, il. 82, 8 é; II, 162, 171). ARKWRIGHT, sir Richard

Preston, 1732-Cromford, 1792. Water-frame, maşina hidraulică de tors, brevetată în 1769 şi fabricată în serie după 1775, a permis toarcerea continuă a bumbacului şi a sporit astfel considerabil producţia engleză. (II, p. 31, il. 132.)

ASAM

Fraţii Asam au jucat un rol important în evoluţia BAROCULUI bavarez. Kosmas Damian, cel mai mare dintre ei (1686 – 1739), era pictor, Egid Quirin (1692 – 1750), stucator. După o şedere la Roma, se întorc în Bavaria unde, ca arhitecţi, construiesc mai multe biserici (Weltenburg, Rohr [I, il. 122], Straubing etc.) şi uimitorul oratoriu Sfântul Ioan Nepomuc, lipit de casa lor. (II, pp. 93 – 94.)

ASTRONOMIE

Progresul instrumentelor: TELESCOP (I, pp. 340 – 343, il 100), V. OBSERVATOARE, NEWTON, HER-SCHEL. (I, pp. 355 – 356, il. 99.)

AUDRAN, Gérard

1640 – 1703. Se trage dintr-o familie de gravori şi desenatori. Este gravor în atelierul lui HARDOUIN-MANSART. (II, pp. 145 – 146, 148 – 150, 195.) AULNOY, contesa de

Marie Catherine Le Jumel de Barneville, contesă d'Aulnoy, 1650 – 1705. Autoare de romane istorice şi mai ales de povestiri, care au cunoscut o mare popularitate. Cartea sa Călătorie în Spania (1690), depune mărturie despre o decepţie semnificativă (I, pp. 66.

96 – 97).

AUSTRIA

Războaie împotriva turcilor (1718 – 1739) (I, pp. 73 – 75, 78, harta 29, pp. 242 – 243).

— Sub MARIA TEREZA şi IOSIF AL II-LEA (I, PP. 281 – 283, hărţi 28, pp. 238 – 240; 30, p. 245). Urbanism (I, il. 14).

Arhitectură (1, il. 17, 53, 85, II, 166, 169, 176, 192, M). (I, pp. 85 – 88, 96, 98, 119, 127, 163, 225, 241, 245, 247 – 249, 251, 252, 259,

270, 275.237, 288, 308, 315, 338; II, pp. 70, 94, 104, 141, 177.)

BACH, Johann Sebastián

O lungă notiţă biografică i-a fost consacrată în indexul Civilizaţiei Europei Clasice. A se vedea aici II, pp. 99, 121 – 134 despre Bach, compozitor de piese pentru CLAVECIN şi ORGA. (II, harta 47, p. 130.) (II, pp. 76, 97, 115 – 117, 119, 120, 135, 211, 246.)

BAROC

— Italian urcă spre nord (II, pp. 70 – 71, harta 45, pp. 88 – 89).

Origine şi semnificaţie (II, pp. 83 – 99). Arhitectura – (I, il. 1, 5, 16, 22, 53, 82 – 89, 123; II, 166 – 176).

Decoraţia – (I, il. 116, 122; II, 161 – 174, 190, 192, 193).

Serbarea – (II, il. 188, 189). BELLOTTO

Bernardo Bellotto (1720 – 1780). Pictor peisagist, elev al lui CANALETTO, mare călător, este considerat unul dintre artiştii italieni care, împreună cu cei francezi, a contribuit cel mai mult la înflorirea artistică a Europei Centrale şi de Nord. Îl întâlnim rând pe rând la Viena, München, Varşovia, unde a fost protejatul lui August al III-lea şi apoi al lui Stanislas al II-lea Poniatowski. (II, pp. 209 – 210; I, il. 14, 16, 17, 18, 85).

BERAIN, Jean

1639 – 1711. Desenator al Camerei regelui. Este unul dintre decoratorii galeriei lui Apolo din palatui Luvru, marele creator de decoruri şi costume pentru serbările baroce de la Versailles. Este de asemenea, autorul a numeroase schiţe de mobile, tapiserii, decoraţii murale... (II, pp. 144 – 145.)

BERKELEY, George

Dysert (Irlanda), 1685 – Oxford, 1753. Misionar, apoi episcop anglican (1734). Autor al unei apologii a religiei creştine (I, p. 402.)

Teoria sa despre cunoaştere (I, p. 412) se opune atât teoriei lui LOCKE cât şi celei a lui Descartes, al cărui empirism şi idealism el încerca să le concilieze (Dialogul dintre Hylas şi Philonoiis). (I, pp. 40, 386, 411, 413 – 416, 419).

BERLIN

Berlinul este – împreună cu PETERSBURGUL – simbolul afirmării unei Europa a recuperării. Războia a uuu se locuitori

populaţia acestui modest centru al Brandenburgului. Capitala Berlin, al doilea oraş al IMPERIULUI, a luat naştere printr-o decizie administrativă, în urma mutaţiei provocate de sosirea „Refugiului" hughenot. „În 1688, o unificare administrativă reuneşte înfer-un prim «Mare Berlin» – g oraşe alăturate, grupând 56.000 de locuitori, dintre care 20.000 aparţin primului Berlin" (R. Mols). La originea acestei dezvoltări se află, evident, statul. În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea asistăm la o creştere demografică spectaculoasă: Berlinul, care avea cam tot atâţia locuitori cât şi Viena, depăşeşte 100.000 de locuitori la mijlocul secolului al XVIII-lea. Oraşul interior, saturat, se revarsă către periferie. El îşi dublează aproape numărul populaţiei, din nou, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La sfârşitul secolului, are cel puţin 170.000 de locuitori. Berlinul şi-a sporit deci populaţia în ritmul statului prusac devenind de aproape patru ori mai mare într-o perioadă de o sută douăzeci şi cinci de ani. Modestă Residenzstadt în secolul al XVII-lea, Berlinul secolului al XVIII-lea pune bazele acelui Weltstadt care va deveni în secolul al XIX-lea: oricum, el este capitala intelectuală a Europei Orientale. L-am văzut dobândind, la douăzeci-treizeci de ani abia după LONDRA şi PARIS, toate instituţiile intelectuale prin care străluceşte secolul Luminilor. Străvechiul Berlin a fost mai întâi un oraş olandez construit pe o mare câmpie glaciară mlăştinoasă, aflată pe malurile, încă imprecise, ale râului Spree, de către tehnicieni olandezi. Dinastia Hohenzollern, calvinistă în ţinut luteran, se înrudeşte intelectual cu climatul din Leida, unde Marele Elector şi-a făcut studiile. Pretutindeni musteşte apa, iar clima aspră îi obligă pe locuitori să-şi construiască locuinţe solide, bine închise şi bine încălzite. Vnter den Linden este opera Marelui Elector, marcând punctul de plecare al influenţei franceze. Transformările pe care le suferă Berlinul la sfârşitul secolului al XVII-lea sunt datorate în egală măsură unor artişti olandezi şi francezi. Secolul al XVIII-lea începe la Berlin în 1688, odată cu unificarea spaţiului urban, la moartea Marelui Elector. Domină două tendinţe: unificarea oraşului, construirea unor monumente vrednice de puternicul stat brandenburgic prusac. În jur de 1700, Berlinul continuă să fie constituit l? în juxtapunerea mai multor cetăţi: vechiul nucleu Köln-Berlin, pe care Marele Elector îl

împrejmuise cu un meterez solid; la vest, Dorotheenstadt, care ere trei ziduri, şi Friedrichswerden; la nord, Spandau; la est, Königsstadt; la vest, oraşul lui Fre«eric I, Friedrichsstadt, lângă Dorotheenstadt. Sub domnia lui Frederic I (1688 – 1713) domină construcmalul sting al ritului spree, se opune uispunem dioconcentrice de pe malul drept. Comisia de construcţii creată în 1721 şi politica de subvenţii a lui FREDERIC al II-lea au drept rezultat imobile solide, uniforme şi monotone. Domnia lui Frederic I este marcată de geniul lui Andreas Schliiter: dar acestuia îi lipsesc timpul şi mijloacele pentru a înălţa ansamblul arhitectural pe care îl visează, după un model parizian influenţat de reminiscenţe romane. Estetica alinierii multiplică statuile, podurile, pieţele şi porţile. Cea mai reuşită rămâne tardiva poartă a Brandenburgului (1788 – 1791). J.G. Langhaus cedează tentaţiei stilului antic: şase înalte coloane dorice flancate de imobile modeste cu coloane şi frontoane. Să notăm totuşi că Berlinul se întoarce la acest stil într-o perioadă când Parisul şi Londra construiesc în stilul Bellevue. Doricul din Brandenburg are o bază, aticul este roman şi după modelul latin, totul fiind încununat de cvadriga Victoriei (Ij p. 277 – 278.). (I, pp. 66, 284, 322, 338, 402; II, pp. 54, 101, 162, 164, 196.)

BERNINI

Gian Lorenzo Bernini, Neapole, 1598 – Roma, 1680. Opera sa de pictor, sculptor şi arhitect îi va influenţa pe toţi artiştii BAROCI. Biografie în indexul Civilizaţiei Europei Clasice.

Transverberaţia sfintei Tereza, arhetip baroc (II, p. 96). (II, pp. 70 – 73, 93, 173.)

BERNOULLI, Daniel

Groningue (Olanda), 1700 – Basel, 1782. împreună cu EULER, este unul dintre şefii şcolii de matematică din Basel (I, pp. 338, 345, 353). În familia sa, originară din OLANDA, existaseră deja doi remarcabili matematicieni, pe vremea lui NEWTON şi LEIBNIZ: unchiul său, Jacques (1654 – 1705), şi fratele său, Jean (1667 – 1748). (I, pp. 352, 354, 355; II, p. 34).

BERTHOUD, Ferdinand

1727 – 1807. Ceasornicar elveţian, coinventator al „ceasului

marinăresc". (I, pp. 121, 125, 336.)

BIBLIA

Dezvoltarea studiilor critice, în raport cu progresele ştiinţelor naturale, ale ISTORIEI şi ale FILOLOGIEI (I, pp. 420 – 426). O nouă hermeneutică se impune mai uşor – în mod paradoxal – în Europa Nord protestantă decât în Europa de Sud catolică.

piogrese tributare experimentării (SPALLANZANI) şi MICROSCOPULUI (LEEUWENHOEK) (I, pp. 345 – 49, desen 33, p. 348, il. 102, 110.)

JJLONDEL, Jacques-François

, 705 – 1774. Profesor de ARHITECTURA. Partizan al întoarcerii la clasicism şi autor al unui tratat despre arhitectura franceză (1752 – 1756), unde se dovedeşte a fi inovator în materie de URBANISM. Arhitect al primăriei din Metz. (II, p. 162.) (II, pp. 151, 231, 242.)

BOEKHAAVE, Hermann

1668 – 1738. Profesor de medicină la universitatea din Leida. Unul dintre reprezentanţii sistemului zis solidist (în opoziţie cu sistemul „hidraulic" al lui Hoffmann). În ansamblul ei, fiziologia lui Boerhaave rămâne dominată de filosofia mecanicistă. Totuşi, el face să intervină factori chimici în anumite funcţii ca digestia, spre deosebire de Pitcairn, care nu vede în ea decât o activitate mecanică (masticaţia). „Doctrina" sa medicală, mai eclectică decât cea a predecesorilor săi, caută să îmbine experienţa cu teoria; astfel, îşi fundamentează explicaţia parţial chimică a digestiei pe descoperirea – de către Graaf şi Sténon – canalelor excretoare ale parotidei şi pancreasului. (I, p. 323.)

BOFFRAND, Germain

1667 – 1754. Este unul dintre cei care difuzează arta marelui atelier al lui J. HARDOUIN-MANSART, şi anume noua sa manieră (după 1690). ARHITECTURA ciasică, cu decoraţie interioară rocaille (aceasta cu colaborarea lui ADAM, Nattoire etc.). Printre operele sale: hotelul Amelot de Gournay, din Paris, cele două saloane ovale ale hotelului Rohan; în Lorena, pentru ducele Léopold, reconstruirea castelului Lunéville; planurile pentru La Malgrange, hotelul Craon din Nancy, desenul viitoarei pieţe Carrière. (II, pp. 142 – 143.). (II, pp. 79, 150, 151, 156, 239.)

BOUCHER, François

1703 – 1770. Pictor favorit al doamnei de Pompaour> Pentru care decorează palatul Bellevue, pictor regelui în 1765. Autor de scene galante travestite în scene rustice (II, il. 199) sau mitologice, care au cut din el pictorul la modă al minorităţii bogate, nzuale şi frivole din societatea franceză a seco«» ui al XVIII-lea. (II, pp. 197 – 198; I, il. 45.) (I, 03! II, pp. 149, 175, 193, 203.)

BOUGAINVILLE

Louis-Antoine de Bougainville, Paris, 1729 – 1811. (I, p. 121, harta 11, p. 123, il. 27.). (I, pp. 122, 147; II, 242.)

BOULLE, André-Charles

1642 – 1732. Ebenist, pictor, gravor, bronzier. Ebenist al regelui, al ducelui de Orélans şi al ducelui de Bourbon. Mobile remarcabile prin marchetăria lor (baga şi alamă). (II, pp. 144, 217 – 218.)

BOULLÉE, Étienne-Louis

1728 – 1799. ARHITECTURA sa, de inspiraţie antică, evoluează de la minuţiozitatea rafinată (decoraţia apartamentelor intime din hotelul Évreux) la monumentalitatea cea mai grandioasă (proiecte pentru un mausoleu al lui Newton, pentru un amfiteatru etc.). Reprezintă, după HARDOUIN-MANSART, exemplul rar al unei creaţii orientate către stilul maiestuos: aici, către maiestatea ştiinţei şi a puterii umane la scară cosmică.

BRUXELLES

Creşterea oraşului Bruxelles a fost mult mai lentă, dar şi mult mai regulată decât cea a oraşului ANVERS: către sfârşitul secolului al XVI-lea, Bruxelles-ul a avut probabil cam 50.000 de locuitori, depăşind sub acest raport oraşul Anvers în secolul al XVII-lea şi ajungând la aproape 80.000 de locuitori la sfârşitul secolului al XVIII-lea, sub administraţia austriacă. În secolul al XVIII-lea capătă aspectul unei capitale, mai ales sub excelenta administraţie a lui Charles de Lorraine (1744 – 1780). Bruxelles-ul va suferi totuşi până la sfârşitul secolului din cauza incintei sale medievale, cea de a doua, din 1383 (prima data din secolul al XIII-lea). Terenul este foarte accidentat: la vest, o parte joasă, mlăştinoasă, către Senne, la est, pantele unei coline. Există deci oraşul de jos şi oraşul de sus. Marea piaţă, piaţa regală care datează din

anii 1770 şi este opera lui Guimard, domină oraşul de sus cu geometria sa riguroasă. Ca şi LONDRA cu împrejurimile sale, Bruxeiles oferă un exemplu foarte nordic de gotic tardiv. „În ciuda aspectului său medieval. Marea Piaţă [din centrul oraşului de jos] este, sub forma sa actuală, o operă caracteristică pentru ultimii ani ai secolului al XVII-lea". La originea ei se află un târg, pe jumătate construit pe mlaştină, pe jumătate pe un banc de nisip. În 1695, din ordinul lui Ludovic al XIV-lea, mareşalul de Villeroi bombardează oraşul Bruxelles timp de două zile. Centrul este distrus, La Halle au drap, datând din 1353, este nimicită, iar din Primărie şi din La

Maison au roi rămân în picioare doar zidurile cele mai rezistente. Goticul tardiv al Secolului Luminilor care caracterizează centrul oraşului Bruxelles este consecinţa unei decizii de a face URBANISM. O ordonanţă a Magistratului, din 24 aprilie 1697, „considerând că piaţa nu trebuie să-şi schimbe forma prin construirea unor edificii sau case prea puţin asemănătoare între ele", decide că orice construcţie necesită acceptarea prealabilă a autorităţilor. Reconstruirea oraşului de jos, de la începutul secolului al XVIII-lea, respectă traseul străduţelor întortocheate şi strâmte, dintr-o fidelitate faţă de istorie. Cea mai mare modificare adusă în oraşul de jos, în secolul al XVIII-lea, a fost, la nordul Marii Pieţe, reconstruită în stil gotic tardiv, crearea „pieţei Saint-Michel, astăzi piaţa Martirilor, ansamblu regulat de construcţii uniforme, căruia îi lipseşte doar o statuie pentru a putea fi considerat o – «piaţă regală»". Piaţa Saint-Michel face parte dintr-un plan urbanistic care vrea să facă din Bruxelles egalul Vienei. Efortul principal vizează oraşul de sus… Incendierea (1731) palatului şi mănăstirii Conchenberg lasă liber terenul pe care, după nivelarea ce are loc în 1769, se va construi piaţa regală. Lui Guimard îi revine meritul de a fi creat atât piaţa cât şi grădina, parcul fiind desenat de vienezul Joachim Zinner (care lucrase la Belvedere). Este un ansamblu uriaş de 450X320 m, înconjurat de străzi pe cele patru laturi ale sale. Tei, ulmi, arţari, şi o pădure de statui. IOSIF al II-lea refuză obeliscul pe care Godecharle ar fi vrut să-l construiască în cinstea MĂRIEI TEREZA. Strada Regală, strada Ducală, strada Legii, cele două pieţe, parcul fac din Bruxelles, la sfârşitul

secolului al XVIII-lea, o micuţă capitală, „unul dintre cele mai frumoase oraşe ale Europei”, rivalizând un moment cu PARISUL. (I, pp. 191; II, p. 172.).

buffon

Georges-Louis Leclerc, conte de Buffon, 1707 – 1788. Elev al IEZUIŢILOR la Dijon, traducător – după o călătorie în Anglia – al Metodei fluxiunilor de NEWTON, membru al Academiei de ştiinţe încă din 1733, intendent al GRĂDINII REGELUI îA 1739, ales membru al Academiei franceze în 1753. Elaborează, după 1740, o vastă lucrare descriptivă şi teoretică asupra naturii, a originilor şi „istoriei” sale (cf. mai ales al cincilea supliment, Tratatul despre epocile naturii), în colaborare cu un grup de savanţi (DAU-BENTON, Guyton de Morveau, abatele Bexon etc.). Această Istorie naturală, cuprinzând treizeci şi şase de volume, este publicată între 1749 şi 1788 de către Tipografia regală. (I, pp. 366 – 367.) (I, pp. 172, 314, 361, 365, 368, 381; II, p. 22.)

Richard Boyle, conte de Burlington (1694 – 1753), estet bogat, inteligent, amator de artă. Joacă un rol extrem de important în evoluţia estetică a ANGLIEI (II, pp. 87, 162, 238) din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, şi a continentului, după cotitura NEOCLASICA. Burlington preconizează foarte curând o întoarcere la normele clasice. A devenit adeptul ideilor lui Palladio sub influenţa lui Colen Campbell, arhitect scoţian (mort în 1729), autor al unei celebre vile palladiene din împrejurimile LONDREI (Wanstead). Burlington desenează el însuşi, „pentru grădinile sale din Chiswick, de lângă Londra, un bagno palladian”. Întors din Italia, a finanţat o somptuoasă ediţie a operelor lui Palladio şi l-a ajutat pe William Kent să-l publice pe Íñigo Jones, alt reprezentant englez al tendinţelor neoclasice. Casa pe care şi-a construit-o la Londra a constituit în acel moment un adevărat scandal, ca şi Blenheim, cu câţiva ani mai înainte. La originile cotiturii neoclasice trebuie să situăm deci rolul cu totul decisiv ai acestui mare nobil şi diletant.

C

CABINETE ŞTIINŢIFICE

Tiparniţe din (I, pp. 328 – 329). Savanţi din – (I, pp. 338 – 340).

CACUACI

Nume al unui trib imaginar, inspirat de voga povestirilor de CĂLĂTORIE, prin care avocatul J.N. MOREAU îi desemnează pe FILOSOFI în pamfletul său Nou Memoriu pentru a sluji istoriei ca cuacilor (1757), (I, pp. 402, 415).

CALCUL INFINITEZIMAL

Definiţia contemporană cea mai simplă este dată de VOLTAIRE în ale sale Scrisori filosofice (1734): „metodă prin care infinitulint" pretutindeni fatalului-*4 yhrtr" LEIBNIZ este mai precis, în titlurile a doua lucrări unde îşi expune metoda: „Nova methodus pro raaximis et minimis itemque tangentibus, quae nec fractas nec irrationales quan titates moratur, et singulare pro illis calculi genus" (Acta eruditorum, 1684) şi „De Geometria recóndita et analysi indivisibilium atque infinitorum" (Acta, 1686). NEWTON şi-a redactat primul eseu în 1669: De analysis per aequationes numero terminorum infinitas. Leibniz, care nu este încă în 1672 – înainte de convorbirile sale cu Huygens – decât un „geoajunge din urma pe iiewiun, ime eu" «»

Încă eseul, în câţiva ani (1671 – 1675). Trebuie deci să-i considerăm ca fiind cei doi coinventatori – cu anumite nuanţe, ţinând de metodă – ai analizei infinitezimale. Dar şi unul, şi celălalt au beneficiat de lucrările elaborate de savanţii din prima jumătate a secolului al XVII-lea, de la Viete la Descartes, Fermat, Cavalieri, Roberval, Huygens, Gregory, Barrow etc. (I, pp. 303, 343 – 345.)

CANALE

„Revoluţia" – (I, p. 204; II, harta 43, p. 44). CANALETTO

Antonio Canal, zis Canaletto (1697 – 1768). Marele maestru al picturii de vedute, tablouri pe care le cumpărau în ITALIA cei ce călătoreau aici, şi mai ales călătorii veniţi din Anglia, spre a-şi aminti de locurile văzute. A fost introdus în mediile engleze, care au constituit principala sa clientelă, de către consulul Joseph Smith, mare colecţionar, a cărui bibliotecă şi ale cărui gravuri vor fi cumpărate în 1762 de către George al III-lea. Canaletto a stat de trei ori la LONDRA, de fiecare dată vreme îndelungată, pictând aici foarte frumoase tablouri care înfăţişează White Hall şi Tamisa. Pictor de peisaje urbane, el a desenat cu o minuţiozitate aproape aridă, dat fiind precizia sa, formele arhitecturale. A redat mai bine decât oricare alt pictor culorile

diafane şi cenuşiul cerului veneţian. (II, pp. 204, 206 – 209, 215; I, îi. 15; II, 184.)

CANOVA, Antonio

1757 – 1822. Este principalul reprezentant în materie de sculptură al NEOCLASICISMULUI italian şi european. Realismul elegant al primelor opere veneţiene (1770 – 1780) evoluează, după o călătorie la ROMA, Neapole şi Pompei, către o artă de estet în căutarea unei antichităţi model. O graţie barocă subzistă în majoritatea operelor sale, prezenţa antică părând a fi resimţită într-un fel de stare de extaz. (II, p. 176.)

CARTE

În secolul al XVIII-lea, instrument esenţial de difuzare a cunoştinţelor (I, pp. 326 – 328). Cf. şi TIPOGRAFIE. (I, graf. 32, pp. 324 – 325, il. 60, 98.)

CASE

Evoluţia construcţiei şi amenajării locuinţelor (II, PP. 57 – 66).

na. 10 la mine – au pa Ketorrnă şi Renaştere – ţara cea mai vizitată. Tradiţia se va menţine în secolul al XVIII-lea, mai ales în cazul artiştilor, care vor călători la ROMA. Dar şi alte schimburi şi circuite se desenează: între FRANŢA şi ANGLIA, între Anglia şi ţările din nord, între Franţa şi cele mai multe dintre ţările europene. Explozia ştiinţifică, crearea de noi ACADEMII – în PRUSIA, în RUSIA – favorizează, de asemenea, contactele. Tradiţionalei călătorii în Italia tinde să i se substituie un nou „tur al Europei" (cf. MONTESQUIEU). Mai rare sunt călătoriile în ţinuturile foarte îndepărtate (le fac mii alas oamenii de afaceri şi misionarii). Influenţa lor (a se vedea CHINA) nu este deloc neglijabilă, exercitându-se asupra artelor şi gândirii înseşi. Fapt caracteristic, călătoria are, mai adeseori decât în trecut, un caracter educativ sau ştiinţific: însemnări de călătorie, scrisori filosofice, povestiri ştiinţifice, notele de călătorie ale lui BOUGAIN-VILLE, COOK şi, curând, ale lui Humboldt. (I, pp. 65 – 71, 91 – 92, 93 – 97, 122 – 124, il. 24 – 36.)

CĂSĂTORIE, vârsta de

Căsătorie tardivă, caracteristică DEMOGRAFIEI europene (cu excepţia estului şi sud-estului Europei) (I, pp. 135, 146 – 147).

Vechime relativă a acestui model (I, pp. 147 – 148). Mediile europene (Europa mediană, occidentală şi meridională) au fost calculate pe baza a foarte numeroase studii regionale, care permit, pe de altă parte, stabilirea unei hărţi tot mai precise – la nivelul ţărilor şi al grupurilor de parohii – a variaţiilor „moleculare" ale modelului. Cf., între altele, studiile lui Beltrami asupra Veneţiei, cele ale lui Desprez asupra Flandrei rurale, sondajul I.N.E.D. Întreprins în Bretania şi Anjou, studiile lui Mohamed Ali El Kordi asupra regiunii Le Bessin, cele ale doamnei Quesnel asupra ţinutului Auge, cele ale lui Marie-Hélene Jouan asupra localităţii Villedieu-les-Poêles.

1) Le Bessin. Cunoaştem bine acest ţinut datorită lui Mohamed Ali El Kordi: 112 parohii, 500 km^2, 110 parohii rurale; 9 164 persoane supuse impozitului (taille) în 1700, 10 833 în 1750, 11 161 în 1789. Un loc izolat este mai întâi Bayeux. E un oraş de mărime mijlocie, având 6 020 locuitori la începutul secolului al XVII-lea şi ceva mai mult de 10.000 în ajunul Revoluţiei. În Franţa există 100 de cetăţi de această mărime, iar în Europa 400. Avem de-a face deci cu un bun criteriu pentru a aprecia media pe care o reprezintă un mic oraş cu caracter administrativ şi locuit cu precădere de rentieri. Între 1660

— Ljh sfârşitul secolului al XVII-lea, ea atinge un maximum, „cu 29, 9 şi 29, între 1691 şi 1700, un nivel înalt la începutul secolului al XVIII-lea (28, 8 şi 27 pentru perioada 1701 – 1710), revenind la cifrele obişnuite către sfârşitul secolului al XVIII-lea (24, 2 şi 25, 2, în perioada 1781 – 1790). Să notăm, în treacăt, inversarea vârstelor, destul de frecventă la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Cercetând trei sate din Île-de-France, Ganiage ajunge la media de 26, 2 şi 25, 5 pentru femei. La Bayeux, vârsta medie a celor care se recăsătoresc este de 37, 8 pentru bărbaţi şi de 29, 4 pentru femei. În ceea ce priveşte partea rurală a regiunii Le Bessin, studiul se sprijină pe o numărătoare totală şi pe un eşantion de 367 familii complete reconstituite, din parohiile Trévières, Isigny şi Saint-Vigor-le-Grand. După cum se poate bine vedea, aceste baze sunt solide. La Trévières, vârsta este mai ridicată, bărbaţii au, în medie, cu doi ani mai mult decât proaspetele mirese. Să ne mărginim la femei. 1672 – 1711: 27, 21; 1712 – 1721: 27, 26; 1772 – 1781: 25, 27; 1782 – 1792: 21, 18. Ca şi la Bayeux deci, la sfârşitul

secolului are loc o scădere a vârstei. Marele târg Isigny este semnificativ pentru o modalitate mai precoce: 1732 – 1742, bărbaţi 29, 1, femei 26, 8; 1753 – 1762, 26, 9 şi 24, 2; 1783 – 1792, 27, 9 şi 24, 9.2) Villedieu-les-Poêles. În aparenţă, nicio deosebire fundamentală. Totul este în funcţie de intervalul dintre naşteri. Cunoaştem vârstele reale verificate pe 606 bărbaţi şi 648 femei în orăşelul Villedieu, între 1711 şi 1790. „Vârsta modală este uşor mai mare în cazul bărbatului decât în cazul femeii: 26 ani şi, respectiv, 25 ani. Dimpotrivă, vârsta medie, în cazul bărbatului, este inferioară (25 ani): bărbaţii se căsătoresc, în marea lor majoritate, înainte de 26 ani, lucru confirmat de vârsta modală (24, 7 ani), mai mică decât vârsta medie, spre deosebire de ceea ce se petrece în cele mai multe cazuri. Pentru femeie, vârsta mediană este uşor mai ridicată (24, 98 ani), media situându-se la 25, 2 ani". Marie-Hélène Jouan, perfect la curent cu mediile franceze, poate deci să scrie, dintr-un punct de vedere strict comparativ în interiorul structurii europene a căsătoriei în Secolul Luminilor: „Putem trage concluzia că bărbaţii şi femeile se căsătoresc de tineri. Că mai mulţi bărbaţi decât femei se căsătoresc înainte de 26 de ani şi că după 35 ani proporţia primelor căsătorii este inferioară, mai ales în cazul bărbaţilor".

Ţinutul Auge. Studiul doamnei Quesnel despre Deauville, Saint-Arnault, Saint-Pierre, Saint-Thomas-de-Touques şi Daubeui se integrează în ansammaritim aparţine unei molecule se comportament care se apropie de un punct de echilibru, obţinut aici datorită unui mare interval între naşteri, unei mortalităţi infantile scăzute, unei creşteri treptate, împotriva tendinţei europene, a vârstei medii a femeilor la prima căsătorie. Doamna Quesnel se sprijină pe 1 435 căsătorii, pe 631 familii reconstituite, între 1680 şi 1790 (posedă prea puţine date pentru perioada 1620 – 1680). Media de vârstă a bărbaţilor, 26, 8 ani, coincide exact cu vârsta medie, între 26 şi 27 ani. Dar vârsta creşte. „Înainte de 1730, majoritatea o reprezintă grupul celor între 25 şi 29 ani. După 1730, bărbatul se căsătoreşte mai târziu, la 30 – 34 ani. Pentru femeie, media este de 26, 4. Notaţi perfecta paritate de vârstă a cuplului. Ea este tipică pentru Normandia de Răsărit". Înainte de 1730, grupul de vârstă privilegiat este cel de 25 –

29 ani, după 1730, proporţia femeilor măritate înainte de 24 ani descreşte, proporţia celor măritate după 39 ani creşte, dar cele mai multe cazuri se situează în mod aproape egal între 25 şi 34 ani. Proporţia femeilor măritate între 20 şi 24 ani descreşte cel puţin până în 1760, în timp ce grupul celor măritate între 30 şi 34 ani sporeşte constant, cel puţin până în 1760, descrescând apoi foarte lent. S-ar părea deci că oamenii se căsătoresc din ce în ce mai târziu până către 1750 – 1760, pentru a reveni apoi la o vârstă uşor mai scăzută". Cauza este pledată, şi încă bine pledată! (I, pp. 147 – 161.)

CARTEZIANISM

Raliază, în Franţa, între 1637 şi 1738, pe toţi adversarii tradiţiei aristotelice încremenite în scolastica universitară. Mai mult decât fizicianul – destul de curând contestat (de către Huygens însuşi, încă din 1650, şi de către LEIBNIZ prin Rohault) – matematicianul şi, încă şi mai mult, teoreticianul matematizării cunoştinţelor va fi cel care îşi va exercita influenţa asupra lumii savanţilor. Această influenţă contribuie – în secolul al XVIII-lea – la modernizarea învăţământului atât în FRANŢA (IEZUIŢI, membri ai Congregaţiei Oratoriului [I, p. 310]), cât şi în ANGLIA (în acel Cambridge al lui NEWTON) şi în OLANDA (Leida). Începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, Newton, ale cărui „legi" (principia) sunt strălucit confirmate de experienţă, aduce în explicarea fenomenelor un spirit riguros şi prudent (hypotheses non fingo) ce va fi opus – oarecum în grabă – apriorismului idealist al cartezianismului. (I. p. 301.)

Cu privire la această familie celebră de ASTRONOMI şi topografi francezi, cf. indexul la Civilizaţia Europei Clasice. Jean-Baptiste Cassini organizează OBSERVATORUL din Paris (I, p. 337.)

CHAMBERS, William

Gôteborg, 1723 – Londra, 1796. Mare călător, a vizitat CHINA şi INDIA, a stat la Paris şi în Italia, unde a rămas timp de cinci ani. Arhitect original şi eclectic, ale cărui teorii NEOCLASICE (Treatise on Civil Architecture [1759]) nu îi definesc în întregime talentul. Autor a foarte numeroase construcţii, printre care Albany House, Picadilly, Whitehall, Somerset House din LONDRA, precum şi faimosul şi ciudatul ansamblu de la Kew, cu pagode, temple, pavilioane, grădini

(1761). Intendent al Construcţiilor regale în 1782.

CHAPPE, Claude

1765 – 1805. Inventator al telegrafului mecanic (1794). (II, pp. 43, 47.)

CHARDIN, Jean-Baptiste-Siméon

1699 – 1779. Cf. biografia din indexul la Civilizaţia Europei Clasice. Fiu de meşteşugar, parizian de pe malul stâng al Senei (cartierul Odéon), va rămâne pictorul vieţii simple: naturi moarte, tablouri de moravuri, scene din viaţa de familie (I, il. 37). Datorită triumfului său la Salonul din piaţa Dauphine (1728), este primit în Academia regală de Arte. Tablourile sale sunt expuse la Luvru începând din 1757. Este unul dintre marii pictori francezi din secolul al XVIII-lea, împreună cu FRANGONARD şi WATT-EAU (II, pp. 122, 200 – 201).

CHAULNES

Michel Ferdinand d'Albert d'Ailly, duce de Chaulnes, 1714 – 1769. Locotenent-general şi pair al Franţei. Celebru iubitor şi protector al ştiinţelor. MICROSCOPUL construit pentru el de opticianul Magny se află la Conservatoire natioral des arts et métiers. (I, p. 340.)

CHAVATTE, Pierre Ignace

Autor al unei cărţi de înţelepciune (I, pp. 189 – 190). CHIMIE

Nu se constituie în ŞTIINŢA decât în al treilea sfert al secolului al XVIII-lea, odată cu stabilirea, de către LAVOISIER, a unei nomenclaturi sistematice şi °dată cu primele teorii atomiste. Interesul căutăto –… il-HI

nomenele care atrăseseră mai înainte atenţia medicilor, a farmaciştilor sau a agronomilor: este cazul clorurii de potasiu, al magneziului, al fosforului, al 1 aerului (în legătură cu respiraţia) şi al apei (în legă1 tură cu creşterea plantelor). Multe metale au fost f descoperite de călători, ca tot atâtea ciudăţenii; de f exemplu, platina, adusă din Jamaica şi din Perú în jur de 1750. Unul dintre primele progrese a constat în izolarea corpurilor simple, a sodei şi a potasiului, de exemplu. Dar multă vreme aerul şi pământul au fost considerate corpuri simple. Pe măsură ce oamenii învăţau să descompună corpurile, ei voiau să cunoască motivele pentru care elementele din

care acestea erau alcătuite se asociau între ele. Problema „afinităţilor" îi va mobiliza, către sfârşitul secolului, pe cei mai mulţi dintre savanţi: pe Geoffroy cel Bătrân, pe BOERHAAVE, Baumé etc. Şi va înteţi neînţelegerile dintre cartezieni şi newtonieni. Marea senzaţie a secolului a fost descoperirea gazelor, despre care Robert Boyle şi Stephen Hales arătaseră cum trebuie manipulate. În jur de 1755, Joseph Black identifică gazul carbonic, în 1765, Henry Cavendish izolează hidrogenul, în sfârşit, Lavoisier (I, il. 103, şi Priestley (I, il. 102) descoperă în acelaşi timp (1775) oxigenul, precizându-i proprietăţile vitale (I, pp. 313 – 314, 317, 352).

CHINA

— şi Europa (DEMOGRAFIE) (I, pp. 108 – 109, 127 – 128).

— Şi iezuiţii (I, il. 29).

— < şi comerţul european (1. graf. 6, p. 102; 10, P, 117).

Obiecte de artă chinezeşti (II, îi. 158, 159).

(I, pp. 101, 103, 110, 111, 130, 131, 136, 152, 372, 380).

CHURRIGUERA

Familie de sculptori şi arhitecţi spanioli, dintre care cel mai important este José Churriguera (1661 – 1723). Cu ajutorul fraţilor săi şi al lui García de Quinones, a transformat Salamanca într-un loc privilegiat al artei BAROCE: a remodelat biserica Clerecia, curtea bisericii, marea piaţă centrală, pe care a împodobit-o cu o decoraţie somptuoasă. Este, de asemenea, autorul mai multor retabluri. Fratele său Albert a sculptat foarte frumoasele jilţuri baroce din corul catedralei. (II, pp. 71, 201.)

CIUMA

Dispare în decursul secolului. Între 1708 şi 1713, reapare în mai multe ţări, din cauza îndelungatului răz

— wuuiuuvia

(I, PP-]62 – 13). În Europa de Nord-Vest dispare treptat, datorită măsurilor de prevedere riguroase luate de diferitele state: ciuma din Marsilia este un accident (I, pp. 216, 225 – 226), desen 26, p. 220, graf. 27, p. 221). (I, pp. 162, 163, 219, 222 – 224.)

CXAIRAUT, Alexis-Claude j713 – 1756. Copil minune, ca şi Pascal, ales ca membru al Academiei de ştiinţe la optsprezece ani.

MATEMATICIAN şi fizician, autor a numeroase studii relative la geometrie şi la înnoirea predării sale (Elemente de geometrie, 1741), la analiza infinitezimală şi la aplicaţiile ei, la mecanica fluidelor şi la geodezie (Teorie despre înfăţişarea Pământului, 1743) etc. (I, pp. 277, 354.)

CLAVECIN

Instrument muzical cu mr? i ciupite şi cu claviatură, inventat în secolul al XIV – ca şi care se afla la apogeu în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea. Există un dublu apogeu al FABRICANŢILOR legaţi de clavecin şi de muzica de clavecin, odată cu operele lui COUPERIN, RAMEAU. J.S. BACH şi clavecinistii italieni (II, pp. 116 – 126). (II, il. 181, 213.)

COKE

Zis şi Coke of Norfolk. 1754? Selţ-mademan, creator al unui imens domeniu agricol considerat drept model al noii AGRICULTURI. Membru al partidului whig şi adversar al lui George al III-lea. (II, pp. 16, 18.)

COLLÈGE ROYAL

Actualul Collège de France, fost Collège du Roi, fondat în 1530 de Francisc I, în afara Universtăţii. Predarea limitată, la început doar la „trei limbi": latina, greaca, ebraica, s-a diversificat mult odată cu trecerea timpului. La începutul secolului al XVIII-lea posedă douăzeci de catedre. (I. pp. 313 – 314.)

COMPANIILE INDIILOR ORIENTALE

Cele mai multe datează din secolul al XVII-lea, iar vechea Companie a neguţătorilor din Londra a fost întemeiată pe vremea reginei Elizabeta (1599). 1602: Compania neerlandeză din Indiile orientale; 1642: Compania din Orient a negustorilor din Dieppe; 1664: Compania franceză din Indiile orientale (este una dintre cele patru companii create de Colbert). În secolul al XVIII-lea, englezii înlocuiesc Old ComPany din Londra printr-o companie care îi uneşte saint-Malo, compania înfiinţată de Colbert şi care dăduse faliment la începutul secolului. Traficul european se întinde dincolo de INDIA (Macau, Bombay), în Insulânda (Batavia), în CHINA (Guangzhou), în Japonia. Corăbiile se întorc via Africa şi America (trafic triunghiular, comerţ cu sclavi negri). Sp importă mirodenii, mătăsuri, PORŢELANURI, ceva

opium. R. Picard, J.-P. Kerneis, Y. Bruneau aproximează la 4.000 numărul călătoriilor engleze ce au loc între 1660 şi 1800, la 3 750 numărul celor olandeze, la 1 200 pe cele portugheze şi la 650 pe cele franceze (Companiile din Indii, Paris, 1966). (I, pp. 103 – 104, 268, 377.)

CONDILLAC

Étienne Bonnot de Condillac, 1715 – 1780. Discipol al lui LOCKE şi teoretician al senzualismului, colaborator al ENCICLOPEDIEI. Eseu despre originile cunoştinţelor umane (1746), Tratat despre senzaţii (1754) (I, pp. 41, 263, 413 – 414.)

COOK, James

Născut în 1727, într-o fermă din Yorkshire, mort în 1779, în Insulele Hawaii, în urma unei încăierări cu indigenii. Marinar, cartograf, astronom. Este unul dintre marii pionieri ai CĂLĂTORIILOR de explorare ştiinţifică (I, harta 11, p. 123, il. 24, 25, 36). (I, pp. 121 – 122; II, p. 242.)

COPENHAGA

Are, la începutul secolului al XVIII-lea, 66.000 de locuitori; CIUMA din anii 1709 – 1713, ciuma din Baltica, face aici 22.500 morţi. Copenhaga recuperează această pierdere şi, la sfârşitul secolului, ajunge să aibă 100.000 de locuitori. Din punct de vedere arhitectural, ea este încă, în secolul al XVII-lea, o anexă a OLANDEI. Influenţa artistică a FRANŢEI se manifestă sub domnia lui Christian al V-lea (1670 – 1699). Numărul şi influenţa artiştilor francezi sau ai discipolilor acestora sporeşte întruna până la jumătatea secolului. Printr-o piaţă, Krongen Nystorv. Christian al V-lea a efectuat sudura dintre vechiul şi noul oraş. În centru, statuia ecvestră a suveranului este opera lui Lamoureux, un elev al lui COUSTOU. Krongen Nystorv nu este o piaţă regală. Ea cuprinde, desigur, acea statuie, dar este lipsită de regularitatea şi simetria caracteristică genului. La începutul secolului al XVIII-lea, Copenhaga este încă un oraş din Nord, adică un oraş de lemn. Incendiul din 1728 va fi urmat de o reconstrucţie după modelul occidental: străzi drepte, clădiri din piatră şi dispariţia unor canale. JNoul palat regal este construit în stil clasic. Modelele franceze se propagă prin mijlocirea Academiei de arte frumoase creată de

Frederic al V-lea în 1748. Piaţa Amalienborg (I> 6) < autentică piaţă regală, aparţine unei remodelări care este totodată o aliniere (I, pp. 1 (J3, 275; II, P1660

COTTE, Kobert de

1656 – 1735. Cumnat, discipol şi colaborator al lui j. HARDOUIN-MANSART în marele atelier al acestuia. Participă, împreună cu el, la numeroase lucrări: Capela regală (II, il. 160), Marele Trianon din Versailles. Şantierele încetinându-şi ritmul la Versailles, ei lucrează la PARIS: i se datorează palatul Estrées, castelul de apă al edificiului Palais-Royal, faţada bisericii Saint-Roch, reconstruirea abaţiei Saint-Dénis. Răspunzând solicitărilor Curţilor străine, el le furnizează, timp de douăzeci de ani, idei, planuri, colaboratori pentru numeroase construcţii princiare, în Germania (Bonn, Schieissheim [I, il. 83], Brühl, Würzburg), în Spania, în Italia, apoi în Alsacia şi în Lorena, unde construieşte palatele episcopale din Verdun şi Strasbourg. (II, pp. 142 – 143.) (II. pp. 79, 148, 150, 159.)

CRONOMETRU

Instrument de mare precizie pentru măsurarea timpului, cronometrul este rezultatul cercetărilor întreprinse în secolul al XVIII-lea pentru progresul NAVIGAŢIEI (un document din 1714 menţionează crearea lui Board of longitude). În lipsa cronometrului, marinarii navighează cu aproximaţie, fiind incapabili să-şi determine poziţia exactă. Hărţile de care dispun prezintă încă multe erori. După încercări nesatisfăcătoare, HARRISON (I, il. 35) a pus la punct instrumentul pe care avea să-l folosească COOK şi WALLIS. (I, p. 121, il. 44.)

COUPERIN, François

Zis cel Mare, 1668 – 1733, pentru a-l deosebi de unchiul său, François cel Bătrân. Această familie de muzicieni numără, în afară de François, doi mari organişti (toţi au cântat la biserica Saint-Gervais): Ludovic, din secolul al XVII-lea, şi Armand-Ludovic, din secolul al XVIII-lea. François Couperin a întreţinut cu J.S. BACH o corespondenţă care s-a pierdut. Opera sa de compozitor (piese pentru ORGA şi CLAVECIN, mai ales) este întovărăşită şi de o importantă lucrare teoretică, Arta de a cânta la pian. (ÎI> PP116, 117, 120, 121 – 122,

126.)

LUUMUU

Familie de sculptori din Lyon. François, tatăl, sculptor în lemn, va avea doi fii celebri: pe Nicolas (1658 – 1733), laureat al premiului Romei, unul dintre creatorii statuilor de la Trianon şi Marly (Venus cu porumbiţa, Adonis etc.); Guillaume (1677 – 1746), autor al statuii funerare a cardinalului Dubois, al statuii Mariei Leczińska şi al Cailor din Marly (1745). una dintre capodoperele stilului BAROC din timpul Regenţei. (II, pp. 173 – 174, 176.)

COYPEL

Familie de pictori francezi din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. În secolul al XVII-lea: Noël Coypel (1G28 – 1707), director al Academiei Franţei la Roma în 1672 şi al Academiei de pictură în 1695. Antoine (1661 – 1722) a fost primul pictor al regelui în timpul Regenţei. Colaborator al lui HARDOUIN-MANSART (II, p. 81), este autorul unor mari compoziţii decorative din capela din Versailles (Dumnezeu Tatăl în toată slava sa) şi domul Invalizilor; lucrase, de asemenea, la Meudon, la Trianon şi mai ales la Palais-Royal pentru viitorul Regent (galeria Eneidei). Fratele său Noël-Nicolas (1690 – 1734), pictor de „mitologii", a suferit influenţa lui Rubens şi mai puţin pe cea a maeştrilor olandezi şi veneţieni a căror operă marcase personalitatea fratelui său mai mare. Charles-Antoine (1694 – 1752), care a executat schiţe pentru Ies Gobelins (Don Quijote), este fiul lui Antoine. (II, pp. 189, 192, 193).

CUVILLIES, Jean-François

Soignies (Hainaut), 1695 – München, 1768. Elev al lui Jacob Effner (elev el însuşi al lui BOFFRAND) şi al marilor decoratori francezi şi germani din acea perioadă (OPPENORD, Hormannstorffer etc.). Arhitect şi decorator al electorilor din Bavaria şi cel mai important reprezentant al aticismului baroc. Opere principale: pavilionul Amalienburg (I, il. 84) (castelul Nymphenburg), cabinetul Oglinzilor din palatul rezidenţial din München. Cuvilliès a lăsat o culegere de motive decorative care constituie unul din marile repertorii stilistice ale decoraţiei BAROCE. (II, pp. 151 – 152, il 172.)

D

DANEMARCA

Demografie (I, pp. 87 – 88, 165 – 166, 208, 248, 287; II. p. 166). Cf. şi COPENHAGA. (I, harta 31, pp. 246

247.)

ouis Jean Marie d'Aubenton, zis Daubenton, 1716 – 1800. Naturalist francez, profesor la Colegiul regal (1778) şi membru al Academiei de ştiinţe (1760). Colaborator al lui BUFFON. (I, pp. 313 – 314.)

pE LA LANDE, Michel-Richard l (j57 – 1726. Cântă la orga bisericii Saint-Gervais înainte de François COUPERIN, muzician-şef al Capelei regale şi al orchestrei Camerei. Printre operele sale, compuse în mare parte la comandă, se numără multe capodopere: Simfoniile pentru supeurile regelui şi, mai ales, marile Motete, care vor sluji drept model întregului secol. (II, pp. 111, 121.)

DEMOGRAFIE

şi învăţământ (I, pp. 306 – 307). Cf. Capitolul 11 (I, pp. 126 – 231, graf. 4, p. 86; S, p. 113, hărţile 12, p. 129; 13, p. 131, graf. 14, p. 143, harta 15, p. 160, graf. 16, p. 164, harta 18, p. 178, graf. 19, p. 181; 20, p. 183; II, 35, p. 13), precum şi r jbricile relative la diferitele ţări.

Dfcă FORTES, François

1661 – 1743. Pictor animalier francez. Pictor al Sticlăriei regelui, care i-a comandat numeroase tablouri, executate după natură, pentru menajeria din Versailles şi – eşedinţele din Marly şi La Muette. (II, pp. 81, 193 – 191.)

DESPOTISM LUMINAT

Cf. I. pp. 265, 275 – 293 şi, de asemenea: FREDERIC al II-lea (I, il. 71); ECATERINA A II-a (I, il. 78); MARIA TEREZA şi IOSIF al II-lea (1, il. 77); Carol al III-lea (AUSTRIA), etc. (I. il. 76.)

DIDEROT, Denis

1713 – 1784. Cunoscut mai ales de contemporanii săi în calitate de co-director (împreună cu el' ALEMBERT) al ENCICLOPEDIEI, şi ca autor al unor piese de teatru. Principalele sale opere nu au fost publicate decât după moartea lui: Visul lui d'Alembert (1830), Supliment la călătoria lui Bougainville (1795), Nepotul Rameau (carte publicată mai întâi de către Goethe, în traducere germană, 1805),

Saloanele (1/95 – 1857) etc. Prin mijlocirea Enciclopediei, inlenţa sa's" a exercitat puternic asupra celui de al rs le-a Sfert aI secolului al XVIII-lea. (I. pp. 48, >8 122, 264, 277, 280, 290, 351, 352, 414; II, pp. 186 – 2°2, 212, 231, 239: 1, l. 94.)

15 – c. 65

1730-lbili. fiu ai llJJUE – let±LUui riuuvuis uiuut vxuoci-j 1759) şi tată al lui Firmin Didot, editor ai primilor clasici tipăriţi în ediţii ieftine. Literele folosite de Didot, create de François-Ambroise, se inspirau din literele inscripţiilor romane (cf. săpăturile de la 11ERCULANUM şi Pompei). Este una din manifestările întoarcerii la tradiţia antică, ce are loc în anii 1760. (1, pp. 329 – 330.)

DRUMURI

Statul din Secolul Luminilor a fost un mare constructor de drumuri, terestre, fluviale şi maritime. Mai întâi în ANGLIA (II, p. 46), în FRANŢA (li, liarta 44, p. 45), unde caidanmul regal (I, pp. 97 – 98) modifică harta economică, în PRUSIA, în RUSIA, und „revoluţia pavajului şi canalului" reduce distanţele şi activează schimburile. Extinderea reţelelor» le comunicaţii este favorizată de progresul tehnic Ui, pp. 40, 43, 46), datorat în mare măsură înfiinţării unor grupuri de ingineri specializaţi (1, pp. 320 – 321). În materie de NAVIGAŢIE, marea inovaţie este CRO-NOMETRUL, care permite determinarea poziţiei exacte, rectificarea hărţilor şi asigurarea securităţii corăbiilor (1, pp. 105 – 107). (II, il. 137.)

DUCLOS

Charles Pinot, zis Duclos. Dinan, 1704 – Paris, 1/72. Secretar al Academiei franceze începând din 1755. Autor de romane licenţioase şi al unor interesante Consideraţii asupra moravurilor acestui secol (1751). (1, pp. 305 – 306.)

DUHAMEL DU MONCEAU

Henri Louis, 1700 – 1782. Juginer şi agronom. Membru al Academiei de ştiinţe la douăzeci şi opt de ani, inspector general al Marinei. Spirit enciclopedic, a fost interesat de botanică, de tehnica agricolă, de economie, de construcţiile navale (Elemente de arhitectură navală, 1752). Prima sa lucrare, un Tratat despre cultura pământului (1750 – 1756), este un omagiu adus lui Jethro TULL. (II, pp. 18, 21.)

DUPLEIX

Joseph-François, marchiz de Dupleix, 1697 – 1763. Guvernator al întreprinderilor franceze din INDIA (1741 – 1754). Succesor şi discipol al lui Dumas, creator al aşa-numitelor cipayes. Diplomat şi soldat, Dupleix încearcă să le-o ia înainte englezilor în ceea ce priveşte colonizarea pe care o prevede după instalarea în India a COMPANIILOR comerciale. Cucereşte Madras de la englezi cu ajutorul flotei conduse

Mauritius) şi respinge la Pondichery contraofensiva amiralului Boscawen (1748). Contestat şi criticat în Franţa, el este silit să restituie Madrasul englezilor prin tratatul de la Aachen, din 1748, şi, în cele din urmă, este învins în urma presiunii militare exercitate de Robert Clive (1752). Este rechemat la Paris în 1754. (I, pp. 119 – 120.)

E

ECATERINA A II-a A RUSIEI

1729 – 1796. Ecaterina de Anhalt-Zerbst (Germania) se căsătoreşte în 1762 cu ţarul Petru al III-lea, moştenitorul împărătesei Elizabeta a Rusiei. Socotind că tarul este incapabil să domnească, ea pune mâna pe putere în anul următor şi continuă timp de treizeci de ani opera lui Petru cel Mare, a cărui moştenitoare se proclamă. Este o operă de centralizare administrativă şi de recuperare economică (I, pp. 68, 101, 243, 264, 275, 289 – 292, 403; II, pp. 162, 167, 168; I, il. 78; II, 171.)

ECONOMIE

O lentă ameliorare a TEHNICILOR, dezvoltarea aşa-numitelor ENCLOSURES (în ANGLIA), acţiunea – mai mică în Europa mediteraneană – a statului favorizează creşterea resurselor, chiar în perioada când sporeşte numărul populaţiei. Rezultă de aici o creştere a nivelului de viaţă (II, pp. 52 – 65) – în ciuda persistenţei unor diferenţe temporare sau regionale (II, pp. 48 – 51) – şi scăderea numărului de morţi (iau sfârşit marile perioade de foamete şi descresc epidemiile). Cf. tot capitolul VI (II, pp. 8 – 65) şi rubricile relative la diferitele ţări. (II, harta 39, p. 26.)

Anglia (II, graf. 37, p. 23; 38, p. 25; 40, p. 28; 42, pp. 41 – 43.)

Franţa (II, hărţile 41, p. 29; 42, pp. 41 – 43.) EDUCAŢIE

Sporeşte rolul părinţilor în educaţia copiilor. (I, pp. 149 – 151, il. 40, 44 – 46, 58.)

ENCLOSURES

Cunosc o extindere generală în secolul al XVIII-lea, în ANGLIA (II, pp. 14 – 15). Cf., cu privire la începutul acestui fenomen, indexul Civilizaţiei Europei

L'asice. (îi pian 36> 17)

La început o simplă adaptare după Cyclopr. ed. ia or Universal dictionary of the arts and sciences de Ephraâm Chambers (1728), ea capătă, sub îndrumarea lui DIDEROT, şi datorită lui Le Breton şi MALES-HERBES (I, p. 264), o dimensiune continentală. Publicarea are loc fără dificultăţi între 1751 (Prospectul este din octombrie 1750) şi 1759. Ea este susţinută de 3.500 de persoane care au donat diferite sume – până la incidentul provocat de publicarea articolului: Despre spirit de Helvétius –, zece volume fiind publicate odată, în 1765, iar planşele în 1772. Influenţa Enciclopediei creşte an de an. Ea ajunge la impact»!! maxim în anii 1780, odată cu reeditarea lui Panckouke, care se răspândeşte în întreaga Europă a Luminilor. Enciclopedia este mai întâi o echipă; „avertismentele aflate în fruntea volumelor ne comunică. 142 de nume" (Jacques Proust). Despre 17 dintre ele nu ştim nimic, ca şi despre multe altele, rămase anonime: sunt poate în total vreo 200 – 250 de colaboratori. Colaboratorii Enciclopediei aparţin gamei celei mai întinse şi mai deschise a burgheziei franceze. Mulţi, de condiţie modestă la început, datorită eventual acestei trambuline, s-au ridicat pe scara socială. Este cazul lui Diderot însuşi: biet scriitoraş în 1745, când hotărăşte să colaboreze cu Le Breton, şi având, după douăzeci de ani, un nume, titluri şi rente. Desmarets, fost repetitor de MATEMATICI, însărcinat, în 1757, de către echipa Enciclopediei, să viziteze fabricile de postav, face – datorită lui Trudaine şi Turgot – o frumoasă carieră ca inspector al manufacturilor, ajungând până la urmă, în 1786, director al tuturor manufacturilor din Franţa. Oricât de modest ar fi la început, colaboratorul Encirlopediei, dat fiind înseşi condiţiile accesului la înalta cultură, este proprietar de pământ. Diderot, de exemplu, posedă ceva pământ la Langres, după 1759, iar MONTESQUIEU, BUFFON, d'Holbach, QUESNAY, Véron de

Forbonnais, VOLTAIRE sunt proprietarii unor frumoase şi uriaşe moşii. Pierre La Salette aparţine tagmei comercianţilor, manufacturierilor, financiarilor, dar, mai ales, lucrează în arendă un domeniu aparţinând ducelui de Orléans. Nobilimea nu est" absentă, dar reprezintă o minoritate, fiind în general de dată recentă şi, în mod deliberat, nu îşi revendică titlurile. „Însuşi numele principilor şi al celomari nu are dreptul să se afle în Enciclopedie decât în măsura în care aceştia au fost binefăcătorii ştiinţelor". (D'ALEMBERT). Între excepţii deci, d'Hérouville, de Claye (conte), d'Holbach (baron), JAU-COURT (cavaler), Montesquieu (baron), Tressan (conte), Turgot (cavaler). Echipa lui Diderot şi a h-i d'Alembert s-a constituit} n fifsra şcării sociale tras, uuar avocaţi, preoţi (vreo nouă), reprezentanţi ai burgheziei financiare, mulţi reprezentanţi ai aparatului de stat (26, 4%), 64% exercitând o profesiune liberală (savanţi, artişti, medici) Enciclopedia a fost o uriaşă afacere de librărie, care ne îngăduie să măsurăm mutaţia suferită de mijloacele de difuzare. Punctul de plecare este modest. El se situează în zona dicţionarelor, dar proiectul creşte văzând cu ochii. În 1749, este prevăzută o cheltuială de 250.000 livre. Subscripţia este uriaşă; 280 livre, adică venitul anual al unui muncitor manual. La data de 29 aprilie 1749, sunt înregistrate 1002 subscripţii, şi încasate 60 120 livre. În ciuda subscripţiei ridicate, succesul este enorm. În 1757, se înregistrează 4.000 de subscripţii pentru un tiraj de 4 200 exemplare. Afacerea cea mai mare sunt planşele. Profitul librarilor poate fi evaluat la 2 400.000 livre. Enciclopedia este spiritul şi, sub forma sa radicală, corpus-ul gândirii Secolului Luminilor. Au fost cercetate bibliotecile particulare spre a se vedea în care din ele figurează volumele Enciclopediei. Corpul social cel mai influenţat de ea este destul de apropiat de zona căreia îi aparţin colaboratorii săi: membri ai academiilor, jurişti, avocaţi, financiari. Preţul ridicat a făcut-o inaccesibilă păturilor inferioare. Dar temele ei sunt reluate în lucrări de popularizare larg difuzate. Corpus-ul enciclopedic pătrunde, treptat, în Europa celor ce ştiu să citească în mod eficace. Putem presupune că difuzarea maximă are loc în anii 1780. (I, pp. 44, 48, 63, 264, 274, 331, 350, 402, 404; II, p. 14, 186, 187, 201, 202, 221.239.)

(BIBL.: Jacques Proust, Diderot şi Enciclopedia, Ar mand Colin, Paris, 1962: René Hubert, ştiinţele sociale în Enciclopedie, Lille, 1923.)

EULER, Leonhard

1707 – 1783. Analist şi geometru, discipol al lui LEIBNIZ, ca şi compatriotul său originar din Basel, Daniel BERNOULLI. Locuieşte multă vreme la PE-TERSBURG şi la BERLIN, unde participă din plin la lucrările noilor Academii de ştiinţe. Spirit enciclopedic şi sintetic, creştin sincer şi profund, el domină, împreună cu el' ALF. MBERT, MATEMATICILF, din vremea sa, înainte de marile sinteze ale şcolii franceze de la sfârşitul secolului, (I, pp. 277, 320, 352 – 356.)

F

FABRICANŢI DE INSTRUMENTE MUZICALE

Sintagma facteurs d'instruments este folosită, cu începere de ia sfârşitul secolului al XVII-lea (1699), începutul secolului al XVIII-lea (Ruckers) reprezintă o adevărată vârstă de aur a clavecinului. Dimpotrivă, cei mai mari fabricanţi de orgi aparţin secolului al XVIII-lea: Clicquot, Lefebvre sau Silbermann (GERMANIA).

de clavecine (II, pp. 118 – 119).

de orgi (II, pp. 119 – 120).

FALCONET, Étienne

1716 – 1791. Sculptor preferat al doamnei de Pompadour, care i-a comandat numeroase schiţe pentru manufactura din Sèvres (porţelanuri). Printre operele sale: Muzica (1751), înfăţişând-o pe marchiză în chip de Egléea, Pygmalion şi Galateea (1763), mult admirată de DIDEROT. Capodopera sa rămâne statuia lui Petru cel Mare, comandată de ECATERINA A II-a. (II, pp. 173, 175.)

FERICIRE

Unul dintre cuvintele-cheie ale secolului al XVIII-lea. (I, pp. 399 – 400.)

(BIBL.: R. Mauzi, Ideea de fericire în secolul al XVIII-lea, Paris, 1960, reed. 1965.)

FEUCHTMAYER

Numele a doi sculptori şi stucatori germani, fraţii Iosif Anton (1696 – 1770) şi Johann Michael (1710 – 1772) ale căror compoziţii patetice şi pline de mişcare împodobesc bisericile din Birnau,

Zwiefalten (1747 – 1758), Ottobeuren (I, il. 123), Vierzehnheiligen etc.

FIER

Element-cheie al MAŞINISMULUI (II, pp. 38 – 39). Creşterea producţiei europene de fier către mijlocul secolului al XVIII-lea (II, p. 38). (II, il. 127 – 130.)

FILOLOGIE

Anii 1680 se deschid, ca şi în alte domenii, către noi perspective în materie de lingvistică. Comparatismul făcuse primele progrese datorită lui LEIBNIZ, studiul limbilor vechi se bucură iar de mare cinste după un secol al XVII-lea destul de tern, înregistrând succese remarcabile atât la Leida cât şi la tânăra universitate din Halle (I, pp. 376 – 377). Principalii autori ai acestei renaşteri a filologiei: Keller şi WOLFF la Halle, francezii Du Cange şi Richard SIMON. (I, pp. 376 – 377.)

FILOSOFI, FILOSOFIE

Filosofi: pentru DIDEROT, ca şi pentru Palissot şi mulţi dintre contemporanii lor francezi, cuvântul este sinonim cu „enciclopediştii" într-un sens mai gene-Actiibicuc a Lujft Marung-ului, să gândească prin ei înşişi, în afara oricărei tutele autoritare. Imperativul kantian sugerează aspectul moralizator, adeseori militant, al gânditorilor din SECOLUL LUMINILOR. Cât priveşte filosofia – cuvânt nu prea des întâlnit în textele epocii –, obiectul său variază de la Descartes la LOCKE şi la KANT, unii distingând câmpul ei de aplicare ca fiind străin de domeniile rezervate credinţei şi forului interior, ceilalţi extinzându-l la întreg domeniul cunoaşterii şi al ştiinţei (Natura). Trebuie să-l înţelegem aici în sensul pe care i-l dă Cassirer, adică tot ceea ce defineşte spiritul epocii.

Asupra gândirii din Secolul Luminilor (I, pp. 388
397).

Asupra şi religiei (I, pp. 391 – 394). Asupra opoziţiei faţă de sisteme (I, pp. 394 – 395). Asupra influenţei lui Locke (I, pp. 409 – 412). Asupra problemei, fundamentale în secolul al XVIII-lea, privitoare la teoria cunoaşterii (I, pp. 396 – 397).

FINLANDA

Demografie (I, p. 85).

Întindere (I, harta 31, pp. 246 – 247) (I, p. 248). FISCHER, Johann Michael

1691 – 1766. Este unul dintre marii arhitecţi de biserici din Germania BAROCA. S-a făcut remarcat mai ales prin bisericile din Zwiefalten (1738 – 1765) şi din Ottobeuren (1737 – 1766), în formă de bazilică (I, 111), şi prin cele din Aufhaiiser (1736 – 1751) şi din Rott-am-Inn (1759 – 1763), cu plan centrat. Practică un baroc moderat, fără încărcături, şi care contrastează cu ARHITECTURA eclectică a omonimului şi contemporanului său, J.B. FISCHER VON ERLACH. (II, p. 71, 152.)

FISCHER VON ERLACH

Familie de arhitecţi vienezi, dintre care cel mai însemnat este Johann Bernhard (1656 – 1723). Cu el începe seria marilor arhitecţi din şcoala naţională germană, care îi continuă şi îi înlocuiesc pe maeştrii italieni Zuccalli sau Bibiena. Înalţă mai multe biserici la Salzburg, sub influenţa marcată a lui Borromini. Reşedinţele princiare Rossau şi, mai ales, Frain (1688), unde se află faimoasa sală a Străbunilor, inaugurează un stil mai personal, impregnat de un fantastic tipic germanic. În această perioadă, elaborează un tip de reşedinţă pe care o va reproduce construind Palatul Schwarzenberg din Viena şi palatul PRINŢULUI EUGEN. Acest stil compozit, care îmbină inrică, Kariskirche (1716) (II, il 166). Dar cea mai originală şi mai perfectă dintre operele sale este, fără îndoială, biserica pe care a construit-o în 1694 pentru colegiul IEZUIŢILOR din Salzburg. Fiul său Iosif Emanuel a construit, într-un stil apropiat, mai multe mari edificii, printre care şi hotelul Invalizilor din Praga. (II, pp. 71, 73; I, il. ¿¡5.)

FIZIOCRAŢIE

Este mai mult decât o doctrină, fiind o adevărată filosofie economică, întemeiată pe postulatul unei „ordini naturale”: Constituirea naturală a guvernământului, precizează subtitlul lui QUESNAY (Fiziocraţia), şeful noii şcoli. Tabloul economic, alcătuit tot de Quesnay, conţine pe plan tehnic prima analiză precisă a circuitelor economice, a relaţiilor sociale văzute în legătura lor cu poziţia fiecăruia în înlănţuirea schimburilor. Totuşi, faptul de a atribui doar AGRICULTURII şi ţăranilor capacitatea de a „produce” („venitul net” al

fiziocraţilor), în contrast cu celelalte categorii economice, reprezentând factori de transformare (industriaşi, comercianţi), apare, în ajunul primei revoluţii industriale, ca o teză parţială şi depăşită. (II, p. 20.)

FLAMSTEED John

1647 – 1720. Este primul astronom al OBSERVATORULUI din GREENWICH, care a fost organizat după sfaturile lui, pentru a se stabili cataloage de stele şi tabele cu mişcările lunii, indispensabile ASTRONOMIEI şi navigaţiei. Lucrarea sa Historia coelestis Britannica (1725), rezultat al observaţiilor sale, precizează poziţia a trei mii de stele. (I, p. 337.)

FRAGONARD, Jean Honoré

1732 – 1806. împreună cu CHARDIN şi cu WATTEAU, este unul dintre cei trei mari reprezentanţi ai PICTURII franceze din secolul al XVIII-lea. Frecventează rând pe rând atelierele lui Chardin, BOUCHER şi Van Loc. Datorită unei şederi îndelungate în ITALIA, în tovărăşia lui GREUZE, Hubert Robert şi a abatelui de Saint-Nom, descoperă antichitatea, câmpia romană (grădinile din preajma vilei d'Este) şi pe TIEPOLO. Pânzele pe teme libertine aparţin primei sale maniere (înainte de 1769, an când se căsătoreşte): intimplările fericite ale scrânciobului, femei care se scaldă, tablouri executate cu o mână rapidă şi pline de strălucire, de o factură aproape impresionistă. Între 1769 şi 1775, Fragonard evoluează către o artă mai temperată, mai curând sensidoamna Du Barry pentru Louveciennes şi decommdate de Ludovic al XV-lea. Petrecere la Saint-Cloud, comandat de ducele de Penthievre pentru hotelul său din Toulouse. O nouă CĂLĂTORIE în Italia, în tovărăşia financiarului Bergeret. este cât pe ce să se termine rău. Începând din 1777, Fragonard nu mai desenează decât portrete şi scene din viaţa de familie: Copilul îmbrăcat în chip de Pierrot, Vizita la doică, Domnul Fanfar, etc. în timpul revoluţiei, tablourile sale sunt scoase din Muzeul Luvru. Moare, aproape uitat, în timpul domniei lui Napoleon (I, p. 55; II, p. 203.)

fkancke

1663? Fondator, împreună cu Sperier, al pietismului german. Învăţătura sa se întemeiază numai pe descrierea şi comunicarea scrisă

(spre deosebire de „convorbirile" lui Sperier), a fenomenului fundamental al convertirii (Aufgang und Fortgang Aer Bekehrung, edit. Kramer, 1861). Exercită o mare influenţă asupra noii universităţi din Halle (1692), care va deveni marele centru al pietismului. (I, p. 427.)

FRANKLIN, Benjamin

Boston, 1708 – Philadelphia 1790. Participă, încă de foarte tânăr, la activitatea ştiinţifică din coloniile engleze din AMERICA. Întemeiază o societate savantă în 1727, apoi, în 1743, American philosophical Society din Boston, înainte de a crea, în 1756, universitatea din Pennsilvania. Experienţele pe care le face, în legătură cu „focul electric", între 1749 şi 1750, au drept rezultat precizarea noţiunilor fundamentale de încărcătură electrică, electricitate pozitivă şi negativă. După ce demonstrează natura electrică a fulgerului, inventează paratrăsnetul, experimentat pentru prima dată de Dalibard, la Marly (1752). În 1776, Franklin face în FRANŢA o călătorie de propagandă în favoarea independenţei coloniilor revoltate. Din 1773 era primul membru asociat străin al Academiei regale franceze de ştiinţe. (I, p. 358.)

FRANŢA

Întindere, limite (I, pp. 234 – 237).

Demografie (cf. capitolul îi I, pp. 126 – 231, graf.

20, p. 183).

Alfabetizare (I, pp. 195, 199 – 200, graf. 24, p. 198, H 37, 39).

Monarhie administrativă (I, pp. 274 – 276). Învăţământ (I, pp. 307 – 311, graf. 32, pp. 324 – 325).

şi le 43, p. 44; 44, p. 45; I, il. 13; II, il. 137). Arhitectură (II, pp. 140 – 144, il. 173, 174). Pictură (II, pp. 187 – 204, il. 41, 141, 145). (I, pp. 42, 51, 52, 56, 58, 59, 65, 67, 70, 95, 97, 248 – 250, 255, 259, 264, 266, 267, 269, 271 – 273, 279, 288, 293, 30 o, 316, 317, 320, 322, 331 – 333, 335, 338, 352, 358, 372, 377, 387, 388, 399, 403, 404, 409, 414, 420, 428, 429; II, pp. 10, 11, 19, 25, 28, 34, 38, 39, 47, 49, 51, 54, 60, 65, 68, 72, 75, 77, 80, 81.86, 98 – 100, 111, 112, 121, 122, 127, 149, 154, 164, 173, 177, 178, 211, 218 – 220, 225, 226, 228 – 233, 237, 239.)

FREDERIC cel Mare

1712 – 1786. Îi urmează la tronul PRUSIEI lui Frederic Wilhelm,

Regele-sergent. Bine pregătite de predecesorii săi, progresele realizate de Prusia duc – după perioada critică a războiului de Şapte Ani (1756 – 1763) – la o adevărată restructurare a Europei în jurul unui ax nordic. Politica invariabilă a primilor Suverani din Dinastia Hohenzollern, fondată pe un dinamism statal inspirat de MONARHIA lui Ludovic al XIV-lea, face din Prusia nucleul dur al unei GERMANII fărâmiţate (Kleinstaaterei), dar care urmează să se reunifice: pretutindeni Nordul triumfă asupra Sudului (AUSTRIA). STATUL lui Frederic cel Mare este, în esenţă, axat pe concentrare şi accelerare: concentrare a puterii şi a resurselor, în scopul autonomiei, accelerare printr-o politică de imigrare şi colonizare sistematice, prin utilizarea privilegiată a cadrelor etc. De sus şi până jos are prioritate slujirea statului, „principele fiind primul său slujbaş". Edictul de Toleranţă, referitor la libertatea credinţei şi a exprimării (cf. „Gazetele" lui Sperier sau cele ale lui Hartung) uşurează de fapt aderarea pietiştilor şi a IEZUIŢILOR (în Silezia) şi implică separarea radicală dintre „gândirea care gândeşte" şi „gândirea care acţionează" în fruntea statului. Este o poziţie fundamental opusă activismului social al orientărilor neocalviniste şi al metodismului anglo-saxon. (I, il. 71). Asupra colonizării ţinuturilor pustii (I, pp. 206 – 207). Asupra armatei în timp de război (I, pp. 249 – 250). Asupra lui Frederic cel Mare şi a lui Ludovic al XIV-lea (I, pp. 274 – 275).

Asupra Edictului de Tolerantă (I, pp. 284 – 285). (I, pp. 264, 277, 279, 280, 281, 283, 289, 291, 293, 403.)

FRONTIERA

Regiune de expansiune pionieră, de recuperare economică (PRUSIA, RUSIA, AMERICA…). (I, p. 73 şi urm.)

GABRIEL

Familie de arhitecţi, înrudită prin căsătorie cu familiile Mansart şi COTTE, ai cărei reprezentanţi importanţi sunt: Jacques (al III-lea) Gabriel (1667 – 1742), inginer, arhitect şi urbanist. A construit la PARIS mai multe hoteluri (Biron), a decorat apartamentele regelui şi ale reginei (1735) din Versailles, precum şi numeroase poduri la Lyon (La Guillotiére), Blois, Poissy, Saint-Maur etc. Ange Jacques (1098 – 1782), fiu al precedentului, care l-a luat drept ajutor la ultimele sale

lucrări (în jur de 1720 – 1725). Prim-arhitect al regelui în 1742 –, la moartea tatălui său, el domină ARHITECTURA franceză de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Construind PIAŢA REGALĂ din Bordeaux într-un stil mai curând francez decât antic, el revine la monumentalul şi austerul clasicism al lui Perrault (palatele din piaţa Concorde). La Versailles, principalele sale creaţii sunt Opera, decoraţia apartamentelor regale, iar reuşita sa deplină, Micul Trianon, început în 1751, o fantezie în stil atic. (II, pp. 142 – 143.)

GAINSBOROUGH, Thomas

1727 – 1788. Influenţat poate mai mult decât oricare altul de Van Dick, el ajunge, treptat, să picteze în felul său şi după natură, peisaje şi portrete de femei şi de copii. Arta sa este mai puţin savantă, mai puţin perfectă decât cea a eclecticului REYNOLDS, mai puţin viguroasă şi mai puţin sinceră decât cea a lui HOGARTH, dar mai apropiată de poezie şi de muzică, cu o nuanţă – uneori – de rigiditate şi parcă de preţiozitate (dar fără caracterul dulceag al artei lui GREUZE). El nu mai izolează figura omenească, evadează din confruntarea socială sau morală, iar personajele sale se topesc parcă în peisaj, alcătuind cu acesta una şi aceeaşi realitate pe jumătate imaginară, care anunţă arta lui Constable şi romantismul apropiat. (II, pp. 215 – 216, il. 152.)

GERMANIA

Cuvântul nu se va impune decât la sfârşitul secolului al XVIII-lea, desemnând totalitatea ţărilor de LIMBA germană. Politic, Germania este un adevărat caleidoscop pe care IMPERIUL, entitate mai curând decât realitate, este mai puţin în măsură decât oricând să-l organizeze. Pe plan cultural, două Germanii, dominate reciproc de o AUSTRIE care priveşte în altă direcţie şi de o PRUSIE în expansiune, se diferenţiază prin religie şi tradiţii, cea din Nord luând naştere în urma Reformei, cea din Sud fiind domeniul prin excelentă al sensibilităţii şi al artei BAROCE (I, il. 16, 12311, il. 155, 272, 175, 176, 183, 189), (I, il. 62, 64, 66). (I, pp. 32, 50, 52, 65, 67, 68, 70, 74, 85, 87, 95, 96, 100, 127, 130, 132, 165, 173, 185, 191, 200, 202, 206, 248, 271, 276, 281, 307, 308, 311, 322, 320, 329, 332, 338, 372, 375, 376, 386, 420, 421, 427; II, pp. 11, 12, 28, 38, 70, 71, 74, 76, 77, 92, 94, 97, 98, 104, 114, 116, 117, 122

– 124, 126, 127, 141, 146, 159, 164, 176, 219, 245, 247.)

Dezvoltarea MUZICII instrumentale (II, pp. 116 – 117, harta 47, pp. 130 – 131, il. 146).

GLÜCK, Christoph Willibald

1714 – 1787. Este poate originar din Boemia. A călătorit foarte mult (la Praga, Milano, Hamburg, LONDRA, şi, mai ales, la PARIS şi Viena). Elev al autorului de simfonii Sammartini din Milano, dar mediocru în arta contrapunctului (după mărturia lui HAENDEL), se consacră, în cele din urmă, OPEREI. Alcesta (1767) marchează cu strălucire convertirea sa la stilul francez, ilustrat de Lully. Opus lui Piccini de către partizanii operei italiene, părăseşte Parisul şi se retrage la Viena. (II, pp. 99, 112 – 115, 135, il. 179, 182.)

GOLDONI, Carlo

1707 – 1793. Autor de comedii veneţiene. Locuieşte la PARIS între 1761 şi 1793, perioadă asupra căreia ne-a lăsat interesante Memorii. Salvează comedia italiană de vulgaritatea şi de convenţiile ce se manifestau în commedia dell'arte aflată în declin. Principalele sale piese: Femeia isteaţă şi Călăul binefăcător. Goldoni este şi un foarte bun autor de librete de operă. (II, pp. 99, 113, 208.)

GOYA

Francisco Goya y Lucientes (1746 – 1828). Pictor de scene istorice, portretist, gravor. Este cel mai ilustru exemplu de originalitate înnăscută, ireductibilă, în această perioadă în care înfloresc nenumărate doctrine şi şcoli, la vreo clasificare. La Madrid, unde soseşte în 1774, este protejatul lui Mengs, teoretician militant al NEOCLASICISMULUI, dar şi admirator al familiei de pictori TIEPOLO; la Roma, a cunoscut artişti BAROCI şi clasici; de fapt, Goya se sustrage oricărei influenţe. Surd, se închide în casă, fiind pe punctul de a înnebuni. După asediul Saragossei, iese din izolare, manifestându-şi revolta şi geniul. Géricault, Delacroix, vor vedea în el un precursor. De la baroc către neoclasicism, arta îşi caută astfel drumul în afara doctrinelor şi a modelelor, în întâmpinarea modernităţii. (I, pp. 231, il. 12, 43, 113.)

Autor de mâna a doua: Iscoada chinezească sau Trimisul tainic al Curţii din Beijing pentru cercetarea stării prezente a Europei (1765

– 1774), (I, pp 44 63, 67.)

— S GRAVESANDE, Willem Jacob

1688 – 1782. Fizician olandez, profesor la universitatea din Leida. A fost, în OLANDA, unul dintre primii discipoli ai lui NEWTON şi a contribuit la răspândirea interesului pentru fizica experimentală. (I, pp. 323, 338 – 339.)

GRĂDINA REGELUI

Este Grădina de plante medicinale creată în 1635 de medicul Guy de la Brosse. Italienii fuseseră cei ce dăduseră un prim exemplu în acest sens, la Bologna, Padova, Roma… în secolul al XVIII-lea, asemenea grădini se înmulţesc în întreaga Europă: la lena, Leipzig, AMSTERDAM, Edinburgh. Aici se vor elabora primele clasificări botanice. Descrieri de plante erau publicate în cataloage ilustrate, încă şi astăzi preţioase, cu colaborarea unor desenatori şi pictori de renume. (I, pp. 311, 314; II, p. 22.)

GREENWICH

OBSERVATOR astronomic întemeiat de FLAM-STEED la gurile Tamisei (1675). Este cel mai mare centru de cercetări şi măsurători astronomice din secolul al XVIII-lea, alături de Observatorul din PARIS (1767). (I, p. 337.)

GREUZE

1725 – 1805. Pictor de gen, tehnician abil, bun portretist. Operele sale, foarte lăudate pe vremea lui DI-DEROT, ne decepţionează astăzi prin caracterul lor dulceag şi melodramatic. (I, p. 151; II, pp. 201 – 202.)

H

HAENDEL, Georg Friedrich

Halle, 1685 – Londra, 1759. Îşi face ucenicia în GERMANIA şi în ITALIA (170G-1710). Muzician-şef al Electorului de Hannovra, ce va deveni rege al ANGLIEI, sub protecţia căruia va continua să compună la LONDRA (1714). Este unul dintre cei trei directori ai Academiei regale de muzică şi ai teatrului din Haymarket, unde pune în scenă numeroase OPERE „italiene”. După mai multe eşecuri, compune muzică religioasă şi oratorii. Naturalizat englez (1726), este înmormântat la Westminster. (II, PP99, 113, 117, 120, 123 – 126.)

1730 – 1783. Este unul dintre reprezentanţii cei mai de seamă ai „iraţionalismului religios”. Prima sa operă, conform tradiţiei pietiste, este o meditaţie asupra propriei sale convertiri (1758). Dar Hamann, martor al lui Dumnezeu, se vrea totodată, asemenea profeţilor, „acuzatorul şi potrivnicul” „idolatriei” moderne a raţiunii. Cogiio-ului lui Descartes, el îi opune un Est, ergo cogito, iar lui KANT, Metacritica sa. Destul de îndepărtat de luteranism (este favorabil separării bisericii de stat), el îi va reproşa lui FREDERIC al II-lea caracterul laic şi tehnocrat al statului conceput de acesta. Modul în care reabilitează natura şi geniul conferă antiraţionalismului său o nuanţă romantică. (I, p. 427.)

HARDOUIN-MANSART

Jules Hardouin, zis Hardouin-Mansart, 1646 – 1703. Arhitect al regelui, începând din 1675, prim arhitect în 1G85, inspector general al construcţiilor în 1699. Este una dintre cele mai mari figuri ale ARHITECTURII franceze, adevăratul creator al palatului Versailles (II, il. 160), căruia îi conferă, începând din 1678, dimensiunile şi caracteristicile definitive. În agenţia sa, acel „mare atelier”, se adună câţiva dintre cei mai buni arhitecţi ai vremii: Robert de COTTE, Lassurance, GABRIEL, BOFFRAND… Imensa lui operă de arhitect, decorator şi urbanist va exercita o influenţă considerabilă asupra întregii Europe, Versailles servind drept model celor mai multe mari reşedinţe princiare sau regale ale timpului. Alte opere principale, în afară de Versailles, Marly şi Trianon: domul Invalizilor, Piaţa Victoriilor şi Piaţa Vendôme, Piaţa Statelor generale din Dijon… (II, pp. 72, 73, 78, 80, 141 – 149, 170, 242.)

HARGREAVES, James

1710 – 1776. Inventează maşina spining-jenny, care înlocuieşte în ANGLIA, în anii ’60, vârtelniţa şi fusul. (II, p. 31.)

1 IARRISON, John

1693 – 1776. Este tipul artizanului „luminat” – strămoş al inginerului – din secolul al XVIII-lea englez. Realizând ceea ce Huygens încercase pe baza unor date teoretice, el pune la punct, între 1715 şi 1762, un CRONOMETRU (I, il. 35) cu o funcţionare regulată şi precisă care va deschide – permiţând calcularea longitudinilor – o nouă eră în

NAVIGAŢIE. Cf. COOK. (I, pp. 121, 125, 309, 336.) 1732 – 1809. Viaţa lui Haydn se confundă aproape cu totul cu activitatea sa de muzician. Căsătorit cu o femeie rea şi posacă, a făcut, la patruzeci şi şapte de ani, o pasiune pentru una dintre tinerele soprane din orchestra sa. Între 1761 şi 1790, a fost muzicianul-şef al prinţilor Esterházy (II, il. 183), al căror castel, situat pe malul lacului Neusiedler, era una dintre reşedinţele princiare construite după modelul palatului Versailles, comportând o operă cu 400 de locuri, o Kafeehaus şi un teatru de marionete. Începând din 1780, partiturile sale sunt publicate, muzica sa devenind celebră în toată Europa. Face mai multe călătorii la VIENA, unde îl întâlneşte pe MOZART (1785) şi unde va locui mai târziu (1790), două lungi călătorii la LONDRA (1790 – 1792 şi 1794 – 1795), unde este sărbătorit la Curte. Moare la Viena, în timpul ocupaţiei franceze. Este unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi din secolul al XVIII-lea ai unei ars nova, muzică instrumentală şi pentru spectacol care câştigă de acum înainte teren împotriva tradiţionalei polifonii religioase. (II, pp. 126, 127, 135.)

HERCULANUM şi POMPEI

Despre influenţa săpăturilor arheologice asupra evoluţiei artei europene (II, pp. 234 – 235).

HÉRÉ, Emmanuel

Nancy, 1705 – 1763. Arhitect al lui Stanislas Leczíński, autor al ansamblului constituit de piaţa Stanislas şi de piaţa Carrière din Nancy, prin care începea restructurarea oraşului în direcţia periferiei aflate în plină expansiune. Opera sa este una dintre frumoasele reuşite ale URBANISMULUI în Secolul Luminilor (II, pp. 156, 171).

HERPIN, Jacques

? – 1748. Decorator al marilor apartamente din hotelul Soubise, el participă mai târziu la decoraţia interioară a palatelor Versailles şi Marly. Este contemporan cu BOFFRAND, pe care nu îl egalează. (II, P. 150.)

HERSCHEL, William

1738 – 1822. Astronom englez originar din Hannovra. Este tipul savantului amator ce se impune odată cu difuzarea cunoştinţelor în secolul al XVIII-lea. Muzician şi şef de orchestră, pasionat de

ASTRONOMIE, se consacră construirii TELESCOAPELOR şi explorării sistematice a cerului (I, il. 100, 105). Descoperă, la 13 marţig-dfiftL – planeta Uranus, pe care mai întâi o cor-raeră o cornel Observă Calea Lacbib iof-o\ – centrala – ONIVSRSITARA CLUJ-NAPOCA

122 cm (adică dimensiunile telescopului Schmidt de pe muntele Palomar). Emite ipoteza stării fluide a nebuloaselor, pe care le deosebeşte de grupurile de stele din sistemul solar. (I, pp. 337 – 338, 342, 356, il. 91.)

HILDEBRANDT

1668 – 1745. Contemporan şi rival cu FISCHER VON ERLACH, la Viena. Elev al lui Fontana şi Borromini, care îi inspiră imensa cupolă ovală a bisericii Sfântului Petru din VIENA. Mai puţin compozită decât cea a lui Fischer, ARHITECTURA să barocă este temperată uneori de influenţa modelelor franceze (palatul Belvedere). Foarte caracteristică este pentru el scara monumentală (II, il. 164), cu bolţi susţinute de stâlpi în formă de atlanţi, în jurul cărora se ordonează palatul (Belvedere [II, il. 192], palatul Mirabell din Salzburg, palatul Kinsky din Viena) (II, PP71, 73, 87, 119.)

HOGARTII, William

1697 – 1764. A fost adeseori comparat cu Greuze, pe care l-a orientat, se pare, către pictura moralizatoare (Greuze, venind din Lyon, soseşte la PARIS în 1743, an când Hogarth îl descoperă pe CHARDIN la Paris), dar paleta crudă, verva satirică, desenul marcat caricatural conferă celebrelor sale suite de tablouri, Harlot's progress (II, il. 144) şi Rake's progress (I, il. 50) sau Căsătoria la modă, o dimensiune cvasiepică (să ne amintim de acel autoportret unde figurează, pe masa apropiată, cele trei volume revelatoare din operele lui Shakespeare, Milton şi Swift). Fiu al unui meşteşugar sărac, devenit mare pictor naţional, Hogarth nu s-a pictat poate niciodată mai bine pe sine decât prin portretul acelui alt pionier, acelui alt modest om afirmat în marea ANGLIE laborioasă, puritană şi cuceritoare: căpitanul Thomas Coram. Avem aici reversul satirei, iar această imagine mântuitoare, acest portret atât de drag pictorului, contrabalansează el singur o întreagă operă consacrată, să nu spunem satirei, dar, oricum, exorcizării ei (I, il. 55, 121). (II, pp. 87, 212 – 216, 219, 226, il. 133, 134, 203.)

HOOKE, Robert

1635 – 1703. Contemporan cu NEWTON, cu care are o vie polemică în legătură cu natura luminii. Publică, încă din 1665, observaţii făcute la MICROSCOP (Micrographia), al căror interes considerabil va favoriza perfecţionarea decisivă a acestui instrument, (I, il. 109). (I, pp. 339, 349, 358, 360; II, p. 35.)

Itll lOit, JZjICV di aLUipLUIUIUI XVIlullli – Vll-U 1 ¿j, datorită căruia suferă mai întâi influenţa lui Bernini: va păstra totdeauna gustul şi sensul unei animaţii pe care PIGALLE îl va învăţa s-o nenţină armonioasă. Capătă marele premiu de sculptură în 1661. Îşi petrece patru ani la Roma, unde este mai interesat de lecţiile de anatomie din amfiteatrele medicale decât de cele ale teoreticienilor NEOCLASICISMULUI. Arta sa realistă şi sensibilă nu are răceala operelor academice şi ne apare adeseori ca fiind mai apropiată de arta Renaşterii decât de cea a antichităţii romane «au greceşti. G. Bazin a făcut o strânsă apropiere între „nudul cu carnaţie netedă şi forme elegante" reprezentat în tabloul său Diana (1776) şi modelele franceze ale şcolii de la Fontainebleau. Preocuparea sa deosebită pentru adevărul reprezentării trupurilor, al expresiei chipurilor, tehnica perfectă a modeleului conferă sculpturilor lui o viaţă uimitor de intensă. Printre operele sale: Uriaşul Sfânt Bruno de la Santa Maria degli Angeli, inspirat de ecorche-ul său pentru Sfântul Ioan, Diana (achiziţionată de ECATERINA A II-a), Apolo, din colecţia Gulbenkian, Voltaire aşezat în jilţ de la Comedia franceză, busturile lui ROUSSEAU, BUFFON, FRANKLIN etc., cel al doamnei Houdon (Luvru), şi remarcabile naturi moarte. (II, pp. 175 – 176.)

HUMF, David

1711 – 1776. Şef al şcolii scoţiene de psihologie (Stuart Mill, Bain etc.). Reluând ideea fundamentală a lui LOCKE asupra formării inteligenţei (înţelegerii) prin experienţă, el o completează prin teoria asociaţiei, constând într-un fel de atracţie care ar organiza cunoaşterea pornind de la elemente simple şi izolate, de unde şi numele de atomism psihologic dat uneori acestei doctrine. (I, pp. 32, 40, 412, 414 – 416, 419, il 93.)

I

IEZUIŢI

Ordinul iezuiţilor desfăşoară în secolul al XVIII-lea o foarte mare activitate pe plan misionar (AMERICA şi CHINA) şi pedagogic, favorizând înnoirea ÎNVĂŢĂ-MÂNTULUI (I, pp. 308 – 310). Modernismul său, considerat a fi suspect de către jansenişti şi TRIBUNALE, neliniştitor pentru filosofi, îl decide pe Choiseul să le închidă aşezările şi să-i expulzeze de Pe teritoriul Franţei (1767). FREDERIC al II-lea, duce, dimpotrivă, o politică realistă. (I, graf. 32, pp. 324 – 325, il. 29; II, 113.) 11 Li ui ne împărai, prin uaume airi DUU uncepina am 1437) familiei Habsburg din AUSTRIA, nu mai este decât un titlu onorific. Dieta, împărţind puterea imperială cu împăratul pe care îl alege, l-a făcut ineficace şi iluzoriu prin multiple divizări. Puterea reală şi suverană se exercită în cadrul celor trei sute cincizeci de state care alcătuiesc Imperiul, cu diferite nuanţe. Avântul luat de PRUSIA şi expansiunea austriacă, opoziţia celor două GERMANII, catolică şi protestantă, germană şi cosmopolită, contribuie, de asemenea, la declinul Imperiului. (I, pp. 240 – 244, hărţile 28, pp. 238 – 240; 29, pp. 242 – 243.)

INDII

Indiile occidentale, curând numite AMERICA. Indiile orientale, imperiul decadent al Marelui Mogol. Conflictelor anglo-spaniole sau anglo-olandeze le urmează rivalitatea franco-engleză: în Canada (I, pp. 116, 118 – 119), în India (I, pp. 120). (I, harta 9, pp. 114 – 115.)

INDUSTRIE

Capitolul VI (şi mai ales II, p. 22 şi urm.); I, graf. 14, p. 143; II, p. 23; il. 127 – 132, 134 – 136.

IOSIF AL II-LEA

Viena, 1741 – 1790. Fiu şi succesor, în AUSTRIA (1780), al MĂRIEI TEREZA, împărătească cu începere din 1765. Spirit sistematic, care va duce DESPOTISMUL LUMINAT până la o stare radicală şi utopică (iosefism). Tripla sa reformă administrativă, socială şi religioasă încearcă să impună o raţionalizare uniformă a statului într-un imperiu disparat, cu foarte vii tradiţii locale. De unde şi semieşecul final, precum şi violentele rezistenţe din UNGARIA şi Belgia. (I, pp. 259, 283 – 285, il. 77.)

ÎMBRĂCĂMINTE

Sensul general al evoluţiei: reducerea deosebirii tradiţionale dintre ritmurile evoluţiei, în cazul celor bogaţi şi în cazul celor săraci. (II, pp. 55 – 57, il. 230 – 241.)

ÎNVĂŢĂMÂNT

Locul tot mai mare pe care îl capătă în programele de învăţământ studiul ŞTIINŢELOR (fizică, MATEMATICI). (I, pp. 307 – 323, graf. 21, pp. 194 – 195.) Dezvoltarea învăţământului elementar (I, pp. 191 – 193).

Cuvântul trecuie înţeles în accepţia sa cea mai generală: este vorba de inserţia TIMPULUI – în secolul al XVIII-lea – în analiza mecanicistă a fenomenelor. Apariţia uimitoare şi totodată îndelung pregătită a istoriei, extinsă în spaţiu (cf. aportul IEZUIŢILOR [I, pp. 372 – 376] şi al diferiţilor călători) şi în timp (cf. desfăşurarea erudiţiei mauriste [I, pp. 381 – 383], a FILOLOGIEI, a hermeneuticii [I, pp. 378 – 380], extinsă, în sfârşit, prin opera lui MONTES-QUIEU şi VOLTAIRE, la moravuri şi legi. Apariţia mai timidă, mai tulburătoare, a timpului ca o nouă dimensiune a lumii, alături de spaţiu şi, la început, ca nouă dimensiune a geologiei: cf. „Vizionarii" Maillet şi KIRCHER (I, pp. 302, 366) şi, mai ales, BUF-FON, mult mai solid şi mai serios, mai ales în calitatea sa de autor al Epocilor naturii (I, pp. 366 – 369). Ştiinţa nu este încă în măsură să propună o istorie a vieţii: evoluţia, după Buffon şi Maupertuis, rămâne modificarea la suprafaţă a unui fixism fundamental. Abia odată cu Lamarcic, către sfârşitul secolului, ea va şti să citească în structurile înseşi a tot ce este viu.

ITALIA

Politic în declin începând cu decadenţa veneţiană, cu excepţia regatului Piemont (I, p. 93). Influenţa sa rămâne vie odată cu expansiunea BAROCULUI în Europa Centrală (II, pp. 84 – 91) şi succesele OPEREI şi ale bel canfo-ului napolitan (II, pp. 100 – 111).

Demografie (I, pp. 93 – 94).

Pictură (II, pp. 205 – 211; I, il 15, 38; II, 58, 112, 115, 142, 143, 147). Sculptură (II, pp. 175 – 176).

Arhitectură (II, plan 46, p. 110; I, il. 5, 87). (I, pp. 59, 66, 68, 70>, 95, 132, 139, 147, 170, 175, 190, 201, 225, 237, 245, 285, 287, 322,

326, 332, 371, 372, 377; II, pp. 19, 21, 71, 74, 87, 83, 91, 100, 102, 103, 108, 100, 125, 127, 141, 228, 232, 233, 237.)

J

JACOB, Georges

1739 – 1814. Meşter ebenist în 1765. Unul dintre creatorii stilului Ludovic al XVI-lea, în materie de MOBILIER: scaune şi mese mai ales, pentru care foloseşte lemnul de acaju. Fiii săi, Georges al II-lea şi François-Honore-Georges îi urmează în atelierul din strada Meslee. (II, p. 227.) iiio-ioi». mului şi ruiimuucr, apar-iiiua mani burghezii renane, ca şi Ooetlie, Operele sale, care practică cel mai adeseori forma epistolară pun în lumină reînnoirea vieţii spirituale şi filosofice din GERMANIA. Pietist oarecum eterodox, Jacobi va ezita vreme îndelungată între cele „două lumini", cea a raţiunii şi cea a credinţei. Scrisorile sale către Mendelssohn Despre doctrina lui Spinoza povestesc o convorbire cu LESSING (6 – 11 iulie 1780), în care acesta apropia în mod ciudat determinismul spinozian de luteranism. (I, p. 428.)

JAUCOURT, Louis de

1704 – 1779. Colaborator şi comanditar al ENCICLOPEDIEI, adevărat factotum al lui Diderot, cel mai prolix dintre toţi colaboratorii Enciclopediei. (I, p. 63.)

JENNER, Edward

Berkeley, 1749 – 1823. Medic englez, inventator al vaccinului antivariolic, care înlocuieşte, la sfârşitul secolului, inocularea cu secreţie luată de la bolnavi. Avantajul noului vaccin rezidă în inocuitatea lui (I, p. 203, 213, 215, il. 57.)

JOUVENET, Jean-Baptiste

1644 – 1717. Se naşte într-o familie de pictori din Rouen. Opera sa este de inspiraţie religioasă (tablouri pentru Notredame din Paris, capela regală din Versailles, biserica palatului Invalizilor). Colaborator al lui Le Brun, el aparţine şcolii adepţilor lui Poussin. (II, pp. 178 – 179).

JUSSIEU

Celebră familie de naturalişti din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Mai mulţi dintre ei au contribuit la perfecţionarea clasificării şi

nomenclaturii plantelor stabilite de LINNE. Cel mai important este Antoine-Laurent (1748 – 1836), nepot al lui Bernard (1699 – 1777), botanistul de la Trianon, căruia îi datorăm identificarea şi denumirea multor familii de plante (Genera Plantarum, 1789). (I, pp. 314, 362, 363.)

JUVARA, Filippo

1678 – 1736. Arhitect şi decorator. Prim arhitect al lui Victor-Amedeu de Savoia în 1714. Înainte de această dată, autor al unor decoruri pentru serbări şi spectacole teatrale din Sicilia, unde s-a născut, şi din ROMA, unde, pentru un scurt răstimp, este elevul lui Fontana, şi unde se împrieteneşte cu membrii Academiei franceze de pictură. La Torino, unul din marile centre ale artei BAROCE, încă din vremea lui complicatului öumiui diitl.

În opera lui Borromini. ARHITECTURA să se organizează în mase impunătoare, uneori întrucâtva greoaie, ca în cazul palatului Superga (I, il. 5), dar cel mai adeseori de o elegantă sobrietate. Anumite faţade amintesc de arta temperată a unui Bernini (ca arhitect) şi uneori chiar anunţă revenirea clasicismului, ce va avea loc curând. Principala sa operă este imensul şi uimitorul palat Stupinigi (1730), cu cele patru aripi desfăşurate în X în jurul pavilionului central juvara a contribuit tot atât cât şi Guarini, şi mai mult decât Vittone, la răspândirea artei piemonteze în Europa.

K

KAHLENBERG

Aici, la porţile VIENEI – asediate de armata turcească a lui Mustafa KOEPRILI – are loc victoria lui Jan Sobieski, regele Poloniei, şi a ducelui de Lorena. Este începutul declinului otoman în Europa. (I, p. 75, 281, hărţile 1, pp. 75 – 77; 2, pp. 80 – 81.)

KANT, Immanuel

Königsberg, 1724 – 1804. Critica raţiunii pure, carte apărută la Riga în 1781, reprezintă, în istoria gândirii o cotitură ce poate fi comparată, într-un anume sens, cu cotitura pe care o constituie în 1636, Discursul despre metodă. Kant, sumă a gândirii Luminilor şi totodată profet al secolului al XIX-lea, este profund semnificativ pentru marea recuperare intelectuală din Est. La cele două extremităţi ale

spaţiului Luminilor, NEWTON şi Kant trasează, de la LONDRA la Königsberg şi Riga, un drum bine delimitat al gândirii Luminilor. (I, il. 90.) Viaţa şi opera (I, pp. 415 – 419). – şi pietismul (I, p. 394).

(I, pp. 25, 40, 85, 92, 240, 256, 265, 354, 364, 386, 388, 396, 400, 408, 409, 412, 427.)

KARLOWITZ

Oraş pe Dunăre (Iugoslavia), unde a fost semnat? n 1699, un tratat între imperiul otoman şi sfânta Ligă (I, harta 2, pp. 80 – 81). Este începutul declinului influenţei turceşti în Europa Centrală, în folosul puterilor creştine. (I, p. 75.)

KAY, John

? – 1764. Ţesător din Lancasbire. inventatorul suveicii volante (1733), pe care a introdus-o în l –ranta, (II, p. 30.)

usie o mare sigura, adevăratul profet al unei ştiinţe sociale riguroase privitoare la demografie. Cel mai mare dintre „aritmeticienii politici" s-a născut în 1648, la Lichfeld, în Staffordshire, într-o familie modestă, dar instruită. Tatăl, iscusit matematician, îşi câştiga existenţa fabricând cadrane solare, predând contabilitatea, desenând planuri. În acest mediu intelectual aflat la a doua generaţie, Gregory s-a manifestat ca un copil minune. Citea la vârsta de trei ani; la şapte-opt ani, învăţa latina şi ebraica, iar la zece ani, greaca. Foarte de timpuriu a intrat în slujba celor puternici. Îşi desăvârşeşte cultura printr-o excelentă cunoaştere a limbii franceze. La LONDRA, desenează şi gravează hărţi, consacrându-se unei fructuoase cariere de specialist în heraldică. În decursul anilor '90 îşi elaborează, fără îndoială, adevăratul său opus magnum, Observations and Conclusions, Natural and Political upon die State and Condition of England (1696), care reprezintă o cotitură fundamentală, am spune chiar actul de naştere a unei ştiinţe a omului. Intim amestecat în viaţa politică a ANGLIEI, îndată după Glorious Revolution, este şi autorul unor texte polemice, într-adevăr, King se lasă nu o dată dus de patimă.

— Emmanuel Le Roy Ladurie a subliniat acest lucru într-un articol ce poartă un titlu semnificativ: „Socotelile fantastice ale lui Gregory King". Când citim, de exemplu, în lucrarea sa Political Arithmetic că „popoarele şi teritoriile regelui Angliei sunt în mod firesc

aproape la fel de importante cât şi cele ale Franţei în ceea ce priveşte bogăţia şi forţa", înţelegem de ce Ludovic al XIV-lea s-a simţit jignit, într-un alt text, scris în timpul războiului Ligii de la Augsburg, în 1696, An estimate of the comparative strength of Great Britain and France, el admitea că venitul FRANŢEI era de două ori mai mare decât cel al Angliei, dar îşi îndemna ţara să-şi continue lupta, încercând să dovedească (prin mijlocirea statisticii, tânără ştiinţă britanică) că „războiul Ligii de la Augsburg aducea mai multe daune Franţei decât Angliei şi Olandei": „Între 1688 şi 1695. scria el, Anglia a pierdut 50.000 de locuitori, Franţa, 500.000, iar Olanda şi-a sporit populaţia cu 40.000 de locuitori. Anglia a pierdut un venit în valoare de un milion, iar Franţa, de zece milioane, în timp ce Olanda şi-a sporit venitul cu un milion". Acest părinte al ştiinţelor sociale este totodată şi părintele unei ştiinţe angajate în politic. Şi totuşi, E. Le Roy Ladurie are dreptate când spune: „Caracterul ipotetic al acestor concluzii nu diminuează cu nimic valoarea lucrărilor lui King". Dimpotrivă: analiza statistică pe care o întreprinde în legătură cu efectuulă. M.O. Piquee Marchal ne arata limpede acest lucru, transpunând calculele lui Kmg în limbajul contemporan ai contabilităţii naţionale. Neîndoielnic, King 11 combate dinainte pe istoricii care vor suoaprecia influenţa războiului… Războiul, după cum ne sugerează el prin cifrele sale, „restrânge rezerva naţională, publica şi particulară, frânează investiţiile şi compromite expansiunea economică a ţării pe termen lung". În sfârşit, nu este oare îndeajuns de semnificativ faptul că Phyllis Deane şi W.A. Cole, cinci îşi încep monumentala Britisii Economic Growtii, itisH-19 i>y, în 1964, pleacă de la tabloul venitului social al Angliei şi al Ţării Galilor stabilit, pentru anul 1688, de către King? Ar fi greşit totuşi să-l izolăm pe King de contemporanii săi şi de înaintarea globală a Angliei pe calea unei ştiinţe a statisticii sociale. În 1694 – 1695, Anglia a încercat să facă primul adevărat recensământ la scară mare, adevărată revoluţie mentală, primă matematizare a socialului realizată în glorioşii anii 1695 – 1696 şi pregătită în Anglia de generaţia Restauraţiei. „De pe o zi pe alta, scrie Marcel Reinhard, s-a născut o rasă de aritmeticieni politici". În 1662, John Grăunt deschisese această cale prin lucrarea Observaţii naturale şi politice asupra buletinelor de

mortalitate. D.V.G. Glass nu ezită să scrie: „demografia, ca domeniu de cercetare, ia naştere în lüU2, odată cu publicarea Observaţiilor lui John Grăunt". În 1683 şi în 1687, William Petty publica. ale sale Observaţii asupra buletinelor de mortalitate din Dublin şi Eseuri de aritmetică politică. Charles Davenant se înscrie în prelungirea lui Grăunt şi Petty cu lucrările sale (1695 şi 1699) despre ceea ce trebuie să numim ECONOMIA britanică. Prerecensăuiântui din 1694 – 1695 este legat de necesităţile economiei de război, fiind o fructuoasă căutare a unui sistem mai eficace de impozite. Roger Mols scrie: „Puţin după suprimarea acelor Hearth Taxes din 1689, primă evidenţă privind istoria populaţiei – dacă nu ţinem seama de Poli Tax din 1692 – este întreprinsă o alta, în virtutea unui Act of indemnity din 1694. Sub aparenţele unei Poli Tax obişnuite, această măsură viza în realitate un scop mai curând demografic decât fiscal". Este o evidenţă nominală, minuţioasă, vizând fiecare casă („Gregory King intervine el însuşi în acţiunea care are loc la Harefield [Middlesex] şi la Lichfield [Staff.]"). De-acum înainte totul este pus la punct. O altă măsură simptomatică din 1695, luată, fără îndoială, la sfatul lui Gregory King, este cea privitoare la obligaţia disidenţilor religioşi de a-şi declara actele în t-… v j» im. i-ivuivu uuiii-ii jtlii-iici ac situează pe urmele acestei înaintări prodigioase a unei Anglii în curs de schimbare şi aparţinând Secolului Luminilor. Totul era pus la punct, dar adevăratul recensământ total, în Anglia ca şi în Franţa, va avea loc abia peste mai bine de un secol, în 1801… Se pare, spune, în concluzie, Mols, că rezultatul nu corespundea speranţelor. Fapt este că administraţia nu a repetat această încercare şi că istoriile populaţiei din secolul al XVIII-lea preferă să recurgă la datele curente ca mijloc de a determina populaţia globală". (I, pp. 132, 265, 360.)

KIRCHER, Athanasius

1 C02 – 1680. IEZUIT german, călător şi colecţionar, autor al unui tratat vizionar despre lumea subterană, Mundus subterraneus (1664). După cât se pare, curiozitatea sa a fost trezită de o erupţie a Vezuviului, la care asistase în 1638. Îndărătul imaginilor şi a ficţiunii încă naive, desluşim o idee de viitor: Pământul are o istorie ce poate fi aflată prin observarea naturii. (I, pp. 302, 360, 378.)

KOEPRILI

Numele unei dinastii de mari viziri, originară din Albania (VOLTAIRE) scrie, în „Eseu… Cuprogli, Redresarea imperiului turcesc, începută de Ahmed Koeprili în 1656 (Candia este recucerită de la ve neţieni, în 1G69), a fost definitiv compromisă odată cu eşecul lui Kara-Mustafa Koeprili în faţa VIENEI şi cu înfrângerea turcilor la KAHLENBERG (1G83). o, pp. 73 – 75, 78.)

L

LA KNSENADA

Om de stat spaniol, iniţiator al importantului cadastru care are în vedere cea mai mare parte din teritoriul spaniol, la mijlocul secolului al XVIII-lea. Este o sursă cu adevărat fabuloasă pentru istoria cantitativă, în curs de a fi exploatată sistematic, datorită şcolii istorice franceze (cf. cercetarea lui M. Amalric). (I, p. 285).

LAGRANGE, Joseph-Louis

3 736 – 1813. Este, fără îndoială, cel mai mare geniu MATEMATIC al secolului, împreună cu EULER. Originar din Torino, îi urmează lui Euler în cadrul Academiei de ştiinţe din BERLIN (1766), din care face parte până la moartea lui FREDERIC al II-lea, când se instalează la PARIS, la invitaţia lui Luanalitice (1788), al unei Teorii a funcţiilor analitice (1797) şi a numeroase lucrări originale. (I, pp. 36, 352, 355.)

LA HIRE, Philippe de

1640 – 1718. Geometru şi astronom, fiu al pictorului Laurent de La Hire (1608 – 1656), continuator al lui Descartes prin a sa Nouă Metodă de geometrie pentru secţiunile suprafeţelor conice şi cilindrice (1672). profesor la Collège de France şi colaborator al lui Picard la OBSERVATORUL din Paris. (I, p. 313.)

LAMY, Btrnard

1640 – 1715. Profesor şi erudit, membru al Congregaţiei Oratoriului. Este exilat din Angers, unde îşi preda învăţătura, din cauza cartezianismului său. (I, pp. 305, 310, 311, 381.)

LANCRET

1690 – 1743. Este unul dintre discipolii mărunţi ai lui WATTEAU, din ale cărui teme rustice şi galante se inspiră. Capodopera

sa: „admirabila schiţă à l'rânzului cu jambon" (II, il. 145) (P. Jamot). Să adăugăm şi Lecţia de muzică, Conversaţia galantă… (II, pp. 196 – 197, il. 74; II, 198.)

LA PËROUSE

3 s1

16 – c. 65

1741 – 1788. Jean-François de Galaup, conte de La Pérouse. Elev al Şcolii de marină, se distinge ca ofiţer în timpul războiului de Independenţă al Amerien. Expediţia ştiinţifică pe care o conduce în 1785 se înscrie în seria densă a explorărilor Pacificului (1770 – 1788), facilitată fiind de inventarea CRONOMETRULUI (I, harta 11, p. 123). Prin COOK (şi BOUGAINVILLE) este pusă la punct tehnica pregătitoare a expediţiilor cu scop ştiinţific: corăbiilaboratoare, înzestrate cu o sală pentru hărţi, o bibliotecă, instrumente de observaţie. Echipaje specializate (în jurul lui La Pérouse: Louis MONGE, Lamann, La Martinière, Lesseps etc.). Plecat din Brest, La Pérouse va stabili harta coastelor de nord ale Pacificului: de la Monterey până la Muntele Saint-Elie (America), apoi de la Manilla până în Kamciatca (Asia). Aruncate de furtună pe bancurile de corali, corăbiile La Boussole şi L'Astrolabe conduse de La Pérouse sunt pierdute, împreună cu tot ce cuprindeau, după treizeci de luni de navigaţie, în apropiere de Vanikoro, în Insulele Hebride. În 1829, Dûment d'Urville găseşte epavele. (I, pp. 121, 122, il 26.)

— lui/. i ierre Simon, mareniz de Lapiace. Ma1 tematician şi astronom. Membru al Academiei de J ştiinţe în 1795. Autor al unor lucrări despre calculul probabilităţilor şi aplicaţiile sale. Opera sa, rezultat – al celei întreprinse de întreg secolul al XVIII-lea, rezumă ştiinţa vremii sale. (I, pp. 39, 352, 354 – 355, il. 107.) W

LARGILLIÈRE

Nicolas de Largillière, 1C56 – 1746. Studii la ANVERS şi la LONDRA (ca discipol al lui Peter Lely). Este unul dintre portretiştii primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea, remarcându-se ca excelent colorist. Portretul pictorului, al soţiei şi al fiicei sale. (II, pp. 81 82, 122, 189, 190, 191.)

LA TOUR

Maurice Quentin de La Tour, 1704 – 1788. Pictor de pasteluri (II, il. 179, 180) de fapt, mai curând desenator decât pictor. Ştie să surprindă mai bine ca oricare altul pe un chip jocurile luminii şi ale inteligenţei. (II, p. 191, 199 – 200, il. 41.)

LAVATER, Johann Kaspar

1741 – 1801. Este fiul unui medic din Zürich. Mai întâi atras de pietism, se îndreaptă apoi către ocultism şi teozofie. Îndrumător spiritual adulat, are viziunea unei ştiinţe noi a raporturilor dintre fizic şi moral: fizionomia, al cărei nume îl va fascina pe Balzae. Obsedat de „semne", de aşteptarea unei iluminări iminente care nu va veni niciodată (de unde şi ale sale Perspective asupra Eternităţii şi poemul intitulat Sete de prezenţa lui Christos), el apare ca un adevărat „mag" al unui fel de baroc deznădăjduit. Ca şi MESMER, Lavater pune implicit în evidenţă, prin opera sa, nevoile nesatisfăcute ale racursiului escatologic rezultat din gândirea Secolului Luminilor. (I, p. 428.)

LAVOISIER, Antoine-Laurent

1743 – 1794. Acest mare administrator, acest mare savant este una dintre inteligenţele cele mai vaste şi mai strălucite ale celei de a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea. Născut într-o bogată familie de magistraţi, primeşte o educaţie aleasă la colegiul Quatre-Nations, în cadrul GRĂDINII REGELUI, unde audiază şi cursul de chimie al lui Rouelle. Devine membru al Academiei de ştiinţe şi totodată Fermier general (1768). Este numit în 1776 în Direcţia prafului de puşcă şi a salpetrului din cadrul Arsenalului. Prieten cu Turgot şi Necker, participa

CHIMIEI. Adversar al flogisticii, îşi consacră zece ani studiului oxigenului izolat de pr1 esttley (1774), proprietăţilor şi rolului său în respiraţie. Dezvoltă, pornind de la experienţe, un ansamblu teoretic al cărui principiu ţine de mecanica corpusculară a lui newton. Teoriile sale se vor exprima printr-o nouă clasificare a corpurilor chimice, inspirată de nomenclatura lui Linné şi bazată pe analiza cantitativă, ce se substituie calitativismului alchimic. Mai întâi viu contestate, ele se vor impune după faimoasa sa experienţă publică privitoare la compoziţia apei (7 martie 1785), şi vor fi predate (Tratat elementar ele chimie). Arestat în noiembrie 1793, împreună cu ceilalţi fermieri

generali, este ghilotinat pe data de 8 mai 1794. (I, pp. 354, 358 – 359, 367, 382, il 103.)

law

Bancher, om de afaceri, economist scoţian. Numele său este legat de marea şi nefericita operaţie financiară din timpul Regenţei. Fiu al unui bijutier din Edinburgh, născut în 1671, John Law s-a făcut cunoscut în SCOŢIA încă din 1705, prin publicarea unei lucrări în care propunea emisiunea de bancnote garantată de terenurile agricole aleţării. El îşi precizează ideile doi ani mai târziu, într-un memoriu prezentat conducerii Franţei, aflată atunci în mari dificultăţi financiare din cauza războiului de Succesiune la tronul Spaniei. Ideile sale prind viaţă între 1707 şi 1715, datorită numeroaselor demersuri ce care le întreprinde, mai întâi la Torino, apoi la PARIS, în vederea creării unei bănci emiţătoare de bancnote. Law este omul unei conjuncturi dificile. La începutul secolului al XVIII-lea. preţul argintului este aproape pretutindeni cu 40 – 50% mai scăzut faţă de nivelul atins la începutul secolului al XVII-lea. Chiar şi preţurile nominale sunt orientate către o scădere. Începând din 1605 – 1610 în Mediterana, din 1630 – 1635 în Europa mediană, din 1630 – 1650 în Europa răsăriteană, „timp de 70 – 80 de ani vor avea loc doar creşteri de scurtă durată, asemenea unor febre ciclice, repede în scădere [...1" (e. Labrousse). Ajustările monetare, comandate de insuficienţa metalelor preţioase şi de nevoile crescând e ale statului, tind să joace rolul de paleativ la o parte din efectele scăderii preţurilor, şi anume la creşterea rentei, micşorarea profitului, sporirea costului capitalului. Dar aceste paleative sunt cu totul insuficiente. Marasmul atinge întreg continentul, şi sectorul agricol în primul rând, ANGLIA şi puterile maritime sunt, în ansamblu, mai puţin atinse Ş mai bine înarmate pentru a se apăra. FRANŢA

mai mare decât în Anglia sau în OLANDA) şi densitatea specifică a statului, la capătul unui război 1 care a opus regatul, timp de aproape treizeci de ani 1 (1689 – 1697 şi 1701 – 1714), Europei coalizate. Chel1 tuielile statului în valoare nominală se dublaseră 1 între 1689 şi 1697. Ele se vor dubla încă o dată între 1 1701 şi 1714, perioadă când se triplează cheltuielile 1 militare. „Cheltuielile publice, care se situau în jur de 120 – 150 milioane în 1700 – 1701, au urcat până la 264

milioane în 1711 pentru a se menţine dincolo de 200 milioane până în >714". Crearea capitaţiei, în 1694 – 1695, a asigurat cel puţin o intrare de 20 – 22 milioane, în parte absorbită de regresul (datorat mizeriei) impozitelor indirecte. Creşterea cheltuielilor nu poate fi acoperită decât printr-un ansamblu de expediente mai mult sau mai puţin dăunătoare ECONOMIEI şi prin recurgerea la împrumuturi. Câteva retopiri ale monedelor (prima datează din 1707) permit o întreagă serie de devalorizări, urmate de atât de nerealista deflaţie din 1713 – 1715, livra tournois trecând de la 6, 93 ţ (30 livre mare) de argint la 5, 31 g (42 livre mare), apoi urcând la 6, 93 g. pentru a se prăbuşi, în etape succesive, la 3 g, în 1717, înainte de stabilizarea făcută de ducele de Bourbon, care a fixat-o definitiv la 5 g de argint (metal monetar 4, 5 g). Avantajul retopirii constă în faptul că permite o emitere de hârtie-monedă sub forma cea mai contestabilă. Expedient în 1701, bancnotele devin o constantă începând din 1704. Puţin după retopirea din 1704. volumul se ridică la 7 milioane, apoi. În ritmul unei emiteri de 4 – 8 milioane pe lună. se ajunge la 100 milioane în ianuarie 1706, la 140 milijane în august, la 180 milioane în aorili» 1707. Pentru a menţine valoarea acestei monede fidurâare, cp recursese mai întâi la expedientul unei dobânzi. care a fost suprimată în 1706. Regele fusese silit să recurgă la cursul forţat, să accente Diata parţiali doar (lucru contradictoriu) a impozitului în bancnote. Bancnotele şi-au pierdut repede 80% din valoare pe pieţele externe şi chiar şi pe cele din interior, deşi mult mai încet, ajungând la 62% în 1710. Edicte date între 1710 – 1712 transformă bancnotele în rentă, sporind astfel povara ce apăsa asupra rentelor de stat. Pentru a înţelege bine ceea ce oferea sistemul lui Law trebuie să ţinem mai întâi seama de aceste două condiţii: de un destul de susţinut recurs, în timpul războiului de Succesiune la tronul Spaniei, la o hârtie-monedă, de povara îngrozitoare a datoriei publice. În faţa acestei situaţii, Law are un program care poate fi reconstituit şi care's spirată de Banca Angliei, întemeiată în 1691, sau de exemplul suedez. Binefacerea aşteptată: sfârşitul penuriei monetare (politica lui Desmarets), datorită unei bancnote solide, resorbţia şi consolidarea datoriei publice; cu mijloacele monetare şi resursele de stat astfel eliberate, o politică de

dezvoltare în interior şi în exterior, DRUMURI şi un mare comerţ colonial. Sistemul lui Law apare ca o îmbinare ingenioasă şi originală a unor reţete şi soluţii de mult încercate. El se întemeiază pe ipoteza unei subintrebuinţări a aparatului de producţie, imputabilă unei insuficiente medieri monetare. Sistemul lui Law este deci un antimercantilism care acceptă aproape toate ipotezele de bază ale mercantilismului. La 2 mai 1716, consiliul de Finanţe, sub preşedinţia ducelui de Noailles, autorizează deschiderea unei bănci generale cu un capital de 6 milioane (1200 acţiuni de câte 1.000 scuzi fiecare), bancă de scont şi de emitere în slujba comerţului, abilitată să emită bancnote. Subscripţia nu s-a făcut decât pe un sfert. 375.000 livre numerar, dar 1 125.000 în bancnote de stat. Este aspectul pozitiv, de consolidare. Începuturile sunt lente, dar succesul este enorm, căci randamentul băncii de scont în Franţa este insuficient. Bancnotele lui Law încep să înlocuiască cambia tradiţională. Bancnota lui Law începe să aibă prioritate la AMSTERDAM. Cea mai veche instituţie bancară din Europa maritimă se lasă cucerită de ea. Perceptorii de impozite sunt invitaţi să folosească de acum înainte noile bancnote, în locul chitanţelor şi al transporturilor complicate de numerar în metal. 60 milioane de bancnote sunt emise în cursul anului 1717. Atunci Law iniţiază a doua etapă a programului său: crearea unei mari societăţi, ce urmează să pună în valoare teritoriul de curând cucerit în LOUISIANA. Compania Occidentală o înlocuieşte pe cea creată în 1712 de financiarul Antoine Crozat. Ea primeşte în proprietate, pe timp de douăzeci şi cinci de ani, toate teritoriile şi minele din Lumea Nouă, precum şi monopolul comerţului cu blană de castor din Canada. Este un capital de 100 milioane, ce trebuie plătit în bancnote de stat. Scopul este evident: cel de a consolida datoria şi de a fixa în marele comerţ colonial o parte din capitalul care contribuise la sprijinirea războiului de Succesiune la tronul Spaniei. Prima fisură apare la sfârşitul anului 1717, sub forma unei rezistenţe, în mediul frigunalelor şi al Consiliilor, împotriva unei politici a cărei îndrăzneală îi derutează Pe toţi. Dar această rezistenţă nu îl împiedică pe Law să depăşească şi o a treia etapă: transformarea băncii generale în bancă regală, prin edictul din

Lyon, care are cea mai veche tradiţie bancară din regat,

refuzând noutatea şi deschiderea. În cursul anului 1719, urmează o a patra etapă. Compania Occidentală se extinde, absorbind Compania din Senegal în decembrie 1718, pe cea din Indiile Orientale şi din China la 13 mai, pe cea din Africa la 1 iunie 1719. Operaţia este acoperită de o emisie masivă de 50.000 de acţiuni, smulse, la 17 iunie, TRIBUNALULUI DIN PARIS, în ciuda ostilităţii lui d'Argenson. Are loc o schimbare de nume simbolică: „Occidentală" este înlocuit cu „din Indii", formulă mai încărcată de conotaţii afective. Law pune mina pe sursele emiţătoare de monedă, pe sumele ce trebuie plătite ca arendă şi pe cele ce constituie rambursarea datoriei publice, printr-o emisie continuă de monedă fiduciară. În sfârşit, vis al tuturor marilor inovatori – Law este contemporanul şi aproape compatriotul lui Gregory KING –, el concepe un plan îndrăzneţ de schimbare fiscală, gândindu-se să înlocuiască toate impozitele directe şi indirecte, printr-un impozit unic asupra capitalului, care ar fi în avantajul capitalului activ şi ar pedepsi ipso facto toate formele de tezaurizare. Istoricii economişti situează, în general, în decembrie 1719 apogeul acestui sistem: 620 milioane de bancnote convertibile care, în mod paradoxal, primează asupra metalului. La 5 ianuarie 1720, Law capătă funcţia de Controlor general de finanţe: „căsătoria" cu statul este astfel consacrată. Căderea sistemului este provocată de un concurs de împrejurări în parte inevitabile: criza ciclică, climatul nefavorabil afacerilor, care duce în Anglia la eşecul Companiei South Sea, şi câteva imprudenţe (volumul excesiv al bancnotelor emise, pasiunea de a specula într-o ţară fără prea mare educaţie în ceea ce priveşte banca de credit, recurgerea – de către Law – la constrângere). Profitând de puterea pe care i-o oferă calitatea lui de Controlor general, Law răspunde primelor semne de criză a pieţii prin reporturi autoritare de scadenţe. La 22 iunie 1720, are loc unirea dintre Bancă şi Companie. Pentru a strânge capitalul, Law devalorizează în mod radical. Prin chiar aceasta, el loveşte în bancnotă. Departe de a frâna căderea care începuse să se schiţeze în raport cu apogeul incredibil din 1719, el o grăbeşte. Lovitura de graţie este dată de retragerea spectaculoasă a ducelui de Bourbon şi a prinţului de Conti. Măsurile de stăvilire a inflaţiei vin prea târziu: edictul din 21 mai 1720, ce urmărea să

restabilească încrederea, este considerat drept mărturisirea unui eşec. O ultimă recurgere la inflaţie (prin decretul din 31 iulie livra urcă în mod tru multă vreme degringolada bancnotei. Decretele jin 10 octombrie şi din 26 decembrie 1720 reprezintă actul de deces al bancnotei şi al băncii. Bătrânii financiari de la sfârşitul domniei lui Ludovic al XIV-lea şi-au reluat, încă din octombrie 1720, puterea (oameni precum cei din familia Paris, Samuel Bernard, Crozat, înlăturaţi de Law cândva). Law părăseşte Franţa, ruinat, şi va muri în exil, în 1729. Bilanţul sistemului este greu de făcut. Cum să-l separi de imaginea literară a unei speculaţii băneşti clocotitoare? Aceasta comunică o parte, dar numai o parte, de realitate: învălmăşeala din strada Quincampoix, agiotajul care pătrunde în toate mediile, ascensiunile brutale şi falimentele spectaculoase. Ele au şocat o societate care rămâne foarte legată de noţiunile de ordine şi de statut, şi în care mobilitatea socială este concepută doar în ritmul lent al mai multor generaţii. Evenimentele acestea au contribuit la mai rapida colonizare a Louisianei, din nefericire nu pentru multă vreme. Leac drastic, sistemul şi lichidarea sa au contribuit la o primă simplificare fiscală, la o relansare a afacerilor, la crearea condiţiilor prealabile stabilizării monetare admirabil reuşite de către ducele de Bourbon (1726). Datoria publică se micşorează, desigur, în detrimentul unor debitori ruinaţi de stat. Dimpotrivă, este greu să măsurăm consecinţele nefaste din punct de vedere psihologic. Sistemul lui Law, aplicat fără niciun menajament unei societăţi ce nu era pregătită pentru el, a compromis pentru multă vreme, tocmai pentru că a vrut să ardă etapele, atât creditul cât şi bancnota, ce reprezintă totuşi condiţii ale progresului pentru o parte importantă din societatea franceză. Negativă pe termen foarte scurt, pozitivă pe termen ceva mai îndelungat, aplicarea, fără menajamente, la modelul francez, a ideilor genialului scoţian, va fi fost probabil dăunătoare pe termen foarte lung. (I, p. 217; II, p. 200.) (BIBL.: Studiul lui Paul Hârsin în Istoria economică şi socială a Franţei de Labrousse, Léon, Goubert, t. II, P.U.F., 1970; John Law, Opere, ed. Paul Hârsin, 3 vol., Louvain-Paris, 1934; Paul Hârsin, Contribuţie la studiul sistemului lui Law, Paris, 1927; Creditul public şi banca de Stat în Franţa, Louvain-Paris, 1933;

Modernitatea lui John Law, Bruxelles, 1952; Herbert Luthy, Banca protestantă în Franţa, 2 vol; SEVPEN, Paris, 1959 – 1961).

LEUWENHOEK, Antony van

1632 – 1723. Este un exemplu ilustru de experimentator care devansează ştiinţa. O mare parte din descoperirile sale asupra lumii infinitului mic (infuzori, globule roşii ale sângelui. spermatozoizi [I, „ciudăţenii", iară urmări imediate pentru ştiinţa, dat fiind că acest autodidact lipsit de geniul teoretic nu le poate explica. (I, p. 339, il. 106.) (1, pp. 303, 305, 32G, 337, 341, 342, 345.)

LEGENDRE, Adrien Mario

1752 – 1833. Geometru francez, autor al unor remarcabile studii asupra teoriei numerelor. (I, pp. 352, 354 – 355, II, p. 171.)

LEIBNIZ

Cf. indexul Civilizaţiei Europei Clasice. Opera filosofică şi ştiinţifică (I, pp. 260 – 261). (I, il. 96.) Coinventator, împreună cu Newton, al calculului infinitezimal (I, pp. 343 – 344, 364, 366.)

LESSING, Karl Gottheld Ephraâm

1729 – 1781. Autor dramatic (Minna von Barnhelm, Nathan cel înţelept) şi critic teatral (Dramaturgia din Hamburg), Lessing s-a interesat, ca şi Leibniz, al cărui discipol se voia, de toate problemele „filosofice" ale vremii sale. Raţionalismul său religios pare a fi evoluat, în ultimii ani de viaţă, în parte sub influenţa cunoaşterii gândirii religioase hinduse, către o nouă ipostază a SPINOZISMULUI, Deus sive Natura. El nu este numai un reprezentant al gândirii Luminilor ci, mai mult decât atât, cel al unui neoumanism care apare în GERMANIA – înainte de un clasicism şi de un romantism aproape sincronice – ca un fel de scurtă Renaştere după Reformă. (I, pp. 428 – 429.) (I, pp. 25, 85, 241, 252, 260, 277, 284, 303, 304, 310, 322, 323, 338, 343, 344, 352, 353, 364, 366, 370, 378, 380, 382, 386, 394, 396, 398, 400, 408, 419; II, p. 99.)

LIMBI

Regres al latinei în favoarea francezei, devenită limbă de cultură universală (I, p. 274), dar şi în favoarea limbilor naţionale (I, pp. 189 – 192), a căror folosire se dezvoltă la toate nivelurile. De unde şi necesitatea şi numărul crescând al traducerilor, învăţarea mai

frecventă a limbilor străine (cf. exemplul lui VOLTAIRE, BUFFON etc.).

LINNÉ

3707 – 1778. Cari von Linné. Naturalist suedez, autor al unei clasificări a plantelor bazată nu pe dispunerea corolelor (Tournefort), ci pe cea a organelor reproducătoare din flori. Modul său de a desemna plantele printr-un substantiv şi un adjectiv (ex.: Rosa Gallica), indicând, unul, genul, celălalt, specia, ¿isi Kiiiui riuiura, criucaia ne BURUN, a fost adoptată de cei mai mulţi naturalişti. (I, pp. 365 – 366, 386, il 104.)

Lisabona

Este un oraş care te tulbură prin nefericirile sale: CIUMA din 1723 şi foarte filosoficul cutremur din 1755. Lovitură de graţie dată strădaniilor lui POM-BAL. Lisabona, care depăşise numărul de 100.000 de locuitori (avea. probabil, 130.000 de locuitori) la sfârşitul secolului al XVI-lea, este răpusă ca şi Sevilla, de conjunctura proastă din secolul al XVII-lea în anii 1680 – 1690 – adică în perioada ce anunţă Secolul Luminilor – ea nu mai are decât 70.000 – 75.000 de locuitori. În ciuda tuturor dezastrelor (pe seama celui din 1755 au fost puse 80.000 de victime), ea ascultă de regula dublării populaţiei în decursul unui secol, având 180.000 de locuitori în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea. Se află atunci foarte în urma oraşului Neaoole (426.000 de locuitori), puţin înaintea oraşelor MADRID şi ROMA (160.000, 165.000 de locuitori). Palermo (138.000 de locuitori). Milano, Veneţia (135.000 de locuitori), Marsilia şi Barcelona (100.000 de locuitori), fiind al doilea oraş, ca mărime, din Europa „mediteraneană". Lisabona este favorizată de situarea ei geografică. Estuarul râului Tage are o lărgime de cinci până la şase kilometri în aval, de doi kilometri încă în amonte, oraşul este construit pe un amfiteatru natural presărat cu coline, care domină golful de la o înălţime de aproximativ o sută de metri. Este deci un spaţiu urban strălucit, dar dificil. Reconstrucţia sa a fost exemplară (II, planul 49, p. 1P3). Ea face din Lisabona, alături de PETERSBURG, ansamblul arhitectural cel mai original din secolul al XVIII-lea (I, pp. 105, 112, 124, 338; II, pp. 161, 172.)

LOCKE, John

1632 – 1704. Cf. biografia sa în indexul Civilizaţiei Europei

Clasice (I, il. 92.)

Despre originile politice ale filosofiei sale (I, pp. 255 – 260.)

Despre Eseu… (suflet şi materie) (I. pp. 403 – 404.) Despre influenţa sa (VOLTAIRE) (I, pp. 404 – 415, 417). (I, pp. 40, 41, 214, 241, 252.262, 263, 265, 280, 293, 370, 386, 419, 424; II, pp. 18, 50, 144, 188, 212.)

LOCUINŢA PARTICULARA

Ea se modifică total în ceea ce priveşte interiorul. Refacerea apartamentelor regelui de către HAR-DOUIN-MANSART, în decursul anilor 1680 – 1690, inaugurează la vârf această schimbare. În interiorul intimitatea ei, ca şi prin interesul crescând pentru confort (cf. micile apartamente ale lui Ludovic al XV-lea). Aceeaşi evoluţie are loc în ceea ce priveşte hotelurile particulare, CASA de la oraş şi chiar casa de la ţară. (II, pp. 140, 146 – 149, 153 – 161; il. 124, 141 – 144, 191.)

LONDRA

Se află în fruntea tuturor oraşelor din Europa Secolului Luminilor, întrecându-le pe toate cu mult. În anii 1670 – 1680, Londra a ajuns din urmă, şi pentru multă vreme, PARISUL. Ea a jucat – atât în ceea ce priveşte creşterea ECONOMIEI britanice, cât şi în ceea ce priveşte dezvoltarea marelui comerţ colonial – un rol capital cu începere de la mijlocul secolului al XVII-lea. Londra începe să se dezvolte de fapt în prima parte a secolului al XVII-lea, cu mult înainte de marele incendiu din septembrie 1666, care pregăteşte terenul pentru o mare operă de URBANIZARE. Jack I a fost pe deplin conştient de situaţie când a spus următoarele cuvinte profetice: „Curând Londra va fi întreaga Anglie". În 1600, Londra, cu 200.000 de locuitori, este al treilea oraş din Europa, cu mult în urma Parisului (aproximativ 400.000 de locuitori) şi a oraşului Neapole (280.000 de locuitori). Evaluarea lui N.G. Brett James, 250.000 de locuitori în 1603, este probabil mult prea generoasă. Populaţia Londrei a ajuns, se pare, la 320.000 de locuitori în 1625 şi la 460.000 de locuitori în 1660. La sfârşitul secolului al XVII-lea, cu mai mult de 500.000 de locuitori, Londra a depăşit în chip simţitor Parisul (cu ceva mai puţin de o jumătate de milion). Sir William Petty, celebrul aritmetician politic, îi

atribuie 670.000 de locuitori în 1682, ceea ce ni se pare prea mult. Calculele lui Gregory KING, mult mai sigure, după numărul caselor, dar, fără îndoială, cam timide, aproximează la 527.000 numărul de locuitori ai Londrei în 1695. împotriva estimărilor prea generoase ale lui M.D. George, E.A. Wrigley adoptă cifra de 575.000 de locuitori în 1700, cea de 675.000 de locuitori în 1750 şi cea de 900.000 de locuitori în 1800. Recensământul din 1801 ajunge doar la cifra de 745.000 de locuitori, dar pentru un teritoriu care nu acoperă totalitatea părţii mai aglomerate. Parisul nu mai ocupă decât locul al doilea, cu 550.000 de locuitori. Prima trăsătură originală o constituie locul neobişnuit ocupat de Londra în ceea ce priveşte totalitatea populaţiei ANGLIEI (I, harta 15, p. 160). Parisul, între 1650 şi 1800, nu depăşeşte niciodată 2, 5% din populaţia regatului, AMSTERDAMUL, desigur a putut oscila între

UNITE; Lonara, care ajunsese să reprezinte, prin populaţia ei, 7% din Anglia în 1650, ajunge la II «/e în 1750 şi la 9, 5 – 10» /e în 1800. Această pondere neobişnuită a oraşului Londra nu are un efect benefic asupra creşterii întregii populaţii britanice. Mai ales în perioada aşa-numitei gin drinking mania (il. 55) din anii 1725 – 1730, Londra este un uriaş loc unde se moare, dar între 1650 şi 1750, populaţia oraşului a crescut cu 275.000 de suflete. Excedentul deceselor asupra naşterilor putând fi evaluat la mai puţin de IOV pe an, trebuie să presupunem existenţa unui sold migratoriu net de 8.000 locuitori pe an la un secol, ceea ce asigură o creştere anuală de 2 750 locuitori pe an. Acest sold migratoriu este, în esenţă, constituit din oameni tineri, relativa mobilitate a populaţiei înainte de căsătorie contrastând cu extrema stabilitate de după căsătorie. Un calcul rapid ne permite să stabilim că Londra a absorbit, şters şi risipit cel puţin 50°, o din creşterea naturală a populaţiei Angliei între 1650 şi 175 u. Putem, de asemenea, deduce, comparând ratele de naşteri şi decese din Londra şi din restul Angliei (el. E.A. Wrigley, I'ast and Present, 1967, nr. 37, p. 49) că a şasea parte din populaţia adultă a regatului Anglia-Ţara Galilor trăieşte la Londra. Aceasta este un uimitor creuzet unde pot fi întâlniţi imigranţi din toate comitatele, dar şi tineri scoţieni, locuitori din Ţara Galilor, irlandezi, olandezi, francezi (mai

ales hughenoţi) şi germani. O primă certitudine: acest creuzet va fi contribuit la dezagregarea rapidă a obiceiurilor, prejudecăţilor, modurilor de a trăi. de a gândi şi de a simţi din Anglia rurală tradiţională. Cum o parte dintre imigranţi sunt aici doar pentru o perioadă limitată. Londra modelează, la rândul ei, întreg regatul. Parisul joacă aproape acelaşi rol în FRANŢA, dar la o scară mult mai redusă; în mare, raportul este de patru sau de cinci la unu. E.A. Wrigley observă că acest amestec urban, conform modelului lui Max Weber, care se aplică perfect aici, întăreşte comportamentele „raţionale", în opoziţie cu modurile de a face „tradiţionale". Londra a creat totodată cea mai importantă societate de consumatori. Modul de viaţă urban creează o incitaţie mult mai mare la consum. Zahărul, tutunul, ceaiul, alcoolul sunt aici, mult mai devreme decât în Anglia rurală şi pe continent, produse de consum curent, integrate nivelului de viaţă popular. D.C. Coleman remarcă, pe bună dreptate (Econ hist. Review, t. VIII, 1955 – 1956), că genul de viaţă londone? contribuie la faptul de a se da prioritate salariilor mari (11, graf. 38, p. 25) în raport cu odihna. Londra modelează, în opoziţie cu echilibrul începutul secolului al XIX-lea. Londra are totodată niveluri de ALFABETIZARE, şi deci de lectură utilă, mult mai ridicate decât cele din restul regatului. În 1838 – 1839, de exemplu, 88% dintre bărbaţi şi 76% dintre femei semnează în registre cu prilejul căsătoriei, în timp ce mediile naţionale sunt de 67 şi, respectiv, 51%. Dacă ţinem seama de soldul migratoriu, aceasta înseamnă că copiii crescuţi la Londra sunt, începând cu ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, alfabetizaţi în proporţie de 100%Este o performanţă realizată pe continent începând din 1750 de numeroase sate normande. „Zoning"-ul socio-profesional rămâne până la sfârşitul secolului al XVIII-lea categoric preindustrial. Cartierele bogate se află la centru, periferia este mai săracă (fenomenul invers se produce în secolul al XIX-lea şi mai ales în secolul al XX-lea). Centrul oraşului este deci populat de către acea categorie pentru care A. Everitt (Past and Prasent, 1966, nr. 33, p. 71) a propus recent termenul de „pseudoge? iirţ/", adică de către „acea clasă de familii care nu muncesc, cu predominanţă urbană, şi care, prin felul său de viaţă, este de obicei asimilată la gentry, deşi venitul ei nu are drept origine proprietatea

pământului". Prezenţa unei părţi foarte importante a păturii de vârf a clasei conducătoare duce la o concentrare importantă a veniturilor, deci a puterii de cumpărare, la Londra. Nu este deci greşit să presupunem că Londra a concentrat, la mijlocul secolului al XVIII-lea, între un sfert şi o treime din puterea de cumpărare a Angliei. Cererea londoneză a contribuit deci la transformările economiei britanice. Revoluţia agricolă s-a născut (11, pp. 10 – 12) din nevoile alimentare ale pieţei din Londra. Kent şi East Anglia sunt atinse în jur de 1650 şi, mult mai adânc, ţinutul Norfolk, în secolul al XVIII-lea. Influenţa pieţei londoneze s-a făcut simţită nu numai în sensul unei creşteri, dar şi în cel al unei specializări a producţiei agricole. Între 1650 şi 1750, după un calcul care pare destul de sigur, populaţia Angliei a rămas aproape stabilă: 3 060.000 de locuitori (1650), 3 150.000 de locuitori (1750). Ţinând seama de creşterea populaţiei Londrei, de micşorarea importurilor şi de creşterea exporturilor, trebuie să presupunem că în această perioadă are loc un spor de productivitate de 13%Acest spor, care ar putea să declanşeze doar el singur un take o//, este, în esenţă, explicabil prin transformările survenite în marele oraş. Aceeaşi acţiune are loc în domeniul producţiei de cărbune. Între 1650 şi 1750, exporturile de huilă din Tyneside şi Wearside, către sud, în direcţia j«xticluu ut" antrenare a tuturor sectoarelor. În aproape toate domeniile, Londra atârnă aproape tot atât cât şi restul Angliei. Trecerea de la sistemul domestic la factory sysicm a avut deci loc în vestul Angliei, în esenţă şi paradoxal în funcţie de nevoile pieţei londoneze şi datorită unor capitaluri constituite din acumularea beneficiilor realizate pe piaţa Londrei, într-un cuvânt, handicapul pe care îi reprezintă, pentru mica ţară care este Anglia, constituirea acestei adevărate Megalopolis – uriaşa Londră – va fi fost un factor permanent de dezechilibru, deci de fugă înainte şi de transformare, una din principalele cauze ale masei critice de transformare care pregăteşte revoluţia industrială. Putem, împreună cu Wrigley şi cu alţii, să atribuim creşterea Londrei (cea mai rapidă creştere urbană din secolele al XVIi-lea şi al XVIII-lea, [II, p. 164] şi iniţiativei londoneze: fuzionarea pieţelor regionale într-o primă schiţă de piaţă naţională, revoluţia agricolă, apariţia de noi surse de materii prime, creşterea

schimburilor şi extinderea pieţei financiare, crearea unei reţele mai eficace de comunicaţii, o creştere susţinută, la un ritm încă niciodată egalat, a venitului naţional. În ciuda puneţiei exercitate asupra creşterii naturale, marea mortalitate din Londra a împiedicat formarea blocajului malthusian în satele englezeşti. Londra a menţinut deci Anglia într-o situaţie favorabilă de „FRONTIERA" deschisă. Londra, în st arşit, a contribuit în proporţii nicăieri egalate la modificarea mentalităţilor economice care comandă în profunzime condiţiile prealabile ale mutaţiei de creştere. Cu desăvârşire distrusă în lliOC, Londra va fi fost şi cel mai mare şantier de construcţie urbană (II, planul 48, p. ¡01) anterior revoluţiei industriale. Între Ki67 şi liiOO, adică în doar ceva mai mult de un secol, au fost construite locuinţe pentru aproape un milion de oameni. Să ne amintim că în 1700 populaţia urbană a Europei nu depăşeşte 7 – 8 milioane. Londra înseamnă deci 10% din Europa urbană preindustrială. Oraşul s-a născut pe râul sting al Tamisei (I, il. 19), la locul de trecere al fluviului, până unde urcă mareea. Cetatea şi Westminster, Catedrala şi primăria sunt la trei kilometri una de cealaltă. La începutul secolului al XVII-lea oraşul ocupă un dreptunghi care se întinde pe o suprafaţă de cel mult 2 km, de-a lungul fluviului. Westminster, pe teritoriul unei ABAŢI! loc de reşedinţă a regelui şi a Parlamentului, este oarecum un Versailles avant la lettre Cetăţii comerciale. Între cele două curge râul Ştrand, mărginit de case, cu nume caracteristic (mal). Incendiul din septembrie 1666 oferea o ocazie unică.

ÎI JJ, spic Ufâiicilllui pian ui iiivi tui maiiui-i tart iviuict.

Carol al II-lea nu poate obţine pentru WREN. arhitect frustrat în vocaţia sa de urbanist. Reconstruirea Cetăţii, la sfârşitul secolului al XVII-lea, nu s-a putut elibera de moştenirea trecutului. Ea a fost rapidă şi funcţională. 13 200 case distruse, 400 străzi, 87 biserici, printre care catedrala, G capele, numeroase monumente: chiar şi ceea ce pare a fi rămas în picioare este iremediabil pierdut. Este cazul bisericii Sfântul Paul (II, p. 85; 1, il 1), ale cărei ziduri de piatră sunt deteriorate. Au fost confruntate două proiecte: cel al lui Wren şi cel al lui Evelyn. Este preferat cel al lui Wren, atunci Deputy Surveyor of his Majesty's Works, dar graba şi rezistenţa întregii bresle nu îngăduie să fie realizat

în întregime. Nu trebuie totuşi să minimalizăm efortul de renovare. Londra este un oraş nou, ceea ce constituie şansa sa, şi care nu a rupt cu trecutul, ceea ce constituie forţa sa. Vechiul plan este păstrat în liniile sale mari. Continuitatea dorită este astfel menţinută dincolo de cataclism, Londra păstrându-şi rădăcinile străvechi. Totuşi, Wren a conceput un chei lung de 40 picioare, care se întinde pe malul fluviului, Fleet Street a fost lărgită până la 45 picioare spre biserica Sfântul Paul. Străzile au în general 40, 30 picioare şi, multe dintre ele, doar 10 picioare. Trecutul reapare deci, dar cu unele modificări. Inovaţia se impune la nivelul locuinţelor, într-un fel de urbanism a rebours al primelor planuri de masă de pe continent. Apar patru tipuri de CASE. cu 2, 3 şi 4 etaje, în funcţie de lăţimea străzii, respectând o grosime minimală în ceea ce priveşte zidurile. Mai multe case construite de Wren au rezistat până la bombardamentele din 1940. „După incendiul care a curăţat cetatea, casele, precizează Anqliac Metrópolis, sunt cu mult mai frumoase, mai comode, mai solide decât înainte […]” „Faţadele, din înalte şi ascuţite, aşa cum apar în gravura lui Hollar (1647). devin mai scunde şi plate, asemenea unor mici cuburi de cărămidă cu ferestre pătrate. Această geometrie riguroasă presupune un dispreţ total nu numai faţă de orice efect estetic, dar şi faţă de orice dorinţă de a face imDresie […]” (Lavedan). În secolul al XVIII-lea, Cetăţii integral reconstruite după incendiu nu i se aduc decât modificări de detaliu: Fleet Ditch este acoperit cil pământ în 1737, casele din portul Londrei sunt distruse în 1739, câteva porţi şi zidul împrejmuitor sunt dărâmate în 1760 – 1762. Dar Londra se întinde de-acum înainte pe malul sudic. Southwork tinde să umple partea cea mai lată a malului fluviului. Două noi porturi: Westminster Bridge (1756) şi Blackfriars Bridge (1760) dau către cele două mari axe, New

„— j-vyvn/iv «V«Un UUtlXOV-Ol care marchează la sud intrarea în oraş. La est, un cartier industrial creşte treptat în jurul cartierului bughenoţilor, Spitalfields. Ca toate marile capitale din secolul al XVIII-lea, Londra se dezvoltă către vest. Totul începuse în mijlocul secolului al XVII-lea, odată cu construirea pieţei Covent Garden: este o PIAŢA REGALA centrată nu asupra unei statui, ci asupra unei biserici. Pe unul din axele acestei Covent Garden Piazza, care poartă pecetea lui

Íñigo Jones, se înscriu şi Lincolns Innfield şi Red Leon Square. William al III-lea dă s-mnalol marşului către vest, când, în 1691, abandonează Westminsterul, după incendiul din Whitehall. pentru Kensington, situat la câţiva kilometri mai la vest. De acum înainte scopul este de a dezvolta această parte, realizându-se astfel un traseu în zigzag. Gigantismul Londrei obligă la folosirea trăsurilor, deci la construirea unor străzi foarte late. Nash (1752 – 18.15) a înţeles acest lucru. Squarurile sunt una dintre caracteristicile urbanismului londonez din secolul al XVIII-lea. Toate formele geometrice se înscriu în interiorul unui vast dreptunghi. Începând cu Soho Square, care datează de pe vremea lui Carol al II-lea, şi cu Golden Square (1700), St. James Sauare (datând de la începutul secolului al XVIII-lea). Han nover Square, Berkeley Square, Grosvenor Square, Leicester Square, Bloomsbury Square. Cavendish Square… Un urbanism nu foarte riguros menţine o notă imprevizibilă în această Megalopolis a Secolului Luminilor. Niciuna din numeroasele pieţe care înfrumuseţează noua Londră „nu pare a fi comportat, nici chiar la origine, un proiect prevăzând construcţii uniforme, cu excepţia, poate, a remarcabilului St. James Square". Fraţii Adă M sunt arhitecţi buni, dar numai John Nash este cu adevărat un geniu în materie de urbanism; marile proiecte ale lui Nash nu capătă viaţă decât în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea. Londra, cel puţin – şi, în această privinţă, îi este superioară Parisului –, a ştiut să-şi creeze grădini uriaşe, prin care să respire: Green Park. St. James Park (II, il 152), Hyde Park… nu îşi au asemănare pe continent. (BIBL.: E.A. Wriglev. „A simr>lr model of I, ondon's importance în changing english societi/ and economy, 1650 – 1750", Vast and Present, iulie 1967, nr. 37. pp. 44 – 70;

G. Brett James, The Growth of Stuart London, londra, 1935; M.D. George, London Life in the Eighteenth Century, Londra, 1930; Pierre Lavedan, I – oria urbanismului, Paris, 1941.)

d PP. 32, 66, 161.177, 215, 249, 312, 322, 325, 343, 347, 388, 4? 0; II, pp. 15, 18.35, 36, 72, 125, 205, 206, 238, 245.)

Pietro Falca, zis Longhi, 1702 – 1785. Fiu al unui argintar. Elev al lui Crespi la Bologna. Pictează la Veneţia, începând din 1730, foarte numeroase tablouri de gen (I, il. 58; II, 142, 143, 147, 186 şi portrete,

care alcătuiesc, ca şi piesele lui GOLDONI, un fel de cronică a moravurilor veneţiene. (II, p. 185, il. 156.)

LOUISIANA

Explorată de Cavelier de La Salle, Louisiana reprezenta, în 1713, partea de sud a teritoriilor ocupate de francezi între Marile Lacuri şi Golful Mexic. Noul-Orleans este întemeiat în 1718. În secolul al XVIII-lea, în Louisiana nu se află mai mult de zece mii de colonişti. ANGLIA obţine în 1763 partea orientală a acestui ţinut (cea de pe malul stâng al râului Mississippi). Luisana Occidentală, cedată SPANIEI prin tratatul de la Versailles (3 septembrie 1783) în schimbul Insulei Menorca şi a Floridei. Napoleon o va vinde Statelor Unite ale Americii. (I, p. 118.)

LUMINI

Cuvântul (I, pp. 29 – 31).

Spiritul (gândirii) Luminilor (I, pp. 388 – 394).

M

MABLY

Gabriel Bonnot de Mably, zis abatele Mably 1709 – 1785. Este fratele mai mare al lui CONDILLAC, şi frecventează salonul doamnei de Tencin, al cărei frate, cardinalul-ministru Pierre de Tencin, îl angajează ca secretar şi tovarăş de călătorie (1741 – 1746). Este autor al mai multor lucrări privitoare la raporturile dintre morală şi politică: Convorbirile lui Phoción… (1763) şi Legislaţia sau Principiile legilor (1776). (I, pp. 263 – 264).

MAC ADAM

1756 – 1836). Inginer englez. A sistematizat şi a perfecţionat tehnica de construire a DRUMURILOR, preconizată în FRANŢA de către inginerul specialist în poduri şi şosele Pierre Tresaguet. (II, p. 46.)

MADRID

Devenit cel mai mare oraş spaniol după catastrofa din 1649, în care Svilla a pierdut jumătate (1, n populaţia ei. Madridul se află aproape la egalitate cu LISABONA, care are, la sfârşitul secolului, 180.000 se pare că are nu uuu ut* locuitori, în uorte pot 11 numărate 95 473 de „suflete credincioase", „sân religiosos, monjas, soldatos ni hospicioan 1797 are aproximativ 170.000 de locuitori. Creşterea

realizată este modestă, dar ea îi asigură totuşi un loc de frunte, situându-l înaintea Barcelonei, care şi-a întreit populaţia (de la 37.000 locuitori, la sfârşitul asediului, în 1714, la 100.000 de locuitori, în 1797), a Valenciei, cu 95.000 de locuitori, a Sevillei, cu 80.000 de locuitori, a oraşelor Cadix, cu 70.000 de locuitori, Porto, cu 64.000 de locuitori, Grenada, cu 60.000 de locuitori, Saragosa, cu 55.000 de locuitori şi Málaga, cu 50.000 de locuitori. Madridul datorează prea mult secolului al XVII-lea pentru ca secolul al XVIII-lea să-l mai fi putut marca profund, în ciuda personalului francez adus în masă de Bur boni, Madridul rezistă mult mai bine decât ORA – şale din Nord seducţiei modelelor franceze. împreună cu întreaga SPANIE, el aparţine universului formelor baroce care persistă. Lucrul este vizibil în construcţiile lui Rivera, Cazarma gărzilor şi numeroasele sale fântâni. Podul Toledo (1719 – 1731), cu fântânile, turnuleţele, oratoriile sale, participă la un univers de forme care cuprinde GERMANIA catolică, AUSTRIA danubiană şi ITALIA de Nord. Sacchetti şi Rodríguez reconstruiesc Palatul regal distrus de incendiul din 1734, respectând planul lui JU-VARA. Secolul al XVII-lea concepuse tot mai multe pieţe, efortul URBANISTIC al lui Carol al III-lea (1759 – 1788) are în vedere mai ales grădinile şi promenadele, după modelul LONDREI, PARISULUI şi al oraşelor din Nord: în nord, de-a lungul Manza naresului, aleile Floridei, la sud, Delicias. Promenada Prado a fost începută mai devreme, încă din 1745, datorită lui Hermosilla şi lui Ventura Rodríguez. Situat pe un podiş sterp, Madridul primeşte apa din Sierra. Ea are o atracţie specific mediteraneană pentru fântâni. În marea perspectivă a promenadei Prado, trei dintre ele, situate în mijlocul şoselei, contribuie la schiţarea unei căi triumfale: fântâna lui Apolo sau a Celor patru anotimpuri, fântâna lui Neptun şi impunătoarea fântână a Cybelei, datorată sculptorului francez Robert Michel. Madridul se întinde dincolo de grădinile din Prado. Aici se află echipamentul ştiinţific al Secolului Luminilor: Grădina botanică din 1755, reamenajată şi mărită în 1781, muzeul de ştiinţe naturale. Un cartier rezidenţial începe în zona Retiro, la est de masa centrală (Puerto Mayor, Caile Mayor, Piaza Mayor), moştenire a tradiţiei şi a Secolului de aur. (II, pp. 125, 211, I, n. 12, 86.) 1667 – 1749. Pictor

genovez. Se mută la Florenţa, unde intră în serviciul Curţii din Toscana, apoi ia Milano, unde îşi va petrece cea mai mare parte din viaţă. Îmbinând manierismul cu fantasticul, creează pentru a-şi exprima miturile personale, un stil de o ciudată şi puternică originalitate. Unele dintre tablourile sale îi anunţă oarecum pe GOYA şi pe romantici. (II, p. 207; I, il. 116.)

MALASPINA

Ofiţer spaniol de origine italiană. A participat la sfârşitul secolului al XVIII-lea la explorarea Pacificului în largul coastelor Californiei. Între 1791 şi 1794, ajunge până la Muntele Saint-Élie. Este apoi implicat în dizgraţia lui Godoy. (I, pp. 121 – 122.)

MALESHERBES

Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes, 1721 – 1794. Descendent al unei familii nobiliare de magistraţi, director al „Librăriei" sub Ludovic al le-a, ministru al Casei regelui sub Ludovic al le-a, emigrant, chemat în Franţa în timpul procesului regelui. Ghilotinat la 22 aprilie 1794. Personalitatea sa este o ilustrare a liberalismului MONARHIEI administrative şi a pătrunderii gândirii politice a Secolului Luminilor în sânul „clasei" politice şi administrative, chiar şi în Franţa de la sfârşitul Vechiului Regim. (I, pp. 261, 301, 303, 304, 310, 331.)

MARIA TEREZA DE AUSTRIA

1717 – 1780. Îi urmează la tron lui Carol al VI-lea, în virtutea Pragmaticei Sancţiuni şi în ciuda opoziţiei unei părţi dintre Marii Electori ai Imperiului. Se căsătoreşte cu Carol de Lorena, ajuns împărat în 1745, mort în 1765. După războiul de Succesiune la tronul Austriei şi după războiul de Şapte Ani, începe o serie de reforme care duc la dezvoltarea ECONOMIEI şi a învăţământului. Istoricii ezită să o situeze pe pioasa Maria Tereza printre despoţii luminaţi. Dar ea îi pregăteşte calea lui IOSIF AL II-LEA. (I, pp. 248, 267, 275, 282 – 283.)

MAŞINI, MAŞINISM

Maşinismul este legat de automatizare şi deci de descoperirea şi de folosirea mecanică a unor energii capabile să se substituie energiei motrice primitive a omului şi a animalului domestic. După ce a fost mai întâi exploatată energia „naturală" a vântului şi a apei (mori, turbine)

sau a gravitaţiei (pendule), omul va învăţa în cursul secolului al XVIII1JO, i „" "111191-ale lliuu am liUU pistonul fierarului Newcomen Dar abia odată cu progresele producţiei de FIER (în strânsă legătură cu cea de cărbune), ale TEHNICILOR metalurgice şi mecanice, odată cu acumularea capitalurilor şi cu înmulţirea oamenilor instruiţi, în momentul take oll-ului, în sfârşit, odată cu o „teorie" a maşinii, se va declanşa a doua revoluţie industrială de la începutul secolului al XIX-lea. (II, pp. 30 – 37.)

matematici

Nedespărţite la început de fizică, şi chiar de contabilitate – Stevin este contabil, Cardan este medic (secolul al XVI-lea) –, matematicile devin, la sfârşitul secolului al XVII-lea, o ştiinţă autonomă. Matematicianul este primul savant în sensul modern al cuvântului, iar în domeniul său, secolul al XVIII-lea nu mai este un secol al diletantismului. Singură ASTRONOMIA, pe care geometria şi mecanica au înzestrat-o, înaintea oricărei alte ştiinţe, cu un sistem şi cu o teorie, împarte acest privilegiu cu matematicile. Perspectivele deschise în secolul al XVII-lea de algebra simbolică (Fermat, Descartes) şi de analiza infinitezimală (LEIBNIZ şi NEWTON) se îmbogăţesc în cursul secolului al XVIII-lea datorită lucrărilor a doua şcoli, cea din Basel (BERNOULLI, EULER) şi cea din Paris (d'ALEMBERT, CLAIRAUT, LAGRANGE). (I, pp. 352 – 354.)

MEDICINA

Dacă spiritul de sistem, inspirat de un mecanicism simplist, caută încă o explicaţie comună tuturor maladiilor (modificarea mişcărilor interne ale maşinii corporale, dezechilibrul dintre părţile umorale şi părţile solide etc.), observaţia clinică dezvoltă, dimpotrivă, o semiologie din ce în ce mai diferenţiată; este adevăratul merit al „solidistului" BOERHAAVE. Anatomia patologică contribuie la acest progres prin remarcabilele studii ale italianului Morgagni. Lupta împotriva MORŢII beneficiază de folosirea generalizată a forcepsului şi, mai ales, de o igienă sporită şi de măsuri de prudenţă ca, de exemplu, carantina în caz de epidemie. Variola (care are drept rezultat o mortalitate infantilă de 30» /e în cazul copiilor ce nu au împlinit încă patru ani) cunoaşte un regres în ANGLIA datorită „inoculaţiei", iar, în

ultimii ani ai secolului, datorită vaccinului lui Jenner (I, n 57). (I, pp. 213 – 215.)

MEISSONNIER, Juste Aurele

Torino, 1693 – Paris, 1750. Bijutier al regelui, apoi decorator al Cabinetului, calitate în care creează decoraţia pentru ceremoniile Curţii. Operele sale, ci-Lerisuce specimene alesmului lui uttic… pw"».

la influenţa lor în străinătate (II, pp. 150 – 152.)

mkslier, Jean

1 bl4 – 1729. Preot în Etrepigny între 1G89 şi 1729. Autor al unor Memorii publicate după moartea sa şi atribuite multă vreme lui VOLTAIRE, dat fiind caracterul lor violent anticlerical. (I, pp. 400 – 401.)

MESMER, Franz Anton

1733 – 1815. Vestit magnetizator şi iluminist, ale cărui „demonstraţii" publice, ca şi cele ale discipolilor săi (Deslon), s-au bucurat de un foarte mare succes între 1778 şi 1784. Academia de ştiinţe le-a condamnat, iar Mesmer a fost silit să părăsească pentru totdeauna Parisul. Iluminismul oarecum aberant al lui Mesmer se integrează în marele curent ce încearcă să depăşească poziţiile înguste ale raţionalismului voltairian şi enciclopedist şi care se manifestă, încă din mijlocul secolului, în Europa de Nord, alimentând pretutindeni, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, contraofensiva romantică. Demersul lui Mesmer poate fi înţeles şi ca o maladie infantilă a ştiinţelor noi, aflate încă într-o perioadă de gestaţie la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Succesul său este paralel cu experienţele lui MUSSCHENBROEK (174G) în domeniul magnetismului şi al electricităţii, experienţe ce făceau verosimil „fluidismul" mesmerian. (De influxu planetarum în corpus humanum şi Memoriu cu privire la descoperirea magnetismului animal, 1779.) (I, p. 428.)

METASTASIO

Pietro Antonio Trapassi, zis Metastasio. 1698 – 1782 Este unul dintre marii libretişti clasici ai primei jumătăţi a secolului. „Poet" oficial al OPEREI din VIENA începând din 1730. Succesele sale se explică mai curând prin muzicalitatea textului decât prin MUZICA însăşi. (II, pp. 111, 113.)

MICROSCOP

Este contemporan cu luneta lui Galileu (începutul secolului al XVII-lea). Optica sa rămâne practic neschimbată în secolul al XVIII-lea, dar acest instrument deschide în profunzime un câmp de observaţie inepuizabil care îi dezvăluie treptat omului complexitatea naturii vii. BIOLOGIA, anatomia tisulară se orientează, datorită folosirii sale, către noi cercetări. Dar, în ansamblu, o ştiinţă foarte întă „ziată în ceea ce priveşte experimentarea se va strădui zadarnic să caute, de-a lungul secolului, explicaţia fenomenelor observate. (I, pp. 339 – 340.) ¡Mai multe curente mistice au străbătut Secolul Luminilor, unele născute în chiar sânul Bisericilor, ca, de exemplu, Trezirea vesteyană şi pietistă, puternic sprijinite de o disciplină de viaţă, celelalte oarecum conjuncturale şi legate direct sau indirect – chiar ca reacţie împotriva ei – de mişcarea filosofică: este cazul aşa-numiţilor iluminişti şi al pseudoscientiştilor (mesmerieni, lavaterieni) din cea de a doua jumătate a secolului. (I, pp. 427 – 430) Cf MESMER, LAVATER, WESLEY etc.

MOARTE

Scăderea mortalităţii, care îi îngăduie Europei să-şi dubleze populaţia în cursul secolului al XVIII-lea, se manifestă atât la nivelul copilului (scăderea mortalităţii infantile) cât şi la cel al adultului (creşterea speranţei de viaţă [I, pp. 202 – 231]). Cauzele scăderii mortalităţii ţin de un ansamblu de progrese modeste mai curând decât de o adevărată mutaţie: de ameliorarea igienei şi mai ales a alimentaţiei, mai bine şi pretutindeni mai regulat asigurate. Atitudinile în faţa morţii se schimbă şi ele, lucru deloc surprinzător, şi pe care abia dacă începem să-l înţelegem, datorită folosirii seriale a unor noi surse. Este vorba în primul rând de testamente şi, în ţinuturile catolice, de reprezentările picturale încorporate în decoraţia altarelor consacrate sufletelor din purgatoriu (secolele al XV-lea – al XIX-lea). În întreaga Europă catolică şi, după cât se pare, chiar într-o bună parte din Europa protestantă (şi anume în ţinuturile unde biserica evanghelică luterană este majoritară) domină ceea ce putem numi. împreună cu Michel Vovelle. O sensibilitate barocă în faţa morţii. În Provenţa, apogeul acestei pietăţi baroce pare a se situa între 1680 şi 1710. Sfârşitul

secolului al XVII-lea ar corespunde deci unui adevărat apogeu al unui stil de moarte care s-a substituit (I, pp. 226 – 227), la sfârşitul evului mediu şi la începutul timpurilor moderne, unui stil mai vechi, mai sobru, şi care va fi supravieţuit în Europa Orientală ortodoxă în timpul întregii perioade moderne. Acest stil de moarte – aşa cum am arătat – se poate caracteriza printr-o hipersocializare, printr-un gust al spectacolului sau al predicaţiei, care subzistă în mediile populare până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. În Provenţa, el se caracterizează şi printr-un ansamblu de trăsături care pot fi rezumate în felul următor, datorită mărturiilor din testamentele gă Ş-te şi analizate de Gabrielle şi Michel Vovelle. Mai întâi, printr-o relativă omogenitate. Există la început un stil uniform, în proporţie de 80 – 90%, care nu

Siluita ci t'uuic} >uju ah arhitectură, a mântuirii din ultima clipă. Această teamă aparţine unei dramatizări generale: dramatică, sensibilitatea BAROCA opune unei concepţii tragice despre viaţă o dramatizare a ultimului moment din timp, înainte de ireversibila angajare în eternitate. Important este deci ca întreaga comunitate să intre în rugăciune în clipa agoniei. Omul se preocupă cât trăieşte de organizarea – „în clipa şi la ceasul morţii sale" – ajutoarelor spirituale ce i se pot da. „Astfel, cel care lasă testamentul", notează Michel Vovelle cu multă fineţe în teza sa, „înţelege să-şi ia măsuri în faţa surprizelor morţii […] poate că partida nu este încă jucată […] în judecata individuală care urmează morţi: „important este totuşi să se acţioneze repede […] cutare notabil din Marsilia lasă cu limbă de moarte unor mănăstiri şi biserici să facă 500 de slujbe pentru morţi în ziua când va muri, chiar dacă […] le vor termina abia a doua zi. De-acum înainte […] sufletul defunctului nu mai poate fi ajutat decât prin rugăciunile celor vii: un întreg ritual se desfăşoară astfel mult timp după ce omul a murit şi cu prilejul fiecărei aniversări a zilei morţii sale […]" În tot ce am spus nu vedem nimic nou în raport cu o îndepărtată tradiţie. Şi totuşi are loc o modificare destul de importantă, care se va preciza în primele decenii ale secolului al XVIII-lea: slujbele religioase încep să fie cumpărate. E vorba aici poate de o neîncredere faţă de moştenitori. Sau poate de un spirit calculator ce îmbracă o formă bizară de contabilizare a vieţii de dincolo, în urma amarei experienţe a

falimentului lui LAW. ce a avut ecouri şi în acest domeniu. În faţa cadavrului se schiţează o primă cotitură. „Numai un pictor din Grasse", în lunga serie a testamentelor provensale cercetate de Michel Vovelle, „declară, în 1743, că îşi încredinţează sufletul lui Dumnezeu, iar trupul, viermilor şi putreziciunii, până când Domnul binevoi-va să-l învie". „Oricât de clasic, notează Vovelle, acest text izolat sună aproape ca o necuviinţă. De fapt, cu excepţia Spaniei, versiunea oarecum morbidă a descompunerii trupeşti pierde tot mai mult teren. Apar două preocupări cu totul noi. teama sau atracţia pentru scalpel, teama de a fi îngropat de viu. Această ultimă preocupare va fi avut un rol în creşterea continuă – în decursul secolului al XVIII-lea – a timpului dintre moarte şi înhumare; ea va fi contribuit poate, de asemenea, la generalizarea sicriului. În raport cu obiceiul răsoandit până atunci de a îngropa mortul direct în pământ. O altă modificare se produce în ceea ce am putea numi toaleta mortuară; în locul cămăşii sau al linţoliului din mare grijă pentru detaliile ceremoniei, semnificativă din mai multe puncte de vedere. Ea arată, mai întâi, o preocupare sigură pentru rang. Să admitem, împreună cu Vovelle, că este vorba aici de o proiectare a unei societăţi ierarhizate, care nu acceptă decât foarte greu progresele individualismului. În privinţa înmormântării domină o formulă: „după datină, după obicei, după rang, după stare". Alte formule sunt ceva mai puţin precise: după cinste, după vrednicie, după cuviinţa. De la începutul şi până la sfârşitul secolului, formulele se tasează în chip vizibil. Vovelle calculează cu precizie: formulele apar în Provenţa, în 17% din cazuri înainte de 1700 şi numai în 5 – 6% din cazuri în preajma anului 1789. Dar procentajele sunt mai ridicate în ţinutul Nişei, alături de Italia. De fapt, testamentul pune în lumină o întreagă desfăşurare liniştitoare de precauţii şi de gesturi. Fundaţii de slujbe bisericeşti sau cumpărări masive pentru scurtul răstimp, considerat decisiv, al perioadei ce urmează îndată după moarte, ca şi cum timpul ar câştiga astfel, în reprezentările populare, împotriva eternităţii, nenumărate luminări, pomeni date săracilor sau, adeseori, confreriilor de penitenţi. Se apelează astfel la mijlocirea privilegiată a celor săraci, socotiţi a fi mai iubiţi de Domnul. Mijlocire a lumii celor vii, mijlocire a armatei cereşti. O întreagă istorie este pe cale de a ne îngădui să facem

progrese în cunoaşterea pietăţii populare concret trăite. Meritelor lui Christos li se suprapun nesfârşite lanţuri de mijlocitori regionalizaţi, socializaţi în funcţie de tradiţii, obiceiuri, perioade şi locuri. 1700: o pietate barocă, solidă, vie, reconfortantă… cam absoluţă, caută mângâiere şi o certitudine în solidaritatea cu o societate ierarhizată, în multiplicarea gesturilor din momentul agoniei şi din timpul nesigur ce urmează nemijlocit morţii. Dar pietatea barocă majoritară lasă locul – în cazul unei elite determinate, înclinată a contrario, printr-o reculegere personală – unei atitudini de totală sărăcie, de totală despuiere, de abandon absolut în mâinile lui Christos. Cuvânt întruchipat, mort şi înviat, curent mistic, sensibilitate augustiniană, de asemenea, arhaism. Aceste atitudini opuse, deci solidare, se degradează de-a lungul unui secol, în ritmuri diferite, care ajung la o geografie infinit de complexă şi contrastantă la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Vovelle deosebeşte trei momente: 1710 – 1740, regres rapid, 1740 – 17G0, palier, consolidare, chiar scurtă creştere (în Franţa, la vârf, ROUSSEAU împotriva ateismului enciclopedic), 1760 – 1790, prăbuşire. Într-un cuvânt, reducţia gesturilor, a sumelor angajate are loc într-o proporţie de trei

ICl-li iuillllliuuiv/i, nov—*» >…

rugăciuni şi pomeni pentru morţi. Dumnezeu nu se mai întruchipează în umanitatea accesibilă a lui Christos, nemafiind decât Dumnezeu, pe jumătate creştin, pe jumătate filosof. Toate dimorfismele din secolul al XIX-lea încep să se schiţeze acum, că pătând mai târziu contururi precise: dimorfismul sexual al pietăţii feminine, dimorfismul ţârilor bune şi cel al ţărilor rele, al marilor nepăsători şi al mărunţilor credincioşi, dimorfismul inversat al oraşe-l lor din secolul al XVII-lea, încă mai bune decât satele, al satelor care rezistă şi al populaţiilor urbane descreştinate. Ca urmare, valul religios culminează în profunzimile sociale ale practicii dintre 1690 şi 1710, fiind în întârziere în raport cu gândirea şi retrăgându-se foarte curând şi foarte repede în secolul al XVIII-lea. Anumite semne nu pot fi totdeauna interpretate cu uşurinţă, dar regresul sensibilităţii baroce, această degestualizare sunt voite, în acelaşi timp, atât de curentele creştine reformate, cât şi de raţionalismul filosofic. Într-un prim stadiu

religie a sufletului, creştinismului luminat şi purificat şi raţionalismul Secolului Luminilor îşi dau mâna i împotriva expresiei baroce a unei civilizaţii tradiţionale, transmisă oral, de la începutul secolului al XVII-lea tot mai izolată de gândirea elitei. Dar fondul este încă solid, gândirea Secolului Luminilor neputându-şi încă măsura eşecul în raport cu esenţialul. (I, pp. 202 – 216, 225 – 231, il. 51, 53, grafl 16, p. 164.)

mobilier

Un mobilier mai variat, mai adaptat, mai puţin încărcat (II, pp. 82 – 83, 217 – 218, il. 177, 205 – 20S, desenele 52, p. 224; 53, p. 225.)

MONARHIE

Regim preponderent în Europa în Secolul Luminilor şi a cărui teorie va constitui obiectul a numeroase studii (precum Spiritul legilor de MONTESQUIEU). Câteva excepţii minore în GERMANIA şi în ITALIA, cea a ELVEŢIEI, într-o anumită măsură cea a OLANDEI, dacă nu cea a POLONIEI. Dar regimul monarhic se diferenţiază sensibil de la vest la est: monarhie parlamentară în ANGLIA, monarhie administrativă în FRANŢA, DESPOTISM LUMINAT în regatele pioniere ale PRUSIEI, ale ruă IEI, ale AUSTRIEI şi ale UNGARIEI, forme arhaice şi bastarde în Polonia-Lituania (I, pp. 264 – 267, 274 – 293.)

1746 – 1818. Fondatorul geometriei descriptive. Opera sa, care încununează eforturile întreprinse în secolul al XVII-lea de pionierii geometriei proiective (Desargues, 1639), aparţine primei părţi a secolului al XIX-lea. Dar începuturile carierei sale – formaţia sa la École royale du génie de la Mezières – dovedesc importanţa pe care au avut-o marile şcoli de aplicaţii militare şi tehnice, faţă de deficienţele învăţământului universitar. (I, pp. 331, 354, 355.)

MONTESQUIEU

Charles de Secondat, baron de la Brède şi de Montesquieu. 1689 – 1755. Îşi face studiile la oratorieni. Consilier, apoi preşedinte al TRIBUNALULUI din Bordeaux (1714 – 1726). A făcut o lungă călătorie de studii de-a lungul Europei (I, pp. 68 – 72). Scrisori persane, 1721. În 1748, lucrarea sa fundamentală: Spiritul legilor (I, pp. 64, 68, 70, 71, 97, 98, 146, 185, 261 – 263, 267, 290, 3/7, 373, 389, 375 – 376, 390 – 393.)

MOREAU, Jacob Nicolas

Avocat, autor al unui pamflet îndreptat împotriva enciclopediştilor: Nouveau mémoire pour servir à l'histoire de Cacouas (1757). Se apropie de comedia satirică a lui Palissot (Filosofii, 1760). (I, p. 402.)

MOZART, Wolfgang Amadeus

385

17 – c. 65

1756 – 1791. Fiu şi elev al lui Leopold Mozart (1719 – 1787), compozitor şi capelmaistru la Salzburg. Scurta viaţă a lui Mozart poate fi împărţită în patru perioade: cea a copilului minune (II, il. 181) şi a recitalurilor-exhibiţii date de-a lungul întregii Europe (1762 – 1772); cea a Konzertmeisterului aflat în slujba prinţilor-arhiepiscopi din Salzburg; cea a muzicianului independent (Viena, Praga, căsătoria cu Constance Weber); în sfârşit, cei trei ultimi ani, dificili şi rodnici: 1788 – 1791, care urmează după marile triumfuri repurtate prin Nunta lui Figaro şi Don Juan (II, pp. 134 – 137). Viaţa lui Mozart coincide, la sfârşitul Secolului Luminilor, cu o perioadă de criză – cea a unei tranziţii – care afectează MUZICA şi totodată pe muzicieni: muzica, artă pusă în slujba Curţii şi a Bisericii, devine acum pretutindeni o artă orăşenească, negociată de marea finanţă şi de marele public. Muzicianul devine un creator autonom, responsabil de răul şi de binele ce J se întâmplă – experienţă tragică trăită de Mozart însuşi. Este o etapă de tranziţie marcată prin întoarcerea la sursele meridionale (tradiţia CĂLĂTORILOR în Italia este din nou puternică, dovadă Cele întreprinse de Winckelmann şi de Goethe). Creatske ttu a unui gemu CALC – lunai, Udr fa 11U S-ar explica fără această „explozie muzicală" care întovărăşeşte în toată Europa mediană progresul din Secolul Luminilor. (II, pp. 112, 113, 134 – 137, harta 47, pp. 130 – 131.) (II, pp. 99, 127, 152, 211, 246.)

MUZICA

În secolul al XVIII-lea există patru centre esenţiale: GERMANIA de Mijloc a lui J.S. BACH (II, harta 47, pp. 130 – 131), PARIS, VIENA, NEAPOLE. În Germania, în afară de Bach şi de fiii săi, mai există haendel (care îl va urma pe George I la Londra), Telemann. La Paris,

DE LA LANDE, COU-PERIN, RAMEAU; la Viena, HAYDN (II, il. 183), MOZART (II, il. 181), GLÜCK (II, il 182), (care o va urma pe Maria Antoineta la Paris): la Neapole, SCARLATTI (dar, la Veneţia, îl avem pe VIVALDI). ORGA şi CLAVECINUL cunosc apogeul odată cu operele lui Bach şi Couperin, VIOARA capătă un loc de prim plan în orchestră încă din secolul al XVIII-lea, PIANOFORTELE este folosit pentru sonate şi concerte... OPERA cunoaşte un enorm succes, dar şi interesul pentru muzica instrumentală este în creştere. Secolul al XVIII-lea este, fără îndoială, marele secol muzical şi baroc. (II, pp. 73 – 75). (II, il. 146, 184, 185, 194, 211, 212.) Operă şi operă comică (II, pp. 99 – 116). – instrumentală (II, pp. 115 – 121). Clavecin (II, pp. 118 – 126, il. 213). Orgă (II, pp. 126 – 134, il 209). Pian şi vioară (II, pp. 134 – 137, il. 210, 214).

MUSSCHENBROEK, Pieter van

1692 – 1761. Este unul dintre primii discipoli de pe continent ai lui NEWTON. Profesor de fizică la universitatea din Leida. A devenit celebru datorită faimoasei experienţe cu „butelia de Leida", privitoare la acumularea electricităţii (ianuarie 1746). (I, pp. 323, 338 – 339.)

N

NATTIER, Jean-Marc

1685 – 1766. Pictor de modă şi de travestiuri mitologice din perioada Regenţei (Doamna Victoria întruchipând Apa), emul, în unele tablouri, al lui WATTEAU. (II, p. 200.)

NAVIGAAE

În raport cu secolul al XVII-lea, construcţia navală progresează prea puţin. Există totuşi un progres în ceea ce priveşte echipamentul de corabie, mai evoplina expansiune u, PP121 – 122), va beneficia de două remarcabile invenţii tehnice: de CRONOMETRU (J> il 35> Şi de sextant. Ele au fost favorizate de crearea (la cererea negustorilor din port) instituţiei Board of longitude din LONDRA. Încă din 1650, problema calculării exacte a longitudinilor a dominat, controlând viitorul navigaţiei. VOLTAIRE crezuse că soluţionarea sa nu este cu putinţă, iar Huygens o vedea foarte îndepărtată. În jur de 1775, problema este practic rezolvată. Sextantul şi cronometrul, experimentate şi testate de marile expediţii de la sfârşitul secolului (I,

harta 11, p. 123), vor permite alcătuirea unor hărţi din ce în ce mai precise (cf. Beautemps-Beauprö), accesibile tuturor. Statul se însărcinează cu publicarea lor. (Depozitul de hărţi şi planuri [1720], monopolul fabricării de hărţi [1773], Biroul longitudinilor [1795], Are loc deci o mutaţie tehnică, ai cărei multipli factori favorizanţi pot fi cu greu disociaţi, ei aparţinând domeniului economic social, şi chiar ştiinţific. (I, pp. 105 – 108, 121 – 125, il. 24 – 28.)

NEAPOLELUI, regatul

Stat economic şi social (I, p. 286). ŞI OPERA (II. pp. 105 – 107).

NEOCLASICISM

Este o tendinţă generală a artei după 1760. La orie; ne mai mult decât săpăturile din HERCULA-NUM şi Pompei – abia începute în 1760 –, importantă a fost redescoperirea stilului doric la Paestum. Au jucat un rol şi mulţi alţi factori, fără de care nu s-ar putea explica mutaţia ce are loc în 1760 la vest, în 1780 la est, unde BAROCUL se prelunapste. Schimbări sociale aduse de războiul de Santé Ani, sfârşitul înflăcărării intelectuale şi al agitaţiei mondene din anii 1720 – 1750 – ROUSSEAU vă fi unul dintre primii ce-şi va da seama de aceasta –, dezvoltarea ISTORIEI şi a arheologiei etc. Schimbarea, de altfel, nu este nici pe departe simplă şi uniformă. (II, pp. 228 – 247; J, il. 18, 22; II, 141.117, 171, 191, 201.)

NEUMANN, Johann Balthasar

1687 – 1753. Este, fără îndoială, cel mai mare dintre arhitecţii GERMANIEI baroce, alături de HILDE-BRANDT. Ofiţer şi inginer, el se apucă destul de târziu de ARHITECTURA. În 1723, le arată primul său mare proiect, cel al palatului rezidenţial din Würzourg, lui Robert de COTTE şi lui Germain BOFF-RAND. Apoi îşi dă întreaga măsură, construind castelele din Brühl (I, il. 165) şi din Bruchsal, bise complicata scenografie a stucaturilor în stil rococo 1 în timp ce la Wiirzburg ea va fi desăvârşită, în chiar anul morţii sale, de către un colaborator la fel de talentat, TIEPOLO: bolta imensei scări rococo devine un enorm cer mitologic.

NEWTON, Isaac

1643 – 1727. Este unul dintre cele mai mari spirite ale tuturor timpurilor, constructorul universului modern. Biografia sa (cf. indexul

Civilizaţiei Europei Clasice) se poate rezuma, în esenţă, la profesoratul său din cadrul universităţii Cambridge, la lucrările sale de astronom şi de fizician, publicate în Principia (1687), Opticks (1704) şi Method of fluxions and infinitiseries (1711), la activitatea sa de preşedinte al SOCIETĂŢII REGALE din Londra (1703 – 1727). Datele publicaţiilor sale, tardive, nu ne oferă cronologia exactă a descoperirilor sale: CALCULUL INFINITEZIMAL (la câţiva ani înainte – şi independent – de LEIBNIZ), în jur de 1665, gravitaţia, între 1666 şi 1686, spectrul, în jur de 1672. Deşi această operă aparţine aproape în întregime secolului al XVII-lea, ea configurează, la nivelul anilor ’80, un nou orizont ştiinţific şi, prin fecunditatea metodelor şi a teoriilor sale, schiţează parcă planul de cercetări al secolului următor. (I, il. 97, desenul 34, p. 357.)

Asupra calculului infinitezimal (I, pp. 343 – 345). Asupra atracţiei şi a luminii (I, p. 356). Asupra contestării carteziene a teoriilor sale (I, p. 310). (I, pp. 260, 262, 301, 303, 304, 337, 352 – 355, 359, 364, 365, 370, 382, 386, 389, 395, 415, 428; ÎI pp. 14, 34, 96, 188.)

O

OBSERVATOARE

NEWTON îşi datorează renumele universal, cucerit în jur de 1750, observaţiilor astronomice organizate în marile observatoare din PARIS şi din Londra-GREENWICH; teoria devenea practică; ele au jucat, în această privinţă, un rol cel puţin la fel de mare ca şi scrierile lui VOLTAIRE şi ale lui Maupertuis despre lucrările sale. Tot în observatoare au fost stabilite preţioasele tabele indicând poziţia stelelor, ai căror autori sunt FLAMSTEED, Kalers. Bradlev, Mayer (la Göttingen), atât de utile NAVIGAŢIE t. (I, pp. 337 – 338) Cf. şi TELESCOAPE, HERSCHEL etc.

La origine, este una dintre cele şapte provincii ale ŢARILOR DE JOS din Nord, care se eliberaseră de dominaţia spaniolă. (Uniunea de la Utrecht, 1579). prin extensiune, totalitatea PROVINCIILOR UNITE. (I, pp. 70 – 71; II, harta 39, p. 26; I, il. 23; II, 124.) (I, pp. 65, 99, 166, 185, 186, 225, 248, 249, (252 – 255, 260, 261, 307, 323, 326, 332, 334, 338, 339, 385, 383, 425; II, PP9, 16, 48, 166, 169, 211, 219, 245.)

OPERA

După ce a luat naştere, în 1606, odată cu Orfeu de Monteverdi,

opera se modifică întruna în decursul secolelor următoare, în funcţie de importanţa acordată textului, cântecului, cântăreţilor, acţiunii sau muzicii instrumentale. Secolul al XVIII-lea, marele secol al MUZICII, este şi marele secol al operei. Dar succesul operei dovedeşte – alături de cel al concertelor publice de muzică instrumentală (concertele lui Philidor, de exemplu) – că muzica are acum un rol tot mai mare, dat fiind, mai ales, relativul declin al teatrului. (II, il. 180, 182.) Origini italiene (II, pp. 99 – 111). Cauzele răspândirii sale (II, pp. 101 – 102). / comică (II, pp. 113 – 115).

< bufă şi la querelle des Boujfons (II, pp. 112 – 113). Opere şi compozitori (II, pp. 109 – 115). Săli de spectacol, amenajări, acustică (II, pp. 104 – 109, plan 46, p. 110).

OPPENORD

Gilles-Marie Op den Cordt, zis Oppenord, 1672 – 1742, fiu al ebenistului Oppenhordt, originar din Olanda, elev al lui J. HARDOUIN-MANSART, care îl trimite la ROMA, unde va petrece şapte ani, „studiind opere antice şi moderne", adică BAROCE. La întoarcerea sa (1709), devine arhitectul şi decoratorul preferat al Regentului, care îi încredinţează spre amenajare Palais-Royal. Stilul său face tranziţia între cel al lui AUDRAN şi cel al lui MEISSONNIER. Ceva mai tânăr decât Claude al III-lea, Audran şi Robert de COTTE, el este contemporan cu BOFFRAND, pe care nu îl egalează ca arhitect. Este prin excelenţă un decorator; ca atare, va contribui prin desenele sale la răspândirea în străinătate a stilului rocaille francez din anii 1720 – 1730. Printre operele sale, în afară de Palais-Royal: lambriurile din hotelul Pomponne (1713 – 1715), lambriurile din salonul hotelului Assy (1719 – 1729). (II, p. 150.)

ORAŞE

Importanţa fenomenului urban în secolul al XVIII-lea (II, pp. 65 – 66). Oraşele „Turului cultural al Euroain FAKlă le înlocuiesc pe cele din VERSAILLES (II, pp. 78 – 79, harta 18, p. 178). Un exemplu de concentrare urbană: LONDRA (I, pp. 177 – 179). Alimentarea oraşelor (II, pp. 51 – 53). Cf. şi URBANISM, PIEŢE REGALE şi articolele consacrate marilor oraşe europene.

ORGA

Originea instrumentului este străveche (hydraula alexandrină). El s-a perfecţionat întruna, până în ultimul secol. Secohil. al XVIII-lea reprezintă un apogeu-atât-îa domeniul MUZICII cât şi în cel al fabricări] orgilor. Meşteri-färrrttöfi de „orgi de mă-Scimănpeză: Clicquot, Thierry, Lefebvre; germanul Silbgrmanr; este însă cel – mai celebru. Primele bucăţi muzicale pentru orgă datează, se pare, din secolulal-XIV-lea.

— În secolul al XVI-lea, cel maî Dun organist se află la Rouen: Titelouze. În secolul al XVII-lea: François Couperin, Buxtehude (profesorul lui Lübeck), Frescobaldi, organist la biserica Sfântul Petru. Secolul al XVIII-lea este dominat a fi JS, RAPP, cât, 116 – 127; TTTÂtt)

OUDRY, Jean-Baptiste

1686 – 1755. Pictor de scene de vânătoare (II, il. 153), de naturi moarte, dar şi de peisaje. Încă din 1726 oferă numeroase modele Tapiseriei din Beauvais, al cărei director devine – împreună cu Nicolas Besnier – în 1734. Este, de asemenea, autorul unei serii de două sute şaptezeci şi şase de crochiuri, reluate de Cochin pentru a ilustra Fabulele lui La Fontaine apărute în patru volume, între 1755 şi 1769. (II, pp. 193 – 194, il. 157.)

P

PALEONTOLOGIE

Paleontologia nu se impune decât treptat. Ea presupune o revoluţie a mentalităţii de care nici chiar VOLTAIRE nu se va dovedi capabil, dar pe care BUFFON o va impune, printr-un demers răbdător. Paleontologia, născută din stratigrafie, va rămâne legată de geologie, precum şi de studiul fosilelor şi de anatomia comparată. (I, pp. 363 – 369, il. 108.)

PALLADIANISM

Prin mijlocirea operei Maestrului din Vicenza, antichitatea a slujit drept model mai multor generaţii de arhitecţi, începând din secolul al XVI-lea şi până în secolul al XVIII-lea. Clasicismul englez, mai cu joii «UU1 Pi imn ani ai secolului al XVIII-lea, cel al lordului BURLINGTON, al lui Kent şi al lui Campbell, după tentaţia barocă de la jumătatea secolului al XVII-lea, din timpul domniei lui Carol I şi a lui Carol al II-lea. (II, pp. 8 b-87; 1, il. 7.)

PARIS

A avut oare Parisul, la începutul secolului al XVII-lea, 400.000 de locuitori? Cifra de 500.000, în jur de 1700, este plauzibilă, cea de 550.000, în 1801, este sigură. Să admitem că în ajunul revoluţiei din 1789 Parisul areaproape 600.000 de locuitori. Dacă la începutul secolului al XVII-lea Parisul a avut într-adevăr 400.000 de locuitori – fapt ce urmează a fi totuşi stabilit –, creşterea populaţiei pariziene a fost lentă în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. În secolul al XVIII-lea chiar şi mai lentă încă decât în secolul al XVII-lea. Contrastul cu LONDRA este frapant. În Londra, populaţia creşte de cinci ori, în Paris, doar cu 50%. Şi totuşi Parisul este capitala intelectuală şi artistică a Europei, mai mult decât Londra, care este un pol de creştere extraordinară a ECONOMIEI engleze şi mondiale. În domeniul ştiinţific, cele două capitale se află aproape la egalitate. Parisul, desigur, încă din 1670, a avut de suferit în urma construirii palatului VERSAILLES. Versailles, spre deosebire de Schönbrunn sau de Westminster şi Kensington, este prea îndepărtat pentru a fi repede absorbit de spaţiul urban principal. De fapt, pentru momentul 1785 trebuie să-i comparăm, în acest caz, pe cei 650.000 de locuitori ai ansamblului Paris-Versailles cu cei 800.000 de locuitori ai Londrei. Diferenţa persistă, dar ea ne apare mai tolerabilă. Un al doilea contrast: populaţia a evoluat lent, dar spaţiul construit s-a mărit rapid. Deci avem de-a face cu o prosperitate, dovadă a unei concentrări a puterii şi a unui câştig substanţial în ceea ce priveşte productivitatea. Hotelul parizian este un laborator privilegiat al esteticii Secolului Luminilor (II, p. 151). Parisul a suferit din punct de vedere psihologic din cauza acestei situări la distanţă a Statului. Adeseori s-au auzit plângeri în acest sens şi, mai ales, într-un pamflet intitulat Umbra marelui Colbert (1749, ed. 2, 1750) şi scris de La Font de Saint-Yenne. MONARHIA, totuşi, nu a neglijat niciodată Parisul, lucrând în colaborare cu municipalitatea. Printre marii reprezentanţi ai acesteia: Pelletier (1668 – 1676), Trudaine (1716 – 1720) şi Turgot (1729 – 1740), tatăl marelui Turgot. Regele a trebuit să-şi asume responsabilitatea asigurării pazei şi securităţii spaţiului urban. Funcţia de locotenent de poliţie a fost creată în 1667, pentru Nicolas de La Reynie, care aocup

refectul de poliţie devine treptat conducătorul oraşului, în locul primului reprezentant al negustorilor. Dar Parisul secolului al XVIII-lea datorează încă şi mai mult iniţiativei particulare şi, mai mult încă, speculaţiei funciare. Zidurile de apărare ridicate de Ludovic al XIII-lea au avut o viaţă efemeră. Fortificaţiile lui VAUBAN, de la frontiere, îi îngăduie lui Ludovic al XIV-lea să renunţe, încă din 1670, la acest mit stânjenitor. El autorizează transformarea fortificaţiilor în bulevarde, începând cu poarta Saint-Dénis şi terminând cu Bastilia. Construirea porţilor, cu începere din 1670, dispariţia zonei Saint-Antonie, menţinerea zonelor Saint-Dénis şi Saint-Martin, marchează în mod evident sfârşitul fortificaţiilor: zidul Fermierilor – Generali, în ajunul Revoluţiei, are mai curând un caracter fiscal decât militar. Este depăşit chiar în momentul când este construit. Parisul secolului al XVII-lea juxtapune, în interiorul zidurilor de apărare ridicate de Ludovic al XIII-lea, spaţii libere cultivate şi o incredibilă îngrămădire de case despărţite printr-o reţea de străduţe. Opera de amenajare din secolul al XVIII-lea tinde să realizeze o anume omogenizare, făcând să dispară spaţiile libere, dar şi rărind o parte din clădirile cele mai vechi. Un regulament, din 1783, va fixa o lărgime minimă a noilor străzi (30 picioare) şi o înălţime maximă pentru faţadele caselor (60 picioare), în mare măsură şi din dorinţa de a avea construcţii mai aerisite şi mai luminoase. Dar opera secolului al XVIII-lea constă şi în crearea noilor cartiere: la chaussée d'Antin, le faubourg Montmartre etc. Se înmulţesc construcţiile de case şi edificii publice (dovadă Choiseul, ducele de Orléans…). „În ultimii treizeci de ani, scrie Mercier în 1788, au fost construite la Paris 10.000 de case; a fost refăcută o treime din Paris; s-au făcut speculaţii asupra terenurilor; au fost aduse aici regimente din Limousins". Piaţa este un element important din secolul al XVIII-lea. Am văzut rolul important al PIEŢELOR REGALE (II, pp. 169 – 170). Depăşirea vechiului spaţiu urban duce la construirea unor porţi. Un desen în evantai către poartă: modelul este roman. Proiectul Aleaume (secolul al XVII-lea) la est eşuând, piaţa Ludovic al XV-lea – aşa cum o impune, în sfârşit, GABRIEL – este un exemplu mixt: piaţă regală prin statuie, piaţă cu poartă prin topografia sa. SOUFFLOT stabileşte în faţa colonadei Luvrului locul pieţei pe care o proiectează.

Munca de degajare se duce şi în faţa bisericilor, prin crearea de pieţe. Şi cum totul este, din fericire, un pretext pentru construirea de pieţe, la sfârşitul secolului apar pieţele din faţa teatrelor, ca, de exemplu, piaţa Odéon (1782), în faţa monu – „— tui xa uuiiura, spaţiul lărgit al Parisului se înfrumuseţează totuşi cu promenade şi grădini. În seria grădinilor închise: Palais-Royal, început de arhitectul Louis, la iniţiativa ducelui de Orléans în 1780, pe linia marilor reuşite ale secolului al XVII-lea (grădina Luxembourg şi GRĂDINA REGELUI). O particularitate a Parisului în raport cu Londra: alături de grădini, spaţii plantate, sustrase/ circulaţiei, se află marile bulevardepromenade. Iniţiatorul lor este Ludovic al XIV-lea, care a transformat fortificaţiile în bulevarde. Ideea este continuată în secolul al XVIII-lea. D'Antin reia opera lui Le Notre, începând de la Rond-Point (censtruit în 1670) până la Butte de l'Étoile (1724) şi Marigny, şi până la poarta Neuilly (1770 – 1772). În 1788 începe amenajarea zonei Fermiers-Généraux. URBANISMUL capitalei, amenajarea ei se află tot mai mult sub egida statului: Academia regală de arhitectură, încă de pe vremea lui Colbert, grupul de specialişti, apoi Şcoala de poduri şi şosele, după 1715 şi 1741, serviciul topografic (cf. planul de reglementare al lui Verniquet) în 1785, controlează şi planifică totul. Secolul al XVIII-lea a construit poate mai mult decât oricare altul, după cum am văzut. Şi nu numai case şi palate (Soubise, Rohan, Biron, Bourbon, Matignon…), ci şi şcoli. Din această perioadă datează Şcoala militară (Gabriel, 1752 – 1769), Monetăria (Antoine, 1768 – 1775), Odéonul (Wailly şi Peyre), Şcoala de chirurgie (Gondouin, 1769 – 1785). Şcoala de drept (Soufflot, 1771). O asemenea masă arhitecturală presupune o mare concentrare de bogăţii. La o scară mult mai mică. Parisul exercită asupra spaţiului francez din secolul al XVIII-lea un rol stimulator care aminteşte de cel jucat de Londra în transformarea economiei şi societăţii engleze. (I, il. 20.) (I, pp. 32, 67, 99, 119, 121, 160, 172, 199, 209, 229, 308, 315, 316, 318, 320, 329, 337, 344, 345, 352, 388, 402; IT, pp. 18, 21, 48, 56, 71, 79, 100, 102, 112, 114, 118, 121, 142, 143, 149, 153, 154, 160, 162, 164, 194, 197, 205, 206, 218, 220, 227, 243.)

PARMENTIER, Antoine-Augustin

1737 – 1813. Farmacist în armata din Hannovra, în timpul

Războiului de Şapte ani, farmacist-şef la Invalides în 1772. Recomandă în 1769 – an al unor recolte foarte slabe în FRANŢA – cultivarea cartofului, introdusă în PRUSIA în ciclul asolamentului. (îi p. 20.)

passarowitz

1718. Victoriile lui Jan Sobieski de la KAHLENBERG (1683) şi ale prinţului EUGEN la ZENTA (1697) îi

„Y... Ut IU IVUllUWII –, Ulii

26 ianuarie 1699. În anii ce urmează, turcii recuceresc o parte din poziţiile pierdute;} ruşii, bătuţi la nord de Prut, le cedează Azovul, veneţienii, hărţuiţi întruna, părăsesc Moreea. Dar, AUSTRIA intervine şi prinţul Eugen îi înfr nge iar ce turci, la Peterwardein şi la Belgrad. Tratatul de la Passarowitz (21 iulie 1718) marca a doua retragere a turcilor din Europa: Turcia ceda Austriei Banatul Timişoarei, Belgradul şi valea Moravei, ce aparţin în perioada următoare IMPERIULUI, în acest sector-cheie al Balcanilor. (I, pp. 75, 78.)

PARTE, Fierre

1723 – 1814. Arhitect, decorator, teoretician al unui URBANISM inspirat de BLONDEL şi de o nouă atitudine cu privire la igienă, aerisire etc. în oraşe. Între 1774 şi 1777 termină de scris Cursul de arhitectură început de Blondei. Publică, în 1765, Memorii asupra celor mai importante monumente arhitectonice şi, patru ani mai târziu, lucrarea Monumente. Închinate lui Ludovic al XV-lea. (II, pp. 108, 143, 157, 162 – 163, 171.)

PELLEGRINI, Giovanni Antonio

1675 – 1741. Elev al lui S. Ricci. Pictor monden de tablouri religioase. (II, pp. 182 – 184.)

PERGOLESI

Giovanni Battista Pergolesi, 1710 – 1731. Îşi face mimele studii la conservatorul Săracilor din NEAPOLE. Întreaga sa operă este realizată în ultimii cinci ani ai vieţii sale, curând întreruptă de boală: trei opere bufe, dintre care faimoasa Slujnică stăpână, care s-a aflat la originea certei din 1752 din jurul teatrului Bouffons, o OPERA seria (Olimpiada). câteva frumoase bucăţi muzicale cu caracter religios, dintre care un Stabat Mater. (II, pp. 73, 99, 113.)

PERMOSER, Baâthasar

1651 – 1732. Sculptor german născut în AUSTRIA de Sus. Autor al STATUILOR care împodobesc, la Dresda, palatul Zwinger al arhitectului POPPELMANN. Este un exemplu semnificativ pentru influenţa italiană care predomină în prima jumătate a secolului al XVIII-lea german, înainte de difuzarea stilului RO-CAILLE prin gravurile din Augsburg. (II, p. 176.)

PETERSBURG

Este o creaţie ex nihilo. Lucrările încep în mai 1703. Este simbolul unei RUSII care vrea să se smulgă din trecutul său, al unei voinţe înverşunate de recuw JL W

tersburg izbuteşte să aibă aproape jumătate din populaţia Moscovei. Se presupune că aceasta avea, în 1700, 80.000 de locuitori, către 1730, 140.000 de locuitori, iar la sfârşitul secolului al XVIII-lea, 400.000 de locuitori. Dar Moscova este un han oriental la picioarele unui Kremlin, în timp ce Petersburg este un adevărat oraş de piatră. Populaţia sa este evaluată la 70 0 (t10 de locuitori în jur de 1730 şi la 200.000 de locuitori la sfârşitul secolului al XVIII-lea. În 1712, Petru cel Mare îi conferă titlul de capitală. Istoricii consideră că a fost nevoie de 100.000 de oameni pentru a învinge mlaştinile din Ingermanland, de la gurile Nevei. (I, pp. 66, 82, 88, 289, 290, 338; (II, pp. 162, 165 – 169, 204, planul 51, p. 168; I, il. 88.)

PIANOFORTE

Primele bucăţi muzicale pentru pian – sonatele lui HAvnw – wotoo-a p-jele începe-ceea ce numim era pianului, adică difuzarea sa generală şi înlocuirea CLAVECINULUI. Pianul îşi are originea nu în clavecin, instrument ni r-nr7 L ciupite, ci ÎN (iavirorrf, instrument cu corzi Invite, însuşi derivat din vechiul cyncWTtum, a cărui folosire se răspândise începând din secolul al XV-lea. Primul FABRICANT de piane pare a fi fost Bartolomeo Cristofori din Florenţa, care încă îşi numeşte instrumentul cymbalum: gravicembalo col piano et forte, de la care, prin reducţie, se va ajunge la numele de pian. Silberman fajniosulfftfea iearit de clavecine, a fost primul care a difuzat pe scară largă noul instrument" (J.S. BACH îl va folosi cu o anume reticenţă). D'ar francezul Era ret este cel care, la începutul secolului al XIX-lea, pune la punct în mod definitiv mecanismul ce va asigura victoria pianului asupra

instrumentelor tradiţionale cu corzi ciupite sau lovite. (II, pp. 117, 134, il. 185, 214).

PIAZZETTA, Giambattista

Veneţia, 1683 – 1754. Elev al pictorului bolognez Crespi, ca şi Pietro LONGHI, suferă, de asemenea, influenţa fraţilor Carracci. Pictează la comandă numeroase tablouri cu subiecte religioase (Sfântul Dominic, înălţarea la cer a sfintei Fecioare, Eliezer şi Rebeca). Pictura sa, destul de sumbră şi folosind contrastele înainte de 1740, uzează, în ultima perioadă a creaţiei sale, de tonuri luminoase în stilul veneţian caracteristic epocii. Piazzetta este şi autorul ilustraţiilor la mai multe cărţi, printre care şi Ierusalimul eliberat (1745). (II, pp. 183 – 184, 187, 207.) PICTURA

Evoluţia care se manifestă grosso modo, în secolul al XVIII-lea, (după 1680) de la BAROC la NEOCLASIar trebui să vorbim la plural despre clasicism, baroc, neoclasicism. Există un stil ROCAILLE francez al decoraţiei intime, un baroc al marilor edificii religioase şi regale din Europa mediană, un neoclasicism antifrancez din GERMANIA lui Winckelmann, o întoarcere la antichitate a fiilor risipitori ai latinităţii, un clasicism intimist şi romantic englez. Declinuri: OLANDA, SPANIA (înainte de GOYA), ITALIA (cu excepţia Veneţiei), o continuitate franceză, o renaştere engleză… Ici-colo, diferenţe de ordin economic şi în ceea ce priveşte starea societăţii influenţează estetica, au un ecou asupra numărului, dimensiunilor şi naturii comenzilor. Dar aproape pretutindeni subiectele nobile, marile suprafeţe – cu excepţia Germaniei catolice – sunt abandonate. Grandiosul nu îşi supravieţuieşte decât în imaginar, până la trezirea trecătoare a Greciei şi a Romei. Portretul, decoraţia de budoar reduc dimensiunile tablourilor. Pictura se pune de acord cu noile dimensiuni ale vieţii sociale, retrasă în familie, sau cu… serbarea galantă. În FRANŢA: WATTEAU, BOUCHER, CHARDIN, GREUZE, FRAGONARD. în ANGLIA: HOGARTH, REYNOLDS, GAINSBOROUGH. în Italia: TIEPOLO, Guardi, CANALETTO, pictorii veneţieni. (II, pp. 8182, 176 – 217; I, il. 7 – 9, 11 – 23, 36, 37 – 46, 60; II, 140 – 148, 197 – 203.)

PIEŢE REGALE

Piaţa regală constituie, din secolul al XVI-lea şi până în secolul al

XIX-lea, principalul element al programelor arhitecturale urbane. În secolul al XVIII-lea, rolul acestor pieţe constă în înfrumuseţarea oraşelor mai curând decât în amenajarea lor. Către mijlocul secolului, Voltaire face o remarcă înţepătoare în acest sens. În cadrul oraşului, ele sunt semnul alianţei dintre acesta şi MONARHIE, locul unei prezenţe glorioase materializate prin statuia regală (II, p. 170). Dar, dimpreună cu regele, aceste pieţe „reprezintă" treptat însuşi statul, prin reunirea principalelor edificii publice: primăria, palatul guvernatorului, teatrul etc. care vor face din oraş un centru guvernamental, comercial şi totodată cultural (cf., în provincie, RENNES şi Nancy, la PARIS, piaţa Concorde, din preajma Luvrului). La Nancy, piaţa regală – actuala piaţă Stanislas, la origine piaţa Ludovic al XV-lea – nu era decât un element al unui ansamblu urbanistic menit să lege vechiul oraş de noile cartiere (II, p. 171). Această evoluţie în trei etape este semnificativă. P. Lavedan pune în evidenţă caracterul „izolat" al primelor pieţe regale (cf. piaţa Dauphine), „situate departe de locu Mai târziu, dimpotrivă, aceste pieţe vor concentra o mare parte din activitatea urbană, înainte de a fi deschise, în secolul al XIX-lea, traficului rutier. Ar fi instructiv să alcătuim harta acestui URBANISM de prestigiu (am evocat aici LISABONA, COPENHAGA [I, il. 6], BRUXELLES, PETERSBURG [II, p. 172]) şi să urmărim, în Europa Secolului Luminilor, evoluţia către un urbanism de amenajare, început la sfârşitul secolului al XVIII-lea, prioritar în secolul al XIX-lea, dat fiind creşterea accelerată a oraşelor şi ivirea unor probleme legate de poluare. (II, pp. 169 – 172.)

PIGALLE, Jean-Baptiste

1714 – 1785. La Paris este elevul lui Robert Le Lorrain, autorul lucrării Caii soarelui, şi al lui J.-B. Lemoyne (1704 – 1778). Face pe cont propriu o călătorie în Italia, fiind respins la concursurile Academiei. Este primit la întoarcere, după ce realizează lucrarea Mercur, al cărei model îl schiţase în Italia. Această primă lucrare îi atrage favoarea regelui şi pe aceea a doamnei de Pompadour. Devine profesor la Academie în 1752, şi rectorul ei în 1777. Are un stil viu şi armonios, în care se echilibrează cele două influenţe: BAROCĂ şi antichizantă. Principalele lui opere sunt: mausoleul pentru Mauriciu de Saxa

(biserica Saint Thomas din Strasbourg) şi pentru contele d'Harcourt (catedrala Notredame din Paris), renumitul nud al lui Voltaire (1776), statui „mitologice" de factură realistă, precum Zeiţa prieteniei (Doamna de Pompadour), numeroase busturi şi remarcabile mici efigii de copii. (II, pp. 170, 171, 175.)

PIRANESI

Giambattista Piranesi, 1720 – 1778. Arhitect, desenator şi gravor. Gravurile sale au furnizat artiştilor neoclasici un abundent şi superb repertoriu de motive decorative inspirate de antichitate. Ciclurile cele mai renumite sunt: Închisorile, Vederi din Roma antică, Vederi de la Paestum (1778). Piranesi, născut la Veneţia, se stabileşte la ROMA în 1745, şi aici va executa cea mai mare parte a gravurilor sale. Este un vedutist vizionar, iar interpretarea grandioasă pe care o dă modelelor antice a făcut din el, în primul rând, unul din maeştrii întoarcerii la antichitate şi unul din precursorii romantismului european. (II, p. 245.)

POLONIA

Marea Polonie a Iagelonilor este pe cale de descompunere după moartea ultimului rege ereditar vreo PRUSIE sau vreo AUSTRIE să se înfiripe din pulberea măruntelor sale „republici" aristocratice, în care dietele şi câţiva magnaţi au o putere de viaţă şi de moarte (I, p. 234). Neputând organiza în interior indispensabila „recuperare", Polonia se află, în exterior, pradă tuturor rapacităţilor şi presiunilor: Carol al XII-lea i-l impune ca rege, în 1704, pe Stanislas Leczíński, iar în 1764, ECATERINA A II-a i-l va impune pe Stanislas Poniatowski. Reformele tardive şi neîndemânatice ale familiei Czartoryski (1764 – 1767), catolicismul militant şi intolerant al Confederaţilor de la Bar (1768) vor servi drept pretext intervenţiei străine şi primei împărţiri a Poloniei (1772) (I, pp. 237, 240). Noi reforme, întreprinse mai târziu de către cancelarul ZAMOYSKI (I, pp. 287 – 288), nu vor putea evita dispariţia statului polonez. (I, il. 31.) (I, pp. 73, 75, 79, 82, 85, 87, 88, 89, 97, 163, 167, 170, 192, 244, 248, 292, 332, 421; II, pp. 48, 194.)

POMBAL

Sebastiâno José de Carvalho e Melo, marchiz de Pombal (1699 – 1782). Ca prim-ministru al lui Iosif I, rege al Portugaliei, el aplică o

politică foarte înrudită cu cea a DESPOTISMULUI LUMINAT (I, pp. 275, 285), constând în: eliminarea rezistenţei politice şi religioase (executarea ducelui de Aveiro, condamnarea şi expulzarea IEZUIŢILOR), întărirea centralizării administrative; pe plan economic: măsuri protecţioniste, crearea unor manufacturi privilegiate, o politică a marilor construcţii arhitectonice (printre care reconstruirea LISABONEI, după cutremurul de pământ din 1755 [II, p. 172, planul 49, p. 163]), dezvoltarea şi laicizarea instrucţiei publice. Această politică de reforme îi atrage ura a numeroşi adversari. După moartea lui Iosif I (1771), este silit să demisioneze şi să se exileze. (I, il. 72.) (II, p. 177.)

POMORJE

Regiune din RUSIA de Nord, situată pe malul Mării Albe.

Demografie (I, pp. 82, 87). POPPELMANN, Mattheus Daniel

1662 – 1736. Arhitect german, autor al Curţii Palatului Zwinger din Dresda. Această curte, care trebuia să slujească drept cadru permanent serbărilor date de Electorul de Saxa, Auguste Le Fort, se înrudeşte prin stilul ei cu arta şcolii austriece. STATUILE care o împodobesc sunt opera lui PERMO-SER. Este un caz limită al experienţei BAROCE, care deiaşinuu-se ne aimieciura şi traâna o existenţa autonomă, în comuniune directă cu natura.

porţelan

Porţelanul european datează din cel de al doilea sfert al secolului al XVIII-lea. Înainte de 1720, adevăratul porţelan (caolinul şi petunstul) este importat din CHINA (cf. COMPANIILE INDIILOR ORIENTALE). Într-adevăr, în mai multe manufacturi erau fabricate obiecte din porţelan foarte fragil, extrem de răspândite în ANGLIA, şi din porţelan dur, pe bază de diverse ingrediente, ca, de exemplu, praf de oase, fragile şi care se scrijelesc uşor, de consistenţă sticloasă şi opace. În jur de 1710 – 1720, fabrica de faianţă din Meissen a aflat compoziţia şi modul său de fabricare, ţinute secrete de meşterii chinezi din Ching-tö-chen. Manufacturile de porţelan devin tot mai numeroase în GERMANIA: după cea din Meissen (II, il 204, 219), sunt înfiinţate cea din Viena (1732), Höchst (în jur de 1750), Nymphenburg (în jur de 1780) etc. în Anglia, Chelsea fabrică porţelan după 1750, iar în FRANŢA, manufacturile din Strasbourg şi din Vincennes (1752), apoi

cea din Sèvres (1756), încurajate de doamna de Pompadour. Motivele chinezeşti sunt imitate, apoi interpretate foarte liber de pictori, după ce au fost adunate în mai multe culegeri de gravuri (Fraisse, Carte cu desene chinezeşti, 1735). WATTEAU execută decoraţia castelului La Muette inspirându-se din aceste motive chinezeşti, iar BOUCHER fixează în a sa Suită de figuri chinezeşti modele care vor fi reproduse în întreaga Europă. (II, il. 215, 216.)

PRANDTAUER, Jakob

1660 – 1726. Arhitect austriac, autor al capodoperei de arhitectură religioasă BAROCĂ: abaţia din Melk (II, il. 176).

PROTESTLEY, Joseph

1733 – 1804. Teolog calvin, atras de jansenism, convertit mai târziu la unitarism. Apărător, în ANGLIA, al minorităţii catolice, Priestley părea a fi menit unei cariere exclusiv religioase. Pasiunea cercetării, un dar excepţional de experimentator, hazardul unor întâlniri sau al unor vecinătăţi – o berărie învecinată cu locuinţa lui îi va prilejui studierea fermentaţiei – îl duc pe calea descoperirilor. Cea mai importantă este cea a oxigenului, pe care îl izolează în 1774, încălzind oxid de mercur cu ajutorul unei lentile. Apoi, în 1775, el arată că acest gaz, pe care îl numeşte „aer deflogisticat", căci acest descoperitor mai crede încă în animismul lui Stahl, întreţine resoadă, LAVOISIER făcea în Franţa observaţii aproape identice, dar numai el a tras concluzia că oxigenul este un component al aerului, care fusese până atunci socotit un corp simplu. (I, il. 102.)

PROVINCIILE UNITE

Primă putere comercială şi maritimă a Europei în secolul al XVII-lea, ea a fost înlocuită către 1730 – 1740 de ANGLIA. Crizele politice (conflictele cu stathouderii) şi mai ales războiul cu Anglia (1780 – 1784) îi provoacă declinul. Însă banca olandeză rămâne una din primele bănci ale Europei. Arta, după o perioadă de extraordinară înflorire a picturii în secolul al XVII-lea, intră în declin. Ştiinţa este reprezentată de savanţii de la universitatea din Leida, fiziologistul BOERHÂAVE şi experimentatorul MUSS-CHENBROEK (butelia de Leida). (I, pp. 185 – 186, 234 – 237, 253, 274, 334; II, p. 75.)

Prusia

La origine, este o provincie a IMPERIULUI la frontierele cu lumea slavă, apoi, în 1358, devine electoratul Brandenburg, între Elba şi Oder. Odată cu urcarea pe tron a familiei Hohenzollern (1415) şi datorită actului Dispositio Achillaea din 1473, regulă de succesiune care împiedică dezmembrarea domeniilor electorale, Brandenburgul devine unul dintre statele importante ale Imperiului. împărţirea succesiunii ducelui de Clèves (1614), moştenirea Prusiei, la moartea ducelui de Hohenzollern, Albert Frederic, dobândirea – cu prilejul tratatelor de la Westfalia (1648) – episcopatelor din Minden, Mag deburg, Halberstadt şi Pomerania îi sporesc teritoriul, dar şi fărâmiţarea între Rin şi Neman. Reformele centralizatoare şi constituirea unei armate permanente, realizate de marele elector Frederic Wilhelm (1640 i-1688), marchează începutul unei politici care îi va îngădui Prusiei să reducă hegemonia austriacă asupra ţărilor germanice. Secolul al XVIII-lea se deschide prin transformarea Electoratului în regat (primul rege al Prusiei este Frederic I, în 1700). Astfel, dezvoltarea Prusiei este rodul unei politici dinastice de continuitate ale cărei obiective şi mijloace sunt, în mare măsură, determinate încă din secolul al XVII-lea. Prusia devine o mare putere datorită celor doi regi din secolul al XVIII-lea, Regele-Sergent (1713 – 1740) şi, mai ales Frederic al II-lea (1740 – 1786). Datorită geniului acestuia din urmă, Prusia, stat-frontieră a unei Europe în expansiune, tinde să „ajungă din urmă" în toate domenjile FRANŢA şi ANGLIA.

Armată (I, pp. 249 – 250).

Colonizare, economie, (I, pp. 204 – 207; II, p. 49).

Alfabetizare (I, pp. 200 – 202).

Prusia sub Prederic al II-lea (I, pp. 277 – 281).

(I pp. 70, 88, 163, 234, 237, 270, 274, 275, 283, 288.
291, 308, 307, 308, 315, 322, 385, 395; II, pp. 49, 133.)

QUESNAY

1694 – 1774. Chirurg al regelui, pasionat de ECONOMIE, este, alături de Turgot, unul dintre principalii reprezentanţi ai şcolii FIZIOCRATICE. Redactează pentru ENCICLOPEDIE articole consacrate AGRICULTURII. Este autor a numeroase lucrări, printre care Maximele generale ale guvernării economice a unui regat agricol (1760) şi o

Fiziocraţie sau Constituţie naturală a ocârmuirii celei mai binefăcătoare pentru omenire (1768). (II, p. 20.)

r

KAMF. AU, Jean-Philippe

Dijon, 1683-Paris, 1764. Biografie în Civilizaţia Europei Clasice. Autor al unui important Tratat despre armonie (o armonie „redusă la principiile sale naturale") (1722) şi al altor tratate teoretice. Compozitor de muzică de cameră în 1745. OPERELE sale (Hippolyt şi Ancia, Indiile galante etc.), unde apar totuşi influenţe italiene (ca, de exemplu, în ampla orchestraţie a uverturilor), sunt considerate prea „franţuzeşti" de către Grimm şi ROUSSEAU, colaboratori ai ENCICLOPEDIEI (cearta din jurul teatrului Bouffons, 1752 – 1754). Rameau le va denunţa erorile în al său Cod de muzică practică (1760). Reînnoieşte muzica pentru CLAVECIN şi rolul instrumentelor în concert (piese pentru clavecin de concert). (II, pp. 74, 99, 111, 112, 114, 116, 117, 120, 122, 123, 126.)

RASTRELLI Bartolomeo Francesco

1700 – 1771. Fiu al sculptorului Francesco Carlo, autor al mormântului lui A. de Pomponne (1703) din Paris şi unul dintre artiştii preferaţi ai lui Petru cel Mare. După TREZZINI, Rastrelli-tatăl şi fiul au contribuit la „înfrumuseţarea" PETERSBURGULUI, care poartă astfel pecetea unei influenţe italiene. Fiului, arhitect, inspector general al construcţiilor

Palatul de iarnă, pavilionul din parcul Ţarskoe Sielo (I, il. 82). (II, p. 168.)

RÉAUMUR

René Antoine Ferchault de Réaumur. 1683 – 1757. Fizician, inginer, naturalist. Eiografie detailată în indexul Civilizaţiei Europei Clasice. Scara zisă a lui Réaumur, prin care sunt măsurate temperaturile, numără optzeci de diviziuni: gradul zero corespunde temperaturii gheţii care se topeşte, iar gradul 80, temperaturii apei în clocot. (I, p. 356.)

RECENSĂMINTE (în Franţa)

Să adoptăm versiunea lui Jacques După quier, cel mai bun specialist în materie: un prim recensământ are loc în 1636, când

FRANŢA începe marele său conflict deschis cu SPANIA. Efortul necesitat de război obligă la un bilanţ. În 1664, avem ancheta lui Colbert, asupra căreia a atras atenţia Bertrand Gille, după Esmonin. Modelul este împrumutat din cele trei provincii recent dobândite la est, Alsacia, Cele Trei Episcopate, Lorena ocupată. Scopul depăşeşte cu mult stricta DEMOGRAFIE. Mutaţia fundamentală pe care o suferă MONARHIA administrativă în Franţa începe printr-un bilanţ amănunţit. Din 1670, statisticile stării civile pariziene au fost publicate regulat şi, din 1709, fără lacune. În 1693 – 1694, în timpul marii foamete, Controlul general procedează la un important sondaj în întreaga Franţă. Lucrările lui VAUBAN se înserează între revocarea edictului din Nantes (1685) şi marea anchetă din 1697. „Această anchetă este, incontestabil, cea mai cunoscută" (B. Gille), şi pe bună dreptate, dat fiind cantitatea enormă de lucrări statistice şi de memorii pe care le-a suscitat şi răsunetul obţinut cu prilejul publicării parţiale a lui Boulainvilliers la LONDRA, în 1728. Destinată Delfinului, inspirată de personalul reformist şi luminat din timpul acelui sfârşit de domnie, animată adeseori de motive ţinând de reacţia aristocratică, ancheta din 1697 este o armă a gândirii Luminilor, un argument în favoarea toleranţei şi a transformării tiparelor economice rigide ale colbertismului în tipare mai suple. Recensământul zis din 1709, din fondul Delamare al Bibliotecii naţionale, „atribuie întregii Franţe o populaţie de 20 339 980 de locuitori" (J. După quier). Din nefericire anumite date sunt reluate după anchete anterioare, altele au fost calculate aplicând un coeficient (4 sau 5) familiilor existente. Recensământul din regat al librarului Saugrain (1709) constituie un instrument de lucru comod, adeseori folosit. Este o compilaţie solidă donat de controlorul Desmarets", este un bilanţ făcut la sfârşitul unui război, incomplet, din lipsă de timp (are în vedere doar două treimi din regat). În 1720, are loc o reeditare a lucrării lui Saugrain, cuprinzând doSF puţine modificări (în mare, vizând doar o jumătate din regat). În 1726, este publicată din nou cartea lui Saugrain, dar într-o formă nouă, la modă atunci, cea a unui dicţionar. Dicţionarul universal precizează numărul de locuitori din aproape cele 42.000 de parohii ale Franţei. Este adevărat că Dodun, controlor general, lansase, la 15 ianuarie

1724, o nouă anchetă în întreg regatul. Ritmul se precipită (Orry, în 1730, apoi în 1745, Butin şi L'Averdy, în 1762 şi 1764, întreprind noi anchete), în ultimii ani ai Vechiului Regim au loc încă trei mari anchete. Ne rămâne marea lucrare a lui Expilly, contemporanul lui Messance şi al lui Moheau-Montyon. Acest provensal s-a născut în 1719, la Saint-Remy-de-Provence. În timp ce îşi redactează Dicţionarul, locuieşte de obicei la Avignon. În ianuarie 1780, el locuieşte la Nisa, la periferia regatului. Apoi i se pierde urma. Moartea sa, ce are loc probabil în 1793, a trecut neobservată. Acest mare truditor, acest adevărat salahor al istoriei topogragice şi al unei geografii erudite, a acumulat mii de pagini. Marea sa operă este Dicţionarul geografic, istoric şi politic al Galilor şi al Franţei, din nefericire neterminat (şase volume in-folio, Paris, 1762 – 1770). Este o lucrare inegală, şi totuşi serioasă, minuţios criticată de Esmonin. Printre demersurile făcute: numărători de botezuri, căsătorii şi înmormântări din anii 1690 – 1701, pe de o parte, 1752 – 1763, pe de altă parte, în mai bine de 15.000 parohii franceze, întreprinse la iniţiativa sa (din aproximativ 42.000) şi publicate în apendice în volumele III şi IV ale Dicţionarului. (I, p. 132).

REGISTRE PAROHIALE

Este una din sursele esenţiale (începând din 1950) ale DEMOGRAFIEI istorice.

Evoluţia cercetărilor şi a metodelor (I, pp. 133 – 134). RELIGIE

Cf. capitolul V în întregime (I, pp. 385 – 430). Raţiune, natură, transcendenţă (I, pp. 385 – 398). Atac şi apărare a religiei revelate (I, p. 401 şi urm.). Religie naturală, deism (I, p. 403 şi urm.). Credibilitate şi autoritate a Bibliei (I, pp. 420 – 426). Mişcări antiraţionaliste (I, pp. 426 – 430).

Muzică religioasă (II, pp. 121 – 124, 126 – 134). Arhitectură religioasă (II, pp. 92 – 97, 140 – 141; I, il. 122, 123; II, 160, 161, 163, 166 – 169, 173, 176).

RENNES

Oraş de mărime mijlocie care îşi dublează populaţia – de la 18.000 la 35.000 – 40.000 locuitori în decursul secolului. Este distrus de un mare incendiu care a avut loc de la 20 la 25 decembrie 1720

(800 de case arse din temelii, 5.000 de oameni fără adăpost). Intendentul profită de acest incendiu pentru a impune un mare plan URBANISTIC, al cărui autor este inginerul arhitect Rebelin. Jasques GA-BRIEL vine la faţa locului în 1725, pentru a studia executarea proiectului. Printre măsurile de securitate impuse: înlocuirea lemnului cu piatră, pivniţele boltite, faţadele şi zidurile din piatră cioplită. Pentru a înfrânge rezistenţele locale au fost necesare câteva concesii. Pieţe publice, perspective monumentale, străzi drepte şi largi. Mignot de Montigny descrie oraşul ca fiind, în 1752, „una dintre cele mai frumoase capitale de provincie pe care le avem", (II, p. 170.)

RESTIF DE LA BRETONNE

Nicolas Restif, zis de la Bretonne, 1734 – 1806. Fiu de ţărani din Auxerrois, muncitor tipograf la Paris, autor (cu începere din 1767) a numeroase romane de moravuri, marcat autobiografice (Viaţa tatii, 1779, Ţăranul pervertit, 1776). Tentaţia pariziană, ca şi criticarea Parisului, vâna picarescă şi pretenţia moralizatoare sunt dovada influenţei mediului provincial – tensiunea dintre PARIS şi provincie este încă de pe acum vizibilă – şi a unei gândiri şi a unui stil ce amintesc de Rousseau (Domnul Nicolae sau Inima omenească dezvăluită, 1794 – 1797). (I, p. 229.)

REVISTE ŞTIINŢIFICE

Primului stadiu al necesarei comunicări dintre savanţi, reprezentată prin Corespondenţe, îi urmează cel al revistelor ştiinţifice: cele mai multe ACADEMII şi societăţi savante publică periodic lucrările membrilor lor. (I, pp. 323, 325, graf. 32, p. 324.)

REYNOLDS

1723 – 1792. Urmaş al lui Van Dyck şi al lucru bens, pictor pe jumătate englez „care a trezit Anglia din somnul ei" artistic, Reynolds este totodată tributar marilor pictori italieni din timpul Renaşterii, lui Rafael, lui Tiţian (II, pp. 87, 88, 216). Este pentru el decât un mijloc de a exploata până la perfecţiune darurile unui geniu specific englez. (II, il. 148.)

RIESENER, Jeân-Henri

1743 – 1806. Ebenist francez de origine germană, elev al lui Oeben, căruia îi urmează şi cu văduva căruia se căsătoreşte în 1767.

împreună cu maestrul său, este reprezentantul cel mai de seamă a ceea ce numim „stilul de tranziţie”, în care liniile curbe se menţin, dar epurate, degajate de complicaţii şi de încărcătura ornamentală. (II, pp. 220 – 221).

rocaille, rococo

Este un stil mai mult decorativ decât arhitectural, caracteristic primei părţi a secolului al XVIII-lea european. Durata sa a fost foarte variabilă, în funcţie de fiecare ţară în parte, domeniul său, de asemenea. Stilul rocaille francez, iniţiat de BERAIN şi de AUDRAN, culminează sub Regenţă şi la începutul domniei lui Ludovic al XV-lea, prin OPPENORD şi, mai ales, prin MEISSONNIER. BOFFRAND îl introdusese în lambriurile hotelului Soubise. În Franţa, acest stil influenţează prea puţin ARHITECTURA (faţada primăriei din Nancy, de HfâRfi), dar va reapărea, în mod ciudat, în parcurile şi grădinile „englezeşti”, ba chiar în anumite fabric», în chiar momentul întoarcerii la stilul antic, în a doua jumătate a secolului. SCULPTURA este relativ puţin influenţată. Deşi geniul lui WATTEAU i se sustrage, cel al lui BOUCHER se lasă din plin influenţat de stilul rocaille. Stilul rocaille apare în toate artele minore: în orfèvrerie, în feronerie, în MOBILIER (cf. mai ales Meissonnier şi Caffieri). Rococoul domină în aproape toate artele din Europa Centrală şi din Spania, unde urmează BAROCULUI lui Borromini şi al lui Guarini. Arhitecţi şi stucatori au colaborat pentru a realiza operele cele mai impozante şi mai originale ale epocii. ROMA, patrie a barocului, nu va avea decât un arhitect care să practice stilul rococo, pe Sardi ca autor al bisericii Maddalena, iar întoarcerea la antichitate va fi aici precoce. Să notăm totuşi existenţa fântânilor (fântâna Trevi, de Sardi: 1733 – 1765), scara Santa Trinita dei Monti (1728), şi, mai ales, în Sicilia, uimitorul Noto şi faimosul „castel al absurdului” de Baghiera. În PICTURA, Veneţia, prin Guardi şi prin marele ŢIE-POLO, se va apropia un timp de arta Nordului. Protagoniştii rococoului sunt deci Italia, Franţa (în materie de decoraţie), ţările germanice, în domeniu} uiuaiakuigxe fixuiiuiiiciitaxa, upaiixa xux incticiau iuiviij.

(II, pp. 229 – 231).

ROMA

ITALIA este spaţiul cel mai devreme urbanizat în Europa. NEAPOLE, Veneţia şi Milano depăşiseră cifra de 100.000 locuitori în secolul al XV-lea. Roma, alături de Florenţa, oscilează vreme îndelungată între locul al patrulea şi al cincilea. Secolul al XVII-lea a fost pentru populaţia urbană italiană un secol de relativă stagnare. Dar în secolul al XVIII-lea se manifestă o creştere simţitoare a întregului spaţiu urban. Italia nu face excepţie. În 1700, Roma este iar, după multă vreme, pe locul al doilea printre oraşele italiene. Cu o populaţie de 135.000 de locuitori, ea se situează după Neapole (215.000), ce şi-a pierdut rolul de prim oraş al Europei pe care îl avusese în secolul al XVI-lea, înaintea oraşelor Milano (124.000), Veneţia (132.000), Palermo (100.000), Florenţa (78.000), Genova (65.000) şi Bologna (63.000). O creştere demografică moderată, dar regulată, menţine Roma pe locul doi (153.000 în 1750, 163.000 în jur de 1790) de-a lungul întregului secol al XVIII-lea, în urma oraşului Neapole, care se detaşează tot mai mult (mai bine de 300.000 de locuitori în 1750, 426.000 în 1790), înaintea oraşelor Milano (134.000) şi Veneţia (134.000), Palermo (130.000), Genova (90.000), Florenţa (81.000), şi Bologna (71.000), în jurul lui 1800. Influenţa Romei s-a micşorat sensibil în secolul al XVIII-lea. Ea este în declin odată cu decăderea bisericii catolice. Roma rămâne un centru al artelor plastice şi al muzicii (II, p. 70), mai ales în timpul primei jumătăţi a secolului. Ea continuă să domine, împreună cu Veneţia şi Neapole, în domeniul OPEREI. Am văzut cu câtă vigoare se impun din nou modelele romane la începutul cotiturii NEOCLASICE (II, pp. 232 – 235). Spiritul marelui Bernini continuă să planeze asupra Romei înseşi. Roma nu se lasă influenţată estetic decât de trecutul ei. Construirea portului Repetta, de pe Tibru, începe în 1704, sub Papa Clement al XI-lea, fiind opera lui A. Speechi şi G. Fontana. În secolul al XVIII-lea se înmulţesc pieţele din Roma (Sfântul Ignaţiu, Piaţa Spaniei, Tuvi, Piaţa cavalerilor de Malta). (I, ti. 21) (I, pp. 65, 66, 70, 97, 286, 402; II, pp. 71.85, 86, 106, 108, 109, 125, 175, 179, 197, 237.)

RÖMER, Olaus

1644 – 1710. Olaus Römer, astronom şi matematician danez, calculează la Paris, viteza exactă a luminii, folosindu-se de observaţiile

existente asupra variaţiilor timpului aparent de revoluţie al sateliţilor lui Jupiter. (I, pp. 303, 342, 347), 1712 – 1778. Rousseau îşi începe opera la treizeci şi opt de ani, către mijlocul secolului; creaţiile sale fundamentale apar una după alta, după ce autorul lor dusese o viaţă vagabondă şi meditativă; 1761, Noua Eloiză; 1762, Despre contractul social şi Emile. Toate trei vor avea o influenţă considerabilă asupra contemporanilor: de fapt, ele reflectă, precizându-le şi aprofundându-le, idei şi sentimente latente ale societăţii din cea de a doua parte a secolului al XVIII-lea, chinuită de nelinişti şi de ambiţii noi, consecinţă a difuzării şi „a multiplicării rapide a cunoştinţelor. În raport cu ENCICLOPEDIA, Rousseau pare arhaic: Geneva este un fel de Romă protestantă. Deismul său, întemeiat pe pura intuiţie şi pe experienţa personală, se opune deismului raţionalist şi practic al lui VOLTAIRE. Politica sa, întemeiată pe noile idei de drept natural şi de voinţă generală, ca principii transcendente în raport cu „faptele" ISTORIEI, se opune empirismului raţional al unui MONTESQUIEU. Să ne amintim de studiul consacrat utopismului rousseau-ist de către Jean Fabre. De fapt, analiza modelului genevez a precedat, în cazul lui Rousseau, elaborarea sistemului pe care ni-l propune. În anumite privinţe, acesta anunţă idealismul transcendental al lui KANT. „Aşa cumi după părerea lui Rousseau, voinţa generală este, pentru voinţele particulare, un fel de ideal pentru care ele sunt menite să renunţe la ele însele, legea practică universală a lui Kant se va înfăţişa ca imanentizând în cel care ascultă acel ceva a cărui sursă necondiţionată trebuie să rămână de neatins, pentru că ea ne transcende" (Le Senne). Ne explicăm astfel importanţa atribuită lui Rousseau de către Cassirer, care vede în el „personajul central" al Secolului Luminilor. (I, pp. 263, 406, il. 95.) (/, pp. 44, 48, 68, 237, 370, 388, 398, 412, 417 – 419; II, pp. 73, 106, 112, 126, 230.)

RUSIA

Pornind de la vechiul nucleu al teritoriilor împădurite şi mai dens populate (1, pp. 61, 78 – 83), Rusia inventează, sub Petru I şi ECATERINA A II-a, noi spaţii: creştere şi deschidere în direcţia Occidentului (Baltica), apoi în direcţia Mediteranei (dobândirea Azovului, 1774, luarea în stăpânire a Crimeii şi a malurilor Mării

Negre, întemeierea, în 1794, a Odesei [I, p. 82]). Cuceririi militare îi urmează ocuparea şi exploatarea metodică a solului: urbanizarea ţinuturilor din nord-vest (PETERSBURG [II, p. 165]) apoi a celor din sud, sub Ecaterina (Ekaterinenburg), dezvoltarea minelor în Urali (II, pp. 38 – 39), colonizarea stepei. Rusia devine noua frontieră (I, p. 79), şi AUbXKIA, se străduieşte, printr-o politica autoritară şi reformistă de „recuperare", să ajungă din urmă, sub raport intelectual şi economic, Europa densă din vest (I, p. 289). Această operă este condusă de cei doi „Mari" ai secolului al XVIII-lea: de Petru I, până în 1725, de Ecaterina a II-a, între 1762 şi 1796. Apropiata GERMANIE, ANGLIA însăşi trimit, la cererea ţarilor, colonişti şi tehnicieni. Partea cea mai bună şi cea mai importantă îi revine însă FRANŢEI. Arta franceză, cultura franceză, limba franceză impregnează şi modelează în chip durabil noua societate rusă. Mai mult decât BAROCUL din Europa Centrală, sub Petru I şi Ecaterina a II-a se impune clasicismul care renaşte în vest (I, pp. 289 – 292). Secolul al XVIII-lea a făcut din Rusia una din marile puteri occidentale. (I, il 32, 47, 68, 69, 92, 88; II, 162, 171.)

(I, pp. 61, 66, 68, 73, 78, 83, 85, 87, 88, 99, 101, 105, 132, 162, 166, 167, 191, 192, 204, 245, 248, 249, 271, 275, 277, 288, 307, 308, 315, 332, 372, 421, 429; II, pp. 39, 49, 55, 68, 168, 177, 181, 204, 215.)

SAINT-MARTIN, Louis-Claude de

1743 – 1803. Este (alături de MESMER, LAVATER, Azaâs) unul dintre reprezentanţii acelei filosofii „unde se întâlnesc, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, cele două curente, cel mistic şi cel pozitivist" (B. Guyon). Dar, în cazul lui Saint-Martin, ştiinţa ocultă, va evolua către spiritualism. Influenţa lui SWEDENBORG se va afirma în ultimii săi ani şi în ultimele sale opere. (I, p. 428.)

(BIBL.: Auguste Viatte, Sursele oculte ale romantismului şi Adepţii lui Swedenborg în Franţa, Paris, 1931.)

SAINT-PIERRE

Charles-Irénée Castel, abate de Saint-Pierre, 1658 – 1743. Duhovnic al ducesei de Bourbon, exclus din Academia franceză în 1718 (în urma Discursului asupra polisinodiei). Inteligenţă curioasă şi inventivă, marcată de pacea îndelungată (care durează din 1713) şi

benefică din timpul Regenţei, futurist şi perfecţionist înverşunat: Proiect pentru îmbunătăţirea drumurilor în timpul iernii, Proiect de perfecţionare a educaţiei, Proiect de perfecţionare a medicinii etc. Este, mai ales, fondatorul Clubului Entresol, unde se reuneau, în palatul preşedintelui Henault (în piaţa Vendóme), câţiva aristocraţi liberali, pentru a discuta despre toate problemele actualităţii. Printre ei: marchizul de Balleroy, d'Argenson, de Caraman, d'Oby, Ramsay, abatele Alary etc. (I, p. 295.) 1660 – 1/üd. îl. ste cel mai mare am şapte fraţi, dintre care cinci vor fi muzicieni, şi va avea el însuşi zece copii, printre care pe Domenico, clavecinistul, în 1683, Alessandro Scarlatti se mută la NEAPOLE, unde îşi va petrece cea mai mare parte a vieţii (va mai locui şi ia tiOMA, Florenţa, Veneţia. Este cel mai important reprezentant al OPEREI italiene clasice. Uverturile sale, care vor impune organizarea unor orchestre mari, anunţă deja acele ¿¡inionie de VIVALDI. Scarlatti, compozitor de opere populare la Neapole, nu a ştiut totdeauna să evite facilitatea, dar nu vom putea uita că el este şi creatorul quatuorului de corzi şi, mai ales, autorul unor remarcabile cantate de cameră. (II, pp. 109 – 113.)

SCARLATTI, Domenico

1685 – 1757. Fiu al precedentului, născut la NEAPOLE, mort la MADRID. Organist la Neapole, alături de tatăl său, la capela regală, apoi la ROMA, capelmaistru al reginei Poloniei (Maria Casimira), al ambasadei Portugaliei şi al vilei Giulia (Vatican). Capelmaistru la LISABONA, în 1720, la Madrid, din 1728 şi până la moarte. Organist, dar mai ales clavecinist, Domenico Scarlatti este creatorul unui tip original de sonată, sonată liberă, cu două teme, Essercizi, care va sluji drept model, împreună cu cele ale lui J.S. BACH, sonatei clasice pentru unul sau două instrumente. (II, pp. 116, 120, 125, 126.)

scoţia

Unire cu Anglia (I, pp. 235 – 236).

Alfabetizare precoce (I, pp. 199 – 200, grai. 21, p. 194). (I, pp. 95, 99, 179, 193, 203, 266, 307, 311; II, p. 36.)

SCULPTORI

Sculptura, atât de bogat reprezentată în secolul al XVII-lea, în Franţa, când parcurile şi palatele se umplu cu statui, regresează în

secolul al XVIII-lea şi tinde să emigreze către Europa Centrală, de Nord şi de Est, unde se înalţă mari opere monumentale, biserici, palate mai ales, şi unde marele mecenat se dezvoltă sau se perpetuează, în tradiţia regală moştenită de la Ludovic al XIV-lea. Apar statui în PIEŢE REGALE, la PARIS încă, dar mai ales în PRUSIA, în RUSIA, în Scandinavia; statui în parcuri şi palate în GERMANIA şi în AUSTRIA, în Granja burboniană din SPANIA. Dar artiştii sunt adeseori itaiieni şi cel mai adeseori francezi: RASTRELLI, EALCONET, Roubiliac, Larcheveque etc. În Prusia 51 în Austria totuşi, Andreas Schlüter şi Georg Raphael Donner sunt mari artişti naţionali. Fapt nou.

409

18 – c. 65

Sammartino şi cele de mai târziu ale lui CANO VA – lasă locul, în secolul al XVIII-lea, stucaturilor; este o tradiţie germană, mai curând bavareză (dovadă satul de artizani din Wessobrunn), care cunoaşte o largă răspândire odată cu desfăşurarea marilor scenografii ROCOCO din biserici şi din palate. Cei mai mulţi dintre stucatori sunt decoratori de ziduri şi de plafoane, cornişe, coloane şi balustre. Supremaţia o au în această privinţă germanii: FEIJCHTMAYER, ASAM, Holzinger, ZIMMERMANN, iar pentru palate, marele franco-german CUVILLIÈS. În Spania, arta retablurilor şi a camarim-ului este un produs original al sculpturii monumentale (TOME şi CHU-RRIGUERA). Dar alături de această artă monumentală se dezvoltă şi proliferează pretutindeni o artă mai modestă, cea a statuetei, a bustului, a portretului sculptat: în acest domeniu creaţiile sunt nenumărate, în ritmul crescând al comenzilor făcute – de o burghezie şi de o aristocraţie urbane – pentru palate sau apartamente intime. Sculptura somptuoasă este treptat înlocuită de o sculptură mai intimă şi mai familiară, cu excepţia acelor cazuri când spectacolul exterior şi viaţa intimă sunt strâns îmbinate, ca în admirabilele statui funerare ale unui PIGALLE sau ale unui COUSTOU. (II, pp. 170 – 176.)

SIMON, Richard

Dieppe, 1638 – 1712. Istoria critică a Vechiului Testament se înscrie, la o distanţă doar de doi ani, în orizontul deceniului 80, punct de plecare pentru studiul nostru asupra secolului al XVIII-lea. Se

întâmplă că această carte marchează, de asemenea, în planul ei (cel al exegezei), o dată: coincidenţa este semnificativă. Exista, desigur, încă de multă vreme o tradiţie a exegezei. Dar metodele, spiritul, obiectul „criticii", se schimbă datorită lui R. Simon. Nu e vorba – ne aminteşte P. Hazard – „nici de a ataca, nici de a apăra teologia [ci] de a stabili gradul de certitudine, de autenticitate a textelor" pe care ea le studiază. Bossuet – care a pierdut şi i-a făcut şi pe alţii să piardă multe bătălii – a pierdut-o şi pe cea dusă împotriva exegezei oratoriene, neînţelegând foloasele pe care le-ar fi putut trage catolicismul din această hermeneutică istorică (I, pp. 376, 383, 398, 424, 425.)

SLODTZ

Cel mai mare dintre cei trei fraţi Soldtz, Sébastien-Antoine (1695 – 1754) era decorator, al doilea, Paul-Ambroise (1702 – 1758), pictor şi desenator, iar cel mai tânăr, Michel-Ange (1707 – 1764), sculptor. Primul unui ainire maeştrii decoraţiei KOCAILLE, al treilea, care stătuse vreme îndelungată la ROMA, practica un ştil BAROC mai temperat. (II, pp. 152.153, 173, 175, 226.)

SOCIETATEA REGALA din Londra

Să recitim, în lipsa noii lucrări capitale publicată de D. Stimson: Scientists and Amateurs. A history of the Royal Society, New York, 1948, a douăzeci şi patra scrisoare filosofică a lui Voltaire: „Englezii au avut cu mult înaintea noastră o Academie de ştiinţe (încă din 1662 – 1668), căci dacă ar fi fost întemeiată după Academia din Paris, ea ar fi adoptat de la aceasta câteva legi înţelepte, perfecţionând totodată altele [...] Societatea Regală din Londra duce lipsă de două lucruri pe care le consider cele mai necesare firii omeneşti: de recompense şi de reguli [...] Academia de ştiinţe s-a mărginit în chip înţelept să studieze natura [...] Cea din Londra amestecă literatura şi fizica. De vreme ce în Societatea Regală din Londra domneşte dezordinea şi nu afli niciun fel de încurajare, iar cea din Paris îi este cu totul opusă, să nu ne mirăm că lucrările Academiei noastre sunt superioare lucrărilor lor [...] Este adevărat că Societatea Regală l-a avut pe Newton [...]" (I, pp. 323, 325, 347, il. 91) Cf. şi SOCIETĂŢI SAVANTE.

SOCIETĂŢI SAVANTE

Existenţa şi înmulţirea lor la sfârşitul secolului al XVII-lea şi în

decursul secolului al XVIII-lea atestă profunda mutaţie socială şi intelectuală declanşată de revoluţia ştiinţifică din anii 1620 – 1630. Aceste societăţi sunt numeroase şi diverse. Mai întâi sunt ACADEMIILE. Ne amintim de rezervele lui VOLTAIRE cu privire la structura „multidisciplinară" a academiilor engleze şi, în primul rând, a SOCIETĂŢII REGALE din Londra. În Franţa, activitatea savanţilor şi a tehnicienilor se împarte între mai multe academii specializate: Academia franceză, Academia de arhitectură, Academia de sculptură şi de pictură etc. Dar alături de aceste societăţi regale, oficiale, întemeiate de rege şi puse în slujba statului – şi, începând de la istoriografie şi până la pictură, în slujba acelui templu ridicat întru slava lui Ludovic al XIV-lea, VERSAILLES –, există şi alte societăţi savante. Sunt, în Franţa, academiile de provincie, constituite adeseori după modelul englez al Societăţii regale şi care nu mai sunt corporaţii profesionale, ci asociaţii de servanţi şi de amatori. Multe dintre ele poartă, din respect, numele de academii, adevărată celebritate, datorită societăţilor ştiinţifice din hotelul Hénault şi de la sediile iacobinilor sau ai feuillantinilor. Originalitatea secolului constă tocmai în acest amestec de amatorism şi de profesionalism. ŞTIINŢA şi TEHNICILE au căpătat un impuls extraordinar datorită a doua generaţii de mari cercetători: căutările şi domeniul lor de aplicare, dintr-odată sporite, constituie astfel o uriaşă piaţă a muncii, şi toţi cei care caută, observă şi reflectează sunt mobilizaţi şi puşi în valoare de acest puternic curent, dovadă HARRISON, COOK sau PRIESTLEY. (I, pp. 322 – 326.)

SOUFFLOT, Jacques Germain

1713 – 1780. O carieră exemplară, în anii cotiturii estetice a secolului. Promotor al revenirii la antichitate după a doua sa CĂLĂTORIE în Italia (1749), Soufflot şi-a început cariera prin opere încă BAROCE (faţada spitalului din Lyon). După şederea la Paestum, unde descoperă stilul doric, îşi modifică radical concepţiile şi maniera. După 1750, doamna de Pompadour, care îl numise mentor al fratelui ei, marchizul de Vandières. devenit între timp director al construcţiilor regale, îi încredinţează importante şantiere. Soufflot face planurile bisericii Sainte-Geneviève (actualul Panthéon), aspru criticate de Pierre PARTE, discipolul lui BLONDFL. Unele fisuri din edificiul aflat în

construcţie sunt pe punctul de a opri lucrările, ce nu vor fi terminate decât după moartea lui Soufflot, de către colaboratorii săi. Planul original, care căuta să împace forţa doricului cu zvelteţea goticului, nu a putut fi executat decât în parte. Aşa cum a fost în cele din urmă construit, monumentul anunţă mai curând stilul oarecum grandilocvent al Imperiului. (IT, pp. 108, 162, 171, 173, 233, 234, 236.)

SPALLANZANI. Lnzzaro

1729 – 1799. Savant naturalist de la universitatea din Pavia: unul dintre creatorii fiziologiei. Observaţiile sale la MICROSCOP l-au dus către interesante experienţe cu privire la digestie şi la fecundarea animalelor. Nu a ştiut totuşi să tragă din ele concluziile necesare, crezând, în urma unei erori, că erau o confirmare a tezei „preformării" şi a „animalculismului". Epigeneza va fi descoperită de C.F. WOLFF. (I, p. 348.)

SPANIA

După prăbuşirea economică şi demografică din secolul al XVII-lea, Spania, eliberată de povara prelun – W 1 «1AXMA

mare în secolul al XVIII-lea. Puterea politică a Spaniei sub Carol al III-lea este considerabilă. Dar invazia franceză din 1808 nimiceşte o operă de recuperare prea strict legată de o elită foarte mică. Spania luminată este alcătuită din prea puţine personalităţi, separată fiind de masele populare prin zidul de analfabetism şi printr-o anume rezistenţă la acul turaţie. (I, graf. 17, pp. 168 – 169; II, harta 44, p. 45; I, il. 12, 22, 63, 86, 89, 113, 163, 190.) (I, pp. 32, 66, 67, 92, 93, 96, 97, 99, 100, 103, 104, 118, 127, 139, 141, 162, 168, 175, 190, 201, 225, 234, 236, 237, 248, 271, 272, 275, 279, 315, 332, 335, 377; 386; II, pp. 38, 65, 74, 78, 79, 94, 126, 141, 152, 177, 180, 181, 204, 211.)

SPINOZISM

Nu foarte profundă în secolul al XVII-lea, influenţa sa difuză, încă prea puţin evidentă la începutul secolului al XVIII-lea, se va face simţită tot mai limpede la sfârşitul secolului al XVIII-lea, când ştim că VOLTAIRE şi LESSING, şi, mai târziu, Goethe, vor fi, către sfârşitul vieţii lor, adânc marcaţi de opera lui Spinoza. O scrisoare a filosofului către Oldenbourg, datată din octombrie 1665, citată de Charles Appuhn, explică cu ce intenţie şi-a scris Tratatul teologico-politic, operă

fundamentală pentru orice istoric: „Motivele care m-au făcut să încep această lucrare sunt: primo, prejudecăţile teologilor: este, după mine, cel mai mare obstacol în calea studierii filosofiei; mă străduiesc deci să le pun în lumină şi să eliberez mintea oamenilor cât de cât cultivaţi de aceste prejudecăţi; secundo, părerea pe care o au despre mine cei mai mulţi; sunt întruna acuzat de ateism şi mă văd silit să repar pe cât pot greşeala ce se face cu privire la mine; tertio, dorinţa mea de a apăra prin toate mijloacele libertatea de gândire şi de exprimare pe care autoritatea prea mare a pastorilor şi invidia lor sunt pe cale să o suprime în această ţară. Asupra situaţiei politice şi religioase din OLANDA şi asupra influenţei sale asupra ideilor lui Spinoza (I, pp. 241, 252, 253, 254, 255, 257, 259, 260, 386, 390, 393, 394, 396, 410, 424, 428; II, p. 96.)

STANHOPE

Charles, conte de Stanhope, 1753 – 1816. Constructor englez, inventator al stereotipiei şi al presei tipografice de fontă (1800). (I, p. 330.)

STAT

Cf. capitolul III (I, pp. 232 – 295).

Cele două oraşe s-au născut pe câte o insulă. Dar Stockholm, mult mai accidentat, nu a fost niciodată un oraş cu canale. Influenţa olandeză este aici discretă, dominând influenţa franceză. Oraş cu case din lemn la început, este remodelat radical după incendiile de la sfârşitul secolului al XVII-lea. Noile cartiere sunt construite de o parte şi de cealaltă a unor largi bulevarde (marile artere: 11 m; căile de acces secundare: 5, 50 – 8, 20 m). Oraşul Stockholm poartă pecetea geniului unui mare arhitect din prima jumătate a secolului al XVII-lea, Nicodeme Tessin (mort în 1728), care nu şi-a putut însă realiza toate proiectele. (I, p. 287; II, pp. 145.)

SUEDIA

Secolul al XVIII-lea se termină în Suedia prin redresarea internă începută de Carol al XI-lea după 1680, dar minoritatea lui Carol al XII-lea este o perioadă de anarhie. Victoriile regelui împotriva puterilor coalizate (1700 – 1706) vor restaura pentru puţină vreme puterea monarhică şi prestigiul ţării. Dezastruoasa companie din Rusia

(1708 – 1709), apoi moartea regelui (11 decembrie 1718) duc la prăbuşirea definitivă. Tratatele de la Stockholm (1720) şi Nystad (1721) consacră eşecul politicii de cucerire a unui Mare Suevicum, şi dezmembrarea Imperiului suedez. Secolul al XVIII-lea va fi epoca replierii către statul naţional, în orbita Angliei (I, p. 287). Domnia lui Gustav al III-lea, (I, p. 275, il. 76). Demografie (I, pp. 85, 165 – 166). Fierul suedez (II, pp. 38 – 39, il. 128). (I, pp. 88, 162, 208, 210, 244, 245, 248, 232, 365, 372, 386, 427; II, p. 46).

SWEDENBORG, Emanuel

1688 – 1772. Capătă, la universitatea luterană din Upsala (Suedia), al cărei rector este tatăl său, exeget şi teolog, o dublă formaţie, ştiinţifică şi religioasă. Călătoreşte mult în străinătate, înainte de a accepta postul de asesor la şcoala regală de mine. O a doua viaţă începe pentru el în jurul anului 1740. O serie de viziuni îi dezvăluie existenţa unui dincolo care nu este rupt în mod fundamental de viaţa terestră, a unei lumi nu străine, ci secunde, unde se desăvârşeşte ascensiunea spirituală a fiinţelor. Această revelaţie îl duce la o reinterpretare a Bibliei, într-un sens exclusiv alegoric. Christos îi apare nu ca un mântuitor – Swedenborg neagă păcatul originar –, ci ca marele purificator. Şi-a expus doctrina într-o serie de lucrări apărute cu începere din 1745, cea mai importantă fiind Arcana coelestia (1749). (I, pp. 427, 429.)

Ci capitolul IV: lărgirea domeniului cunoaşterii (I, pp. 300 – 384). Secolul al XVIII-lea rămâne, în esenţă, tributar îndelungii revoluţii ştiinţifice săvârşite în secolul precedent. Cu privire la organizarea treptată a structurilor mecanicismului şi ale cantitativismului, de la Galileu la NEWTON, cf. I, pp. 300 – 305. Dezvoltările ştiinţei elaborate în secolul precedent, ca şi noile deschideri în direcţia ştiinţelor omului şi ale vieţii, sunt datorate într-o mare măsură multiplicatorilor simţurilor (TELESCOAPE, MICROSCOAPE) şi cunoştinţelor (învăţământ, tehnologie, CĂLĂTORII etc.). Cu privire la această problemă fundamentală, cf. I. PP305 – 350. Asupra progreselor respective în diferitele sectoare ştiinţifice, MATEMATICI, fizică, ASTRONOMIE etc., cf. I, pp. 350 – 356. Cu privire la aportul nou din domeniul electricităţii, al magnetismului şi al

ştiinţelor naturale: I, p. 305 şi urm. Luarea în considerare a unui nou element constitutiv al „naturii lucrurilor", TIMPUL, orientează tot mai mult căutarea către comparatism (etnologie, ISTORIE, lingvistică etc.) şi genetică. Dincolo de unele clasificări descriptive, şi adesea datorită lor, se impune ideea unor forme-timp, care va duce către cea de evoluţie şi, mai târziu, către transformism. I, il. 99 – 110, desenul 33, p. 348.)

T

TEATRU

Este una din marile pasiuni ale secolului al XVIII-lea, împreună cu OPERA. Comedia îşi supravieţuieşte cu voioşie (în Franţa cu Marivaux şi Beaumarchais, în Italia cu GOLDONI), dar tragedia, care evoluează către dramă şi melodramă, este în declin după capodoperele teatrului elizabetan, ale Secolului de aur spaniol şi ale secolului lui Ludovic al XIV-lea. VOLTAIRE se va strădui să-l impună adoptând un repertoriu cosmopolit (China, Perú, Orient etc.). Câţiva mari actori: Garrick, Le Kain, domnişoara Clairon (II, il. 178 – 180). Punerea în scenă, spre deosebire de cea din cadrul operei, tinde să se simplifice (Voltaire, de exemplu, este foarte atent la exactitatea şi la sobrietatea acesteia, după Adrienne Lecouvreur şi înainte de Talma). Repertoriul rămâne în mare parte cel din secolul al XVII-lea – Racine, Molière, Shakespeare şi dramaturgii spanioli –, dar noile săli (II, planul 46, p. 110) sunt tot mai numeroase în oraşe şi în cadrul reşedinţelor princiare: teatrul lui Voltaire la Ferney, al doamnei de Pompadour la Bellevue, al familiei Esterházy la Einsiedem, al Electorilor de Bavaria la Nymphenburg (cf. CUVILLIÈS). (II, P99).

TliUINII.1, IblinuijuuijQ

Dezvoltarea tehnicilor se intensifică în secolul al XVIII-lea, odată cu creşterea populaţie şi a nevoilor acesteia. ANGLIA îşi păstrează avansul, accentuându-l chiar (cf. KAY, HARGREAVES, ARK-WRIGHT, HARRISON, Smeaton, STANHOPE, WATT etc.). „Frontul tehnologic" câştigă în întindere, accelerându-şi înaintarea doar în mod relativ. Marele demaraj care însoţeşte prima revoluţie industrială se va produce abia după 1820. Asupra evoluţiei tehnicilor în secolul al XVIII-lea, cf. II, pp. 9 – 22 consacrate AGRICULTURII, II, pp. 24 – 38

relative la industrie. Cf. şi, în capitolul IV, pasajele privitoare la ÎNVĂŢAMÂNT, multiplicatorii senzoriali (MICROSCOP, TELESCOP etc.) şi raporturile dintre ŞTIINŢE şi tehnici (NAVIGAŢIE, ASTRONOMIE etc.). (11, il. 125 – 134, harla 43, p. 44).

TELESCOP

Telescopul-lunetă astronomică cu reflecţie – nu a fost pus la punct decât în 1670 – 1672, de către NEWTON şi Cassegrain. Părintele Mersenne avusese o idee similară în urmă cu vreo treizeci şi şase de ani, dar dispozitivul imaginat de el nu putea fi utilizat decât cu mare greutate. După cum ştim, luneta lui Galileu era un aparat cu refracţie: lumina traversa obiectivul şi ocularul, dar sticla nerefractând culorile în acelaşi fel, vederea era stingerită de această „aberaţie cromatică". De unde şi ideea lui Mersenne de a folosi oglinzi care „ar lumina concentrând razele de culori diferite ce emană dintr-unul şi acelaşi obiect asupra aceluiaşi focar" (Fred Hoyle). Totuşi, şi „reflectorii" prezintă inconveniente, iar prima dificultate a constat în realizarea unor oglinzi cu o mai mare putere de reflecţie decât cele obţinute din sticlă. Din nefericire, metalele folosite prezentau un alt inconvenient: acela de a se deforma în urma variaţiilor de temperatură. Când, în jur de 1730, Chester Moor Hall, un diletant londonez, a reuşit, cu ajutorul unui dublu ocular, să reducă aberaţia cromatică provocată de refracţie, telescopul cu refracţie, perfecţionare a lunetei lui Galileu, a devenit un aparat de uz curent. Superioritatea sa se va menţine aproape timp de un secol, până când Foucault descoperă argântarea sticlei. (I, pp. 340 – 341, il. 100.)

(BIBL.: Fred Hoyle, Astronomy, Londra, 1962, trad. franceză, Paris, 1963.)

TIMP

Observarea timpului, luarea în considerare a timpului ca nouă dimensiune a lumii şi a vieţii este una dintre achiziţiile lente ale Secolului Luminilor. În

„CA.jjtrrienve.

anumitor observaţii – cele ale lui BUFFON sau ale lui C.F. WOLFF, de exemplu –, de asemenea, datorită CĂLĂTORILOR şi a cunoaşterii mai obiective şi mai familiare a celorlalte „civilizaţii".

ISTORIA, geologia, biologia pe cale de a se naşte presupun sau sugerează epigeneze, o natură evoiuând şi după crearea ei, ba chiar o creaţie necontenită. (I, pp. 265 şi urm., 381.)

TIEPOLO, Giambattista

1696 – 1770. Este ultimul dintre marii pictori veneţieni. „Franţa […] îşi trimite pictorii şi arhitecţii în întreaga Europă […1 Veneţia colonizează […] Anglia se întinde până în Polonia şi în Rusia. În mod mai oficial, ea se introduce în Austria şi în Bavaria (Michel Florisoone). La Wiirzburg, Tiepolo şi fiul său (Giandomenico, 1727 – 1804) decorează vastele săli şi plafoanele palatului rezidenţial construit de Balthasar NEUMANN. Prin ei, Veneţia îşi pune din nou oecetea pe Spania (plafoanele palatului regal al lui Carol al III-lea). Este o pictură luminoasă, aeriană. Încărcată, în Bavaria ca şi în Spania, de amintirile unei Veneţii în declin, dar cu atât mai iubită de artiştii ei, de la GOLDONI la CANALETTO şi Guardi sau Tiepolo. (II, pp. 185, 204, 211; I, il. 112.)

TIPOGRAFIE

Înainte de inventarea presei de FIER, de către lordul Stanhope (1800). au loc prea puţine progrese tehnice. dar's" înmulţeşte numărul tipografilor şi al publicaţiilor, în raport cu revoluţia demografică şi sporirea masivă a numărului celor care citesc (I, po 328 – 330). Dezvoltarea bibliografiei (Lavallière, Harley, von Bunau) îi îndeamnă pe tinografi şi pe legători să înfrumuseţeze CĂRŢILE (vianete. legături măiestrit lucrate în metal etc.). În timp ce efortul de popularizare duce la creşterea numărului colecţiilor ieftine şi la tiraje mari. Noile procedee din domeniul topirii metalelor favorizează crearea unor noi litere, odată cu reacţia clasică din a doua jumătate a secolului: DIDOT în Franţa, Bodoni în Italia, Baskerville şi Caslon în Anglia.

TOMF, NARCISO

Arhitect şi decorator spaniol, contemporan cu familia CHURRIGUERA. Capodopera sa este admirabilul şi barocul Transparente din catedrala gotică din Toledo (II, il. 163). Acordul perfect realizat între cele două arte şi cele două „monumente" care nu se stingheaici rolul muzicii de orgă –, constituie una dintre mărturiile cele mai impresionante cu privire la punerea în scenă şi la adaptarea

BAROCA. (II, p. 95.)

TOWNSHEND, Charles

1674 – 1738. Om politic originar din Norfolk. Mare proprietar, partizan activ al sistemului ENCLOSURE şi al noii AGRICULTURI, va fi unul dintre cei ce vor introduce în Anglia cultura napilor! l va sprijini pe Jethro TULL. (II, pp. 11, 16, 19, 21.)

TRADUCERI

Devin tot mai numeroase în secolul al XVIII-lea, mai ales din cauza renunţării la limba latină în favoarea LIMBILOR naţionale (franceza vorbită în toate Curţile Europei nu înlocuieşte complet latina ca limbă scrisă, în ciuda câtorva exemple ilustre). Inventarierea generală a acestor traduceri abia urmează a fi făcută. În Franţa există un mare număr de lucrări traduse din latină, italiană, engleză, ba chiar, la sfârşitul secolului, din germană. Sunt lucrări ştiinţifice (I, p. 309), religioase sau literare. Cei mai mulţi dintre traducători sunt exilaţi sau călători ca MONTESQUIEU, BUFFON, VOLTAIRE, Prévost. Cunoaştem rolul jucat în ceea ce priveşte evoluţia literaturii franceze de către preromanticii englezi şi germani şi de primele traduceri din Shakespeare făcute de Le Tourneur. Un studiu serial al traducerilor urmează a fi început. El va constitui o contribuţie capitală la cercetarea comunicării, deci a creşterii şi a dezvoltării.

TREZZINI, Domenico

1670 – 1734. Arhitect al lui Petru cel Mare, autor al primelor monumente din PETERSBURG (fortăreaţa

Petroprvlovsk). (II, pp. 166 – 167.)

TRIBUNAL

(Opoziţia parlamentară în Franţa în secolul al XVIII-lea.) MONARHIA absolută din FRANŢA este irol întâi o monir-le administrativă. Rebele ach că statul, este şi acest corp colectiv pe care Boland Mousnier, într-un studiu recent (Consiliul regelui Ludovic al XII-lea şi Revoluţia, P.U.F., Paris, 1970), l-a putut evalua cu multă precizie, pentru anul 1665, de la începutul ministeriatului lui Colbert, datorită unui document: Starea generală a valorii şi a preţului curent ale tuturor oficiilor din Regat, conţinute în tabelele şi evidenţele făcute pentru fiecare dintre Generalităţi după procesele-verbale şi avizele

Domnilor Vistiernici ai Franţei, ca ridicându-se la „46 047 ofiţeri r jvtonyic, t aoo magistraţi de finanţe, 4 245 perceptori şi controlorii lor, 27 327 ofiţeri ministeriali (portărei, sergenţi, notari), 1059 ofiţeri de pe domenii şi de poliţie […]". În secolul al XVIII-lea, structura statului este alcătuită din aproximativ 60.000 ofiţeri. De unde şi importanţa Tribunalului din Paris pentru pătura de vârf a corpului ofiţerilor, şi de unde şi importanţa opoziţiei parlamentare (cf. Jean Egret Ludovic al XIV-lea şi opoziţia parlamentară, 1715 – 1774, A. Colin, Paris, 1970). Tradiţional în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea dreptul care reglementa opoziţia parlamentară fusese în fapt abolit în practica domniei lui Ludovic al XIV-lea. Declaraţia din 24 februarie 1673 recomandase curţilor suverane să înregistreze fără întârziere toate actele regale, „fără nicio modificare, restricţie sau alte clauze care ar amâna sau împiedica executarea lor deplină". Una din primele consecinţe ale reacţiei aristocratice din timpul Regenţei este întoarcerea la practica opoziţiei. Prin declaraţia din 15 septembrie 1715, Regentul admite că, înainte de a înregistra actele regale, curţile suverane „pot să arate ce cred ele de cuviinţă în legătură cu aceste acte […] în curs de cel mult opt zile […]". Curţile suverane, în primul rând Tribunalul din PARIS, erau reintroduse în dezbaterea afacerilor publice: douăsprezece tribunale şi două consilii suverane (Perpignan şi Colmar), tribunalul din Paris depăşindu-le pe toate prin numărul, puterea şi prestigiul membrilor săi. Ducii şi pairii se pot întruni în Marea Cameră şi în Camerele reunite. Marea Cameră este alcătuită din aproximativ patruzeci de magistraţi, cărora li se adaugă cele cinci Camere pentru anchete şi cele două pentru cereri. Anumite tribunale din provincie – cele mai importante sunt cele din Toulouse, HENNES, Rouen, Metz, Bordeaux – numără fiecare cam o sută de magistraţi, curţile mijlocii cam 60 – 70 magistraţi, iar cele mici cam 20 – 30 magistraţi. Influenţa tribunalului din Paris se exercită asupra unei treimi din regat. Paris, Besançon, Douai, Grenoble acordă calitatea de nobil de gradul întâi, celelalte tribunale neputând conferi decât grade inferioare acestuia. Dar în secolul al XVIII-lea, acest privilegiu – după cum a arătat F. Bluche – şi-a pierdut mult din interes: aproximativ 80% dintre cei care ajung la această magistratură supremă sunt nobili sau au fost deja

înnobilaţi. Această structură nouă contribuie la devalorizarea sistematică a magistraturilor. O funcţie de consilier la Paris, care valora 100.000 livre în 1715, nu mai valora, în ciuda devalorizării livrei şi al unui început de creştere a preţurilor, decât 34.000 livre în 1751. Primul conflict care opune curţile suverane, pe de o parte, şi puterea unde înregistrarea constituţiei Unigenitus. Bula Unigenitus, care a fost semnată la 8 septembrie 1713 de către papa Clement al XI-lea, la insistenţele lui Ludovic al XIV-lea, dornic să surşească odată cu opoziţia jansenistă am tribunale, condamnă o sută una propuneri cuprinse într-o carte care a întreţinut timp de patruzeci de ani sentimentele de pietate ale clasei mijlocii cultivate, în ţările de limba franceză şi de sensibilitate augustiniană, Cugetările morale asupra Noului Testament ale părintelui Pasquier Quesnel, membru al Congregaţiei oratorienilor. Mediul tribunalelor se supune din teamă. Constituţia, întovărăşită de o scrisoare pastorală comună, redactată de o comisie de prelaţi francezi, fusese acceptată de o adunare restrânsă de episcopi (cu 40 de voturi contra 9), care avusese loc între 16 octombrie 1713 şi 5 februarie 1714. Tribunalul din Paris, din teamă şi la ordinul expres al regelui, înregistrase data de 15 februarie 1715. Această acceptare impusă facultăţilor de teologie, clerului inferior, comunităţilor de călugări şi unei fracţiuni importante a magistraţilor, era o acceptare de formă. Reacţia împotriva Bulei constituie unul dintre aspectele cele mai populare ale reacţiei generale ce are loc în timpul Regenţei. Rezistenţa începe după moartea marelui rege (1 septembrie 1715), culminând la 5 martie 1717, odată cu apelul adresat de patru episcopi papei, ce nu fusese ţinut la curent în legătură cu viitorul conciliu. În războiul apelurilor şi cererilor, dezlănţuit între 1717 şi 1720, şi în condamnările venite de la Roma împotriva solicitanţilor, mediul tribunalelor ocupă o poziţie în aparenţă de centru. Dar numai în aparenţă. Desigur, el nu îngăduie îmbogăţirea elementelor celor mai răsărite din clerul inferior, dar, în mare, nu este pe placul Romei şi al episcopilor constituţionari. „Mai multe tribunale nu şovăie în a respinge cererile unor prelaţi prea devotaţi Romei”. Aproape pretutindeni unde izbucneşte un conflict între episcopul constituţional şi un corp intermediar ecleziastic care îl reclamă,

tribunalul se declară împotriva episcopului, adică împotriva Romei şi a răposatului rege. Regentul, care doreşte pacea, a obţinut, prin tranzacţii între episcopi şi cele două partide, un corp de doctrină care precizează sensul propoziţiilor condamnate, putând fi acceptat de spiritele moderate din cele două tabere. O declaraţie regală din 4 august 1720 ordonă respectarea Bulei, interpretată prin mijlocirea comentariilor din 1714 şi 1720. În jurul înregistrării acestei noi formule care vizează pacea se va duce o îndelungă bătălie. La Paris, lupta este condusă de un consilier – membru al Marii Camere –, René Pucelle. Tribunalului din Paris nu sită de convingere, ia t uecemone j. /¿u. uupa moartea Regentului, Fleury continuă această muncă de j-enelopă. Declaraţia din 24 martie 1730 cere din nou, de data aceasta cu mai puţine precauţii, acceptarea constituţiei Unigenitus ca lege a Bisericii şi a regatului. Urmează o nouă bătălie, nesfârşită, multiplă şi istovitoare. Lupta opoziţiei projanseniste din meaiul tribunalelor se prelungeşte, sub diverse forme, până către mijlocul secolului. Conflictul devine atunci de o extrema violenţă, cu prilejul afacerii sacramentelor. Christophe de Beaumont devine în 1746 arhiepiscop de Paris. Sub el, refuzul de a li se acorda janseniştilor notorii sacramentul devine tot mai frecvent, cu începere din 1749. Ştim cât sunt de grave consecinţele civile ale unei astfel de hotărâri. Lupta tribunalelor, susţinută de partidul filosofilor, alunecă deci pe nesimţite şi mai mult sau mai puţin conştient, din planul pur teologic, în planul apărării libertăţilor individuale. După mai multe refuzuri, ale căror victime sunt câţiva magistraţi jansenişti notorii din Paris, tribunalul din acest oraş, apărător al corpului magistraţilor şi ai drepturilor sale, trece la atac în ziua de 4 martie 1751. În decursul anului 1751, au loc incidente tot mai numeroase între arhiepiscopul Christophe de Beaumont şi cancelarul Laxnoignon, pe de o parte, şi majoritatea tribunalului din Paris, pe de altă parte, până la scrisorile regale din 28 noiembrie 1751. În septembrie 1754, după trei ani de paralizie a aparatului judiciar, regele capitulează în faţa tribunalelor. Încurajat de succesul său, tribunalul din Paris porneşte la luptă împotriva episcopilor constituţionari cei mai activi. Tensiunea este din nou la apogeu, cu prilejul şedinţelor parlamentare prezidate de rege din 13

decembrie 1756. Expulzarea IEZUIŢILOR, în 1764, constituie o victorie a tribunalului din Paris. Încurajată de succesul său din 1754 – 1756, opoziţia tribunalelor se va opune de-acum înainte politicii fiscale a monarhiei. Sunt vizate cu regularitate două impozite: le ving tveme şi la corvée. Le vingtième pentru că nu respectă privilegiul nobiliar, ambele, pentru că administrarea lor este exclusiv de resortul intendenţilor. Rezistenţa antifiscală a curţilor suverane este o reacţie aristocratică, dar care lasă să se creadă că vorbeşte în numele interesului comun. Dovadă textul prin care curtea tribunalului din Paris îndrăzneşte să proclame, la 6 martie 1775, că le vingtième „este o nedreptate săvârşită împotriva Naţiunii, dat fiind marele principiu care spune că un rege nu trebuie să ceară de la supuşii săi impozite nici mai mari şi nici mai mici decât cele de care are nevoie statul". Ostilitatea faţă de acest impozit provine din faptul» Mtui uivÛ mari, precum şi din faptul că stabilirea rolului încredinţat agenţilor intendentului fiscal scapă complicităţilor locale, protectoare faţă de membrii tribunalului. Ostilitatea curţior se exercită în mod consecvent împotriva fermierilor generali, provenind dintr-o burghezie dinamică ce se opune vechilor categorii de funcţionari şi magistraţi. Aceste atacuri constante şi aceste ranchiune ale regelui, care nu poate ierta eşecurile suferite între 1753 şi 1757 şi exilarea iezuiţilor, precum şi dorinţa de reforme a unei părţi din membrii guvernului, vor duce la înfruntarea din anii 1770. Procesul ducelui d'Aiguillon constituie doar un casus belli, dar el este pregătit de o serie convergentă de incidente: conflicte la Besançon şi la Dijon, înregistrări forţate (1763) la Grenoble, Rouen şi Toulouse, pedepsirea tribunalelor rebele din Pau şi din Rennes. La 3 martie 1770, tribunalul din Rouen deschide un proces împotriva ducelui d'Aiguillon. Fostul comandant-şef, responsabil cu ancheta deschisă împotriva consilierului La Chalotais, cere să fie judecat, împotriva avizului regelui, de către curtea din Paris. Procesul d'Aiguillon îşi schimbă repede aspectul: el devine procesul deschis de curţile suverane împotriva monarhiei administrative centralizate. Regele opreşte procesul. Tribunalul din Paris depăşeşte orice măsură. Atunci cancelarul Maupeou hotărăşte acea reformă profundă a magistraturii şi a înregistrării legilor care va sta la baza oricărui

progres ulterior al statului, a oricărei reforme în profunzime, a oricărei reduceri treptate a privilegiilor. La 22 ianuarie 1771, membrii tribunalului din Paris pleacă în exil; în februarie 1771 are loc reorganizarea în profunzime a structurilor administrative din Franţa. Începuturile sunt dificile. După patru ani, s-ar părea că bătălia este câştigată, iar publicul începe să-şi dea seama de superioritatea noilor jurisdicţii; din nefericire, moartea prematură a lui Ludovic al XV-lea şi mediocritatea succesorului său duc la anularea edictului din februarie 1771. Triumful tribunalelor (1775) deschide calea unei reacţii aristocratice de nimic stăvilită. Prin chiar aceasta, Revoluţia va fi – după un anumit timp – mai puternică decât reforma. (I, p. 273, il. 74.)

TULL, Jethro

1674 – 1740. Agronom englez, unul dintre teoreticienii noii AGRICULTURI. Introduce maşina de semănat. Recomanda, conform teoriei sale privitoare la nutriţia plantelor (care absorbeau substanţele din sol sub forma unor particule infinitezimale), fărâmiţarea pătorii în trama, ÎNSCSC mipicaiunat un iciui UU111 Jjuugorenii îşi cultivau viile (II, pp. 18 – 19.)

T

ŢĂRILE DE JOS MERIDIONALE

Ţările de Jos Meridionale, separate de Ţările de Jos din Nord (PROVINCIILE UNITE sau OLANDA), amputate de mai muie provincii de către Ludovic al XIV-lea, trec în 1713 sub dominaţie austriacă (1713 – 1790). Secolul al XVIII-lea este o perioadă de dezvoltare şi de pace relativă (are loc ocupaţia franceză, între 1745 şi 1748, după Fontenoy), în comparaţie cu secolul al XVII-lea, „secolul tuturor nenorocirilor", după istoricii belgieni. (I, pp. 59, 67, 68, 95, 185, 234, 237, 246, 282, 283, 326; II, pp. 28, 48, 76, 117, 205, 245.)

U

UNGARIA

Recucerită de la turci (I, pp. 74 – 75, 78) datorită victoriilor lui Jan Sobieski (KAHLENBERG) şi ale prinţului Eugen (ZENTA. 1797). Este una din zonele pioniere ale „frontierelor" Europei Secolului Luminilor. Cunoaşte cele mai ridicate rate de creştere demografică din secolul al XVIII-lea. (I, pp. 86 – 87), (I, p. 68). (I, pp. 74, 7$, 78, 88, 167,

192, 204, 274, 282, 338.).

URBANISM

Se limitează, cel mai adeseori, în Europa urbanizată din timpuri străvechi (Franţa, Anglia, Ţările de Jos, Italia etc.), la remodelări. Dovadă PIEŢELE REGALE, apoi pieţele amenajate în vecinătatea porţilor, a podurilor, a marilor monumente (II, pp. 169 – 172). În oraşe, pretutindeni în expansiune, cartierele noi, mai aerate, mai bine construite, sunt legate de vechiul nucleu prin prelungirea străzilor principale, prin pieţele ce dau una în alta (Nancy), prin deschiderea unor bulevarde pe locul vechilor ziduri de apărare. La est şi la nord, în Europa de „frontieră", Rusia, Prusia, Austria etc., se dezvoltă, dimpotrivă, un urbanism al oraşelor noi. oraşe dispuse în formă de tablă de şah (Erlangen, Mannheim), în formă de stea (Neustrelitz), oraşe cu un centru din care pornesc numeroase „raze" etc. (II, pp. 163 – 168). Printre teoreticienii urbanismului pe cale de a se naşte: DAviler, BLONDEL, PARTE şi Le Blond (II, pp.

50, p. 165; 51, p. 168.) UTRECHT

1713. Este locul unde au fost semnate tratatele de după războiul de Succesiune la tronul Spaniei, între FRANŢA (Ludovic al XIV-lea) şi SPANIA (Filip al V-lea, nepotul lui Ludovic al XIV-lea), pe de o parte, şi puterile coalizate: ANGLIA, PROVINCIILE UNITE, Brandenburg, Bavaria, Savoia. Filip al V-lea, recunoscut ca rege al Spaniei, renunţase la coroana Franţei. Anglia, dornică să pună capăt unui război costisitor, începuse tratative de pace cu Franţa (Londra, 1711): Ludovic al XIV-lea nu-l mai sprijinea pe pretenţendul la tronul Angliei din familia Stuart, ceda câteva teritorii din America… Amedeu de Savoia obţinea Sicilia, Nisa şi o parte din Dauphine. Electorul de Bavaria îşi recăpăta statele şi primea Sardinia. Electorul de Brandenburg se vedea recunoscut ca „rege al Prusiei". Provinciile Unite, apărate de incursiunile austriece printr-o barieră de fortăreţe, cucereau Tournai, Ypres, Furnes şi Menin, restituindu-i totodată lui Ludovic al XIV-lea Lille, Aire, Bethune şi Saint-Venant. Franţa pierdea puţine teritorii pe continent, dar abandona Angliei supremaţia pe mare şi în ţinuturile de dincolo de ocean. (I, pp. 118, 234, 236, 281, 284 – 285, 338, harta 28, pp. 238 – 239.)

V

VAUCANSON

1709 – 1782. Mecanic francez, creator de automate. (I. pp. 335, 336.)

VANCOUVER, George

1758 – 1798. Îl însoţeşte pe COOK în cea de a doua şi cea de a treia călătorie în jurul lumii. Avansat la gradul de locotenent în 1780, este numit în 1782 comandant al expediţiei însărcinate de către englezi – să exploreze coasta de vest a continentului american (1791 – 1795). (I, pp. 121 – 122.)

VAUBAN

1633 – 1707. Lui Vauban i se datorează primele încercări sistematice şi publicarea unei metode ce vizează un RECENSĂMÂNT corect. La 14 mai 1686 apărea la PARIS, fără nume de autor, în editura văduvei lui Antoine Chrestien, o metodă generală şi uşor de aplicat în vederea numărării populaţiei. Autorul, anonim, era, după cum a stabilit Esmonin, a fi fost larg difuzată la diferitele niveluri ale administraţiei. Astfel, încă din 1686, „adică cu mai bine de douăzeci de ani înainte de publicarea Dijmei Regale [publicată însă sub protecţia anonimatului, cu o lună înainte de moartea autorului ei] şi cu zece ani înainte de publicarea statisticii din Vizelay (1696), Vauban înţelesese necesitatea de a pune la dispoziţia ocârmuitorilor date numerice precise care să-i orienteze în acţiunile lor, fiind convins că, deşi majoritatea contemporanilor săi credeau altfel, stabilirea acestor date prin numărători individuale care ajung până la fapte elementare era posibilă cu mijloacele de care dispunea”. Vauban va fi fost deci – şi acesta este unul dintre marile sale merite –, în materie de statistică socială, unul dintre pionierii recensământului nominal pe cap de locuitor, singura metodă prin care se poate obţine direct o secţiune piramidală pe vârste. Desigur, unele mici cetăţi italiene recurseseră sporadic la această metodă încă din secolul al XIV-lea. Dar ITALIA este plină de iniţiative profetice care nu au reuşit să se impună. Câte va tentative au fost făcute mai târziu în FRANŢA, la scara unui oraş, la Lille, la Laon. „Când era cu putinţă, precizează Esmonin, erau făcute recensăminte pe cap de locuitor, dar asemenea acţiuni nu aveau loc

decât în cazul unor grupuri mici: este cazul Canadei, unde Colbert a reuşit să facă recensăminte periodice începând din 1666 [...] Administraţia se simţea neputincioasă într-o tentativă ca aceea de a număra unul câte unul pe locuitorii unui mare oraş sau ai unei provincii". Recensămintele de la sfârşitul secolului al XVII-lea pornesc de la numărul de case stabilit în listele de impozite, conform unei tradiţii pluriseculare. Vauban a susţinut primul că recensămintele nominale şi individuale, „singurele valabile", erau posibile. El a inventat tabelele cu coloane tipărite dinainte, pe care trebuiau să le completeze autorităţile locale, şi a arătat că operaţia se putea face într-un timp relativ scurt. Este metoda folosită, un secol mai târziu, în SPANIA, în cadrul acelui censo cu totul remarcabil din 1787. Cu privire la celelalte activităţi ale lui Vauban, şi mai ales cu privire la rolul său decisiv în arta fortificaţiilor şi în construirea unor ziduri de apărare, la proiectele sale de reforme etc., cf. Civilizaţia Europei Clasice. (I, p. 132.)

VERSAILLES

Este însuşi tipul de cetate construită în jurul unui castel pentru nevoile statului. Când Ludovic al XIV-lea hotărăşte să lărgească terenurile de vânătoare ale tatălui său, exista probabil aici (pe locul unde este

425

n «V. UIUAIIIOUV TtUV JUU Ut imuiiori.

O scrisoare a lui Ludovic al XIV-lea, acordând, în 1671, multe privilegii celor care vor veni să se stabilească în vecinătatea sa, este, într-un anume sens, actul de întemeiere a Versaillesului. Sursele ezită: populaţia a oscilat în secolul al XVIII-lea între 10.000 şi 50.000 de locuitori. Necker afirmă că se aflau aici 60.000 de locuitori, cifră neîndoielnic exagerată. Versailles este mai mult decât un simplu capriciu: modelul său s-a impus întregii Europe, fascinând-o încă în secolul al XVIII-lea. Abandonat pentru o scurtă perioadă în timpul Regenţei, Versailles redevine curând, sub Ludovic al XV-lea, capitala politică a FRANŢEI: În centru, un mănunchi alcătuit din trei drumuri largi care converg în faţa castelului; la dreapta, vechiul sat; la stânga, un cartier nou în jurul pieţei octogonale. Elementul central din faţa castelului oferă un frumos exemplu de plan în formă de raze: un

ansamblu unic cu o bază de 350 m, cu o înălţime de 220 m, întins pe aproape 6 hectare, loc menit a face posibilă trecerea în revistă a trupelor. Aceste drumuri, late de 93, 60 m, 78 m şi, respectiv, de 70 m, nu îşi au aproape echivalentul. Totul ajunge la castel, totul pleacă de la castel. Capitala regală este concepută ca un punct de sosire şi nu ca un loc de tranzit. Ea priveşte către nord-est, adică în direcţia PARISULUI. „Drumurile ce duceau în piaţa Armelor alcătuiau cartierul oficial şi reşedinţa nobilimii de Cyrte". Aici se înşiruie hotelurile ce aparţin celor mai vestite familii: Condă, Turenne, Grammont, Villecerf, La Feuil lade, Coislin, Marcillac, Roquelaure, Luxembourg. Ardezie, cărămidă roşie şi piatră albă. Acestui cartier rezidenţial i se opune cartierul burghez, unde are loc aprovizionarea şi se face comerţ. Versailles şi-a dublat numărul locuitorilor între 1725 şi 1789. Cartierul Saint-Louis s-a mărit, s-au înmulţit acele „pătrate perfecte, tratate ca mici pieţe cu unghiuri închise" (cf. piaţa din faţa catedralei, piaţa Saint-Louis). Sub Ludovic al XVI-lea are loc o nouă extindere prin construirea unor locuinţe mai modeste; cele două bulevarde, cel al Regelui şi cel al Reginei, devin axele acestui ultim Versailles de dinaintea declinului. (II, p. 72 şi urm., il. 160.).

VICQ D'AZYR, Felix

1748 – 1794. Medic anatomist, fondator al Societăţii regale de medicină (1776), colaborator al ENCICLOPEDIEI. Precursor al unei climatologii medicale. (I, p. 214.) ¡ – aş de limbă germană. KAHLENBERG şi dezvoltarea teritorială din timpul monarhiei habsburgilor şi dau un impuls cu totul neobişnuit. În 1637, număra 60.000 de locuitori, iar în 1700, mai bine de 100.000. O perioadă de relativă securitate îi îngăduie să iasă dintre zidurile ce îl împrejmuiau: are 175.000 de locuitori în 1754, 200.000 în 1783, 232.000 în 1800. La sfârşitul secolului, Praga are 80.000 de locuitori, iar Budapesta ceva mai puţin de 50.000. În medie, Viena reprezintă 40% din aglomerarea pariziană, ceea ce înseamnă cu puţin mai mult de un sfert din LONDRA. Este totuşi cel mai mare oraş din Europa Orientală Este capitala BAROCULUI şi, începând ¿e la mijlocul secolului, se află în fruntea Europei muzicale (HAYDN, MOZART). Viena a căpătat în secolul al XVIII-lea un aspect monumental demn de cel de al doilea stat de pe

continent. Ea poartă pecetea unor creatori ca FISCHER VON ERLACH şi HILDEBRANDT (II, p. 71). Prima construcţie monumentală a lui Fischer von Erlach este palatul Schwarzenberg (1697 – 1705), un fel de prebelvedere care dă către grădinile desenate de Jean Trebuit. La Viena, statul trebuie să ţină seama de aristocraţie. După palatul Schwarzenberg au urmat palatele Schônborn şi Trantsen, cel al prinţului Eugen, cancelaria Boemiei. Parterul în stil rustic slujeşte drept soclu unui şir de pilaştri colosali. Schönbrunn, proiectat de Johann Bernhard Fischer von Erlach, va fi continuat de fiul său Josef Emmanuel (1695 – 1742), căruia i se datorează, de asemenea, biserica votivă Kariskirche. Johann Lukas von Hildebrandt (1688 – 1745) a construit palatul Kinsky (1709 – 1713) şi, desigur, palatul Belvedere (1694 – 1724), reşedinţă de vară a prinţului Eugen, situată în afara vechiului oraş şi înălţându-se pe malul Dunării. Claude Lefort du Plessy, Dorigny şi Ignace Parrocel participă la decoraţie. Sub MARIA TEREZA este terminat palatul Schönbrunn. Jean Nicolas Sadot construieşte palatul Ştiinţelor (1753 – 1755), capodoperă a barocului tardiv. (I. pp. 66, 68, 74, 95, 98, 267, 275, 281 – 284, 338; II, 71, 101, 114, 127, 136; I, il, 14, 17; II, planul 50, p... 165.)

VIOARA

Până la sfârşitul secolului al XVI-lea, acest instrument trece drept popular. Este folosit de muzicanţii ambulanţi şi cu prilejul nunţilor de la ţară. Monte verdi îl înnobilează, folosindu-l din plin în al său °rfeu, a cărui orchestraţie comportă una dintre primele partituri scrise special pentru viori; violino Piccolo, zisă şi à la française, violino de braccio

OJJIXJH11UH «. 1...

moment un loc de prim plan în orchestra OPEREI în micile ansambluri de muzică de cameră, iar mail târziu în marile ansambluri simfonice. Marii compozitori ai şcolii italiene: Corelli, VIVALDI, apoi SCARLATTI vor face din vioară instrumentul lor preferat. La sfârşitul secolului al XVI-lea apar marile ateliere unde sunt construite viorile. Primii doi constructori sunt italienii Salo, la Brescia, Amati, la Cremona. Printre constructorii celebri de viori; Maggini, urmaşul lui Salo, şi marele Antonio Stradivarius (1644 – 1737), Jacob Stainer

(secolul al XVII-lea) în Austria, Nicolas Lupot (secolul al XVIII-lea). (II, p. 135, il. 211.)

VIVALDI, Antonio

1678 – 1741. împreună cu Corelli şi cu Tartini, este unul dintre maeştrii şcolii italiene de mari violonişti compozitori de sonate şi concerte. Preot în 1703, trebuie să renunţe la vocaţia sa din motive de sănătate. Devine capelmaistru la spitalul-orfelinat Pietatea din Veneţia, unde dă lecţii unor tinere muziciene, precum şi la Curtea din Mantova. Este impresar de OPERE la ROMA, unde i se cântă mai multe lucrări. Celebru la patruzeci de ani, uitat zece ani mai târziu, moare la VIENA în cea mai deplină sărăcie. Autor al Anotimpurilor şi a numeroase concerte pentru VIORI şi instrumente de suflat. (II, p. 73.)

VOLTAIRE

1694 – 1778. Mai mult decât oricare altul reprezintă gustul clasic şi spiritul francez din secolul al XVIII-lea. Dar, dat fiind lunga sa şedere la LONDRA (I, p. 68), filosofia sa va rămâne tributară lui NEWTON (I, p. 356, desenul 34, p. 357) şi lui LOCKE (I, pp. 261 – 263, 404 – 406), cărora le consacră cinci din ale sale Scrisori despre englezi. Dar el nu se declară nici adeptul lui Shakespeare – deşi în a optsprezecea scrisoare îi aduce un elogiu, ce-i drept, temperat –, nici al lui LEIBNIZ (Candide, 1759). Va termina în PRUSIA, în preajma lui FREDERIC al II-lea, Secolul lui Ludovic al XIV-lea (1751). Colaborarea sa la ENCICLOPEDIE este modestă (scrie despre elocinţă, despre inteligenţă, despre eleganţă, lăsându-l pe MONTESQUIEU să scrie despre bunul gust). În 1764, va publica, sub titlul de Dicţionar filosofic, propria sa enciclopedie. Astăzi nu vom reţine neîncrederea cu care privea fosilele (I, pp. 363 – 365), ci mai curând observaţiile pătrunzătoare pe care le-a făcut cu privire la epoca sa în Eseu asupra moravurilor (1756) şi în Istoria Rusiei sub Petru cel numărate pasiuni: „De vină este Rousseau, de vină eSte Voltaire [...]". În ciuda limitelor sale, rămâne în cel puţin trei domenii un maestru neegalat, cel ai mare «ziarist» al timpului său. În corespondenţa sa se oglindeşte un întreg secol de evenimente şi de gândire. Opera lui păstrează ecoul tuturor certurilor, tuturor ezitărilor, tuturor progreselor. Este cel mai mare stilist al limbii franceze ajunsă la adevărata sa perfecţiune, rea care a

produs o mutaţie în discursul istoric, înainte de Michelet, anunţă, la nivelul Eseului asupra moravurilor, ambiţia unei istorii totale (I, p. 370 şi urm.). (I, p. 25, 61, 74, 108, 253, 266, 278, 310, 350, 369, 406, 408, 411, 412, 417.)

VBA. TITORI (sfârşitul lor)

Cotitura se situează şi în acest caz. ca totdeauna, în FRANŢA şi în ANGLIA, la sfârşitul secolului al XVII-lea. Cu privire la această problemă capitală, cf. Robert Mandrou, Magistraţi şi vrăjitori în Franţa în secolul al XVII-lea, 583 n., Pion, Paris, 1968; Pierre Chaunu, Annales E.S.C., 1969, nr. 4, pp. 895 – 911. (I, p. 152.)

W

WALLIS

Expediţia lui Wallis-Carteret, pornită din Plymouth în 1766, anunţă expediţiile ştiinţifice ale lui Kerguelen, COOK, BOUGAINVILLE… Dar ea nu dispune încă nici de CRONOMETRU şi nici de echipament ştiinţific. Scopul este cel ce va rămâne până la a doua călătorie a lui Cook: recunoaşterea insulelor care jalonează apele din preajma „continentului" austral. Plecat din Plymouth cu trei corăbii, avându-i ca secunzi pe Carteret şi pe Furneaux, Wallis trece strâmtoarea Magellan. îl pierde, în urma unei furtuni, pe Carteret şi corabia pe care se afla acesta, debarcă în Patagonia, acostează în Tahiti – care va deveni un centru important de aclimatizare a unor plante şi animale –, apoi, prin Batavia. Le Cap şi Insula Sfânta Elena, se întoarce în Anglia, în mai 1768. Carteret, pe care toţi îl credeau dispărut, se va întoarce şi el după o traversare a Pacificului bogată în descoperiri. (I, pp. 122, 343, 379, harta 11, p. 123.)

WATT, James

1736 – 1819. Este primul din marii ingineri din industrie. Simplu muncitor la început, îşi sporeşte preparator), sprijinindu-se şi pe serioase cunoştinţe teoretice. Nu a descoperit nici forţa de expansiune a aburului (Papin), nici principiul motorului cu vapori (Worcester, Newcomen). Dar maşina pe care o pune la punct în 1769 permite o folosire industrială prin reducerea de consum (datorită condensatorului) şi sporirea randamentului (datorită pistonului cu dublu efect). În raport cu tradiţionalul motor animal (II, pp. 31 – 33),

maşina devine un adevărat „concurent”. Cariera lui Watt este inseparabilă de cea a asociatului său, Matbew Boulton (1728 – 1802), care a contribuit la succesul inventatorului şi a creat împreună cu el prima întreprindere modernă de construcţie de maşini. (II, pp. 31 – 38.)

WATTEAU, Antoine

1684 – 1721. Să nu căutăm prea mult să explicăm originalitatea unui talent prin specificitatea unei epoci. În acest caz totuşi, legăturile între talent şi epocă sunt evidente: Watteau se naşte, după plecarea lui Le Brun, în momentul când partizanii lui Rubens au în sfârşit câştig de cauză în cadrul Academiei şi, odată cu ei, culoarea şi mitologia galantă. Dar Watteau, BAROC şi adept al lui Rubens, fascinat de TEATRU şi de serbări, mai curând transpune decât utilizează ceea ce vede, inventează chiar sub influenţa celorlalţi, ajunge sau se străduieşte să ajungă la propria-i taină, surprinzând-o pe cea a maeştrilor săi. Pentru el, care a început – în 1709 – prin a picta scene de război la Valencien nes (1, il 81) şi care are treizeci de ani la moartea lui Ludovic al XIV-lea, Regenţa este un timp al ispitei, un timp al lipsei de griji, al unei uşoare beţii, timpul dintre două războaie, dar şi timpul unor iluzii, nesigur de durata lui. Cuplurile se îmbarcă pentru Citera. Dar să vedem şi tablourile următoare: unul din ele îl înfăţişează pe Gilles, Gilles sau întoarcerea. Costum de sărbătoare, derizoriu vestigiu al imaginarului. Chip dezabuzat, sau poate numai descumpănit, într-atât era de mare inocenţa actorului care a crezut în realitatea teatrului şi a serbării. Realismul cu care este pictat, cu bună ştiinţă, costumul, este deja, cu o nuanţă de umor melancolic în plus, cel al decorurilor romantice. (II, pp. 81 – 82, 122, 149, 150, 172, 189, 190, 191, 195 – 197, il. 200.)

WESLEY, John

1703 – 1791. Fondator al Bisericii metodiste. Cf. biografia din indexul Civilizaţiei Europei Clasice. (I, p. 4 g9, il 114.) 1679 – 1704. Uiscipoi al lui L. EIBNIZ, profesor la universitatea din Halle (1707 – 1723), apoi la cea din jylarburg, după surghiunirea sa de către regele Frederic-Wilhelm al PRUSIEI. Spirit didactic, mai puţin subtil şi mai puţin vast decât cel al lui Leibniz, a schematizat oarecum gândirea maestrului său, dar raţionalismul său liberal a contribuit la reducerea

conflictului dintre credincioşii şi gânditorii care credeau în raţiune din Germania. Publică o prezentare polemică a Eticii lui SPINOZA odată cu apariţia traducerii acesteia de către L. Schmidt (1744), text care va fi citit cu pasiune de Goethe şi JACOBI. Wolff a fost unul dintre dascălii din tinereţe ai lui KANT. (I, p. 400.)

VVOLFF, Caspar Friedrich

1733 – 1794. Îşi termină studiile de medicină la universitatea din Halle în 1759, printr-o teză, Theoria generationis, unde se afirmă ca un precursor al embriologiei experimentale. Dar observaţiile sale, ca şi multe dintre cele pe care le îngăduia, încă din această epocă, MICROSCOPUL, nu vor fi cu adevărat înţelese decât un secol mai târziu: într-adevăr, ele demonstrau că embrionul elabora structuri după constituirea germenului, contrazicând astfel în mod convingător teza „preformării". (I, p. 347, 348, 394.)

VV OOD, John I

1704 – 1754. Arhitect din prima generaţie palladiană, contemporan cu lordul BURLINGTON şi cu William Kent. Lucrează la LONDRA, apoi la Bath, fiind însărcinat să remodeleze cetatea, atunci în plină dezvoltare. A desenat străzile şi noile cartiere de locuit, inspirându-se din construcţiile ridicate de arhitecţii londonezi în vestul capitalei. Mai multe monumente proiectate de el au fost construite de alţi arhitecţi: de Ralph Allen, care a condus lucrările de la Prior Park şi, mai ales, de fiul său John al II-lea (1728 – 1782), care a construit Royal Crescent. Wood este şi autorul a două cărţi, dintre care una este consacrată oraşului Bath, iar alta aşezării Stonehenge, grandios ansamblu megalitic şi, încă din această epocă, obiect al unor cercetări susţinute din partea arhitecţilor şi arheologilor. (II, p. 162.)

WOODWARD, John

1665 – 1728. Naturalist, unul dintre maeştrii şcolii geologice engleze, alături de celebrul HOOKE, cu Lhuyd, Lister etc. împreună cu Lhuyei, este unul dintre primii care observă fosilele în straturile geologice şi presimte importanţa stratigrafiei. Este şitelor vor contribui la naşterea agronomiei. (I, p. 361;

Îi, p. iy.)

WREN, sir Christopher

1632 – 1723. Constructor al noii catedrale sfântul Paul din LONDRA (1, îi. 1), după incendiul din 166 b, este un om foarte cultivat. Matematician, astronom, este citat în mod elogios în Principia de NEWTON. Ajunge la ARHITECTURA prin mijlocirea calculului şi a iviA TEMATICILOR inginerului. Însărcinat de către (Jarol al II-lea să stabilească un plan de restaurare a catedralei, îşi arată limpede intenţia de a se îndepărta de formele barbare ale bisericii gotice şi de a reconstrui părţile dărâmate după modelul a ceea ce el numeşte good roman manner. Planul său este refuzat de conducerea bisericii şi el trebuie să-l modifice de mai multe ori, cu atât mai mult cu cât catedrala s-a degradat între timp, în incendiul care a nimicit oraşul. Va remania pianul, în sfârşit acceptat de biserică, pe măsură ce îl execută. Este un compromis între monumentul cu rotondă şi dom pe care l-a imaginat inspirându-se din Panteonul ronan şi din anumite proiecte ale lui Bernini, şi amenajarea ca atare a bisericii gotice dorită de preoţi. Noua catedrală, începută în 1675, este terminată în 1710. Wren stabileşte apoi, la cererea regelui, un plan de remodelare şi de reconstrucţie a Londrei, plan pe care îl schiţase încă înainte de incendiu. Dar nu-l poate realiza din motive juridice şi financiare. Wren a reconstruit un mare număr de biserici, Saint Michael, Saint Bride, Saint Mary-le-Bow, Saint Stephen etc., ca şi numeroase hoteluri – astăzi în marea lor majoritate distruse –, Ashmolean Museum, Tom Tower de la Christ Church, capela din Queens' Collège din Oxford, biblioteca de la Tri nity College din Cambridge. Deputat de Plymton, inspector al clădirilor regale, era, din 1681, preşedinte al SOCIETĂŢII REGALE din Londra. (II, pp. 72, 85, 98; I, îi. 2.)

WRIGHT OF DERBY

Joseph Wright, zis şi Wright of Derby, 1734 – 1797. Pictor de peisaje şi de subiecte ştiinţifice. Strâns legat de prietenii englezi ai lui Jean-Jacques ROUS-SEAU şi ai ENCICLOPEDIEI, se înrudeşte, prin moralismul său, cu GREUZE, iar prin stilul său, cu Vernet. Tablourile sale Miravan desfăcând mormântul strămbunilor săi şi Soldatul mort sunt aproape romantice. (II, p. 215, il. 132, IbO.) 1741 – 1820. Jurnalist, scriitor, călător, Young este un om iubitor de anchete, reportaje, complicaţii, dar şi un bun observator al stării sociale şi economice, din

FRANŢA şi din ANGLIA, în ajunul marelui demaraj al societăţii preindustriale. Principalele sale opere: Scrisorile unui fermier către poporul englez (1768), o Călătorie în Irlanda (1780), o enciclopedie în patruzeci şi cinci de volume, Annals of Agriculture, lucrare colectivă la care colaborează regele George al III-lea (sub semnătura Ralph Robinson). În sfârşit şi mai ales celebra Călătorie în Franţa, care apare în două volume, în 1792, (II, pp. 14, 18.)

ZAMOYSKI

Cancelar al POLONIEI în timpul domniei lui Stanislas-August Poniatowski. Reformele pe care le-a întreprins nu au fost decât parţial realizate, dar au slujit în 1788 drept model partizanilon unei monarhii liberale, mai ales lui Stamislas Staszic, care le-a consemnat în ale sale Observaţii asupra vieţii lui J. Zamoyski (1787). (I, p. 288.)

ZENO, Apostolo

1668 – 1750. Originar din Veneţia, Zeno a fost poetul oficial al Curţii din VIENA, între 1718 şi 1729. Scriitor cu un stil îngrijit, dar rece, adeseori greoi, a compus foarte multe melodrame şi câteva livrete de OPERA. (II, p. 111.)

ZENTA

Oraş din Ungaria în apropierea căruia prinţul Eugen a nimicit armata otomană în 1697. (I, p. 75)

ZIMMERMANN

433

19 – c. 65

Unul dintre cei doi fraţi Zimmermann, Dominique (1685 – 1766) este arhitect şi stucator, iar Jean-Baptiste este decorator şi pictor. Ei lucrează împreună la marele şantier Ottobeuren (1714 – 1717) (I, il, 123), apoi la biserica din Steinhausen, ale cărei bolţi sunt pictate de Jean-Baptiste (înălţarea Fecioarei la cer, Locuitorii din cele patru părţi ale lumii). Zimmermann este şi arhitectul bisericii din Wies, construită, ea şi precedenta, după un plan eliptic, şi a numeroase biserici de dimensiuni mai mici, împovărate uneori de stucaturi, dar cărora nuanţele luminoase ale picturilor le conferă un caracter aerian. (II, il. 161.)

Sector primar şi sectorul secundar

RAPORTURILE SOCIALE ÎN OLANDA.

Jan Josef Hormans cel Tânăr (1714 – după 1790) ne introduce în bogatul interior al unui castel de ţară neerlandez. Priviţi tabloul din lund, plafonul înalt, calitatea geamurilor, bogăţia şi fineţea tapiseriei; dar mobilierul este redus, într-un spaţiu amenajat cu o nuanţă arhaică şi o severitate întru totul nordică. Compoziţia subliniază distanţa socială. Fermierul, cu pălăria în mână, are o attitudine respectuoasă, dar atât veşmântul cât şi trăsăturile chipului său denotă bunăstarea, modestă, desigur, şi o mare demnitate. Horemans pledează pentru transformarea treptată a raporturilor sociale în Europa Occidentală (The Metropolitan Muséum, New York).

ÎNGRĂŞĂMINTE AGRICOLE ŞI ALTE ÎMBUNĂTĂŢIRI ADLSE MUNCII CÂMPULUI Secolul al XVIII-lea face mari eforturi pentru a modifica agricultura şi a îmbunătăţi randamentele. În fundul unui puţ adânc de vreo douăzeci de metri – din regiunea Liège –, un bărbat face o muncă primejdioasă. Câteva femei împrăştie îngrăşămintele pe ogoarele învecinate, manevrând un vârtej. Priviţi cu câtă neîndemânare sunt reprezentate straturile: telurism, suprarealism, reminiscenţă a unor încercări străvechi. Îngrăşămintele agricole se înscriu într-un ansamblu de procedee tehnice care marchează un proces, dar folosirea lor excesivă şi nu întotdeauna judicioasă nu a avut uneori consecinţe prea bune (Bibliothèque nationale, Cabinet des estampés, Paris).

Aceste gravuri sâni extrase am lucrarea lui nu. pu. y pemportes: Gentilomul cultivator, după lucrarea în limba engleză şi după toţi autorii care au scris cel mai bine despre această artă, apărută la Paris în patru volume între 1761 şi 2769. Titlul este limpede. Dupuy-Demportes aparţine numeroşilor autori care difuzează pe continent agricultura, aşa cum se practică ea în Anglia. Cheia oricărei inovaţii constă aici în ruptura cu opefield-ul. Sunt înfăţişate două moduri de a împrejmui: sus, gardul viu, jos, împrejmuirea cu ziduri scunde de lut (Bibliothèque nationale, Paris).

DF. FRANCE, INTERIORUL UNEI TOPITORII.

Tehnologia fierului nu a evoluat pretutindeni în acelaşi ritm. Aici vedem un procedeu vechi, încă folosit la sfârşitul secolului al

XVIII-lea. Metalul topit este scos din cuptor cu tije lungi şi cârlige. Muncitorii poartă uriaşe şorţuri de piele. Dar, fapt nou această muncă extrem de grea, care se desfăşoară în clădiri mizerabile, a trezit curiozitatea societăţii înalte: la stânga, doi vizitatori de vază (Musées royaux des beaux arts, Bruxelles).

FIERUL SUEDEZ.

În secolul al XVIII-lea este considerat a fi cel mai bun. Iată interiorul relativ curat al unei tonitorii suedeze. Fierul este ciocănit cu mina şi în cadenţă. Aparatura de manevrare şi de ridicare este impresionantă. Chiar dacă din punct de vedere al mutaţiei tehnice, metalurgia suedeză (wlosind mult lemnul şi pornind de la minereuri bogate), se află în întârziere faţă de sec. oarele de vârf ale metalurgiei engleze (ca, de exemplu, faţă de metalurgia cocsului, din Coal brookdale, în Shropshire), ea rămâne, până la începutul anilor 1780, prima din lume în privinţa calităţii şi a cantităţii. Totul se schimbă radical către mvlocul secolului, odată cu ajungerea ei din urmă de către Anglia. Acest tablou al lui Pehr Hillestrôm (1781) se situează în momentul când începe declinul fierului suedez (Nationalmuseum, Stockholm).

COALBROOKDALE.

Este, în Shropshire, întreprinderea-pilot a noii metalurgii pe bază de cocs, şi, totodată, una dintre primele afirmări picturale ale peisajului industrial. Clădirea uzinei, în fund, este impozantă. Proporţiile ei pot fi aprr. ciale în comparaţie cu cele ale clădirilor ce avansează la st>nga. Mari bucăţi de fontă zac pe jos, la dreapta şi la stânga. Între modernismul furnalului înalt şi arhaismul transportului cu căruţa şi al căruţaşilor există un contrast izbitor. Şi totuşi fascinat pe economişti şi, mai discret, şi pe artişti tâhe Science Museum, Londra).

DIN NOU FIERUL.

Coalbrookdale a făcut şcoală. Fierul impune o nouă tehnologie care, la rândul său, modelează peisajul. Se pare că aici este înfăţişat Nant y Glo din Ţara Galilor. Tabloul, atribuit lui George Robertson, datează din anii 1780. Datorită lui, putem măsura drumul care a fost străbătut. Silueta furnalelor este impresionantă. Feste un prim pas

către gigantism, sub un cer cenuşiu şi înceţoşat. Nant y Glo asociază parcă nostalgia Ţării Galilor cu tristeţea marilor aglomerări industriale, totul fiind tratat într-o manieră care anunţă încă de pe acum impresionismul (National Museum of Wales, Cardiff).

O MINA ARTIZANALA.

Din fericire, această mică mină din Ţara Galilor (acuarela, de Paul Sandby, este din 1785) ne pune în gardă împotriva unei extrapolări grăbite a cazurilor Coalbrookdale şi Naht y Glo. În Ţara Galilor, unde huila se află pretutindeni, în plină câmpie, alături de cocioabele acestui Vest celtic îndepărtat, zbuciumat de Trezire, se află încă mine foarte mici unde tracţiunea este asigurată de cai. Să nu pierdem din vedere o realitate complexă, alcătuită din juxtapuneri, în tuşe fine, ale unor elemente a priori aproape ireductibile (National Museum of Wales, Cartiff).

WRIGHT OF DERBY ŞI PEISAJELE INDUSTRIALE.

Wright of Derby (1734 – 1797). a fost unul dintre primii pictori (a se vedea şi tabloul care înfăţişează pompa cu aer ce s-a lăsat sedus de aspectele cele mai avansate ale noii civilizaţii ştiinţifice şi tehnice. Iută marea manufactură Arkwright din Cromford. Ştim că maşina lui Arkwright duce la concentrarea mâinii de lucru şi la factory sistem. Wright of Derby era prieten cu genialul inventator, adevărată căpetenie a marii industrii a bumbacului. Cromford (Derbyshire) este axul central al străvechilor pământuri reci, ceea ce ne explică prezenţa acestui peisaj relativ sălbatic şi zbuciumat. În enorma clădire se munceşte la lumină artificială. Gândul ne duce la interminabilele şi atât de obositoarele zile de muncă din primele etape – cât de dureroase! – ale erei industrial ((Col. CAM Oakes).

HOGARTH, RĂZBOIUL DE ŢESUT.

Acest desen, extras dintr-o serie moralizatoare, Industry and Idleness de Hogarth, ne aminteşte în mod oportun de ambiguitatea Angliei de la jumătatea unenn peijen. uiiu Ni, uui în cuuru i jumiuur şi janulial al unui putting out sistem (British Museum, Londra).

UN ATELIER DE ŢESATORIE.

Este acelaşi Hogarth moralizator din seria Industry and Idleness. Iată-ne în însăşi inima unui factory sistem, în manufactura

care grupează, în fund, câteva războaie de ţesut manipulate de femei. În prim-plan, două personaje care ţin contabilitatea întreprinderii. Iată deci, juxtapuse, inevitabile sectoare secundar şi terţiar. Stăpânul, patern şi bonom, pisica şi câinele contribuie la această atmosferă duioasă care caracterizează încă, în acest stadiu şi la acest nivel, sistemul industrial pe cale de a se naşte (British Museum, Londra).

ARHITECTURA METALICA LA ÎNCEPUTURILE EI.

Iată, în nordul Angliei, podul Sunderland (comitatul Durham), pe care îl vedem în fund, şi râul Wear. Pe estuar, o concentrare de clădiri industriale, dominată de furnale. Dar marea ciudăţenie, performanţa tehnică este marele pod de fontă construit de Rowland Borden. Podul a fost terminat în 1796, iar gravura lui Robert Clark sărbătoreşte evenimentul. Problema tehnică ce trebuie rezolvată este explicată prin imagine. Ea constă în construirea unor poduri suficient de înalte pentru a îngădui trecerea unor corăbii cu pânză cu catarge foarte înalte. Problema podurilor este legată de cea a echipării industriale a estuarelor (The Science Museum, Londra).

138. ÎN CURS DE CONSTRUIRE.

Iată, în curs de construire, marele pod de fontă de pe Râul Wear. O problemă tehnică: proptelele. Imaginea ne face să înţelegem sistemul de montare (The Science Museum, Londra).

137. UN DRUM ÎN FRANŢA, LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA.

Acest tablou de Demarne are precizia şi rigoarea unui document surprins pe viu. În centru, turma şi păstoriţa (exceptând felul cum este îmbrăcată) vin din adâncul timpurilor. La dreapta, căruţa ţărănească trasă de vaci este tot cea din secolele XII-XIII. La stânga, diligenţa trasă de cai, care s-a perfecţionat mult în secolul al XVIII-lea. La sfârşitvi secolului al XVI-lea şi la începuutl secolului al XVII-lea, aproape toate drumurile sunt mărginite, de o parte şi de alta, de copaci. Cel mai interesant este struit prin corvezi, încă foarte puţin netea [muzeui Luvru, Paris).

O POMPA INVENTATĂ DE SAVERY.

Această gravură este extrasă din marele tratat al lui Belidor, comisar provincial de artilerie, intitulat Arhitectura hidraulică sau arta

de a te folosi [...] de ape pentru diferitele necesităţi ale vieţii, publicat la Paris în 1739. La generalizarea pompelor pe bază de foc construite după principiile lui Savery şi Newcomen s-a ajuns datorită industriei miniere engleze şi necesităţilor impuse de ea. Maşina reprezentată aici la Belidor a fost instalată de către englezi la Fresnes, pentru a scoate apa din minele de cărbune. Este alcătuită dintr-un piston, un balansier, un piston care se mişcă într-un cilindru, acesta din urmă comunicând cu un alambic. O diafragmă numită regulator întrerupe mişcar a pistonului, alternând apa caldă cu apa rece. Randamentul este foarte slab, mişcarea imprimată foarte lentă (Bibliothèque nationale, Cabinet des estampes, Paris).

UN DETALIU AL POMPEI DIN ILUSTRAŢIA 138.

După ce ne oferă planul de ansamblu, Belidor dă şi câteva detalii în secţiune: alambicul care produce aburii, tuburile de acces cu aburi şi pistonul. Maşina lui Savery este o maşină atmosferică, semănând cu modelul mai robust şi mai uzitat al lui Newcomen, după cum putem constata privind mai ales pistonul (Bibliothèque nationale, Cabinet des estampes, Paris).

Bucuriile simple ale vieţii: viaţa de societate şi viaţa familială

140. LORDUL CAMPBELL OF CAWDOR.

11 vedem aici pe lordul Campbell of Cawdor and Stackpole, pictat de Francis Cote (1763). Este un mâinific portret al marelui nobil scoţian. Veşmântul tradiţional este cel al unui puternic şef de clan. În afară de această concesie făcută trecutului, totul îl leagă pe acest frumos şi rasat aristocrat de societatea cosmopolită a Secolului Luminilor. Să observăm atitudinea mândră a capului, figura prelungă, dar îi buza de jos, foarte groasă, sprâncenele stufoase, semne ale numeroaselor sale înrudiri aristomanifesta cu deosebită jorţă şi precocitate în părţile de nord ale Europei (Col. Lord Cawdor).

ADUNAREA DIN SALON.

Lafrensen (zis Lavveince) f suedez instalat la Pavis (unde şi-a petrecut douăzeci de ani de viaţă), a fost, se pare, martorul plin de talent, dar lipsit de geniu (ceea ce reprezintă o garanţie de autenticitate), a modului de viaţă al acelei clase pe care Veblen o va numi mai târziu „clasa celor bogaţi şi trândavi". În acest salon, a cărui

decoraţie (pilaştri, coloane în stil corintic) este, după cât se pare, posterioară anului 1760, câteva grupuri stau de vorbă şi joacă jocuri citeşte; în mijlocul încăperii se află un căţeluş. Lade societate; în dreptul unei ferestre, o femeie frensen este un bun pictor de tablouri de gen şi de atmosferă (Col. particulară).

CEAŞCA CU ŞOCOLATA DE LA MICUL DEJUN. Pietro Longhi (1702 – 1785) este un foarte bun pictor de tablouri de gen. El excelează în a reda, adeseori cu umor, felul cum îşi petrece timpul clasa celor bogaţi şi trândavi. Tabloul surprinde scularea de dimineaţă a unei doamne nobile care, în compania unui gentilon şi a unui abate, îşi bea ceaşca cu şocolată. Printre băuturile exotice, şocolata este relativ veche: „A venit în Spania, din Noua Spanie, în jur de 1520, sub forma unor turte şi a unor tablete". Începe să fie consumată ca băutură, în Spania, pe la sfârşitul secolului al XVI-lea. Se bucură de un mare succes în întreaga Mediterană, în Spania şi în Italia. Ca şi cafeaua şi ceaiul, şocolata este şi un pretext de a stabili şi consolida relaţii sociale (Veneţia, la Rezzonico).

TOALETA.

Acest tablou este de Pietro Longhi. Două slujnice o ajută pe stăpâna casei să se îmbrace. O a treia aduce o băutură caldă, o ceaşcă cu cafea sau cu şocolată, fără îndoială. Să observăm îmbrăcămintea scumpă, tapiseria somptuoasă, tabloul, draperiile, dar şi, semn al arhaismului mediteranean, spaţiul aproape lipsit de mobilier, cu excepţia unei mese şi a unei oglinzi înfăţişate dintr-o parte (Gallerie dell'Accademia, Veneţia).

HOGARTH, INTERIOR.

Între acest tablou şi cel al lui Pietro Longhi (Toaleta) este o mare diferenţă Spaţiul interior al unei bogate locuinţe englezeşti este mult mai încărcat decât spaţiul italian din tabloul lui Longhi. Şi aici apar faimoasele băuturi exotice, ceaiul, probabil (observaţi ceainicul pe care îl aduce micul negru cu turban).

violentă: eroina, în conflict cu tutarele ei, dă să răstoarne cu piciorul o măsuţă clin marchetărie, în timp ce corsajul i se întredeschide, lăsând că i se vadă sânii opulenţi, care palpită de mânie. Ca întotdeauna, Hogarth moralizează. Şi, prin chiar aceasta, el exprimă,

de asemenea, spiritul epocii sale (Col. A. Rothschild).

PRÂNZUL CU JAMBON.

Acest tablou de Lancret este adeseori apropiat de Prânzul cu stridii de J.-F. De Troy, în raport cu care! însă este mult mai truculent. El reprezintă un adevărat imn – în tradiţie flamandă – adus plăcerilor simple şi pământeşti ale vieţii. Personajele chefuiesc 1 şi mângâierile provocatoare ale unei tinere femei plinuţe ne lasă să credem că plăcerile mesei vor fi continuate cu plăceri sexuale. Jambon şi cârnăţărie de tot felul, vin bun, multă animaţie şi senzualitate. Plăj cerea de a mânca împreună şi de a conversa este caracteristică tuturor societăţilor. Petrecerea pe care o povesteşte Lancret este cea a unei societăţi apropiate de viaţa rurală. Ea precedă sau prelungeşte partida de vânătoare (Musée Condé, Chantilly).

MUZICA DE CAMERĂ.

Un biliard, plante exotice din care se extrag noile băuturi, variate instrumente muzicale, spinetă, viori, violoncele, o fereastră larg deschisă către un peisaj unde fumegă două coşuri de uzină, la dreapta. Toate rafinamentele noii societăţi de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Şi o mare pasiune pentru muzică, trăsătură prin excelenţă germană. Observaţi contururile ferme ale fizionomiilor şi ale trupurilor. Într-o manieră influenţată de miniatură şi care se înscrie într-o tradiţie nordică. Această pictură (1786) de Januarius Zick (1732 – 1797), născut într-o familie de pictori din Germania de Sud, reprezintă familia Rémy din Bendorg, de lângă Coblenz. Ea este influenţată de Tiepolo (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg).

POLENTA.

Longhi, care ne-a înfăţişat viaţa clasei trândave şi bogate, precum şi pe cea a straturilor mijlocii ale societăţii, din nord şi până în sud, ne introduce acum în Italia de Nord, într-un mediu de ţărani înstăriţi. Este o inspirată compoziţie de gen, care opune, într-o structură triunghiulară, pata albă a veşmintelor femeieşti şi a feţei de masă, veşmintelor negre ale bărbaţilor, totul fiind profilat pe fundalul întunecat al marii bucătării ţărăneşti din Italia de Nord. Este – în jurul unei mâncări simple – o petrecere a celor mai puţin bogaţi. În secolul al XVI-lea, porumbul a nit în mod regulat în pieţe". În secolul al

XVIII-lea, fiertura de făină de porumb, polenta, constituie un element de bază al hranei populare. Este tocmai ceea ce ne arată Longhi în acest fermecător tablou: o polenta pe care personajele se pregătesc să o mănânce cu voioşie împreună, în acordările vesele ale muzicii (Ca Rezzonico, Veneţia).

148. ELIZABETH, LADY TAYLOR

Este unul dintre cele mai frumoase tablouri ale lui Reynolds. Lady Taylor este foarte tânără, chipul ei a păstrat o expresie naivă şi aproape copilăroasă. Rochia, foarte scumpă, este de culoare deschisă; ţinuta dreaptă, aproape rigidă, confirmă timiditatea, blândeţea oarecum şovăielnică a trăsăturilor feţei. Prin fereastra larg deschisă se zăreşte un peisaj tipic pentru sensibilitatea engleză de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, de o graţie molatică. Contrastul dintre veşmântul scump, draperia somptuoasă, delicateţea foarte cizelată a chipului şi acest peisaj romantic contribuie la farmecul tabloului (The Frick Collection, New York).

Scene din viaţa aristocratică

STUBBS, PARCUL CASTELULUI WINDSOR.

Stubbs) 1724 – 1806) pictează cai, într-o Anglie care a creat calul din vremea noastră, adică un animal mai curând de lux, ce există nu atât pentru o funcţie economică precisă, cât pentru plăcerea ochiului şi a simţurilor. Suntem în parcul Windsor: înfăţişat între doi cai pur sânge celebri ai prinţului de Walles, un omuleţ cu jiletcă de culoare deschisă pune în valoare, prin contrast, culoarea lor neagră. Calul nu poate fi disociat de genul de viaţă aristocratică a acestei Anglii fericite (Col. regală, Castelul Windsor).

PERFECTUL DANDY

Este o manieră neobişnuită pentru Wright of Derby (1734 – 1797). Acest portret al lui Sir Brooke Boothby pare aproape o caricatură. El este eroul romantic avant la lettre. Rafinamentul îmbrăcăminţii, mănuşile de piele, cartea scumpă, cu coperte din pergament arhaic şi preţios, ţinuta capului… pădurea întunecată, izvorul din prim-plan… surâsul înceţoşat şi privirea vagă a ochilor mari şi bulbucaţi: ruptura cu sensibilitatea caracteristică primei perioade a Secolului Luminilor este totală. Sir Brooke Boothby, pictat

de Wright of Derby, plutește în plin romantism.

Londra).

y x «— viaufi v f

SERBAREA NOCTURNA.

Acest tablou de Claude-Louis Châtelet (1753 – 1794) reprezintă palatul Belvedere din grădinile Alicului Trianon, înconjurat de un imens foc de artificii. Marea serbare nocturnă, feeria aparţin tradiţiei baroce. Secolul al XVIII-lea se situează în prelungirea secolului al XVII-lea. Acest tablou bogat în jocuri de umbre şi lumini ţine de tradiţia serbării galante (Musée national, Versailles).

PLIMBAREA.

The Mail în St. James's Park cea mai celebră prolenadă din Londra, marele târg al deşertăciunilor, pictată de Thomas Gainsborough. Acest portretist rafinat al aristocraţiei ne oferă aici o compoziţie cu totul remarcabilă. Pe o alee umbroasă, de un impresionism în manieră engleză, doamne frumoase şi dandys… conversaţia, plimbarea, veşmintele ostentative şi supuse fluctuaţiilor modei, în care Fernand Braudel a văzut un motor al mutaţiei economice, aparţin genului de viaţă ci clasei trândave şi bogate (The Frick Collection, New York).

SCENA DE VÂNĂTOAPE.

Această schiţă făcută în vederea tapiseriei Vânătorile lui Ludovic al XV-lea aparţine celebrei serii de scene de vânătoare ale lui Jean-Baptiste Oudry, remarcabil pictor animalier. Scena evocă momentul împărţirii vânatului la câini. De fapt, este vorba de un exerciţiu de dresaj. În prim-plan, mişcarea clinilor este redată într-un chip cu totul excepţional. În fund se zăreşte silueta fortului Hu (Castelul Fontainebleau).

PURTĂTORUL DE ŞOIMI.

Veşmântul acestui servitor seamănă cu o uniformă militară. Vânătoarea cu şoimi este un sport nobil prin excelenţă, ceea ce şi explică această înfăţişare militară. În planul al doilea, la stânga, vedem un nobil în uniformă de ofiţer. Vânătoarea cu şoimi este o foarte veche tehnică de vânătoare care regresează pretutindeni în secolul al XVIII-lea, cu excepţia ţinuturilor din est, într-o Germanie arhaică şi

nobiliară. Tabloul este de Johann Heinrich Tischbein (Castelul Friedrichshof).

NEBUNIILE VÂNĂTORII.

În secolul al XVII-lea, vânătoarea se află în centrul unui gen de viaţă aristocratic. Această nebunie barocă: cerbii înhămaţi ai prinţului moştenitor de trează zădărnicia, vidul genului de viaţă dus de o aristocraţie care, atunci când nu se adaptează noilor nevoi ale economiei, ale vieţii intelectuale şi ale statului, tinde să devină parazitară. Acest ciudat tablou merge mult dincolo: între serbarea galantă şi marchizul L) e Saae, el dezvăluie una dintre numeroasele căi ale imaginarului. Există un gen al vânătorii baroace care aparţine Germaniei Centrale şi Germaniei de Sud, în strânsă corelaţie cu marea zonă geografică germană de sensibilitate barocă (Jagdmuseum Schloss, Kranichstein).

VÂNĂTOAREA DE RAŢE.

Cu această Vânătoare de raţe de Pietro Longhi trecem, fără a părăsi Europa sensibilităţii baroce, de la pădure la întinderile vagi de pământ şi de apă ale câmpiei lombardo-veneţiene. Priviţi această pirogă terminată cu un cioc de raţă şi arhaicul arc care ucide fără zgomot şi fără să înspăimânte deci vânatul. Aici vânătoarea nu mai este, ca pentru prinţul moştenitor de Hesse-Darmstadt, un refugiu în imaginar, ci îşi regăseşte funcţia economică, cea de a fi o sursă de proteine în sistemele alimentare sărace, pe bază de făină de porumb (Col. Stampalia, Veneţia).

PARCUL CASTELULUI ARCUEIL.

Iată un foarte frumos desen de Oudry. Oudry, piciorul animalier, este şi un om al naturii. Priviţi frunzişurile, aleea adâncă şi umbroasă. Castelul Arcueil are o terasă şi un parc în stil franţuzesc iar, la stânga, un parc în manieră engleză (iviuşee de i llede-France, Castelul Secaux).

UMBRELA CHINEZEASCĂ.

China, adică celălalt sfert din omenire, rămâne în secolul al XVIII-lea marea descoperire. La nivelul gândirii şi al lucrurilor, impactul este considerabil: motive arhitecturale, decoraţii de tot felul şi, desigur, grădinile. Această umbrelă chinezească este proiectată de un suedez, F.M. Piper. Sursa inspiraţiei este evidentă, dar

interpretarea, mediocră (Nationalmuseum, Stockholm).

DIN NOU UMBRELA CHINEZEASCĂ.

Iată o altă umbrelă chinezească de Piper, situată în grădinile Vällinge, de lângă Stockholm. Există un contrast izbitor între obiectul exotic, de inspiraţie destul de liberă, şi peisajul nordic, cu mesteceni şi zade (Nationalmusemu, Stockholm).

reiuiiei cu uivxnitatea şi arhitectura relaţiei cu omul

VERSAILLES, CAPELA.

Această capodoperă, întrucâtva rece, a arhitecturii clasice, văzută din interior, este chiar de la începutul secolului, în cea mai mare parte, capela din Versailles e opera lui Jules Hardouin-Mansart. Planul a fost def initivat în 1691, iar temeli afusese pusă în 1689. Construirea capelei a fost încetinită de războiul Ligii din Augsburg, mai întâi, iar apoi de războiul de succesiune la tronul ¿¡paniei. Pentru a nu-i insulta pe cei săraci, Ludovic al XIV-lea a renunţat la marmură, hotărâre care se explică însă şi prin faptul că marmura începea să nu mai fie ia modă. Luxul constă în alegerea unei pietre de o factură foarte fină şi orbitor de albă. Edificiul propriu-zis este terminat în 1703. Pe dată încep să fie sculptate capitelurile corintice. Între 1704 şi 1708, se lucrează la decoraţiile în ronde-bosse de la parter. Edificiul este pe deplin terminat între 1708 şi 1710, sub conducerea lui Robert de Cotte, succesorul lui J. Hardouin-Mansart, care murise în 1708. Parterul este rezervat curtenilor, iar partea cea mai nobilă este constituită de primul etaj, etajul regelui. Aici se ajunge prin faimosul vestibul desenat de Robert de Cotte, în 1707. Este un dreptunghi fără transept, terminat printr-o scurtă absidă semicirculară şi care se împarte într-o navă şi două părţi laterale prelungite printr-un demaublatoriu. Observaţi simplitatea voită a decoraţiei interioare, care nu exclude însă un anume fast, vizibil în balustradele tribunelor, în basoreliefurile Glorificării de deasupra marelui altar, în bronzurile altarelor sfântului sacrament. Este o decoraţie simbolică, dedicată sfântului Ludovic. Dar de o exuberanţă discretă. Suntem foarte departe de baroc.

WIES.

Contrastul este total. Dar au trecut cincizeci de ani. Biserica din Wies, loc de pelerinaj dedicat lui Christos cel biciuit, a fost zidită între

1746 şi 1756 de către Dominikus Zimmermann; dar Wies este mai ales un alt spaţiu şi o altă sensibilitate. Biserica se înalţă, singuratică, pe o pajişte din Prealpii Bavariei. Pelerinul îşi găseşte răsplata în interiorul ei. După cum se vede din această fotografie, biserica este construită în jurul unui oval central, cu o cupolă ce se sprijină pe coloane îngemănate. Ea este hiperbarocă nu numai prin structura de ansamblu, ci şi prin decoraţia placată pe suprafeţe de un alb orbitor. Decoraţia, lui jonann tsaptist Zimmermann (1680 – 1758), fratele arhitectului. Deasupra altarului principal se află un tablou de Balthasar Albrecht şi statuia lui Christos cel biciut, la care vin pelerinii să se roage.

PETROPAVLOVSK.

Este Mausoleul familiei Romanov, edificiu impozant, de un baroc care, păstrând o notă proprie Rusiei, marchează totodată apartenenţa ei la Europa. Din centru, o enormă construcţie îmbină tehnica occidentală a baldachinului cu spiritul oriental al iconostasului.

TOLEDO, TRANSPARENTE.

Totul a fost spus despre Transparente din Toledo, cel mai uimitor imn de piatră, de marmură, de stuc, de bronz aurit şi de lumină ce va fi fost vreodată înălţat întru slava misterului euharistie. În jurul ostiei, punct de întâlnire între timp şi eternitate, între Creator şi cel creat, între umanitatea lui Dumnezeu şi divinitatea omului, este construit acest uriaş chivot către care converge lumina. Lumina pătrunde din plin începând cu partea din spate, prin segmentele de colţ ajurate ale unei semitravee. Acest apogeu al barocului de pretutindeni şi din toate timpurile este opera – terminată în 1723 – lui Narciso Tomé.

MAREA SCARA A CASTELULUI POMMERSFELDEN.

Castelul Pommersfelden este opera lui Hildebrandt (1668 – 1745), aflată la confluenţa barocului sud-german cu bacorul veneţian. Este un palat construit în jurul unei mari scări. Cunoaştem rolul scării. Această comoditate s-a încărcat tot mai mult de o semnificaţie afectivă şi socială. Ea permite desfăşurarea cortegiilor, fixarea, într-un fel de instantaneu, a întregii ierarhii sociale. Marea scară a castelului Pommersfelden, cu dublă desfăşurare simetrică ce converge către o platformă, este pusă în valoare de un vast spaţiu gol, în care se

întretaie galeriile. Caracterul teatral este evident: în jurul scării, considerată ca o scenă, spectatorii pot fi situaţi în galerii. Pe treptele ei este celebrată un fel de liturghie socială. Ca orice cult bine reglementat, această liturghie îşi are preoţii şi credincioşii săi. Scara poate fi comparată cu o scenă, dar şi cu corul unei biserici, iar galeriile, cu nava şi cu tribunele acesteia.

SCARA CASTELULUI BRÜHL.

Castelul Pommersfelden este opera lui Hildebrandt (1668 – 1745), realizată cu o mare sobrietate, spre deosebire de castelul Brühl, construit de Balthasar Neumann (1687 – 1753). Principiul este aproape identic: scară, scenă, cor privilegiat pentru o mare liturghie socială, cu locuri pentru spectatorii din planul creţie, în înnp ce iwumului. ic-uiye tu u ucajit-iuie de mijloace hiperbarocă: stucaturi, coloane, bronzuri, grilaje… Importantă este însă aşezarea scării, într-un mare vid central, şi folosirea ei în scopurile scenice ale unei mari demonstraţii sociale.

KARLSKIRCHE DIN VIENA.

Este capodopera lui Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656 – 1723). Temeliile au fost puse în 1716, iar în 1723, la moartea artistului, lucrările erau foarte avansate. Există un contrast izbitor între exteriorul şi interiorul bisericii. Ea este de fapt alcătuită dintr-o imensă cupolă; faţada, foarte îngustă, se subţiază şi apoi se măreşte la extremităţi. Marea originalitate constă în cele două campanile cu basoreliefuri în spirală. Faţada care se desfăşoară către piaţa cea mare, vizibilă aici, este foarte diferită de celelalte laturi ale acestui ansamblu înscris într-un mic poligon. Faţada, împreună cu cele cinci fleşe ale sale, se înalţă către cer ca o rugăciune fierbinte şi simbolică adresată lui Dumnezeu.

SENHOR JESUZ DO MONTE, DE LÂNGĂ BRAGA.

Ca şi cea din Wies, este o biserică de pelerinaj, construită tardiv (1784 – 1811), într-un stil arhaic, pe vârful unei înălţimi de-a lungul căreia se perindă mulţimile de pelerini. Faţada este greoaie, masivă, conform unei vechi tradiţii loerice yrecvent intunita de-a lungul coastelor oceanice. Modalităţile neoclasice nuanţează, în tuşe discrete, faţada cu reminiscenţe italiene. Unul dintre efectele cele mai izbutite

este obţinut prin contrastul dintre armăturile întunecate şi suprafeţele albe, pe un fond de verdeaţă.

NOTO, CATEDRALA, SICILIA.

Distrusă de un cutremur de pământ în 1693, catedrala din Noto o fost în întregime reconstruită. Faţada ei constituie un tot original şi armonios. Această catedrală a suferit influenţa îndepărtată a lui Fischer von Erlach. Mişcarea tripartită a faţadei, cu punctul său tare central, se înserează într-o familie stilistică destul de largă. Eleganţă, fineţe, armonie; ne aflăm la frontiera dintre un baroc discret şi o ordonanţă – cel puţin în liniile sale mari – clasică.

ABAŢIA FLORIAN, AUSTRIA.

Este un frumos ansamblu datând din secolul al XVIII-lea. Observaţi clopotniţele în formă de ceapă, tipice pentru Europa danubiană, acoperişurile în pantă foarte înclinată, frumosul şi severul aliniament al faţadelor. Pe corpul central, vizibil la stânga, pilaştri corintieni dintr-o bucată (ordinul colosal). Serricii în această parte a Europei din secolul al XVIII-lea.

TRINITY COLLÈGE, OXFORD.

Încă din secolul al XVII-lea, Oxfordul a fost larg deschis celor mai variate pături sociale. Trinity College este totuşi un sector aristocratic. Persistenţa goticului, a unui gotic viu, este una dintre caracteristicile majore ale arhitecturii engleze. Trinity College oferă frumosul exemplu al unui gotic din Secolul Luminilor, care anunţă goticul victorian, derivând, ca şi el, dintr-un gotic tardiv, cel al anilor 1510 – 1520 de pe continent, un gotic flamboaiant reinterpretat.

KADRIORG.

Această adevărată bijuterie a fost construită pentru Ecaterina a II-a. Ea arată evoluţia arhitecturii ruse cu începere de la Petru cel Mare. Influenţa occidentală rămâne dominantă. Suntem totuşi departe de copiile servile de la începutul secolului. Ansamblul este compozit. Ordinul colosal, care pune laolaltă cele două etape, este o concesie făcută gustului occidental (cu o notă de neoclasicism). Stilul doric sever al peronului este, de asemenea, neoclasic. Echilibrul ansamblului este, dacă vreţi, clasic. Modul cum sunt concepute ferestrele este baroc. Dar mai ales suntem frapaţi de renaşterea motivelor orientale. Castelul

Kadriorg este rusesc, lucru într-adevăr nou. În cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Rusia îşi regăseşte treptat autonomia culturală.

WILHELMSTHAL.

Este opera lui Cuvillies (1747 – 1755), construită în Bavaria. Stilul baroc german apare aici în mod foarte evident. Regăsim forma piramidală a faţadei, acoperişurile şi ferestrele urmând o tradiţie care este cea a castelului Belvedere. Parcul, lacul şi pădurea oferă acestui frumos edificiu bine echilibrat un cadru vrednic de el. Peisajul împădurit este un atu foarte bine speculat de arhitectura Germaniei baroce aflată la apogeul ei, la începutul unui îndelungat Secol al Luminilor.

CAMBRAI, CAPELA COLEGIULUI.

Este vorba de colegiul iezuiţilor. Aceştia deţineau o mare putere în această regiune, care a aparţinut multă vreme Ţărilor de Jos Spaniole. În 1679, părintele coadjutor Jean Beegrandt a iniţiat construirea unei biserici a acestui ordin. Colegiul datează din 1692. Faţada este dominată de o sculptură reprezentând înălţarea Fecioarei, vădind o mişcare cu totul neobişnuită, simbol şi semn al unei religii a relaţiei esenţiale, relaţia verticală. Observaţi şi îngerii, mo – JU L CUIJILIUIUL, \, l Iiv i u-w i L-o v-v. w.

cărcat pune în evidenţă un ansamblu de influenţe spaniole reinterpretate. Pietatea pe care o exprimă ţine, neîndoielnic, de spiritul Contrareformei.

HOTEL MONCONSEIL, SAINTES. Sobrietate, eleganţă. Este un frumos exemplu de palat urban dintr-un oraş nu prea mare din secolul al XVIII-lea.

CASTELUL WERNECK.

Aparţine grupului de reşedinţe elegante din Germania central-meridională şi danubiană. Masă centrală proeminentă, acoperiş în formă de ceapă, un anume caracter greoi. Observaţi faţada piramidală cu o proeminenţă centrală, după modelul german curent pe care îl regăsim aproape pretutindeni, şi pe care Hildebrandt l-a dus până la perfecţiune construind castelul Belvedere.

ABAŢIA MELK, AUSTRIA.

Abaţia Melk se află situată pe o înălţime. Prin silueta ei masivă,

prin locul unde este plasată, prin complicitatea activă cu peisajul (un promontoriu stâncos ce se înalţă deasupra Dunării), prin fastul, bogăţia invenţiei, Melk pledează, împreună cu bisericile din Weingarten, Klosterneuburg şi Sfântul Florian, pentru prestigiul, vitalitatea şi puterea unei religii monastice, la începutul secolului al XVIII-lea, în întreaga Germanie barocă. Edificiul domină stânca, fiind prelungit de masa impunătoare a construcţiilor mănăstireşti. Mici clopotniţe încărcate cu ornamente şi, în centru, masivă şi totuşi zveltă, privind către cer, solidă şi sigură precum credinţa care duce către Dumnezeu, cupola enormă. Construcţia abaţiei Melk a fost începută în 1702 de Jacob Prandtauer (1660 – 1726). Interiorul îmbrăcat în marmură, altarul principal, împodobit cu un uriaş retablu cu coloane, întreaga decoraţie interioară confirmă impresia de bogăţie, de lux, de putere, vădind influenţa apropiatei Italii.

NOSTELL PRIORY, ANGLIA.

Am fost împotriva naţionalismului naiv care acordă Franţei monopolul mobilierului de lux. În acest sector, Franţa împarte cu Anglia dominaţia pe continent. Iar Anglia, cu excepţia unor rare cazuri, se apără destul de bine împotriva invaziei galicane. Priviţi acest Nostell Priory. Castel în stilul Renaşterii, construit în 1733, el a fost terminat de Robert Adam, căruia îi sunt datorate şi amenajările interioare. Acest foarte frumos mobilier, ca orice mobilier englezesc, prematur şi deliberat neoclasic, este opera lui Thomas mate oglinzile, echilibrul şi caracterul aerian al ansamblului şi, mai mult încă, siguranţa şi armonia tonurilor.

Iluzia teatrală, realitatea serbării

ÎN ROLUL „LETHE”.

Teatrul, scena continuă să domine – în secolul al XVIII-lea mai mult decât în secolul al XVII-lea – o parte din viaţa socială, societatea, sensibilitatea elitei. Johann Zoffany (1734 – 1810) a reprezentat aici, în acţiune, unul dintre cele mai faimoase triouri ale scenei, actorii Aicken, Garrick şi Branşby. Zoffany a speculat contrastele de lumină de pe scenă; cei trei actori sunt parcă vii. Zoffany are meritul de a fi spontan. Născut la Frankfurt, el pictează mai întâi în Italia şi în Germania, înainte de a se stabili în Anglia, în jurul anului 1758. Aici debutează în

atelierul şi sub egida lui Benjamin Wilson. Bucurându-se de favoarea personală a lui George al III-lea, devine curând celebru şi pictorul preferat al înaltei societăţi. Zoffany a ajuns până în Indii. Va picta aici între 1783 şi 1793, după care se va întoarce în Anglia, unde va muri (City Muséum and Art Gallery, Birmingham).

DOMNIŞOARA FEL.

Născută în 1713, moartă în 1794, Marie Fel este – împreună cu domnişoara Pélissier, cântăreaţă de operă – cântăreaţa şi autentica actriţă preferată de Glück. Prin opera lui Glück triumfă noua sensibilitate în muzică şi pe scenă. Această sensibilitate se citeşte pe faţa actriţei. Graţioasă, şăgalnică, dar şi duios complice. Nattier a fost portretistul aristocraţiei, în timp ce Quentin de La Tour (1704 – 1788) s-a concentrat asupra intelectualităţii, a lumii teatrului, a universului spiritual în mişcare şi demimonden (Muzeul Antoine-Lécuyer, Saint-Quentin).

DOAMNA FAVART.

Este tot un portret de Quentin de La Tour, şi tot al unei actriţe. Avem aici de-a face cu o simplă schiţă, şi cu o fizionomie foarte diferită. Marie Justine Benoate Duronceray (1727 – 1772) era soţia lui Charles Simon Favart (1710 – 1792), care a cunoscut un mare succes alături de Destouches şi de Neville de La Chaussée. Marie Favart, cântăreaţă de operă, actriţă inteligentă, a juvorba, în primul rând, de modificări privitoare la costum: Marie Favart este prima actriţă care îndrăzneşte să apară pe scenă îmbrăcată ca o ţărancă şi încălţată cu saboţi (în Bastien şi Bastienne de Favart, jucată în 1753). Curând Lekain şi domnişoara Clairon vor renunţa – urmându-i exemplul – la veşminte rigide şi încărcate, optând pentru o îmbrăcăminte mai firească şi mai suplă. Teatrul se apropie de viaţă, menţinând totuşi iluzia (Muzeul Antoine-Lecuyer, Saint-Quentin).

MOZART LA PAISPREZECE ANI.

Mozart, la paisprezece ani, la clavecin; tabloul, pictat de Saverio dalla Rosa, a fost executat în zilele de 6, 7 şi 8 ianuarie 1770, cu prilejul unei şederi a artistului la Verona, la Pietro Lugiati. La această vârstă, Mozart crease o parte din opera sa. Chipul lui exprimă o uimitoare maturitate, cea a unui tânăr de douăzeci şi cinci-treizeci de ani.

Surprinzătorul geniu – al cărui ritm cardiac este de două ori mai rapid decât cel normal – a trăit la un alt ritm. Adevărata sa celebritate începe la Viena, în 1767, cu trei ani mai devreme, odată cu acel An die Freude masonic, compus în cinstea căsătoriei tragice a arhiducesei Maria-Josefina şi a regelui Ferdinand al Neapolelui (Col. Jean Cortot).

GLÜCK CÂNTÂND LA SPINETA.

Acest tablou de Duplessis (pinx parisis) este din 1775. De când a fost pictat portretul lui Mozart de către Rosa au trecut cinci ani plini de semnificaţie şi marcând o mare schimbare în sensibilitatea epocii. Glück cunoaşte notorietatea pariziană chiar acum. Este o glorie tardivă (are şaizeci de ani). În 1775, impactul cu opera sa are, în sfârşit loc. Crearea (la Paris, în aprilie 1774) operei Ifigenia în Aulida marchează în plan muzical începutul domniei şi triumful unei noi estetici a muzicii şi a spectacolului de operă. Glück pregăteşte Alcesta, al cărei succes confirmă, timp de alţi câţiva ani, gustul societăţii pariziene pentru muzica acestui compozitor. Ultimul succes al Ifigeniei în Taurida (18 mai 1779) şi eşecul operei Echo şi Narcis (septembrie 1779) provoacă întoarcerea definitivă la Viena a acestui ciudat înnoitor. Duplessis redă privirea pierdută dincolo de orizont a vizionarului, urmărind, în mod deliberat, contrastul dintre prestigiul omului şi modestul instrument, spineta, mic clavecin la care de obicei cântă tinerele fete din înalta societate (Kunsthistorisches Museum, Viena).

gă ne întoarcem înapoi, cu douăzeci de ani în urmă, în jur de 1755, la Joseph Ilaydn (1732 – 1809); mai trebuie oare să spunem că el este, împreună cu Mozart, părintele muzicii clasice vieneze? Dar înainte de a se impune ca părinte al simfoniei, Haydn în chip mult mai modest – a compus muzică de operă pentru o mare familie vieneză de origine maghiară, Esterházy. Opera se întoarce astfel la izvoarele ei. Este un divertisment aristocratic, un spectacol de curte. Scena este modestă, orchestra numără doar douăzeci de muzicieni, decorul este conceput în convenţionala manieră pastorală. Divertismentul este montat de un tânăr, protejatul familiei Esterházy, care nu a ajuns încă la dimensiunile europene de mai târziu. Amintirea acestor strălucite şi costisitoare festivităţi trebuia păstrată printr-o pictură, în stil de miniatură aproape naivă. Chiar şi în arhaica Europă danubiană,

vremea principilor se dezagregă lent în faţa Statului atotcuceritor (Theater-Museum, München).

ROTONDA RANELAGH.

Ea l-a impresionat puternic pe Canaletto, care ne oferă acest document adevărat şi precis, ca o suită de imagini fidele juxtapuse în maniera sa. Rotonda Ranelagh aparţine unui nou tip de arhitectură a locurilor de divertisment, inspirată din modele englezeşti: vauxhall-urile, coliseele, rotondele… Rotonda este un templu de un nou gen, dedicat muzicii. Concertul poate fi ascultat de către un auditoriu care cinează. „La moartea lordului Ranelagh, o trupă de actori cumpărase parcul Chelsea şi dăduse spectacole în rotonda construită aici de către lord. Ea angajase doi artificieri francezi. Unul dintre ei, Morison, care era paznic la poarta Passy, în Bois de Boulogne, a obţinut autorizaţia să creeze aici un Ranelagh" (L. Hautecœur). În centru, într-o rotondă cu coloane, se află muzicienii. În jur, în chioşcuri deschise pe o latură, cinează auditoriul (National Gallery, Londra).

CONCERT.

Ne întoarcem la muzica de cameră, odată cu opera lui Lafrensen (1737 – 1807), pictor fidel al înaltei societăţi pariziene. În acest budoar în formă de rotondă (pentru o bună acustică), cu decoraţie neoclasică, treisprezece personaje fac muzică şi conversaţie. Muzică vocală şi instrumentală. În centru, semn al epocii, cadrul neoclasic şi costumele ne permit să situăm scena în deceniul 80; clavecinul a fost înlocuit de pianoforte (Col. Veil-Di prezentant al picturii de gen veneţiene din secolul al XVIII-lea. Sala del ridotto, sala măştilor, zugrăveşte un aspect al vieţii de plăceri şi desfrâu a societăţii veneţiene; este vorba de un tripou, unde oameni mascaţi se dedau pasiunii jocului. Semiobscuritatea, îndrăznelile pe care le îngăduie masca, picturile murale, subreta nurlie, totul ne arată că avem de-a face cu un loc îndoielnic, menit unor plăceri îndoielnice (Museo civico Correr, Veneţia).

SALA DE BAL DUPĂ MODA ENGLEZEASCĂ. Dans, muzică, locuri de întâlnire, temple ale unei sociabilităţi: vauxhall-urile. În 1771, J.F. Blondei le descria astfel: „Edificii construite în grabă, deşi solide. Putem spune că nicio altă operă arhitecturală nu-i îngăduie în

asemenea măsură arhitectului să-şi desfăşoare talentul". Sală de bal şi totodată sală de concert, de conversaţie, de jocuri de noroc, peristil, bufet, acest vauxhall din Londra este remarcabil redat de un anonim din secolul al XVIII-lea. Aceste edificii (drugstores [?] din Secolul Luminilor) iniţiază o sociabilitate de tip aristocratic deschisă unor noi pături. Vauxhall-wrile sunt o dovadă că bunăstarea pătrunde în pături tot mai largi ale societăţii. Este firesc ca ele să fi apărut mai întâi în Anglia (Col. lord Tollemache).

STAND DE TIR.

Secolul al XVIII-lea a cultivat jocurile de noroc şi vânătoarea. Această gravură germană înfăţişează un ciudat şi crud stand de vânătoare, într-un decor feeric, la castelul Schnetzingen. Germania prinţilor şi a nobililor rămâne în unele privinţe arhaică. Această feerie are un iz de ev mediu timpuriu (Staatliches Amt fur Denkmalpflege, Carisruhe).

SERBARE BAROCA LA SCHNETZINGEN Serbare pe apă, feerie, divertisment arhaic, divertisment princiar. După cum vedem, secolul al XVIII-lea german nu a renunţat la tradiţia serbării baroce (Staatliches Amt fur Denkmalepflege, Carisruhe).

Decoraţia interioară

SALONUL CHINEZESC DIN ARANJUEZ. Salonul chinezesc din Aranjuez ajunge aproape să atingă absurdul. El pune în lumină, până la caricatură, fascinaţia pe care o exercită o Chină neautentică asupra Europei aristocratice şi a Europei gândirii Luminilor. Carol al III-lea, când se afla încă la Neapole, întemeiase la Capodimonte o fabrică de porţej-yl tu… i vyv ut " U JUJk IJILIL OU

mai construiască un palat asemănător. Modelele iniţiale şi meşterii au fost aduşi în grădinile Buen Retiro din Madrid. Manufactura Retiro a executat, bucată cu bucată, între 1763 şi 1765, încăperea din porţelan a palatului din Aranjuez (vedem aici una din laturile ei). Motivele sunt opera lui Giuseppe Gricci. După porţiei şi Aranjuez, a urmat construirea, în acelaşi stil, a palatului regal din Madrid.

STILUL POMPEIAN.

Decoraţia din perioada Luminilor triumfă în domeniul

lambriurilor. Aceste uşi pictate sunt admirabile. Să notăm finețea liniilor, rigoarea geometrică a motivelor, reminiscențele antice. Decoratorul ni se impune mai ales prin cele două figuri feminine de pe marele panou. Fineţe, transparenţă a veşmintelor, rotunjime desăvârşită a formelor. Stilul pompeian se caracterizează prin simplitate şi prin mari suprafeţe luminoase şi aerate. El pune în lumină impactul descoperirii arheologice a dimensiunii temporale asupra noii decoraţii (Muzeul Marmottan, Paris).

DECORAŢIA CASTELULUI BELVEDERE. Această mare galerie aparţine etajului inferior al castelului Belvedere, capodoperă a lui Hildebrandt (1721 – 1723), care a fascinat întreaga Europă germanică danubiană. Cu cincizeci de ani înainte de renaşterea motivelor antice, ne aflăm aici – în timp şi în spaţiu – în însăşi inima barocului. Linia dreaptă este refuzată până şi în partea superioară a cadrului marelui portret în manieră nobilă. Mulurile, mai ales, urcă pe plafon. Hildebrandt şi-a pus pecetea, timp de o bună jumătate de secol, pe jumătate din Europa.

REFECTORIUL ABAŢIEI HEILIGENKREUZ.

Hildebrandt este discret. Refectoriul abaţiei Heiligenhreuz, din partea de jos a Austriei, uită de orice sobrietate. Este un adevărat dezmăţ pe fiecare metru pătrat, o densitate copleşitoare a decoraţiei. Picturi pe plafon, picturi laterale, curburi, chesoane. Suntem cu atât mai ispitiţi să facem această comparaţie cu capodopera lui Hildebrandt cu cât poziţia sălii în economia clădirii o aminteşte pe cea a galeriei inferioare din castelul Belvedere; între cele două există întreaga distanţă pusă de un hiperbaroc încărcat.

SALON DE MUZICA LA NORFOLK HOUSE.

Această încăpere, a cărei decoraţie pare a fi fost făcută în 1756, era rezervată concertelor de cameră. Este păstrată la Victoria and Albert Museum din Londra: decorurile şi mobilele vin din Norfolk House, 1780 şi barocul austriac al unor construcţii ca abaţia Heiligenkreuz şi castelul Belvedere.

De la viciu la virtute

ALINE ŞI VALCOUR.

Nu putem înţelege Secolul Luminilor fără a cunoaşte şi acest

aspect al său. Ca toate romanele licenţioase, operele lui Şade i-au inspirat pe pictori şi gravori. Aline şi Valcour a fost scris la Bastilia, în 1788. Este o operă-fluvâu, adeseori reeditată. Libertinul le chinuieşte întruna pe partenerele sale, victime care suferă şi consimt totodată să fie torturate (Bibliothèque nationale, Paris).

VIRTUTEA SUPUSA UNOR CHINURI ATÂT DE MARI.

Această a doua gravură, extrasă, ca şi prima, din clasicul roman al lui Şade Aline şi Valcour (ediţia 1795), este mai semnificativă şi mai completă. Cea dintâi imagine aparţine primelor şi celor mai îndepărtate preliminarii; suferinţa impusă şi în parte simulată este aici acceptată de tânăra fată goală pe care cei doi călăi libertini o apropie de cărbuni şi de dogoarea cuptorului. Vedem mai ales încăperea scundă, turnul, instrumentele de tortură şi îmbrăcămintea ecleziastică. Scena se petrece în castel, în spaţiul circular al complicităţii sadice. La capătul corpului-obiect, focar de senzaţii, la capătul racursiului escatologic care îl încătuşează pe om, apare Şade, şi căutarea infernală a unui imposibil absolut (Bibibliotheque naţionale, Paris).

CĂINŢA ECHIVOCĂ.

Această Maria Magdalena care se pocăieşte, pictată de Abraham Bloemaert, este echivocă, ducându-ne cu gândul la Rebeca lui Piazzetta sau a lui Pellegrini. Această femeie frumoasă şi durdulie, în genul celor pictate de maeştrii flamanzi, aproape goală în veşmintele sale de curtezană, cu un chip deloc interesant, vorbeşte prin trupul ei. Artistul găseşte un subiect biblic care, deturnat de la sensul său, devine un pretext plauzibil pentru o pictură pe care comanda socială nu ar putea-o recepta fără acest cod transparent al unor complicaţii tacite. În ciuda blocajelor unui secol al XVII-lea reformator şi ascetic, secolul 5 ub un văl subţire, penelul lui Bloemaert caută să surprindă mecanismele fiziologice (Musée des Beaux-Arts, Nantes).

! 98. PEDEAPSA.

picolas Lancret (1690 – 1743), a cărui paletă este; oarte variată şi care se situează, după cum bine ne amintim, în trauiţia serbării galante, la drept pretext 0 povestire de La Fontaine pentru a înfăţişa o scenă oarecum tulbure. Există aici o nuanţă de sadism avant la lettre, un sadism răsturnat, pe care l-am putea numi, pur şi simplu,

masochism, într-un univers masculin. Hoţul, un tânăr gol până la brâu şi legat de un copac, este bătut de călugăriţe. Scena exprimă o anumită maliţiozitate faţă de tinerele călugăriţe, de obicei respectate. Să ne amintim că, mult mai târziu, Călugăriţa lui Diderot a pricinuit un adevărat scandal. Pedeapsa este aspră, dar nu excesivă. Călugăriţele o aplică] ară şovăire. Cele care privesc, au parcă grijă să nu piardă nimic din spectacol, pedeapsa seamănă cu cea aplicată în armată: cel vinovat este lovit rând pe rând de fiecare membru ai grupului. Asistăm la o extraordinară revărsare a instinctelor colective. Eliberarea pulsiunilor este, dintr-odată, inversiune eliberatoare pentru sexul de obicei opresat. Tinerele călugăriţe participă la o compensaţie colectivă. Interesul acestui tablou de Lancret: el ne aminteşte constanţa, continuitatea, vechimea tentaţiei sado-masochiste din secolul al XVIII-lea (Musée des Beaux-Arts, Tours).

VICTOIRE O'MURPHY.

Acest tablou de Boucher era inevitabil. Victoire O'Murphy, frumoasaa în Parc aux cerfs, unde bătrânul Ludovic al XV-lea nu ezită să se desfăşoare, înfăţişează, fără nicio pudoare, un chip inexpresiv şi copilăros, precum şi una dintre cele mai frumoase linii ale şoldului din tradiţia picturală. Aici Boucher se remarcă mai ales prin culoarea şi bogăţia stofelor, prin gingăşia carnaţiei. Acest tablou de budoar se află la limita eroticului; el nu aparţine parcă secolului al XVIII-lea, este aproape candid, şi se situează, pur şi simplu, în tradiţia marilor pictori flamanzi. Carnaţia tinerei Victoire O'Murphy nu este mai prejos de carnaţia femeilor pictate de Rubens (Alte Pinakothek, München).

WATTEAU, SERBARE CÂMPENEASCA.

Serbarea galantă îşi are originea în serbarea barocă, iar jocurile subtile ale dragostei se pierd cu delicii în meandrele infinite ale celor mai îndepărtate apropieri. Iubirea serbării câmpeneşti este iubirea cerebrală a conversaţiei, uzând de un cod subtil, de o toate acestea, dar tnea şi altceva. Watteau, om din Nord, descoperă natura cu o pasiune cu adevărat „flamandă". Această pasiune pentru natură, care îmbină verdele întunecat al pădurii cu nuanţele de verde mai deschis ale pajiştilor, s-a născut, după cât se spune, pe aleile grădinii Luxembourg. Ea se va afirma la Montmorency, la Crozat, apoi la Nogent. Artificiul

serbării galante se hrăneşte, prin contrast, din căldura unui cadru natural, a unei naturi domesticite. Priviţi în prim-planul din dreapta, statuia suspectă a unui izvor, care seamănă mai curând cu o tânără femeie goală şi frumoasă. Natură domesticită, iubire, vis şi civilizaţie (Wallace Collection, Londra).

SERVANDONI, RUINE.

Servandoni (1695 – 1766) este un italian care, în cele din urmă, a fost pe deplin asimilat de mediul parizian. El moare la Paris în 1766. Pasiunea pentru antichitate, mutaţia istorizantă din secolul al XVIII-lea, cucerirea timpului, deci a duratei, sunt la originea transformării radicale pe care o suferă estetica neoclasică. Dar ruinele lui Servandoni nu participă la această mutaţie. Acest ionic roman, înfăţişat ca fiind mai vechi decât în realitate, nu are rigoarea arhaizantă a templelor din Sicilia. Ruinele ionice ale lui Servandoni aruncă, în felul lor propriu, o punte între viziunea italianizatită a antichităţii, viziune pe cale de a renaşte, şi privirea nouă, care este o privire arheologică la început, a mutaţiei estetice din secolul al XVIII-lea (École des beaux-arts, Paris).

J. VERNET, FURTUNA.

Joseph Vernet (1714 – 1789) pictează marine, îi datorăm desenul minuţios al tuturor porturilor noastre. Această Furtună datează din 1777. Corabia s-a zdrobit de stânci, la poalele farului. Pescarii vin în ajutor. O femeie este dusă în braţe. Există multă mişcare, mult adevăr în reprezentarea mării şi a cerului. Un climat romantic (observaţi-l pe bărbatul care se roagă în faţa valurilor), un climat în maniera celui din cărţile lui Bernardin de Saint-Pierre. Să ne amintim că neverosimila Furtună pe mare de Marco Ricci îi încântase, în urmă cu cincizeci de ani, pe amatorii englezi, fiind o dovadă a avansului psihologic al Angliei (Musée Calvet, Avignon).

CAPTAIN CORAM.

Am spus de ce acest Hogarth constituie, după părerea mea, una din culmile obiective ale picturii din secolul al XVIII-lea. Marele Hogarth reţine şi exprimă aici un lucru esenţial. Nu trebuie niciodată să pierdem din vedere esenţialul (Thomas Coram Foundation for Children, Londra).

porţelanurile de Meissen datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Saxonia nu este numai capitala muzicii. Ea este şi cea a unei arte rafinate a figurinelor. Aceşti doi omuleţi cântă şi dansează. Ei exprimă fericirea lipsită de griji a serbării galante. Sunt o dovadă a atotprezenţei frivolităţii graţioase, a acelei frivolităţi capitale care, la urma urmei, după cum a arătat Fernand Braudel, este una din adevăratele precondiţii ale unui take off (Muzeul porţelanului, Dresda).

Mobilierul

Secolul al XVIII-lea a cultivat arta mobilierului, ducând-o către perfecţiune. Este o artă legată de retragerea în intimitatea căminului, o tehnică a artei de a trăi. Este firesc să măsurăm prin ea dominarea franco-engleză asupra întregii Europe a Secolului Luminilor.

RAFINAMENTUL MOBILIERULUI ENGLEZESC.

Franţa şi Anglia şi-au impus prioritatea în domeniul mobilierului. Acest magnific secrétaire cu coiffeuse este tardiv (1762); el datează deci de la începuturile marii epoci a mobilierului englezesc. Motivele de marchetărie sunt de inspiraţie câmpenească şi exaltai: sunt cele două mari pasiuni ale timpului, compensatorii pentru creşterea oraşelor, acest adevărat tribut plătit dilatării planetare a reţelelor europene de comunicaţii. Cilindrul apare adeseori în mobilierul englezesc. Originală şi revelatoare, îmbinarea dintre secrétaire şi coiffeuse exprimă necesităţile spirituale sau impuse de modă, fiind semnificativă pentru o societate care, în Europa, a mers cel mai departe în ceea ce priveşte emanciparea femeii (Victoria arul Albert Muséum, Londra).

PATUL CHINEZESC.

457

20 – c. 65

Acest pat tradiţional, cu coloane şi baldachin, de factură barocă, datează din anii 1750 – 1755, Pare a îi opera lui Chippendale. Este şi el o dovadă a locului ocupat de mobilierul de lux englez alături de poziţia dominantă pe continent a mobilierului francez. Acest pat este o încântătoare imitaţie a unei mobile chinezeşti, cu care Europa aristocratică se delectează încă din vremea lui Berain şi Audran, deci

încă de la sfârşitul secolului al XVII-lea, adică de când, atât în domeniul spiritual, cât şi în domeniul formelor, China nelinişteşte, tulbură, pune întrebări Europei cu privire la trecutul şi la prezentul ei. Către mijlocul secolului al XVIII-lea, comerţul cu China suferă o mutaţie decisivă; acest pat presupune

I ULUI UHH i H. IUI IU UKU /11U6IP muocui/ J-IWIVLLI uy.

UN SCAUN ÎN STIL LUDOVIC AL XV-LEA ENGLEZESC.

Acest scaun englezesc, foarte confortabil, datând din mijlocul secolului, este o capodoperă de sobrietate, echilibru, robusteţe şi eleganţă. Să notăm cu câtă discreţie sunt curbate picioarele: este un rococo foarte temperat, de o factură ce pare mai apropiată de stilul Regenţei decât de cel Ludovic al XV-lea. Scaunul este foarte valoros şi prin bogăţia şi delicateţea tapiseriei. Asemenea tapiserii sunt executate după desenele lui Oudry, care a lăsat o infinitate de scene de gen. Aceasta pune în evidenţă caracterul ei preţios printr-o mică notă arhaică (peruca à la Ludovic al XIV-lea purtată de personajul care stă jos), vădind un cosmopolitism de bun gust în arta esenţială a mobilierului (Muzeul Jacquemart-Andre, Paris).

O COMODA ÎN STIL REGENŢA.

Această frumoasă mobilă pariziană, care nu este semnată, datează aproximativ din 1740. Este în stilul unei Regenţe tardive: masivitate, multe arămuri, picioare scunde; laturile rotunjite anunţă stilul Ludovic al XV-lea. P. Verlet a subliniat importanţa constrângerilor care frânează evoluţia stilurilor. Avem, în acest caz, un admirabil exemplu. Stilul Ludovic al XV-lea presupune o virtuozitate tehnică pe care nu o posedă toate atelierele. Asocierea dintre un material ieftin şi un placaj scump este tipică pentru secolul al XVIII-lea şi pentru începutul unui proces de difuzare socială a modelor. Mobila din lemn de brad este acoperită cu o marchetărie somptuoasă din lemn de palisandru. Garniturile, în maniera unui stil Ludovic al XIV-lea prelungit, sunt de bronz aurit, iar canelurile dintr-o frumoasă alamă (Museum fur Kunst und Gewerbe, Hamburg).

Muzica instrumentală

Instrumentele muzicale susţin şi multiplică vocea umană, fiind oarecum analoage cu multiplicatorii senzoriali ai vederii puşi în slujba

explorării naturii. Tradiţia şi inovaţia se înfruntă în tensiunea dintre coarda ciupită şi coarda lovită.

ORGA DE SALON ENGLEZEASCĂ.

Această orgă de salon englezească, executată după un desen de Chippendale, datează din anii 1760 – 1765, de unde şi rigoarea sa neoclasică. O orgă, redusă la dimensiunile modeste a celei din timpul Renaşterii, părăseşte, în Anglia, biserica, pentru a-şi găsi locul qcei*".

de o laicizare, dar şi de cucerirea întregului imperiu muzical de către instrumentul cel mai încărcat de conotaţii sacre (Victoria and Albert Muséum, Londra).

STRADIVARIUS FECIT.

Timpul când – încă în secolul al XVII-lea – vioara era doar un instrument folosit la petrecerile ţărăneşti, a trecut pentru totdeauna. Această vioară Stradivarius (lungă de 586 mm, lată de 167 mm), construită în 1124, are o linie foarte modernă. Instrumentul va evolua foarte puţin mai târziu (Musée instrumental du Conservatoire naţional de musique, Paris).

OBOAIE.

Instrument tradiţional. De factură italiană: Ancinti, Milano, mijlocul secolului al XVIII-lea. Bogat lucrate (cizeluri, motive imprimate), aceste oboaie sunt făcute nu numai spre a fi auzite, ci şi spre a fi văzute. Ele au lungimea unei viori (560, 532 şi 580 mm) (Musée instrumental du Conservatoire naţional de musique, Paris).

HARFA REGINEI MARIA-ANTOANETA. Harfa este un instrument de prestigiu. Aceasta este înaltă de 1600 mm, lată de 660 mm, are 36 de corzi, o întindere impresionantă de cinci octave. Lemnul preţios şi rar, rafinamentele sculpturii, bogăţia încrustaţiilor fac din ea un obiect de mare lux, prin excelenţă aristocratic. Tehnica delicată pe care o presupune cere o ucenicie îndelungată şi costisitoare, constând în antrenarea trupului la autocontrol, în stăpânirea şi frumuseţea plastică a gestului (Musée instrumental du Conservatoire naţional de musique, Paris).

UN CLAVECIN MARE DE SALON.

Niciun alt instrument nu exprimă mai bine decât acest mare clavecin de salon în stil Ludovic al XV-lea, geniul unei epoci. Prestigiul

de care se bucură instrumentul se vădeşte în faptul că decoraţia aparţine celor mai mari artişti ai secolului al XVIII-lea. Serbarea galantă, care se desfăşoară de-a lungul clavecinului, este un fel de liturghie mondenă şi graţioasă. Îi răspunde marea scenă mitologică de pe capac. Începând din 1750, clavecinul se află, pe nesimţite, în regres, odată cu afirmarea unor noi pături sociale (Vechea proprietate Samy Chalom, Paris).

PI ANOFORTELE, ACEST BĂDĂRAN. Pianofortele este un bădăran, nobilimea pariziană l-a introdus încă de pe acum în locuinţele sale de la ţară, dar viitorul aparţine acestui instrument. Infăviatura comandată de o pedală, în stil neoclasic, datează de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Acest pian pătrat i-a aparţinut lui Joseph Chénier. Pe el a fost cântată pentru prima oară la Paris Marseilieza (Musée instrumental du Conservatoire naţional de musique, Paris).

Obiecte de faianţă şi porţelan

Tehnicile privitoare la decoraţie şi la arta mesei au contribuit, de asemenea, la reuşita retragerii în intimitatea protectoare a căminului.

FARFURII DE PORŢELAN TIPICE PENTRU UN FENOMEN DE ACULTURAŢIE.

Aceste farfurii de China, zise în stilul Compania Indiilor, erau fabricate în China pentru piaţa occidentală. Aşa se explică prezenţa personajelor în costume europene. Dar umbrela (şi copilul care o poartă) este orientală. Aceşti europeni pictaţi de chinezi sunt replica nenumăraţilor chinezi cu pălării ascuţite şi a mandarinilor burtoşi ce decorează zidurile interioare ale atâtor palate europene, de la Amalienburg la Caserta, şi de la Caserta la Aranjuez (Musée des Arts décoratifs, Paris).

IMITAŢIE EUROPEANĂ A UNOR FARFURII CHINEZEŞTI.

În China nu este de fapt cu adevărat cunoscută amploarea sinomaniei occidentale. Aceste farfurii de faianţă din Frankfurt – ele datează din anii 1680, ani ai orizontului crizei de conştiinţă, pe care se profilează, în depărtare, surâsul filosofic al înţeleptului chinez – au adoptat cu hotărâre decorul pseudochinezesc al visului erotic din pragul Secolului Luminilor, bogat în dragoni şi în monştri înaripaţi şi

vegetali cu excrescenţe carnivore (Historisches Muséum, Frankfurt).

FARFURIE ÎNFĂŢIŞÂND UN CORN AL ABUNDENŢEI, ROUEN.

Această frumoasă farfurie, care continuă tradiţia unei vechi tehnici pe deplin stăpânite de meşterii din Rouen, pledează pentru un secol al uneltei, al artizanului inteligent care citeşte şi gândeşte cu mâna, pentru un secol ce a ştiut să introducă, într-un cadru mai larg din punct de vedere social, ceva mai multă frumuseţe funcţională (Col. Vandermeersch, Paris).

— * www» auci/i eiric, acest lui al Europei germanice care ştie să se încălzească. Această mare sobă „germană", acoperită cu faianţă, vine din fabrica lui Emmanuel Frutting din Berna. Este o sobă impozantă şi mult mai eficace decât şemineurile franţuzeşti, chiar foarte îmbunătăţite. Se compune din două corpuri dreptunghiulare montate pe cinci balustre de piatră. Cornişa şi baza sunt decorate, după gustul zilei, în stil rocaille. Carourile reprezintă peisaje. Întâlnim aici acelaşi fond rustic al decorului urban cu pretenţii aristocratice. Este colorată cu violet de mangan. (înălţimea: 2, 25 m; lăţimea la bază: 1, 25 m; în partea de sus: 0, 88 m) (Musée des Arts décoratifs, Paris).

219. UN SERVICIU DE MEISSEN. Pentru plăcerea mesei, secolul al XVIII-lea a creat un cod subtil. Ceremonialul a fost fixat în jur de 1720. Acest serviciu de Meissen (Saxonia), capitală orientală a porţelanurilor, cuprinde cincisprezece piese, împreună cu două căni, un castron pentru clătitul degetelor, şase cești fără toartă, şase farfurioare. Îl putem data cu aproximaţie: 1740 – 1745. Decoraţia animalieră, de mare finețe, este şi de o mare bogăţie, cu încrustaţii de mici diamante. Este opera lui August Otto Ernst von dem Busch (Muséum fur Kunst und Gewerbe, Hamburg).

Arta mesei. Argintăria

Artă a vieţii, artă a sociabilităţii în sânul familiei, ea a atins, împreună cu mobilierul, pe care îl prelungeşte şi-l completează, în secolul al XVIII-lea, un apogeu.

220 – 221. CAFETIERE DE ARGINT. Aceste frumoase obiecte pun în lumină prestigiul de care se bucură cafeaua. Argintul masiv lucrat cu ciocanul aparţine luxului tradiţional al mesei. Materia este preţioasă, cizelată în mod subtil şi rafinat. O cafetieră este semnată

Altona (1742), iar cealaltă, Ottemdorf (1760). Germania continuă să exceleze în prelucrarea metalelor. Convertirea sa la cafea datează de multă vreme (Altonaer Museum., Hamburg).

222. TACÂMURI DE ARGINT.

Aceste tacâmuri de argint de Jean-Louis Dieudonne Outrebon datează din 1778. Observaţi calitatea cizelării, prezentă până şi pe lama cuţitului din dreapta. Furculiţa, modernă, are acum şi al patrulea dinte. Formele acestea nu au mai evoluat. Toată arta mesei la un nivel aristocraţie de subtilă perfecţiune (col. particulară).

FARFURIE CIZELATĂ.

Această farfurie cizelată aparţine unei foarte vechi tradiţii. Calitatea lucrăturii rivalizează aici cu bogăţia materiei. Vesela plată (plata, argint, în spaniolă; argintul, cu începere din secolul al XVI-lea, se împrăştie prin circuitele comerciale spaniole) este un mijloc tradiţional de tezaurizare a preţiosului metal. În momentele de criză, vesela este topită şi transformată în monede, soartă pe care, din fericire, nu a avut-o această capodoperă a lui Nicolas Besnier (Col. particulară).

SUPIERA PRINŢULUI DOLGORUKY

Acest monstru este oriental. Decorul ajurat, vulturul bicefal, materia aleasă, argintul aurit, totul ţine de o tradiţie bizantină aflată la limitele – reinterpretate – Europei Secolului Luminilor. Data, 1137, ne situează, este adevărat, în momentul de apogeu al rococoului. Dar în acest monstru oarecum greoi şi peste măsură de încărcat recunoaştem ceva mai mult decât influenţa rococoului germanic şi danubian. Lipsa de măsură vădeşte, neîndoielnic, influenţa unei puteri aristocratice necugetate şi care se exercită asupra unor artizani numeroşi şi servili. Iată de ce acest obiect se înserează destul de greu în coordonatele estetice ale Secolului Luminilor. Ne aminteşte el poate că nu întreg secolul al XVIII-lea european este un secol al Luminilor? (Muzeul Kremlinului, Moscova).

CASTRONUL DELFINULUI.

Acest castron din argint aurit, zis castronul Delfinului, operă a lui Sébastien Leblond, aparţine muzeului Luvru. Lucrătura este arhaică şi vădeşte arta unei alte epoci (Muzeul Luvru, Paris).

TERINA.

Această foarte frumoasă terină germană poate fi datată cu aproximaţie: 1765. Formele ei sunt armonioase şi funcţionale. Invenţia decorativă se limitează la picioare, la toarte şi, mai ales, la decoraţia de pe capac, înfăţişând legume şi fructe. Influenţa lui Meissonnier este evidentă. Prin mijlocirea lui G.W. Marggraft şi a lui Müller, geniul marelui Meissonnier (1695 – 1750) se prelungeşte într-o Germanie rămasă multă vreme credincioasă bogăţiilor autentice ale barocului rococo (Kunstgewerbemuseum, Berlin).

engleze, este un fel de catedrală a artei mesei. Piciorul pătrat, masiv, pune şi mai bine în evidentă virtuozitatea cizelării (Col. particulară).

O MAI BUNĂ CIRCUMSCRIERE A TIMPULUI. Secolul al XVIII-lea german a avut pasiunea ceasornicelor. Acest mare ceas sculptat este saxon. El este opera lui Johann Graupner din Dresda şi datează din 1739. Cifrele sunt romane şi arabe. Cutia sculptată, foarte barocă, rococo (Kunstgewerbemuseum, Berlin).

VAS CU CAPAC.

Pe acest vas cu rotunjimi atât de rafinate, este sculptată cu mare fineţe o tânără femeie înfăţişând Temperanţa, într-un peisaj idilic. Obiectul pare a fi opera lui Gottfried Spiller, din Berlin, datând cu aproximaţie din 1700. Este din cristal de rocă gravat, încrustat cu aşchii de diamant, cu o montură de argint aurit (înălţimea: 18, 5 cm; diametrul: 7, 8 cm). Germania de Est, ţinut al recuperării, a făcut mult în secolul al XVIII-lea pentru îmbogăţirea cadrului material al vieţii familiale. Retragere în cadrul căminului şi Gemütlichkeit germanic (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg).

Îmbrăcămintea îmbrăcămintea îşi păstrează în secolul al XVIII-lea rolul său capital de ierarhizare socială, dar a evoluat, se adaptează mai bine trupului, renunţă mai mult la aparenţa fastuoasă în favoarea plăcerii şi a comodităţii. îmbrăcămintea de lucru rămâne săracă şi grosolană. Înainte de mutaţia masivă a tehnicilor, ce va avea loc în secolul al XVIII-lea, îmbrăcămintea claselor care muncesc exprimă insuficienţa şi mediocritatea mijloacelor de producţie.

DOAMNA DIN ÎNALTA SOCIETATE. Gravură extrasă din

Cabinetul modelor. Îmbrăcămintea acestei doamne din înalta societate este greoaie, dar ea o apără foarte bine de frig, fiindu-i cu atât mai folositoare cu cât această doamnă este acum obişnuită, fără îndoială, să trăiască într-un mediu relativ încălzit. Observaţi subtila armonie dintre manşon, pălărie şi trenă (Bibliothèque nationale, Paris).

NOBILUL LUI BONNARD.

Fernand Braudel situează activităţile modei, această artă a frivolităţii, printre originile îndepărtate ale unui take off al economiei europene. Acest nobil în mbille LI ejn: l/li-u lyiciyuic, nu. un.um în Htutt

pentru că se vrea în primul rând demonstrativă. Bănuim greutatea stofelor, observăm amploarea stingheritoare a mânecilor şi, totuşi, în haina scurtă, până la genunchi, apare o notă care anunţă secolul al XVIII-lea. La începutul secolului, moda evoluează încă încet. Ritmul se precipită în momentul celei de a doua cotituri, cea din anii 1730, capitală pentru mutaţia ce are loc în domeniul sensibilităţii (Institut d'Art et d'Archéologie, Paris).

MOREAU CEL TINAR, ÎNTÂLNIREA DE LA MARLY.

După iarnă, vara. Bazinul femeii rămâne încă ascuns în falduri şi podoabe numeroase, sub care se poate ascunde multă vreme un început de sarcină. Decolteul descoperă cu îndrăzneală pieptul. Erotica Secolului Luminilor fixează atenţia, după cum am mai spus, asupra acestui punct esenţial – pentru sensibilitatea sa – al arhitecturii feminine (Bibliothèque nationale, Cabinet des estampes, Paris).

EUROPA DE RĂSĂRIT LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA.

Această îmbrăcăminte poate fi datată cu precizie: 1778 – 1779. Este aşa-numita îmbrăcăminte à la Polonaise. Haina este mai puţin greoaie decât cele de la începutul secolului (a se vedea nobilul lui Bonnard). Mânecile nu mai sunt largi. Veşmântul s-a mulat pe trup, ale cărui mişcări rămân totuşi libere. La nivelul îmbrăcăminţii nobililor, Europa este un spaţiu cu desăvârşire omogenizat (Bibliothèque nationale, Paris).

234 – 235. MODA NOUA ÎN FRANŢA ŞI ÎN ANGLIA

În Franţa şi în Anglia începe să se impună o modă inspirată din antichitate. Bustul rămâne liber, fusta, căzând pe lângă trup, nu mai e

atât de voluminoasă. Corpul îşi recapătă drepturile, există o preferinţă pentru pieptănăturile înalte. Observăm aceeaşi simplificare şi în moda masculină. Încă din 1786 apare o linie care va culmina în perioada dintre Directorat şi Imperiu, înainte de revenirile pudice din anii 1820 (Bibliothèque nationale, Paris).

236. ÎMBRĂCĂMINTEA CELOR CE MUNCESC. tă J Acest inspector al Minelor germane (în jur de 1719) pare ţeapăn în veşmântul său greoi şi demn, care prin desen şi concepţie, ţine încă, fără îndoială, de începutul secolului al XVII-lea (Deutsche Fotothek, Dresda).

HUILA.

pe o scară inferioară, contramaistrul dintr-o mină de huilă, tot în această Germanie care, încă din evul mediu îndepărtat, se situează în frunte în domeniul tehnicii de extragere a cărbunelui. Veşmânt funcţional (aenunchiere din piele), purtând însemnele funcţiei, căci un contramaistru are sub comanda sa vreo zece oameni (Deutsche Fotothek, Dresda).

21S. CĂRBUNARUL (ÎN JUR DE 1780). Orice demnitate a dispărut; avem de-a face cu o muncă lipsită de orice prestigiu, situată pe treapta cea mai de jos a ierarhiei. Observaţi caracterul arhaic al costumului. Estul germanic rămâne în urmă în n-ort cu Franţa şi Anglia (Muzeul istoric regional, Wir).

ïâO. BOUCHARDON, VÂNZĂTORUL DE BĂUTURĂ RĂCORITOARE.

Bouchardon ne introduce în universul meseriilor mărunte. Acest vânzător de coco – băutură din suc de lemn-dulce şi lămâie – există de aproape un secol în Franţa, dar îmbrăcămintea sa a evoluat. Este cea a ţăranilor francezi şi a păturilor populare orăşeneşti din secolul al XVIII-lea (Musée des Beaux-Arts, Orléans).

ENGELBRECHT, TARANCA.

Linia uneltelor este precisă, dar exagerată, iar gestul nu este firesc. Totul, în această gravură care se adresează unei clientele din Secolul Luminilor (textul, este bilingv, francez şi german) şi care celebrează booăţia ogoarelor (priviţi spicele unui seceriş. fabulos). măgulește sensibilitatea agrestă a celei de a din a jumătăţi a secolului

al XVIII-lea. Într-o perioadă când Europa priveşte către oraş şi către un me-nvint. economic, ea pune dintr-odată în valoare o tindiţie rustică reinterpretată. Această ţărancă de mmedie ere sâni prea ainaaşi şi o talie vrea fină. Har corsetul o-irţine costumului de sărbătoare alt aruncelor din Europa germanică de mijloc (Musée d'Arts décoratifs, Parii.

VÂNZĂTOAREA DE STRIDII.

Gravura intitulată Stridiile în cochilie de Bouchardon este infinit mai autenică şi mai sinceră. Nu apare aici niciun fel de afectare estetică. Această tânără femeie obosită, care se odihneşte o clipă, cu formele ascunse sub cutele grosolane ale unui veşmânt pudic, cu mersul greoi, cu trăsăturile feţei extenuate, nu încearcă să pledeze cauza pierdută a unei imposibile vieţi bucolice (Musée Carnavalet, Paris).

Ele sunt baza, substratul material al economiei de schimb. Inventarea unor maşini le îmbunătăţeşte calitatea la începutul secolului al XVII-lea. Mai numeroase, mai variate, monedele din secolul al XVIII-lea rămân solidare cu cele din secolul al XVII-lea. Mutaţia revoluţionară se situează înainte şi după.

242 – 243. TALERUL MĂRIEI TEREZA. Acest mare disc de argint este forma „europeanocentrală" a unei monede universale. Piastrul, devenit dolar, scos din minele americane, în Noua Spanie mai mult decât în Perú, ajunge în China prin Acapulco şi Manila, iar în Europa de Est ia forma talerului. Dintotdeauna, Europa germanică a rămas fidelă argintului. Având un diametru de 4 cm, talerul este greu, cântărind cam treizeci de grame. Cuprinde puţină aramă, în aliaj cu argintul, care îl face mai rezistent şi mai tare. Ştanţarea cu ajutorul balansierului asigură, de-acum înainte, un material omogen. Această monedă din 1780 (anul morţii Mariei Tereza) poartă pe ea însemnele Statelor patrimonice (Col. Roger Viollet, Paris).

244 – 245. TALERUL BĂTRÂNULUI FRITZ (1783). Este aceeaşi monedă, chiar din punct de vedere tehnic. Dar talerul regelui Prusiei este un taler imperial. În mod paradoxal, ştanţarea austriacă particularizează, cea a familiei Hohenzollern generalizează (Col. Thomas, Paris).

246 – 247. MONEDELE SPANIOLE. Filip al V-lea (246) şi Carol al III-lea (247). În secolul al XVIII-lea, opt zecimi din metalul monetar ştanţat în lumea întreagă provin din domeniile regelui Spaniei. Piaştrii lui Carol al III-lea sunt martorii sfârşitului unui imperiu. Ei au putere de circulaţie în China de Sud până la mijlocul secolului al XX-lea (Bibliothèque nationale, Cabinet des médaillés, Paris).

Volumele de faţă reproduc ilustraţia ediţiei franceze, care indică următoarele surse:

Aerofilms limited. Londra; Hansa-Luftbild, Münster; Alain Perceval, Paris; E.N.I.T., Roma; Royal Danish Ministry, Copenhaga; Courtauld Institute of Art, Londra; Walker Art Gallery, Liverpool; National Gallery, Londra; Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti; Bulloz, Paris; Giraudon, Paris; Kunsthistorisches Museum, Viena; Deutsche Fotothek; Dresda;

j\de krau a ci imuuu, iviauiiu; i\auonal Maritime Museum, Greenwich; Mitchell Library, Sydney; Archives Arthaud; British Museum. Londra; City Art Gallery, Bristol; Alinări, Roma; Sciences Museum, Londra; Bibliothèque nationale, Paris; Sir John Soane's Museum, Londra; Musée des Arts et Traditions populaire, Paris; Museum Carolino Augusteum, Salzbourg; Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg; Bildarchiv Foto, Marbourg; Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg; Ampliaciones y Reproductiones Mas, Barcelona; Muzeul Palatinatului, Heidelberg; Camara Municipal de Lisboa, Lisabona; National portrait Gallery, Londra; Muzeul Ermitaj, Leningrad; Musée de l'Empéri, Salon-de-Provence; Yan, Toulouse; Boudot-Lamotte, Paris; Roger Viollet, Paris; Musées royaux d'art et d'histoire, Bruxelles; Sciences Museum, Londra; Bibliothek der Eidgenossischen Technischen Hochschule, Zürich; S.P.A. Nationalmuseum, Stockholm; Rijksmuseum voor Geschiedenis der Natuurwetenschappen, Leida; Galleria Sabauda, Torino; Metropolitan Musem of Art, New York; National Museum of Wales, Cardiff; Cawdor Estate, Cannarthenshire; Ca Rezzonico, Veneţia; Frick Collection, New York; Queen's Gallery, Londra; Tate Gallery, Londra; Réunion des Museés nationaux, Paris; Kurhessische Hausstiftung, Kronberg; Jagdmuseum Schloss, Kranichstein; Jean Roubier, Paris; Löbl, Bad Tölz,

Germania; Birmingham Museum and Art Gallery, Birmingham; Theater Museum München; Staalisches Amt für Denkmalpflege, Carisruhe; Victoria and Albert Museum, Londra; Alte Pinakothek, München; Connaissance des Arts, Paris; Musée instrumental du Conservatoire naţional de musique, Paris; Musée des Arts décoratifs. Paris; Historisches Museum Frankfurt; Altonaer Museum, Hamburg; Muzeul Kremlinului, Moscova; Kunstgewerbemuseum, Berlin; Deutsche Fotothek, Dresda; Ortsmuseum, Wil, Elveţia; Collection Viollet, Paris; Bibliothèque nationale et Giraudon, Paris; Thames and Hudson, Londra; Ampliaciones y Reproductiones Mas, Barcelona.

BIBLIOGRAFICĂ

Ca şi în precedenta noastră lucrare, nu vom da aici o bibliografie care ar necesita mai multe volume, ci doar cel mult o orientare cu privire la temele pe care ni le-am propus. Totodată, din cauza suprapunerilor cronologice dintre acest volum şi cele care îl încadrează în colecţia „Marile Civilizaţii", trimitem o dată pentru totdeauna la bibliografia ce figurează în Civilizaţia Europei Clasice (P. CHAUNU, ed. 2, 1970, p p. 6G3 – 685) şi în Civilizaţia şi Revoluţia franceză, I, Criza Vechiului Regim (A. SOBOUL, ed. 1, 1970, pp. 589 – 615).

I. CADRUL ISTORIC.

II. RELAŢIILE INTERNAŢIONALE. PROBLEMELE LEGATE DE FRONTIERE. ARMATELE.

STATUL. INSTITUŢIILE.

OCUPAREA SOLULUI. POPULAŢIA. DEMOGRAFIA ISTORICA.

V. ISTORIA SOCIALA.

VI. ISTORIA ECONOMICĂ.

VII. MENTALITATEA. NIVELURILE DE CULTURĂ.

VIII. ISTORIA GÂNDIRII, A ŞTIINŢELOR ŞI A TEHNICILOR.

IX. ISTORIA LITERARĂ ŞI PARALITE-RARĂ.

XI. ISTORIA VIEŢII RELIGIOASE XII. BIBLIOGRAFIE ŞI SURSE.

La începutul unei liste desigur lungi, şi deci egalizatoare, trebuie să punem bine în evidenţă cele câteva lucrări care ne-au alimentat în primul rând reflecţia, oferindu-ne prilejul unui dialog constant şi fructuos.

Ernest CASSIRER, La Philosophie des Lumières, ed. 1, Tübingen, 1932; Fayard, L'Histoire sans frontières, 351 p., Paris, 1966. Paul HAZARD, La Crise de la conscience européenne, X-474 p., Boivin, Paris, 1935; La pensée européenne au XVIIIe siècle. De Montesquieu à Lessing, 469 p., Fayard, Paris, 1963 şi 1968. Alexandre KOYRE, Du monde clos ci l'univers infini, 278 p., P.U.F., Paris, 1962. Georges GUSDORF, Les Sciences humaines et la pensée occidentale, 4 vol., Payot, Paris, 1966

François FURET şi colab., Livre et Société dans la France du XVIIIe siècle, 2 vol., Mouton, Paris Haga, 1965 şi 1970. René TATON şi colab., Histoire générale des sciences, P.U.F., Paris, t. 2, VII-800 p., 1958; t. 3, I, VIII-756 p., 1961. Maurice DAUMAS şi colab., Histoire générale des techniques, t. 2, XIX-750 p., şi t. 3, XXIV-864 p., P.U.F., Paris, 1965 şi 1968. Fernand BRAUDEL, Civilisation matérielle et Capitalisme, 463 p. + planse, Armand Colin, Paris, 1967. Emmanuel LE ROY LA DURIE, Les Paysans de Languedoc, 2 vol., 1066 p., SEVPEN, Paris, 1966; Histoire du climat depuis l an mil, 379 p., Flammarion, Paris, 1967, Fernand BRAUDEL şi C.E. LABROUSSE, Histoire économique et sociale de la France, t. II, Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660 – 1789), (mai cu seamă colaborarea capitală a lui Pierre Léon cu privire la industrie), XVI-779 p. + planse, P.U.F., Paris.

Phyllis DEANE şi W.A. COLE, British

Structure, XVI-348 p. + graf., At the University Press, Cambridge, 1964. Louis HAU-TECOEUR, Histoire de l'architecture classique en France, gr. in4°, Picard, Paris; t. 2, Le Règne de Louis XIV (partea a doua), pp. 528 – 939, 1948; t. 3, La Première Moitié du XVIIIe siècle, le style Louis XV, IX-673 p., 1950; t. 4, la Deuxième Moitié du XVIIIe siècle, le style Louis XVI, VI-577 p., 1952. Peter LASLETT, Un monde que nous avons pierdu, ed. engleză, Methuen, Londra, 1965 şi 1968; ed. franceză, 297 p., Flammarion, 1969. E.A. WRIGLEY, Société et Population, 255 p., Hachette, l'Univers des Connaissances, Paris, 1969.

Să nu uităm şi câteva reviste, mai ales: pentru problemele societăţii tradiţionale, „Past and Present", 49 nr. apărute în 1970, Corpus Christi Collège, Oxford; pentru istoria economică, cu totul de

neînlocuit este „The Economic History Review", Broadwater Press Ltd., Welwin Garden City (Hertfordshire), G.-B.; „Le XVIIe Siècle, revue de la Société d'histoire du XVIIe siècle"; „Le Dix-Huitième Siècle", un volum pe an, la editura Garnier, începând din 1969; „Les Annales de démographie historique", Sirey, un volum pe an, cu începere din 1964; „Population", I.N.E.D., 6 volume pe an, cu începere din 1946; „Population Studies", London School of Economies, 3 numere pe an, cu începere din 1946; şi, firește, „Annales E.S.C". Şi „Revue historique".

I. Cadrul istoric

Bibliografia este comună cu cea care figurează în Europa Clasică. Trimitem deci la binecunoscutele manuale citate deja, începând cu cele de LAVISSE şi RAMBAUD, de Clio d'E. PRÉCLIN şi V.L. TAPIE, pentru perioada 1680 – 1788, de HALPHEN şi SAGNAC, cuprinzând tomul XI de Pierre MURET (1715 – 1763), greu de înlocuit în ceea ce privește istoria politică murilor 4 şi 5 din Histoire générale des civilisations de Maurice CROUZET, datorate lui Roland MOUSNIER şi Roland MOUSNIER şi Ernest LABROUSSE (eu colab. lui M. BOU-LOISEAU), are drept consecinţă numeroase reeditări (ed. 8), mereu aduse cu grijă la zi. Să mai amintim şi de Leonard W. COWIE, Seventeenth Century Europe, 384 p., şi Eighteenth Century Europe, 397 p., în Bell Modern History Series. In The New Cambrigde Modern History, a se vedea vol. VI, The rise of Great Britain and Russia (1688 – 1715/25), editat de J.S. BROMLEY (şi colab.), XXXIV-947 p., 1970; vol. VII, The Old Regime, 1713 – 1763, ed. de J.O. LINDSAY (şi colab.), XX-625 p., 1957 şi 1963; vol. VIII, The American and French Revolutions, 1763 – 1793, XXIII-748 p., ed. de A. Goodwin, 1965 şi 1968.

În curs de publicare, „La Nouvelle Clio, l'histoire et ses problèmes", P.U.F., sub conducerea lui Robert BOUTRUCHE şi a lui Paul LEMERLE. în ceea ce privește perioada care ne interesează: Pierre CHAUNU, L'Expansion européenne du XIIIe au XVe siècle (nr. 26), 396 p., 1969; Conquête et Exploitation des Nouveaux Mondes (nr. 26 bis), 445 p., 1969. Frédéric MAURO, L'Expansion européenne (1600 – 1870) (nr. 27), 417 p., 1964, ed. 2 1967, ne îngăduie să facem legătura cu lumile extraeuropene. Jean DELUMEAU, Naissance et afirmation de la

Réforme (nr. 30), 417 p., 1965, ed. 2 1968 şi Le Catholicisme entre Luther et Voltaire (nr. 30 bis), 358 p., 1971, deschide utile perspective asupra perioadelor posterioare. Vom reţine, de asemenea, din motive metodologice, lucrarea lui Frédéric MAURO, Le XVIe Siècle europeen. Aspects économiques (nr. 32), 387 p., 1966; Robert MANDROU, La France aux XVIIE et XVIIIe siècles (nr. 33), 335 p., 1966; remarcabilă prin calitatea deose – JEANNIN, L'Europe du Nord-Ouest et du Nord aux XVIIE et XVIIIe siècles (nr. 34), 420 p., 1969.

Pentru studenţii din primele cicluri, recenta colecţie U a lui Armand Colin. Vom reţine pentru perioada noastră, total sau parţial: P. GUILLAUME şi J.P. POUSSOU, Démographie historique, 415 p., 1970 (lucrare excelentă); F.G. DREYFUS, Histoire des Allemagnes (lucrare bine informată, ce se remarcă prin precizie), 495 p., 1970; François LIBRUN, Le XVIIe Siècle, 378 p., 1967; Michel DENIS şi Noël BLAYO, Le XVIIIe Siècle, 351 p., 1970; Georges DURAND, États et Institutions. XVIe-XVIIIe siècle, 309 p., 1969; Pierre GOUBERT, L'Ancien Régime, t. 1, 271 p., 1969 (lucrare excelentă), t. 2 urmează să apară. Cu totul remarcabilă este lucrarea lui Pierre LÉON, Économies et sociétés préindustrielles, t. 2, 1650 – 1780, Les Origines d'une accelération de l'histoire, 460 p., 1970. Vom reţine, de asemenea, în colecţia U, idei politice, La Politique de Bossuet, prezentată de Jacques TRUCHET, 378 p., 1960; La Politique de Montesquieu, prezentată de Jean EHRARD, 332 p., 1965; La Politique de Voltaire, prezentată de René PORNEAU, 243 p., 1963, şi întru totul remarcabila lucrare Jansénisme et Politique, prezentată de René TAVENEAUX, 258 p., 1965; Léo GERSHOY, L'Europe des princes éclairés, 1763 – 1789, 1944 şi trad. franceză de José FLEURY, prefaţă de D. RICHET, 295 p., Fayard, Paris, 1966. Merită a fi consultată şi lucrarea lui Michel DEVËZE, L'Europe et le monde à la fin du XV1112 siècle, 703 p., Albin Michel, „L'Évolution de l'humanité", Paris, 1970.

Pentru marile istorii naţionale, trimitem la lucrările citate în Europa Clasică.

Pentru Anglia, Scoţia şi Irlanda, am reţinut Élie HALÉVY, strălucita colaborare a lui G.M. TREVELYAN la Political History of England şi mai ales acest ghid incomparabil, Oxford History of

England, t. IX, de G. DA-VIES, 1603 – 1660, 1937, ed. rev. 1958; t. X, G.N. CLARK, 1660 – 1714, 1934, ed. rev. 1956; t. XI, B. WILLIAMS, 1714 – 1760, 1939, ed. revăzută de C.M. STUART, 1962; t. XII, J.S. WATSON, 1760 – 1815, 1960.

Vom alăuga şi alte câteva titluri, dat fiind importanţa Insulelor Britanice în istoria Secolului Luminilor. În Pelican History of England, două manuale comode: England in the 17th century, ed. 2, 1954; J.H. PLUMB, England in the XVIII – tli century, 1950. Continuă să rămână valabilă foarte clasica Istorie a Angliei de T.B. MACAULAY, pentru care există o traducere franceză, Histoire d'Angleterre depuis l'avènement de Jacques II, 2 vol., 1853, şi Histoire d'Angleterre sous Guillaume III, vol., 1861. C.H. FIRTH ne-a dat o excelentă ediţie a acestui mare clasic al istoriografiei engleze din secolul al XIX-lea, 6 vol., 1913 – 1915, şi un Commentary on Macaiday's history of England, Londra, 1938, ed. 2, 1966.

Pentru Scoţia, G.S. PRYDE, Scotland from 1603 to the present day, Edimburgh, 1962.

Pentru Irlanda, E. CURTIS, A History of Ireland, Londra, 1936, ed 2, 1952; W.E.M. LECKY, History of Ireland in the eighteenth century, vol., Londra, 1892; J.C. BECKETT, Protestant dissent în Ireland, 1687 – 1780, Londra, 1948; K.H. CONNELL, The population of Ireland, 1750 – 1845, Oxford, 1950; C. MAXWELL, Dublin under the Georges, 1714 – 1830, Londra, 1956; G. O'BRIEN, Economic History of Ireland (XVIIe-XVIIIE), 2 vol., Dublin.

SIMMS, The Williamite Confiscation in Ireland, 1690 – 1703, Londra, 1956.

Pentru Olanda, am reţinut fundamentala Algemene Geschiedenis der Nederlanden şi, existând din fericire în traducere engleză, lucrările fundamentale ale lui Pieter GEYL, 3 vol., pentru perioada 1555 – 1715. Volumele consacrate secolului al XVIII-lea (1648/1751 – 1751/ 1798) de Pieter Geyl, Anvers, Amsterdam, 1949 – 1959, nu sunt, din nefericire, încă traduse, ca şi fundamentala istorie economică de J.A. VAN HOUTTE, Economische en sociale Geschiedenis van de Lage Landen, Anvers, 1964.

Deşi cam veche, din fericire scrisă în germană şi tradusă în

engleză, lucrarea lui P.J. BLOK nu a fost niciodată cu totul înlocuită, a se vedea deci Geschichte der Niederlande, t. III-VI, Gotha, 1907 – 1918, la care vom adăuga, pentru planul cultural, reeditarea lui J. HUIZINGA, Holländische Kultur im Siebzehnten Jahrhundert, Basel, Stuttgart, 1961.

Pentru Belgia, evident, mai întâi, tomurile 4, 5, 6, deşi cam învechite, ale incomparabilei lucrări de Henri PIRRENE (ed. 5, revăzută în 1928, şi ed. ilustrată în 4 vol.). Şcolile istorice belgiene sunt foarte active, e adevărat şi studiile vor fi aduse la zi cu un quart de siècle de recherche historique en Belgique, 1944 – 1968, ed. sub conducerea lui J.A. Van Houtte, XIV-586 p; Nauwelaerts, Paris-Louvain, 1970. Statutul internaţional al Ţărilor de Jos austriece în secolul al XVIII-lea a fost precizat de J. LEFÈVRE, Annales de la Fédération archéologique historique de Belgique, Congresul 36, t. 2, 1956, pp. 21 – 328. P. LENDERS a subliniat impactul gândirii din Secolul Luminilor asupra evenimentelor politice belgiene, De politicke crisis în Vlaanderen omstreeks 379 p., Bruxelles, 1956. A se vedea şi L'Europe au début du XVIIIE, Correspondance du baron Karl von Babenbourg, 2 vol., CLXV-1364 p., ed. L. Jadin, Bruxelles, Roma, 1968. Foarte profitabilă şi uşor accesibilă este lucrarea lui Paul HÂRSIN, Recueil d'études, LIV-474 p., F. Gothier, Liège, 1970.

Pentru Elveţia şi Geneva, se va recurge la J. DIERAUER, Histoire de la Confédération suisse, 6 vol., Lausanne, 1911 – 1919; la fundamentala lucrare de H. NABHOLZ, L. von MU-RALT, R. FELLER, E. DURR, E. BONJOU, Geschichte der Schweiz, Zürich, începând din 1932; la studiile lui Antony BABEL, J.F. BER-GIER, GUICHONNET, Pierre LÉON şi ale centrului din Lyon, la lucrările lui Anne-Marie PIUZ (mai cu seamă privitoare la afaceri şi la politică, Recherches sur le commerce de Genève au XVIIe siècle, 456 p., A. Julien, Geneva, 1964) şi la articolele din excelenta „Revue suisse d'histoire".

Pentru Italia, Alessandro VISCONTI şi Franco VALSECCHI, 1958 şi 1961, deja citaţi (Europa Clasică). Pentru Neapole, Benedetto CROCE, Giulio GIACCHORO, Storia economica del settecento genovese, Genova, 1951. A se vedea şi, în franceză, H. BEDARIDA Parme et la France de 1748 à 1789, 648 p., Champion, Paris, 1928, Les Premiers

Bourbons de Parme et l'Espagne (1731 – 1802), Paris, 1928; Parme dans la Politique française au XVIIIE, 259 p., Alcan, Paris, 1930; H. BEDARIDA şi P. HAZARD, L'Influence française en Italie au XVIIIE, Paris, 1935; René BOUDARD, Gènes et la France dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, 539 p., Paris, 1962. O sursă incomparabilă: Charles DE BROSSES, Lettres familières. Aproape în întregime în franceză, în ciuda titlului, Decadenza economică veneziana nel

Hélène TUZET, La Sicile au XVIIIE vue par les voyageurs étrangers, 528 p. + planşe, P.H. Heitz, Strasbourg, 1955.

Pentru Portugalia, Damião PERES şi marea istorie colectivă a expansiunii, 3 vol; Lisabona, 1937 – 1940.

Pentru Spania, se vor consulta lucrările fundamentale deja citate ale lui MENENDEZ piDAL – tomul XXVI şi a apărut, La España de Fernando VII, de Miguel ARTOLA GALLEGO, XXXVI-994 p., gr. in4°, 1968 –, BALLESTEROS BERETTA, ALTAMIRA CREVEA, AGUADO BLE YE, R.B. MERRIMAN şi, mai ales, excepţionala lucrare a lui Jaime VICENS VIVES şi a echipei de colaboratori care au alcătuit Indice historico español şi Historia social y económica de España; trebuie să mai adăugăm: J.H. ELLIOT, The Revolt of the Catalans, XVI-623 p., Cambridge, 1963. Pierre VILAR, Crecimiento y desarrollo. Reflexiones sobre el caso español, 542 p.; Ariel, Barcelona, 1964. Richard HERR, The Eighteenth Century Révolution in Spain, New Jersey, 1958, trad. España y la revolución del siglo XVIII, Águilar, Madrid, 1964. Trebuie profitat şi de reeditarea lui Manuel COLMEIRO, Historia de la economia politica en España, 2 vol., Ed. Taurus, Madrid, 1965. Duque DE MAURA, Vicia y Reinado de Carlos II, Madrid; ed. 2, 2 vol. 1954; La España del Antiguo Regimen, 1 vol; ed. Miguel Artola, 1967; Castilla la Vieja, în curs de apariţie. Pedro VOLTES, Carlos III y su tiempo, Barcelona, 1964.

Pentru Germania, a se vedea din nou Karl LAMPRECHT, J. HASHAGEN şi studiile clasice ale lui E. LAVISSE, G. LIVET, G. PAGES, crai ea lui j. üullliiüK, Deutsche Geschichte, t. 4, Das Barockzeitalter, Berlin, 1950; H. HOL-BORN, Deutsche Geschichte in der Neuzeit, t. 1, 1500 – 1790, Stuttgart, 1960; R. LORENZ şi H. SCHNEE, Die Grundiagung des Absolutismus în tomul II al lucrării Handbuch der

Deutschen Geschichte de J.L. JUST, Constanz, 1956; G. SCHILFERT, Deutschland von 1648 bis 1789, în tomul 4 al lucrării Lehrbuch der deutschen Geschichte, Berlinul de est, 1959. Mai special centrate asupra secolului al XVIII-lea, E. ERMATINGER, Deutsche Kultur im Zeitalter der Aufklärung, în tomul V al celebrei, şi pe bună dreptate, Geschichte der deutschen Lebens, Berlin, 1935; K.O. ARETIN, Heiliges Römisches Reich, 1776 – 1806, Reischsverfassung und Staatssouveränität, 2 vol; Wiesbaden, 1967. R. BENZ, Deutsche Barokkultur des 18. Jahrunderts, München, 1949; E. KEYSER, Bevölkerungs Geschichte Deutschlands, Berlin, 1943 şi H.E. WEBER, Reformation, Orthodoxie und Raţionalismus, 2 vol; Berlin, München, 1937 – 1951. Vom adăuga la toate acestea, în franceză: G. PONS, G.E. Lessing et le christianisme, Didier, Paris, 1964; Louis GUINET, Zacharias Werner et l'ésotérisme maçonnique, 426 p.; Mouton, Paris, 1962 şi De la frânemaçonnerie mystique au sacerdoce ou la Vie romantique de Friedrich Ludiuig Zacharias Werner (1768 – 1823), 247 p.; Caen, 1964; G. DREYFUS, Sociétés et Mentalités à Mayence dans la seconde moitié du XVIIIe siècle (lucrare importantă), 618 p.; A. Colin, Paris, 1968; J.B. NEVEUX, Vie spirituelle et vie sociale entre Rhin et Baltique au XVIIe siècle (lucrare, de asemenea importantă), XLVII-934 p., C. Klincksiek, Paris, 1967.

Pentru Austria, se va porni de la magnifica şi luminoasa sinteză a lui Victor Lucien TAPIÉ, Monarchies et peuples du Danube, 493 p.

articolele şi lucrările lui Jean BERENGER, mai ales Finances et absolutisme autrichen dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, mul tigrafiată, 900 p., 1970, B.S.; A. von ARNETH, Maria Theresa, 10 vol; Viena, 1863 – 1879; Max BRAUBACH, Prinz Eugen von Savoyen, 5 vol; 1960 – 1965; K. şi M. UHLIRZ, Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer, 4 vol; Viena, 1927 – 1944; Robert A. KANN, The multinaţional Empire, New York, 1950 şi traducerea revăzută şi adăugită, Das Nationalitaten-Habsburgermonarchie, 2 vol; Graz-Köln, 1964; The Habsburg Empire. A s + udy în intégration and désintégration, New York, 1957. Şi, desigur, rămân tot actuale studiile despre Boemia ale lui Ernest DENIS şi ale lui V.L. TAPIÉ, pe bună dreptate clasice.

Pentru peninsula scandinavă, în afară de Pierre JEANNIN, „Que sais-je?" nr. 704, Histoire des pays scandinaves, Paris, 1956 şi de B.J. HOUDE, The Scandinavian countries, 1720 – 1865, The rise of the Middle classes, 2 vol; Boston, 1943, articolul fundamental al lui B. GILLE, „The demographie history of the Northern European Countries in the 18th Century", „Population Studies", III, 1949, pp. 1 – 65.

Pentru Danemarca, V. VON ARNIM, Krisen und Kunjunkturen der Landwirtschaft în Schleswig Holstein von 16. bis zum 18. Jahrhundert, Neumünster, 1957, o întreagă serie de studii în limba germană cu privire la Schleswig-Holstein de I. Ast REIMERS... H. BEHREND... în cele vreo cincizeci de volume ale seriei Quellen und Darstellungen zur Geschichte Schlewig-Hols eins. În marea Danmarks historié editată de J. Danstrup şi H.

GAARD, 1660 – 1721, IX de S. CEDERGREEN BECH, 1721 – 1784, şi J. VIBAEK, 1784 – 1830, Copenhaga, 1964 – 1965. Şi, dintr-un punct de vedere economic: A. FRIIS şi K. GLAMANN, An history of prices and wages în Denmark, 1660 – 1800, t. 1, Londra, 1958; A. NIELSEN, Danische Wirtschaftsgeschichte, lena, 1933 şi Industriens historiei Danmark, t. 1 de A.E. CHRISTENSEN până în 1730 şi t. 2 de J.O. BROJORGENSEN de la 1730 la 1820, Copenhaga, 1943.

Pentru Norvegia, tomul 5, de A. COLDEVIN, 1660 – 1814, din marea istorie, Värt folks Historie, de Th. DAHL, A. COLDEVIN şi J. SCHREINER. M. DRAKE studiază problema populaţiei, „The growth of population in Norway", în „Scandinavian Economic History Review", 1965, pp. 97 – 142, iar O.A. JOHNSEN economia în a sa Norwegische Wirtschaftsgeschichte, lena, 1939; II. KOHT, Les Luttes des paysans en Norvège clu XVIE au XIXe siècle, Paris, 1929 şi K. LARSEN, A History of Norway, New York, 1948.

Pentru Suedia, lucrările fundamentale în suedeză sunt cele scrise de S. CARLSSON şi J. ROSEN, Svensk historia, 2 vol; Stockholm, 1961 – 1962; E.F. HECKSCHER, Sveriges ekonomiska historia frăn Gustav Vasa, tomurile 12 pentru secolul al XVII-lea, IIL şi 112 pentru secolul al XVIII-lea, Stockholm, 1935 – 1949. Iar pentru politica externă: Den sveńska utrikespolitikens historia, 13, 1648 – 1697, de G.

LANDBERG; t. ÎI „1697 – 1721, de J. ROSEN; t. 112, 1721 – 1792, de O. JAGERSKIÖLD, Stockholm, 1952 – 1960. În franceză, dispunem acum de o strălucită sinteză: Claude NORD-MANN, La Suède au XVIIIe siècle, „Centre de recherches de la civilisation de l'Europe moderne", Paris, 1971, şi, în engleză, de studiul literature, Minneapolis, 1961, care se referă la numeroase aspecte ale civilizaţiei.

Pentru Finlanda, vom reţine, în germană şi în engleză, A.J. ALANEN, „Der Aussenhandel und die Schiffahrt Finnlands im 18. Jahrhundert…", Annales Academiae Scientiarum Fennicae, t. 103, Helsinki, 1957 şi E. JUTIKKALA, A history of Finland, New York, 1962 şi „Die bevölkerung Finnlands în den Jahren 1721 – 1749", Annales Academiae Scientiarum Fennikae, t. 55, fasc. 4, 1945.

Pentru Rusia, ne vom sprijini pe cele unsprezece volume din „Cahiers du monde russe et soviétique", apărute între 1959 şi 1970, şi pe „Revue des études slaves". Trimitem şi la lucrările deja citate în Europa Clasică, începând cu MILIOUKOV, SEIGNOBOS şi EISEN-MANN, 1932, 3 vol., şi Roger PORTAL, Les Slaves, A. Colin, 1965. La lucrările deja citate: Readings în Russian History (colectivă), J. BLUM, M. CONFINO, B. GILLE, E. HAU-MANT, G. HAXTHAUSEN, V.O. KLATCHEV-SKI, A. LEROY-BEAULIEU, B. NOLDE, de Pierre PASCAL, înainte de orice Avvakum şi începuturile Raskolului (text fundamental), 1938, ed. 2, XXV-623 p.; 1963, şi o serie de articole remarcabile, Roger PORTAL, Pierre le Grand, apărut la Club du Livre, Zinaïda SCHAKOVSKOY, D. STREMOOUKHOFF, la care vom mai adăuga pe Michael CONFINO, după Domaines et seigneurs en Russie à la fin du XVIIIE. Études des structures agraires et des mentalités, 311 p.; P.U.F., Paris, 1960, Systèmes agraires et progrès agricole. L'assolement triennal en Russie aux XVIIIE ŞI XIXe siècles, 495 p.; Mouton, Paris, Haga, 1969; Simone BLANC, „Tatiscev et la pratique du mercantilisme", „Cahier du monde russe et soviétique", X, 3 – 4 1970, pp. 353 – 370;

commerce extérieur de la Russie en 1784", „C.M.R. et S.", X, 3 – 4, 1970, pp. 371 – 391; G. VEINSTEIN, „Les Tatars de Grimée et la seconde élection de Stanislas Leszczyński", „C.M.R. et S.", XI, I, 1971, pp. 24 – 92; „Missionnaires jésuites et agents français en Crimée au début du XVIIIe siècle", „G.M.R. et S.", X, 3 – 4, 1970, pp. 419 – 458. Nu

trebuie omisă nici excelenta culegere Mélanges Pascal, 257 p.; Paris, 1961.

Pentru Polonia, The Cambridge History of Poland, Cambridge, 2 vol; 1950 – 1957, şi lucrările mai sus-citate, aparţinând lui J.A. GIEYSZTOR, S. HERBST, B. LESNODORSKI; teza, articolele şi studiile de A. JOBERT, L. KONOPCZYŃSKI, B. LESNODORSKI, J. RUTKOWSKI, la care vom adăuga, deşi marginală în ceea ce priveşte Polonia propriu-zisă, lucrarea lui Jean FABRE, Stanislas-Auguste Poniatowsi et l'Europe des Lumières, étude de cosmopolitisme, 748 p.; Belles-Lettres, Paris, 1952, şi, desigur, în franceză, revista institutului Zachoodni Poznan, „La Pologne et les affaires occidentales", 6 vol. apărute în 1970.

481

22 – c. 65

Pentru popoarele din Balcani, partea din Europa ce se află încă sub dominaţie turcească, a se consulta lucrările deja citate: J. ANCEL, A. BLANC, E. HAUMANT, R. MANTRAN, J. MOUSSET, N. SAMIC şi STOYANOVIC. Vor fi utilizate, în franceză, excelenta „Revue roumaine d'histoire", 4 nr., 800 p. pe an cu începere din 1961, Bucureşti, lucrările lui M. BERZA, ELIAN, NETEA, A. OŢETEA, STĂNESCU, „Revue du Sud-Est européen", 4 nr. pe an începând din 1963, Documenta Romaniae Histórica, Bucureşti, care se ocupă acum de secolul al XVII-lea.

legate de frontiere. Armatele

Pentru că a deţinut vreme îndelungată un rol excesiv de important, istoria diplomatică, sau, mai bine zis, istoria relaţiilor internaţionale a fost pe nedrept neglijată. Trebuie deci să reluăm conţinutul istoriei diplomatice tradiţionale, să-l topim şi să-l depăşim într-o istorie – ce abia urmează a fi inventată – a comunicării în sensul cel mai larg.

Trimitem la studiile deja citate ale lui Emile BOURGEOIS, Henri LAPEYRE, Pierre RE-NOUVIN, Gaston ZELLER.

Trebuie să mai menţionăm, pentru raporturile franco-spaniole în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în întreaga perioadă când sistemul dinastic al Bourbonilor ia sub control Europa mediterană,

acest model, capodoperă a istoriei diplomatice tradiţionale, Alfred BAUDRILLART, Philippe V et la Cour de France, 5 vol., 704, 611, 623, 579, 548 p., Firmin Didot, Paris, 1890 sqq.

Să amintim şi câţiva clasici: E. BOURGEOIS, La Diplomaţie secrète ail. XVIIIe siècle, 3 vol; Le Secret du Régent et la politique de Dubois, t. 1, 1909; Le Secret de Farnèse, Philippe V et la politique d'Alberoni, t. II, 1909; Le Secret de Dubois, cardinal et premier ministre, Paris, 1910. A. BARAUDON, La Maison de Savoie et la Triple Alliance, Paris, 1896. Duc de BROGLIE, Histoire de la politique étrangère de Louis XV, 1741 – 1756, 10 vol., Paris, 1883 – 1895. G.J. DURERI, Le Duc de Bourbon et les Anglais, Paris, f.d. J. SYVETON, Une cour et un aventurier au 18 e siècle, le baron de Ripperda, Paris, 1896. Paul VAUCHER, Robert Walpole et la politique de Fleury, 1731 – 1742, La Crise du ministère Walpole (1733 – 1734), Paris, 1925. R. WADDINNGTON, Le Renversement de alliances, Paris, 1876; La Guerre de Sept Ans, 4 vol., Paris, 1899.

O problemă importantă pentru cea de a doua jumătate a secolului: organizarea în Franţa a unei diplomaţii paralele, Secretul Regelui, ocupându-se mai ales cu afacerile Poloniei. Chestiunea a fost reînnoită de curând de Didier Ozanam şi Michel Antoine. Vom porni de la un clasic, ducele de BROGLIE, Le Secret du Roi. Correspondance secrete de Louis XV avec ses agents diplomatiques, 1752 – 1774, Paris, ed. 2, 460 şi 617 p., indisociabilă de ediţia lui Edgar BOUTARIC, Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangère avec le comte de Broglie, Tercier etc, 2 vol., in8°, 501 p. şi 527 p., Paris, 1866. Informaţia va fi completată prin studiile şi ediţiile mai recente de Didier OZANAM şi Michel ANTOINE, Correspondance secrète du comte de Broglie avec Louis XV, Soc. Hist. France, Klincksieck, I, 1756 – 1766, CXIV-392 p.; II, 1767 – 1774, XII-536 p., Paris, 1956 şi 1961. Această corespondenţă trebuie resituată în istoria chestiunii Orientului, aşa cum se desenează ea în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. A se vedea sursele şi lucrările disponibile ale lui Alfred D'ARNETH şi Auguste GEFFROY, Correspondance secrète entre Marie-Thérèse et le comte de Mercy-Argenteau avec les lettres de M. – Th. et de Marie-Antoinette, 3 vol., Paris, 1874; Louis BONNEVILLE DE

MORSANGLY, Le Chevalier de Vergennes. Son ambassade à Constantinople, 2 vol., Paris, 1894, şi Le Comte de Vergennes. Son ambassade en Suède (1771 – 1774), Paris, 1898; Eugène MOTTAZ, Stanislas Poniatowski et Maurice Glayre. Correspondance relative aux partages de la Pologne, Paris, 1897; SAINT-PRIEST, Mémoires, 2 vol., ed. baron de Barante, Paris, 1929. Albert SO-REL, La Question d'Orient au XVIIIe siècle. Le partage de la Pologne et le traité de Kaïnardji, ed. 4, Paris, 1902.

mente şi ineditul. Pentru Europa şi lumea văzute din Anglia, cf. inepuizabilele „Calendars of State Papers": pentru domnia lui Charles II, 28 vol. in4°, 1860 – 1939; Jacques II, 2 vol., 1960 – 1964; Guillaume et Marie, 11 vol., 1895 – 1937; începutul domniei lui Anne până în 1704, 2 vol., 1916 – 1924 etc. A se vedea şi Recueils des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française, 28 tomuri, numeroase bis-uri, îmbogăţite recent prin lucrările lui Didier OZANAM cu privire la Spania (t. XXVII, 1960, supliment la culegerea Espagne de A. MOREL FATIO şi H. LÉONARDON, t. XI, XII, XII bis, 1894 – 1899) şi prin cele ale lui Georges LIVET cu privire la Electoratele Rinului, t. I, Electorat de Mayence, 1966, Electorat de Cologne, 1963, Electorat de Trèves, 1966. Întreaga Europă este în întregime sau parţial acoperită. „The Royal Historical Society" a început să publice la rându-i o serie: 2 vol. pentru Suedia, Sweden 1689 – 1727 şi 1727 – 1789, Londra, 1922 şi 1928; 3 vol. pentru Danemarca, Denmark, 1680 – 1789, J.F. Chance éd., Londra, 1926; 4 vol. pentru Franţa, 1689 – 1721; 1721 – 1727; 1727 – 1744; 1745 – 1789, L.G. Wickham Legg ed., Londra, 1925 – 1934; etc. A se completa cu seriile Correspondance politique, Correspondance consulaire (depuse la Arhivele naţionale) şi Mémoires et Documents des archives du ministère des Affaires étrangères. Numeroase inventare tipărite. Pentru a se orienta în acest labirint, se poate consulta cu folos Amédée OUTREY, „L'Administration française des Affaires étrangères", „Revue française de science politique", t. III, 1953, nr. 2, 3 şi 4, pp. 298 – 318, 491 – 510, 714 – 738; J. BAILLOU şi P. PELLETIER, Les Affaires étrangères, 378 p., P.U.F., Paris, 1962, şi Didier OZANAM, ţine, Guide des chercheurs dans les Archives

françaises, I, Les Affaires étrangères, 111 p, I.H.E.A.L., Paris, 1963.

Pentru problema frontierelor şi a războiului, trimitem la lucrările citate (Europe classique, pp. 666 – 667) de HIRSCHAUER, PFISTER, REUSS, ZELLER, LIVET (cu totul fundamentală), CABOURDIN-LESOURD, DION, LATTI-MORE, SANABRE, ELLIOT, ANDRÉ, MU-RAISE, BERWICK, CLAUSEWITZ, ELZE, GUIBERT, E.G. LÉONARD, THUAU, J.U. NEF, G. CLARK, M. GIRAUD, B.T. OURLA-NIS, H. VAN HOUTTE, Catalogue de l'histoire de France şi revistele specializate, „Revue historique de l'armée", „Carnet de la Sabretache", „Revue internaţionale d'histoire militaire".

Un loc special trebuie rezervat lucrărilor lui André CORVISIER, care se ocupă de o istorie socială a armatei şi de acest important fapt de civilizaţie, faptul militar. Cf. deci L'Armée française de la fin du XVIIE au ministère Choiseul, 2 vol., XVIII-1089 p., P.U.F., Paris, 1964, şi Les Contrôles des troupes d'Ancien Régime, t. I, Une source d'histoire sociale, VII-144 p. + pl., Paris, 1969.

III. Statul. Instituţiile

Istoria politică, după ce a traversat îndelung un deşert, ajunge la un studiu asupra structurilor deciziei, la un studiu social al statului. Ne vom mărgini la exemplul francez, complet reînnoit datorită impulsului dat acestor studii, între alţii de către Roland Mousnier la „Centre de recherches d'histoire de la civilisation" din cadrul Sorbonei. A se vedea mai întâi bibliografia de A. SOBOUL (op. cit., pp. 610 – 613): în primul rând, A. ESMEIN, Fr. Olivier MARTIN, J. ELLUL, volumele din colecţia „The-l. EGRET, L. VILLAIN. Se va porni de la studiile lui Roland MOUSNIER, La Vénalité des offices sous Henri IV et Louis XIII, XXIX618 p., Rouen, 1945; Le Conseil du Roi de la mort de Henri IV au gouvernement personnel de Louis XIV, Paris, 1947; Lettres et Mémoires adressés au chancelier Séguier (studiu fundamental în ceea ce priveşte metoda), 1277 p., P.U.F., Paris, 1964. R. MOUSNIER, J.P. LA-BATUT şi Y. DURAND, Problèmes de stratification sociale. Deux cahiers de la noblesse, Problèmes de stratification sociale, Actes du Congrès international (1966) publicate de R. MOUSNIER, 283 p, P.U.F., Paris, 1968; Les Hiérarchies sociales de 1450 à nos jours, 196 p., P.U.F., Paris, 1969; R. MOUSNIER (şi colab.), Le Conseil du Roi de Louis XII à

la Révolution, 378 p., P.U.F., Paris, 1970; în sfârşit, o culegere foarte comodă de articole până la ea dispersate, R. MOUSNIER, La Plume, la Faucille et le Marteau. Institutions et Sociétés en France du Moyen Âge à la Révolution, 404 p., P.U.F., Paris, 1970.

Jean EGRET încununează o operă consacrată rezistenţelor împotriva monarhiei administrative în secolul al XVIII-lea prin lucrarea Louis XV et l'opposition parlementaire, 1715 – 1774, 253 p., A. Colin, Paris, 1970, care vine după studiul Le Parlement du Dauphiné et les affaires publiques dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle, 2 vol., Arthaud, Grenoble, Paris, 1942; Les Derniers États du Dauphiné, ibid., 1942; La Révolution des notables, 1789, A. Colin, Paris, 1950, şi La Pré-Révolution française. 1787 – 1788, P.U.F., Paris, 1962.

Cel mai bun studiu structural asupra unei instituţii este cel al unui elev al lui R. Mousnier, Michel ANTOINE, Le Conseil du Roi sous le règne de Louis XV, XXX-666 p., Droz, Geneva, 1970, la care se adaugă o serie de studii mult remarcate despre Les Fonds du Conjuui-i! iâj) şi i < i miKiuuu e uns arrêts au Conseil du Roi (1715 – 1720), SEVPEN, Paris, 1968.

Să amintim rapid câteva dintre sursele tipărite esenţiale pentru o istorie a statului în Franţa în epoca Luminilor: P. BONNASSIEUX şi E. LELONG, Inventaire analytique des procès-verbaux du Conseil du Commerce et du Bureau du Commerce (1700 – 1791), Paris, 1900.

Corespondenţele: Correspondance des contrôleurs généraux avec les intendents (1613 – 1715), ed. A. de BOISLISLE, 3 vol., Paris, 1878 – 1898; Correspondance administrative [...] (nu depăşeşte anul 1715), ed. G.B. DEP-PING, 4 vol., Paris, 1850 – 1855; Correspondance politique et administrative de Miromesnü, ed. P. LEVERDIER, 5 vol., Rouen-Paris, 1900 – 1902; Le Recueil général des anciennes lois françaises, t. XX-XXII, 1687 – 1774, de ISAMBERT, JOURDAN, DECRUSY, TAILLANDIER, 3 vol., Paris, 1830. Culegerea consacrată istoriei impozitului de DIONIS DU SÉJOUR, Mémoires pour servir à l'histoire du droit public [...] en matière d'impôts (...) depuis 1756 jusqu'au mois de juin 1775, Bruxelles, 1779.

Jurnalele: Le Journal de l'abbé de Véri, ed. J. DE WITTE, 2 vol., Paris, 1928 – 1930; Le Journal de la Régence (1715 – 1723) par Jean

Buvat, ed. E. CAMPARDON, 2 vol., Paris, 1865; Le Journal de l'abbé Dorsanne (pentru afacerea Unigenitus), 2 vol., Roma, 1753; Le Journal d'Olivier Lefèvre d'Ormesson, ed. A. CHÊ-RUEL, 2 vol., Paris, 1860 – 1861; Le Journal du marquis de Dangeau, ed. L. DUSSIEUX, E. SOULIÉ etc., 19 vol., Paris, 1849 – 1860; Journal et Mémoires de Mathieu Marais, ed. M. DE LESCURE, 4 vol., Paris, 1863 – 1868; Journal et Mémoires du marquis d'Argenson, ed. E.J.B. RATHERY, 9 vol., Paris, 1859 – 1867; Journal historique et anecdotique du règne de Louis XV par E.J.F. Barbier, ed. A.

juuiuu, i iweu» nu auc se i-roy 1/1»-1/04, ed. vicontele de GROUCHY şi P. COTTIN, 4 vol., Paris, 1906 – 1907. Editările de scrisori: Lettres de Louis XV à son petit-fils, l'infant Ferdinand de Parme, ed. PH. AMIGUET, Paris, 1938; Lettres inédites du chancelier d'Aguesseau, ed. D.B. RIVES, Paris, 1823; Mémoires de Louis XIV pour l'instruction du Dauphin, ed. Ch. DREYSS, 2, vol., Paris, 1860; Mémoires de Saint-Simon, ed. A. DE BOISLISLE şi L. LECESTRE, 43 vol., Paris, 1879 – 1930 (precum şi Écrits inédits de Saint-Simon, ed. P. FÂUGÈRE, Paris, 1880 – 1893); Mémoires du duc de Luynes sur la cour de Louis XV, ed. L. DUSSIEUX, E. SOULIE, 17 vol., Paris, 1860 – 1865; Mémoires du maréchal de Villars, ed. DE VOGUE, 6. vol., Paris, 1884 – 1904; Mémoires et; Lettres de F.J. de Pierre, cardinal de Bernis (1715 – 1758), ed. Fr. MASSON, 2 vol., Paris, 1878; Mémoires authentiques du maréchal de Richelieu (1728 – 1757), ed. A. DE BOISLISLE, J. DE BOISLISLE, J. LECESTRE, Paris, 1918; Mémoires sur les règnes de Louis XV et Louis XVI et sur la Révolution par J.N. Dufort, comte de Cheverny, 2 vol., ed. R. DE CRÈVECOEUR, 2 vol., Paris, 1886; Mes Souvenirs par J.N. Moreau, ed. C. HERMELIN, 2 vol., Paris, 1898 – 1901; Oeuvres de M. le chancelier d'Aguesseau, 13 vol., Paris, 1759 – 1789; Remontrances du Parlement de Paris au XVIIIE, ed. J. FLAMMERMONT, 3 vol., Paris, 1888 – 1898; Remontrances du Parlement de Bretagne au XVIIIE (A. LE MOY), Angers, 1909. Printre vechile lucrări având valoare de surse, mai figurează: marchizul D'ARGENSON, Considérations sur le gouvernement ancien et présent de la France, Amsterdam, 1764; BOSSUET, Politique des propres paroles de l'Écriture Sainte, Paris, 1709; G. DE BURLE DE REAL, La Science du gouvernement, 8 vol.,

Paris, 1762 – 1764; P.J.J.G. GUYOT, Répertoire universel et raisonné de xi vui., x cli JIO, J. I UI ± I UN t I.O. J.

GUYOT şi P.A. MERLIN, Traité des droits, fonctions, franchises, prérogatives et privilèges armexés en France à chaque dignité, 4 vol., Paris, 1786 – 1788; G. Ch. LEGENDRE DE SAINT-AUBIN, Traité de l'opinion, 6 vol., Paris, ed. 2, 1733 – 1735; J.J.A. LEFËVRE DE LA PLANCHE, Mémoire [...] ou Traité du Domaine, 3 vol., Paris, 1764 – 1765; J.L. moREAU DE BEAUMONT, Mémoires concernant les. impositions et droits de l'Europe, 5 vol., Paris, ed. 2, 1787 – 1789; G. SÊNAC DE MEIL-HAN, Considérations sur l'esprit et les moeurs, Londra, 1787.

Asupra guvernării şi administrării Franţei în secolul al XVIII-lea, mai pot fi consultate următoarele lucrări: M. BENOIT, La Polysy nodie, Paris, 1928; R. BICKART, Les Parlements et la notion de souveraineté naţionale au XVIIIE, Paris, 1932; J. BOUTEIL, Le Rachat des péages au XVIIIE d'après les papiers du Bureau des péages, Paris, 1925; Catalogue général des livres imprimés à la Bibliothèque nationale, Actes royaux, t. V, 1715 – 1755; t. VI, 1756 – 1789; Paris, 1957; J.-J. CLAMA-GERAN, Histoire de l'impôt en France, 3 vol., 1800 p. (tomul 3, 510 p., 1876, acoperă perioada 1683 – 1789), Paris, 1867 – 1876; A. DUCHÊNE, La Politique coloniale de la France: le ministère des colonies depuis Richelieu, Paris, 1928; J. FLAMMERMONT, Le Chancelier Maupeou et les parlements, Paris, 1886; H. FRÉVILLE, L'Intendance de Bretagne (1689 – 1780), 3 vol., Rennes, 1953; P. GAXOTTE, Le Siècle de Louis XV, n.ed., Paris, 1958; V.R. GRUDER, The Royal provincial Intendents. A. governing elite în XVIIIth century France, Ithaca (N.Y.), 1968; A. DE JOUVENCEL, Le Contrôleur général des Finances sous l'Ancien Régime, Paris, 1910; dom H. LECLERCQ, Histoire de la Régence pendant la minorité de Louis XV, 3 vol., Paris, 1921; A. LE MOY, Le Parlement –, t +. i-iv „i. vA. ivizi. i\iuin, Dictionnaire des institutions de la France aux XV113 et XVIIIe siècles, op. cit., Paris, 1923; L'Histoire financière de la France, t. I, 1715 – 1789, Paris, 1919; Les Impôts directs sous l'Ancien Régime, principalement au XVIIIe siècle, Paris, 1910 MACHAULT D'ARNOUVILLE, Étude sur l'histoire du contrôle des Finances de 1749 à 1754, Paris, 1891; J.

PETOT, Histoire de l'administration des ponts et chaussées (1599 – 1815), Paris, 1958; H. REGNAULT, Les Ordonnances civiles du chevalier d'Aguesseau, 2 tomuri, 3 vol., Paris, 1929 – 1938 – 1965; Lionel ROTH-KRUG, Opposition to Luis XIV. The political and social origin of the French Enlightenment, XV-533 p., Princeton (N.J.), 1965; E. VIG-NON, Études historiques sur l'administration des voies publiques avant 1789, 4 vol., Paris, 1862 – 1880; J. VILLAIN, Le Recouvrement des impôts directs sous l'Ancien Régime, Paris, 1952.

Istoria statului nu poate fi decât în mod arbitrar separată de cea a societăţii. Dar istoria societăţii este guvernată mai întâi de raporturile dintre numărul de oameni şi legăturile seculare care îi unesc cu solul defrişat la vest cu începere din neoliticul îndepărtat sau în timpul apropiatei revoluţii medievale din secolele al XI-lea – al XII-lea.

Vi 1 Wiji

IV. Ocuparea solului. Popularea. Demografia istorică

De aceea nu este paradoxal să începem cu revoluţia populării, care creează, între 1.000 şi 1300, o Europă densă la vest. Deci, într-o perspectivă fundamentală pe lungă durată, vom porni de la clasicii istoriei medievale, privilogiindu-i pe Georges DUBY, L'Économie rurale eţ la vie des campagnes dans l'Occident mejyoi, şi pe nooert r uööiistr, L, a ierre ei ies hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle, 2 vol., 828 p. + planşe, Paris, Louvain, Nauwelaerts, 1968, lucrare ce poate fi considerată drept cea mai importantă în materie. Firește, marea lecţie a „satelor părăsite", ce ne îngăduie să urmărim fluxurile şi refluxurile fronturilor de colonizare, va fi, ca şi înainte (P. CHAUNU, op. cit., p. 667), subînţeleasă. Villages désértés et histoire économique, 619 p. + planşe, hărţi şi grafice, SEVPEN, Paris, 1965, la care să-i adăugăm pe clasicii Wilhelm ABEL, Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters, Stuttgart, 1955, şi Maurice BERES-FORD, The Lost Villages of England, Londra, 1954. Vor putea fi consultaţi cu folos Guy FOURQUIN, Histoire économique de l'Occident medieval, 446 p., A. Colin, Paris, 1969, şi Seigneurie et Féodalité au Moyen Âge, 243 p., P.U.F., Paris. Marc BLOCH, Caractères originaux, ed. 2, 2 vol., A. Colin, Paris, 1961 – 1964, precum şi istoricii solului şi ai populării în perspectivă de lungă durată,

care, ca şi Marc Bloch, marele lor precursor, sunt medievişti de formaţie, deci W. ABEL, Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19, Jahrhundert, Eugen Ulmer, Stuttgart, 1962; The Cambridge Economic History of Europe, t. I, The Agrarian Life of Middle Ages, ed. M.M. POSTAN, ed. 2, Cambridge, 1966; R. DION, Histoire de la vigne et du vin en France au XIXe siècle, Paris, 1959; Friedrich LÜTGE, Geschichte cler deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert, Eugen Ulmer, Stuttgart, 1969 şi B.H. SLICHER VAN BATH, The Agrarian History of Western Europe (A.D. 500 – 1850), trad. din neerlandeză, Edward Arnold, ecl. 2, Londra, 1966.

Toată această istorie trebuie resituată în perspectiva unei durate îndelungate, cea a ritmurilor lente ale civilizaţiei materiale şi, mai lui, deci: Fernand BKAUDEL, Civilisation matérielle, op. cit., Paris, 1967, Emmanuel LE ROY LA DURIE, Les Paysans de Languedoc, op. cit., 2 vol., SEVPEN, Paris, 1966, fundamentala Histoire du climat depuis l an mil, op. cit., Flammarion, 1967, precum şi reflecţiile noastre cu privire la ele, P. CHAUNU", La Pesée globale en histoire", Cahiers Vilfredo Pareto, t. XV, Geneva, 1968, pp. 135 – 169; „A partir du Languedoc. De la peste noire à Malthus. Cinq siècles d'histoire sérielle" „R.H.", t. CCXXXVII, fasc. 2, 1967, pp. 359 – 380, şi „Le Climat et l'histoire", „R.H.", t CCXXVIII, fasc. 2, 1967, pp. 365 – 376. Această formă de istorie încearcă, desigur, să precizeze relaţia cu spaţiul. Ea necesită deci un efort de cartografie istorică. Vom saluta deci marile cercetări întreprinse de „Belfram", la îndemnul lui François MICHEL, Béatrice A. ANGLIVEL, André RIGADE, Robert Henri BAUTIER şi mult regretatul R.P. François DE DAINVILLÉ. Un atlas, Atlas historique, Provence, Comtat, Orange, Nice, gr. in4°, 222 p. + 326 hărţi şi crochiuri, Armand Colin, Paris, 1969, a fost publicat de Édouard BARATIER, Georges DUBY, Ernest HILDESHEIMER şi colab; trei atlase se află sub tipar, mai multe în pregătire. Centrul de cercetări de istorie cantitativă din Caen deschide o nouă perspectivă de abordare, prin Atlas historique de Normandie, fiind punctul de plecare al unor studii despre ocuparea solului şi creşterea demografică pe durată foarte îndelungată. A se vedea, în această privinţă, Pierre GOUHIER, La

Généralité de Caen, 1966, lucrare multigrafiată; Jean-Marie VALLEZ, La Généralité d'Alençon (1636 – 1789), studiu de geografie istorică, lucrare multigrafiată, Caen, 1969; Pierre CHAUNU, „Les Sources statistiques de l'histoire de France" (în colab. eu Pierre GOUHIER şi Gabriel DÉSERT), „Annales de Normandie", nr. 1, 1965, pp. 3 – 52; „Programme de redémographie historique", 1967; „L'Histoire géographique", „Revue de l'enseignement supérieur", nr. 44 – 45, 1969, pp. 67 – 77; „L'Histoire sérielle. Bilan et perspectives", „Revue historique", nr. 464, 1970, pp. 297 – 320; „Les Enquêtes du C.R.H.Q. de Caen. Bilan et perspectives. Réflexion sur l'échec industriel de la Normandie", „Colloque C.N.R.S. de Lyon sur l'industrialisation" (sub tipar) şi „Malthusianisme démographique et malthusianisme économique. Réflexion sur l'échec industriel et la Normandie au moment du démarrage", „Annales E.S.C., 1971, şi, mai ales, Pierre GOUHIER, Anne VALLÉZ, Jean-Marie VAL-LEZ, introd. de Pierre CHAUNU, Atlas historique de Normandie, t. I, Cartes des communautés d'habitants. Généralités de Rouen, Caen et Alençon, in-folio, 100 p., C.R.H.Q., Caen, 1967; t. II, 1971. Cu totul capitală este opera lui DE DAINVILLE pentru a regăsi în trecut limbajul geografilor. Începând cu Géographie des humanistes, XVIII-562 p., Beauchêne, Paris, 1940; Les Cartes anciennes de l'Église de France, 323 p., 20 fig. XVI pl., Vrin, Paris, 1956; Les Cartes anciennes du Languedoc, 228 p., XXVI pl., Montpellier, 1961; şi, mai ales, eu Le Langage des géographes. Termes, Signes, Couleurs des cartes anciennes, 1500 – 1800 (cu concursul lui F. GRIVOT), XXIV-384 p, A. şi J. Picard, Paris, 1964.

Urmează a fi reluate totodată şi titlurile deja citate (P. CHAUNU, op. cit., p. 668) ale lucrărilor lui Marc BLOCH; Fernand BRAUDEL, La Méditérranée, de consultat în cea de a doua ediţie, revăzută şi adăugită, 2 vol., 590 şi 629 p., A. Colin, Paris, 1966 – 1967; Pierre BRUNET, Michel DEVEZE, G. DUBY, G. FOUR-QUIN, I. GUÉRIN, L. MERLE, P. RAVEAU.

ROUPNEL, Th. SCLAFERT, M. VENARD.

LAPEYRE, N. SALOMON şi P. CHAUNU. În vederea studierii acestor probleme trebuie cercetată cu atenţie revista „Études rurales" conducerea lui Georges DUBY) şi colecţia „A.A.G. Bijdragen der

Afdeling Agrarische Geschiedenis Landbouwhogescholl", apărută la Wageningen (Țările de Jos), cuprinzând articole în franceză, engleză, germană şi neerlandeză (15 tomuri apărute în 1970).

Demografia istorică reprezintă astăzi domeniul cel mai deschis şi cel mai fecund al cercetării asupra societăţii tradiţionale. Îi vom urmări progresele prin mijlocirea revistelor şi colecţiilor specializate: „Population", 6 vol. pe an cu începere din 1946; „Population Studies, London School of économies", 3 vol. pe an începând din 1946; „Les Annales de démographie historique", Sirey, apoi SEVPEN, 1 vol. de 500 p. pe an începând din 1964; colecţiile I.N.E.D., 27, rue du Commandeur, Paris, 14 e, difuzate de P.U.F., 70 vol. apărute la sfârşitul anului 1970, dintre care vreo treizeci sunt direct utilizabile pentru istoria demografică a Europei Secolului Luminilor. Vom reţine mai întâi lucrările şi articolele deja citate (P. CHAUNU, Europe classique, op. cit., pp. 668 – 670), scrise de A. LANDRY, A. SAUVY (ed. 2), R. PRESSAT (ed. 2, 1969, pe de-a-ntregul revizuită, XII-322 p.), Michel HUBER. A se vedea, de asemenea, ed. 3, în întregime revizuită şi cu multe adăugiri, a clasicei şi fundamentalei Histoire de la population de Marcel REINHARD (cu colab. lui André ARMEN-GAUD şi a lui Jacques DUPAQUIER), X-708 p., Montchrestien, Paris, 1968. În ceea ce priveşte oraşul, trebuie consultată fundamentala lucrare a lui Roger MOLS, ce va fi completată totuşi prin două monografii recente ce ne oferă, în sfârşit, o demografie urbană din perspectiva unei durate îndelungate, pentru mici unităţi – în aşteptarea rezultatelor marii anchete întreprinsă de Jean-Pierre BARDET (C.R.H.Q., Caen) cu privire la un mare oraş, Rouen (secolele XVI, XVII, XVIII, de la 60 ¿00 la 100.000 locuitori) –, şi anume, Marcel LACHIVER, jictie ¿uw-101 uj. Eiiune se aemograpnie historique, prefaţă de Pierre GOUBERT, 339 p., SEVPEN, Paris, 1969, şi Mohamed EI KORDI, Bayeux aux XVIIE et XVIIIe siècles. Contribution à l'histoire urbaine de la France (E.P.H.E. şi C.R.H.Q.), X-369 p., Mouton, Paris, Haga, 1970. Mai mult ca oricând, FLEURY şi HENRY, Manuel de dépouillement, ed. 2, şi Louis HENRY, Manuel de démographie historique, 150 p., Droz, Geneva, 1967. La fel de fundamentală – să ne amintim rolul ei de pionierat – este cartea lui Pierre GOUBERT Beauvais et le Beauvaisis, 1960, rezumată în Cent

mille provinciaux au XVIIe siècle, Flammarion, Paris, 1968, şi împrospătată prin excelentele pagini ale aceluiaşi autor din Histoire économique et sociale de la France (1660 – 1789), t. II, pp. 9 – 84, P.U.F. Vom retine toate titlurile citate din caietele I.N.E.D., şi, mai ales, J. HENRIPIN, Ch. H. POUTHAS, Les anciennes familles genevoises de L. HENRY, Économie de population. Les doctrines françaises avant 1800, 680 p. aproape în întregime consacrate secolului al XVIII-lea. Albert SOBOUL (op. cit., p. 590) a stabilit o bibliografie sumară a clasicilor francezi ai predemografiei secolului al XVIII-lea, avându-i la bază pe Vauban, Saugrain, De parcieux, Expilly, Messance, Moheau, Necker, Des Pomelles; ar trebui incluşi aici şi englezii, aritmeticieni politici, începând cu John GRĂUNT, Observations natural and political, 1662, William PETTY 1683 şi 1687, şi, mai ales, genialul Gregory KING, ale cărui Observations and Conclusions, Natural and Political, upon the State and Conditions of England, adevărat discurs despre metodă în ştiinţele omului, datează din 1696 – 1697, după care urmează SHORT, Ch. DAVENANT, John RICKMANN, din care s-au inspirat, în secolele următoare, W. FARK, G.T. GRIFFITH, J. BROWNLEE, P.G. OHLIN. Pentru toate aceste probleme, cf. REINHARD, „w", iwy I, CU. UC JLV. V. UJJAOI Şi

D.E.C. EVERSLEY (studiu fundamental), XII-692 p., E. Arnold, Londra, 1965.

Ayanori OKASAKI, completat cu admirabilul articol al lui Akira HAYAMI, „Aspects démographiques d'un village japonais, 1671 – 1871", „Annales E.S.C.", nr. 3, 1969, pp. 617 – 639, care completează un articol al aceluiaşi, „Epanouissement du nouveau régime seigneurial aux XVIe et XVIIe siècles", din Keio economic Studies, vol. 1, 1963. Tot exemplar. Crulai de E. GAUTIER şi L. HENRY. Lucrarea colectivă despre La Prévention des naissances dans la famille, 406 p., Paris, 1959, trebuie de acum înainte completată prin J.T. NOONAN, mai teoretic în planul sistemelor şi al reprezentărilor, Contraception. A history of its treatment by the Catholic Theologia ns and Canonists, Harvard Un Press, Cambridge (Mass.), 1966, şi, trad. În franceză de Marcelle Jossua, Contraception et mariage. Évolution et contradiction dans la pensée chrétienne? 722 p., Éd. du Cerf, Paris, 1969; Jean-Louis

FLANDRIN, „Contraception, mariage et relations amoureuses dans l'Occident chrétien", „Annales E.S.C.", nov. -dec. 1969, pp. 1370 – 1390; E.A. WRIGLEY, „Family limitation in preindustrial England", „Economic History Review", seria 2, XIX, nr. 1, 1966; A. CHA-MOUX şi EI. DAUPHIN, „La Contraception avant la Révolution française: l'exemple de Châtillon-sur-Seine", „Annales E.S.C.", nr. 3, 1969, pp. 662 – 684; J. DUPĂ QUIER şi M. LACHIVER, „Sur les débuts de la contraception en France, ou les deux malthusianismes", „Annales E.S.C". (196S, nr. 6, „Histoire biologique et sociale", pp. 1273 – 1634 + XLVI p.) şi Jean-Louis FLANDRIN, L'Église et le contrôle des naissances, în 16, 139 p., Flammarion, 1970. Se vor consulta, desigur, monografiile deja citate de Jean GANIAGE, Pierre VALMARY, Édouard LIPINSKI (P. CHAUNU, jete", ale căror demersuri trebuie reţinute, fie în planul metodei: Paul VINCENT, Recherches sur la fécondité biologique, 270 p., I.N.E.D., Paris, 1961; Alain GIRARD, Le Choix du conjoint, 202 p., I.N.E.D., Paris, 1964; Jean SUTTER, L'atteinte des incisives latérales. Étude d'une mutation à L'échelle démographique, 148 p., I.N.E.D., Paris, 1966; fie în planul rezultatelor: Gaston MALICOT, Probabilités et hérédité, 356 p., I.N.E.D., Paris, 1966; Hubert CHARBONNEAU, Tourouvre-au-Perche aux XVIIE et XVIIIe siècles. Étude de démographie historique, XIV-424 p., I.N.E.D., Paris, 1970. Monografiile I.N.E.D. vor fi completate prin studiile deja citate (P. CHAUNU, op. cit., p. 669) de Philippe ARIËS, 1943, 1948, 1954, 1960, şi un remarcabil articol care anunţă marea lucrare, aflată în curs, asupra morţii: Ph. ARIËS, „La mort inversée. Le changement des attitudes devant la mort dans les sociétés occidentales", „Archives européennes de Sociologie", t. VIII, 1967, pp. 169 – 195; Philippe Ariès a iniţiat o depăşire a demografiei printr-un studiu serial al mentalului. Cf. capodopera (în curs de apariţie) lui Michel VO-VELLE (E.P.H.E., secţia VI), Piété baroque et déchristianisation: Attitudes provençales devant la mort au siècle des Lumières d'après les clauzes des testament Monografiile publicate de E.P.H.E., secţia VI, monografii deja citate, începând cu Pierre GOUBERT, Raymond ROUSSEAU, Henri LAPEYRE, Georges NADAL, Emile GIR ALT, Édouard BARATIER, René BACHREL, totul urmând a fi completat prin lucrările lui Pierre CHAUNU, Elizabeth CARPENTIER,

BOULOISEAU… VOVELLE, Ch. PÉTOURAUD. Anchetele în curs la C.R.H.Q. la Caen asupra oraşului Rouen (J.-P. BARDET) şi asupra alegerii la Pont-l'Ëvêque (P. GOUHIER, P. CHAUNU) au fost pregătite de monografiile publicate de Pierre l-u. uuuj LUI, ivi. L, UKIUUUKT, f. UHAUNU, 1963; M. BOUVET, M.C. BOURDIN, P. CHAUNU, A travers la Normandie des XVIIE et XVIIIe siècles (II), 525 p., „Cahiers Annales de Normandie", Caen, 1968; articolele citate din „Annales de Normandie". A se adăuga studiile publicate de P. CHAUNU, M.H. JOUAN, „Les Originalités démographiques d'un bourg artizanal normand au XVIIIe siècle: Villedieules-Poëles (1711 – 1790)", J. LELONG, „Saint-Pierre-Église (1657 – 1790)", Ph. WIHL, „Une grosse paroisse du Contenţin au XVIIE et XVIIIe siècles, Tamerville", „Annales de démographie historique", 1969, pp. 85 – 189. Pentru o punere la punct rapidă, monografiile normande încă inedite, cf. J.P. BARDET, P. CHAUNU, J.-M. GOUESSE, A. şi J.-M. VALLEZ, colaborare la Histoire de Normandie, Toulouse, Privat, 1970, pp. 255 – 389, şi, mai ales, pp. 319 – 346, bibliografie, pp. 344 – 346. Două mari studii în curs de a fi terminate recurg la posibilităţile oferite de folosirea serială a surselor momentane, la ora informaticii: Pierre GOUHIER, La Population de Normandie du XIIIe au XIXe siècle beneficiază de grila spaţială oferită de Atlas historique de Normandie şi inventată de GOUHIER; Jacques DUPĂ QUIER termină o teză foarte importantă despre La Population du Bassin parisien. Dintre numeroasele sale articole, atât factologice cât şi de metodă, să remarcăm mai întâi „Sur la population française au XVIIE et au XVIIIe siècle", „R.H.", fasc. 485, ian. -mar. 1968, pp. 43 – 79. Cf. şi „Actele Colocviului de la Liège asupra mortalităţii", deja citate, 535 p., ed. de P. HÂRSIN şi E. HELIN, Paris, Geneva, 1965; studiul lui Antonio MEIJIDE PARDO despre imigraţia intrapeninsulară în secolul al XVIII-lea în Spania, cercetarea novatoare a lui Aksel LASSEN în Danemarca şi foarte clasicele lucrări ale lui K.J. BELOCH pentru Italia. Pentru comparaţii cu alte continente, ne vom sprijini pe A. OKA-HO pentru (Harvard, Cambridge, 1959), M.F. POBYNS, S.F. COOK, W. BORAH… pe lucrările şcolii lui Berkeley, pe cele ale lui p. CHAUNU („R.H.", nr. 4, 1960 şi „R.H.", nr. 3, 1964), pentru America spaniolă.

La această bibliografie trebuie să adăugăm importanta

contribuţie cu privire la ciumă a lui Ch. CARRIÈRE, M. COURDURIÉ, F. RE-BUFFAT, Marseille, ville morte, la peste de 1720, 354 p., ed. M. Garçon, Marseille, 1968;

BERMASSAR, Recherches sur les grandes épidémies dans le nord de l'Espagne […] à la fin du XVIE, problèmes de documentation et de méthode, 194 p., SEVPEN, Paris, 1969; Valladolid au siècle d'or, 634 p., Mouton, Paris, Haga, 1967; studiile în curs ale lui J.M. BIRABEN, articolele din „Annales E.S.C.", „Le Concours médical", „Population"; E. CAR-PENTIER; cf. şi R. POLLITZER, La Peste, Organisation mondiale de la santé, Geneva, 1954.

În sfârşit, în noua demografie istorică trebuie să ocupe un loc important şi Emmanuel LE ROY LA DURIE, Paysans de Languedoc, op. cit.; de asemenea, anchetele în curs de publicare I.N.E.D. („Population…" şi „Annales de démographie historique"), E.P.H.E.

R.H.Q. din Caen, precum şi anchetele întreprinse de Cambridge Group for the History of Population and Social Structure. Cf. deci Population in History, Londra, 1965, lucrare deja citată; Peter LASLETT, D.E.C. EVER-SLEY, W.A. ARMSTRONG, An introduction to English Historical Demography, XII-283 p., Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1966; articolele scrise de Cambridge Group, în buletinul grupului, în „Economic History Review", „Population Studies" de la London School of Economies… „Annales de démographie historique", cf. mai ales articolele lui P.E.H. HAIR, „Bridal Pregnancy în earlier Rural England further examinated", „Population Studies", dies", t. 24, 1970, pp. 59 – 70, precum şi lucră-lrile fundamentale ale lui Th. HOLLINGS-WORTH, Historical Demography, Londra, 1969; Peter LASLETT, The World we have lost, 1965, 1968 şi Un monde que nous avons pierdu, op. cit., Flammarion, Paris, 1969, şi E.A. WRIG-LEY, Société et Population, op. cit., Hachette Paris, 1969.

În măsura în care societatea tradiţională se decodează bine la începutul secolului al XIX-lea, se va putea utiliza reeditarea recentă a lui A. D'ANGEVILLE, Essai sur la statistique de la population française considérée sous quelques-uns de ses rapports physiques et moraux, lucrare precedată de o introducere de Emmanuel LE ROY LA DURIE, XXXIX-367 – XXXIV p., Mouton şi Wakefield, Paris, Haga, N.Y., 1969.

V. Istoria socială

Lucrările în acest domeniu sunt extrem de multe, şi numărul lor continuă să crească. Istoria socială nu a avut decât de câştigat din fructuoasa dezbatere care i-a opus pe reprezentanţii unor orientări diverse, fiecare cu posibilităţile sale specifice de analiză şi interpretare a faptelor. Trimitem, deci, la dezbaterea, acum istorică, dintre Boris Porşnev şi Roland Mousnier, începută în 1958 prin publicarea unui articol ce urma să aibă un mare răsunet, R. MOUSNIER, „Recherches sur les soulèvements populaires en France avant la Fronde", „Revue d'histoire moderne et contemporaine", V, nr. 2, 1958, pp. 81 – 113, reluat în R. MOUSNIER, La Plume, la Faucille et le Marteau, op. cit., pp. 335 – 368. Istoria socială ezită în faţa posibilităţilor oferite de maşinile din a treia şi din a patra generaţie. Marcel Couturier, inventator al unei metode chide posibilităţi ce nu au fost încă perfect stăpânite. Cf. Marcel COUTURIER, „Vers une nouvelle méthodologie mécanographique. La préparation des données", „Annales E.S.C.", iulie-august 1966, pp. 769 – 778; „Le Langage Forcod", 30 p. multigrafiate, E.P.H.E., secţia VI, iulie 1967; Recherches sur les structures sociales de Chiteaudun, 1525 – 1789, 284 p., SEVPEN, Paris, 1969. Articolul din 1969 este reluat şi explicitat în primul capitol al acestei teze de doctorat, „Esquisse de méthodologie mécanographique", pp. 15 – 46.

Am arătat că există în mod inevitabil suprapuneri între acest capitol de istorie socială şi capitolul asupra statului şi instituţiilor.

Întreaga operă a lui Roland Mousnier trebuie resituată aici. Într-adevăr, datorită ei istoria socială a secolului al XVIII-lea a făcut, în Franţa, câţiva paşi decisivi. La lucrările deja citate să mai adăugăm Fureurs paysannes. Les paysans dans les révoltes du XVIIe siècle (France, Russie, Chine), 354 p., Calmann-Lévy, Paris, 1967, şi, referitoare la ea, P. CHAUNÙ, „La Quinzaine littéraire", febr. 1968. Trimitem la lucrările citate în Europe classique (pp. 670 – 672): la articolele lui Pierre GOUBERT, Georges LIVET, Jean MEUVRET, Roland MOUSNIER, Victor L. TAPIÉ în „Bulletin de la Société d'étude du XVIIIe siècle", să adăugăm Le Dix-Huitième Siècle, lucrare a cărei publicare este reluată de Garnier; la cărţile şi articolele lui Ed. ESMONIN, Henri HAUSER, Georges MONTGRÉDIEN, Georges PAGES. Pentru ESMONIN,

în afară de La Taille en Normandie, 560 p., Paris, 1913, şi ediţia Mémoire de Voysin de la Noiraye, 183 p., 1913, esenţialul trebuie căutat în culegerea publicată în colecţia publicaţiilor facultăţii de litere din Grenoble, intitulată Études sur la France des XVIIE et XIIIe siècles, 540 p., P.U.F., Paris, 1964; trimitem şi la Michel ANTOINE (cu

Instituţiilor o întâlneşte pe cea socială), François BLUCHE, Les Magistrats au parlement de Paris au XVIIIe siècle (studiu fundamental) 460 p., Les Belles-Lettres, Paris, 1960, L'Orù gine des magistrats de Paris au XVIIIe siècle. 413 p., Klincksieck, Paris, 1956, Les Honneurs de la Cour, 2 vol., 1957, Les Magistrats du Grand Conseil au XVIIIe siècle, Les Pages de la Grande Écurie, Les Magistrats de la Cour des monnaies de Paris au XVIIIe siècle, în colaborare cu Pierre DURYE, L'Anoblissement par charge avant 1789, şi un excelent eseu de François BLUCHE, Le Despotisme éclairé (carte importantă), 380 p., „Les Grandes Études historiques", Fayard, 1968; studiile deja citate, de Adeline DAUMARD şi François FURET, Paris, 1961, de Herbert LUTHY, Paris, 1959 – 1961, cu privire la banca protestantă, şi de V.L. TAPIÉ. Tocmai au apărut mai multe teze de doctorat masive cu privire la anumite categorii sociale, grupuri profesionale şi grupuri de existenţă. Am semnalat lucrarea lui Michel ANTOINE; să mai adăugăm şi Yves DURAND, Les Fermiers généraux au XVIIIe siècle, teză multigrafiată, 4 vol., 1269 p., Paris, 1969; Jean-Pierre LABATUT, Les Ducs et pairs de France au XVIIe siècle, teză multigrafiată, LVII-740 p., Paris, 1970; cf. şi articolul – anunţând o teză de doctorat ce urmează să apară – lui Marc PERRICHET, „Plume ou Épée: Problèmes de carrière dans quelques familles d'officiers d'administration de la Marine au XVIIIe siècle", Actes du 91 e Congrès national des sociétés savantes, Rennes, 1966, Paris, 1969, pp. 145 – 181 + numeroase tabele genealogice în afara textului. Cu privire la Paris, mai trimitem la următoarele lucrări: Pierre GAXOTTE, Paris au XVIIIe siècle, 377 p., Arthaud, Paris, Grenoble, 1968; Alphonse Marie MBWAKI, Les Structures so¿e Saint-Antoine, de Saint-Avoye et de Grève de la Ville de Paris, de 1783 à 1788 (pe o bază notarială şi după metodele Mousnier), teză multigrafiată, 792 p., Paris,

1970; pentru a înţelege mai bine lucrurile, vom aborda şi secolul al XIX-lea, cu L. CHEVALIER, dasses laborieuses, classes dangereuses, XXVIII-560 p, pion, Paris, 1958, ed. 2 1970; La Formation de la population parisienne au XIXE, I.N.E.D., Paris, 1950, şi Adeline DAUMARD, La Bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848, 670 p., SEV-PEN, Paris, 1963; Maisons de Paris et propriétaires parisiens au XIXe siècle, 296 p., Cujas, Paris; Jean VIDALENC, La Société française de 1815 à 1848, I, Le Peuple des campagnes, 401 p., Marcel Rivière, Paris, 1969. Pentru tabloul social al Franţei din preajma Revoluţiei, trimitem insistent la remarcabilul eseu, atât de original, al lui François FURET şi Denis RICHET, La Révolution, 2 vol., Les Grandes Heures de l'histoire de France, Paris, 1965. Cf. şi recent apăruta lucrare de Régine ROBIN, La société française en 1789. Semuren-Auxois, 522 p., Pion, Paris, 1970. Să nu uităm nici înnoirea datorată istoriografiei anglo-saxone: R.R. PALMER, The Age of the Democratic Révolution, 2 vol., Princeton, 1959 – 1964, şi 1789, les Révolutions de la liberté et de l'égalité, 315 p., Calmann-Lévy, Paris, 1968. Istoria socială s-a scris cu deosebire la nivelul monografiei regionale. Trebuie să pornim de la trei capodopere recente ale istoriografiei franceze: Pierre GOUBERT, Le Beauvaisis, op. cit., 1960 (cf. şi La Danse et les Motte, Paris, 1959, pentru oraşul Beauvais; Louis XIV et 20 millions de Français, 252 p., Fayard, Paris, 1966); Emmanuel LE ROY LA-DURIE, Les Paysans de Languedoc, 2 vol. (eu privire la această lucrare cf. P. CHAUNU, „Annales de Normandie", 1960, nr. 4, pp. 337 – 365 şi „R.H.", 1967, t. CCXXXVII, fasc. 2, pp. 359 – 380) şi Jean MEYER, La Noblesse brehărţi, SEVPEN, Paris, 1966. Vom reţine şi monografiile citate (Europe classique, p. 67 i) ale lui René BACHREL (cf. despre ele P. CHAUNU, Mélanges Antony Babei, Geneva, 1963, t. I, pp. 337 – 356), Henri FRÉVILLE, Georges LEFÈVRE (studiu fundamental), Georges LIVET (de asemenea), André PLAISSE (cf. despre acesta P. CHAUNU, „Annales E.S.C., 1962, nr. 6, pp. 1152 – 1168), Abel POITRINEAU, B. PORŞNEV, Pierre DE SAINT-JACOB, Marcel COUTURIER. La toate acestea mai putem adăuga Pierre DEYON, Amiens, capitale provinciale, étude sur la société urbaine au XVIIe siècle (studiu important) X-610 p., Mouton, Paris, Haga, 1967; M. GARDEN, Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle (de asemenea), Les

Belles-Lettres, Paris, 1971; M. EL KORDI, Bayeux, op. cit., 1970, pentru oraş; pentru sat, H. SÉE, Les classes rurales en Bretagne au XVIe et la Révolution, Paris, 1906; R.H. ANDREWS, Les Paysans des Mauges au XVIIIE, Tours, 1935; G. DEBIEN, En haut Poitou. Défricheurs au travail, Paris, 1952; Louis MERLE, La Métairie et l'évolution de la gâtine poitevine de la fin Du Moyen âge à la Révolution, Paris, 1958; Paul BOIS, Paysans de l'Ouest. Des structures économiques et sociales aux options politiques depuis l'époque révolutionnaire, Le Mans, 1960; J. CAR-COPINO, Une terre normande à la veille de la Révolution: Verneuil, Paris, 1967; Pierre LÉON şi colab., Structures économiques et problèmes sociaux du monde rural dans la France du Sud-Est (fin du XVIIe-1835), 383 p., Les Belles-Lettres, Paris, 1966; Michel VOVELLE, „État présent des études de structure agraire en Provence à la fin de l'Ancien Régime", „Provence historique", nr. 74, 1968. Să nu uităm nici lecţia geografilor, Roger DION, A. DEMANGEON, M. PHILIPONNEAU, Pierre BRUNET, Jules SION, René MUSSET, ueiine JUJ – ux/IKIJ, Jr\ DEFFONTAINES, M. CHEVALIER, P. BOZON, R. LIVET.

În afara Franţei, trimitem în primul rând la lucrările, deja citate (Europe classique, pp. 671 – 672), ale lui Pierre VILAR, La Catalogne, 3 vol., 1800 p., SEVPEN, Paris; P. CHAUNU, „R.H.E.S.", 1963, pp. 145 – 182, Jaime VICENS VIVES (Historia social y económica + 100 titluri), Miguel ARTOLA; Annie BERTRAND şi P. CHAUNU; DESDEVISES DU DÉSERT, L'Espagne de l'Ancien Régime, lucrare de neînlocuit; M. DÉFOURNEAUX, seria lui José DELEITO Y PIÑUELA, G. DEMERSON, Antonio DOMINGUEZ ORTIZ (foarte comod de consultat; cf., de acelaşi autor, La Sociedad española en el siglo XVII, II, El testamento eclesiástico, 273 p., XIV, C.S.I.C., Madrid, 1970), şi Pierre CHAUNU, „Bulletin hispanique", t. LCVIII, 1966, nr. 1 şi 2, pp. 104 – 115; J.H. ELLIOT, Richard HERR, Hermann KEL-LENBENZ, Henri LAPEYRE, John LYNCH, Mercédés MAULEON ISLA, Albert SILBERT, impresionanta serie de „Estudios de Historia Social de España", 4 t., 5 vol., sub conducerea lui Carmelo VIÑAS Y MAY, continuată, cu începere din 1968, de „Anuario de Historia Económica y Social (nr. 1, 963 p., Facultad de Filosofia y Letras de la Universidad de Madrid), Madrid, ian. -dec. 1968; J. DELUMEAU.

VI. Istoria economică
505
23 – C. 65

Istoria economică se înscrie în durata îndelungată. În esenţă, bibliografia este comună celor două perioade. Toate studiile importante au fost deci citate în bibliografia oferită de L'Europe classique, op. cit., pp. (672 – 675). În prim plan se află cele două mari studii de C.E. LA-BROUSSE: Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle, 2 vol., XXIX-306 p. şi 307 – 697 p., Dalloz, Paris, 1933; La Crise économique française à

LU ¡171 Lie Jj Ail UIKII tteyt/ne Kl a a ucuuu ne tu

Révolution, I, Aperçus généraux, sources, méthode, objectifs, la crise de la viticulture, LXXXV-664 p., P.U., F., Paris, 1944; t. 2, deja citat, din Histoire économique et sociale de la France (1660 – 1789), sub conducerea lui F. BRAUDEL şi C.E. LABROUSSE, VI-779 p., P.U.F., Paris, 1970, la care au colaborat Ernest LABROUSSE, Pierre LÉON, Pierre GOUBERT, Jean BOUVIER, Charles CARRIÈRE, Paul HÂRSIN. Fundamentală este lucrarea Cambridge Economic History; tomul IV, The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, ed. de E.E. RICH şi C.H. WILSON, XXXII-642 p. (cu deosebire remarcabil, şi depăşind perioada, este capitolul VII, de Fernand BRAUDEL şi C. SPOONER, Prices în Europe from 1450 to 1750, pp. 375 – 486 şi pp. 605 – 614); tomul V, care ne interesează în mod mai direct, este în curs de apariţie, iar începutul tomului VI aduce multe date şi vederi noi, The Industrial Revolution and after, 2 vol., ed. de H.J. HABBAKUK şi M.M. POSTAN, XII-602; XII-603 – 1040 p., Cambridge, 1965. David S. LANDES a dezvoltat textul cu care a participat la tomul VI din Cambridge într-o carte foarte importantă intitulată The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development în Western Europe from 1750 to the Present, IX-566 p., Cambridge University Press, 1969; o sinteză comodă, Amintere FANFANI, Storia Economica, XI-683 şi XVI-528, Torino, ed. 2, 1965 – 1970, şi un model de istorie cantitativă, fundamentalul studiu al lui Ph. DEANE şi W.A. COLE, British economic growth, 1688

XVI-348 p., Cambridge University Press, 1962 (ed. 2 1964) şi

Elizabeth Boody SCHUM-PETER, English Overseas Trade Statistics 1697 – 1808, At the Clarendon Press, Oxford.

Preţurile au jucat în istoria economică un rol de pionierat. Trimitem deci la studiile 672 – 673). Cf. din nou N. De WAILLY, D'AVESNEL, G. WIEBE, Th. ROGERS MĂ-YOLDI E FABRI, BARTOLINI, Amintere FANFANI, Johann FALKE, BAHLMANN G. VON BELOW, DITTMANN, FRIDERES-BERG, HELFERICH, HILDEBRAND, KELLER, KINS, UNGER, fundamentala lucrare a lui ELSAS, PRYBRAM, Paul RAVEAU, François SIMIAND, Henri HAUSER, Ernest LA-BROUSSE, Jean MEUVRET, Fr. C. SPOONER, E.J. HAMILTON, V.M. GODINHO, St. HOS-ZOWSKI, A.G. MANKOV, fundamentala lucrare a lui W.H. BEVERIDGE şi nu mai puţin fundamentalul studiu al lui N.W. POSTHU-MUS, CRAEYBECKX, VERLINDEN, SCHOL-LIERS, FRIIS şi GLAMANN şi, firește, F, BRAUDEL, F.C. SPOONER.

Vom mai adăuga la aceste titluri W. ABEL, Agrarkrisen und Agrarkonjunktur în Mitteleuropa vom 13. zum 19. Jahrhundert, Berlin, 1935. W. ACHILLES, „Getreidepreise und Getreidehandelsbeziehungen europäischer Raüme im 16. und 17. Jahrhundert", Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrar Soziologie, 1959. T.S. BERRY, Western Prices before 1861, Cambridge (Mass.), 1943. A. BEZANSON, R.D. GRAY, M. HUSSEY, Prices în colonial Pennsylvania, 1770 – 1790, Philadelphia, 1935; Wholesales Prices în Philadelphia 1784 – 1861, 2 vol., Philadelphia, 1936 – 1937. G. CALÖ, Indagine sulla dinamica dei prezzi în Genova durante îl secolo XVII, vol. I, Università degli studi di Genova, 1957 – 1958. A. CHABERT, C.M. CIPOLLA, A.H. COLE, Wholesale Commodity Prices in the United States, 1700 – 1861, Cambridge (mass.) 1938. G. CONIGLIO, La Revoluzione dei prezzi nella città di Napoli nei secoli XVI e XVII, Spoleto, 1952. V. FRANCHINI, Contributo alla storia dei prezzi în Italia, Roma, 1928. M. FRIEDMAN (ed.), Studies in the quantity Theory of money.

Century England, Cambridge (Mass.), 1939. G. IMBERT, Des mouvements de longue durée Kondratieff, Aix-en-Provence, 1959. N.D. KONDRATIEFF, „Die langen Wellen der Konjunktur", Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1926. Simon KUZNETS, Secular Movements în production and prices, Boston, 1930. A. de

MADDALENA, Prezzi e aspetti di mercato ni Milano durante îl secolo XVII, Milano, 1950. G. PARENTI, Prezzi e mercato del grano a Siena (1546 – 1765), Florenţa, 1942; Prime ricerche sulla revoluzione dei prezzi în Firenze, Florenţa, 1939. H. QUIRING, Die Geschichte des Goldes, Stuttgart, 1948. A. STOET-BEER, Edelmetall-Produktion und Wertverhältnisse zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerikas bis zur Gegenwart, Gotha, 1879. E. WASCHINSKI, Währung Preisentwicklung und Kaufkraft des Gelds în Schleswig-Holstein von 1226 – 1864, 2 vol., Neumünster, 1952 – 1959.

Pentru economiile de ramură şi studiile pe sectoare, vor fi reluate studiile deja citate în L'Europe classique (op. cit., pp. 673 – 674). Pentru sectorul agricol, dominând pretutindeni, şi suferind mutaţii în Anglia, Michel AUGÉ-LARIBE, E. LABROUSSE, Jan CRAEYBECKX, Roger DION… A.J. BOURDE, Agronomie et Agronomes en France au XVIIIe siècle (studiu fundamental), 3 vol., 1740 p., SEVPEN, 1967. Nu trebuie uitaţi nici clasicii agronomiei din secolul al XVIII-lea: DAUBENTON, Introduction pour les bergers et les propriétaires de troupeaux, Paris, Ï872; marele DUHAMEL DU MONCEAU, Traité de la culture des terres suivant les principes de M. Tull, Anglais, 6 vol., Paris, 1750 – 1756, ed. 2 adăugită, 1753 sqq; Traité de la conservation des grains et en particulier du forment, Paris, 1753; Traité des arbres et arbustes, 2 vol., Paris, 1755; La

— «j Jk VV – L V/u J

Eléments d'agriculture, 2 vol., Paris, 1672; Réflexions sur la police des grains en France et an Angleterre, 1764; De l'exploitation des Bois… 2 vol., 1764; Traité des arbres fruitiers, 2 vol., Paris, 1768; DUPONT (DE NEMOURS), Lettre sur la différence qui se trouve entre la petite et la grande culture, Soissons, 1764; LA QUINTINIE, Instruction pour les jardins fruitiers et potagers, Amsterdam, numeroase reeditări; L. LEPECQ DE LA CLOTURE, Collection d'observations sur les maladies et les constitutions épidémiques, Rouen, 1778; L. LIGER, Economie générale de la campagne, Paris, 1700, numeroase reeditări; R.X. MALLET, Precis élémentaire d'agriculture […] à la flamande, Paris, 1780, A.A. PARMENTIER, Traité de la châtaigne, Paris, 1770; Examen chimique des pommes de terre, Paris, 1773; Recherches sur les

végétaux, 1787; M. TILLET, Precis des expériences [...] sur la cause qui corrompt les blés, Paris, 1756; A. YOUNG, Voyage en France (1787 – 1788 – 1789), Paris, ed. H. Sée, 3 vol., 1934; A six weeks tour through the Southern countries of England, 1768; A six monthes tour through the north of England, 4 vol., 1770. De asemenea, cf. Marc BLOCH, Michel DEVEZE, G. DUBY, Jean JACQUART, Société et vie rurales dans le sud de la région parisienne du milieu du XVIE au milieu du XVIIe siècle (lucrare foarte importantă), teză de doctorat multigrafiată, 3 vol., 1100 p., Paris, 1971, A. MEYNIER; B.H. SLICHER VAN BATH, The Agrarian History of Western Europe, Londra, 1963, şi întreaga colecţie „A. A.G. Bijdragen" condusă de el, Wageningen (Nederland).

Mai rămân industriile şi comerţul.

Înainte de orice, trebuie consultat Paul MANTOUX, La Révolution industrielle au XVIIIe siècle (lucrare fără de cusur), 573 p., Paris, 1906, ed. 2, 1947.

DET, P. CHAUNU, G. DESERT, P. GOUHIER, H. NEVEUX, Le Bâtiment dans la société traditionnelle. Enquête d'histoire économique, XIVe-XIXe siècle, 550 p., Mouton, Paris, 1971.

Pentru metalurgie, cf. G. şi H. BOURGIN, B. GILLE (studiu fundamental), P. LÉON (de asemenea) şi Jean VIDALENC.

Pentru textile şi celelalte sectoare ale economiei, vom recurge la operele deja citate (L'Europe classique, p. 673); Pierre BALLOT, L'Introduction du machinisme dans l'industrie française, Paris, 1920. Pierre BELON, P. BOISSONNADE, François DORNIC, Germain MARTIN şi Ch. SINGER, E.J. HOLMYARD, A.R. HÂLL, Trevor I. WILLIAMS, A history of technology, t. III şi t. IV, Oxford, 1957 – 1958, precum şi cele două volume din Histoire générale des techniques de Maurice DAUMAS. Pentru principalele sectoare regionale, trimitem la operele citate (L'Europe clasique, pp. 673 – 674). Cf. Jorge DE MACEDO şi Albert SILBERT, Le Portugal méditérranéen à la fin de l'Ancien Régime (studiu important), 2 vol., SEVPEN, Paris, 1966; J. CARRERA PUJAL, Manuel COLMEIRO (ed. G. ANES ALVARES), Actes des Conférences internationales d'histoire économique de Stockholm, Aix-en-Provence, Münich, Bloomington et Leningrad; Nina BANG şi Knud KORST, CHRISTENSEN, Huguette şi Pierre CHAUNU, TENENTI, MAURO,

CRAEYBECKX, LAURENT, DELUMEAU, DARDEL, DERMIGNY (studiu important), Michel MOLLAT, V.M. GODINHO, Ch. R. BOXER (lucrare importantă). Trebuie să adăugăm aici şi foarte importantul studiu al lui Jean MEYER, L'Armement nantais dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle, 468 p., SEVPEN, Paris, 1963, precum şi teza de doctorat a lui Ch. CARRIÈRE despre „Le Negoce de Marseille au XVIIIe siècle", Paris, B.S., 2000 p., 1970, E.P. H.E. Secţia VI, 1971, în curs iea, ceie-n vuiume apăruxe din Histoire qualitative de l'économie françaises sunt de neînlocuit; articolul lui François CROUZET, „Angleterre et France au XVIIIe siècle. Essai d'analyse comparée" (fundamental), „Annales E.S.C., 1966, nr. 2, pp. 254 – 291, ca şi Ph. DEANE şi W.A. COLE, citaţi adeseori. Îi vom reţine şi pe B. GILLE şi SLICHER VAN BATH. Pentru cercetările C.R.H.Q. din Caen şi pentru dezvoltările istoriei cantitative, cf. P. CHAUNU, „L'Histoire sérielle. Bilan et perspectives", „R.H.", 1970, nr. 2, fasc. 494, pp. 297 – 320 (bibliografie abundentă).

Cu privire la prodromurile revoluţiilor industriale, cf., în afară de Paul MANTOUX (lucrare fundamentală), T.S. ASHTON, t. VII din Cambridge Economic History; David S. LANDES, The Unbound Prometheus (lucrare capitală), op. cit.; François GROUZET, L'Économie britannique et le blocus continental (studiu fundamental), 2 vol., 953 p., P.U.F., Paris, 1958; B. GILLE şi Maurice LÉVY-LE-BOYER, Les Banques européennes et l'industrialisation [...] (lucrare foarte importantă), 813 p., P.U.F., Paris, 1964; cf. şi Paul BAI-ROCH, Révolution industrielle et sous-développement, Sedes, ed. 3, Paris, 1969; R.M. HARTWELL, The Causes of the Industrial Révolution in England, XII-177 p., Methuen, Londra, 1967, ed. 3, 1970, precum şi lucrările lui Rondo GAMERON.

VII. Mentalitatea. Nivelurile de cultură

Toate studiile citate (L'Europe classique, pp. 675 – 676) vor fi, evident, reţinute, cf. A. DU-PRONT, H.J. MARTIN, F. FURET şi colab., Michel FOUCAULT, L. TRÉNARD, J. QUÉ-NIART, M. AGULHON, CHAUNU, BOUTE-LET, GÉGOT, CRÉPILLON, J. IMBERT.

nală, câştigă, treptat, noi sectoare de cunoaştere precisă. Câteva nume se impun: Alphonse DUPRONT pentru explorarea ştiinţifică a mentalităţii colective, François FURET, care conduce anchetele secţiei

VI din E.P.H.E. cu privire la toate elementele măsurabile ale culturii, Maurice AGLUHON, Michel VOVELLE, pentru o teză de doctorat asupra morţii, în curs de apariţie, E.P.H.E. secţia VI, Mouton, 1972, care va marca o dată, Piété baroque et déchristianisation: attitudes provençales devant la mort, au siècle des Lumières. Gf. şi Gaby şi Michel VOVELLE, Vision de la mort et de l au-delà en Provence d'après les autels des âmes du purgatoire XVe-XXe siècle, 100 p., A. Colin, Paris, 1970.

V. L. TAPIE a impus în prim plan analiza serială a imaginii în marea sa anchetă asupra retablurilor, V.L. TAPIÉ şi colab., Les Retables, Paris, 1971, P.U.F… Centre de Recherches sur la Civilisation moderne, 2 vol., sub tipar. Un loc de prim plan ocupă şi echipa care publică, la Oxford Corpus Christi Collège, foarte remarcabila revistă „Past and Present". Acesteia îi sunt datorate numeroase lucrări despre nivelurile de educaţie. Cf., în această privinţă, şi M. FLEURY şi P. VALMARY, „Les Progrès de l'instruction élémentaire de Louis XIV à Napoléon III, d'après l'enquête de Louis Maggiolo" (studiu fundamental), „Population", 1957, nr. 1; W.M. MATHEW, „Glasgow Students-1740 – 1839", „Past and Present", aprilie 1966, nr. 33, pp. 74 – 94; două studii capitale de L. STONE, „The Educaţional Révolution in England, 1560 – 1640", „Past and Present", iulie 1964, nr. 28, pp. 41 – 80 şi „Literacy and Education in England, 1640 – 1900", „Past and Present", februarie 1969, nr. 42, pp. 69 – 139. Producerea de cărţi este în funcţie de numărul celor ce citesc. O serie de studii mai ales, marea teza de doctorat a lui Henri Jean MARTIN, Livre, pouvoir et société h Paris au XVIIE (1598 – 1701), 2 vol., 1091 p. + hărţi şi grafice, Droz, Geneva, 1969; Libraires parisiens au XVIe siècle (lucrare publicată după manuscrisele lui Philippe RENOUARD) a apărut (începutul literei B) tot în 1969. Dar pentru secolul al XVIII-lea, studiul fundamental asupra conţinutului scrierilor tipărite este cel realizat, sub conducerea lui Alphonse Dupront, de François Furet şi echipa sa, Livre et Société dans la France du XVIIIE, t. I, 238 p., Mouton, Paris, Haga, 1965, de G. BOL-LÈME, A. DUPRONT, F. FURET, D. ROCHE, J. ROGER, şi, mai ales, articolul lui F. FURET", La Librairie du royaume de France au XVIIIe siècle", (pp. 3 – 32), t. Îl de M.T. BOUYSSY, J. BRANCOLINI, J.L.

FLANDRIN, A. FONTANA, F. FURET şi D. ROCHE, 228 p., Mouton, Paris, Haga, 1970; cf. şi importantul articol al lui Daniel ROCHE, „La Diffusion des Lumières, un exemple l'académie de Chilonssur-Marne", „Annales E.S.C.", 1964, nr. 5, pp. 867 – 922; o lucrare paralelă a fost făcută pentru academia din Caen, sub conducerea lui Pierre Chaunu, de către Jean-Pierre MARTIN. Pe calea deschisă de Robert MANDROU în De la culture populaire aux XVIIE et XVIIIe siècles. La bibliothèque bleue de Troyes, 222 p., Stock, Paris, 1964, Geneviève BOL-LÈME, din echipa lui François Furet, a publicat Les Almanachs populaires au XVIIE et XVIIIe siècles. Essai d'histoire sociale, 149 p., Mouton, Paris, Haga, 1969, care continuă monografia cu privire la Languedoc de Madeleine VENTRE, L'Imprimerie et la librairie en Languedoc au dernier siècle de l'Ancien Régime (1700 – 1795), 290 p., Mouton, Paris, Haga, 1958, şi importanta cercetare a lui Robert ESTIVALS, La Statistique bibliographique de la France sous la monarchie au XVIIIE un seuior privilegiat ai anuzarii tipăriturii este ziarul; vom porni de la Histoire générale de la Presse française (sub conducerea lui Claude BELLANGER, Jacques GODECHOT, Pierre GUIRAL, Fernand TERROU, cu o prefaţă de Pierre RENOUVIN), t. I, Des origines à 1814 de Louis CHARLET, Jacques GODECHOT, Robert RANC şi, pentru esenţial, excelenta lucrare a lui Louis TRÉNARD (pp. 27 – 402), XV-633 p., P.U.F., Paris, 1969.

Ne dăm în parte seama de materialul ce trebuie dominat, cercetând Le Catalogue collectif des périodiques conservés dans les bibliothèques de Paris et les bibliothèques universitaires, 43 vol., B.N., Paris, 1940 – 1962. Lucrările mai vechi nu sunt toate depăşite. A fost recent reeditată una dintre acestea, novatoare la vremea ei, cea a lui Eugène HATIN, Bibliographie historique et critique de la presse périodique française, CXX-660 p., Didot, Paris, 1866, reed. Anthropos, Paris, 1965. Cu atât mai mult, Claude SAUGRAIN, Code de la librairie et de l'imprimerie de Paris, 1550 – 1744, Paris, 1744, rămâne de neînlocuit. Asupra publicaţiilor ocazionale şi satirice există numeroasele studii ale lui Elise şi Jean-Pierre SÉGUIN. La nivelul esenţialului, să ne amintim că o colecţie ca „Journal des savants" reprezintă 111 volume groase, tipărite între 1665 şi 1792. „Mémoires

de Trévoux", 265 volume tipărite între 1701 şi 1767, iar colecţiile „Mercure" („Mercure galant", „Nouveau de France"), 1577 volume, tipărite între 1677 şi 1791. Pentru apropiata şi complementara Olandă, Histoire des ouvrages des savante de BASNAGE DE BEAUVAL, 24 vol., apărute între 1687 şi 1709; Bibliothèque ancienne et moderne, 29 vol., 1686 – 1727; Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savants de l'Europe de Armand DE LA CHAPELLE... 50 vol., Amsterdam, uza-l/M. Anglia singură, în Europa secolului al XVIII-lea, poate oferi o cantitate de tipărituri comparabilă cu cea de expresie franceză care, din Franţa, din Ţările de Jos şi din Olanda, mai ales, domină Europa continentală.

Limba şi istoria sa ne introduce în inima straturilor culturii. Ele ne îngăduie să urmărim înaintarea frontului de aculturaţie al civilizaţiei scrise. Pentru fiecare dintre marile limbi ale Europei, a se vedea deci echivalentul aproximativ al fundamentalului nostru Ferdinand BRUNOT. Cf. tomul IV, Limba clasică (1660 – 1715) în 2 vol; t. V, Le Français en France et hors de France au XVIIe siècle; dar, mai ales, pentru subiectul nostru, tomurile VI, VII, VIII, reeditate recent cu bibliografii aduse la zi de Frédéric DELOFFRE şi Jacqueline HEL-LEGOUARC H pentru tomurile VII şi VIII; t. VI, Le XVIIIe Siècle, partea întâi, XXXIV519 p., A. Colin, ed. 2, 1966; t. VI, partea întâi (2), pp. 520 – 824; t. VI, partea 2 (1), XVI-pp., 860 – 1408, ibid.; t. VI, partea 2 (2), pp. 1410 – 2191, ibid.; t. VII, La Propagation du français en France jusqu'à la fin de l'Ancien Régime, 360 p., A. Colin, ed. 2, Paris, 1967; t. VIII, Le Français hors de France au XVIIIE, XLVI-768 p., A. Colin, ed. 2, Paris, 1967; t. VIII, partea 2 şi 3, L'Universalité en Europe et le français hors d'Europe, pp. 769 – 1209, ed. 2, Paris, 1967.

Atitudinea în faţa copilului face parte din mentalităţi. Cf. deci Philippe ARIÈS, 1960, şi Ivy PINCHBECK şi Margaret HEWITT, 1969, op. cit. Capitale pentru difuzarea cunoştinţelor sunt publicaţiile lui François DE DAINVILLE, S.J., „Collège et fréquentation scolaire au XVIIE", „Population", 1957, pp. 473 sqq; „Efectifs des collèges et şcolărité aux XVIIE et XVIIIE dans le nord-est de la France", id., pp. 455 – 488, 1955; „L'Enseignement des mathématiques dans les collèges de France des XVIe et XVIIe siècles", „Revue d'histoire des sciences", t. vu;

„renseignement aes mathématiques au XVIIe siècle", XVIIe Siècle, nr. 34, 1956, pp. 62 – 68... şi participarea sa la excelenta culegere Enseignement et diffusion des sciences en France au XVIIIe siècle, ed. René TATON, 780 p., Hermann, Paris, 1964, şi colocviul Niveaux de culture et groupes sociaux (7 – 9 mai 1966, École normale supérieure), 289 p., Mouton, Paris, Haga, 1967. Georges SYNDERS, La Pédagogie en France aux XVIIE et XVIIIe siècles, 459 p., P.U.F., Paris, 1965, Robert MANDROU, Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècles, 583 p., Pion, Paris, 1968 (cf. Piere GHAUNU, „Sur la fin des sorciers au XVIIe siècle", „Annales E.S.C.", 1969, nr. 4, iulie-august, pp. 895 – 911) pune în lumină un aspect capital al istoriei mentalităţilor. Marc SORIANO, Les Contes de Perrault, culture savante et traditions populaires, 525 p., Gallimard, Paris, 1968, reînnoieşte problema contactelor dintre literatura orală şi literatura scrisă. Alain LOTTIN, Vie et mentalité d'un Lillois sous Louis XIV (studiu fundamental), 443 p. + hărţi, Emile Raoust, Lille, 1968, elucidează problema culturii populare la începutul alfabetizării.

Maurice AGULHON face legătura dintre secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea în Pénitents et Frânes-Macons de l'ancienne Provence, 452 p., Fayard, Paris, 1968, şi La République au village, 543 p., Pion, Paris, 1970.

Studiilor deja citate (L'Europe classique, pp. 675 – 676) despre istoria serială a criminalităţii, le vom adăuga urmarea anchetei acum în curs la Caen, precum şi articolele ce vor fi publicate în „Annales de Normandie", 1971.

VIII. Istoria gândirii, a ştiinţelor şi a tehnicilor

Esenţialul se află în cea de a doua ediţie a Civilizaţiei Europei Clasice (op. cit., pp. 676 – 678). Cf. deci, în primul rând, importanta operă d lui nic Aanure isajïkii „apoi, în orcune: Emile BRÉHIER, René TATON şi colab., Maurice DUMAS şi colab; t. 2 din History of Technology, Cambridge; Maurice DAUMAS, din nou; seria Actes du Congrès d'histoire des sciences, un congres anual, cu începere din 1947; colocviile G.N.R.S. şi ale diferitelor universităţi (să adăugăm pe listă La Lorraine dans l'Europe des Lumières, 376 p., Nancy, 1968, şi Le Marquis de Sade, Colloque d'Aix-en-Provence, de la Centrul de studii şi

cercetări asupra secolului al XVIII-lea, din Aix-en-Provence, 1966, 308 p., A. Colin, Paris, 1968); colocviul de la Royaumont din 1957; culegerea Taton asupra difuzării ştiinţelor în secolul al XVIII-lea; Mélanges Koyré; întreaga operă a lui Alexandre KOYRÉ; Yvon BELAVAL, F. BOUILLIER, E. BOUTROUX, A. BROOKS, Pierre BRUNET, despre difuzarea lui Newton şi Maupertuis, L. BRUNSCHVICG, Pierre BOÛRGELIN, E.A. BURTT, Emile CALLOT, Ernest CASSIRER (studiu fundamental), A. CÂŞTIGLONI, Maurice CAULLERY, Pierre CLAIR, Pierre COS-TABEL, François DE DAINVILLE, domnişoara G. DREYFUS, René DUGAS, G. FRIEDMANN, François GIRBAL, Henri GOUHIER, Emile GUYÊNOT, Elizabeth C. LABROUSSE, Pierre LACHIËZE-REY, J. LAJORTE, L. LECHEVA-LIER, Robert LENOBLE, G. LEWIS, Louis MERLE, Pierre MESNARD, Hélène METZGER, Paul-Henri MICHEL, Serge MOSCOVICI, Roland MOUSNIER, P. MOUY, E. NAERT, Georges PETIT (şi Jean THEODORIDËS), Raymond POLIN (studiu fundamental despre Locke), Jacques ROGER, E. ROLLAND, Paul VERNIÈRE, François VIAL.

La această bibliografie, mai adăugăm: Michel FOUCAULT, după Histoire de la folie à l'âge classique, 1960, şi Naissance de la clinique, 1961, Les Mots et les choses, une archéologie des sciences humaines, pune în lumină origi400 p., Gallimard, Paris, 1966; Georges GUSDORF, Les Sciences humaines et la pensée occidentale (lucrare fundamentală), 4 vol., 336 p.; 500 p.; 404 p.; 485 p., Payot, Paris, 1966 – 1969, este un instrument de lucru de neînlocuit; A. LAMING-EMPERAIRE, Origines de l'archéologie préhistorique en France, 243 p., A. şi J. Picard, Paris, 1964. Jacques MERLEAU-PONTY, Cosmologie au XXe siècle. Étude épistémologique et historique des théories de la cosmologie contemporaine, 533 p, Gallimard, Paris, 1965, ne permite să măsurăm a posteriori amploarea revoluţiei galileene. Alexis PHILONENKO este esenţial pentru gândirea lui Kant şi prelungirile sale imediate; cf., între altele, L'Oeuvre de Kant. La philosophie critique, t. I, 356 p., Vrin, Paris, 1969; André ROBINET, Malebranche et Leibniz, 525 p., Vrin, Paris, 1955; Système et existence dans l'oeuvre de Malebranche, 507 p., Vrin, Paris, 1965.

IX. Istoria literară şi paraliterară

De asemenea, trimitem la bibliografia din L'Europe classique

(ed. 2, pp. 678 – 680); Paul HAZARD, Jean EHRARD, Robert MAUZI, mai întâi, şi René PINTARD, apoi Antoine ADAM, Louis ALTHUSSER, Geoffroy ATKINSON; cf. şi W.H. BARBER, Leibniz în France. From Arnauld to Voltaire. A Study în french reactions to leibnizianism (1670 – 1760), 276 p., Clarendon Press, Oxford, 1955. Pierre BARRIÈRE, M. BOUCHARD, R. BRAY; cf. şi Richard BROOKS, Voltaire, Leibniz and the problem of Theodicy […], 217 p., New York, 1959, F. BRUNETIÈRE, F. BRUNOT; îi mai adăugăm şi pe E.A. BURTT, The metaphysics of […] Newton, IX-349 p., Londra, 1925, şi J.M. BURY, The idea of progress, XVI-377 p., jâdiis, iaz o; aDaxeie j. Georges CANGUILHEM, Henri CARRÉ, J.R. CARRÉ, Pierre CHEVALLIER (o a doua lucrare asupra francmasoneriei, apărută, la Vrin, 1968, o continuă pe cea intitulată Les Ducs sous l'Acacia), G. CHINARD, A.J. DEDIEU; cf. şi Frédéric DELOFFRE, Une preciosité nouvelle: Marivaux et le marivaudage. Étude de langue et de style, 603 p., Les Belles-Lettres, Paris, 1955; J. DELAVILLÉ, J. DEVOLVÉ, J. DENIKER, Robert DÉRATHÉ, A.R. DESAUTELS, Les Mémoires de Trévoux et le mouvement des idées au XVIIIE (1701 – 1734), XXVII-256 p., I.H.S.J., Roma, 1956; M. DRÉANO; Joseph DROUET, L'Abbé de Saint-Pierre, l'homme et l'oeuvre, VIII-399 p., Champion, Paris, 1912; René DUGAS, R. ÉTIEMBLE, Jean FABRE, W. FOLKIERSKI, Entre le classicisme et le romantisme. Étude sur l'esthétique et les esthéticiens au XVIIIE, 504 p., Champion, Paris, 1925; Maurice FOUCAULT, H. GILLOT, R. GONNARD, J.L. GORÉ, B. GROETHUYSEN, Pierre GROS-CLAUDE, Gaston GRUA; Ch. GUYOT, Diderot par lui-même, 191 p., Paris, 1953; H. HASTINGS, Man and beastin French thought of the eighteenth century, 297 p., Baltimore, 1936; Paul HAZARD (lucrări capitale), Pierre HERMAND, René HUBERT (autor important), R.P. JAMESON, Elsie JOHNSON, Ch. JOURDAIN; Werner KRAUSS, Cartaud de La Villate, 2 vol., Berlin, 1960; Jacqueline DE LA HARPE, A. LALANDE, G. LANSON, Albert LANTOINE, G. LARROUMET, G. LEROY, A. LOMBARD, L'Abbé Dubois (1670 – 1742), VIII-616 p., Paris, 1913; Louis MAIGRON, Fontenelle, 405 p., Paris, 1906; J.P. MARTIN (şi P. CHAUNU), Pierre MARTINO, P.H. MASSON, Georges MATTORÉ, Robert MAUZI (autor fundamental), Jean MAYER; Roger MERCIER, La Réhabilitation de la nature hu-Xl-ldic

J.vxl-i J ¿jvJI – li-l L, JL; CJ L/ucu WKJ Cf fet//UK-i.

496 p., Paris, 1923; Newton, Stahl, Boerhaave, Paris, 1930; La Notion de la loi morale, Oxford, 1955; K.H. MONDJIAN, La Philosophie d'Hélvétius, 440 p., Moscova 1959; Albert MONOD, Frances K. MONTGOMERY, La Vie et l'oeuvre du P. Buffier, 230 p., Paris, 1930; A.R. MOREHOUSE, André MORIZE, Daniel MORNET (autor foarte important), R. MOUS-NIER, P. MOUY, Raymond NAVES, Le Goût de Voltaire, 566 p., Paris, 1930; Pierre NA-VILLE; Jean ORIEUX, Voltaire (monografie foarte importantă), 824 p., Flammarion, Paris, 1966; R.R. PALMER; Virgile PINOT, La Chine et la formation de l'esprit philosophique en France (1640 – 1740), 480 p., Paris, 1932; René PINTARD, Raymond POLIN, René porneaU, eu La Religion de Voltaire şi numeroase studii, la care vom adăuga un alt titlu foarte important, L'Europe des lumières. Cosmopolitisme et unité européenne, 240 p., Stock, Paris, 1966; Jean POMMIER, E.H. PRICE; G. VON PROSCHWITZ, Introduction à l'étude du vocabulaire de Beaumarchais, Stockholm, Paris, 1956; Joseph PROST, Jacques PROUST, marele specialist în studii consacrate lui Diderot, Hippolyte RIGAUD, C. DE ROCHE-MONTEIX, Daniel ROCHE, Henry RODDIER, Jacques ROGER, M.W. ROMBOUT, L.C. ROSENFIELD, Raymond RUYER; Dorothy SCHLEGEL, Shaftesbury and the French Deists, VII-143 p., Un North Carolina Press, 1956; Robert SHACKLETON, René SIMON, Pierre TRAHARD, Paul VAN TIEGHEN; C.E. VAUGHAN, Studies in the history of politicul philosophy before and after Rousseau, 2 vol., ed. 2, Manchester, 1939; Franco VENTURA, Paul VERNIÈRE (autor foarte important), Fernand VIAL; Auguste VIATTE, Les Sources occultes du romantisme. Illuminisme-X tiiio, 1 «o, vi.» uuljiiourj şi isasil WIIJLICJÏ.

Pentru Spania, cf. şi Luis ASTRANA MARIN, Jean BARUZI, A.A. VAN beyster-VELDT, Répercussion du souci de pureté de sang sur la conception de l'honneur dans la „comedia nueva" espagnole, 239 p., E.J. Brill, Leida, 1966; P.W. BOMLI, P. CHAUNU, Maxime CHEVALIER, L'Anoste en Espagne, 539 p., Bordeaux, 1966; Edmond CROS, Protée et les gueux, 506 p., Paris, Didier, 1967; G. DELPY, Jean KRYNEN, Le Cantique spirituel de saint Jean de la Croix refondu au XVII* siècle, 337 p. + 157 p., Salamanca, 1948; MENENDEZ Y PELAYO, Manuel NUNEZ

DE ARENAS, L'Espagne, des Lumières au romantisme, 430 p., Paris, 1964; RODRÍGUEZ MARIN, Noë SALOMON (Pierre CHAUNU, „Structures sociales et représentation littéraire", „Revue d'histoire économique et sociale", vol. XLV, 1967, nr. 2, pp. 153 – 174), Jean SARRAILH.

X. Istoria artei

Să semnalăm mai întâi cărţile din care ne-am inspirat la modul cel mai direct şi mai constant: Jean BABELON şi colab., Michel FLORISOONE, Jacques VANUXEM, I. ANDRÉ-VINCENT, Histoire de l'art din „Encyclopédie de la Pléiade", t. III, 1684 p., Paris, 1965; Norbert DUFOURCQ, Jean-Sébastien Bach, le maître de l'orgue, 431 p., Librairie Floury, Paris, 1948; Le Clavecin, 128 p., P.U.F., Paris, 1949, ed. 2, 1967; Guy DUMUR şi colab., Histoire des spectacles, în „Encyclopédie de la Pléiade", XX-2040 p., Paris, 1965; Paul GUINARD, Les Peintres espagnols, 403 p., Librairie générale française, Paris, 1967. E.H. GOMBRICH, L'Art et son histoire, t. 2, 380 p., trad. Juilliard, Paris, 1967; Louis HAUTE-COEUR, Histoire de l'architecture classique en şi. În ** –, uza-yjy p., a. şi J. Picard, Paris, 1948; t. III, Première Moitié du XV1111 siècle. Le style Louis XV, gr. in4°, IX-673 p., ibid., Paris, 1950; t. IV, Seconde Moitié du XVIIIe siècle. Le style Louis XVI. 1750 – 1792, gr. in4°, VII-577 pp., ibid., Paris, 1952. Pierre LAVEDAN, Histoire de l'urbanisme. Renaissance et Temps modernes, in4°, 504 p., Henri Laurens, Paris, 1941; Hélène LECLERC, Les Origines italiennes de l'architecture théâtrale moderne, E.P.H.E., Paris, 1946. Michaël LEVEY La Peinture à Venise au XVIIIe siècle, 1959, trad. franceză, 1964, 383 p., Julliard, ed. 2, Paris, 1967, André MICHEL, Histoire de l'art, t. VII, L'Art en Europe au XVIIIe siècle, partea întâi, in4°, 448 p., A. Colin, Paris, 1923; partea 2, in4°, 449 – 902 p., A. Colin, Paris, 1925. Nikolaus PEVSNER, Génie de l'architecture européenne, partea 2, ed. 1, 1943, trad. franceză, 319 p., Juillliard, Paris, 1970. David PIPER, Painting în England, 1500 – 1880, 177 p., Pelican Book, A 708, ed. 2, Londra, 1965; Roland MANUEL şi colab., Histoire de la musique, în „Encyclopédie de la Pléiade", t. I, Des origines à Jean-Sébastien Bach, XIII-2238 p., Gallimard, Paris, 1960; t. II, Du XVIIIe siècle à nos jours. XI-1878 p., Gallimard, Paris, 1963; V.L. TAPIÉ, Baroque el, Classicisme, 385 p.,

Pion, Paris, 1957, J. THUILLIER şi Albert CHITELET, La Peinture française de Le Nain à Fragonard, gr. in4°, 277 p., Skira, Geneva, 1964. Pierre VERLET, L'Art du meuble à Paris au XVIIIe siècle, 128 p., P.U.F., Paris, 1958; Les Meubles. du XVIIIe siècle, t. I, Menuiserie, VIII-125 p., XXXII planşe, P.U.F., Paris, 1956; t. II, Ebénisterie, VIII-133 p. + XXXII planşe, P.U.F., Paris, 1956; Heinrich WÛLFFLIN, Renaissance et Baroque, 1961, trad. franceză, 348 p., Paris, 1967.

colului Luminilor a dat naştere multor producţii scrise. Ea şi-a pus întrebări şi asupra ideii de f rumos. Pictori şi arhitecţi s-au sprijinit pe carte. Avem deci, numai în Franţa, lucrări ca: Abraham BOSSE, Sentimente sur la distinction des diverses manières de peinture, Paris, 1649; Le Peintre converti aux precises et universelles règles de son art, Paris, 1667. Rolland FRÉART DE CHAMBRA Y, Idée de la perfection de la peinture, Le Mans, 1662, André FÉLIBIEN, Entretiens sur les vies et les ouvrages des plus excellents peintres, Paris, 1666 – 1688. Roger DE PILES, Dialogue sur le coloris, Paris, 1673; Conservation sur la Connaissance de la peinture, Paris, 1677; Dissertation sur les ouvrages des plus fameux peintres, Paris, 1681; Abrégé de la vie des peintres, Paris, 1699. Jacques RESTOUT, La Réforme de la peinture, Caen, 1681. Antoine COYPEL, Discours prononcés dans les conférences de l'Académie royale, Paris, 1721. PIGANIOL DE LA FORCE, Description de Paris, de Versailles […] et de toutes les autres belles maisons et chiteaux des environs de Paris, Paris, 1742, 8 vol., A.J. DEZALLIER D'ARGENVILLE, Abrégé de la vie des plus fameux peintres de Paris, 3 vol., Paris, 1745 – 1752. LAFONT DE SAINT-YENNE, Réflexion sur la peinture, Paris, 1746. Charles Nicolas COCHIN, Recueil de quelques pièces concernant les arts, Paris, 1757, Contele DE CAYLUS, Nouveaux sujets de peinture et de sculpture, Paris, 1755 sqq., Vies d'artistes au XVIIIe siècle, ed. André FONTAINE, Paris, 1910. Denis DIDEROT, Les Salons (1759 – 1781), ed. ASSE-RAT, Paris, 1876; Paris, 1876; ed. Jean SEZ-NEC şi Jean ADHEMAR, Oxford, 1957 (lucrare fundamentală). BACHAUMONT, Lettres sur les peintures exposées au Louvre (1767 – 1774), Londra, 1780; Mémoires secrets, ed. Paris, 1859.

M/mai/J. „l'u; l'Architecture française, 4 vol., in-folio, Paris, 1727 – 1738, reeditare de L. HAUTECŒUR, 3 vol., Paris, 1927. J.F.

BLONDEL, L'Architecture française, 4 vol. in-folio, Paris, 1752 – 1756. J.F. BLONDEL, apoi PARTE, Cours d'architecture, 8 vol. in8°, Paris, 1771 – 1779, J. Ch. KRAFFT, Recueil d'architecture civile contenant les plâns, coupes et élévations des chiteaux et maisons de campagne situées aux environs de Paris, in-folio, Paris, 1806 – 1807. J. Ch. KRAFFT şi N. RANSONNETTE, Plâns, coupes et élévations des plus belles maisons et hôtels construits à Paris et dans les environs (1771 – 1802), in-folio, Paris, an IX şi X. Procès-Verbaux de l'Académie royale d'architecture, Paris, 1911 – 1929; ed. H. LEMONNIER, 10 vol. in8°. THIÉRY, Guide des voyageurs et des étrangers voyageurs à Paris, 2 vol. În 12, Paris, 1787.

Nu-i putem ocoli nici pe clasicii întoarcerii la antichitate: MONTFAUCON, L'Antiquité expliquée, Paris, 1719. Ch. Nie. COCHIN, Lettres sur les peintures d'Herculanum, 1751; Observations sur les antiquités d'Herculanum, 1754; Lettres d'Italie, 1758. Richard DALTON, Antiquities and views of Grece and Egypt, Londra, 1749; Sériés of engravings reprezenting views în Sicily, Grece, Asia minor and Egypt, Londra, 1751 – 1752. Contele DE CAY-LUS, Recueil d'antiquités égyptiennes, étrusques et romaines, Paris, 1752 şi sqq. WINK-KELMANN, Observazione sull' Architecture degli antichi, 1760. Fr. PIRANESI, Magnificenza ed architettura de Romani, Roma, 1761. QUATREMËRE DE QUINCY, L'Architecture égyptienne considérée dans son origine, ses principes et son goût et comparée sous les mêmes rapports à l'architecture grecque, Paris, 1803.

aeu ne noma, iviiiano, i» ou, ownu tro italiano, 4 vol., Florenţa, 1938 – 1950; Ars Hispaniae (14 vol. până la sfârşitul secolului al XVIII-lea; t. IV este important pentru lucrarea lui G. KUBLER), Madrid, 1947 – 1957.

ATTINGER, L'Esprit de commedia dell'arte dans le théâtre français, Paris, Neuchitel, 1950. A.T. BOLTON, Adam, 2 vol., Londra, 1922; Michel BRENET, Haydn, Paris, 1909. André CHASTEL, L'Art italien, 2 vol., Paris, 1956; ed. Actes du Colloque; Nicolas Poussin, 2 vol., Paris, 1960; E. CROFT-MURRAY, Decorative Painting în England, 2 vol., Londra, 1962 – 1964. Emile DACIER şi A. VUAFLART, Jean de Julienne et les graveurs de Watteau au XVIIIE, Paris, 1922 – 192S, C.

DEHIO, Geschichte der deutschen Kunst, 6 vol., ed. 2, Berlin, 1921 – 1931. J. von DERSCHAU, Sebastiáno Ricci, Heidelberg, 1922. Carlo DONZELLI, Pittori Veneziani del Settecento, Florenţa, 1957. Giuseppe FI OCCO, Francesco Guardi, Florenţa, 1923; Veneţian Painting of the Seicento and the Settecento, Londra, 1929 Karl GEIRINGER, Joseph Haydn, Potsdam, 1932; Haydn a creative life în music, Londra, 1947. Karl GEIRINGER, La Familie Bach, Paris, 1954. Jules şi Edmond DE GONCOURT, L'Art du XVIIIe siècle, ed. 3, Paris, 1882; Portraits infimes du XVIIIe siècle, Paris, 1878. J.A. GOTCH, Íñigo Jones, Londra, 1928. Edmund HILDEBRANDT, Malerei und Plastik des 18. Jahrhunderts în Frankreich, Wildpark-Potsdam, 1924. J.V. HOCQUARD, La Pensée musicale de Mozart, Paris, 1958. René HUYGHE, L'Art et l'homme, t. III, Paris, 1960; La Peinture française des XVIIE et XVIIIE, Paris-Bergamo, 1962. René HUYGHE (şi A. ADHÉMAR), Watteau, să vie, son oeuvre, l'univers de Watteau, Paris, 1950.

KINDERMANN, Theater Geschichte Europas, t. III, Barockzeit, Salzburg, 1959. Marques DE LOZOYA, Historia del Arte hispăv. mwoonnn, uuului, milano, iyoü; Canaletto, Milano, 1954; Pietro Longhi, Milano, 1956. A. NICHOLL, The development of the Theater, ed. 4, Londra, 1957. Pierre DE NOL-HAC, Boucher, Paris, 1907; Boucher, premierpeintre du roi, Paris, 1925; Nattier, peintre de la Cour de Louis XV, Paris, 1905, ed. 2, 1925; Elizabeth Vigée-Lebrun, Paris, 1911; Versailles et la Cour de France, Paris, 1925 – 1930. A. OULIBICHEFF, Nouvelle biographie de Mozart, Moscova, 3 vol., 1843. P. PARTE, Essai sur l'architecture théâtrale, Paris, 1782. Nikolaus PEVSNER, The buildings of England, Londra, 1951 sqq, 8 vol. apărute în 1970. Louis RÉAU, Histoire de la peinture française au XVIIIE, Paris, Bruxelles, 1925 – 1926; Histoire de l'expansion de l'art français, Paris, 1924 – 1933; L'Art au XVIIIe siècle (époque Louis XVI), Paris, 1953; L'Europe française au siècle des Lumières, Paris, 1938; Le Rayonnement de Paris au XVIIIE, Paris, 1946. Romain ROLLAND, Haendel, Paris, 1910, ed. 2, 1953; Voyages au pays du passé, Paris, 1920. Hans SELDMAYR, Johann Bernhard Fischer von Erlach, in4°, 348 p., Verlag Harold, Viena, München, 1956. J. SUMMERSON, Architecture în Britain, 1530 – 1830, ed. 4, Londra, 1962; Architecture în England since Wren, ed. 2, Londra,

1948. B. TAYLOR, Animal Painting în England, Londra, 1955. U. THIEME şi F. BEK-KER, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, 37 vol., Leipzig, 1907 – 1950. H.A. TIPPING, C. HUSSEY, Vanbrugh in English Homes, t. 4, partea 2, Londra, 1928. Pierre VERLET, Versailles, Paris, 1961. F. VERMEU-LEN, Handboek tot de Geschiedenis der nederlandsche Bouwkunst, 3 vol., Haga, 1928, sqq. G. WEBB, Wren, Londra, 1937. Roger Armand WEIGERT, Catalogue de l'exposition Claude Audran, B., N., Paris, 1950. Georges

Wi-u-iNöTHeiin, Laueret, Paris, 1924; (colaD. A. BERNARD), La Tour, Paris, 1928; Chardin, Paris, 1933 şi ed. 2 adăugită, Zürich, 1963; Fragonard, Londra, 1960. Wren Society, 20 vol., Londra, 1923 – 1943.

I

XI. Istoria vieţii religioase

Trimitem la bibliografia Europei Clasice (op. cit., pp. 681 – 685), la articolele noastre din 1960 („Table ronde"), 1962 („R.H."), 1965 („R.H."), 1965 („R.H.M". Şi „C"), 1965 („Revue suisse d'histoire"), 1967 („Annales E.S.C."), 1967 („Cahiers d'Histoire"), 1969 („Annales

S.C."), Cf. şi P. CHAUNU, „Deuxième et troisième réforme? Le XVIIe siècle des hétérodoxes", „Annales E.S.C.", 1970, nr. 6, pp. 1574 – 1590.

Precum şi marile istorii ale bisericii: FLICHE şi MARTIN, DUROSELLE, JARRY; istoriile scrise de LATREILLE, DELARUELLE şi PALANQUE; de L.J. ROGIER, R. AUBERT şi M.D. KNOWLES; tomurile II şi III din Histoire générale du protestantisme de E.G. LÉONARD; studiile lui Gabriel LE BRAS, Jean ORCIBAL, Henri de LUBAC, E. APPO-LIS, Julien EYMARD D'ANGERS, Ch. BER-THELOT DU CHESNAY, Henri BRÉMOND, Pierre BLET, Emile BROGLIE, Michel DE CERTE AU, ed. Correspondance de Jean Joseph Surin, D.D.B., 1966, şi La Possession de Loudun, 343 p., Julliard, Paris, Lucien CEYSSENS.

CHARPIN, Ernesto CODIGNOLA, P. CO-CHOIS, L. COGNET, P. COSTE, J. DAGENS, F. DE DAINVILLE, J. DELUMEAU, Nouvelle Clio, nr. 30 bis, Paris, 1971 (lucrare foarte importantă), J.-C. DHOTEL, Les Origines du catéchisme moderne, 471 p., Aubier, Paris, 1967, Jeanne FIERTÊ, Le Colloque de Lyon 1963, Augustin GAZIER, Lucien GOLDMANN, Mario GONGORA, P. JANSEN, A.C. JEMOLO, Leszek

KOLAKOWSKI, Chrétiens sans Église.

— wi-Kii «iKuyieuse et le Lien confessionnel au XVIIe siècle (lucrare foarte importantă), éd. 1 în poloneză, 1965, trad. Anne POSNER, 824 p., Gallimard, Paris, 1969, şi P. CHAUNU, „Annales E.S.C.", 1970, nr. 6, pp. 1574 – 1590, Christiane MARCILHACY, Miguel F. MIG-UE-LEZ, G. NAMER, Bruno NEVEU (autor important), L. von PASTOR, Louis PEROUAS (autor important), L.P. RAYBAUD, A. REBEL-LIAU, Th. J. SCHMITT, J.A.G. TANS, René TAVENEAUX (autorul unor lucrări fundamentale), J. TOUSSAERT, J.F. THOMAS, J. TRUCHET, Michel VOVELLE (autor foarte important), L. WELTER, Leopold WILLAERT, şi fundamentala „Revue d'histoire de l'Église de France". În ceea ce priveşte literatura protestantă, amintim: E. LÊONÀRD, A. BIELER, Jean BOISSET, Jean DELUMEAU, Lucien FEBVRE, Paul F. GEISENDORF, H. HAUSER, A. DE LA GORCE, K.S. LATOURETTE, Jacques PANNIER, E. RODOCANACHI, E. SCHAEFER, R. VOELTZEL, M. WEBER, „Le Bulletin de la Société d'histoire du protestantisme" şi „Revue d'histoire et de philosophie religieuse" din Strasbourg.

Pentru ortodoxie, cf. Pierre PASCAL.

Pentru iudaism, cf. I.S. REVAH, J. AMA-DOR DE LOS RIOS, J. CARE BAROJA, A.A. SICROFF, B. BLUMENKRANZ, André CHOU-RAQUI, Arnold MANDEL, G.G. SCHOLEM, G. VAJDA şi „Revue d'études juives" difuzată prin editura Mouton (secţiunea VI-E.P.H.E.).

Pentru fenomenul infrareligios, cf. Francis BAVOUX, R.P. DE CERTEAU, op. cit., Étienne DELCAMBRE, Lucien FEBVRE, Ch. PFISTER şi, firește, R. MANDROU, Magistrats et Sorciers, op. cit., 1968, şi P. CHAUNU, „Annales E.S.C.", 1969, nr. 4. Pentru problema esenţială a morţii, cf. Philippe ARIËS şi Michelle VOVELLE.

Pentru explorarea serială a imaginii, cf. Victor Lucien TAPIE.

Principalele instrumente de lucru sunt comune secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, drept care poate fi folosită bibliografia din L'Europe cicissique (op. cit., p. 675). Diferenţa constă în faptul că masa documentelor păstrate este de zece ori mai mare în favoarea secolului al XVIII-lea, datorită multiplicatorului civilizaţiei scrisului. Este un mod de a spune că totul este în acelaşi timp mai simplu şi infinit mai complex.

Trebuie deci să preferăm glosării, textul însuşi, miile de volume ale marilor ediţii, răspândite prin Europa. Erudiţia literară ne oferă întruna noi mijloace. Cf. frumoasa Corespondenţă a lui Diderot publicată de Georges ROTH şi Jean VARLOOT (Editions de Minuit, 14 vol. apărute în 1968). Cei care scriu, de cinci sau de şase ori mai numeroşi la sfârşitul secolului decât la începutul lui, cei deci pe care noi îi cunoaştem, sunt tocmai cei care duc Europa pe drumul talce oll-ului către o creştere nebunească, o creştere pentru creştere, o creştere în gol. Să nu uităm totuşi destinul celor care rămân închişi pentru un timp încă în transmiterea tradiţională „din văzute şi din auzite 1. Pentru aceştia, imaginea şi obiectul nu şi-au arătat decât o parte infimă din posibilităţile lor. Istoria serială trebuie să aibă astăzi drept ambiţie să ajungă, dincolo de frontiera fundamentală a scrierii, la surzii şi la muţii istoriei. Armata de rezervă a Europei Secolului Luminilor merită osteneala unei îndelungate şi răbdătoare munci. Ea aşteaptă constituirea unei etnoistorii ce abia urmează a fi inventată.

24 – c. 65
III. ÎNTOARCEREA GÂNDIRII CĂTRE VIAŢA ŞI CĂTRE LUCRURI 5
CAPITOLUL VI. ECONOMIA. VIAŢA MATERIALA. ÎNCEPUTUL CREŞTERII… 8
Problema creşterii 8
Sectorul agricol 9
35. Agricultură şi populaţie 12 – 13
3 înainte şi după mutaţia determinată de
„Enclosures" 17
«Creşterea economiei engleze… 23. Indicii de salarizare în industria engleză de construcţii, 23
Înainte şi după mutaţia maritimă din Secolul Luminilor 26
Revoluţia industrială 27
Exporturile engleze în secolul al
XVIII-lea 28
Structurile comerţului exterior în Franţa
(1787). 29
(Şf Comerţul exterior dintre Anglia/Marea

Britanie/Franţa 41 – 43
4$. Revoluţia transporturilor 44
44. Europa drumurilor 45
Alimentaţia, locuinţa, îmbrăcămintea… 51
CAPITOLUL VII. ESTETICA SECOLULUI LUMINILOR. SFÂRŞITUL BAROCULUI, ÎMPĂRĂŢIA MUZICII 67
Estetica unică sau multiplă a Secolului Luminilor 67
Cotitura din anii 1680 59
Pentru o teorie generală a barocului… 83
II. cuiopu jormelor – Teatrul, opera
Teatrul Scala din Milano (1774 – 1778) HO Muzica până la Bach., LL5
Două Europe muzicale 130 – 131
Secolul lui Mozart 1→'1
CAPITOLUL VIII. ESTETICA SECOLULUI LUMINILOR. CULOAREA, FORMELE, DECORAŢIA ÎN VIAŢA COTIDIANĂ 138
Arhitectura şi sculptura 139
Londra în secolul al XVIII-lea… 161
Lisabona 163
Viena în jur de 1800
Petersburg în jur de 1750 168
Pictura l/6
Mobilierul 217
De la cufăr la dulap. Le sus-bout… 224
În intimitatea vieţii celor bogaţi şi puternici, o evoluţie a formelor… 225
Cotitura neoclasică 228
Frumuseţe realizată de cine şi pentru cine? 243
CONCLUZIE 7 248
TABELE CRONOLOGICE 251
INDICE DOCUMENTAR 310
LISTA ILUSTRAŢIILOR 434
ORIENTARE BIBLIOGRAFICA 46…
Nr„Jil 19 jă
BIBI, UNIV. CLUJ-N.

Redactor: ELENA VICTORIA JIQUIDI Tehnoredactor: DOINA ELENA PODARU

Bun de tipar: 1 decembrie. 19 ÎÂG Apărut 198C, coli de tipar 22, 17; planşe 24

Tiparul executat sub comanda nr. 65 la I.P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri nr. 9 – 11, Bucureşti Republica Socialistă România